This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

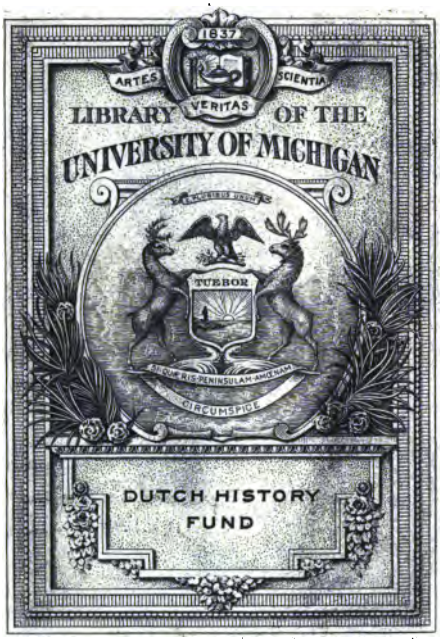
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

LETTER-OEFENINGEN.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS:

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Derde Deels, eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VANDER KROE,
en
By YNTEMA EN TIBOEL.
MDCCLXIII.

Dutch-lit.
hisloff
16-529
1842

VOORBERICHT.

MEt veel genoegen de goedkeuring der Verſtandigen, over onze tot dus ver uitgegeevene Letter-Oefeningen, van tyd tot tyd verſtaan hebbende, zo heeft dit ons aangeſpoord om ons begonnen werk met luſt te agtervolgen; en tevens oplettend te blyven, omtrent het oordeel der zodanigen, tot verbetering van ons Project, waar van we ook nu en dan, tot genoegen onzer Leezeren, gebruik gemaakt hebben. Hier uit is eindelyk ontſtaan, dat we, met den aanvang van dit derde Deel, overgegaan zyn, om de ſchikking onzer papieren eenigzins te veranderen, gelyk de Leezers uit dit Stukje terſtond zullen konnen afneemen.

Veelen naamlyk zyn van oordeel geweeſt, dat we ons Werkje hier en daar wat meerder leevendigheid moeſten byzetten, en de keuze onzer onderwerpen wat wyder uitbreiden, om daar door onze papieren aangenaamer te maaken, en ze beter geſchikt te doen zyn, naar de verſchillende ſoorten onzer Leezeren; om dus de leesluſt en oefenzugt te kragtiger op te wekken. Dit heeft veroorzaakt, dat we in deeze en geene ſtukjes reeds eenige berigten en verhandelingen hebben laaten invloeijen, die eigenlyk tot ons eerſte Project niet behoorden; waarom we 't goed geoordeeld hebben, de geheele ſchikking van ons Werkje, overeenkomſtig met het gevoelen onzer begunſtigeren, in deezer voege te veranderen: dat wy de Oordeelkundige Berigten *en* Vrymoedige Aanmerkingen *in een ſmeltende, alle andere* Berigten *en* Verhandelingen *over byzondere onderwerpen voortaan afzonderlyk zullen houden, en onder den naam van* Mengelwerk *aan 't voorgaande hegten. Niet twyfelende aan de algemeene goedkeuring van deeze ſchikking, beveelen wy dit geſchrift verder aan de goede gunſt onzer Leezeren, dat wy alleszins nuttig zullen tragten te doen zyn: waar toe wy de aanhoudende hulp onzer Heeren Correſpondenten, (die wy voor 't reeds medegedeelde erkentelyke dankbaarheid betuigen,) op 't vriendlykſte verzoeken; en verder alle anderen, die luſt tot oefening hebben, en ons geſchrift aanzien als een geſchikt Werkje tot mededeeling hunner gedagten, uitnoodigen, om ons de behulpzaame hand te bieden.*

Doch ten deezen opzigte is ons eene byzonderheid voorgekomen, die ons noopt in dit Voorberigt nog kortlyk hier op ſtaan te blyven. Zomtyds worden ons papieren toegezonden, zonder tekening van

plaats van waar, met eene naamtekening die vermoedelyk verciert is, en dergelyken, waar door we verſtoken zyn, van eene behoorlyke naſpooring, of vereiſchte gelegenheid, om den Schryver nadere onderrigting af te vraagen. Wy zouden gaarne wenſchen, dat onze Heeren Correſpondenten altoos de goedheid hadden van zich aan ons bekend te maaken, of ten minſte te melden, op hoedanig eene wyze wy hen vervolgens zouden konnen beſchryven, indien wy 't noodig oordeelden; waar omtrent ze zich op onze verdere geheimhouding konnen verlaaten: als mede dat ze te kennen gaven, of ze de toegezondene ſtukken met of zonder hunnen naam of tekening geliefden gedrukt te hebben. Dit verzoek geſchiedt te meer, uit hoofde, dat het ons, om reden, niet ondienſtig geſcheenen heeft, te verklaaren, gelyk wy in deezen doen, dat de Schryvers der Vaderlandſche Letter-Oefeningen niet op zich neemen de verdeediging dier Papieren, welken met een naam of tekening ondertekend zyn; laatende zy de verdeediging daar van voor de Schryvers dier Papieren; terwyl zy alle de ongetekende Stukken voor hunne rekening houden: *des het noodig zy daar op in 't vervolg meerder agt te geeven, dan wel tot nog geſchied is.*

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOOMEN, VERHANDELD EN OP EEN VRYMOEDIGEN TRANT BEOORDEELD WORDEN.

Echte berichten van den Akkerbouw der Ooſterſche Volkeren; verzameld en uitgegeven door den Heer Hermannus Chriſtiaan Paulſen, *eertyds Predikant te Crempe nu te Wedel aan de Elve. Uit het Hoogduitſch vertaald voor* J. F. F. *Te Leyden by* Joannes le Mair 1762, *behalven de Opdragt enz. 287 bladzyden in groot octavo.*

HEt groote oogmerk van dit geſchrift is, om, uit de echte berichten, welken in de Ooſterſche Reisbeſchryvingen gevonden worden, aangaande den Akkerbouw der Ooſterſche Volkeren, aan de ſpreekwyzen der Heilige Schryveren, zo des Ouden als des Nieuwen Verbonds, daar toe betrekkelyk, eenig licht by te zetten: Waar in onze Autheur over 't algemeen zeer wel ſlaagt; des dit werkje den beoefenaaren der Godgewyde bladeren van weezenlyken dienſt konne zyn. De Hoog-Eerwaarde Heer Profeſſor *Johann Lourens van Mosheim*, heeft dit Stukje met regt zyner aanpryzinge waardig geoordeeld, en 't zelve met eene Voorreden vereerd, die verdient geleezen te worden; nademaal dezelve verſcheidene nutte aanmerkingen behelſt, raakende deze ſoort van oefening, en 't geen men daaromtrent in agt heeft te neemen, om op genoegzaame gronden van zekerheid voort te gaan.

Het geſchrift zelve is verdeeld in zes hoofdſtukken, gaande over de *Eer en Aanzienlykheid van't Landleeven*, de *Vrugtbaarheid van 't Land, en de middelen om dezelve te bevorderen*, den *geregelden tyd van den Akkerbouw*, het *ploegen*, het *zaaijen en eggen*, en eindelyk over den *Oogſttyd*. —— De manier op welke onze Schryver dit Werkje heeft t'zamengeſtelt, is kortelyk deze. Naa eene naauwkeurige leezing der Oos-

Oosterſche Reisbeſchryvingen, als die van *Chardin*, *Korte*, *Lucas*, *Maundrell*, *Thevenot* en anderen, heeft hy het daar uit aangetekende doen dienen, ter opheldering dier plaatſen der Heilige Schriften, welken van den Akkerbouw der Oosterſche Volkeren gewaagen, of daar op zinſpeelen. In de uitvoering hier van heeft hy dezen weg ingeſlaagen: Eerſt geeft hy, in ieder der opgemelde hoofdſtukken, de berigten der reizigeren, raakende de genoemde onderwerpen; en daar op laat hy volgen eene doorgaande opheldering der Schriftuurplaatſen, welke tot deze onderwerpen betrekkelyk zyn, indiervoege dat men de berigten hebbe aan te merken als grondſtellingen, waar uit hy zyne verklaaringen der Bybelbladen afleidt; des de Leezer de bondigheid zyner redeneeringe door vergelyking gereedlyk konne nagaan. Hier by komt nog dat hy in zyne opheldèringen doorgaans gebruikt maakt, van 't geen men by de Ouden, zo Latynen als Grieken, vindt aangetekend met opzigt tot den Akkerbouw, dat dienen kan, om de denkbeelden, die men ons van de Oosterſche handelwyze geeft, in een klaarder daglicht te ſtellen. —— Om een voorbeeld van deze zyne ſchryfmanier te geeven, zullen wy den Leezer onder 't oog brengen 't geen we by onzen Autheur vinden aangetekend, met opzigt tot den *prikkel, het ſteek- of noop-yzer om de Oſſen voort te dryven.*

In het vierde Hoofdſtuk, *over het ploegen*, heeft hy, onder de *Berigten*, ook het volgende, uit *M. Henr. Maundrell, Reize naar het beloofde Landt bl.* 153 *enz.*

„ Het Veldt (by Jeruſalem) was vol menſchen, die de „ aarde toebereidden, om 'er boom-wol in te zaaijen. Wy „ hebben waargenoomen, dat zy by dit werk zich bedien- „ den van Naalden (of liever Prikkels) van een ongemeene „ grootte. Ik heb ſommige daar van gemeten, die bynaacht „ voet lang, en van boven zes duim dik waren. Aan het „ benedeneinde was 'er een punt aan, om hunne Oſſen daar „ mede voort te dryven, en aan het ander een klein houw- „ eel of yzeren roskam, ſterk en vaſt, om van den ploeg, „ al wat by het beploegen eenig beletſel veroorzaakte, uit „ den weg te ruimen. Zoude men hieruit niet kunnen den- „ ken, dat dit een ſoortgelyk werktuig is geweeſt, als, „ waar mede Samgar die verſchrikkelyke nederlaag heeft „ uitgevoert, waar van gewag gemaakt wordt Richt. III. vs. „ 31. Ten minſten ben ik volkomen van gedagten, dat zy, „ die zoodanige Inſtrumenten zien, zullen oordelen, dat het „ zelve ter uitvoering van dergelyk een ombrenging, veel „ bekwamer is, dan een degen. Men bedient zich in dit

Landt

„ Landt altoos daar van, gelyk als men ook in Syrie doet. „ Ik geloof, dat zulks om die reden geſchied, dewyl by hun „ maar een perſoon de Oſſen dryft, en den ploeg waarneemt, „ en dat het dieswegens noodzakelyk is, zulk een inſtru- „ ment te hebben, dat hun tot beide nut is".

Met opzigt nu tot dezen *prikkel* heeft onze Schryver, in zyne *Opheldering van eenige Schriftuurplaatſen*, het volgende:

„ Om de Oſſen, (*van welker gebruik in 't ploegen hy in 't voorgaande geſchreeven heeft,*) „ voort te dryven bedient men „ zich thans, zo als in voorgaande tyden, van een *ſtok* of „ *ſtaf*, die met yzer beſlagen is, (*) en die is zekerlyk ge- „ voeliger, dan de zweep, die onze Landtlieden gebruiken. „ Terwyl deze met Paerden ploegen, en de Paerden geen- „ zints zo traag en ongevoelig zyn, als de Oſſen, zo kan „ men by ons met de zweep te recht komen. Maar dit kan „ omtrent de Oſſen niet zo wel geſchieden, die van natuur „ langzaamer en moeilyker te bewegen zyn, ook het ſlaan „ met de zweep niet zonderling gevoelen. Dit is geenzins „ onbekent. Maar misſchien is het eigentlyke model van „ een Ooſterſchen Oſſenſtok zo bekent niet. De Heer *Maun-* „ *drell* heeft ons denzelven, (in 't bovenſtaande Bericht,) „ zeer duidelyk beſchreven. Men ziet hieruit, dat de Oos- „ terſche Volkeren hunne Oſſen niet ſlaan, maar ſteeken, „ en dat derhalven de Oſſenſtokken te recht *prikkelen* kun- „ nen genoemt worden, men ziet dat dezelve ongemeen „ groot zyn, men ziet eindelyk, dat aan het ander einde „ een kleine hak vaſtgemaakt is, om de aarde van den Ploeg „ af te zonderen. Licht genoeg, om uit ſommige Schrif- „ tuurplaatſen de duiſternis te verdryven, welke iemant, die „ in de Ooſterſche gewoontens niet geoeffent is, zoude „ kunnen ophouden. De Heer *Maundrell* heeft buiten eeni- „ gen tegenſpraak recht, wanneer hy gelooft, dat Samgar „ zig van zulk eenen Oſſenſtok heeft bedient, om 600 Fili- „ ſteërs te verſlaan, Richt. III. vs. 31. Het valt niet alleen „ zwaar, om te gelooven, dat 600 Man zig met eenen bloo- „ ten ſtok, waar van zig onze Oſſendryvers bedienen, en „ die

(*) „ Deze was mede by de Romeinen niet onbekent, ſchoon „ 'er al eenige waren, die van dezelfs gebruik niet veel hiel- „ den; by voorbeeldt: COLUMELLA L. II. C. II. *ap. Geſn.* p. 419. „ *Nunquam ſtimulo laceſſat juvencum, quod retractantem calcitro-* „ *jumque eum reddit: nonnunquam tamen admoneat Flagello.*

„ die nog daarenboven met een ſterk geſchreeuw moet
„ gepaart worden, indien hy krachtig genoeg zyn zal, om
„ de Osſen te regeeren, zouden hebben laten doodt ſlaan;
„ maar zoodanige ſtokken worden 'er geenzins in de Ooſter-
„ ſche Landen gebruikt, en egter was het iets, dat bekent
„ en gebruikelyk ware, 't geen Samgar in de handt hadde.
„ Zonder twyfel heeft Samgar den Prikkel omgekeert, en
„ denzelven als een wapenbyl gebruikt. Het Grondwoordt
„ levert ons geen ander denkbeeldt uit, als dat, van zulk een
„ Osſenſtok der Ooſterlingen. Het heet מַלְמַד הַבָּקָר, een
„ woord, 't welk gelyk bekent is, van לָמַד *leeren*, afkom-
„ ſtig is. De Osſenſtok was dus een werktuig, waar door
„ de Osſen zouden *leeren*. En wat moeſten zy anders lee-
„ ren, dan het werk te doen, 't geen hun opgelegt wierde?
„ Terwyl nu het gewoone werk het ploegen was, zo moet
„ de ſtok van Samgar zulk een werktuig beteekenen, 't geen
„ by het ploegen gebruikt werd, dat is zulk een Prikkel als
„ wy beſchreven hebben. Zy, wien zulk eene heldendaadt
„ ongelooflyk voorkomt, zyn al te onvoorzichtig in hunne
„ uitſpraak. Daar wordt niet gezegt dat deze Filiſtynen ge-
„ wapent geweeſt zyn. Maar hoe veele ongewapenden kan
„ een ſterk en gewapendt man niet verſlaan; in 't byzonder
„ als hy dezelve eerſt in ſchrik en vrees gebragt, en hen op
„ de vlugt gejaagt heeft? En waar ſtaat, behalve dit, dat
„ zulks op eene reis geſchiedt is. Maar dit moet men voor
„ af onderſtellen, wanneer men deze Gebeurtenis als onmo-
„ gelyk, of ongelooflyk denkt voor te ſtellen. Wie zig nog
„ daarenboven herinnert, dat 's Heeren handt hier onder
„ gewerkt heeft, zal aan het verhaal geenzins zyne toeſtem-
„ ming weigeren. Zulk een noodzakelyk werktuig miſten
„ de Kinders van Israël, toen zy van de Filiſtynen gedrukt
„ werden 1 Sam. XIII. 21. deswegen gebruikten zy de Vyl
„ om den Prikkel te ſtellen. Wy hebben te vooren (§. XXVI)
„ geoordeelt, dat dit zo veel te kennen gaf, als, men maak-
„ te de punt van den Osſenſtok aan de Vyl vaſt, en daar by
„ belooft, om dit gevoelen by deze gelegenheid duidelyker
„ te verklaaren. Het woord דָּרְבָן, 't geen in de Grondttaal
„ ſtaat, betekent de punt, die aan den ſtok was, of den ei-
„ gentlyken dus genoemden Prikkel. De Vyl waar van hier
„ geſproken wordt, is een groot werktuig van yzer, gelyk
„ wy in de bovengemelde plaats aangemerkt hebben, waar-
„ om dezelve in plaats van den ſtok des dryvers diende, en
„ te gelyk zulk een hak of Houweel was, als aan het ander
ein-

„ einde van dezen ſtok zich vertoonde (*). Dus ontbrak „ het den Kinderen van Israël niet zo zeer aan den Prikkel, „ als veel meer aan de houten ſtokken, waar dezelve aan „ vaſt gemaakt werden. En dit is geenſins ongerymt. Zy „ hadden geene Byl noch Zaagen, waar mede zy de houten„ ſtokken konden afhouwen en bewerken. In nood-val ge„ bruikte men de Vyl, maar het is gemakkelyk na te gaan, „ dat dit een zeer moeijelyk werk moet geweeſt zyn, waar„ om zylieden, om de ongemakkelykheid te vermyden, de „ Vyl zelve in plaats van eenen ſtok hebben gebruikt, en „ ſlegts de punt, of ſpits van den ouden gebroken Oſſen„ ſtok, daar aan hebben vaſtgemaakt (†). Onder dit zinne„ beeld ſtelt de wyſte onder de Koningen den ſterken aan„ drang voor, dien de woorden der Wyzen in de Gemoede„ ren der menſchen ſtichten. Pred. XII. vs. 11. *De woorden der* „ *wyzen* (zegt hy volgens den Grondtext) *zyn als dryfſtokken* „ (of Prikkelen) *en gelyk nagelen diep ingeſlagen.* Hier ſtaat het „ zelfde woord דָּרְבוֹן, 't geen 1 Sam. XIII. te vinden is, en, „ gelyk wy in 't voorgaande hebben aangemerkt, de punt „ van een Oſſenſtok of Prikkel beteekent. Gelyk dit het „ geen is, dat de Oſſen tot naarſtigheid aanſpoort, dus heb„ ben ook de woorden der Wyzen het vermogen, om de „ menſchen op te wekken. Wy zyn van natuur traag, maar „ tot niets bezwaarlyker over te halen, dan tot de oeffening

„ van

(*) „ Van zulken hak of houweel bedienden zich de Romei„ nen ook. PLIN. *Hiſt. Nat.* L. XVIII. C. XIX. p. m. 329. *Pur„ get vomerem ſubinde ſtimulus cuſpidatus rulla.*

(†) Met opzigt tot den text 1 Sam. XIII. vs. 21, heeft onze Schryver ter aangehaalder plaatſe aangemerkt, dat men dien behoort te vertaalen. *En de tandige vyl diende in plaats van de houweelen, en in plaats van de ſpaden, en in plaats van de drietandige vorken, en in plaats van de bylen, en tot het ſtellen van den prikkel.* Hier uit leidt hy af, dat de vyl, niet zo klein als de onze, maar tamelyk groot geweeſt moet zyn, nademaal ze in de plaats van alle de genoemde werktuigen heeft konnen dienen. Ook betekent het woord פִּמִּין, 't geen wy *ſtellen* vertaald hebben, zegt hy, eigentlyk *opregten.* „ En wy beſluiten „ daar uit, vervolgt hy, dat men de vyl niet gebruikt heeft om „ den Prikkel ſcherp te maaken, (want anders zoude men de„ zelve tot de overige ſtukken mede kunnen gebruikt hebben, „ en dus niet nodig gehadt, om de Philiſtynen goede woorden „ te geven, gelyk dit het geval was, volgens vers 19 en 20,) „ maar dat men ſlechts aan de vyl de punt van den prikkel „ vaſtgemaakt heeft.

„ van Godvrucht. Deze natuurlyke traagheid wordt door
„ de woorden der Wyzen overwonnen. De oorzaak daar
„ van is, dat dezelve eenen ſcherpen Prikkel gelyk zyn, die
„ in het vleeſch doordringt, en alderhande ſmertelyke aan-
„ doeningen veroorzaakt. Zy treffen ons op die plaats, waar
„ wy het allergevoeligſt zyn, en ſtellen ons Leven en Dood,
„ Geluk en Ongeluk voor. Dit zyn de rechte drangrede-
„ nen, die iemand bewegen; want wie den menſch roeren
„ wil moet zyne liefde ter Gelukzaligheidt gaande maken.
„ Hier van, [*te weeten van den Prikkel*] ſpreekt *Syrach* zeer
„ geeſtig Cap. XXXVIII. vs. 26. *Hoe kan die het leeren waar-*
„ *neemen, die den ploeg houdt, en van den Prikkel roemt enz.*
„ De woorden Καυχώμενος ἐν δόρατι χάντρῳ kunnen nog naauw-
„ keuriger vertolkt worden, dus, *die by de ſpits van den Prik-*
„ *kel roemt.* Ik ſtel my by deze woorden eenen recht plom-
„ pen Boer voor, aan wiens geheele houding en gebaarden
„ men zeer duidelyk kan gewaar worden, dat hy veel ge-
„ woon is met Hoorn-vee om te gaan, en met het gezag, dat
„ hy over het zelve heeft, zich zeer veel inbeeld. Hy
„ grypt den Oſſenſtok aan, en verwondert zig over denzel-
„ ven, hy ſchud denzelven, als de krygsman zynen Speer,
„ hy is 'er magtig grootſch op, en denkt met verwonde-
„ ring, welk een man hy is, als hy den Oſſenſcepter voert.
„ Hy is 'er ook nog wel grootſpreekende van, tegen zyne
„ Buuren, en beroemt zig over de heldendaaden, die hy
„ daar mede heeft uitgevoert, en hoe hy zyne onbehendige
„ Oſſen met dit voortreffelyk Geweer heeft ſamen gedre-
„ ven. Hoe kan die het leeren waarnemen? Dat de woor-
„ den van onzen verheerlykten Verloſſer Hand. IX. vs. 5.
„ *Het zal u zwaar vallen tegen den Prikkel achter uit te ſlaan,*
„ hier op doelen, is zo wel bekendt, dat wy het naauwlyks
„ behoeven te erinneren, Onze Heilandt bedient zich van
„ een ſpreekwoordt, 't welk ook onder de Grieken en La-
„ tynen gebruikelyk was (*), en 't welk van het gebruik
„ af-

(*) „ DES. ERASMUS Adag. Col. 810. edit. 1599. fol. haalt ee-
„ nige plaatſen uit Griekſche en Latynſche Schryvers aan, waar
„ van hy aanmerkt, dat daar van daan de naam Βουπόντας, en een
„ ander ſpreekwoordt van dezen inhoudt afkomſtig is. πολλοὶ
„ Βουπόντας, παῦροι δὲ τε γῆς ἀροτῆρες: daar zyn vele, die Oſſen
„ dryven, maar weinige, die het landtploegen. Hy verklaart deze
„ woorden niet: Wy zyn van gedachten, dat hy op zulke men-
„ ſchen doelt, die wel andere menſchen zeer ſterk tot het werk
„ aan-

„ afgeleid is, om de Osſen met den Prikkel voort te dry-
„ ven. Wanneer een Os kwaadt en verwoedt is, dan wil hy
„ niet dulden, dat men hem met den Prikkel kittelt, hier-
„ öm ſlaat hy achter uit, maar even daar door brengt hy zig
„ zelven ſlegts ſchade toe, hy ſlaat zyne voeten in den Prik-
„ kel, en verwondt zig daar door maar dies te meer. De
„ zaak, die hier door afgeſchetſt wordt, kan men ligtelyk ont-
„ dekken. Tegen den Prikkel achter uit te ſlaan heet, zich
„ tegen een onvermydelyke zaak, tot zyne te grootere
„ ſchade, geheel en al te vergeefſch, aankanten. Dit deed
„ Saulus; de uitbreiding van het Euangely kon door geen
„ menſchelyke magt geſtuit worden, gelyk de verſtandige
„ Gamaliël zeer wel voorzag, Hand. V. vs. 34. Zyn Leer-
„ ling werd, door zyne onſtuimige hitte en zyne onver-
„ ſtandigen yver, verhîndert, om deze waarheid te erken-
„ nen. Hy woedde tegen de Leden van Jeſus Chriſtus,
„ maar te vergeefſch en tot zyn eigen nadeel. Hy vermee-
„ nigvuldigde daar door ſlegts zyne zonden, en tergde den
„ toorn des Allerhoogſten (*). Deze Prikkel is zonder
„ twyffel de ſtok des dryvers, waar van by Jeſaias IX. vs. 3.
„ gezegt word: Gy *hebt het juk van hunne laſt, en de roede*
„ *hunner ſchouderen, en den ſtok hunnes dryvers verbroken, als*
„ *ten tyde van Midian.* Het woord סֵבֶל betekent een Laſt,
„ dien men draagt. *Het juk van hunnen laſt* zal dus het zwaare
„ juk zyn, dat het Volk heeft moeten dragen. Deze ſpreek-
„ wyze toont duidelyk aan, dat de ſtok, waar van hier ge-
„ ſprooken wordt, tot het ploegen moet gebruikt zyn, en
„ dit is de Prikkel, waar van wy nu ſpreken. *De roede hun-*
„ *ner ſchouderen* ſchynt wel een naam te zyn, die voor eenen
„ Dryfſtok niet zeer paſt, maar men kan zig ligt voorſtel-
„ len,
„ aandryven, maar zelfs geene handt aan 't werk willen ſtaan,
„ of gelyk onze Heilandt Matth. XXIII. 4. zegt. Zy *binden laſ-*
„ *ten die zwaar en onverdraaglyk zyn, en leggen ze op de ſchouders*
„ *der menſchen, maar zy willen die met hunnen vinger niet aanroe-*
„ *ren.*

(*) „ Men vergelyke hier mede des vermaarden en zaligen
„ Hoogleeraars JOAN VAN DEN HONERTS *Voorreden, voor de drie*
„ *laatſte boeken van Moſes, door* PATRIK, POLUS *en* WELS, *in 't En-*
„ *geliſch beſchreven, en in 't Nederduiſch vertaalt, alwaar by* pag.
„ XXII. heel omſtandig van deze plaats ſpreekt, en te gelyk
„ Deut. XXXII. vs. 15, 1 Sam. 11. vs. 29. en Pſ. XLI, mede
„ aanhaalt, ſchoon 'er op deze plaatſen wel van het achter
„ uitſlaan, maar niet van de prikkels geſproken wordt, weshal-
„ ven dezelve hier toe eigenlyk niet behooren.

„ len, dat de Osſendryver de Osſen niet altoos heeft in de
„ lendenen geſtoken, maar ook wel veeltydts, in 't byzon-
„ der, wanneer het ſteken niet heeft willen helpen, op den
„ rug en ſchouderen geſlagen. Althans dat de roede hun-
„ ner ſchouderen van den ſtok des dryvers geenzins onder-
„ ſcheiden is geweeſt, kan men, in den eerſten opſlag, uit
„ den Grondttext duidelyk gewaar worden. Zoude hier op
„ ook niet de uitdrukking in 't boek der Richteren Hoofd.
„ XV. vs. 8. doelen: *Hy ſloegze hard, zo aan de ſchouders*
„ *als lendenen.* Eigentlyk ſtaat 'er: Hy ſloegze de ſchou-
„ ders, op de zyde, met een groote plaag. Naar onze me-
„ ning, moeten 'er tot deze woorden, die zeer kort zyn,
„ nog twee woorden die 'er uitgelaten zyn, bygevoegt wor-
„ den. Eerſtelyk moet 'er het woordt *en* tuſſchen gevoegt
„ worden. *Hy ſloegze, de ſchouders*, en *op de zyde*, want de ſchou-
„ ders of borſt, en de zyde is niet het zelfde, misſchien dat
„ het een het ander zoude verklaaren, of ophelderen. Men
„ moet vervolgens ook het woordje *op* 'er byvoegen, *Hy*
„ *ſloegze* op *de ſchouderen*, *en op de zyde.* Dan zal deze ſpreek-
„ wyze op zig zelven verſtaenbaar zyn. Wil men onze gis-
„ ſing laten doorgaan, dat hier op het Osſendryven gedoelt
„ wordt, dan kan men alle de verre gezogte verklaringen,
„ die men hier by verzonnen heeft, zeer wel ontbeeren (*).
„ Wat is verſtaenbaerder dan dat van een zaak, die zoo wel
„ bekent als gewoon was, een gelykenis genoomen worde.
„ Simſon ging zo wreedt met de Filiſtynen om, als een
„ Landman met zynen Os, op den welken hy zeer verſtoort
„ wordt. Hy ſteekt hem niet alleen met den Prikkel in de
„ zyde, maar ſlaat 'er ook met gewelt op, en terwyl de ſtok
„ lang is, en de Boer dicht achter den ploeg gaat en denzel-
„ ven ſtuurt, zo kan hy zeer gemaklyk op de borſt of ſchou-
„ ders treffen. By de uitlegging van die gelykenis zal nie-
„ mant verlangen, dat men toone, wat 'er door de ſchou-
„ ders, en wat 'er door de zyde verſtaan wordt? Men kan
„ zekerlyk daar omtrent iets zonder moeite verzinnen,
„ maar echter zoude het aan bewyzen ontbreken, en men
„ zou-

(*) „ Zie *Diſcours ſur la Bible, par* J. SAURIN *Tom.* IV. *p.* 53. *ſeq.*
„ Die deze woorden mede onder de duiſterſten rekent, die 'er in
„ de heilige boeken te vinden zyn. *Les expreſſions, qu'il emploie*
„ *pour marquer la grandeur de cette défaite, ſont des plus obſcures,*
„ *que ſe trouvent dans les livres ſacrez.* Hy geeft 'er wel eenige
„ verklaringe over op, maar, hoe geleerder dezelve zyn, hoe
„ verder zy ons toeſchynen gehaalt te zyn.

„ zoude daar by vergeten, dat 'er veel in de Gelykenis-re-
„ den voorkomt, 't welk geen byzondere beteekenis heeft,
„ maar alleen tot verſiering der gelykenis behoort. Eene
„ Waarheidt, die nooit moet uit het oog gelaten worden,
„ maar tegen welke ook dagelyks gezondigt wordt.

Gods Alwetenheid, van David *beſchouwt, betoogt en zig ten nutte gemaakt in den CXXXIX. Pſalm. Met eene daar over uitgebreide verklaaring nagegaan, door* Johannes Boskoop, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums te Amſterdam. Te Amſterdam by* Nicolaas Byl, 1762; *behalven de Opdragt enz.* 954. *bladzyden in Quarto.*

MEn vindt, in dit breedvoerige Werk, by een verzameld genoegzaam alles, wat de voornaamſte Oordeel en Uitlegkundige Schryvers van vroeger en laater tyd, over dit verheven ſnaarlied van Koning David geſchreeven hebben: Ook komen ons in 't zelve voor alle de gemeene plaatſen (*Loci communes*) der Godgeleerdheid, die betrekking hebben tot de Godlyke Alwetenheid, welken in dit geſchrift uitvoerig ontvouwd worden: Daar benevens is de Eerwaarde *Boskoop* in deze zyne Verklaaring niet ſpaarzaam in uitweidingen, over verſcheidene onderwerpen, en opheldering van plaatſen der Heilige Schriften, zo dra hem eene gunſtige gelegenheid daar toe voordoet. Men kan hier uit gereedlyk afleiden, dat het een werk van groote *Lecture* is; en dat men, 't zelve doorbladerende, eenen overvloed van ſtoffen zal vinden, die ons het bekende herinnert, en hier en daar byzondere gedagten of nieuwe denkbeelden voor den geeſt brengt, die ons aanleiding geeven, om onze aandagt bepaaldér op die onderwerpen te veſtigen: Waar by nog komt, dat men, met het hoogſte regt, tot lof van dit Werk mag zeggen, dat het allerwegen leſſen van Godsvrugt ademt, zo dat het ſtigting geeve dien, die 't leezen. Jammer is 't maar, dat de onvermoeide naarſtigheid van onzen Eerwaarden Schryver hem als vervoerd heeft, om een al te grooten overvloed van ſtoffen by een te brengen, en op eene manier te ſchryven, die veelen Leezeren zal verveelen. Want, behalven dat de ſtyl veelal zeer langdradig, niet zelden ingewikkeld, en van daar de leezing niet gevallig is, zo ontmoet een geoefende te veel gemeene kundigheden, wier uitbreiding hem verveelt; en een min geoefende zal, door de menigte van tuſſchenkomende zaaken, niet gemaklyk konnen

nen nagaan, wat hy van den bepaalden nadruk van dit Lied, in deze en geene byzonderheden, hebbe te denken: En 't is doorgaans voor alle menſchen, 't zy van minder of meerder oefening, laſtig 10 à 12 bladzyden te moeten leezen, om iets op te ſpooren, dat op 3 à 4 bladzyden in eene genoegzaame breedvoerigheid voorgeſteld kon worden. Men moet, dit Werk leezende, erkennen, dat de Eerwaarde *Boskoop* ten uiterſte naauwkeurig is in 't naſpooren van de kragt der Grondwoorden, en 't overbrengen dier kragt op 't oogwit van dit Lied; in zo verre zelfs dat hy van daar menigwerf den Koninglyken Dichter, onder één enkel woord, eene reeks van denkbeelden doe voorſtellen, die men niet gereedlyk gedagt zou hebben, dat door David zo gelyklyk beoogd werden. Als David by voorbeeld zegt, dat de Heer hem *doorgrondt en kent*, zo behoeft men deze woorden niet te verſtaan, als behelzende eenvoudig de hoofdſtelling van dit Lied, ter aanduidinge van de volkomene zekerheid der Godlyke kennisſe, maar 't *doorgronden* ſluit in zich *den aard der Godskennisſe*, en verheerlykt tevens dezelve, (1) als *veel klaarder dan der Rigteren onderzoek*; (2) als *gewisſer dan der overmagt hebbende menſchen verſpieding naar Landen is, om die te bewoonen en te verderven*; (3) als *vaſter doorgaande dan der vrienden onderlinge uithaaling omtrent andere, of zy die al of niet gezint zyn*; (4) als *duidelyker dan zelfs der menſchen, die hun eigen gebreken ophalen, onderzoek is*; (5) als *helderder dan der wyzen ontdekking van hunnen naaſten is*. In het daar nevensgaande woord *kennen*, aangemerkt als een gevolg van 't *doorgronden*, (op eene Gode betaamelyke wyze,) of als een opheldernd byvoegſel van 't zelve, leggen wederom deze vyf waarheden: *gy kent my*, naamlyk (1) *beter als ik myn zelven*; (2) *of iemant my*; (3) *van u zelven*; (4) *door en door*; (5) *en des onfeilbaar*.

De weg der Geregtigheid, en het midden van de paden des Regts, waar op de Opperſte Wysheid doet wandelen, volgens Spreuk. VIII. vs. 20. *Benevens de Pligten en Deugden, die in een getrouw Dienaar van Jeſus Chriſtus moeten bevonden worden, door* Egbertus Schrader, *Bedienaar des H. Euangeliums te Landsmeer. Te Amſterdam by* Willem Boman 1762, *behalven de Opdragt enz.* 716 *bladzyden in octavo.*

HEt eerſte Tractaat, in den bovenſtaande Titel gemeld, heeft ten doelwit te doen zien, hoe men, in onze Neder-

derlandſche Kerk, in onderſcheidene handelingen en verſchillende denkbeelden, menigwerf te veel overhelt, na de eene of andere zyde; en aan te toonen, hoe heilig en veilig het is, in die gemelde zaaken, welken de Kerk zomtyds inwendig ontruſten, den Middelweg in te ſlaan. Ten dien einde geeft de Eerwaarde Schryver vooraf eene verklaaring der woorden Spreuk. VIII. vs. 20. *Ik doe wandelen op den wegh der geregtigheid; in't midden van de paden des regts:* en leidt, by manier van toepaſſing, daar uit af, wat gebruik men hier van behoorde te maaken, zo ten aanzien der geenen die buiten zyn, als wel voornaamlyk met opzigt tot die geenen die binnen zyn. Met betrekking tot het laatſte, dat hier eigenlyk bedoeld wordt, ſtelt hy met den aanvang voor oogen, dat *de Gereformeerde Leer is die van de Opperſte Wysheid, die doet wandelen in't midden van de paden des regts*, en gaat daar op over om te toonen, *hoe men onder de Gereformeerden in min voorname ſtukken te veel na de eene of andere kant overhelt, en daar in het midden behoorde te houden.* Dit doet hy vervolgens in veele byzonderheden zien, zo met opzigt tot den Predikdienſt, en 't geen daar mede verknogt gaat; de verſchillende manieren van prediken, in 't verklaaren en toepaſſen van Gods woord; de onderſcheidene handelwyzen raakende het Gebed; den H. Doop; het H. Avondmaal; de Huisbezoeking; de bepaaling aan wien het Avondmaal toe te dienen; het ſpreeken onder de Bediening; de Kerkelyke Tugt, en 't gedrag der Leden omtrent de Leeraars der Kerke: Als mede ten aanzien van verſchillende denkbeelden over de volgende onderwerpen; den Openbaaren Godsdienſt; het Wettiſche en Euangeliſche beſtaan; de Letterkennis; het werken met heblyke Genade; het misbruik van Gods woord en byzonder der beloften; de onmiddelyke verzekering; de twyfeling; de hoop en wanhoop; het oordeelen; het houden van Oefening; der Heiligen preciesheid; de zelfsverloochening; de Chriſtelyke vryheid en de Heiligheid des leevens. —— Het tweede Tractaat, hier mede verknogt, behelſt den inhoud van drie Beveſtigings Predicatien, waar in zyn Eerwaarde de vereiſchte hoedanigheden en deugden van een Chriſten-Leeraar ontvouwt, midsgaders de pligten der Gemeenten omtrent hunne Leeraaren aandringt; waar aan ten ſlot gehegt is, een onderzoek nopens de weinige vrugt op de Heilige Bediening van 't Euangelie, met melding der voornaamſte oorzaaken hier van, zo van de zyde der Leeraaren, als van de Leden der Gemeenten. —— De Eerwaarde *Schrader* betoont zich in dit geſchrift een ernſtig voor-

voorſtander van zyne gevoelens, doch tevens een beſcheiden en gematigd Leeraar in 't midden der verſchillende handelwyzen en denkbeelden, die in de Kerk door onderſcheidene partyen onderſteund en aangekweekt worden: En zy, die zich in deze verſchillen inwikkelen, of door anderen daar in gewikkeld worden, zullen dit Stukje over 't algemeen met vrugt konnen leezen; om daar door tot gematigdheid in dezelven opgeleid te worden, en te ontdekken, dat men niet zelden in 't zogenaamde Godsdienſtige zynen tyd verkwiſt, zyne herſens vermoeid en zynen geeſt ontruſt heeft over *hout, hooi en ſtoppelen*, over een werk dat ten laatſten dage niet zal beſtaan, maar door het vuur verbrand worden (*).

Den Chriſten in zyn Binnenkamer, door J. D. B. *Te Hoorn by* T. Tjallingius, *behalve de Voorreden* 56 *bladzyden in octavo.*

EEne ſtigtelyke redenvoering in eene byzondere Godsdienſtige oefening gedaan den 19 Feb. 1760, en nu onlangs in openbaaren druk uitgegeeven, ten minſte ons eerſt ter hand gekomen. De Schryver beklaagt zich met regt over het ſleur-waarneemen der Biddagen, en tragt zynen Leezer door eene Broederlyke vermaaning op te wekken, om zodanige Verbodsdagen in ongeveinsheid met een Godvrugtig hart te vieren, en zich daar toe voor af wel te bereiden.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Zevende Deels eerſte Stukje. No. 25. *Te Amſterdam, by* F. Houttuin. 1762. 144 *bladz. in groot octavo.*

BErigt wegens het Tabak-planten, zo als het in verſcheiden Streeken der Nederlanden, en byzonderlyk in het Bovenſticht en de laage Veluw geoefend wordt. Dit Berigt vervat een zeer beknopte en bevatlyke beſchryving van de Tabak-plantery, en het gene 'er toe vereiſcht wordt.

De

(*) 1 Cor. III. 12, 15. *Vleeſchlyken*, dat is Partyzugtigen, leezen voor al dit geheele IIIde Hoofdſtuk, benevens Rom. XIV.

De Huishouding en Voortteeling der Kikvorſchen en Padden: getrokken uit het voortreflyk Werk van den Heer ROESEL, (*Hiſtoria naturalis Ranarum noſtratium* &c.) Van gemelden Schryver worden vyf onderſcheiden ſoorten van dit Gedierte opgegeeven: namelyk de bruine Land-Kikvorſch, de Boom-Kikvorſch, de groene Water-Kikvorſch, de Water-Padde, en de Land-Padde; behalven nog een ander ſoort van Padden, welke hy meent ontdekt te hebben. Ook merkt hy aan, dat de Kikvorſchen, byna alle agt dagen veranderen van Vel, 't welk zy dan, onder de gedaante van een weeke Snot afleggen. Wat de paaring aanbelangt, de Heer ROESEL zag, dat het mannetje en wyfje de opening hunner achterſte deelen naauwkeurig ſamenvoegden, en dat het wyfje, een oogenblik daar na, de eytjes te voorſchyn begon te brengen; dat ondertuſſchen het mannetje haar niet verliet, eer dat zyze alle, tot een toe, hadt uitgegeeven; dat het zelve daar op alle deze eytjes verſcheide maalen beſproeide en bevrugtede. En van deze eytjes kwamen naderhand kleine Kikvorſchjes te voorſchyn. De geboorte uit de eytjes en hunne veranderingen van wormen, in volmaakte Kikvorſchen, wordt hier omſtandig en naauwkeurig beſchreeven. Volmaakte Kikvorſchen geworden zynde aazen zy op Inſecten, 't zy vliegende of kruipende; maar zy nuttigen 'er noit een, voor dat zy het zelve zich hebben zien beweegen, om verzekerd te zyn dat het leeve. En daar is zeker ſoort van ſlekken, op welken zy zeer veel aazen, tot groot voordeel onzer Tuinen. Tot bewys hier van wordt, in eene Aantekening, gezegd dat men in geopende Kikvorſchen dikwils ſlukken van Slekkenhuisjes heeft gevonden.

Vervolgens worden de *Boom-Kikvorſchen*, die in den zomer hun gewoon verblyf op de boomen houden, en daar op Inſecten aazen, maar als de koude aankomt, zich in het ſlyk van Poelen en ſtaande Wateren verbergen; midsgaders derzelver paaring, welke ook in het water geſchiedt, beſchreeven. En hier na volgt de *Groene Water-Kikvorſch*, die het grootſte gedeelte van den tyd in het water leeft. En deze Verhandeling wordt met een gelyke beſchryving van de Water- en Land-Padden en derzelver paaring beſloten.

Vertoog over de paaring der Muggen, door den Heer GODEHEN DE RIVILLE. (Uit de *Memoir. de Mathemat. & de Phyſique. Tom.* III. *Paris* 1760. *p.* 617.) Hier in wordt gezegd, 1. Dat de paaring der Muggen op verre na zo lang niet duurt, als die van andere bekende Vliegen; en dat die, ten-

ten minſte naar alle waarſchynlykheid, dikwils in de Lucht geſchiedt. 2. Dat, aangezien de geſtalte, waar in zy zich bevinden, op den tyd van hunne liefkoozingen, hun niet toelaat, zich aan een loodrechte vlakte vaſt te houden, men niet moet verwagten, omze oit gepaard te zullen vinden, dan enkel op plaatſen die waterpas zyn, en daar zy boven op, of onder aan kunnen ruſten.

Manier, om uit enkele Bloemen dubbele voort te brengen, door een regelmatig beloop van kweeking. (Uit den tweeden druk van de Engelſe Verhandeling van Dr. HILL, *te Londen uitgegeven in 't jaar* 1759.) De ſteng van elke Plant beſtaat, zegt de Schryver, gelyk klaar bewezen is, uit de buiten-Baſt, de binnen-Baſt, een ry Buisjes, de vleesagtige zelfſtandigheid en het Pit. De Wortels beſtaan uit deze deelen, welken voortgaan in den ſteng, en van de eene of de andere derzelven worden de verſcheiden deelen van de Bloemen geformeerd. Alle de deelen van een Bloem zyn agtervolgingen van deze zelfſtandigheden; en alle dubbelheid in Bloemen is haren oorſprong aan de weeldrigheid van eenigen dezer deelen ſchuldig. Daar wordt niets nieuws voortgebragt, en 't kan ook niet zyn; maar 'er wordt alleenlyk eenig oorſpronklyk gedeelte uitgebreid. De *Doctor* neemt een Tulp ten voorbeeld om dit te verklaaren, en wyſt aan, dat de dubbelheid van de Tulp alleenlyk wordt voortgebragt door een welige groeijing van de Helmſtyltjes, welken in dien ſtaat haar eigen natuur verliezen, en een ſoort van Bloembladen worden. En heeft het zelfde opgemerkt in de *Veronica*, of Eerenprys. Hy voegt 'er echter by; Men heeft waargenomen, dat 'er ook andere ſoorten van dubbelheid ontſtaan uit andere deelen. Om nu zulk een weelige groeijing in de Bloemen te veroorzaken, moet de grond wel bereid en bemeſt, en genoegzaame ruimte van aarde voor elke Plant gelaten worden. Hier door zullen enkele Bloemen tot dubbele groeijen; en dit wederom verwaarloosd wordende, zullen de dubbele wederom enkele Bloemen worden. Deze Verhandeling zal van de Liefhebbers, die genegen zyn hunne Bloemen, boven die van anderen te doen uitmunten, met graagte ontfangen worden.

Bedenkingen over den oorſprong van de verſteende Schulpen en dergelyke Delfſtoffen. Uit een Brief van den Heer E. WRIGHT (*Philoſ. Transact.* for 1756. Vol. XLIX. Part. 2. p. 673).

Brief van Dr. JOB. BASTER, *over de by nagt lichtende Vonkjes in het Zee-water.* De Schryvers van deze Verhandelin-

lingen hadden, in een hunner voorgaande Stukjes (*), opgegeven. *Waarnemingen omtrent het Licht, welk het Zeewater by nagt uitgeeft, door den Heer* LE ROY; waar in beweerd wordt, dat dit Licht niet gemaakt wordt door glinſterende Zee-wormen, maar door een phoſphorieke ſtoffe, welke brandt en vergaat, wanneer zy licht geeft. Hier tegen is deze brief van Dr. BASTER gerigt; die ſtaande houdt, dat het veel waarſchynlyker is, dat deze Vonken levende Diertjes zyn, dan iet anders. Hy toetſt de Proeven van den bovengemelden Schryver, en toont datze allen, volgens zyne ſtelling, beter verklaard konnen worden als menze op levende diertjes paſt, dan op phoſphorieke greintjes. Behalve dit beroept zich de Heer BASTER op de waarnemingen met het Microſcoop, welken behoorlyk te werk geſteld wordende, allen twyfel, of het levende diertjes zyn, ten eenenmaale wegnemen.

Onderzoek nopens de naauwkeurigheid van de reden, welke ADRIAAN METIUS *heeft gevonden, dat de omtrek van het Rond, ten naaſte by, heeft tot deszelfs Middelyn.*

Aanmerkingen ten opzigt van de jaarlykſe Geboorenen, Getrouwde Paaren en Geſtorvenen, in eenige plaatſen van Holland, vergeleeken met die van andere Plaatſen en Landen; door den Heer N. STRUYCK.

Voorts wordt dit Stukje, met gewoonte met Waarnemingen omtrent de Luchtsgeſteldheid en Ziekten te Amſterdam in de Maanden *January*, *February* en *Maart* beſloten. Van het laatſte wordt gezegd: Menigvuldigſt waren 'er *Rheumatieke* Ziekten in deze Maanden, vergezeld met Pleuris en Borſtkwaalen, als ook met Kolyk. Men heeft afgaande Koortzen gehad en Ontſteeking in de Keel. Doch in 't algemeen zyn 'er niet veel Ziekten geweeſt; gelyk wy ook zagt Weer gehad hebben naar den tyd.

De nieuwe verbeeterde Vyſel of Tonne-molen, door den Heer A. van Marle, F. Obdam, *en* K. Klaverweyde, *zo gezegt word, uitgevonden, en door den beroemden Hoogleeraar* J. Lulofs *goed gekeurt, in het hart geraakt*, 14 bladz. in folio.

TEgen de gunſtige proefneemingen van den Hoog-Eerwaarden *J. Lulofs*, en die der Heeren *J. Noppen*, *M. Bol-*

(*) Zie onze *Letteroef.* D. II. No. VII. pag. 565.

Bolſtra, en *D. Klinkenberg*, ten voordeele van den nieuwen verbeterden Vyzelmolen, worden hier ingebragt, de Verklaaringen van *G. van Klaveren*, *M. van der Hoogh*, en *J. Warmerdam*, als mede die van *A. van Ryt*; welken, als ervaarene Watermolenaars, volgens hunne ondervinding, getuigen dat deeze Vyzelmolen zo veel water niet kan uitmaalen als de ſcheprad-molen, tegen welken dezelve getoetſt moeſt worden. Mitsgaders dat hy, niet alleen in 't uitmaalen zeer ver te kort ſchiet, maar ook dagelyks hoe langer, hoe zwaarder gaat, ſterker wind behoeft, en aan meerder ongemakken bloot geſteld is, dan de Scheprad-molen: dat men voor al meer ſchade aan de Roeden, Hekken en Zeilen als anders te wagten heeft; dat men ook veel meer te dugten heeft van den Molen in den brand te maalen, of alles aan ſtukken te doen breeken; en dat de Molenaar in zodanige gevallen dikwerf gevaar loopt van armen en beenen te breeken, ja zelfs van zyn leeven. Deze verklaaringen ſtrekken naar 't oordeel van den Uitgeever van dit geſchrift, tot „onlochenbaare bewyzen, waar uit blykt dat de voorſz. Molen niet beantwoord aan het geen van denſelven verwagt wierd, en daarom verworpen moet worden.

Tweede en nadere Verhandeling van de nieuwe geinventeerde Watermachine, door Jacob Groenewegen *te Werkendam. Te Gorinchem, by* Teunis Horneer 1762. *met de nevensgaande Privilegie raakende het maaken dier Watermachine. 6 bladzyden in folio.*

DE Heer *Groeneweegen* geeft in dit geſchrift eene nadere opheldering van 't geen hy in zyne eerſte Verhandeling, raakende zyne geinventeerde Watermachine gezegd heeft (*), en beſchryft hier nader eene verbetering welke hy in dit zyn werk uitgedagt heeft; door naamlyk, in ſtede van één kuip of grooten Tregter, vier kleiner Tregters in den Molen te plaatſen, waar door één Molen met deze Machinen zo veel zal doen als vier Scheprad-Molens.

De Medelydende Geneesmeeſter, door G. S. BAUMLER. *Tweede Deel. Te Amſterdam, by* Gerrit Bom, 1761. *in octavo, groot* 325 *bladzyden.*

WY hebben van het eerſte Deel van dit Werk verſlag gedaan, en onze Leezers eenige ſtukken uit het zelve

(*) Zie onze *Letteroef.* D. II. No. VIII. pag. 642.

ve voorgehouden, om over den inhoud en de behandeling te konnen oordeelen (*). Het tweede Deel ſtaat hier in met het voorgaande gelyk. De Heer BAUMLER onderſcheidt de Ziekten niet overal met de vereiſchte klaarheid, het gene men in een Werkje, als dit, met reden zou verlangen; maar is overvloedig in het mededeelen van Geneesmiddelen, zonder zulken overteſlaan welken by het Gemeen, zelfs het ligtgeloovigſt gedeelte van het Gemeen, in achting zyn. Wy zullen hier van eenige voorbeelden geeven. In de *Waterzucht* pryſt *hy aan de middenſte baſt van de Vlierboom*, gelyk door veelen gedaan wordt; maar het gene hy 'er byvoegt is byzonder: „ wanneer gy wilt, dat dezelve van boven zyne „ werking verrigt [dat is te zeggen, door Braaking te verwekken] wees dan verdagt; „ dat gyze opwaards, van het „ waſſende hout; in tegendeel, wilt gy dat dezelve door den „ *Afgang* werkt, tegen de ſtam nederwaards afſchaaven „ moet ".

In het hoofdſtuk *van de Geelzucht*, ſpreekt de Schryver ook van de zwarte Geelzucht, en hier in, zegt hy: „ zyn „ de zogenaamde Pisſebedden ook een heilzaam Middel, „ wanneer men hier van 12 tot 16 in een ey bakt, en ver„ volgens gebruikt; wanneer het u niet verſcheelen kan, „ zo mengt daar dan nog onder 9 of 10 gezonde Hoofdlui„ zen. Het is wel gering en verachtelyk, doch het krach„ tigſt Middel ". En deeze laatſte dieren koomen in het Werk meermaalen voor. Van de uitteerende ziekten der kinderen handelende, na verſcheiden Middelen hier tegen te hebben voorgeſtelt, voegt 'er de Heer BAUMLER by: „ De gemeene Luiden, hier te Lande, zyn gewoon tegen „ het uitteeren, een *Kop-* of *Hoofdluis* in de Pap in te gee„ ven: en klimmen hier mede op tot den agtienden dag, op „ welken zy 18 te gelyk ingeeven, en klimmen dan vervolgens „ weder af tot 1 toe. Is het uitteerend kind een Meisje, „ dan neemen zy dit gedierte van een Jongetje, maar is „ zulks daarentegen een Jongetje, dan nemen zy dezelven „ weder van een Meisje ".

Tegen de *Zinkingen en Jigtpynen* raadt de Schryver een groote *Aardworm* te neemen, denzelven te ſtooten tot een papje, dan daar by te doen beſte *Saffraan*, zo veel als op de punt van een mes liggen kan, en eyen zo veel kaneel; hier op een wynglas vol ouden wyns te gieten, en als het eene nagt over op een warme plaatſe geſtaan heeft, doorgezegen zyn-

(*) Zie onze *Letteroef.* D. II. No. XI. pag. 833.

zynde, het vogt op eenmaal uit te drinken. Zulks, vervolgt hy, herhaalt men daaglyks, (en wel dat men ieder keer één *worm* meer neemt dan men daags te voren genomen heeft) tot dat men verneemt, dat de pyn eenigzins begint te verminderen. Zulks geſchiedt al by ſommigen op den negenden dag, maar by anderen eerſt op den agtienden, en gevolglyk ook met inneeming van even zo veel *wormen*. Van deezen tyd aan klimt men daaglyks met deeze geneezingswyze af, en men neemt ieder reis één *worm* minder, tot men eindelyk op den laatſten dag wederom ſlegts één *worm* overhoudt.

Onder de *Gezwellen en Verzweeringen* handelt de Schryver ook van de *Wratten*, „ voor de Wratten aan de handen ", zegt hy, „ is het jongen *Duivenbloed* een voortreflyk middel. Men neemt een jonge *Duive*, draait dezelve zeer „ ſchielyk de kop om, dat het lyf 'er van afvalt, en men het „ hoofd in de hand houdt; laat als dan het warme bloed uit „ de kop op de Wratten vallen; herhaalt zulks drie of vier „ maalen, zo zullen de Wratten weggaan. Het zelve doen „ mede de *roode Slekken*, wanneer men de Wratten hier mede beſtrykt, en hier na ophangt ". In het zelfde Hoofdſtuk heeft de Heer BAUMLER nog: „ Somtyds zetten zich „ ook *Beenknobbels* aan de handen of vingers; hier tegen heb „ ik een koſtelyk middel van een zekere vrouw gezien, „ welke drie dagen na malkander, na de nieuwe Maan, met „ een Pol- of Kooklepel, driemaal op de Beenknobbel geſlagen, en ze op die wyze verdreeven heeft. Doch of deeze „ ſlagen na de nieuwe Maan, of driemaal na elkander, moeten voorgenomen worden, koomt my tamelyk ongelovig „ voor; ik houde het veel eer daar voor, dat een enkele „ harde en wel onverwagte ſlag deeze *cuur* verrigten kan ". Zo de Schryver door een Beenknobbel verſtaat het gene men een Peesknoop (*Ganglion*) noemt, is het niet ten eenemaal ongerymd.

Tegen de *Kropzweeren* [Kropgezwellen, denk ik, worden gemeend] is, volgens den Heer BAUMLER, „ voortreflyk de beſtryking met een *doode hand*, op de volgende „ wyze: wanneer iemant aan eene uitteering geſtorven is, „ neemt dan deezen *hand*, en beſtrykt hier mede dikwils „ uw Krop, tot dat gy in uw keel eenige koude gewaar „ wordt; hier door zyn verſcheiden geneezen geworden. „ Zulks zou mede een zeker middel zyn: wanneer men, „ in 't voorjaar, voor den opgang der zonne, een ſchoone „ gladde jonge *Wilgeboom* uitkieſt, in den zelven een gat „ boort, en een raauw ſtuk *Rundvleeſch*, het gene men met „ de

„ de hand niet derft aanraaken, in den mond neemt, dezelve wel toehoudt, dat 'er geen lucht bykoomt, dit vervolgens, wanneer het warm geworden is, met de tong „ in het gat ſtoot, en met het uitgeboorde of uitgeſneede „ ſtuk hout weder toeſluit. Op zodanige wyze verwaſt of „ vergroeit het met de vogtigheid der Krop vermengde „ vleeſch, door de *Sympathie*, in de *Wilgeboom*, en wordt „ gelykzaam als tot een Krop ".

Van het gebrek der Maandelykſche Ontlaſtingen der Vrouwen vinden wy het volgende aangeteekend: „ Als een Sympathetiſch middel is my het volgende aangepreezen: namelyk, dat een vrouwsperſoon dat hembd, 't welk door de „ laatſte *Maandelykſche Bloemen* bevlekt geworden is, alzo „ weder ongewaſſchen zal aantrekken, wanneer dezelven „ over den tyd uitblyven willen; als ook, dat zy over een „ doek moet drinken, welke met de meergemelde laatſte „ *Bloemen* beſmet is. Wanneer het eerſte niet helpt, kan „ het echter niet ſchaden; maar voor het laatſte wordt een „ byzondere ſmaak vereiſcht, en die niet zeer afkeerig of „ vies zyn moet ".

Van de *Moedermaalen (Maculæ Maternæ)* kan men de kinderen afhelpen, zegt de Schryver; „ Wanneer men, namelyk, alle de Leden van het Kind, met de bloedige en „ warme *Nageboorte* beſtrykt; 't welk een zeer goede gewoonte is, waarom ik ook alle Vroedvrouwen aanraade „ zulks nimmer na te laaten ". Ziet het kind hier door wat bebloed en bemorſt, het kan weer afgewaſſchen worden met *boter* en *vrouwenmelk*, hier toe van den Auteur gerekommandeerd.

Doch genoeg hier van. Sommigen van onze Leezers zullen denken, dat ik hun eenige Sprookjes vertelle: geenzins. De Heer BAUMLER heeft goedgevonden deeze en meer diergelyke Geneesmiddelen en Geneeswyzen (want wy hebbenze niet allen willen aanhaalen) in zyn Werk in te voegen, en wy hebben onze Leezers gemeent dienſt te zullen doen, met hun eenige ſchets te geeven, wat 'er in gevonden wordt. En ik twyfele niet of 'er zyn, die zich met zulk eene ſorteering vermaaken zullen; en anderen zullen 'er uit konnen leeren, den kwakzalver te ſpeelen. Want die alle deeze dingen in zyn hoofd hadt, en onder het Gemeen oefende, zou ligt voor wat groots en byzonders aangezien worden. Ondertuſſchen geloove ik insgelyks wel, dat een ander ſoort van Leezers 'er de Neus voor zal ophaalen, en laage gedagten van den Heer BAUMLER, en zyn *Medelydenden*

Geneesmeester maaken. Maar ten onrecht. Men moet geenzins denken, dat deeze Voorschriften de eenige of voornaamste zyn, welken tegen de genoemde Kwaalen worden opgegeeven. De Schryver doet altyd een vry groote verscheidenheid van Middelen, welken op reden en ervarenis gegrond zyn, vooraf gaan; en voegt 'er dan eindelyk eenigen van de nu gemelden by, om zyn Hoogduitsche Leezers, waar voor hy geschreeven heeft, genoegen te geeven. En de Heer TRUNZA heeft, om het Werk niet te verminken, het zo vertaald als hy het gevonden hadt. Het Werk is 'er ook niet te minder om: die geen zin heeft in zodanige Middelen en Voorschriften te gebruiken, welken hy gelooft van geene meerdere waarde te zyn, dan 'er de inbeelding en ligtgeloovigheid aan geeft, kanze voorbyslaan, en zich met de regelen en beproefde Geneesmiddelen vergenoegen. Men moet hier by nog aanmerken, dat de Heer BAUMLER zelf in veelen van de gemelde voorschriften weinig vertrouwen stelt, schoon hy veelen met goeden ernst aanpryst, en niet geheel van Duitsche bygeloovigheid kan vrygesproken worden. Ten besluite, zeggen wy van dit, gelyk wy ook van het eerste Deel van dit Werk gezegd hebben, dat het zyne waarde heeft, en met nut van veelen, zelfs geoefenden in de Geneeskonst, zal en kan gebruikt worden. Gelyk wy in het Berigt van het eerste deel een denkbeeld hebben zoeken te geeven van de beschryving en geneezing der ziekten, volgens de regelen van de Konst en ervarenis, hebben wy om de verandering, nu, eenige andere stoffen voorgehouden, op dat men te beter over 't geheel zou konnen oordeelen.

Hedendaagsch beloop van 's menschen leven, of de geruste weg, midden in de onrust, strekkende tot opheldering van dezen tyd. Te Amsterdam, by Willem van den Enden 1762. *in octavo* 31 *bladzyden.*

EEn stigtelyk Rymboekje van een welmeenend mensch, naar 't ons voorkomt; behelzende eene voorstelling van de onvernoegde klagten veeler menschen, eene vermaaning om in dankbaare vergenoeging onder de Godlyke Voorzienigheid ons gedrag te rigten naar de wetten die hy ons gegeeven heeft. Mogelyk heeft de Schryver gedagt, dat zyn geschrift in Rym opgesteld meer invloed zou hebben, of meer koopers vinden, dan zo hy 't in Proza geschreeven had;

had; dit heeft hem veelligt bewoogen om al te doen wat hy kon; en hy is dus in zyne goede meening te pryzen. Het slot is niet van 't minste, en behelst eene goede les, waarom wy die den Leezer nog zullen mededeelen.

Hoor Salomon eens, die 't bezegt,
En maakte, smaakte wat hy dogt,
Dat maar de zinnen streelde,
Geen moeite hem verveelde;
Hy telt de zom op, en 't is wis,
Dat alles kweld, en ydel is;
En daarom weest op beeden,
Maar met uw deel te vreeden:
Geniet het geen gy hebt met rust,
Weest dankbaar, vrolyk, laat geen lust
Na 't aards, nog vrees voor 't kwaade,
Uw zoet genoegen schaade;
Maar rust in God, ombels zyn wil,
Werk waar gy kond, zyt anders stil
Met hem, laat alles dryven,
Gy zult gelukkig blyven.

Brief van Abelard aan Eloïza, door M. G. Decambon, Geb. van der Werken. *Tot 's Hertogenbosch, by* Jacobus Palier 1762. *In quarto* 29 *bladzyden.*

ONder het leezen van deezen Brief, in Nederlandsche Dichtmaat gebragt, is ons meer dan eens voor den geest gekomen het zeggen van Horatius,

Mediocribus esse poetis
Non dí, non homines, non concessere Columnæ.

als mede de verklaaring door den *Hollandschen Spectator* aan deezen zetregel gegeeven; wanneer hy ons leert, dat die groote Dichtmeester door een *middelbaar vaers* verstaat, *niet een werk dat in zommige opzigten goed, en in anderen kwaad is, maar dat in zyn ganschen t'zaamenhang niets behelst, dat te pryzen of te laaken is, en derhalven 't verstand en 't gemoed des Leezers in eene verdrietelyke ledigheid laat.* Dus ging het ons in 't leezen van dit Vers; aanstootelyke wanstaltigheden kwamen ons niet zo zeer voor den geest; over 't algemeen is 't Vers regelmaatig en doorgaans rolt het zagtjes heen;

doch dit is 't ook al: daar kwamen ons aan de andere zyde geen aanlokkelyke bevalligheden voor, niets dat onze aandoeningen kon roeren, of onze aandagt veſtigen. We ondervonden by die gelegenheid, de juiſtheid der vergelykinge die de *Hollandſche Spectator* op de bovengemelde aantekening laat volgen. „ Onder zo een *middelhaar* Digter is Pegaſus te „ vergelyken met een gemeen Vrieſch paard, dat zonder „ wankelen, of hollen, en zonder zig door de minſte aan„ genaame beweeging bevallig te maaken, recht toe recht „ aan op een klein egaal draſje weg vordert, en eindelyk „ komt daar het wezen moet; in een woord dat beter voor „ een kar of wagen voegt, als onder een braaf Ruiter " (*).

—— Deeze verdrietelyke ledigheid waar in dit Vers ons gelaaten had, bewoog ons, den *Brief van Eloïza aan Abelard*, (waar op deeze van *Abelard aan Eloïza* in antwoord ſtrekt,) in de *Mengelwerken* van den beroemden Dichter *Smits* op te zoeken, te meer daar we in 't *Voorbericht* voor dit Vers derwaards geweezen wierden; en naa de leezing van dit Dichtſtuk is 't ons voorgekomen, dat het leezen deezer twee *Brieven* eigenaartig kan ſtrekken, om iemand te doen gevoelen, hoe groot een onderſcheid 'er is, tuſſchen het *Dichten* en *Verzen-maaken*; waar by hy dan het leezen van 't voorgemelde *Rymboekje* zou konnen voegen, om duidelyk te bemerken, hoe veel minder nog het *Rymen* is.

Tot een voorbeeld van den ſtyl deezer Brieven diene het volgende. *Abelard* beſchryft zyne Godsvrugt door de Min geſtoord (†) in deezer voege.

Laat uw verbeelding eens in dees myn ſchuilplaats dringen,
Daar 'k de eenzaambeid verſchrik door zuchten en geween,
Daar 'k my geheel verlieze in myn bekommeringen,
En klagt op klagten ſchep uit myn rampſpoedigheên;
Zie my al beevend hier het heilig altaar naderen,
En hoe 'k myn beden dring ten hoogen Hemel in;
Een felle tweeſtryd woeld geduurig door myn aderen,
De min ſtoort myn gebed, meer dan 't gebed myn min.

'k Ver-

(*) Zie *Holl. Spect.* II. D. No. 57.

(†) Men weete dat *Abelard* en *Eloïza* twee Geliefden zyn, die 't Kloosterleeven hebben aangenomen; doch in wier hart het Minnevuur dermaate blaakt, dat het geſtadig een hevigen ſtryd tuſſchen vleeſch en geeſt verwekke. Men verbeelde zich hen derhalve als beſchryvende hunne gemoedsaandoening, onder 't plegtige handhaaven van den Roomſchen Godsdienſt.

'k Veracht myn pligt, 'k aanbid de liefde en haar vermaaken,
Myn hart voed ſtorm op ſtorm in 't midden van de ruſt;
'k Voel naauw in myn gemoed een ſtraal van Godvrugt blaaken,
Of dees word door de liefde op nieuw weer uitgebluſt.
Ik kniel voor 't heilig kruis, maar tragt de zielgebeden,
Die my myn pligt gebied te zenden naar om hoog,
Slegts met den ſchyn van deugd en boete te bekleden,
Daar, ach! geen ſchyn beſtaat voor 't albeſchouwend oog.

Deze beſchryving is op zich zelve goed: maar is ze Dichtkundig? is hier de taal van 't hart van een Minnaar? zyn hier de denkbeelden voorgeſteld met eene leevendigheid, die in ſtaat is om onze verbeeldingskragt gevoelig gaande te maken? men vergelyke hier mede de uitdrukkingen van *Eloïza*, ten zelfden opzigte, en gaa eens na, of dezelven ons in 't leezen niet ſterker aandoen.

Doch waar ik vlié, wat ooit zich opdoe voor myn oogen;
Uw lieflyk denkbeeld volgt me en zweeft voor myn gezicht.
't Ryſt voor my op in 't woud, 't wil van 't altaar niet vluchten;
't Bevlekt myn ganſche ziel en laat my nimmer vry,
'k Spil 't heilig morgenuur, met ſtaag om u te zuchten;
Uw beeldnis, al myn luſt, weerd vaak myn' Godt van my,
'k Verbeeld me in elk gezang uw ſchoone ſtem te hooren.
Met elke bedekraal' ontvalt my eene traan.
Als 't heilig orgelſpel de zielen lokt door de ooren,
En 't wierookvat zyn' geur ten hemel op doet gaan,
Kan dikwils één gedachte al de aandagt van my weren.
Waskaarſen, prieſters, kerk, 't ſchoud al voor myn gezicht.
Myn ziel ſchynt in den gloed der liefde te verteren,
Daar ik myne oogen veſt op 't vlammend Outerlicht.

De Engelſche Spectatrice, of Britſche Leermeeſtreſſe der Zeden; na den vyfden druk uit het Engelſch vertaald. Te Amſterdam by Jacobus Kok MDCCLXII. *eerſte, tweede, derde en vierde Stukje*, 320. *bladzyden in octavo.*

DIt Spectatoriaale Werkje, ten doelwit hebbende, *de gebreeken te verbeteren, en een onſchuldig vermaak te verſchaffen, aan de geenen die niet behoeven verbetert te worden*, pryſt zich zelve, door zynen inhoud, als nut en vermaaklyk aan. De Zedeleer hier in voorgeſteld is gemeenlyk welge-

grond, en wordt veelal door bondige aanmerkingen opgehelderd; de Characters zyn meerendeels natuurlyk; en de manier van 't verhaal van geſchiedenisſen is doorgaande gevallig. De *Spectatrice* ſchynt zich inzonderheid op dit laatſtgemelde toe te leggen; om langs dien weg de Zedeleer met te meerder leevendigheid op eene aangenaamer wyze voor te draagen; van waar ons verſcheidene Characters op die wyze in deze Stukjes afgemaald worden. —— Nadien die het byzonderſte der ſchryfwyze van de *Spectatrice* is, zullen wy den Lezer, ter proeve van de manier van verhaalen, een voorbeeld van *onbaatzugtigheid*, uit het derde Stukje, opgeeven.

De bevallige ſchoone, en met uitmuntende ziels-hoedanigheden begaafde *Euproſine* „ wierd van een zeer vermo„ gend Heer ten huwelyk verzogt, maar die wel tweemaal „ haare jaaren bereikt had, ook had hy daarenboven niets „ in zyn perſoon, noch ommegang, 't geen hem konde aan„ genaam maken, by iemand van zulk eene goede ſmaak, „ gelyk de haare. Hy maakte zyn aanzoek by haaren Va„ der, eer zy het minſte van zyn' toeleg merkte, en ver„ zelde zyne voorſlag met zulke aanbiedingen, als weinige „ ouderen zouden van de hand geweezen hebben. —— „ Doch de Vader gedroeg zich aan zyn Dochters keuze, „ hem alleenlyk verzekerende, dat hy'ze gelaſten zoude, zy„ ne bezoeken af te wagten: En, zo zy haare toeſtemming „ kwam te geven, dat hy zich ten hoogſten verëert zoude „ vinden met zulken huwelyk.

„ Hier moeſt de oude vryer meede te vreeden weezen; „ en vindende dat zyn geding door redeneringen zoude „ moeten gewonnen worden, zo deed hy zyn beſt, om zy„ ne liefde te doen blyken, en eene genegenheid van haar „ te winnen, door zulke middelen en wegen, als hy ver„ trouwde, dat daar toe zoude kunnen dienen. —— Hy „ zei haar al de verliefde fraaiheden, die hem uit de Romans „ en Toneelſpelen waren bygebleven: —— Bragt haar al de „ fraaiſte en nieuwſte Muziekſtukken op haar klavecim„ baal, geleide ze na *Vauxhal* en *Ruchold* (*), en zei haar, „ dat

„ (*) *Vauxhal* en *Ruchold*, twee bekende plaatzen, daar luiden „ van allerlei rang en vermogens, hunne ſomerſche uitſpanningen gaan neemen. *Vauxhal* over de Teems, is genoeg bekend. „ —— *Ruchold* is gelegen in het Graafſchap *Eſſex*, op ruim twee „ uuren afſtands van Londen. De Engelſchen hebben noch een „ diergelyk huis van algemeene byeenkomſt te Londen, genaamt „ *Ranelagh*. Deze plaatzen worden veraangenaamt door uitmunde Muziek, fraaie wandelingen, en allerlei ververſchingen, „ als men 'er van gediend wil zyn. ——

„ dat, waar ze ook kwam, zy altoos de Godin was onder „ de aanweezende.

„ *Euphroſine*, die in alles gehoorzamende is, weetende „ dat haar Vader zyn aanzoek begunſtigde, durfde hem niet „ te rug ſtooten, noch beſpotten, zy hoorde dan al zyne „ verliefde redenen met gelatenheid, en ontfing zyne ge„ ſchenken, en tractementen met beleefde erkentenis, als „ komende van een man, die, na alle waarſchynelykheid, „ haar Gemaal ſtond te worden: —— De afkeer die zy van „ hem had verburg zy als een ondoordringbaar geheim; zy „ ſprak nooit van hem, zelfs niet tegens haare liefſte vrien„ dinnen, broeders of zuſters, als met alle mogelyke eer„ bied en achting. De moeite die zy haar zelven met de„ zen dwang aandeed, had niet te min haaren invloed op de „ vrolyke levendigheid, die anders in haare oogen uitblonk; „ —— zy wierd veel ſtilder in gezelſchap als zy geweeſt „ was, en men verraſtte haar dikmaals met de traanen op de „ wangen, als zy gedagt had alleen te zyn.

„ Zy was te dierbaar aan allen die haar aangingen, dat zo „ zigtbaren verandering niet zoude opgemerkt worden, „ maar niemand zei 'er haar 't minſte woord van. Dit duur„ de, gelyk de vryery, omtrent den tyd van een maand, „ waar na het ongeduld van den vryer, aangeſpoort door de „ beleefde voorkomens van zyne beminde, hem zeer deed „ aandringen, op het vaſtſtellen van een' dag, om zyn ge„ luk te voltrekken. —— Het antwoord dat zy hem gaf, „ was, dat zy volkomen van haar Vaders wil afhing; en, „ dat nooit in haar zoude opkomen, om dit verzoek tegen te „ ſtaan of te bevorderen. —— Hy ſprak den Vader, en die „ zei hem, dat hy voor als noch den ſtaat van zyn Dochters „ hart niet wiſt, maar dat hy zou onderzoeken, wat gene„ gentheid daar in plaats had; en, na 't geene hy daar van „ ontdekken zoude, ſtond allen ſpoed of uitſtel, omtrent „ dit huwelyk gemaakt te worden, zyne redenen altoos be„ ſluitende, met die bepaling, dat het noodzaaklyk was, „ voor beiden, om te zamen gelukkig te wezen, dat geen „ den minſten dwang of tegenzin aan een van beide zyden „ plaats hadde.

„ Dit voldeed den anderen niet; want, gelyk minnaars „ zich gaarne vleijen, had hy al de beleeftheden, daar *Euphro„ ſine* hem, uit gehoorzaamheid voor haren Vader, meede „ ontfangen had, opgenomen voor zo veele bewyzen, dat „ hy haar vrywel geviel: En niet twyfelende, of zy was „ even zo begeerig als hy, om tot het voltrekken te ko-

„ men, ſcheen hy over dit uitſtel niet te vreeden, en, toon-
„ de zyn misnoegen, zo verre hy durfde, tegens den Va-
„ der, als de eenige van wien zyn geluk afhing: En daar op
„ maakte hy teffens zo ſterken aandrang, dat de Vader van
„ *Euphroſine* hem eindelyk beloofde, om haar den volgen-
„ de dag 'er over te onderhouden, en dat hy dan zyn nader
„ beſluit zoude zeggen.

„ Hy liet haar ook den anderen dag in zyn ſpreekkamer
„ komen, en haar by hem doende zitten, gaf hy haar te
„ verſtaan, hoe onverduldig haar minnaar wierd na 't vol-
„ trekken van zyne wenſchen, en van de beloften welke hy
„ aan dien gegeven had, om volſtrekt te antwoorden; —
„ hy beſchreef haar zyne liefde, op vry beter trant, als het
„ den verliefden zelf ooit hadde kunnen doen; 'er byvoe-
„ gende, dat die zo verre was van eenig huwelyksgoed met
„ haar te vorderen, dat hy, by de eerſte verklaring, die hy
„ van zyne liefde gedaan had, aanſtonds 'er had bygevoegd,
„ niets anders van hem te begeeren, als zyne toeſtemming.
„ Dus *Euphroſine*, vervolgde hy, *is de ſtaat van de zaak: En*
„ *zodanig is de belanglooze goedheid die uw minnaar voor u heeft:*
„ ——— *gy weet, ik heb veele kinderen, het gedeelte van myn*
„ *vermogen, dat ik u meede zoude geven, indien een man, die*
„ *u aangenaam was, het vorderde, zou met dezen tot merkelyke*
„ *vermeerdering voor de uitzetten van uwe broeders en zuſters*
„ *konnen ſtrekken:* ——— *Geloof me, veele Vaders zouden in*
„ *zulke omſtandigheden met de zaaken voortgaan, zonder de ge-*
„ *dagten van haare Dochters te vragen, maar ik, myn lieve*
„ *kint, ik denk zo niet.* ——— *By my is het waare geluk niet*
„ *alleen aan 't vermogen gehegt, en ik hou het voor even zo on-*
„ *regtvaardig als wreed, de geenen die hun leven door my ont-*
„ *vangen hebben, door myn gezach ongelukkig te maken:* ———
„ *Zeg my derhalven, zonder agterhoudenheid, en zonder vreeze*
„ *van my te misnoegen, wat uwe gedagten omtrent dezen Heer*
„ *zyn, en of gy hem zoud kunnen beminnen, gelyk gy verpligt*
„ *zoud worden, indien hy uw man wierd.*

„ De deugdzaame maagd zag voor haar neder op dit zeg-
„ gen, zei hem bedruktelyk; *dat de opvoeding, die zy ge-*
„ *had had, in ſtaat was, om haar altoos haren pligt te doen be-*
„ *tragten.* Haar Vader het woord opvattende, zei daar te-
„ gen, dat 'er tweederlei wyze van zyn' pligt te volbren-
„ gen was; ——— de eene enkel en alleen, om dat het onze
„ pligt was: ——— En de andere om dat wy 'er toe aange-
„ zet worden, als tot een vermaakelyk genoegen, dat wy
„ daar door ondervinden: ——— *En*, voegde hy 'er by, *het*

„ *zou*

„ zou my leet weezen, te zien, dat gy uw genoegen opofferen
„ zoude, aan de eerſte wyze van pligtbetragting. —— De droef-
„ geeſtigheid die ik in u ontdekt heb, zedert dat dien Heer de toegang
„ gehad heeft, om zyne vryery by u te maken, doed my denken,
„ dat de voorſlag ver af is van u te behagen: maar ik zou het
„ kunnen mis hebben, en wenſchte derhalven 'er in 't zekere van
„ berigt te weezen, door de openthyke verklaring van uw hart,
„ dien aangaande.

„ Aangemoedigd door zo veel goedheid waagde zy het te
„ verklaren, dat indien zy nooit een aangenaamer man te
„ zien kwaame, zy, wat haar aanging, verkiezen zoude,
„ om altoos ongehuwt te leven: *Nochtans, myn Heer*, ver-
„ volgde zy, *dewyl het huwelyk voorgeſlagen wierd, en in ze-*
„ *kere opzichten u aangenaam ſcheen te zyn, en uwe toeſtemming*
„ *te hebben, zo heb ik van het eerſte ogenblik af beſloten, om uwent*
„ *wille het niet tegen te ſtaan, en om al myn vermogens in te ſpan-*
„ *nen, om, eenigermaten, de toegeeflykheid die gy altoos voor my*
„ *gehad hebt te vergelden, met eene onderdanigſte gehoorzaam-*
„ *heid.* —— *Neen! neen! myn waarde kind*, zei de brave
„ Vader, *gy verdiend te wel dat u eene vrye keuze gelaten wor-*
„ *de, door uwe bereidwilligheid om van dezelve af te ſtaan.* —
„ *Gy zult niet meer laſtig gevallen worden, van iemand, daar ik*
„ *nooit van te gemoet gezien heb, dat by eene neiging in u bewer-*
„ *ken zoude, overeenkomſtig met zyne verbeelding.* —— *De-*
„ *ze dagh zal een einde maken van alle uwe ongeruſtheden dien*
„ *aangaande.*

„ *Euphroſine* ſtond op, om hem eene plechtige dankbe-
„ tuiging te doen, wegens dat haare ruſt zo veel by hem in
„ aanmerking genomen wierd, wanneer het ſchielyk binnen-
„ komen van haare twee broeders en drie zuſters zulks be-
„ lette. —— Die hadden gehoort dat de voorſlagen van
„ haren minnaar geſtrekt hadden, om hunne uitzetten te
„ vergrooten; en zy, tans merkende, dat *Euphroſine* by
„ hunne Vader alleen geroepen was, twyfelden niet, of het
„ was, om door zyn bevel, haar te noodzaken, eene keu-
„ ze te doen, die zy wel gemerkt hadden, dat haar hart zeer
„ tegenſtond: —— Aangezet door die gedagten, en door
„ de vrees die zy voor haar hadden, ontzagen zy zich niet
„ binnen te dringen, om voor haar te ſpreeken; zy kwamen
„ alle met elkander, en vielen allen aan haar Vaders voeten,
„ en baden, *dat doch geene beweegreden voor hun belang, oor-*
„ *zaak mogten weezen, dat hunne waarde zuſter ongelukkig zou-*
„ *de worden, door een huwelyk, 't geen zy allen zeer wel wis-*
„ *ten*, ſchoon zy 'er nooit iets van gezegt had, *dat haar te-*

„ gen-

„ *genſtond.* —— Eenige omarmden zyne voeten, anderen „ kuſten hem de handen, terwyl de tranen langs hunne wan„ gen vloeiden, —— zy veſtigden hun gezicht op het zy„ ne, in vrees en hoop, wagtende dus wat antwoord dat „ hy hen geven zoude.

„ „ De tedere Vader hoorde de betuigingen van zulk eene „ ongewoone broederliefde, met eene verrukking, die tef„ fens van eene grootſte verwondering verzeld ging: —— „ Maar zyn eigen vermaak, van zyne kinderen zo deugd„ zaam te zien, niet hoger ſchattende, als hunne geruſt„ heid, hield hy ze geen oogenblik op. —— *Reis! —Reis,* „ *myne waarde, myne lieve kinderen,* riep hy uit, dezelve „ beurtelings omhelzende, *uw verzoek was al lang toegeſtaan,* „ *eer gy gedagt hebt om het te doen, noch* Ephroſine, *noch nie„ mand van uw allen, zal ooit door myn Vaderlyk gezag gedwon„ gen worden, om uwe handen te geven, als uwe harten'er niet „ alvorens naar gewenſt hebben.*

„ Niets kan halen by de vreugd, die zy gevoelden, toen „ zy hem zo hoorden ſpreeken, alleen hunne vergenoegin„ gen, en de onderlinge tederheid, aangewend om die te „ verkrygen, kan 'er by vergeleken worden. —— *Euphro„ ſine,* voor haar deel, kon geen woorden vinden, om haare „ erkentenis en wederliefde, aan zulke broeders en zuſters „ te betuigen. —— In 't kort, daar was niets te zien in dat „ lieve huisgezin, als omhelzingen, niets te hooren als de „ opregtſte en ſterkſte betuigingen, van de yverigſte en on„ geveinsſte liefde, voortvloeijende uit vollagen verge„ noegde zielen, die over elkanderen volmaaktelyk voldaan „ waren".

Harders en Veldgezangen van den Heer Geſſner. *Uit het Hoogduitſch en Franſch, in 't Nederduitſch overgezet. In 's Gravenhage by* H. Backhuyzen 1762; *behalven de Voorreden van den Autheur en van den Franſchen Vertaalder* 116 *bladzyden in octavo.*

ZY, die met oordeel vermaak ſcheppen, in 't leezen van Harders en Veldgezangen, zullen ongetwyfeld dezen van den Heer *Geſſner* over 't algemeen met genoegen doorbladeren. Onze ſchryver heeft zich *Theocritus*, den beroemden *Siciliaanſchen* Dichter van *Syracuſe*, wiens Harderszangen by alle oordeelkundigen in hoogagting zyn, als ten voorbeelde van navolginge voorgeſteld; en men mag wel zeggen, dat hy dien grooten Meeſter in 't natuurlyke en ſchil-

der-

deragtige evenaart, zo niet overtreft; terwyl hy tevens de aanſtootelyke boerſchheden, die zomtyds in de dichtſtukjes van *Theocritus* voorkomen, (en die men hedendaags in onze *Harderszangen*, ten onderſcheid van onze *Boerezangen*, niet duldt,) heeft weeten te vermyden. Men leeze den volgenden, en lette op 't natuurlyke en 't ſchilderagtige, onder 't denkbeeld der Harderlyke eenvoudigheid.

„ Op een heldere winterze morgenſtond zat Daphnis in „ zyne Hut, alwaar de flonkerende vlam eener droge Tak- „ kebos, zyne warmte aan alle kanten door dezelve verſprei- „ de, terwyl de guure Winter zyn ſtrooije Dak digt met „ ſneeuw bedekt hielt. Den Herder liet met een verge- „ noegt gelaat, zyn oog door een naauw Venſter over de „ door Noorde winden verwoeſte Velden dwaalen.

„ ô! Strenge Winter, zei hy, niet tegenſtaande uwe bit- „ tere koude, zo zyt gy echter noch bekoorlyk! Hoe vro- „ lyk komt de Zon door de lichte Nevels over de met Ryp „ bedekte Heuvels zich vertoonen! Hoe glansryk is die „ ſneeuw! Wat een ſchouwtoneel vertoonen die zwarte ſtam- „ men en kromgeboogen kaale takken dezer Boomen, op dit „ heerlyk Tapyt, of, die graauwe Hut, welkers Dak met „ ſneeuw bedekt is: of, die Doornheggen, welkers bruine „ kleur het even gelyk wit der vlakte verdeelt.

„ Hoe heerlyk is 't, het zaad van onze Akkers met hun- „ ne tedere puntjes door de ſneeuw te zien heen dringen, „ en dus 't wit met een jeugdig en bekoorlyk groen gemen- „ geld! Hoe ſchoon glinſteren, die omleggende jonge „ Boompjes, op welkers tedere Takjes door den Dauw glin- „ ſterende Paarlen geformeert worden, die aan ligte draat- „ jes, door de wind bewogen, gins en herwaards flodderen! „ Wel is waar, dat de Landſtreek woeſt is, en dat de Kud- „ den ruſten, opgeſlooten in hunne warme ſtallen.

„ Te naauwer ziet men de voetſtap eens gewilligen Os, die „ bedroeft, 't hout, 't welk zyn Harder in een naby gelee- „ gen Bosch gekapt heeft, aan den ingang der Hutte brengt. „ De Voogelen hebben alle de Bosſchen verlaaten, en men „ ziet 'er geene, als de eenzaame Mees, die, niet tegenſtaan- „ de de felle koude, haare ſtemme doet hooren, met het klein „ Boomſluipertje dat vrolyk hier en daar huppelt, en den „ vrypoſtigen Mos, die gemeenzaam tot de ingang onzer „ Hutte nadert, en de graantjes, die op de aarde leggen, „ blymoedig oppikt.

„ Maar de ſchoonſte vertooning, die zich aan myn ge- „ zicht ontdekt, is dat ſtrooije Dak, waar uit den rook zich „ mid-

„ midden door die Boomen tot in de Lucht verheft. Dat
„ is de woonplaats van myn Philis. O myn Philis! mooglyk
„ zit gy ook nu by uw warme haart, met uw ſchoon ge-
„ zicht op uwe hand leunende, en denkt aan my, wenſchen-
„ de gelyk ik, de wederkomſt der zoete Lente-tyd. Ach
„ Philis, wat zyt gy ſchoon! Maar niet alleen heeft uwe
„ ſchoonheid die liefde, welke ik voor u gevoel, in myn
„ hert ontſtooken. Neen, ik heb u van dien dag al af be-
„ mind, dat de twee Geyten van den jongen Alexis, van
„ den top der Rots nederſtorteden. Den jongen Harder
„ weende, en riep uit; ik ben arm, en daar heb ik twee
„ Geytjes verlooren, waar van de eene dragtig was. Och ik
„ durf naar onze Hut tot myn arme Vader niet wederkeeren.
„ Gy zaagt zyne traanen vlieten, en 't medelyden wekte u ook
„ op tot weenen. Daar na uwe traanen afgedroogt hebben-
„ de, koos gy uit uwe kleine kudde de twee beſte Geiten,
„ en zeide tot den bedroefden Herder: Alexis, neemt deeze
„ twee Geiten, de een is dragtig; en als hy weende van
„ vreugde, zoo weende gy ook met hem, dat gy zyn onge-
„ luk herſteld had.

„ ô Winter! hoe geſtreng gy ook mag weezen, myn Fluit
„ zal echter met geen ſtof bedekt, vruchteloos in myn Hut
„ blyven hangen; neen, ik zal niet nalaaten, tedere gezan-
„ gen voor myne Philis te zingen. 't Is waar, gy hebt de
„ Bladeren gerooft van onze Boomen, en de Bloemen van
„ onze Velden afgemaayt: maar echter zal my dat niet ver-
„ hinderen een krans voor myne Philis te vlechten. Het
„ altoos groen Eiloof zal ik met haar blaauwe Bloemtjes
„ t'zaam mengelen, en deeze Mees, die ik giſter vong, zal
„ in haare Hut zingen: ja, ik zal hem u nog heden met de
„ krans brengen. Vermaak haar dan met uw Gezang, gy
„ beminnelyk Vogeltje: zy zal u vriendelyk toelachgen, en
„ uit haar tedere hand de ſpyze toereiken. O! wat zal ze u koes-
„ teren, wat zal ze u vleijen, weetende dat gy van my komt!

Schatkamer van honderd uitgekipte, critique, ſatirieque, ga-lante, aangenaame en nuttige Brieven, naar de beſte Engel-ſche, Franſche, Hoogduitſche en andere Autheuren, doch meeſtendeels uit de voortreffelyke werken van den beroemden Heer F. E. Gellert. *Te Zaltbommel, by* J. W. Kanneman 1762. *behalven de Voorreden en Inhoud 208 bladzyden in octavo.*

IN deeze verzameling komen ons eenige gemeenzaame, als ook deftige en ernſtige brieven voor; doch 't geen dezel-

ve

ve voornaamlyk van dergelyke foort van verzamelingen onderſcheidt, zyn de geeſtige brieven, die op een grappigen trant geſchreeven zyn, en 't grootſte deel uitmaaken. De eerſtgenoemden zyn veel al van dien aart, als men ze gemeenlyk vindt; welken iemand, het brievenſchryven oefenende, gereedlyk zal navolgen: de laatſtgemelden zyn van byzonder ſlach, om op dien trant te konnen ſchryven, heeft men een eigenaartig humeur, dat daar toe geſchikt is, noodig; en zy die het zelve bezitten zyn gewoonlyk *origineel*, in zo ver dat ze zich niet zo zeer door voorbeelden laaten leiden, als wel uit hunne eigene leevendigheid ſchryven. Men kan derhalven deeze verzameling niet wel aanzien, als eene *handleiding om Brieven te konnen ſchryven*, gelyk de Uitgeever dit Stukje aangemerkt wil hebben; met opzigt tot de eerſte ſoort van Brieven is 't van weinig betekenis, en ten aanzien der laatſten moet men *origineel* zyn; wy zouden deeze verzameling liever tellen onder die Schriften, welken men in een ledig uur ter uitſpanninge kan leezen, en die ons in de eerſte leezing doorgaans vermaaken. Van dien aart is ongetwyfeld de volgende brief, welke ten voorbeelde van dien ſchryftrant kan dienen.

MYN HEER.

„ Ziet gy 't wel? Een goed *Autheur* moet geene Hoog-
„ tyden laten voorbygaan, zonder wat in 't licht te
„ geven, al zou het maar een Werk van twee Bladen zyn.
„ Neen! neen! Ik laat my myn Recht niet nemen: ik ſchryf
„ zo lang ik gezonde handen hebbe! 't Staat zo deftig, als
„ men zig in een Catalogus, in de Nieuwspapieren, in de
„ Jaarboeken, en eindelyk ook in de handen der Menſchen
„ ziet. Ik kom zelden by iemand, zonder voor myne vlyt
„ beloond te worden, of ten minſten eene van myne Ge-
„ ſchriften op het venſter, of wel op een tafel, zeer netjes
„ ingebonden, te vinden. Ik kan u niet zeggen, hoe veel
„ vergenoegen ik daar in ſchep, dog dit weet ik, als dat ik
„ in zulk een geval buiten myn zelven vervoerd worde. Ik
„ yl naar huis, neem de pen in de hand, en ſchryf al wat ik
„ ſchryven kan; en ik ſtel my dan reeds weder een nieuwe
„ plaats voor oogen, alwaar ik myn Geſchrift denk weder
„ te vinden, al was het zelfs in de handen van eenen Houtboer.

„ Onlangs kwam ik by myn Boekbinder: terwyl ik met
„ hem bezig ben te praaten, komt 'er een Houtboer, die by
„ hem

„ hem bekend was, de Winkel in, en haalde uit zynen korf,
„ daar hy een goede voorraad van Boter en Brood in hadde,
„ myne F —— en E —— ongebonden uit. *Kedaer*, ving hy
„ met zyne Boerenſpraak aan, *bingt mein dat Bouk iens ſchoon*
„ *en knapjes in.* —— *Wel Jaap*, zei myn Boekbinder, *waar*
„ *hebt gy dat Boek gekregen.* Hy antwoorde daar op heel trots,
„ dat hy 't hier in de ſtad gekoft had: dat de Schoolmeeſter
„ en de Schout van zyn Dorp, by wien hy dat Boek 't aller-
„ eerſt gezien had, hun byna te barſten daar over hadden
„ gelagchen, zo veel ſnakerig getuig ſtond daar in. Hy zei-
„ de ook, dat hy een jongen Zoon hadde, die zeer hubs
„ leezen kon, en die hem des avonds, als hy uit het veld
„ kwam, en zyn pypje Tabak zat te roken, hem daar wat
„ uit zoude voorlezen, zo dat hy zo dikwyls niet meer in de
„ Kroeg zoude gaan, als hy gewoon was te doen. Den Heer
„ was nog jong, vervolgde hy, die dat Boek in druk had
„ laten uitgaan; hy meende hem wat af te knibbelen, dog
„ hy had geantwoord, dat de prys niet minder was als veer-
„ tien ſtuivers, en die had hy hem gegeven. Hy had nog
„ veele Boeken in zyn Winkel, zo dat het Boeken ſchryven
„ hem zeer wel ter hand moeſt ſtaan. *Wel Gek*, ſprak myn
„ Boekbinder, *de man, daar gy dat Boek gekogt hebt, heeft*
„ *niets geſchreven, hy handeld 'er maar mée.* —— *Ei kaik!*
„ riep den Boer, *ik miende dat 'et den Hier zellef was; ik zouw*
„ *'em aars zo viel niet egieven ebben.*

„ Ik had nu wel konnen weg gaan, dog myne Eerzucht
„ liet het niet toe. Ik hoopte, dat my mynen Boekbinder
„ maar verklappen zoude, en hy deed het ook tot myn ge-
„ luk; hoewel ik anders my zelfs wel aan den Boer ontdekt
„ zoude hebben. Gy moeſt eens gezien hebben. *Myn Heer*,
„ met welk eene verwondering den Boer my daar op bekeek,
„ hoe vriendelyk hy my op de ſchouders klopte, en my ver-
„ zogt van nog meer zulke ſnakerige koſt op te ſcheppen.
„ Ik had dien ganſchen dag een luchtige en vrolyke luim:
„ Ik ſtelde my alle myne Lezeren, van den grootſten tot den
„ Houtboer toe, voor oogen, en beſloot op het zelfde oogen-
„ blik het Tweede Deel van de G** af te ſchryven, het
„ welk gy met dezen Brief bekomt. Gy behoeft het my niet
„ weder te rug te zenden, ik zou 'er zwaarmoedig over
„ worden, en dat moet een *Authcur* niet wezen. Voor 't
„ overige, verzoeke u ſpoedig antwoord, anders ſchryve ik
„ u zulke merkwaardige Hiſtorien niet meer; ik ben &c.

Het XIX Claſſe van de Genera Plantarum *van den Heer* C. LINNÆUS, Syngeneſia *genaamd. Opgehelderd en vermeerderd. Mitsgaders een berigt van een nieuw Botaniſch Stuk, aangaande het leeren kennen der Planten kort na derzelver geboorte of uitſpruiting uit hun Zaad. Als mede, de Beſchryving en Afbeelding van een zeldzaame en zonderlinge Zee-Plant. Door* DAVID MEESE, Hovenier *in de Kruid-tuin aan Frieslands hooge Schoole te Franeker. Met koperen Plaaten. Te Leeuwaarden, by* H. A. de Chalmot 1761, *in groot octavo* 152 *bladzyden.*

WY hebben in een voorgaand ſtukje van onze Letteroefeningen (*) gewag gemaakt van een werkje van den Heer MEESE, in 't voorgaande jaar uitgegeeven, onder den titel van *Flora Friſica*. Deeze Hovenier van de Franeker Kruid-tuin vergenoegt zich niet, met zyn eigen kundigheden aangaande de Planten te vermeerderen: maar arbeidt te gelyk, om zyne medemenſchen dezelfde kundigheden gemaklyker te maaken. Om het gene met dit Werk beoogd wordt te begrypen, zullen wy onze Leezers voorhouden, wat 'er de Schryver, in de Voorrede van gezegd heeft.

„ Onder het naſpeuren van de Leerwyze [van LINNÆUS] „ heb ik onder alle de 24 *Claſſen* of Afdeelingen, waar in „ meergemelde Heer zyne Leer-regels, aangaande de Plan„ ten, verdeeld heeft, geene gevonden, welke my zwaarder „ en duiſterder voorkwam, dan de 19de, zynde *Syngeneſia* „ genaamd, of 't zaamen in eengegroeide, aan welke duiſter„ heden, in dit *Claſſe* voorkoomende, ik derhalve, ten dien„ ſte der genen, welker begeerte mogt ſtrekken, om zo wel „ als ik, het zelve te verſtaan, hier vervolgens kortelyk, „ doch teffens zo klaar my doenlyk, (behoudens die regels „ welken de Heer LINNÆUS hier in volgt) eenige opheldering zal geeven, zo door omſchryving als door middel van „ eenige byzondere Afbeeldingen, van die deelen, welken, „ volgens meergemelde Leerwyze, in 't byzonder, onder„ ſcheidentlyk moeten gekend worden, om de Geſlachten, „ tot dit *Claſſe* behoorende, van elkander te konnen ſchiften.

„ Nog heb ik ter nader opheldering van dit Stuk", vervolgt de Auteur: „ een Sleutel vervaardigd en hier bygevoegd, wel„ ke met een opſlag van het oog aanwyſt, door behulp van 8 „ byzondere ſoorten van Bloemtjes, (afgebeeld op Plaat VII) „ die voornaamlyk ſtrekken tot onderſcheiding van de ſoort-

„ lyz

(*) Iſte Deel No. X. pag. 779.

„ lyke Afdeelingen, waar door men weeten kan, wanneer
„ men een ſamengeſtelde Bloem onderzoekt, onder welke
„ van de 4 eerſte Hoofd-Afdeelingen (van den Heer LIN-
„ NÆUS voorgeſteld, en hier na zullende beſchreeven wor-
„ den) die behoort.

„ Dan heb ik ook kort aangeweezen, in hoe verre de 5de
„ Hoofd-Afdeeling van de 4 voorgaanden verſchilt, waar
„ van de 9de Afbeelding, op bovengenoemde Plaat ten voor-
„ beelde ſtrekt. Als nog op welk eene wyze die Geſlachten
„ (hier van den Heer LINNÆUS onder gebragt) zouden
„ konnen geſchikt worden.

„ Vervolgens heb ik hier nog bygevoegd de onderſchei-
„ dings kenteekenen van ieder Geſlacht, welken de Heer
„ LINNÆUS, in zyn nieuwſte *Syſtema Naturæ*, voor zo verre
„ dit Claſſe aangaat, opgeeft; en eindelyk eenige Aanmer-
„ kingen aangaande dit Claſſe 'er toegevoegd".

Behalven dat van dit werk geen kort begrip kan gemaakt worden, om dat het een te veel aan het ander verknogt is; zou men ook zonder behulp van de Plaaten, het niet verſtaanbaar genoeg konnen voordraagen. Onze Vaderlandſche Plantminnaars zullen het moeten doorbladeren, om 'er het beoogde nut uit te trekken. Wy zullen alleen nog melden wat men van den Auteur, in 't kort, te wagten heeft, aangaande het leeren kennen der Planten kort na haare geboorte of uitſpruiting uit haar zaad.

„ Ik hebbe dikwils myne gedagten laaten gaan", zegt hy,
„ of 'er geen mooglykheid zou zyn om de Gewaſſen, ook
„ voor hun volkomen ſtaat, te leeren kennen; en ben ein-
„ delyk zo ver gekoomen, dat ik hoope de Liefhebbers in
„ ſtaat te zullen konnen ſtellen, van de Gewaſſen, ook in
„ den ſtaat van Kindsheid (om zo te ſpreeken) of van Zaai-
„ ling, dat is eenige dagen of weeken na de Zaaijing te lee-
„ ren kennen.

Door de geduurige ondervinding geleerd hebbende, dat de Planten van ieder ſoort van Zaaden, altyd aan malkander zeer gelyk waren, in haar opkoomen; beſloot hy, dat in deze eerſt opgekoome Plantjes of Zaailingen iet was, waar door zy genoeg van elkander konden gekend worden: waarom dit met naauwkeurigheid door hem nagegaan, en Afteekeningen en Beſchryvingen hier van gemaakt werden. Hy meent zyn oogmerk te zullen bereiken, door te beginnen met het gene, 't welk de Heer LINNÆUS in zyne *Genera Plantarum* heeft voorgeſteld, en waar by gemelde Heer, in zyne voorſtellingen van de Beſchryving der Gewaſſen, in zyne *Philo-*

ſo-

ſophia Botanica, pag. 259—261 aangetekend, opgehouden en geeindigd heeft: naamlyk, met het inwendige en wezenlyke van het Zaad, beſtaande uit de Zaad-lobben, (*Cotyledones*) en 't Hartje, (*Corculum*) of Worteltje, (*Radicula*) en Pluimtje, (*Plumula*). Want door een naauwkeurig onderzoek en beſchouwing van de evengemelde deelen van zeer veele Gewaſſen, meent hy verzeekerd te zyn, dat daar in genoegzaame, en alzo zeekere kenmerken, als in de Vruchtmaakinge, gevonden en aangetoond konnen worden; en derhalve, de Gewaſſen, hier door, in den ſtaat van hun begin, even duidlyk konnen gekend en onderſcheiden worden als in hunne volkomenheid.

„ Ik hebbe", zegt de Heer MEESE, „reeds eene ſchets van „ eene Leerwyze ontworpen, en de Gewaſſen, van welken „ Zaailingen heb konnen bekoomen, verdeeld in *Claſſen* en „ *Ordens* of *Ryen*; door welken, en met behulp van myne „ Teekeningen, ik my vleije met de hoope, van de Lief„ hebbers in ſtaat te zullen konnen ſtellen, hunne gezaaide „ en opgekoomene Gewaſſen, voor zo verre dezelven in ie„ der Deel van dit Ontwerp te vinden zullen zyn, te ken„ nen, en onder hunne Geſlachten en ſoorten te brengen.

„ En om de Liefhebbers van de waarheid van dit alles te „ overtuigen, hoope ik, nog op het einde van dit jaar, of „ in 't begin van het naaſtvolgende, ten langſte, in ſtaat te „ zullen zyn, van myn gemelde Schets en Afteekeningen, „ hier toe behoorende, en door my, ten dien einde, met alle „ naauwkeurigheid vervaardigd, mitsgaders eenige Aanmer„ kingen, by die gelegenheid, door my, gemaakt, door den „ Druk gemeen te maaken; en zo bevinde, dat zulks aan „ de Liefhebbers aangenaam is, zal ik daar mede van tyd „ tot tyd voortvaaren, ten einde hun, naar myn vermogen „ dienſt te doen, en de zo nuttige als beminlyke Kruidkun„ de voort te zetten en gemaklyk te maaken".

De noodlottige Burgers Dochter, of de onvoorbeeldlyke Levensgevallen van een Amſterdamſche Juffer. Door den Schryver van de Hollandſche Marianne. *Te Rotterdam, by* Dirk Vis 1762. *in octavo* 354 *bladzyden.*

EEn verhaal van Leevensgevallen, dat zonder kwetſing der goede zeden geleezen kan worden, en miſſchien ook zommigen ter leeringe van voorzigtigheid kan ſtrekken; doch 't is niet van die uitlokkendheid als de *Holland-*

sche Marianne, welke men voorgeeft door denzelfden Schryver geſchreeven te zyn. Men ontmoet hier minder vinding, en verſcheidenheid: de manier van verhaalen is gerekt; en men hoort Gelieven in de hevigſte verrukkingen, ten minſte in omſtandigheden, daar ze eigenaartig plaats moeſten hebben, op eene bezadigde wyze, een merkelyk verloop van tyd, redeneeren. De levensgevallen der Gouvernante van de jonge Juffer, die omtrent 50 bladzyden beſlaan, behelzen in 't kort het geen van de jonge Juffer in 't breede verhaald wordt: nadien deeze noodlottige Burgers Dochter, niet tegenſtaande het waarſchouwende voorbeeld der Gouvernante, zich op dezelfde wyze gedraagt, en vervolgens aan dezelfde lotgevallen onderworpen is, het welk ons in een uitgerekt verhaal tweemaal het zelfde doet leezen.

Het Vrouwelyk Intreſt-boekje, of het gezag der Vrouwen verdedigd. Door Vrouwe P. L. D. *te Zaltbommel, by* J. W. Kanneman. *Behalven het Voorberigt enz.* 40 *bladz. in octavo.*

Hier vertoont zich geen onbekwaame voorſpraak voor de Vrouwen, en de raad haar in dit geſchrift gegeeven, om zich, door een minzaam gedrag, boven de Mannen te verheffen, of ten minſte met hun gelyk te ſtellen, is op verre na de kwaadſte niet. Deeze Verdeediging laat zich in een uur van uitſpanningen voor eene geeſtigheid leezen.

Vliegend wonder Kabinet van den vermaarden Doctor Johannes Fauſtus, *eerſte ſtuk. Te Zaltbommel, by* J. W. Kanneman, 1762. *in octavo* 110 *bladzyden.*

Eene Rhapſodie van vertellingen, naauwlyks geſchikt, om 't gemeenſte ſlag van volk te konnen vermaaken.

Vrymoedige Mondſtopper, of de geſtrafte Bedilzugt ontdekt. Door E. N. *gedrukt voor den Autheur, te bekomen te Amſterdam, by* W. Eleveld *en* Demmeltraat, *en in andere Steden. Behalven de Voorreden* 38 *bladzyden in octavo.*

De Schryver van dit ſtukje onderrigt den Leezer in zyne Voorreden, dat

't Komt uit een Gryze Bol, iets min maar tachtig jaar.
Gy kent het ſpreekwoord wel? als Memorie verminderen
Van d'Ouderdom, dat zy beginnen weêr te Kinderen.

Dee-

Deeze Gryzaard, die dus van zich zelven ſpreekt, is wat gemelyk geworden, over onze Vrymoedige Aanmerkingen op zyn berymde *Heerlykheid Godts op den Bergh Sinai en Thabor*, in 't jaar 1760 uitgegeeven (*). Hy heeft die gemelykheid, naar 't ſchynt, langer dan een jaar in zynen boezem gedraagen, en ontlaſt zich nu van dezelve; wy wenſchen dat het hem tot verligting moge verſtrekken, en dat hy de overige dagen zynes leevens geen verdere kwelling deswegens ondergaa. —— Dat een Man van acht en zeventig jaaren bewoogen kan worden tot het ſchryven van zulk een ſtukje, of wel, ('t geen hier miſſchien plaats heeft,) dat men hem kan overhaalen, om 't onder zynen naam in 't licht te laaten komen, is gereedlyk te begrypen; maar 't doet ons zeer vreemd, dat jonge Boekverkoopers kunnen beſluiten, om een oud Man, min of meer, ten toon te ſtellen, met onder hun naam zodanig een geſchrift uit te geeven; waar door zy zich zelven de agting by alle braave Lieden doen verliezen.

Emile *ou de l'Education*, *par* Jean Jaques Rouſſeau, *Citoien de Geneve.*

PUBLICATIE.

„ DE Staaten van Holland en Weſtvriesland: Allen de geenen
„ die deeze zullen zien of hooren leezen, ſalut, Doen te
„ weeten: Alzo *Jean Neaulme*, Burger en Boekverkoper te Am-
„ ſterdam, van Ons verzogt, en ook den 10 Maart laatſtleeden
„ ſub- en obreptivelyk geobtineert heeft Octroy voor den tyd van
„ vyftien jaaren, tot het Drukken, doen Drukken, Uitgeeven en
„ Verkopen van het Werk, genaamt Emile *ou de l'Education par*
„ Jean Jaques Rousseau, *Citoyen de Geneve*, dog welk Werk door
„ de voornoemde *Jean Neaulme*, met het zogenaamde regt van
„ Copye, weder is verkogt aan *Marc Michiel Rey*, meede Burger
„ en Boekverkoper te Amſterdam, en Wy naderhand met de aller-
„ uiterſte verontwaardiging in ervaringe gekomen zyn, dat het
„ zelve Werk *doorzaait is met zeer godlooze en verderffelyke ſtellingen, ſtrydende niet alleen tegen Gods Heilig Woord, maar ook direct ſtrekkende tot ondermeining, veragting, en omverwerping van den gebeelen geopenbaarden Chriſtelyke Godsdienſt, en om aan de Feugd de pernicieuſte en gevaarlykſte gevoelens dien aangaande in te boezemen.*

„ Zoo is 't: Dat Wy, niet tegenſtaande het ten deeze verleent
„ Octroy alleen tendeert tot verhoeding van ſchade voor den voor-
„ noemde *Jean Neaulme*, en geenzints eenige de minſte approba-
„ tie van den inhoud van het voorſchreeve Werk involveert, ne-
„ maar in tegendeel wel expreſſelyk meedebrengt, dat in gevalle
„ daar

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* I D. bl. 68.

„ daar inne iets onbehoorlyks kwam te influeeren, al het zelve door
„ den Verzoeker van het zelve Octroy ten zynen laste zoude moe-
„ ten werden verantwoord, egter tot een doorslaande blyk van
„ Onzen hertelyken afkeer van de voorschreve God onteerende
„ stellingen, en van de billyke indignatie, waar meede Wy deswe-
„ gens zyn aangedaan, goedgevonden hebben, gelyk Wy goedvin-
„ den by deezen, het meergemelde door Ons op den 10 Maart laatst-
„ leede geaccordeert Octroy te annulleeren en in te trekken; ge-
„ lyk Wy het zelve annulleeren en intrekken mits deeze; en wy-
„ ders te verklaaren, dat Wy het voorschreeve Werk houden *voor*
„ *ten hoogste godloos, schandaleus, ergerlyk en profaan, en te tendee-*
„ *ren om de onervaare Jeugd van den eenigen weg ter zaligheid,*
„ *zynde het waaragtig Geloove in Jesus Christus, af te leiden;* ver-
„ biedende daarom op het ernstigste de voornoemde *Jean Neaul-*
„ *me, Marc Michel Rey*, en alle andere Boekdrukkers en Boekver-
„ koopers, mitsgaders alle Persoonen, van wat qualiteit of condi-
„ tie dezelven zouden moogen zyn, het zelve Werk hier te Lande
„ te drukken, herdrukken, of in te brengen, of ook in het Neder-
„ duitsch of in andere Taalen over te zetten, distribueeren of uit
„ te geeven, of elders uitgegeeven zynde, te debiteeren, op een
„ boete van duizend guldens, en pœne van arbitrale correctie, zelfs
„ aan den Lyve, na exigentie van zaaken, maar ter contrarie las-
„ ten en beveelen Wy alle dezelve Boekverkoopers en Boekdruk-
„ kers, aanstonds na dat deeze tot haare kenniſſe gekoomen zal
„ zyn, alle zodanige Exemplaaren als zy van het voorschreeve
„ Werk onder haar zouden moogen hebben, over te leeveren, en
„ te behandigen aan de Officieren of Magistraaten van de Steden
„ en Plaatsen daar zy woonagtig zyn, op pœne van contrarie be-
„ vonden werdende gedaan te hebben, of daar van in gebreeken
„ gebleeven te zyn, deswegens als vooren gemulcteert, en gecor-
„ rigeert te zullen werden; ten welken einde Wy alle Onze Offi-
„ cieren en Justicieren ordonneeren en gelasten, scherpelyk toe
„ te zien, dat deeze Onze ernstige wille en begeerte alomme exac-
„ telyk werde nagekoomen, en tegens de Overtreeders derzelver
„ zonder eenige conniventie of dissimulatie na den inhoud deezes
„ met alle rigeur te procedeeren.

„ En op dat niemand hier van eenige ignorantie koome te pre-
„ tendeeren, zoo beveelen Wy, dat deeze niet alleen alomme ge-
„ publiceert en geaffigeert zal werden daar het behoort, en in ge-
„ lyke zaaken te geschieden gebruikelyk is, maar dat dezelve ook
„ in alle de publique Nieuwspapieren en Journaalen, welke bin-
„ nen deeze Provincie werden gedrukt en uitgegeeven, zal wer-
„ den geinsereert.

„ Gedaan in den Haage onder het klein Zeegel van den Lande
„ den 30 July 1762.

Onder stond,
ter Ordonnantie van de Staaten.
(was geteekend)
ARIS V. D. MIEDEN.

LETTER-OEFENINGEN;

De noodzakelykheid van ene ſpoedige Bekeering, ter waarſchouwing tegen het uitſtel van dezelve, voorgeſteld en aangedrongen, door J. H. Schacht, *Dienaar des Goddelyken Woords te Ter Aaa. Te Amſteldam by* Hendrik Vieroot MDCCLXII. *behalven de Voorreden* 372 *bladzyden in octavo.*

ZYnen Evenmenſch te onderrigten in die dingen, welken het eeuwige welweezen der onſtervelyke ziele betreffen, hem inzonderheid te waarſchouwen tegen eene der verdervelykſte verleidingen, die by veelen eenen grooten invloed heeft, en hem in gevolg daar van aan te ſpooren, om, zonder eenig uitſtel, een naarſtig gebruik te maaken van den dag der zaligheid, welken Gods genade hem nog doet beleeven, is het hoofdoogmerk van den Eerwaarden *Schacht* in dit geſchrift; het geen wy, als een weldoorwrogt en zeer ſtigtelyk werkje, met genoegen doorbladerd hebben.

Onze Schryver vangt aan met eene opheldérende verklaaring der woorden, Jez. LV. 6; *Zoekt den HEERE, terwyl hy te vinden is: roept hem aan, terwyl dat hy naby is.* Deeze vermaantaal, zo veel 't naar 't doelwit noodig was, opgehelderd, en kortlyk ter betragtinge aangedrongen hebbende, gaat hy over om de daar in voorgeſtelde pligten nader te ontvouwen, de daar in voorkomende denkbeelden in een helderder daglicht te ſtellen, en met meer kragt tot zyn oogmerk over te brengen; om uit dit alles de verpligting tot eene ſpoedige bekeering, met wederlegging van alle tegenwerpingen en uitvlugten, in vollen nadruk te toonen.

Ten dien einde verledigt hy zich om, in de eerſte plaats, een onderſcheiden denkbeeld te geeven van *de natuur en eigenſchappen des geloofs en der bekeeringe;* om vervolgens te doen zien, *de noodzakelykheid en gepaſtheid des geloofs en der bekeering tot zaligheid.* Zyn Eerwaarde doet dit niet, om dat hy eenige nieuwe denkbeelden des aangaande had voor te draagen; zyne begrippen daar omtrent zyn eenſtemmig met de vaſtgeſtelde leer der Kerke, zo als dezelve door de beſcheidenſte Leeraars gewoonlyk verklaard wordt; maar hy agtte het noodig dit bepaalder onder 't oog te brengen, uit rede, dat het den meeſten menſchen aan een regt

duidelyk begrip van deeze dingen ontbreekt; en wel inzonderheid van 't onafscheidelyke verband deezer zaaken; waar door ze zich niet zeldzaam, in 't voeden van valsche denkbeelden des aangaande, verleiden, ongeloovig en onbekeerd blyven. Hierom legt hy 't 'er boven al op toe, om op eene overtuigende wyze te doen zien, het verband dat 'er is tusschen Geloof en Bekeering, tusschen deezen en de eeuwige Zaligheid: op dat men erkenne, *dat het onmogelyk zy het geloof te bezitten, zonder de bekeering, of de bekeering waarlyk ondernomen te hebben, zonder het geloof; en dat het ene blykbare tegenstrydigheid insluite, ongelovig en onbekeerd, en nochthans zalig, te wezen.* —— Aan de betooging deezer grondstellingen hegt zyn Eerwaarde eene verhandeling over *de meest geleegene tyden, en meest gepaste aanleidingen ter bekeering;* waar uit blykt dat de tegenwoordige leeftyd alleen daar toe geschikt is, en dat in denzelven de jeugd en de gezonde dagen de welgelegene tyden ter bekeering zyn; als mede dat onder de meest gepaste aanleidingen boven al te tellen zyn, naar het lichaam, de weldaaden en oordeelen, die de hoogste Regter den menschen toezendt, en naar de ziel, de uitwendige genademiddelen, en de inwendige overtuigingen des gemoeds, die de goedertierene God verleent. Uit deeze opgemelde zaaken leidt onze Autheur vervolgens by wettige gevolgtrekking af, onbetwistbaare *drangredenen ter spoedige bekeering*, die hy ons ten duidelykste en nadruklykste voor den geest brengt; en, of dit alles nog niet genoeg waare tot overtuiging, zo gaat hy verder, en betoogt ten bondigste, *dat het uitstel der bekeering dwaas en onredelyk, ja grouwelyk en onverschoonelyk zy.* —— De Eerwaarde *Schacht* wel voorziende, dat veelen, niet tegenstaande zyne duidelyke, kragtige en overtuigende redeneering voor de noodzaaklykheid, en tegen het uitstel der bekeeringe, zeer gereed zouden zyn, om dezelve, door eenige tegenwerpingen en uitvlugten, zo niet geheel, immers gedeeltelyk van haare kragt en klem te berooven, kan dit [illegible] niet besluiten, zonder alvoorens [illegible] kragtloosheid te toonen, van alles wat het [illegible] hart gewoon is in te brengen; wanneer [illegible] uitstellen der bekeeringe tragt voor te spreeken, [illegible] beweegt hem de twee laatste Hoofdstukken te beneden, tot het tegengaan van alle zodanige bedenkingen. In den loop zyner redeneeringe heeft hy telkens agt gegeeven, op byzondere uitvlugten of tegenwerpingen, die zyne betooging mogten tragten te verydelen; maar in deeze Hoofdstukken verledigt hy zich tot het *oplossen van de voornaam-*

naamſte tegenwerpingen, en 't affnyden van de meeſt bekende uitvluchten des Zondaars, welken tot het geheele onderwerp betrekkelyk zyn; en die niet zeldzaam van zo veel gewigt geoordeeld worden, dat men waane, hier door allen aandrang ter ſpoedige bekeering te verydelen. Onze geagte Schryver gedraagt zich in dit ſlot niet min manlyk dan in al 't voorgaande; en men kan duidelyk gewaar worden, dat hy met oplettendheid heeft nagegaan, de werkzaamheid van 't zondige hart; dat, hoe overtuigd, egter alles blyft aanwenden om 't uitſtellen der bekeeringe te verdeedigen, zelfs in zo ver, dat het toevlugt neeme, tot denkbeelden, die tot de uiterſte ongerymdheid voortgaan. —— De ſchryfſtyl en redeneertrant van zyn Eerwaarden, mag men eenvoudig doch tevens deftig noemen: zyne manier van behandeling is geſchikt naar de vatbaarheid van 't Gemeen; en bezield met eenen manlyken ernſt, die den Leezer tot aandagt noopt: waar toe ook zeer veel toebrengt, dat hy voor 't meerendeel zyne aanſpraak tot den Leezer zelven wendt, om hem daar door, gelyk hy in zyne Voorreden te kennen geeft, „ te inniger te treffen, en tevens te verhoeden, dat hy in „ de blote beſpiegeling der voorgeſtelde zaken, by welke „ zyn herte ongeraakt en onverbeeterd bleef, niet beruſten „ zoude".

Men leeze hier, ten ſtaal van 's Mans ſchryfwyze, zyne wederlegging van 't redelooze misbruik, dat zommigen maaken, van 't voorbeeld van den éénen der moordenaaren die met Jeſus gekruiſt werden; welk gedeelte wy te meer in deezen uitgekoozen hebben, om dat het misbruiken daar van zo zeer gemeen is. Onze Autheur, in 't wederleggen van hun, die zich beroepen *op de voorbeelden eener ſpaade bekeeringe*, opgemerkt hebbende, dat dezelven ten uiterſte zeldzaam zyn, dat het getal der zulken, daar men ſtaat op zou durven maaken, nog kleiner is, en dat het derhalve de zinloosheid zelve zou weezen, zyne koſtelyke ziel op zo glibberige gronden aan een eeuwig verderf te waagen, gaat daar op over om het eenige voorbeeld eener ſpaade bekeeringe, het welk uit de Heilige Schrift wordt aangevoerd, een weinig nader te beſpiegelen. Gy begrypt, [*dus vangt hy nad dit voorſtel aan*] „ gy begrypt ligtelyk, Lezer, dat ik *énen* „ *der kwaaddoenderen* be-oge, die met Jeſus gekruiſt wier„ den (*). Gy hebt te dikwils van dit geval horen gewag „ maken, en gy zult 'er te veel tot uw voordeel in meenen

(*) *Luk.* XXIII. 39—43.

„ te vinden, dan, dat gy het niet, ter uwer verantwoor-
„ ding, of immers ter uwer geruſtſtelling, zoudt aanhalen.
„ My dunkt, ik hore u zeggen: *Deze menſch, een rover, een*
„ *moordenaar, die dus openlyk door de Overheid geſtraft word,*
„ *is nochthans in de laatſte ogenblikken van zyn leven krachtda-*
„ *dig bekeert; en ontwyfelbaar zalig geworden!* My dunkt,
„ ik hore 'er u dit, voor u (zo gy meent) alleszins gunſtig
„ beſluit uit opmaken: *Dus kan ik ook, al is myn uurglas*
„ *ſchier uitgelopen, evenwel noch bekeert en behouden worden.*
„ In deze ſluitrede onderſtelt gy, dat die moordenaar aan
„ 't kruis eerſt tot inkeer gekomen zy. En dit moet gy
„ onderſtellen, zal de toeeigening, die gy hier by maakt,
„ van enige de minſte klem zyn. Maar, ik bidde u, hoe
„ zult gy deeze onderſtelling konnen goed maken? 1. Uit
„ zyne misdaad, mogelyk, om dat hy een *moordenaar* ge-
„ noemt word (*). Ik zal niet aandringen, dat hy dezen
„ naam door énen enkelen doodſlag, en in enen oproer te-
„ gen de Romeinſche heerſchappy, hoedanige te dier tyd
„ zeer gemeen onder de Joden waren, kan gekreegen heb-
„ ben, ſchoon hy anders een onbeſproken leven geleid had.
„ Want het grondwoord doed my veel eer denken, dat hy
„ een ſtruikrover geweeſt zy (†). Het zal genoeg zyn, dat
„ zyne gevankenis hem reeds aanleiding tot een oprecht be-
„ rouw wegens zyne vorige levens-wyze kan gegeven heb-
„ ben. Waarlyk, het verhaal der Evangeliſten nopens de-
„ ze moordenaren is zo beknopt, dat wy 'er niets zeekers,
„ 't zy aangaande de byzonderheden hunner misdaad, 't zy
„ aangaande hun gedrag voor de uitvoering der doods-ſtraf-
„ fe, uit beſluiten konnen. Wat dezen enen betreft, wel
„ is waar, hy was een moordenaar, en hy zelf erkende, dat
„ hy zo wel als zyn medgezel *rechtvaardiglyk in dit oordeel*
„ *was*, dat zy *[ſtraffe] ontvingen, waardig 't geen zy gedaan*
„ *hadden* (§). Weet gy ondertuſſchen, waar in zyn moord
„ beſtaan, of hoe lang hy deze ſtruikrovery gepleegt had?
„ Weet

(*) *Matth.* XXVII. 38, 44. *Mark.* XV. 27.

(†) Schoon 't grondwoord van dien aart zy, dat het onzen Schryver doe denken op *een ſtruikrover*, 't is egter zodanig een woord, dat het ook gebruikt worde van Barabbas, *by was λῃστὴς een moordenaar*, *Joh.* XVIII. 40. en deeze wordt omſchreeven, niet als een *ſtruikroover*, maar als iemand, *die in een oproer in de ſtadt eenen doodſlag gedaan hadde, en daarom in de gevangeniſſe geworpen was. Mark.* XV. 7, *Luk.* XXIII. 19.

(§) „ *Luk.* XXIII. 40, 41.

„ Weet gy, hoedanig een menſch hy, voor dien ongelukkigen ſtap, geweeſt zy? Weet gy, welke indrukkingen „ en overtuigingen, welk leedwezen, welke boetvaardigheid, welke gemoedsverandering, welke genade-werkingen van den Geeſt des geloofs en der bekeering, hy, zedert zyne gevangenneeming, in zyn binnenſte beſpeurt „ hebbe? 2. Miſſchien beſluit gy uwe onderſtelling uit de „ openbare ſtraffe, die hem wierd aangedaan. Maar, bedenkt gy dan niet, dat de Overheid gewoon is, en verplicht is, zulke misdadigers volgens de wetten, anderen „ ten afſchrik, te ſtraffen, zonder daarby derzelver berouw „ of inwendig beſtaan voor God, in aanmerking te neemen. „ 3. Ja maar twee Evangeliſten berichten ons, dat *de moordenaars* den Heere Jeſus *geſmaad* en gelaſterd hebben (*); „ 't geen u misſchien, met zommigen, doed geloven, dat „ ook deze ene kwaaddoender, in den beginne, zig aan „ deze euveldaad hebbe ſchuldig gemaakt, en daar na eerſt „ bekeert zy. Edoch, vermaarde Uitleggers hebben overlang getoont, dat deze bevatting ongegrondt zy (†). „ Immers, *a.* die twee Evangeliſten ſpreeken ſlegts in 't „ voorbygaan van de laſtering dezer moordenaaren, en, „ terwyl zy het meervoudig getal voor het enkelvoudige „ gebruiken, (waar van meer ſtaaltjes by de H. Schryvers „ gevonden worden;) willen zy alleen aanwyzen, dat de „ Heiland door allerlei ſoort van menſchen, zyne medely„ders zelfs niet uitgezonderd, beſchimpt zy. Lukas in „ tegendeel, die ons uitvoeriger beſcheid van dit geval „ geeft, getuigt uitdrukkelyk dat een *van de kwaaddoenders* „ Jeſus *laſterde*, maar, dat *de andere hem* ernſtig *beſtrafte* (§) *b.* „ Deze andere verwyt zynen makker het ongelyk, dat hy „ den onſchuldigen Jeſus aandeed, maar hy beſchuldigt zig „ zelven niet, nog toont het minſte berouw, wegens zyne „ eige ſpotternyen, 't welk echter noodzakelyk en van dezen bekeerden buiten twyfel te wachten was, zo hy zig „ daar aan insgelyks voor af had ſchuldig gemaakt. *c.* Was „ hy nu eerſt tot inkeer gekomen, zelfs na dat hy den Hee„ re Jeſus gelaſtert had, de Evangeliſten zouden waarſchy„ ne-

(*) *Matth.* XXVII. 44. *Mark.* XV. 32.

(†) „ In 't Nederduitſch kan men hier over nazien *Bynæus* „ *Gekruiſte Chriſtus*, bl. 503. *J. Hillenius Schriftuurlyke Voorbeel*„ *den van bekeering*, bl. 441—444. en anderen.

(§) *Luk.* XXIII. 39, 40.

„ nelyk van zo opmerkelyk ene verandering niet gezwee-
„ gen hebben, nog van de uitwendige aanleiding, waar
„ door dezelve zy te weeg gebragt.

„ Zo krachteloos zyn alle bewys-redenen voor deze uwe
„ onderſtelling; en ik mag met even zo veel, indien niet
„ met meerder, recht het tegendeel vaſt ſtellen. Immers,
„ daar word niet gezegt, (zelfs de minſte zweem is 'er niet
„ van;) dat deze moordenaar eerſt aan het kruis zy bekeert
„ geworden. Wat meer is, daar zyn blyken; die ons doen
„ vermoeden, dat voorheen al de beginſelen ener ware be-
„ keering by hem hebben plaats gehad. De beſtraffing van
„ zynen mede-broeder toont, dat de vreze Gods diepe wor-
„ telen in zyn herte geſchoten had, dat hy het grouwelyke
„ zyner misdaad, en de rechtvaardigheid der ſtraffe, welke
„ hy lyden moeſt, levendig begreep; welk begrip nauw-
„ lyks in hem zyn konde zonder een overtuigd gezicht en
„ ſmertelyk berouw van zyne zonden. Hy zegt: *Vreeſt gy*
„ *ook God niet, daar gy in 't zelfde oordeel zyt? En wy toch*
„ *rechtvaardiglyk: want wy ontvangen [ſtraffe,] waardig 't*
„ *geen wy gedaan hebben: maar deze heeft niets onbehoorlyks*
„ *gedaan!* (*) Het getuigenis, dat hy in deze laatſte woor-
„ den aan Jeſus onſchuld geeft, en het verzoek dat hy 'er
„ byvoegt: *Heere, gedenkt myner als gy in uw Koningryk zult*
„ *gekomen zyn!* (†) tonen allerklaarſt, dat hy niet alleen ge-
„ noegzame onderrichting van deszelfs perſoon en Koning-
„ ryk had, maar ook, dat hy daar aan eene gelovige toe-
„ ſtemming gaf, en daar op al zyn vertrouwen veſtigde.
„ Te verwonderlyker waren dit geloof en dit vertrouwen,
„ alzo de Heiland tegenwoordig in de uiterſte vernedering
„ zig bevond, en van allen zonder onderſcheid verlaten,
„ beſchimpt en mishandelt wierd.

„ Om deze redenen, en om meer andere, die ik thans
„ kortheidshalven niet zal ontvouwen, zoude men konnen
„ denken, dat die moordenaar, wel verre van tot het einde
„ van zyn leven in de roekeloosheid volhardt te hebben, te
„ voren reeds door Gods genade krachtdadig verandert zy,
„ hoewel het onbetwiſtbaar blyft, dat deze genade hem bo-
„ ven al in zyne laatſte ogenblikken, op enen ongemeen ho-
„ gen trap, verlicht en onderſteunt hebbe.

„ Meent gy, onaangezien dit alles, uw gevoelen even-
„ wel vaſt te konnen houden, ik zal, om alle mogelyke in-
„ ſchikkelykheid te oeffenen, u voor een ogenblik gelyk

„ ge-

(*) *Luk.* XXIII. 40, 41. (†) vs. 42.

„ geven. En nochthans zult gy daar mede niets konnen „ uitrichten.

„ 1. Het zy eens zo, dat deze menſch aan 't kruis eerſt „ bekeert is. Wat voor recht hebt gy, zondaar! om uwen „ toeſtand met den zynen te vergelyken? Geen het minſte „ recht voorwaar! Had hy dat Euangelielicht, die genade- „ middelen, die geleegenheden en vermaningen ter bekee- „ ring gehad, die gy genieten mogt? Had hy zyne bekee- „ ring moedwillig, tot de laatſte uuren uitgeſtelt? Niet „ minder als dat! Want, zo hy niet eerder in den Heere „ Jeſus gelooft, niet eerder zig bekeert heeft, moet hy te „ voren, of geheel onkundig daar omtrent, of daar van „ wel enigszins onderrigt geweeſt, maar zonder indrukken „ gebleyen zyn. In geen van beide deze gevallen kont „ gy u met hem gelyk ſtellen. Gy zyt niet alleen niet on- „ kundig aangaande *de verloſſing; die in Chriſtus Jeſus is* (*), „ maar gy hebt daar van ook, zedert zyne opſtanding en „ verhoging, zedert de zending des H. Geeſts, zedert de „ uitbreiding der Evangelie-leere en der Kerke over den „ ganſchen aardbodem, oneindig meer klaarheid en zeker- „ heid, gy hebt daarenboven oneindig meer vermaningen „ en opwekkingen tot geloof en bekeering, ontvangen, „ dan die moordenaar, van welken gy ſpreekt ooit of ooit „ genoten had: waar door uwe indrukkeloosheid des te „ ſtrafbaarder word. Zo weinig overeenkomſt heeft hy „ met u, of gy met hem!

„ 2. Het zy eens zo, dat deze menſch aan 't kruis eerſt „ bekeert is. Dit geſchiedde, terwyl de Heere Jeſus nef- „ fens hem aan 't kruis hing; en het zou niet te verwonde- „ ren zyn, zo hier een ganſch buitengewoon wonderwerk „ der Goddelyke genade gebeurt ware, op dat Jeſus daar „ door als de Zaligmaker van zondaren, in zyn lyden zelfs, „ 't welk hy ten dien einde onderging, openbaar wierd. „ Maar, zal ene diergelyke omſtandigheid ooit of ooit we- „ derom plaats hebben? Neen waarlyk! Geen grond dan is „ 'er, om ooit of ooit ene diergelyke bekeering te ver- „ wachten!

„ 3. Het zy eens zo, dat deze menſch aan 't kruis eerſt „ bekeert is. Dit is nochthans het enigſte voorbeeld van „ zulk ene ſpade bekeering, 't welk de H. Schrift vermeldt. „ En deze aanmerking is reeds genoeg, om u te doen be- „ grypen, hoe weinig rede gy hebt, om daar op te ver- „ trouwen. „ 4. Het

(*) Rom. III. 24.

„ 4. Het zy eens zo, dat deze menſch aan 't kruis eerſt
„ bekeert is. Maar, ei lieve! ſlaa het oog eens op den an-
„ deren moordenaar, die in dezelfde uiterlyke omſtandig-
„ heden zig bevond, en ondertuſſchen tot het einde toe
„ ongelovig en onbekeerd bleef. Deze onbekeerde moor-
„ denaar waarſchouwt u op 't krachtigſte, het voorbeeld
„ van zynen medgezel, die in de uure des doods bekeert
„ wierd, niet tot vleeſchelyke geruſtheid, niet tot ene
„ voorbedagtelyke opſchorting uwer bekeering te misbrui-
„ ken. Deze onbekeerde moordenaar behoort u ten tegen-
„ gif te dienen, wanneer uw verdorven herte gereed is, om
„ uit de ſpade bekeering van zynen makker een ſchadelyk
„ vergif te zuigen.

„ Of dan *de* behoudene *moordenaar* aan 't kruis eerſt be-
„ keert zy, is ten énemaal onzeeker. En al was het zo,
„ zyne omſtandigheden nochthans waren van de uwe groot-
„ lyks verſchillende, ja zy waren zodanig, dat gy nooit in
„ diergelyke omſtandigheden geraken kont. Wat meer is,
„ zyn medemakker, hoe zeer hem anderszins gelykvormig,
„ had nochthans ene ganſch ſtrydige uitkomſte. Vertrouw
„ dan niet op 't geen maar éénſ gebeurt is, en nooit, in
„ dier voegen, wederom kan gebeuren. Laat u veel eer
„ door den onbekeerden moordenaar waarſchouwen, om
„ uwe bekeering niet te vertragen. Laat u beweegen, om
„ *den tyd uwer bezoeking* (*) zorgvuldigſt waar te neemen;
„ op dat uwe *ziele eens ſterve den dood der oprechten, en uw*
„ *uiterſte zy gelyk het zyne!* (†)".

(*) *Luk.* XIX. 44. (†) *Num.* XXIII. 10.

Kort Ontwerp van de zedelyke oogmerken Gods, by de Schepping en Regeering deezer Waereld. Door Ph. Lud. Stat. Muller. *Hoogleeraar der Wysbegeerte en Medelid van het Duitſche Genoodſchap op de Frederiks-Univerſiteit te Erlangen. Na den tweeden druk uit het Hoogduitſch vertaald. Te Amſterdam, by* A. D. Selſchap 1762. *Behalven de Voorreden* 182 *bladzyden in groot octavo.*

GElyk een verſtandig Onderdaan, verzekerd dat zyn wyze Monarch niet zonder oogmerken regeert, uit honderd en meer voorvallen in de Regeering, de oogmerken zyner Overigheid kan uitvorſchen, ontdekken en den ver-

de-

deren loop van den ſtaat der Politike handelingen naar waarſchynlykheid voor af ontwikkelen: zo kan een verſtandig Chriſten, overtuigd dat de Alwyze Beſtierder van Hemel en Aarde in deszelfs regeering een bepaald doelwit heeft, uit de geſchiedeniſſen der Godlyke Regeeringe, het zedelyke oogmerk des Allerhoogſten afleiden; en, ziende dat de voorige geſchiedeniſſen der Godlyke Regeeringe regelen zyn der tegenwoordige, uit de tegenwoordige gevallen het toekomende beſluiten. Op deeze grondſtelling tragt de Hoog-Eerwaarde *Muller*, gelyk hy in de Voorreden van dit werkje te kennen geeft, uit de Godlyke handelingen het zedelyke oogmerk des Allerhoogſten, by de Schepping en Regeering deezer Waereld, te ontvouwen.

Ten dien einde gaat hy de Godlyke handelingen met der Menſchen-kinderen na, van het begin deezer Waereld tot op Moſes, van Moſes tot op Chriſtus, van Chriſtus tot op de tegenwoordige tyden; waar uit hy, onder voorlichting der Godlyke Openbaaringe, afleidt, wat men ten deezen opzigte heeft te verwagten van de tegenwoordige tyden tot op het einde der Waereld. —— Eene aandagtige beſchouwing van al het voorleedene, dat ter onzer kenniſſe gekomen is, toont, zynes agtens, zeer duidelyk, dat Gods zedelyke oogmerken, by de Schepping deezer Waereld, waaren, *zyne Heerlykheid bekend te maaken, en zyne Goedheid mede te deelen, met een uitzigt om voor zich een eeuwig Ryk toe te bereiden, waar in zyne getrouwe Onderdaanen voor altoos volmaakt gelukkig zouden zyn.* Ter bereikinge van dit doelwit, waaren Gods zedelyke oogmerken in de Regeering deezer Waereld, *het menſchdom te brengen tot de kennis van Gods voortreffelykheid, en 't zelve te beweegen tot eene ernſtige Deugdsbetragting, op dat zy, die daar door geoefend en geheiligd werden, deelen zouden in dien volmaakten gelukſtaat.* Alle de handelingen des Allerhoogſten zyn, naar de gedagten van onzen Autheur, van dien aart, dat alle zyne byzondere zedelyke oogmerken daar in t'zamen loopen: het welk hy tragt te bewyzen uit hoofde, dat alle die handelingen op eene verſtandige wyze ter bevorderinge hier van ſtrekken; en wel indiervoege dat de onderſcheidene bedeelingen onder de Aartsvaders, Moſes, en de Propheeten dit allenskens ophelderen, tot dat het eindelyk door Jeſus Chriſtus en zyne Apoſtelen in een helder daglicht is geſteld, en door de volgende geſchiedeniſſen tot op den tegenwoordigen tyd beveſtigd. Hier uit leidt dan onze Schryver af, dat ook al het volgende, tot aan de voleindiging der Waereld zal dienen, om het Menſchdom zedelyk volmaak-

ter te maaken, ter verkryginge der eeuwige gelukzaligheid. Dit leidt hem, ten ſlot van dit werkje, tot eene korte beſpiegeling der eeuwigheid, waar in hy den gelukſtaat der gezaligden ontvouwt, die in eene eindelooze eeuwigheid, van alle rampen en zwaarigheden ontheven, naar ziel en lichaam onveranderlyk in volle kragten geſteld, het volkomenſte vermaak deelagtig zullen worden; terwyl ze in een beſtendigen aanwas van kennis, en onbeſmettelyke heiligheid, zich eerſt recht zullen verheugen en den eeuwigen God pryzen zonder einde.

Dit ſtukje verdient ongetwyfeld geleezen te worden; ſchoon wy moeten zeggen, dat het in etlyke byzonderheden niet met de vereiſchte naauwkeurigheid is opgeſteld; en dat onze geagte Schryver hier en daar zyne leevendige verbeelding den teugel ſchynt te vieren, en meer ſtellig of beſpiegelende dan wel bewyzende voortgaat. Zyne ſchryfmanier kan van dienſt zyn voor veele Leezers, die geen vermaak ſcheppen in een bepaalden redeneertrant, en de aanleiding van anderen behoeven om hunne gedagten eenigzins te vestigen: hier toe komt hun in deeze Verhandeling dikwerf de gelegenheid voor, by 't beſchouwen van deeze en geene byzondere geſchiedeniſſen, waar omtrent onze Autheur den Leezer opleidt, om het Godlyke oogmerk, en de wysheid der ſchikkinge des Allerhoogſten, na te ſpooren. —— Van dien aart is onder anderen zyne volgende bedenking over de geſchiktheid des tyds, ter zendinge van Jeſus Chriſtus in de Waereld.

In 't voorgaande aangemerkt hebbende, dat *de tyden van Nehemias tot op den Keizer Auguſtus wierden aangewend, om de Waereld in het algemeen, en de Heidenen in 't byzonder, in een zodanige geſteldheit te brengen, dat de voor handen zynde Chriſtelyke Godsdienſt een ſterke voortgang maaken konde*, zo laat hy zich verder over dit onderwerp aldus uit.

„ De Politike geſteldheit in de ryken der Waereld, de „ Zedelyke beſchapenheid der Volkeren, en de byzondere „ toeſtand der Jooden, waren drie gewigtige ſtukken, wel„ ke door de Voorzienigheit Gods, tot de Openbaaring van „ *Chriſtus*, moeſten beſtemd en toebereidt worden.

„ Deze ſtaatkundige geſteldheden der Waereld, waren „ doen ter tyd, [*ten tyde van Nehemia*,] nog niet in die toe„ ſtand, dat God door de zending van den *Meſſias* zyn doel„ wit, (na de natuurlyke loop der dingen te rekenen,) had „ kunnen bereiken.

„ Door *Chriſtus* zoude de Waereld in een volmaakter trap van

„ van het geeſtelyke verſtand des geheelen werks der ver-
„ losſing verplaatſt, in de waarachtige Godsdienſt verbeterd,
„ en tot het toekomende eeuwige leven bekwaam gemaakt
„ worden. De geheele Waereld aldus zoude van *Chriſtus*
„ naricht ontfangen, en deszelfs Euangelium zoude in alle
„ Landen bekend worden.

„ Zo lang de Landen in onderſcheidene Heerſchappyën
„ verdeeld zyn, en onder het rechtsgebied veeler Koningen
„ ſtaan, zo lang zyn de omſtandigheden nog niet voordeelig genoeg, om eenige zaak op een eeven krachtige wys,
„ in allerley Landen bekend te laaten worden.

„ Was *Chriſtus* terſtond na de Babyloniſche gevangenis
„ gebooren, zo hadden miſſchien de *Egyptenaaren*, de *Per-*
„ *ſiaanen* en de *Grieken* zig niet veel daar uit gemaakt, dewyl
„ zy het voor een nieuwe tyding zouden hebben aangezien,
„ welke haar niet aanging, en het welke als een buitenlands
„ voorval, geen invloed op haare ſtaaten had.

„ De Voorzienigheid liet derhalven de Monarchyën te
„ zaamen ſmelten. De eene verſlond de andere, tot dat ein-
„ delyk de geheele Waereld genoegzaam onder eene regee-
„ ring gekomen was, in welke tyd dan ook *Chriſtus* ver-
„ ſcheen, na de voorzegging van Daniël. *Dog ten tyde van*
„ *die Koningryken, zal God van den Hemel een Koningryk op-*
„ *rechten, dat nimmermeer verſtoord word; en zyn Koningryk*
„ *zal op geen ander Volk komen: Het zal alle deze Koningryken*
„ *vermaalen en vernielen, maar 't zelve zal eeuwig blyven* (*).

„ De *Babyloniſche* Monarchy verging. De *Perſiaanſche*
„ wierd door *Alexander* verſtoord. *Pompeus* de groote, ver-
„ overde *Jeruſalem*, maakte de *Jooden* aan de *Romynen* cyns-
„ baar, en ontweldigde op die wys, kort voor de toekomſt
„ van *Chriſtus*, den Schepter van Juda (†).

„ De Romynen regeerden door Burgemeeſteren, tot dat
„ *Octavius* zig door veele en langduurige oorlogen, meeſter
„ maakte van het geheele Keizerryk, en aangrenzende Lan-
„ den, en onder de naam van *Auguſtus*, door den Room-
„ ſchen Raad, als Keizer erkend en uitgeroepen wierd, waar
„ mede ook de *Griekſche* Monarchy en de *Egyptiſche* Regee-
„ ring een einde namen.

„ Deze omſtandigheit was eerſt de regte, op dat een ie-
„ der by de nieuwe Euangeliſche tyding: *Chriſtus de Heere*
„ *zy gebooren te Bethlehem!* zyn toevlugt vond. Want zulks
„ geſchiede onder het Rechtsgebied van den Keizer, daar

„ dan

(*) Dan. 2. vs. 44. (†) Gen. 49. vs. 10.

„ dan een iegelyk inwoonder, na de merkwaardigſte zaaken
„ verneemen konde, welke in het zelfde Land voorvielen,
„ op dat *Chriſtus* zo veel te beter aan de geheele Waereld
„ konde bekend worden.

„ De ſterke Koophandel welke van de *Romynen* de geheele
„ le Waereld door gedreeven wierd, en door de voornaamſte
„ plaatſen, als *Corinthen*, *Epheſen*, *Athenen*, *Philippis*,
„ *Coloſſus* en andere wierd voortgezet, was de voortreffelykſte
„ gelegendheit, van welke zig de Voorzienigheit in
„ het toekomende bedienen kon, om het Euangelium van
„ *Chriſtus* over al te verbreiden. Bygevolg is de inrichting
„ der Politike Waereldvervatting een zonderling bewys van
„ de wysheit Gods in de uitvoering zyner voortreffelyke
„ oogmerken.

„ Wat de zedelyke beſchapenheid der Waereld aanbetreft,
„ zo waren de menſchen nog niet bekwaam genoeg tot de
„ leere des Euangeliums, veel weiniger zoude zig eenige
„ luſt tot onderzoek der Chriſtelyke Godsdienſt by haar be-
„ vonden hebben.

„ Daar kwamen van tyd tot tyd bekwaame mannen voort,
„ welke verſtandiger begonden te denken, als de gemeene
„ man. De zeven wyzen: *Thales*, *Pittacus*, *Bias*, *Solon*,
„ *Cleobulus*, *Miſon* en *Chilo*, begonden alreeds vroegtydig
„ door haare leerzaame ſpreuken, een hoewel grootelyk on-
„ volmaakt, dog egter beter indruk van de Zedeleer te
„ geeven.

„ Men begon zekere Leergebouwen van de Wysbegeerte
„ te maken. *Plato* en *Ariſtoteles* bragten veel tot ſtand, na
„ dat *Socrates*, *Democritus* en andere de grondbeginzelen daar
„ toe gelegd hadden. Zo dra de lieden maar eenige aanlei-
„ ding tot denken bekwamen, maakten de Leerlingen wel
„ haaſt andere en nieuwe gebouwen der Philoſophie. De
„ begeerte tot naſpooring wierd geſtadig grooter, en of
„ ſchoon de Philoſophen van die tyd de waarheden op ver
„ na niet genoegzaam bevat, ja veele zelfs verkeerde be-
„ grippen gemaakt hadden, diende het nogtans om de Gees-
„ ten op te ſcherpen, en juiſt daarom, dunkt my, wierd de
„ Heidenſche Waereld, tot aanneeming des Euangeliums
„ iets beter toebereidt. Nauwlyks kwam het leergebouw
„ der Chriſtelyke Godsdienſt voor den dag, of het kon als
„ iets nieuws zynde, een opzien maaken, en een begeerte
„ tot onderzoek van het zelve verwekken.

„ De Griekſche Poëten zyn getuigen van den aanwas des

„ ver-

„ vernufts in die tyden, ja zelfs *Paulus* beriep zig op dezel-
„ ve (*); de byzondere toeſtand der Jooden, wierd ook wel
„ haaſt daar na ingericht, dat de *Meſſias* met meerder nut
„ verſchynen konde. *Eſra* de Schriftgeleerde, las de Wet-
„ ten op het nieuw, voor de ooren van al het Volk (†), en
„ gaf haar wederom een indruk van de waare Godsdienſt (‡).
„ De ingeſloopene kwaade gewoontens wierden afgeſchaft,
„ en by de herbouwde Tempel, namen de gewoonlyke Gods-
„ dienſtigheden wederom een begin.

„ De vervolging en razerny, met welke *Antiochus* de *Joo-*
„ *den* plaagde, en de oorlogen der *Maccabëen*, welke het
„ Volk van *Iſraël* in een geſtadige onruſt hielden, verwekte
„ onder de *Jooden* een groot verlangen na betere tyden.

„ De ontwending des *Scepters* van *Juda*, de aanſtelling
„ van *Herodes Antipater*, de fnuiking van haare vryheden,
„ en meer diergelyke omſtandigheden, waaren aan veele
„ vroome *Jooden* alreeds genoegzaame teekenen, dat de
„ *Meſſias* komen zoude. En alle deze voorbereidingen waren
„ door de Voorzienigheit zodanig ingericht, dat de nieuw-
„ geboren *Chriſtus* op het oogenblik van veele mogt aange-
„ noomen, en werkelyk voor den *Meſſias* gehouden worden.

„ De ondervinding heeft het beveſtigd. *Simeon*, *Hanna* en
„ veele andere, wagteden in de laatſte tyden op het heil
„ Gods (§); en de byzondere omſtandigheden *Iſraëls* heb-
„ ben merkelyk toegebracht, tot bevordering der Chriſte-
„ lyke Godsdienſt.

„ Nu waren de Regeeringen en Ryken der Waereld tot
„ een Monarchy vereenigd. Wat iet nieuws was, konde
„ metter haaſt door alle Landen verbreid worden. De Vol-
„ keren waren door verſcheiden Wysgeeren verſtandiger
„ geworden. Alles, wat redelyk en verſtandig was, kon be-
„ ter en gewilliger geloofd en aangenomen worden.

„ De Jooden, zelfs hadden een oprecht verlangen na een
„ Verloſſer en *Meſſias*, en geloofden werkelyk dat de tyd van
„ zyn Verſchyning naby was. *Nu waren de poorten wyd, en*
„ *de deuren in de Waereld hoog gemaakt, dat de Koning der ee-*
„ *ren konde intrekken* (*). Met een woord: *De tyd was ver-*
„ *vuld* (†), en in zodanige omſtandigheden wierd Gebo-
„ ren, Jeſus Chriſtus de Heere, de Heiland, in de ſtad Da-
„ vids.

(*) Act. 17. vs. 28. (†) Nehem. 8. vs. 3. (‡) Eſra 8. vs. 8.
(§) Lucas 2. vs. 25—38.
(*) Pſ. 24. vs. 7. (†) Gal. 4. vs. 4.

Ver-

Verhandeling van de Sphæriſche *of Klootſche Zonnewyzers, door* Johann Hermann Knoop, *Mathematicus. Te Leeuwarden, by* H. A. de Chalmot 1761. *Behalven de Voorreden* 244 *bladzyden in groot octavo.*

DAt de Zonnewyzerskunde haare nutheid en vermaak heeft is overbekend, en 't kan derhalve den Liefhebberen dier oefeninge niet anders dan aangenaam zyn, dat zich iemand verlegt, om deeze kunſt in een helderer daglicht te ſtellen, en de beoefening daar van gemaklyker te maaken. Dit doet ons vertrouwen dat het bovengemelde geſchrift van den Heer *Knoop* door dezulken met greetigheid zal ontvangen worden: nadien het zelve eene zeer geregelde en duidelyke handleiding in de beoefening dier Kunſt vervat; en wel byzonder in dat gedeelte van dezelve, het welk voor veelen eene nadere opheldering vereiſchte. — De Schryvers naamlyk, die over de Zonnewyzerskunde handelen, hebben zich veel al bepaald tot de *platte* en geene genoegzaame onderrigting gegeeven over de *klootſche Zonnewyzers*; in zo verre zelfs dat onze Autheur betuige *noit Schryver daar over gelezen of gevonden te hebben, ſchoon by al veele, ſo niet de meeſte, doorkeken hebbe* (*). Dit heeft hem bewoogen het ſtuk, om zo

(*) Deeze uitdrukking van den Heer *Knoop* in zyne Voorreden, en gelykluidend in 't Werk herhaald, naa 't afhandelen van de *Ronde Klootſche* Zonnewyzers, vermoeden we dat tot deeze ſoort en zyne vollediger manier van behandelen bepaald moet worden. Voor 't overige is 't waarſchynlyk dat hem niet onbekend zal zyn; *Nieuwe Uitvinding der Zonnewyzers, waar in geleert wort een korte manier om veelderly Zonne-wyzers te maken*, door Frans Jooſten van Workum. *Te Amſterdam voor* Jacobus Robyn 1690: welke Schryver ons onderrigt, hoe men door de ſchaduw van de Zon of eene brandende Kaars de Uurlinien zal trekken, op alle ſoorten van Zonnewyzers, *ook op een krom geboogen hout, bet zy hol of rond.* Onze Autheur heeft ook naaſtdenkelyk wel gezien een Traktaat het welk ten Titel heeft, *Winckelige Wyſer van de Sonnevolgen, hoe men deſelve aan de opgerechte Plattingen of Muren, en in allerhande holle Inſtrumenten, van den Platten, Klootſchen en vermengden Vlackingen te zamen geſet, konſtelyck afteyckenen en vertoonen zal. Door* Bartolemæum Scultetum, *te Amſtelredam by* J. v. Raveſteyn 1670. in welk Werk, in 't derde Deel, getoond wordt, hoe men een Zonnewyzer *in de* (a) *Kogelronden, Rondepylaren, Rondenaelden en andere vermenghde* (b) *lichamen* ontwerpen en brengen zal. Deeze Schryver, om dit nog in 't voorbygaan te melden, maakt in zyne Voorreden onder anderen ook gewag van *een-byſonder Boeck* van An-

(a) *Sphæram, Cylindrum, Turbinem.* (b) *Corpora.*

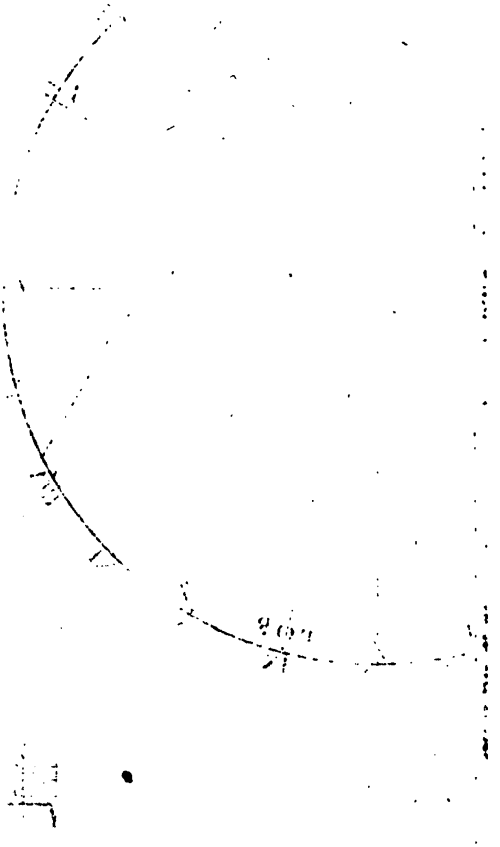

PYZER

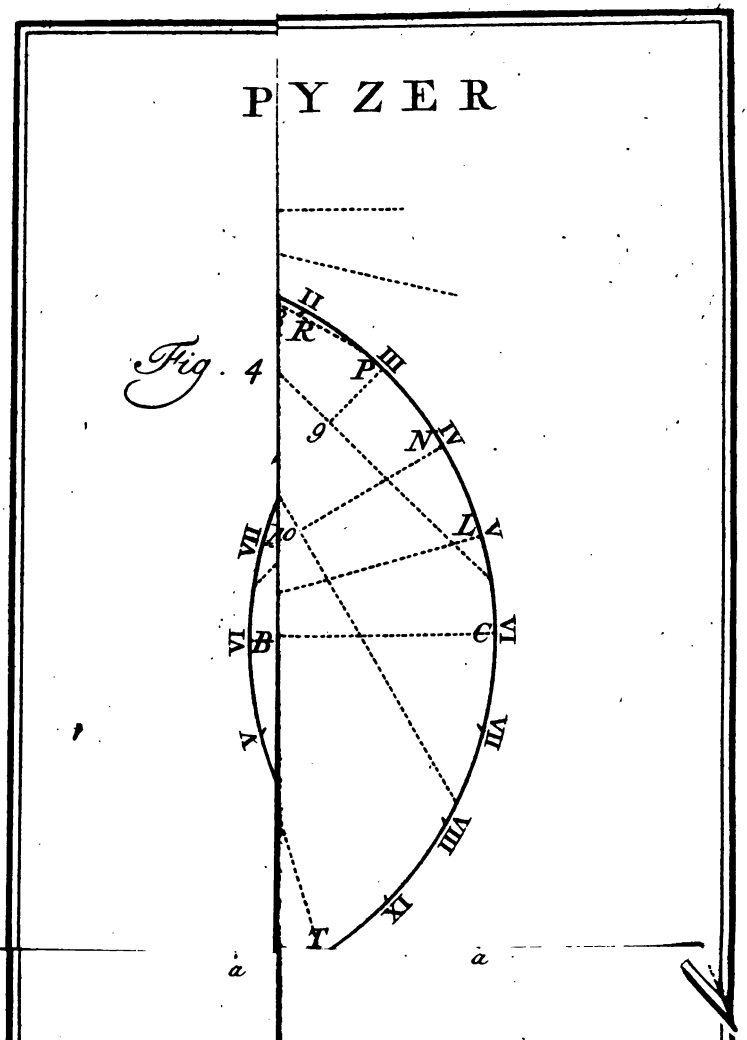

Fig. 4

zo te ſpreeken, op te vatten, daar hy zag dat anderen het gelaaten hadden; om den Leergierigen, hunne kundigheid in 't maaken van *platte Zonnewyzers* vooronderſtellende, verder onder het oog te brengen, hoe men op een *Sphæra convexa* of *ronden kloot* veelerleie Zonnewyzers kan ſtellen; als mede hoe in een *Sphæra concava* of *hollen kloot* veelerleie uuren andere cirkels te beſchryven; waar aan hy dan nog gehegt heeft, een Berigt, hoe men de *Sphæra Armillaris Gnomonica* of *Hemel- Kring- Zonnewyzer* toeſtellen kan.

Dit werkje is, naa de opgaave der *algemeene Definitien en Hypotheeſen*, verdeeld in vyf afdeelingen; welker eerſte handelt van de *klootſche Zonnewyzers* in 't algemeen, en van de *regulieren* in 't byzonder, en de tweede van de *irreguliere klootſche Zonnewyzers:* waar op de derde afdeeling ontvouwt, hoe men *de Bogens der Hemelſche Teikens en Daglengtens &c. in de klootſche Zonnewyzers* beſchryft; en de vierde ten onderwerp heeft, de *Sphæriſch concave*, of *Holle Klootſche Zonnewyzers*; geevende de vyfde eindelyk een Berigt van den *Hemel- kring- Zonnewyzer*. De manier van onderrigten en bewyzen door onzen Autheur in dit ſtuk gehouden is veel al eenvoudig, en gereedlyk na te gaan, op de vooronderſtelde kundigheid van 't maaken der *platte Zonnewyzers*; te meer, nadien alles opgehelderd wordt door de bygevoegde Figuuren, welken naauwkeurig door den Heer KNOOP zelven getekend, en door den Heer *J. C. Philips* in 't koper gebragt zyn. Men zie dit, ten voorbeelde, in de volgende beſchryving en nevensgaande figuur van een *bovenſten Polaar-Zonnewyzer*, waar omtrent onze Autheur ons aldus onderrigt.

„ §. 23. Beſchryft op een Papier een Cirkel, wiens *Dia-*
„ *meter* of *Radius* ſo groot is als die des *kloots*; en die den
„ *Æquator* of deſſelfs Vlak verbeeld, dan trekt door 't Cen-
„ trum regthoekig kruislinien (*), BC en DE, en laat DE
„ buiten de Cirkel verlengt ſyn: Verkieſt dan de *Wyſer-ſtyls-*
„ *hoogte* proportioneelyk naar de Kloot, ſet deſe Hoogte of
„ Lengte uit E tot G: dan beſchryft uit G een Cirkel van
„ grootte naar believen, en door G trekt een Regthoekige
„ Linie of Parallel met BC, namelyk HI; deelt vervolgens
„ elk Quadrant HK en IK in 6 gelyke deelen; dan trekt uit

't

Andreas Stiborius Bavarus, *van de* (a) *Sonnevolgen en* (b) *uitgeholde Klooten, Pylaren, Kantige Naelden en Ringen te maken van verſcheyden hanteering* &c.

(a) *Solariis.* (b) *Concavis Sphæricis Pyramidalibus Annularibus.*
(*) Tab. III. Fig. 4.

„ 't Centrum G ſtralen door de gevondene Punten, welke „ den groten *Æquators-Cirkel* (in ons voorbeeld) ſnyden in „ de Punten 8, 9, 10, 11, E of 12, 1, 2, 3, 4. Deſe Punten „ dus gevonden hebbende, draagt deſelve over op de *Æqua-* „ *tor* des Kloots, uit 't 12 Uurpunt van deſelve, namelyk „ daar de Meridiaan van 12 den Æquator doorſnyd, na bei- „ de ſyden; door deſe Punten trekt vervolgens de Uur-cir- „ kels uit de Polen der Meridianen des Kloots van de gelyk- „ namige Uuren in de Æquator; by voorbeeld om de 11 „ en 1 Uur-cirkels te trekken, ſo ſet de eene voet des Paſ- „ ſers in L of 't Uurpunt V, ſynde de Polus van de Meri- „ diaan van XI, en opent deſelve tot 't gevonden Punt 11 „ (te weten op de Kloot), en trekt door 11 een Cirkelſtuk, „ ſo verre op beide ſyden van de *Æquator* als de bepaalde „ grootte van deſe Zonnewyzer vereiſcht, het welk dan de „ Uur-Cirkel van deſe *Wyſer* is: ſet nu de Paſſer op de an- „ dere ſyde in M of VII, en trekt door 't gevonden Punt 1 „ in de *Æquator* een Cirkelſtuk als voren, ſo is dat de Uur- „ cirkel van 1 Uur. En ſo voorts met de overige gevondene „ Punten 10 en 2 uit N of III en O of VIII; 9 en 3 uit P en „ Q; 8 en 4 uit R en S trekkende: Van de Uur-cirkel van „ 12 is niets gemeld vermids ſulke de voorheen reeds ge- „ trokkene Meridiaan van 12, of van 't Suiden, ſelfs is. „ Schryft 'er vervolgens de *Uuren* by, de voor de middags „ op de linker en de Agtermiddags op de regter hand, ſo is „ deſe *Zonnewyzer* voltooit. De *Wyſerſtyl* word vervolgens op- „ geregt uit 't 12 Uurpunt van de Æquator, E, regthoekig „ op de Kloot, en naar de voorheen bepaalde hoogte E G.

I. *Aanmerking.*

„ §. 24. De lengte des *Wyſers-ſtyls* moet niet te groot ge- „ nomen worden; want hoe grooter of langer deſelve is, „ hoe minder Uuren 'er kunnen aangetoont worden, gelyk „ men uit de *Figuur* ligtelyk bevat (*), vermits dan de Uur- „ ſtralen meeſt ſouden voorby de Kloot gaan: Egter moet „ deſelve ook niet al te kort weſen, want anders ſullen de „ Uur-cirkels omtrent de middag al te digt by malkander ko- „ men, inſonderheid als de Kloot niet groot is. Wanneer „ de lengte des *Wyſer-ſtyls* $\frac{1}{15}$ van de Diameter des Kloots is, „ ſal die een geproportioneerde lengte hebben.

II. *Aanmerking.*

„ §. 25. In plaats van een regte *Wyſer-ſtyl*, Fig. 5. Tab. III.

(*) Fig. 4.

„ III; kan men ook een *Wyſer* maken gelyk de 6de Figuur
„ aantoont: *ab* is de Radius des Kloots, *bc*, de voorheen
„ bepaalde hoogte, die regthoekig door *ac* is, en ſo lang als
„ de Uur breed gemaakt word: Deſe *Wyſer* moet in de Meri-
„ diaan van 12 regthoekig geſet worden, ſodanig, dat *b* in 't
„ Punt komt daar de Meridiaan van 12 den Æquator ſnyd,
„ en *fg* in die Meridiaan: ſynde deſe *Wyſer* beter als de vo-
„ rige enkelde *Wyſer-ſtyl*; dewyl deſſelfs geheele Linie *de*
„ de uuren aanwyſt, maar van de vorige alleen 't punt *g*.

III. *Aanmerking.*

„ §. 26. De *Grootte* en *Gedaante* deſes *zonnewyzers* kan men
„ maken naar believen, dog moet men agt geven, dat die
„ met de proportie des Kloots overeenſtemmen, en 'er nog
„ bekwame plaats voor de volgende Zonnewyzers overblyve.
„ De *Gedaante* wordt 't beſt naar de *Tropici* of Zonne-keer-
„ kringen geſchikt, welke dus ook de grootte 't beſt bepalen,
„ als de *Wyſer-ſtyl* proportioneerlyk lang genomen is.

IV. *Aanmerking.*

„ §. 27. Men ſal bevinden, dat 'er geen meer uuren in
„ deſe *Wyſer* kunnen komen, als van 8 des Voor de middags
„ tot 4 uuren 's Na de middags, om dat de Raak-Linien (*)
„ G6, G7, en G6, G5, voorby de Kloot vallen, ten ware
„ men den Wyſer heel kort of klein maken wilde (§. 24):
„ Edog de uuren die in deſe Wyſer ontbreken, ſullen de
„ *Orientaal-* en *Occidentaal-Wyſers*, en de overige vergoeden.

Demonſtratie.

„ §. 28. Om hier een goed denkbeeld van deſe *klootſche*
„ *zonnewyſers* te verkrygen, en te bevatten, uit wat grond
„ de Uur-cirkels voortkomen en getrokken worden, ſo moet
„ men ſig voorſtellen, dat wanneer op een zeker uur de
„ ſchaduwe van de punt des Wyſers, G, op de Kloot valt,
„ die ſchaduwe met de Zonne en 't punt des Wyſers (of met
„ de *Aſſe* des *Wyſers*, *de*, Fig. 6.) in een Linie en Vlak ſtaat,
„ het welk met de grote Meridiaan des Hemels van deſelfde
„ Uur, en in deſſelfs Vlak begrepen is: Verbeeld men ſig nu,
„ dat dit Vlak door de *Sphæra* of Kloot heen gaat, ſo volgt,
„ dat ſulks een *ſegment* of *ſtuk* van de Kloot affnyd: Vermids
„ nu een ſodanige *Affnyding* niet anders als een ronde Cir-
„ ket

(*) Fig. 4.

„ kel rondom de Kloot veroorzaaken kan, (gelyk aan die „ geenen bekent is, die maar iets in de Geometrie gearbeid „ heeft, en wy deſe feer nuttige gronden hier niet kunnen „ ophalen) ſo blyk̃t hier uit dat de Uur-cirkels alle, dewyl „ het met alle even eens gelegen is, volkomene Cirkels, of „ ſtukken daar van ſyn: Wyders, vermits het 't zelfde is, of „ de Zonne om de *Werelds-Aſſe*, of om een andere *Aſſe*, die „ met deſelve evenwydig is, draait, en de ſchaduwen van „ beide *Aſſen* altyd Parallel zyn, (voortkomende uit de gro„ te Afſtand der Zonne van onſen Aardkloot), ſo volgt, „ vermits ook hier de *Wyſer*, *de* (*), met de *Aſſe* des Kloots „ evenwydig is, en beide evenwydig met de Wereld-Aſſe „ zyn, (te weten als de Kloot behoorlyk geſet is), dat ook „ 't verbeelde Vlak van de eene of de andere Uur-cirkel even„ wydig met 't Vlak van de *Meridiaan* des Kloots van de„ ſelfde uur ſyn moet; en dat by gevolg ook de Polen van „ die *Meridianen* de *Centrums* der Uur-cirkels van de gelyk„ namige uuren ſyn, waar uit deſelve op de Kloot moeten „ getrokken worden, na dat de Rakings-punten der uuren „ in de *Æquator* op de Kloot gevonden en bepaalt ſyn.

„ §. 29. By voorbeeld, in de 4de *Figuur* verbeeld de gro„ te Cirkel den *Æquator* des Kloots, waar in, door de ver„ deling des Halfronds HKI (dat hier den halven omloop „ der Zonne om de *Aſſe* die door G gaat verbeeld) in 12 ge„ lyke Deelen, de Uurpunten 8, 9, 10, 11, 12, 1, 2, 3, 4. „ gevonden hebbende, ſo neemt, by voorbeeld, het 11 Uur„ punt, op welke tyd dat punt met 't punt des *Wyſers*, G, „ en de Zonne, als ze in de *Æquator* verſeert, in een Linie „ ſtaat, of in een Vlak begreepen is, verlengt men nu deſe „ Linie G 11, van G tot T, en trekt ook van 't Meridiaan„ punt des Kloots van XI door 't Centrum A tot weer aan „ XI een Linie, ſo is G T evenwydig aan deſe Linie. Dewyl „ nu verders de Linie, 11 T, is de Affnyding of anders de „ Diameter van 't *ſegment* des Kloots T C L N P &c. en dus „ de Diameter des Uur-Cirkels van 11 Uur, ſo ſal, wanneer„ men deſe Linie, 11 T, in tweeën gelyk deelt, in V, en „ daar uit een *Perpendiculaar* opſteit, deſelve raken in L of „ V, het welk de *Polus* is, waar uit de *Meridiaan* van XI op „ de Kloot getrokken word; en by gevolg, ſal deſe *Polus* „ ook 't *centrum* weſen van de Uur-Cirkel van 11 Uur in „ deſe *Polaar-zonnewyſer*, en van meer andere.

„ §. 30. Ik heb hier om de Konſt, en ook tot meerder „ Op-

(*) Fig. 6 en 7.

FIGUUUR

Fig. 7.

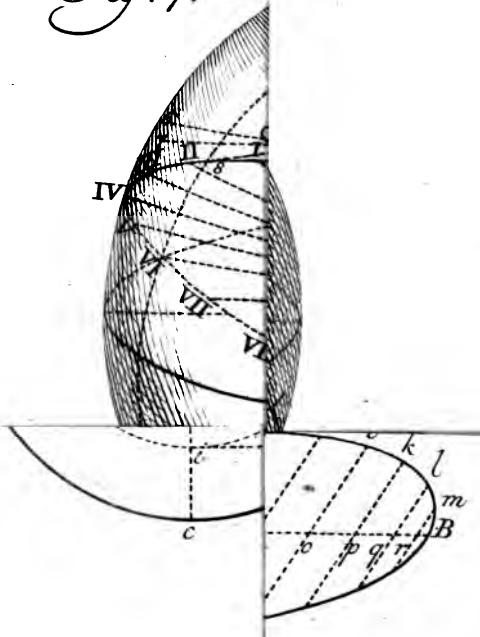

„ Opheldering, een *Ortographiſche Figuur* (*) 'er bygevoegt, „ dog die niet ligt van elk ſal bevat worden; maar deſelve „ kunnende verſtaan, ſo geeft ſe een groot Ligt in alle de „ *Sphæriſche zonnewyſers*, vermits daar in de grond deſer ſaa- „ ke klaarlyk geſien kan worden.

V. *Aanmerking.*

„ §. 31. Als men de Halve Uuren aantonen wil, ſo moet „ men de Afſtanden der gevondene heele *Uur-ſtippen* in de „ Cirkel; HKI, (†) elk in twee gelyke deelen afdelen, en „ daar door uit G Raak-linien trekken tot aan de grote *Æ-* „ *quators-cirkel*, en vervolgens door de gevonden Raak-pun- „ ten de halve Uur-cirkels; te weten, uit 't midden tuſſchen „ de Polen van gelyke Uuren in de *Æquator* des *Kloots*; dat „ verder nu niet beſwaarlyk te bevatten ſyn ſal: Edog deſe „ *halve Uur-cirkels* trekt men niet ligt, om dat deſelve om- „ trent de Middag te digt by malkander komen; ten ware „ dat men een heel grote *Kloot* toeſtellen wilde.

Op eene dergelyke wyze handelt men ook, gelyk onze Autheur vervolgens meldt, in 't maaken van den *benedenſten Polaar-zonnewyzer*: „ beſtaande, *zegt hy* 't onderſcheid alleen „ daar in, dat deſelve in de *Æquator* tegen 't Noorden in „ de *Meridiaan* van 12 bepaalt word, en dat 'er niet meer „ als vier *Uur-cirkels* op nodig ſyn te beſchryven, namelyk „ die van 4 en 5 des Morgens, en van 7 en 8 's Avonds, de- „ wyl de overige Uur-cirkels niet van de Zonne kunnen be- „ ſchenen worden, en by gevolg onnut ſyn.

(*) Tab. IV. Fig. 7. (†) Fig. 4.

Natuurkundige Uitſpanningen, behelzende eenige waarneemingen over ſommige zee-Planten en zee-Inſecten, benevens derzelver zaadhuisjes en Eijer-neſten door JOB BASTER, *Doctor in de Medicynen, Lid der Keizerlyke Academie en der Koninglyke Engelſe en Hollandſche Maatſchappyen der Wetenſchappen. Derde Stukje. Te Haarlem by* J. Boſch, 1761. *Bladz.* 117—170. *in groot quarto.*

VAn de twee eerſte Stukjes van deze *Uitſpanningen* hebben wy in vroeger tyd, den Lezer berigt gegeeven (§). De Heer BASTER dezelven vervolgende, zullen wy ook van de-

(§) *Vadert. Letteroef. D. I. pag. 248.*

dezen eenig verſlag doen, welken geen minder opmerkenswaardige zaaken vervatten dan een der twee voorgaande Stukjes. De *Moſſelen* verſchaffen het eerſte onderwerp van deze Verhandelingen. De Moſſel, zegt de Schryver, is een tweeſchaalige Schulpvis, wiens beide ſchelpen aan de binnenzyde uitgehold, en van voren rond zyn, doch naar achteren ſpits en puntig toeloopen. Onder de zeventienderhande ſoorten, door LINNÆUS opgeteld, is de beroemde Zeeuwſche Moſſel de tiende, en wordt van hem genoemd de *Eetbaare Moſſel, of de gladde blaauwe Moſſel, met van achteren ſpits afloopende ſchelpen, en die op de wyze der Pinnæ (a) zich vaſt ſpint.* De Moſſel heeft het vermogen om zich van de eene naar de andere plaatſe te kunnen bewegen, door middel van een lid, 't welk uitwendig de gedaante van eene tong heeft, waar mede hy zich ook vaſt kan ſpinnen. Zyne ſchulpen openende ſteekt hy dit deel, ſomtyds ter lengte van een duim of anderhalf uit, en het zelve door een kleverig vogt, daar het mede bezet is, aan zeker lichaam vaſt gehegt hebbende, trekt hy zich, al voortſchuivende, daar naar toe. Het vaſt ſpinnen geſchiedt op deze wyze: de Moſſel door het gevoel een bekwaame plaatſe gevonden hebbende, legt zyne tong daar tegen aan, en houdt haar 'er eenigen tyd op; wanneer hy dan de tong in zyne ſchulpen te rug trekt, ziet men dat een draad geſponnen is. Dit herhaalt hy zo dikwils als 't hem belieft, doch ſpint zelden meer dan 3, 4 of 5 draden op een dag, maar by lengte van tyd ſomtyds wel dertig of veertig, waar door hy dan, als aan zo veele kabels, vertuit ligt. Een Moſſel zich eens vaſtgeſponnen hebbende, kan zich niet wederom los maken, maar moet op dezelfde plaatſe altoos vaſtgehegt blyven. Wanneer hy vreeſt dat de draden te oud en onſterk worden, ſpint hy wederom nieuwe, en de laatſt geſponnene zyn de witſten. Een Moſſeltje hoe klein het ook zy, heeft reeds het vermogen van zich dus vaſt te kunnen ſpinnen, doch de lengte en dikte der draden, is dan ook evenredig naar de grootte en krachten van zyn lichaam.

Den

(a) De *Pinnæ* zyn zeer groote tweeſchaalige langwerpige Schulpviſſen in de Middelandſche Zee, ſomtyds wel twee voeten lang, die door eene menigte van zeer fyne draden zich aan klippen en rotſen vaſtſpinnen; welken in Sicilien, waar deze *Pinnæ* veel gevonden worden, opgegaard, als zyde bewerkt en *Byſſus* genoemd worden. Te Napels en te Palermo worden daar kouſen, handſchoenen en kleine zyde ſtoffes, van ongemeene fynte, verkogt. J. B.

Den Heer LEEUWENHOEK, ſchoon met veel zedigheid, wederlegd hebbende aangaande de voortteeling en eijeren der Mosſelen, verklaart de Schryver wat hem door waarnemingen gebleeken is, rakende de ſexe der Mosſelen, derzelver vermenging, of andere wyze van voortteelinge. Wy vinden dit te aanmerkenswaardig om het onze Lezers te onthouden. Ik nam, zegt de Heer BASTER in 't begin van January 1760 verſcheiden glaze flesſen, die ik, ſchoon in de lucht ſtaande, altyd voor myne oogen had; deed in elk 4 of 5 Mosſelen, en verſchoondeze daaglyks met verſch Zeewater. Ik heb noit vermenging by haar konnen beſpeuren. Maar den 12 April tegen den avond, zag ik in 't water, rondom een Mosſel, als een witte wolk, gelyk beſpeurd wordt, wanneer men eenige druppen zoete melk in ſchoon regenwater laat vallen. Ik bragt de fles naar een ligter plaatſe; doch door het dragen verſpreidde zich deze wittigheid door de geheele masſa van het water. 's Anderen daags goot ik dit water apart af, en gaf hem ſchoon water, hem gedurig in de fles voor het oog houdende. Na dat hy dus een uur of twee geſtaan hadt, gaapte de Mosſel ongemeen wyd; en ik zag wederom als zo een witte wolk duidlyk uit hem voortkomen, uit dezelfde opening waar door hy zyne excrementen looſt. Ik liet de fles ſtil ſtaan tot 's anderen daags, wanneer de wittigheid van zelfs door al het water verſpreid was, doch niet zo hoog van kleur, als daags te voren. Ik goot dit tweede water wederom af, en het derde ſchoone water was, den volgenden dag, zeer weinig wit; en in 't vervolg geheel niet meer. Eenige druppen van het eerſte en tweede water door het *Microscoop* beſchouwd, vertoonde zich een zo groote menigte van zwemmende diertjes, dat Millioenen van Millioenen in de geheele fles moeten geweeſt zyn, doch zo klein, dat dezelven zich, door het tweede en derde glas van *Cuffs* Standert-microſcoop, als langwerpige bewegende ſtipjes vertoonden. Zou deze Mosſel een mannetje geweeſt zyn, zegt de Schryver, en de zo uitermate kleine diertjes, diertjes in het manlyk zaad van den Mosſel, welken hy, zonder wezenlyke vermenging, op een gezetten tyd zich kwyt maakt? Ik heb reden om dit te denken, voegt hy er by, en dus dat de Mosſelen geen Hermaphroditen zyn, maar dat men mannetjes en wyfjes onder dezelven vindt: te meer, om dat ik op den 16 Mey daar aan volgende, en dus een week of vier daar na, een andere Mosſel zag, die uit dezelfde opening, als de eerſte, wel twee of drie duim verre, en als met geweld, ronde langwerpige brokjes, van gedaante

als Muizen-drek, uitwierp, met kleine tusſchenpoozingen, wel een uur of twee achter een, zo dat zy een heel hoopje uitmaakten. Een uur of zes daar na was dat ontbonden en plat als een koek. 's Anderen daags morgens ging het door de minſte beweging uit een. Een weinig hier van voor het *Microſcoop* gebragt, of zelfs maar met een vergrootglas bezigtigd, vertoonde zich duidlyk jonge Mosſeltjes te zyn. De Schryver neigt hier uit te denken, dat de witte vogt, die uit de eerſte Mosſel voortkwam, diertjes in 't manlyk zaad geweeſt zyn, en het wyfje dit ontfangen hebbe tot bevrugting van haare eitjes, en dezen by zich gehouden, tot datze ryp en bekwaam waren om gebaard te kunnen worden. Dus zou men eenig begrip van de waare voortteeling der Mosſelen konnen opmaken. De Heer BASTER trekt nu ook hierom weder in twyfel het gene hy in een zyner vorige ſtukjes geſteld hadt (*), naamlyk, dat de Oeſters waare Hermaphrodieten zyn.

Vervolgens zegt de Schryver nog iet aangaande de Schulp van een Mosſel, en van de *Eſchara cruſtacea*, welke zich in menigte hier op zet, en van den Heer LEEUWENHOEK voor de eytjes van de Mosſel is aangezien. Als iemant na het eten van Mosſelen benaauwdheid krygt, en tekenen geeft van eenig vergif ingenomen te hebben, raadt Dr. BASTER ſlegts een lepelvol of twee Wyn-azyn in te nemen, waar op de toevallen terſtond verdwynen.

Hier op maakt de Schryver eenige weinige aanmerkingen over de *Aly-kruiken*. Zy zyn volmaakter dieren dan de Oesters, Mosſelen en andere tweeſchaalige Schulpviſen: want zy kunnen kruipen alwaar zy willen, en hebben twee oogen om te kunnen zien, die by haar niet boven op haare hoorntjes ſtaan, als by de Land-ſlakken, maar een weinig laager op een byzonder klein hoorntje, dat op zyde aan het groote vaſt is. Dewyl haare teeldeelen veel overeenkomſt hebben met die der Slakken, is het ook waarſchynlyk, dat zy beide de Sexen in zich vereenigd hebben, en ook op dezelfde wyze voortteelen.

Dan volgt *van de zee-klitten*, anders *zee-appels* genoemd. En de Schryver bepaalt zich, in deze Verhandeling, alleen tot dat ſoort, het welk door den Heer KLEYN genoemd wordt de *Tulband* (*Cydaris*), die om zyn menigvuldige en lange ſtekels, een van de merkwaardigſten is. De Schaal, zyne knobbels en de ſtekels met derzelver geledingen worden naauwkeurig beſchreven, als ook de kleine gaatjes in de Schaal,

(*) Zie *de Letteroefen*. als boven, pag. 256.

Schaal, waar door de ſnuitjes uit het lichaam van het Dier door de Schaal heen komen. De ſtekels zyn op de knobbels geleed, en naar alle kanten beweeglyk; en door middel van dezen en de ſnuiten bewegen zich de Zee-klitten van de eene plaatſe naar de andere: doch de ſnuitjes dienen voornaamlyk om het Dier op eene plaats vaſt te hegten. Dit Dier wordt vervolgens ten opzicht van zyne uitwendige gedaante en inwendige geſteldheid beſchreven.

Van de vyf-hoeken of zee-ſtarren. De Zee-klitten en Zee-ſtarren hebben eenige ledemaaten en derzelver gebruik gemeen, ſchoon Dieren van tweederlei geſlagt. Beide zyn zy door driehoeken verdeeld in vyven, beiden hebben zy ſtekels of pennen en ſnuitjes, beide hebben zy haar mond van onderen, en eene opening tot lozing van haare excrementen van boven. De Zee-ſtar welke hier van den Heer BASTER beſchreven wordt, is niet met een harde beenagtige Schaal, gelyk ſommige andere Zee-inſecten bekleed, maar deszelfs huid is op de rug zagt als chagryn-leer, met zeer kleine knobbeltjes; doch aan den buik, of het onderſte gedeelte, is die met korte ſtekels en ſnuiten bezet. De ſnuiten dienen het Dier, gelyk de Zee-klitten, om zich vaſt op eene plaatſe te houden, en ook om voort te gaan; want die zo ver als mooglyk is uitſteekende, hegt hy die als zuigleertjes, hier of daar aan den grond of ſteenen vaſt, en trekt, zyn lichaam voortſleepende, zich daar naar toe. Misſchien dienen ook deze ſnuitjes aan een Dier dat geene oogen heeft, om zyn voedzel te zoeken en te onderſcheiden. Wanneer men met een ſcherpe ſchaar eene punt van de Zee-ſtar, in de lengte open ſnydt, en het doorgeſneden vel naar beide zyden ombuigt en uitſpreidt: ziet men in het midde een been, zich volgens de geheele lengte van de punt uitſtrekkende en beſtaande uit 120 beentjes, van figuur als de wervelbeentjes van een rug graat; waar door het Dier in ſtaat is om elk dezer punten, naar zyn believen, te kunnen buigen en draaijen. Aan wederzyden van dit been liggen twee olyfkleurige lichaamen, die voorzichtig uitgenomen, en in wat ſchoon water op een weinig hol geſleepen glaasje gelegd, en met een vergrootglas bezien, zich door haare krinkels en verder maakſel duidlyk voor darmen doen kennen, en ook van 't zelfde fatſoen zyn als de darmen van de Zee-klit. Onder de bovengemelde darmen, digtſt naar het been, liggen ook, ter wederzyde van het zelve, de twee eijerneſten, die in de maanden van Maart, April en Mey vol kleine geelagtige eytjes zyn; doch op andere tyden zich vertoonen als langwer-

pige ſtukjes vet. Het baart groote verwondering, zegt de Heer BASTER, dat een Zee-ſtar een van zyne punten kan verliezen, en dat zo eene punt wederom tot een geheel dier kan groeijen. Doch uit de gegeve beſchryving blykt, dat elke punt zyn eige byzondere, zo tot voortteeling als tot voeding nodig zynde ingewanden hebbe, en hier door als op zich zelve konne beſtaan. Waar door het ook mooglyk is, dat een Zee-ſtar een punt afgeſneden zynde, of zich, gelyk de Kreeften, kwyt makende, zo een punt wederom by de andere vier kan aangroeijen. Van de Paaring en voortteeling der Zee-ſtarren heeft de Schryver niets konnen ontdekken. Hy vondt geen onderſcheid der teeldeelen, maar dezelven, inzonderheid in de Maanden Maart en April vol met eijers of kuit. De Zee-ſtarren kunnen haar lichaam uitzetten, waar door zy, ligter geworden, kunnen zwemmen, en zich op alle hoogten in het water ophouden.

Van de zee-Schaften. De Schryver merkt aan dat de Zeeſchaften en Zee-quallen van de oplettendſte Auteuren, ten onregte, voor een en het zelfde ſoort van dieren geagt worden. Hy oordeelt het beter, een byzonder geſlagt van deze dieren te maken, en dezelven te ſtellen onder de Schaften, waar van hy de beſchryving, volgens LINNÆUS, opgeeft. Onze Viſers, zegt hy, noemen deze dieren Klapkonten of Aarsgaten, 't welk niet veel verſcheelt van de Franſche naam *cul de cheval*, *cul d'Ane*, of de Latynſche *Podex marinus eſculentus* (eetbaar Aarsgat), want in Italien worden dezelven als Oeſters geſtoofd en gegeten, volgens PLANCUS. Men moet de Afbeeldingen welken de Heer BASTER 'er van geeft, zien, om begrip van dit Dier te maken.

Van de zee-quallen. De Auteur zegt, dat de beſchryving van deze dieren, op de Zeeſchaften behoorde te volgen, om dat dezelven, door ſommige Schryvers, onder elkander verwerd worden: doch hy ſtelt dit uit tot na eenig meerder onderzoek, en geeft alleen de Afbeeldingen van drieërleie ſoorten van Zee-quallen.

Over de zee-puiſten. Deze dieren worden ook genoemd Pokken, Zee-pokken, Taarels, Zee-ekels enz. De ſchulp van een Zee-puiſt beſtaat uit vyf verſcheiden ſtukken, die ongelyk van gedaante en grootte zyn. De grootſte ſchulp is van figuur als een afgeſneden kegel, van boven open, doch van onderen met een ſchulpagtigen bodem digt geſloten; en waar mede het op ſteenen, allerhande ſchulpviſen enz. vaſt zit. Vier kleine ſchulpjes, die aan het lichaam van het dier zelfs vaſt zitten, kan het naar zyn believen bewegen, dienende

tot

tot openen en ſluiten van de bovenſte opening. De grootſte kegelagtige ſchulp heeft onbepaald drie of vier ſtreepen, die vliesagtig geweeſt zyn, en van boven nog zyn, waar door het Dier in ſtaat is en blyft, om, naar mate het groeit, zyne woning in de rondte te kunnen uitzetten. Doch men kan zich ook van dit Dier geen behoorlyk denkbeeld vormen, zonder de Afbeeldingen met de beſchryving te vergelyken.

Tot beſluit volgt *van de Schubben der Viſſen.* Dit ſtukje is in de *Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappye der Wetenſchappen*, Deel VI, Stuk 2. geheel ingevoegd; en wy hebben 'er in onze Letteroefeningen (*) gewag van gemaakt.

De Heer BASTÈR verpligt zyne Vaderlandſche Lezers, die Liefhebbers zyn van de Natuurlyke Hiſtorie, door zyne oplettende Waarnemingen, naauwkeurige Beſchryvingen en veelvuldige nodige Afbeeldingen, waar door hy zyne werkjes niet min aangenaam dan nuttig doet zyn; verbetert dolingen en misſlagen van voorgaande Schryvers, en ontdekt zaaken welken tot nog toe onbekend zyn geweeſt. Dit derde Stukje is opgedragen aan den grooten Liefhebber en Kenner der Natuurlyke Hiſtorie, den beroemden LAUR. THEOD. GRONOVIUS, Doctor in beide Regten, Lid van de Natuurkundige Maatſchappye te Bazel enz. enz.

(*) Zie Deel II. pag. 841.

Difficultates circa Modernorum Syſtema de Senſibilitate & Irritabilitate humani corporis, Orbi Medico propoſitæ, ab ANTONIO DE HAEN, S. C. A. Majestatis Conſiliario & Archiatro, *nec non* Medicinæ in Alma & Antiquisſima Univerſitate Vindobonenſi Profeſſore Primario.

Nec mihi Experimentorum Myriadas . . . reponant! Sit experimentis fides! At ſit cautum, alioquin difficillimum, Experimentorum judicium, Sanctorini.

Zwaarigheden aangaande de Stelling der Hedendaagſchen van de Gevoeligheid en Beweegvaardigheid van het menſchelyk lichaam, de Geneeskundige Wereld voorgehouden door A. DE HAEN, Profeſſor te Weenen. *Te Leiden by* P. van der Eyk, 1761. groot octavo 71 bladz.

IN de Voorrede van dit Werkje geeft de Heer DE HAEN te kennen, dat hy de ſchriften van den Heer HALLER, aangaande de *Gevoeligheid* en *Beweegvaardigheid* leezende en herleezende, niet overtuigd wierdt van de waarheid der

voorſtellingen van den Heer HALLER, ſchoon op Experimenten gegrond; en zich, hierom, wegens zyn ampt, verpligt oordeelde om zyne zwaarigheden voor te ſtellen: om aan gemelden Heer gelegenheid te geeven tot nader bevestiging, of zyne Studenten voor doolingen te behoeden. Hy bekent, dat hy hier en daar wel een ſcherpe uitdrukking heeft gebruikt, en voorziet dat dit van ſommigen zal veroordeeld worden: maar het ſcheen hem toe, dat zyne redenen anders te zenuwloos zouden geweest, en de kracht van bewys niet gehad hebben, welk hy 'er in beoogde. Vreemd moet het evenwel dunken, dat redenen, anderzins goed en gegrond, geen klem zouden hebben, zonder van eenige harde en onbeleefde uitdrukkingen verzeld te gaan. Dit, gelooven wy, zal veele Lezers voorinneemen tegen de redenen van den Heer DE HAEN veel eer, dan eenige kracht aan dezelven geeven. Hatelyke uitdrukkingen zyn ſlegte bewyzen, en doorgaans een blyk, dat goede redenen ontbreeken. Hy voegt 'er by, zo hem dit door anderen betaald gezet worde, hy het getroost is, en wel bewust dat hy zelf doolen kan; en zyn aangewezen doolingen met dankbaarheid zal erkennen: ſchryft iemant tegen hem uit twistzugt, hy zal niet dan met ſtilzwygen en vergeeven antwoorden.

Het Werk zelf is verdeeld in twee deelen. In het eerſte worden zwaarigheden ingebragt tegen de *Gevoeligheid*; in het tweede tegen de *Beweegvaardigheid*. De eerſte zwaarigheid is tegen *de Gevoeleloosheid der Peezen*. De Heer DE HAEN zegt, de Heer HALLER ſpreekt van de Gevoeligheid van het menſchelyk lichaam, en brengt om de gevoeleloosheid der Peezen van een menſchelyk lichaam te bewyzen 567 Proeven by, maar van welken maar negen in een menſch gedaan zyn. Hy ſtelt tegen de Proeven van HALLER die van RADNICZKY; en voorts de geheele Oudheid, welke beweerd heeft, dat de Peezen gevoel hebben; gelyk de Heeren BOERHAAVE en VAN SWIETEN ook bevestigd hebben. HALLER heeft geſteld, dat de toevallen op een ongelukkige laating volgende, veroorzaakt worden door het kwetzen van een zenuw, niet van de peesagtige uitbreiding; de Heer DE HAEN zegt het tegendeel met zyn eige oogen gezien te hebben, waar geen zenuw maar alleen de peesagtige uitbreiding gekwetst was. Ook zoekt hy dit te bevestigen met eene verklaaring van de vyt, en de woorden van den Baron VAN SWIETEN aangaande dit gebrek.

Tegen het zeggen van HALLER, dat een Pees half afge-

ſne-

ſneden geen pyn veroorzaakt, ſtelt de Schryver het geval van PETIT (*), waar in de Pees van Achilles voor een gedeelte afgeſneden, heftige pyn maakte; en om niet tegen te werpen, dat deze pyn niet van de Pees maar van een overgelaaten zenuw ontſtaan kan, antwoordt hy, dat een Pees ten opzichte van de zenuw, en van zich zelve, noodzaaklyk pyn veroorzaaken moet, om dat de zenuwen in dezelve ingaan, waar toe hy WINSLOUW, met betrekking tot de Pees van Achilles aanhaalt. Eindelyk wordt hier nog het zeggen van PARE bygevoegd, die van een onvolkoome afſnydſng van de Pees van Achilles ſpreekende, zegt, *dat 'er groote pyn en zwakheid by verzeld gaat.* Ook getuigen PARE en PETIT, dat op een onvolkoome breuk van de Pees van Achilles, in menſchen, pyn en moeilyke beweging volgde; HALLER in tegendeel betuigt, dat deze Pees in dieren, onvolkoomelyk, gebroken zynde, 't zy aan één of aan beide beenen, de dieren zich even vaardig als te voren bewoogen, liepen en ſprongen. En hier uit neemt de Heer DE HAEN gelegenheid om den Heer HALLER van roekeloosheid te beſchuldigen, in zyne Proeven, op dieren genomen, tot de menſchen over te brengen. De Proeven in menſchen, welken de Heer HALLER bybrengt, waar in de ongevoeligheid der Peezen bleek, wil ik voor toegeſtaan houden, zegt de Heer DE HAEN; maar met gelyk recht eiſch ik, dat hy de gevoeligheid insgelyks toeſta, in de gevallen van PARE, HILDANUS, PETIT, BOERHAAVE, VAN SWIETEN, GARENGEOT, SCHLICHTING enz. Eenige omſtandigheden kunnen oorzaak zyn van deze verſchillende verſchynſelen. Maar uit de bygebragte voorbeelden blykt echter, volgens den Schryver, dat Peezen gevoel hebben. De ongelykheid van beide ondervindingen meent hy ook in andere gevallen te beſpeuren, waarom men zich hierover te minder verwonderen moet.

De tweede Zwarigheid raakt de *Ongevoeligheid van het harde en zagte Herſenvlies*, de Heer HALLER brengt hier toe maar één voorbeeld by in een menſch, zegt de Heer DE HAEN, tegen een zeer groot getal in redenlooze dieren. Ondertuſſchen meent hy, dat 'er ontelbaare bewyzen zyn voor de gevoeligheid van de genoemde vliezen; dewyl men, na langduurige hoofdpynen, by de opening der Lyken niets anders vondt, dan eene verdrooging van deze vliezen, ſlagader- en adersſpatten in dezelven, enz. En brengt wyders

tot

(*) *l'Acad. Roy. des Sc.* 1728.

tot getuigen voor deze gevoeligheid by BERENGARIUS, NUCK, en PARE.

Derde Zwaarigheid. *Het Borstvlies is ook ongevoelig.* De Heer HALLER ſtelt dit, om dat het Borstvlies een celagtig weeffel is, en om dat hy zulks uit de Experimenten in dieren geleerd heeft. En gevolglyk, dat de pyn in een *Pleurisziekte* ontſtaat uit de aandoening van de tuſſchenribbige zenuwen. De Heer DE HAEN ſtelt hier tegen over de ondervindingen van het ontſtoken, verſturven of anders aangedaane borstvlies in menſchen, die aan een *Pleuris* geſtorven waren; en wenſcht dat HALLER zyne bewyzen niet uit Proeven op dieren, maar op menſchen, hadt gegeeven.

Vierde Zwaarigheid. *Het Buikvlies is mede ongevoelig.* Behalve de Experimenten in dieren, hadt de Heer HALLER een van een menſch opgegeeven, die in de doorſteeking van den buik (*) zeide geen pyn gevoeld te hebben. De Heer DE HAEN zegt, dat deze Proeve niets bewyst, om dat ze te veel bewyst: want hier uit zou ook een gevolg getrokken worden, dat de huid en ſpieren van den buik ook geen gevoel hebben. En dat hy anderen, als deze doorſteeking gedaan werdt, wel van pyn heeft hooren ſpreeken. Waar by hy nog een voorbeeld voegt van iemant, die, aan een heftige pyn in den buik geſtorven zynde, geopend werdt; men bevondt alles in den buik gezond, behalven het buikvlies, 't welk van koud vuur aangedaan was.

Vyfde Zwaarigheid. *De Banden en omvatſels van de Gewrigten gevoelen geen pyn.* Een enkel geval, waar in dit zo mogt gebleeken zyn, weegt by den Heer DE HAEN niets, om dat by zo'n byzonder geval een byzondere reden of oorzaak kan geweest zyn, waar van zulks afgehangen heeft; en de Proeven, in dieren, konnen niet tot bewys dienen van het gene in menſchen plaats heeft. Dat de omvatſels der Gewrigten, waar in zo bezwaarlyk zenuwen gevonden worden, volgens den Heer HALLER, de zitplaatſen van de pynen, in het Voeteuvel niet konnen zyn, wordt van den Heer DE HAEN met veel yver wederſproken. Hy wyst naar WINSLOW die zenuwen in de banden der Gewrigten getoond heeft; en ſtelt wyders tegen den Heer HALLER, CLOPT, HAVERS, COURTIAL en alle geneeskundigen die de pynen van het Voeteuvel in de bekleedſels der Gewrigten geſteld hebben; waar by gevoegd wordt, dat men by Podagreuſen, de Gewrigten met kalk en ſteenagtigheid bezet, en het Gewrigt

(*) *Paracentheſis.*

wrigt met de pees en het celagtige in eene klomp ontaard gevonden heeft. De HAEN zegt, in zich zelve ondervonden te hebben, dat de pyn van het Voeteuvel niet in de huid, maar diep in het Gewrigt ſchuilt; en dat de Heer HALLER PARE maar hebbe te raadpleegen of de kwetſingen der Gewrigten, in menſchen, zo min gevaarlyk zyn als hy dezelven in dieren gevonden heeft.

Zesde Zwaarigheid. *De Beenderen en derzelver Merg, het Beenvlies en Bekkeneelsvlies gevoelen niets.* Dat de Beenderen niet gevoelen, beſluit de Heer HALLER, om dat ze, zo wel als het Beenvlies geene zenuwen hebben. Van het Beenvlies heeft hy menigvuldige Proeven in dieren, en haalt eenige voorbeelden uit andere Schryvers aan in menſchen. Dat het Beenvlies in een enkel geval eens geene tekenen van pyn gegeeven hebbe, laat de Heer DE HAEN aan zyne plaatſe: maar dat het inderdaad gevoel hebbe, tragt hy te bewyzen uit de martelaars van de Pokken, die hunne pynen betuigen te gevoelen in het merg en gebeente; en dat men by de zodanigen de beenderen geheel, maar het Beenvlies gezwollen gevonden hebbe. Voorts met de Schryvers over de *Spina ventoſa*, die zeggen, dat het been pyn lydt, of ten minſte, dat een ſcherpe pyn ontſtaat, wanneer het Beenvlies door bederf aangedaan wordt; en voorbeelden van Hoofdpynen, in menſchen, by welken men, na den dood, niets anders vondt, dan een vergaderd vogt tusſchen de beide tafelen van het Bekkeneel enz.

Het Merg aangaande, oordeelt de Heer HALLER, dat het ongevoelig zy, om dat het geene zenuwen ontfangt, zonder dat hy Proeven van de ongevoeligheid geeft. De Heer de HAEN brengt Proeven, in menſchen en dieren, voor het tegendeel. DUVERNEY deedt de gevoeligheid van het merg blyken, door het zelve te tergen in verſcheide Afzettingen van Ledemaaten, in de Hospitaalen; en voor de geheele Akademie in een dier 't welk de Dy afgezet was (*).

Zevende zwaarigheid. *Het Hert is gevoelig; de Longen, Nieren, de Milt en Lever ongevoelig.* De Heer DE HAEN brengt voorbeelden uit anderen, en zyn eige ondervinding by, dat het Hert veel gebreken kan hebben, ontſteeken kan worden en veretteren, gelyk men in dooden ontdekt heeft, zonder dat de zulken, leevende, over gevoel of pyn in het Hert geklaagd hadden. Hoewel hy niet ontkent dat 'er ook enkele voorbeelden van het tegendeel zyn. En als de Heer HALLER

(*) *l'Acad. Roy. des Sc.* 1700.

LER de gevoeligheid bewyſt, uit de zenuwen welken het deel ontfangt; meent de Heer DE HAEN dat men hier op maar behoeve te antwoorden, dat het Hert zulke zenuwen ontfangt, welken niet geſchikt zyn om te doen gevoelen; en zoekt hier de oude verdeeling der Zenuwen van de groote en kleine Herſenen, van veelen wederſproken, en wederlegt, nog ſtaande te houden. Dat de Longen byna ongevoelig zyn, ſtaat de Heer DE HAEN toe, maar evenwel niet met betrekking tot de oppervlakte; welke van de lucht aangeraakt wordt, en bewyſt dit uit den Hoeſt, welke door een ligte aandoening ontſtaat. Dat de Milt niet ongevoelig zy, poogt de Heer DE HAEN te bewyzen, met een geval van een menſch, die groote pyn in de ſlinker zyde van de borſt hadt, en van hem als een *Pleuris* hebbende behandeld was. Niet genezen, maar na een lange uitteering geſtorven zynde, vondt hy, by de opening van het lichaam, een zeer groote Milt, maar geene tekenen van een *Pleurisziekte*. De gevoeligheid van de Lever wordt bewezen uit de pyn in eene Ontſteeking van dit Ingewand; en der Nieren uit de Ontſteeking, Graveelpynen enz. En hier tegen, zegt de Heer DE HAEN ſtrydt niet, dat ſomtyds een ſteen in de Nieren of Blaaze verholen kan zitten, zonder pyn te maaken.

Agtſte Zwaarigheid. *Het celagtig Vlies en de Vet-rok hebben geen gevoel.* Dit is van den Heer HALLER geſteld, om dat 'er zenuwen ontbreeken, en deze deelen, ook in menſchen, geene tekenen van gevoel geeven. De Heer DE HAEN poogt het tegendeel te beweeren uit de pyn in eene Ontſteeking, welke volgens BOERHAAVE en VAN SWIETEN haare zitplaatſe heeft in de Vet-rok; als ook uit de pynen in verzweeringen, welken hierop volgen.

Het tweede deel is gerigt tegen de Beweegvaardigheid der deelen door HALLER geſteld. De eerſte zwaarigheid is. *Aangaande de Beweegvaardigheid der Aderen en Slagaderen.* De Heer HALLER heeft door ſommige Proeven eenige Beweegvaardigheid in deze deelen gevonden, door anderen geene; en Beweegvaardigheid geſteld, en wederom niet bevindende ontkend. Uit welke wankelbaarheid de Heer DE HAEN de onſtandvaſtigheid van den Heer HALLER, en de krachteloosheid van zyne Experimenten zoekt te toonen.

Tweede Zwaarigheid. *Wegens de Beweegvaardigheid van het Hert, en de beurtwyze werking van het Hert hieraan toegeſchreven.* De Heer DE HAEN weidt hier in verſcheiden dingen uit, waar in wy 't niet nodig achten hem te volgen. Wy zullen hier nog maar alleen byvoegen, 't gene de Schryver

tegen

tegen de ſtelling van den Heer HALLER aandringt, die de Beweegvaardigheid doet beſtaan in het lymagtige, welk de onveranderlyke aardagtige deelen aan malkander verbindt; en tot verſterking van zyn gevoelen inbrengt; dat de Beweegvaardigheid grooter is in kinderen dan in bejaarden, om dat in de eerſtgemelden het ſlymagtige de overhand heeft, en in bejaarden de vaſtere deelen. Als ook, om dat in de aardagtigſte deelen, gelyk de beenderen, tanden en kraakbeenderen, geene Beweegvaardigheid plaats heeft. De Heer DE HAEN zegt het tegendeel, om dat menſchen van een ſlymerig geſtel, en hier door aan kinderen gelyk, in alle vermogens van geeſt en lichaam traag en vadzig, en bygevolg minder Beweegvaardig zyn. 2. Dat in drooge, uitgemergelde en zwartgallige geſteldheden, een groote aandoenlykheid en Beweegvaardigheid beſpeurd wordt. 3. Dat vrouwen van allerleie geſteldheid zeer aandoenlyk en opdampingen onderhevig zyn. 4. En eindelyk, dat veelen zeer beweeglyk zyn, ſchoon noch van een ſlymagtige noch van een drooge, maar gezonde geſteltenisſe zynde. Hier uit beſluit hy dat de geneesoefening op deze ſtelling gebouwd, niet anders dan ſchaadlyk kan zyn. Behalve dit meent hy dat de Heer HALLER, door de Beweegvaardigheid hier aan te bepaalen, zich zelve veele moeilykheden veroorzaakt; om naamlyk te verklaaren, waarom het celagtig vlies, het borſt- en buikvlies, de vliezen der Herſenen, en alle deelen waar in het lymagtige overvloedig is, niet beweegvaardig zyn.

Wy merken, dat ſommigen die het algemeen antwoord van den Heer HALLER aan zyne tegenſtreevers, waar van in een onzer vorige Stukjes gewaagd is (*), geleezen hebben, van gevoelen zyn; dat hy de meeſten van deze tegenwerpingen of zwaarigheden reeds beantwoord heeft. Wy laaten het oordeel aan onze Leezeren over.

(*) Vaderl. Letteroef. I. D. No. IX. pag. 642.

Historia phyſiologica Ascaridum, (*cum figuris æneis*) Auctore, M. VAN PHELSUM Medicinæ Doctore. *Leovardiæ*, *apud* Wiggerum Wiggeri MDCCLXII.

Natuurkundige Historie der Aars-wormtjes, (*met kopere Plaaten*) door M. VAN PHELSUM. M. Dr. *In groot octavo*, 135 *bladz. zonder het voorwerk*, 't welk XXXVIII bladzyden beſlaat.

IN de Inleiding toont de Schryver, dat de Historie der Aars-wormtjes tot nog toe niet naar behoren opgehelderd is;

is; dat weinigen, zelfs der Hedendaagſchen, de Heeren LINNÆUS en VAN DOEVEREN uitgezonderd, een recht denkbeeld van dezelven gehad of gegeeven hebben. Sommigen hebben dezelven beſchreven als naar Konkommer- of Kauwoerden-zaat gelykende wormtjes; anderen hebben dezelven verwerd met de langronde wormen, welken dikwils in het gedarmte der menſchen huisvesten. De Heer VAN PHELSUM zal, door een naauwkeurig onderzoek, aanwyzen, dat ze van deeze beiden verſchillende zyn.

In het eerſte hoofdſtuk beweert de Schryver tegen den Heer COULET (1), dat HIPPOCRATES en GALENUS van deeze wormtjes, met den naam van *Ascarides*, gewag maakende, 'er nóit door verſtaan wormtjes, welken naar Kauwoerden-zaat gelyken; (en wanneer HIPPOCRATES van de laatsgemelden ſpreekt, hy het als een teken aanmerkt, dat 'er een breede of platte worm in het gedarmte ſchuile;) maar altyd zulken als in 't vervolg van dit werk beſchreeven worden. Het zelfde oordeelt hy van laatere en nieuwe Schryvers, als FERNELIUS, AMBR. PARÉE, VAN ALLEN, FULLERUS, LINNÆUS, ANDRY en VAN DOEVEREN, die 'er de beste beſchryving van heeft gegeeven (2).

Het tweede hoofdſtuk bevat eene beſchryving van de uiterlyke gedaante van deeze Wormtjes of Maden. Zy zyn langrond, doorgaans niet boven een derde van een Rhynlandſche Lyn dik, vier of vyf zodanige Lynen lang, naar beide einden dunner, waar van het een ſtomp, het ander zo dun en ſpits uitloopt, dat het met het bloote oog naauwlyks gezien kan worden; dit noemt de Schryver den ſtaart, en het ander het hoofd. Het geheel lichaam is omvangen van rondgaande rimpels, gelyk de langronde groote Wormen: maar deeze rimpels zyn zo fyn, datze met een gemeen Vergrootglas naauwlyks konnen gezien worden, behalve ſomtyds een enkele, welke in de meesten van deeze Maden, byna een vierde van een Lyn van het hoofd af is, welke door den Heer VAN PHELSUM geoordeeld wordt, het hoofd van het lichaam te onderſcheiden. Het gene hem dunkt het hoofd te wezen, is het dikſte gedeelte van deezen Worm, naar voren allengs wat dunner wordende, bykans een vierde van eene Lyn lang, en dit maakt het ſtompe deel van de Made. Aan het uiterſte van dit gedeelte meent

(1) *Tractat. Historic. de Ascaridibus & Lumbr. lato.* A. STEPHANO COULET, Med. Doctore *Lugd. Bat.* 1729. (2) *Diſſert. de Verm. Intestin. pag.* 10 et 30.

meent de Schryver den mond van het diertje te konnen zien. Hier door wordt het voorſte gedeelte van het hoofd als in twee halve kringen verdeeld. Achter het hoofd wordt het lichaam allengs eenigzins dikker, tot op de helft byna van deszelfs lengte, alhoewel deeze vermeerdering in dikte naauwlyks met het bloote oog kan gezien worden, en naar den ſtaart wederom dunner, zo dat het middenſte gedeelte het dikſte zy; ſchoon het lichaam dikwyls byna overal even dik is, behalve by den kop en den ſtaart. De ſtaart is doorzichtig, en hieraan van het overige lichaam te onderſcheiden; ook met rimpels voorzien, maar doorgaans verder, dan in het lichaam, en hoe nader aan 't eind, hoe meer van malkander afſtaande; doch dit is niet met beſtendigheid eveneens in allen. De kleur wordt van veelen gezegd wit te zyn, maar de Schryver zegt hen altyd geel bevonden te hebben, en dat de witheid alleen afhangt van eenig inwendig ingewand, 't welk door de huid doorſchynt; en dat doode wormtjes witter zyn dan leevenden, om dat het doorſchynend ingewand dan van natuur veranderd is.

Uit deeze beſchryving der gedaante blykt nu dat 'er een kenlyk onderſcheid is tusſchen de Aarswormtjes, en de Maden welken men in Kaas en Vleesch vindt: want de laatſten zyn aan beide einden ſtomp, de eerſten hebben een ſpitseindigenden ſtaart; de laatſten ondergaan gedaant-verwisſelingen, de eerſten niet; zo veel men heeft konnen ontdekken, gelyk ook van den Heer LINNÆUS verzeekerd wordt. Hierom is het ook niet waarſchynlyk, dat de Aarswormtjes in het Gedarmte geboren worden uit eytjes, welken door de Maden in het vleeſch of kaas gelegd, en mede opgegeten waren. Ook verſchilt de afbeelding van REDUS van de nu beſchreeven Wormtjes, hoedanigen van den Schryver noit gevonden zyn: evenwel bekent hy by iemant zyner vrienden eenigen gezien te hebben, welken met die van REDUS eenige gelykheid hadden, en hierom achter dit Werk in plaat vertoond zyn. Dat de zynen niet overeenkoomen met die welken COULET beſchreeven heeft, is om dat gemelde Schryver de wormtjes naar Kauwoerden-zaat gelykende beſchreeven, en hier op alles toegepast heeft, 't gene hy by andere Auteuren van de Aarsmaden (*Ascarides*) gemeld heeft gevonden; waarom hy van andere Schryvers, te voren gemeld, niet minder verſchilt dan van den Heer VAN PHELSUM zelve.

Vervolgens wordt in het derde Hoofdſtuk geſproken van de inwendige deelen van deeze Wormtjes, en zo verre de-

zelven door de doorzichtige huid hebben konnen beſchouwd worden. Met behulp van een Vergrootglas zag de Schryver, van het hoofd af, byna door het geheele lichaam, een doorſchynend lichaam als een draad, waar in eenige beweging van ſamentrekking en verwyding, waarom hy beſluit, dit de ſpysbuis te zyn, uit Slokdarm, Maag en Darmbuis beſtaande; en in 't uiteinde van de ſtaart eene openinig hebbende, welke den Worm voor Aars dient; ſchoon door de fynheid van den ſtaart niet zichtbaar. Behalve dit ziet men in het lichaam nog een zekere witte vliesagtige zelfſtandigheid, zeer gekronkeld, en op verſcheiderleie wyze om de beſchreeven buis geſlingerd, niet overal even wyd, en op de zelfde plaatſen zich ſomtyds uitrekkende en wederom wyder maakende. Wy konnen den Leezer hier van geen volkomen begrip geeven, zonder de Afbeeldingen, welken in het Werk zelve gezien moeten worden. De Schryver gist dat dit het werktuig der Voortteeling van deeze wormtjes zy, om dat hy 'er wel eens eenige rondagtige lichaamtjes, naar eitjes gelykende, in gezien heeft.

In het vierde Hoofdſtuk onderzoekt de Schryver hoedanige bewegingen deeze Wormtjes maaken, en wat zy tot voedzel neemen. Aangaande het eerſte zegt hy dat ze ſpringen, en hier in naar de Kaas- en Vleeſchmaden gelyken; hoewel ze in dunne en vloeibaare drek, of in eenig vogt zich bevindende, ook als kleine Aaltjes zwemmen. Ook konnen zy, zich met den ſtaart ergens op vast hegtende, het lichaam in de hoogte opregten. En by deeze gelegenheid onderzoekt de Heer VAN PHELSUM, hoe de pyn en het gevoel, als van het vallen van een drup, veroorzaakt wordt by menſchen die een deel zulke Maden in den Endeldarm hebben. Aangaande het eerſte ſtelt hy, dat ze pyn maaken, als ze zich, gelyk de Bloedzuigers, met den mond aan het pluisagtige van het gedarmte, vast zuigen; niet om hier uit voedzel te trekken, maar zich tegen de afdryving, met de vuiligheden te beveiligen. Het tweede meent hy wordt gevoeld, als een Wormtje met den mond aan het Gedarmte vast zittende, en vryheid krygt uit de voortgedreeven drek ſtoffen, zyn lichaam optrekt, en met het zelve het Gedarmte aanraakt: want dit Gedierte koud zynde, zal dan eenige aandoening als van het vallen van een kouden drup maaken, jeukte kan uit een geringe beweging van deeze Diertjes veroorzaakt worden.

Hierop neemt de Auteur in overweging wat het zy het gene deeze Maden tot voedzel gebruiken. De meesten ſchy-

nen

nen te denken, dat zy de overgebleven chyl uit de drekſtoffen opzoeken; en hier toe wordt aanleiding gegeeven door de verblyfplaatſe waar ze zich onthouden. Onze Schryver meent, dat ze zich niet eigenlyk in de drekſtoffen, maar in het ſlym of gelei van 't Gedarmte ophouden, en dat dit hun tot voedzel verſtrekke: hy beſluit dit, om dat men dikwils nesten in deeze ſlym vindt; en de Wormtjes vindt op plaatſen waar ſlym, en geene drekſtoffen, gelyk in de vrouwlyke ſchaamdeelen gevonden worden.

De voortkoomst van deeze Maden in het menſchelyk lichaam wordt in het vyfde Hoofdſtuk onderzogt. Men vraagt, naamlyk, van waar koomen deeze Wormtjes, in zo groot eene menigte in 't Gedarmte? 't Antwoord hier op is niet gemaklyk te vinden; en men kan niet anders dan giſſingen hier over voortbrengen. Dat ze uit verrotting zouden geboren worden, ſtrydt tegen het algemeene gevoelen der hedendaagſche natuurkundigen. Met meer ſchyn van reden heeft men geſteld, dat ze uit eijertjes van kleine diertjes, waar van een groote menigte en verſcheidenheid, door het Vergrootglas, in aarde, water, en al wat menſchen tot voedzel gebruiken, ja zelfs in de lucht welke wy inademen, ontdekt worden, op de een of andere wyze in het lichaam gebragt, uitgebroeid worden. Doch om dit gevoelen te ſtaaven, zou het nodig zyn gelyke Wormtjes buiten het menſchelyk lichaam te toonen, waar van de eitjes in ons lichaam de Wormtjes doen voortkoomen; of te bewyzen, dat hier een gedaantwisſeling plaats hebbe, 't welk noch van het een noch van het ander kan gedaan worden. Hierom hebben anderen geſteld, dat deeze Wormtjes te gelyk met den mensch geſchapen zyn; en (heeft men 'er bygevoegd) met het bloed van den Vader tot zyn kroost overgaan. Deezen houden ſtaande, dat de Maden der menſchen nergens, in 't geheelal, gevonden worden dan in het menſchelyk lichaam zelf; gelyk luizen en vlooijen het menſchelyk lichaam alleen bewoonen; ten minſte, 'er zyn geen anderen, hieraan volkomen gelyk. Zy voegen 'er by dat men ook Wormen in het gedarmte van eerstgeborene kinderen, ja van te vroege of ontydige geboorte gezien heeft. Hier maakt de Schryver zyn werk om den Heer VAN DOEVEREN die dit gevoelen heeft tegengeſproken (3); te wederleggen. De waarneemingen van dezelfde ſoort van Wormen, buiten het menſchelyk of dierlyk lichaam, oordeelt hy onvol-

(3) *Diſſert. pag.* 11.

voldoende, om datze weinig zyn, en alleen een byzonder geval tot oorzaak konnen gehad hebben, of, wegens eenige uiterlyke gelykheid voor een zelfde ſoort van Wormen hebben konnen aangezien worden, ſchoon ze inderdaad verſchillende waren. Hierom neigt hy meest tot de ſtelling dat deeze Maden met de Schepping van *Adam* en *Eva*, in derzelver lichaamen plaats gehad hebben, zonder het vermogen van hen eenig leed toe te brengen, dan na den val. Of, dit wil hy toegeeven, zo het iemant meer behaage, dat deeze Dieren ook in het begin geſchapen zyn, en na de zonde, op den Godlyken wille, door een natuurlyke geneigdheid de menſchelyke lichaamen zyn ingedrongen. Met de beredeneering van dit gevoelen, in ſpitsvindige gisſingen en bedenkingen beſtaande, zullen we den Leezer niet ophouden. De Schryver zelf bekent ook dat dit ſtuk tot nog toe niet heeft konnen verklaard worden. Eindelyk wordt nog wederlegd het gevoelen van FRISCHIUS door den Heer VAN DOEVEREN aangehaald (4), die van gevoelen was dat de breede, langronde en Aarswormen een zelfde ſoort waren, en alleen in ouderdom verſchilden; dat de langronde Wormen de Nymphen of Popjes waren van de breeden of platten enz. Hier tegen wordt aangetoond dat zulk een gedaantwisſeling tegen alle bekende gedaantwisſelingen aanloopt; en uit het gene men in de gemelde Wormen heeft waargenomen, baarblyklyk wederſproken wordt.

Of de Aarswormtjes eijerbaarende of levenwerpende diertjes zyn, is tot nog toe niet bepaald; de Schryver neigt meest tot het eerſte, om dat hy eenige ronde lichaamtjes aan dezelven, die naar eytjes geleeken, gezien heeft; gelyk wy te voren hebben aangeteekend. Even onzeeker is het ook, of zy van ééne dan van beiderleije kunne, dat is, dubbelſlachtig zyn.

In het zesde en laatſte Hoofddeel onderzoekt de Heer VAN PHELSUM de natuurlyke plaatſe der nesteling van deeze Maden. Deeze wordt van veelen geſteld te zyn de Darmbuis, en wel eigenlyk het dikke Gedarmte, en allermeest de Endeldarm. Bevinden zich eenigen van dit gedierte op andere plaatſen, b. v. in de Schaamdeelen van eene Vrouw; men ſtelt, dat ze uit den regten Darm naar de gemelde deelen voortgekropen zyn. Anderen zyn van gevoelen, dat ze ook op deeze plaatſen, zo wel als in het Gedarmte, en op gelyke onbekende wyze voortkoomen. Onder deezen worden

(4) *Diſſert. de Verm. pag.* 84.

den geteld HIPPOCRATES, SCHENK, LINNÆUS. En dit is ook het gevoelen van onzen Schryver; terwyl hy alle andere Maden of Wormtjes, welken men buiten een dierlyk lichaam gevonden heeft, meent van een andere ſóort en aan de Aarswormtjes ongelyk te zyn.

Of de Kindsheid deeze Wormtjes meer onderhevig zy dan de bejaarde Ouderdom is ook niet genoegzaam beſlist. De meesten zyn van gevoelen, dat ze meest by Kinderen en jonge menſchen, minder by ouden gevonden worden. BEVERWYK ſtelt echter het tegendeel, en na eige ondervinding zegt de Schryver, zou dit hem ook het waarſchynlykst voorkoomen: doch hy oordeelt zyn weinige ondervindingen niet genoegzaam, om ze tegen die van veele Schryvers te doen gelden. Hy beſluit geene reden te konnen zien, waarom ze niet zo wel in volwasſenen en bejaarden als in Kinderen konnen voortkoomen.

Dus verre deeze Natuurlyke Historie der Aarswormtjes, waar in veele byzonderheden naauwkeurig opgemerkt en verklaard, maar veele anderen in duisterheid en onzeekerheid zyn gelaaten. De Beſchryving van COULET aangaande dit Gedierte wordt hier door wederlegt, en getoond op een kwaade vergelyking en toepaſſing te rusten: gelyk de Heer VAN DOEVEREN ook hier van, in zyne meermaals aangehaalde Verhandeling, reeds melding gemaakt heeft. Misſchien hebben eenigen van onze Geneeskundige Leezers, of ook anderen, die wel van deeze Wormtjes geplaagd worden, verlangd, aan 't end van deeze Verhandeling een zeeker middel te vinden, om van dit lastig Gedierte te konnen bevryd worden. Maar men moet bedenken, dat de titel van dit werk alleen een natuurkundige beſchryving, van deeze Wormtjes, belooft. De Schryver geeft ondertusſchen hope, dat hy 'er een Geneeskundige Verhandeling op zal laaten volgen, waar in mogelyk zulk een lang gewenſcht hulpmiddel zal voorgeſteld worden.

Zeedige Bedenkingen over, de beſte keur van eene nieuwe Pſalmberyminge in de Nederlandſche Gereformeerde Kriſtelyke Kerken. Te bekoomen t'Amſterdam by *de Groot, onder de Linden* en elders. 63 *bladzyden in quarto.*

DE Schryver deezer *Bedenkingen* ſtelt zich voornaamlyk twee hoofdzaaken ter overweeginge voor. Eerſt, *of het voegzaamer zyn zou eene geheel nieuwe Pſalmberyminge in te voeren, of ter invoeringe aan te bieden, dan wel zich te be-*

dienen van de éene of andere, die nu reeds in weezen is. Ten tweede, zo men zich met onzen Schryver tot het laatſte bepaalt, *welke dan uit de thans aanweezende verzaamelingen van rympſalmen voor de beſte zou' moogen gehouden worden, en, of zoo als ze is, of met weinige veranderinge, zoo voldoende aan het oogmerk en daarom zoo volmaakt, als men in de tegenwoordige onvolkoomenheid der menſchelyke zaaken zou' kunnen verwagten.*

Met opzigt tot het eerſte, zo vindt onze Autheur groote zwaarigheden in 't invoeren van eene *geheel nieuwe Pſalmberyming*; welken egter allen van dien aart zyn, dat ze genoegzaam vervallen, naa de reeds bekende uitgaaven der geheel nieuwe berymingen van den Heer *Voet* en deszelfs *Kunſtgenooten*, ten deele ter proeve gegeeven, en die van 't *Kunſtgenootſchap*, *Laus Deo*, *Salus Populo*, welke geheel het licht ziet; nadien zyne zwaarigheden van dien aart zyn, dat ze vooronderſtellen, eene nieuwe beryming, waar aan tot nog geen hand geſlaagen is; en zyne redeneering alleszins van dien aart zy, als waare 'er thans geen geheel nieuwe beryming voor handen, die op eene byzondere wyze veeler aandagt trekt; en wel in diervoege dat men niet zo zeer uitzie na meerder nieuwe berymingen, als wel in overweeging neeme, hoe zich, of ten aanzien deezer nieuwe, of eenige der vroegere berymingen in de keuze te gedraagen. — Mogelyk verſtaat onze Schryver zyn voorſtel wel in dien zin, dat hy onder de geenen *die nu reeds in weezen zyn*, ook deeze genoemde, en andere onlangs uitgekomene berymingen, vervangt; en men heeft dan veelligt zyne eerſte overweeging indiervoege te verklaaren, dat hy wille aanduiden, dat 'er groote zwaarigheden zouden zyn in nog verder uit te willen zien, na meerder nieuwe berymingen, en daar toe den weg in te ſlaan, welken hy voorſtelt, waar in ongetwyfeld groote zwaarigheden voorkomen. Volgens deeze verklaaring heeft men dan de tweede overweeging van onzen Schryver ook betrekkelyk te maaken tot de laatere uitgekomene berymingen.

In deeze tweede overweeging geeft onze Schryver voorafeenige aanmerkingen, die als ten toetsſteen der berymingen konnen ſtrekken; waar van men, onzes agtens, zeggen moet dat ze aanneemelyk zyn. Het eerſte vereiſchte in de beryming, die men te verkiezen heeft, is *dat dezelve welvloeijend zyn moet, zoo dat men niet, of zeer weinig, merken komt, dat 'er iets ingelaſcht zy alleen om den rymklank te krygen, zonder dat tevens het digtſtuk daar door ſchooner en in zyn*

ſoort

foort volkomener worde. Eene tweede noodige hoedanigheid is, *dat dez lve klaar zy en gemakkelyk van elk verſtaan worde, zonder dat nogtans de leevendigheit en zwier van een digtmaatig ſtuk daar door verlooren gaa.* Ten derde moet men erkenken, *dat de berymde Pſalmen zoo veel beter zyn, als ze nader overeenkoomen met den oorſpronkelyken tekſt, of wel met onze Nederlandſche overzettinge* (*). Hier aan hegt onze Autheur nog twee vereiſchten; die hy egter in een laager rang plaatſt, en ook weezenlyk van minder gewigt zyn. Voor eerſt, *dat de Opſteller van zulk eene berymínge gebruik mogt gemaakt hebben van de meeſte digtkundige verzaamelingen der Pſalmen, die 'er voor hem geweeſt zyn, en die wy thans hebben.* Ten tweeden, *dat dezelve reeds in veeler handen ware, en van veelen gebruikt wierd.* Aan deezen toetsſteen nu heeft men, zynes oordeels, de Pſalmberymingen te toetſen, en dan naar bevind van zaaken eene goede keuze te doen.

Hierop zou men nu verwagten, dat onze Autheur, op de eene of andere wyze *de thans aanwezende verzaamelingen* min of meer zou nagaan, ten minſte dezulken, die in aanmerking konden komen: maar neen; hy bepaalt zich alleen tot het toetſen van 't Pſalmboek van den Heer *Hulma* en dat van *Hendrik Glyſen:* wel inzonderheid uit hoofde *dat die twee genoemde berymingen*, gelyk hy zegt, *thans genoegzaam alleen in aanmerkinge komen by hen, die het oog veſtigen op eenige verzaamelinge, die reeds in weezen is. Misſchien*, voegt hy 'er by, *dat men anders by de toetſinge van alle de pſalmboeken tot deeze twee wel haaſt zou koomen: 't zy gezegd behoudens beter oordeel.* Uit deeze uitdrukkingen zou men, naar 't ſchynt, moeten beſluiten, dat onze Schryver, onder de verzaamelingen *die nu reeds in weezen zyn*, alleen het oog heeft op de vroegere, en niet op de laatere berymingen reeds gemeld: anders toch kan hy niet wel zeggen, *dat die twee alleen genoegzaam in aanmerking komen;* nademaal 't bekend is, dat de anderen voor al niet minder in aanmerking genomen worden. Men wordt dit leezende bykans opgeleid om te vermoeden, dat deeze *Bedenkingen* geſchreeven zyn, voor dat die laatere berymingen het licht gezien hebben, vermids men in 't ganſche beloop van dit geſchrift geen gewag van de-

(*) Deeze derde aanmerking heeft men ongetwyfeld op te neemen, met die bepaaling, *mids dat de twee bovengenoemde vereiſchten daar in gevonden worden.* Vergelyk onze *Letteroef.* II. Deel. *bl.* 859, 860.

dezelven vindt; en dit zo zynde, dan is 't niet vreemd dat onze Schryver zich tot deeze twee bepaalt. Doch dan zyn deeze *Bedenkingen* voor den tegenwoordigen tyd niet ver genoeg gebragt; en men zou den Autheur gereedlyk konnen toeſtaan, dat zyne volgende vergelyking der Pſalmen van *Halma* en *Ghyſen*, die 't overige van dit Werkje beſlaat, regtmaatig is, en dat *Ghyſen*, in gevalle de keus tot eene deezer twee Berymingen bepaald waare, met eenige weinige veranderingen, gelyk onze Schryver aanduidt, den voorgang zou verdienen, als beſt beantwoordende aan de voorgeſtelde vereiſchten. Maar tot hier gekomen zynde, zyn we nog niet halver weg gevorderd; de zwaarigheden van onzen Schryver geopperd tegen eene geheel nieuwe Berymingen doen, gelyk we aangemerkt hebben, niets tegen de Beryming van *het Kunſtgenootſchap*, *Laus Deo*, *Salus Populo*; en die van den *Heer Voet* en deszelfs *Kunſtgenooten*, op welke twee Berymingen thans veeler oogen geveſtigd zyn. Wanneer men dan onzen Schryver toeviel in zyne voorkeuze van *Ghyſen* boven *Halma*, zou 't 'er nog op aankomen om te overweegen, of *Ghyſen* boven deeze twee of één dier Berymingen te waardeeren zou zyn, zelfs volgens den toetsſteen van onzen Autheur: en *miſſchien*, mogen we hier onzes agtens wel zeggen, *dat men by de toetſinge van alle de pſalmboeken tot deeze twee laatere berymingen wel haaſt zou komen: 't zy gezegd behoudens beter oordeel.* De Leezer, die hier toe luſt heeft, vergelyke de volgende voorbeelden uit *Ghyſen*, met die, welken wy by eene voorgaande gelegenheid uit de andere Berymingen bygebragt hebben (*), en men zal, zo wy vertrouwen, niet twyfelen om te erkennen, dat deeze Berymingen boven die van *Ghyſen* te verkiezen zyn, volgens de drie vereiſchten, door onzen Autheur vaſtgeſteld: wat de twee overigen aangaat, die zyn by onzen Schryver zelven zeker van zo veel gewigt niet, dat hy om derzelver gemis eene betere Beryming zou wraaken.

Den eerſten Pſalm begint *Ghyſen* aldus.

(†) Bru. *Wel-ſaalig is de man die niet en gaat*
Noch wandelt in der goddelooſen raad,

Huls.

(*) Zie onze *Letteraef.* II. D. *bl.* 852—857.

(†) De naamen voor de regels geſteld, zyn die der Autheuren, uit welken die regels en de volgende genomen zyn, gelyk ze in den eerſten druk deezer Pſalmberyminge getekend ſtaan.

Huls. *Noch op des ſondaars weg ſtaat, met ſyn weeten,*
Noch in 't geſtoelt' der ſpott'ren is geſeeten:
Celo. *Maar al ſyn luſt beeft in des Heeren wet,*
En dag, en nagt, daar op aandagtig let.

Het eerſte vers van den tweeden Pſalm luidt in deeze Beryming aldus.

Boei. *Wat woedt en woelt het Heidendom zo ſeer?*
Wat moogen doch de volkeren bedenken?
't Is ydelheid; zy wederſtaan den Heer,
Wiens vaſt beſluit geen menſchen zullen krenken.
Cler. *De Koeningen der aarde ſig beweegen,*
De Vorſten zyn ook eeveneens geſint;
Boei. *Sy houden raad, en waapenen hen teegen,*
Rev. *Ja teegen God, en ſyn geſalfde kind.*

De tiende Pſalm wordt hier in deezer voege aangevangen.

Cler. *Hoe komt het, Heer, dat gy van verre ſtaat,*
Dat gy uw hulp verbergt in deeſen tyd,
Waar in wy zyn benauwt, en buiten raad;
Terwylen ons het godloos volk beſtryd,
Vervolgt, en doet, in hoogmoed, alle ſpyt:
Rol. *Grypſ' in den aanſlag van hen voorgenoomen,*
Dat op hun eigen kop 't verderf mag koomen.

Beredeneert Vertoog over de noodzaaklykheid en de beſte wyze eener veranderinge of verbeteringe in de Pſalmberyminge thans by Nederlands Kerke in gebruik. Te Rotterdam, by Reinier Arrenberg MDCCLXII. *In quarto* 52 *bladzyden.*

Dit Vertoog is vierledig.

I. HEt eerſte Lid ſtrekt, om te doen zien *dat Datheens beryming, zoo als die nu is, tot openbaar Kerkgezang, niet langer dienſtig zy, noch blyven kan.* De Autheur wederlegt in het zelve de Voorſtanders der Beryminge van *Dathenus*, die dezelve willen houden, *zoo als die nu is*, met beſcheidenheid, en toont dat 'er bondige bewyzen voor de noodzaaklykheid der veranderinge of verbeteringe zyn.

II. In 't tweede Lid komt in overweeging, *wat 'er zy van eene geheele veranderinge deezer beryminge, door in de plaatſche*

van dezelve een nieuw werk in te voeren; met oogmerk om *te bewyzen dat dezelve niet voegzaam zy.* De Schryver toont hier, dat 'er, in 't invoeren van eene geheele nieuwe Beryming, hoe ook de keuze en ſchikking gemaakt worde, groote zwaarigheden zyn; en hy ſtelt ze op zodanig eene wyze voor, dat men, zynes agtens, daar uit moete afleiden, dat zulks niet voegzaam zy.

III. Hier op gaat hy in 't derde Lid na, *wat men te denken hebbe van het concept, om* Datheens *Pſalmberyminge te verbeteren, door dezelve van onduitſch, onrym, en ſlootende, ja haatelyke en ondraaglyke uitdrukkingen te zuiveren.* Hy vleit zich in dit Lid beweezen te hebben, dat de gevorderde verbetering dier Beryminge mogelyk zy, en dat die verbetering beter zou zyn dan eene geheele nieuwe Beryming.

IV. Eindelyk geeft onze Schryver op, *wat, zynes oordeels, de beſte weg en 't nuttigſte voor Neerlands Gemeenten wezen zoude.* Men kon, zegt hy, den raad volgen door den Heer *Andrieſſen* in zyne *Aanmerkingen over* Dathenus *Pſalmen*, pag. 43-47, opgegeeven, die ook tot dit onderwerp overgebragt kan worden. Anders geeft hy 't volgende in bedenking. „ Dat door de gezamentlyke Hooge Kerkvergaderingen, in „ dit loopende of in het volgende jaar, de verbeteringe van „ *Dathenus* beryminge vaſtgeſteld zynde, daar toch geene „ van dezelve (onderſteld zynde dat zy van de mooglykheid „ der zaake zyn overtuigt geworden) zal tegen zyn, aan „ hunne Hoog Mogende, den Heeren Staaten Generaal, „ vryheid gevraagt worde, om in elke Provintie een bepaald „ en klein getal Leeraaren, by voorbeeld, uit elke Claſſis „ eenen Leeraar, te doen benoemen door die Claſſen, welke „ Gecommitteerde de voor handen zynde verbeteringen van „ *Datheens* beryminge, en die welke hen dan in dien tus„ ſchentyd in groote meenigte zullen gezonden worden, „ examineeren, daar uit een opſtel maaken, aan elkanderen „ ſchriftelyk mededeelen, en daar over eindelyk, indien „ zulks gevordert wierd, voor de zittingen der Hooge Kerk„ vergaderingen in den jaare 1764 ſaamenkomen, als wan„ neer dezelve een beſluit moeſten maaken, 't welk dan in „ dat jaar 1764. aan die Kerkvergaderingen gepræſenteert, „ en vervolgens aan 's Lands Hooge Overigheid ter hoog„ gunſtige goedkeuringe konde worden overgegeven.

Dit ſtukje is, over 't algemeen genomen, in beantwoording aan 't uitzigt des Schryvers, wel uitgevoerd; doch eene aandagtige beſchouwing van 't geen hy, tegen eene geheele nieuwe, en voor deeze verbeterde Beryming, bygebragt

bragt heeft, doet onzes oordeels, duidelyk zien, dat hy de zwaarigheden aan de eene zyde vergroot en aan de andere zyde verkleint. De Liefhebbers der hedendaagſche Poëzy zullen ook ongetwyfeld bondiger bewyzen eiſchen, dan onze Autheur aan de hand geeft, voor de mogelykheid van zodanig eene verbetering van *Dathenus*; eer zy zich overtuigd erkennen, dat men eene beryming van dien aart kan verwagten, welke redelykerwyze in vergelyking zou komen met die van den Heer *Voet* en zyne *Kunſtgenooten*, of met die van 't *Kunſtgenootſchap*, *Laus Deo*, *Salus Populo*.

Stichtelyke Gezangen, door Rutger Schutte, *Predikant te Amſterdam. Te Amſterdam, by* Johannes Covens Junior. 1762. *Eerſte Deel, behalven de Opdragt enz.* 146 *bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaarde *Schutte*, overeenkomſtig met de natuur zyner Bedieninge, zynen luſt tot de Poëzy den Godsdienſt toewyende, biedt hier mede den Chriſtenen eenige gezangen aan, die door hunne vloeibaarheid konnen behaagen, en door hunnen inhoud geſchikt zyn, om ſtigting te geeven. Het byzonderſte van dit ſtukje is, dat deeze Liederen geſteld zyn *op de beſte Italiaanſche, en eenige in dien ſmaak nieuw gemaakte Zangwyzen.* Onze geagte Dichter en beminnaar der Zangkunde heeft, gelyk hy in zyne Voorreden aanduidt, meermaals ondervonden, dat veelen wederhouden worden van 't zingen der geeſtlyke gezangen, die in ons Vaderland het licht zien, uit hoofde dat de oude zangwyzen hun niet behaagen; door dien ze te veel kundigheid verkreegen hebben in de nieuwe Muziek, die de oude zeer ver in fraaiheid overtreft. Dit heeft hem bewoogen, de nieuwe Muziek, (tot nog, om zo te ſpreeken, bepaald aan ydele waereldſche deunen,) over te brengen tot geeſtlyke gezangen; of hy ook door dit middel, gebruik maakende van den heerſchenden ſmaak, eenigen invloed ten goede mogt hebben, by hen die de nieuwe Muziek zo zeer beminnen; en dus te wegen brengen, dat men, zich vermaakende in 't zingen en 't ſpeelen, tevens opgeleid wierd, tot godvrugtige denkbeelden; waar toe dit middel eigenaartig van dienſt kan weezen. Ter meerdere bevorderinge hier van is de Muziek cierlyk in koperen plaaten gegraveerd, zo geſchikt, dat ze agter ieder deeltje geplaatſt, of ook afzonderlyk in een bandje gebonden, en gebruikt konne worden, voor de *Zang*, *Clavecim-*

cimbaal en *Baſſo continuo*. Ook heeft zyn Eerwaarde, ten wille van min kundigen, zorg gedraagen, van bekender Pſalm- of Zangwyzen aan 't hoofd van een groot getal deezer Liederen te melden, en ten opzigt van zommigen aan te duiden, hoe men oude en bekende zangwyzen op dezelven kan overbrengen; des ook zy, die 't oude gebruik liefſt blyven behouden, zich hier van konnen bedienen. Men zie, tot een voorbeeld deezer Gezangen, het Lied dat ten opſchrift heeft,

„ DE LIEFDE.

„ Zangw. *Affannoſo mio Penſier*. Canz. XIV.

I.

„ *In de Liefde leeft ons hart;*
„ *Haat en nyd wil zy verdoemen,*
„ *Daar zy ſtaal en marmer tart,*
„ *Zal ik haar eeuwig noemen.*
„ *Liefde daalt van boven af,*
„ *Liefde leeft na doed en graf,*
„ *Liefde is onze ſtok en ſtaf;*
„ *De Liefde zal ik roemen.*

II.

„ *Liefde in* JESUS *min gegrond,*
„ *Die voor ons geen kruisbloed ſpaarde;*
„ *Zaligt en bezielt dit rond,*
„ *Is 't eeuwig zout der aarde.*
„ *Liefde bindt my aan Gods volk,*
„ *Liefde ſchroomt geen dronkre wolk,*
„ *Schrikt niet voor des vyands dolk;*
„ *De Liefde is 't hoogſt van waarde.*

III.

„ *Jeſus naadeloozen rok,*
„ *Durft de ontaarde tweeſpalt ſcheuren;*
„ *Zy geeft Sion ſchok op ſchok,*
„ *Doch vreêbeminnaars treuren.*
„ *'k Zoek de zagte en ſtille ruſt;*
„ *Wordt de vlam van twiſt gebluſt,*
„ *Als zig liefde en waarheid kuſt;*
„ *Zal Liefde 't hoofd opheuren.*

IV.

IV.

„ *Liefde zoekt geen eigen baat;*
„ *Geen partydigheit te ſtyven;*
„ *Zuivre liefde denkt geen kwaad;*
„ *Zy kent geen* JEHUS *dryven.*
„ *Liefde die met de aarde ſpot:*
„ *Bindt ons harte vaſt aan God:*
„ *Liefde deelt in 't hemelſch,*
„ *En zal enſterflyk blyven.*

Beſluit der Dichtlievende Uitſpanningen van Mr. Joan Jakob Mauricius, *met verſcheidene Byvoegſelen. Te Amſterdam, by* G. de Groot en Zoon, en Petrus Schouten. MDCCLXII. *Behalven de Opdragt enz.* 233 *bladzyden in groot octavo.*

IN de Voorreden voor dit ſtukje geeft ons de Dichter te kennen, dat hy, den 3den May deezes jaars zyn zeventigſte jaar geeindigd hebbende, voorgenomen heeft zyn *afſcheid* van den *Zangberg* te neemen, en dat men derhalve niets verder van hem te verwagten heeft dan zyn *Vaarwel*, met eenige *Dichtlievende Uitweidingen in proze*, die hy in een volgend byzonder deeltje zal uitgeeven. „ Alvoorens, *zegt* „ *hy*, tot die opentlyke Plechtigheid te treeden, gebruik ik „ deeze gelegenheid, om, eer ik de deur toeſluit, nog eeni„ geomyner Wintervruchten, die anders met my in 't graf „ zouden gegaan zyn, 't licht te doen zien. Ik beken echter, dat de Naakomelingſchap by derzelver verduiſtering „ zeer weinig verlooren zou hebben. Zo ik een Hollandſch „ woord wiſt, om *Babioles* recht uit te drukken, zou ik ze, „ op 't voorbeeld van den Heer Baron de Bar, dien naam „ gegeeven hebben. Hoe 't zy, uit de reedenen van 't *Vaar* „ *Wel* zal men zien, dat ik 'er zelf zeer weinig verbeelding „ van heb. — Wat hier van zy, de Liefhebbers der Schriften van den Heer en Mr. *Mauricius* zullen dit ſtukje met genoegen by de voorgaanden plaatſen, en 't zal altoos aangenaam weezen in de verzameling der Dichtſtukken van zyn Ed., den Dichter te zien in zyne Jeugd, in zyne Manlyke jaaren en in zynen Ouderdom.

Men vindt in deeze Uitſpanningen eene mengeling van ernſtige en boertige ſtukjes, in proza en op rym; verſcheidene die de Auƈteur voor zyn Zoontje gemaakt heeft, om zich daar van by byzondere gelegenheden, in 't afleggen van

Com-

Complimenten ten Hove te bedienen; ook komen 'er eenige dichtwisselingen, tusschen onzen Schryver en zyne goede Vrienden, midsgaders eenige door hen hem toegezondene stukjes voor. Hier aan zyn nog gehegt drie plegtige Aanspraaken door zyn Ed. gedaan, in de jaaren 1725, 1753 en 1756. —— De *Opdragt aan zyne Doorluchtige Hoogheid, den Vorst en Heere* WILLEM V; De *Tusschenspraak van Koning* WILHELM den DERDEN, in 't *geschil tusschen* Groot-Brittannien *en den* Staat der Vereenigde Nederlanden, *in't jaar* 1758; en de *Nieuwjaars Harangue*, van de Haagsche Nederlandsche Toneelspeelers, *gecadençeerd Monorime*, in *modern* Hollandsch, met een' zeer *sçavante Præfatie*, verdienen in deeze Verzameling boven al hunne aanmerking. Tot een byzonder staal van kleine versjes dienen de volgenden van 't jaar 1758.

„ DE OLYF.

„ *De Kryg mag elders duuren,*
„ *Als wy 's Lands schip maar stuuren.*
„ *Dat by ons Vrede blyf!*
„ *Laat andere Godinnen* (*)
„ *Den Lauwerier beminnen.*
„ *Minerva kiest de Olyf* (†).

„ ANTWOORD VAN EEN GEËERD VRIEND.

„ *Uw vaersje is goed.*
„ *Ik vind het zoet.*
„ *Minerf doet wél d'Olyf te kiezen.*
„ *Want taste men naar Lauwerbladen,*
„ *Dan zou men boom en vrucht verliezen.*
„ *Dan was 't gedaen.*

„ OORDEEL

„ Van een voornaam Heer der Regeering, aan wien ik
„ beiden de voorgaande Vaersjes had toegesonden.

„ *Uw Eed'len, hebben 't wel begreepen.*
„ *De Lauwercrans gelyckt ons niet,*
„ *Sy baart vaack al te veel verdriet.*
„ *d'Olyf geeft ryck-gelaade schcepen.*
„ *Mercuur maakt ryk, en Mavers kaal:*
„ *Is 'er gelyckheid in die schaal?* Lyk-

(*) „ Maria Theresia, en Elizabeth.
(†) „ *Phædrus, fab.* III. 17.

Lykklachten ter uitvaerte van den Hoog-Eerwaardigen, Hooggeleerden Heere, Joannes van Schelle, *Leeraar en Hoog-Leeraar der H. Godgeleerdheid op Hollands Hooge Schoole, en geliefd Euangelydienaar in de Hervormde Kerke te Leiden. In den ouderdom van* 38 *jaren* 7 *maan en en* 19 *dagen, binnen Leiden overleden den XXIV der Zomermaand, en plechtig ter aarde beſteld den XXXſten derzelver maande* MDCCLXII.

ONder deeze ſoort van Verzen, die over dit onderwerp het licht zien, en by verſcheiden uitgegeeven zyn, munt wel inzonderheid uit, *de Lykzang van* SARA MARIA *van der* WILP, gedrukt te Amſterdam by *Pieter Meyer*. Deeze Lykzang is vloeiend en zuiver van taal, de ſtyl is deftig; en de omſchryvingen zyn zeer wel geſchikt na 't onderwerp.

De Wilden van Europa. Te Amſterdam, by Yntema en Tiboel. MDCCLXII. *Behalven het Voorberigt* 103 *bladz. in octavo.*

DE Schryver van dit Werkje ſchynt het geen hy tot nadeel van de Engelſche Natie geweeten heeft, ten minſte 't geen boven al in 't oog loopt, by een verzameld, en daar uit derzelver algemeen character opgemaakt te hebben. Hy heeft dit ontvouwd in een t'zamenhang van voorvallen, beſchreeven op de manier van een Roman, die, ten aanzien der ſchikkinge en 't beloop der gebeurteniſſen, niet ongevallig is in 't leezen. Het ſtukje valt ongetwyfeld tegenwoordig zeer wel in den doorgaanden ſmaak der Hollandſche Natie; doch zy die de Engelſchen, door eene gemeenzaame verkeering, beſt kennen, zyn beſt in ſtaat om te oordeelen, in hoe ver deeze Schryver de Engelſchen al of niet door een vyandig vergrootglas beſchouwd hebbe.

De Boer van Fortuin. In het Franſch beſchreeven, door den Ridder de Marivaux. *Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* Pieter van Os. MDCCLXII. *Behalven de Voorreden* 715 *bladzyden in octavo.*

DE Ridder *de Marivaux* ſchetſt ons in dit Werkje niet onaartig af, de wiſſelvalligheid der Fortuin, terwyl hy den leevensloop van een Boer verhaalt, die uit een gemeenen tot een hoogen ſtaat wordt opgevoerd. Het beſtaat thans, volgens de volkomene Franſche uitgaave, in acht boe-

boeken, waar van niet meer dan de drie eerſte in eene vo-rige uitgaave in 't Nederduitſch gedrukt zyn. Dit verhaal laat zich doorgaande met aangenaamheid leezen, en is hier en daar doormengd met zedekundige characters en aanmerkingen, die 't min of meer nuttig doen zyn. Zie hier een voorſtel van dien aart, over 't onderſcheid van waare Godsvrugt en 't geen men gemeenlyk zo noemt.

„ Door de pylaarbydſters word de waereld beledigt, en „ door de godvruchtige geſticht; de eerſte hebben ſlechts „ de lippen eener godvruchtige, maar de andere het harte; „ de pylaarbydſters gaan enkel om het vermaak 't geen zy „ ſcheppen, naar de Kerk, en de godvruchtige om God te „ bidden; deeze zyn eerbiedig, en de geveinsde godvruchtigen begeeren zulks alleen van anderen. De eene zyn „ waare dienaars van God, en de andere hebben ſlechts het „ gelaat. Haar bidden geſchied maar, om te kunnen zeggen, ik hebbe gebeden. Haare Kerkboeken zyn maar om „ ze te behandelen, te openen en te leezen; zy verbergen „ zich in eenen hoek van de Kerk, om op eene trotſche „ wyze de gedaante van eene godvruchtige te bezigen, van „ zich tot heilige vervoeringen aan te noopen, om te doen „ gelooven, dat, indien men haar betrapt, zy een Godvruchtig gemoed bezitten, in der daad gevoelen zy 'er „ eenige die door een vuurige iever in haar zyn ontſteeken, „ en haar, door den Duivel, die niets onbezogt laat om te „ bedriegen, ingeboezemd worden. Zy komen, geheel opgeblaazen van achtinge voor zich zelfs, weerom, en eene „ verwaande Godvruchtigheid voor gemeene zielen. Vervolgens verbeelden zy zich, dat men bevoegt is zich van „ zyne heilige oeffeningen te verkwikken, door duizend geringe vadzigheden, welke eene tedere gezontheid ondersteunen.

„ Dusdanig zyn de geene die ik pylaarbydſters noeme, van „ wier godsvrucht de booze geeſt, gelyk men zien kan, al „ het voordeel heeft. Wat de waare Godvruchtigen betreft, „ die zyn voor de goddeloozen zelfs minzaam, en zy kunnen beter met hen dan met haars gelyken over weg, want „ den grootſten vyand van eenen Goddeloozen is zyns gelyken.

De verliefde en afgevallene Joodin. Te bekomen te Haarlem; by Aris Tolk *en elders*, 194 *bladzyden in octavo.*

EEn Roman eer laffig dan vermaaklyk; langwylig en vol van geeftig. Op pag. 149 van dit ftukje is een defect in 't Manufcript geweeft, of daar is een gedeelte van 't Manufcript in 't drukken overgeflaagen.

Kaper-Reglement van zyne Koninglyke Majeftelt van Spanjen, voor particulieren. Gegeven te Pardo, den eerften February 1762. Uit het Origineele Spaanfche vertaald. Te Amfteldam, by Hendrik Willem Dronsberg. *In groot quarto* 15 *bladz.*

DIt Reglement, uit 50 Artikelen beftaande, ftrekt voornaamlyk om het neemen en opbrengen der Pryzen te bepaalen, en de ongeregelde handelingen, die niet zelden in 't kaapen plaats hebben, te verhoeden: om dus, zo veel 't mogelyk zy, voor te komen, dat men niet als Wilden, maar onder eene geregelde krygstugt ter kaap vaare.

Sententie tegen Laurens van der Meer, *gepronuncieert den* 10 *September* 1762. *In 's Gravenhage by* P. Scheltus 1762. in folio 4 bladzyden.

NAar uitwyzen deezer Sententie heeft bovengenoemde *van der Meer*, ftaande zyne Bediening, als Hoofdgaarder van 's Lands Regt op de conſumtie Turf, en van de Ontgronding, uit en doorvaart binnen de Stad Rotterdam, zich, volgens zyne eigene bekentenis, ſchuldig gemaakt aan verregaande trouwloosheid en meineedigheid, in zyne adminiſtratie van 's Lands penningen; om dezelven, (ſchoon wel bewuſt dat het hem niet vry ſtond die voor zyn privé te gebruiken,) te emploieeren tot betaaling zyner ſchulden. —— Ter uitvoeringe hier van heeft hy menigwerf, buiten weeten zyner Comptoirbediendens, en langs wegen die zy niet gereedlyk konden nagaan, penningen ontvangen, welken hy of geheel niet, of niet op den behoorlyken tyd, heeft geboekt of doen boeken; waar door hy veele 's Lands penningen, (in onderſcheidene ſommen in de Sententie genoemd,) niet op 's Lands Journaalen gebragt of verantwoord, meermaals valſche Maand-en Reſtant-Staaten geformeerd, en den Reſtant-Staat van de Turf en Koolen voor 't

jaar 1761. agtergehouden heeft: draagende hy intuſſchen zorg, wanneer hy penningen uit 's Land geldkiſt genomen had, voor zyn eigen gebruik, of om zich te redden ter betaalinge voor de verloopene Maand, om op eene bedriegelyke wyze ſakjes met duiten en Koffyboonen in de plaats te doen leggen, op dat het geld zoude verbeelden. —. Om zich nog eenigzins te verontſchuldigen in alle deeze handelingen, zo ſtrydig met zynen eed en pligt, heeft hy niets ingebragt dan alleen, dat hy volgens zyne aanſtelling meerder tractement moeſt hebben genooten, dan hy tegenwoordig genoot, en tot goedmaaking daar van gebruik gemaakt heeft van 's Lands penningen, om zyne ſchulden te voldoen, op dat zyne Crediteuren hem niet over hoop zouden gooijen: doch nademaal hy zo veel tractement ontvangen heeft als hem by poſterieure reſolutie was toegeſtaan; hy geen regt had om zyn tractement op den voorigen voet te berekenen, en zich ter verkryginge van 't zelve van zyne Ordres en Inſtructie te ontſlaan; en hy daar en boven van 's Lands penningen genoegzaam tweemaal zo veel heeft zoek gemaakt als die berekening zou importeeren, zo is deeze gezogte verontſchuldiging van geene waarde. —— In gevolge hier van is hy, overeenkomſtig met zyne eigene bekentenis, ſchuldig verklaard aan het crimen peculatus of dievery van 's Lands penningen aan zyne adminiſtratie toebetrouwd, tot eene importante ſomme van ruim negen en veertig duizend guldens, als mede aan het crimen van falſiteit en meineedigheid. En hier op is 't; „ dat de Gecommitteerde Raaden, doende regt „ in den naam en van weegens de Heeren Staaten van Hol„ land en Weſtvriesland, bovengenoemden *Laurens van der* „ *Meer* verklaaren myneedig, eerloos en infaam, en con„ demneeren den ſelven gebragt te worden ter plaatſe, al„ waar men gewoon is executie van crimineele juſtitie te „ doen, en aldaar met de koord om den hals wel ſtrengelyk „ gegeeſſelt en gebrandmerkt te worden, en voorts in een „ Tugthuis binnen deeſe Provincie geconfineert te worden „ voor den tyd van vyf en twintig jaaren, om geduurende „ deſelve met ſyner handen arbeid de koſt te winnen; en na „ expiratie van den ſelven tyd, bannen den Gevange voor „ altoos uit den Lande van Holland en Weſtvriesland, ſon„ der ooyt daar weder binnen te moogen koomen, op pœne „ van ſwaarder ſtraffe; en comdemneeren den Gevange in „ de koſten en miſen van Juſtitie, als meede van den Pro„ ceſſe, ter taxatie en moderatie van de Cecommitteerde „ Raaden.

LETTER-OEFENINGEN.

Grondlegging tot den waaren Godsdienſt. Van Joh. Fred. Stapfer, *Bedienaar des Heil. Euangeliums in de Gereformeerde Gemeente te* Diesbach, *in 't Canton* Bern. *En in 't Nederduitſch vertaald, door* Joh. Will. van Haar. *Elfde Deel. In 's Gravenhage, by* Pieter van Cleef, en Compagnie. MDCCLXII. *In groot octavo* 588 *bladzyden.*

DE Eerwaarde *Stapfer*, die, in dit elfde Deel, handelt eerſt over de *H. Sacramenten in 't gemeen*, dan over den *H. Doop* en het *H. Avondmaal* in 't byzonder; vervolgens overgaat ter beſchouwinge van de *Overheid*, of *den waereldlyken Staat, voor zoo verre dezelve eene Godlyke inſtelling is, en tot de Kerke eene naauwe betrekking heeft*, en eindelyk ontvouwt het geen ons de rede en de Openbaaring leert van den *Dood, de Opſtanding, 't laatſte Oordeel en de daar op volgende Eeuwigheid*, geeft ons met den aanvang van dit laatſte Hoofdſtuk eene beknopte ſchets van 't geheele beloop van dit zyn Werk. Dit ſtelt het ganſche verband van dit uitvoerige Geſchrift dat in veele opzigten lof verdient, met nut en ſtigting geleezen kan worden, en volgens de gewoone leerwyze der Kerke, over 't algemeen, zeer wel uitgevoerd is, den Leezer zo klaar voor oogen, en toont hem tevens zo geleidelyk een t'zamenhang der godsdienſtige Waarheden, dat wy geoordeeld hebben onzen Leezeren meerder dienſt te zullen doen, met hun deeze ſchets voor te draagen, dan met ons weder tot deeze of geene byzondere Verhandeling (*) uit dit Werk te bepaalen.

„ Vermids al wat wy weeten en verſtaan, *zegt by*, zoo wel „ in als na dit leven, zig op God betrekken moet; dewyl „ van Hem, en door Hem, en tot Hem alle dingen zyn; „ zoo is het begin onzer beſpiegelingen ontrent de waarhe„ den van den Godsdienſt geweeſt, de overweeging der on„ doorgrondelyke diepten der Godheid: Wy hebben ge„ toond, hoe dit ten hoogſten zalig en volkomen Oppe„ we-

(*) Men zie eene byzondere Verhandeling uit het tiende Deel van dit Werk, gaande over *de volmaaking van 't Verſtand der gezaligden, als een voornaam gedeelte der toekomende Gelukzaligheid*, in onze *Letteroef. II. D. bl. 538 en verv.*

„ weken, waar in alle onze kennis zig vereenigd, en waar
„ in alle onze begeerten eindigen moeten, kan gekend wor-
„ den door het Licht der Rede en uit de werken der Natuu-
„ re: Wy hebben verklaard de Eigenſchappen, die God ons,
„ door het werk der Scheppinge, en door de wyze, machti-
„ ge en goedertierene regeeringe aller dingen, bekend ge-
„ maakt heeft: Wy hebben dezelven voorgeſteld, als den
„ volkomenſten regel onzer daaden, als de krachtigſte be-
„ weegredenen tot deugd en godzaligheid, en als eenen zeer
„ vaſten grond van ons vertrouwen.

„ Wy hebben verklaard de plichten, die, uit onze natuur-
„ lyke afhangkelykheid van God, voortvloeijen, en waar
„ aan wy, als redelyke ſchepſels gehouden zyn. Wy hebben
„ aangeweezen, dat deeze kenniſſe Gods, en de verbintenis
„ tot deeze plichten, den natuurlyken Godsdienſt uitmaa-
„ ken.

„ Wy hebben doen zien, dat deeze Godsdienſt, van we-
„ gens het groot verderf van alle menſchen, geen genoeg-
„ zaam middel meer is, om hen te brengen tot de waare
„ gelukzaligheid; en dat God, om deezer reden wille, ons,
„ elendige menſchen, in ons verderf heeft moeten en wil-
„ len ter hulpe komen, ons verſtand, door eene onmidde-
„ lyke Openbaaringe, ophelderen, en ons aan de hand gee-
„ ven het regte middel, waar door een machteloos en doem-
„ waardig zondaar tot Gods gemeinſchap, en dus tot eene
„ waare en beſtendige gelukzaligheid, komen kan. Op dee-
„ ze wyze hebben wy de noodzaaklykheid eener onmidde-
„ lyke en Godlyke Openbaaringe beweerd.

„ Wy hebben mede vaſtgeſteld de waar- en Godlykheid
„ van dat Boek, waar in deeze Openbaaring vervat is. Wy
„ hebben het zelve voorgeſteld, als de fonteyn van alle waar
„ en wezendlyk licht, kennis en troost, als het eenig en
„ volkomen rigtſnoer van ons geloof en van onzen wandel.

„ Wy hebben open gelegd, wat God aan ons, in het zel-
„ ve, van ſyn Wezen en van ſyne Volmaaktheden nog meer-
„ der geopenbaard heeft, dan wy, uit het bloote licht der
„ rede, van Hem weeten konnen.

„ Vervolgens hebben wy in overweeginge genomen Gods
„ werken, die Hy zo wel in de natuure, als door de Gena-
„ de, openbaart. Wy zyn, als ware het tot in de voorledene
„ eeuwigheid, te rug gegaan, en hebben gezien, hoe God
„ reeds toenmaals bezig geweeſt is, zig naar buiten te open-
„ baaren, als het hoogſte Goed, zig, als zodaanig, aan de
„ redelyke ſchepſelen te kennen en te genieten te geeven,

„ en

„ en te gebruiken alle middelen, waar door dit einde zou
„ mogen bereikt worden.

„ Wy hebben gezien, hoe God zig, door de Schepping
„ aller dingen, met der daad naar buiten geopenbaard, de
„ waereld tot eene woonplaats van redelyke ſchepſelen ge-
„ maakt, deeze naar zyn beeld geſchapen, en reeds in dit
„ leven in eenen gelukzaligen toeſtand geſteld heeft.

„ Daar na hebben wy, met verſchrikkinge en beevinge,
„ aangezien, in welk eenen afgrond van verderf de menſch
„ zig, benevens alle ſyne nakomelingen, geſtort heeft. Wy
„ hebben de grootheid deezer elende, die aan de zonde vaſt
„ was, voorgeſteld, in der menſchen natuurlyke wangeſtal-
„ te, in hunne onmacht en doemwaardigheid, en getoond,
„ dat hier by alle ſchepſelen, noch raad, noch hulpe, te
„ vinden is.

„ Doch God wilde niet ophouden, zig te openbaaren als
„ het hoogſte Goed: Hy wilde eene geheele waereld vol zon-
„ daaren, door den eeuwigen dood, niet laaten omkomen,
„ en, voor eeuwig, doen verlooren gaan. Neen! God ont-
„ fermde zig hunner; Hy zondt hen, in hunne elende, ſy-
„ nen Zoon ter hulpe, om hen te toonen den weg, hoe ſy
„ van hunne elende zouden konnen bevrydt en wederom
„ met God verzoend worden; op dat Hy uit den weg zou
„ mogen ruimen alle beletſelen, die ſcheiding maakten tus-
„ ſchen God en hen; en om te zyn het eenig en volkomen
„ Middel der Genade, waar door aan Gods Gerechtigheid
„ zou konnen voldaan, en de vrede tuſſchen God en men-
„ ſchen wederom herſteld worden. De noodzaakelykheid
„ van zulken Verloſſer hebben wy beweezen; ſyne Eigen-
„ ſchappen aangetoond, en de waarheid daar van beweerd;
„ als mede aangeweezen, welke Ampten Hy verrichten
„ moeſt, en in hoe veele Staaten Hy dit alles heeft moeten
„ volbrengen. Wy hebben mede aangetoond de vruchten,
„ die Hy voor ons, tot onzer Gerechtigheid, Heiligheid en
„ Verloſſinge, verworven heeft.

„ Hier by hebben wy het niet laaten beruſten, maar heb-
„ ben onzen Leezer nog verder gebragt: Wy hebben hem
„ getoond, op welk eene wyze deeze verworvene Gerech-
„ tigheid en het leven ons toege-eigend worde, en welke
„ onze plichten daar by zyn. Noodigt God ons tot de ge-
„ meinſchap van dit Middel der Genade, doet Hy het woord
„ der roepinge tot ons uitgaan; dan hebben wy naar ſyne
„ ſtemme te hooren. Hebben wy gewandeld op de wegen
„ des verderfs; dan moeten wy wederkeeren, en treeden

„ op den weg des levens. Biedt God ons ſynen Zoon aan
„ met ſyne gantſche verdienſte, als de eenige en volkomene
„ oorzaak onzer zaligheid; wy moeten Hem, als het eenig
„ Middel der Genade, met verloogheninge van ons zelve,
„ en met eene volle begeerte van het harte, aanneemen, op
„ dat wy van onze zonden gerechtvaerdigd worden. Wil
„ God ons, door de kracht van Chriſtus bloed en door ſynen
„ Geeſt, reinigen van alle beſmettingen des vleeſches en des
„ geeſtes, en zullen wy onze Heiligmaaking in ſyne vreeze
„ volëinden; dan moeten wy ons tegen de werkingen ſy-
„ ner Genade niet aankanten, maar de nieuwe krachten, die
„ aan ons in de Wedergeboorte geſchonken zyn, tot het
„ goede gebruiken; dan zal God ons, door ſyne Genade,
„ krachtdaadelyk bewaaren tot de zaligheid, tot dat Hy ons
„ brengen zal tot derzelver volkomene bezittinge.

„ Het gantſche werk der Genade, zoo wel in ſyne voor-
„ verordeninge, als in ſyne verwerving en toepaſſinge be-
„ ſchouwd hebbende, hebben wy onzen Leezer getoond,
„ hoe de geloovigen, als leden van een Ryk en van een
„ geeſtlyk Lighaam, met elkander ſtaan in eene naauwe ge-
„ meinſchap, en hoe ſy mede in eene onderlinge gemein-
„ ſchap, inzonderheid door 't verrichten van den openbaa-
„ ren Godsdienſt, hunne zaligheid moeten uitwerken.

„ Wy hebben mede voorgedraagen het leerſtuk der H.
„ Bond-zegels, die de grootſte weldaaden, door God aan
„ ons in 't werk der Genade beweezen, in ons geheugen
„ vernieuwen, de aandacht vermeerderen, het geloof ver-
„ ſterken, en in ons eene brandende liefde jegens den Hei-
„ land verwekken moeten.

„ Eindelyk zyn wy gekomen, tot de overweeginge des
„ Doods, der aanſtaande Opſtandinge, des algemeenen Oor-
„ deels, en der daar op volgende Eeuwigheid. Wy konnen
„ (*vervolgt onze Autheur, om de noodzaaklykheid deezer laatſte overweeginge aan te dringen,*) ons onderwys in 't ſtuk van
„ den waaren Godsdienſt nog niet beſluiten: wy konnen de
„ overweeging deezer dingen niet voorby gaan, nademaal
„ de geheele Religie daar van haare kracht en leven ont-
„ vangt. Zonder de vertooning des Doods, der Opſtandin-
„ ge, des laatſten Oordeels, en der aanſtaande Eeuwigheid,
„ zouden de menſchen den Godsdienſt niet achten; ſy zou-
„ den in de waarheden van denzelven weinig belang ſtellen;
„ ſy zouden zig weinig bekommeren, noch om God, noch
„ om zyn woord, noch om de elendigheid der zonde, noch
„ om den Heiland der waereld, noch om ſyne dierbaare ver-

„ dien-

„ dienſte, noch om de vergeeving der zonden, noch om
„ het geloof, noch om de Heiligmaaking, noch om den
„ Godsdienſt, noch om de H. Sacramenten. Maar de dingen
„ die op dit leven volgen, zyn het, die den menſche doen
„ ontwaaken uit den ſlaap der zonde, die hem doen uitzien
„ naar zaligheid, en die hem beweegen dezelve uit te wer-
„ ken met vreeze en met beeven. De laatſte dingen, die op
„ den menſche wachten, zyn het, die in hem verwekken
„ eerbied jegens God, en begeerte naar het woord der ver-
„ zoeninge. Indien, met dit leven, alles een einde had,
„ dan zouden alle myne beſpiegelingen, tot hier toe omtrent
„ den Godsdienſt voortgebragt, te vergeefs, en alle myne
„ redenen zouden nutloos geweeſt zyn. Maar de Dood, de
„ Opſtanding, het Oordeel en de Eeuwigheid zyn het, die
„ in veelen ontſteeken zullen eene begeerte naar dit myn
„ boek, om zig daar door te wapenen tegen de verſchrik-
„ kingen des Doods, om daar uit te leeren, wat men te
„ doen hebbe om te komen tot eene zalige Opſtandinge; hoe
„ ſy 's Rechters komſte, zonder verſchrikkinge, zullen kon-
„ nen afwachten, en met blydſchap verſchynen voor ſyn
„ aangezigt; en, welk de regte weg is, om in te gaan in
„ de ruſte van Gods volk. Dit is het geen alle voorgaande
„ waarheden, door my in eene lange reex afgehandelt, aan-
„ genaam en bevallig gemaakt heeft, dit is het geene daar
„ aan eene regte waerde en gewigt byzet, dit is het zout,
„ welk alle voorafgaande Leerſtukken ſmaakelyk maakt.

Onfeilbaare regel van Winſte zonder Verlies: waar agter gevoegd is, *de geopende Wiſſelbank, beide door* K. Luiken, *Vader van den beroemden* Johannes Luiken. *Laatſte Druk. Te Hoorn, by* T. Tjallingius MDCCLXII. *Behalven het Voorberigt enz.* 251 *bladzyden in octavo.*

DEeze twee Tractaatjes, in 't midden der voorgaande eeuwe geſchreeven, uitverkogt en van zommigen zeer begeerd zynde, zo heeft men zich der moeite getrooſt om de oude taal en ſpelling van den Schryver naar de hedendaagſche gemeene ſchryfwyze te veranderen, en het zelve dus op nieuw in 't licht gegeeven; ook heeft men 't, ten gevalle der Liefhebberen der Schriften van den beroemden *J. Luiken*, op het zelfde formaat, als die zyn, gedrukt.

De pligt van Mededeelzaamheid aan de Noodlydenden wordt in 't eerſte Werkje alleszins met veel ernſt aangedron-

gen, als volſtrekt noodzaaklyk om Gode in Jeſus Chriſtus te behaagen; in de verzekering dat de behartiging van dien pligt, uit een ongeveinsd geloof en zuivere liefde, de zekere weg is, om, naar den inhoud der Godlyke beloften, de grootſte winſte te behaalen: door dus doende *zich zelven, tot een ſchat, een goed fondament weg te leggen tegen het tockomende, om het eeuwige leeven te verkrygen* (*). Het tweede ſtukje behelſt eene verzameling van Bybelſpreuken, die tot dit onderwerp betrekkelyk zyn, benevens etlyke zedige Rymkens op zommigen der bygebragte plaatſen gemaakt. — Uit het algemeene beloop van dit geſchrift kan men genoegzaam afneemen, dat de Autheur niet vreemd was van een gevoelen, dat in zyne dagen, door zommigen ſterk werd voorgeſtaan; naamlyk, dat het voor een Chriſten niet of naauwlyks geoorlofd was een ruimen overvloed van tydlyke middelen te bezitten: maar, ſchoon hy op dien grondſlag de Mededeelzaamheid wat hooger op trekke, dan onze Zedekundige Schryvers gewoonlyk doen; ſchoon hy uit dien hoofde geoordeeld moge worden, de zaak in deeze en geene gevallen wat te ver te brengen; men moet, onzes agtens, egter 's Mans geſchrift, over 't algemeen als ſtigtelyk en nut erkennen. Het ademt zeker niet dan Leſſen van Liefde, het hoofdvereiſchte in een geloovig Chriſten (†); het ſpoort ons alleszins aan tot werken van Barmhartigheid, die in den grooten Oordeeldag by den Regter aller menſchen byzonder in aanmerking genomen zullen worden; (§) het wederlegt in veele gevallen met nadruk de ydele en ongegronde uitvlugten, waar mede niet weinigen hunne nalaatigheid in deeze pligtsbetragting poogen te verſchoonen; en geeft ons in verſcheidene opzigten byzondere bedenkingen over deezen pligt, die buiten tegenſpraak der overweeginge waardig zyn, en van veelen niet gade geſlaagen worden. Van dien aart is, by voorbeeld, zyne volgende aanmerking over de afwyzende ſpreekwyze *God helpe u*, die veelen zeer gereed in den mond hebben, terwyl zy zelven afkeerig zyn van den armen te helpen.

„ Waar mach die ſpreekwyze van daan komen, wanneer „ men zegt, *God helpe u*, daar men hen zelfs helpen kan, „ mids hen alleen betalende dat men ſchuldig is? Chriſtus „ die wy zeggen, dat onze Heer is, en ons dienvolgende „ heeft te gebieden, die zegt: *geeft die iets van u bidt*, en „ de

(*) 1 Tim. VI. 17—19. (†) 1 Tim. I. 5.
(§) Matth. XX V. 34—46.

„ de menſchen in plaatſe van hem te geeven, zeggen, *God*
„ *helpe u*, en dat zo vrymoedig dat ze niet eens bedenken,
„ dat het geen zy in deezen van God willen, *hunnen* poſt
„ zy: dat zulks nu waarheid is, dat meen ik aldus te bewy-
„ zen: de menſchen behooren God toe met alles wat zy
„ hebben, wanneer God dan een deel van het geene iemand
„ bezit geeft aan een ander, en belaſt dat hy dat aan den
„ naaſten zal overgeeven, is hy dat dan niet ſchuldig? En
„ zo hy dat niet doet, zo behoudt hy des anderen deel, en
„ doet ongerechtigheid. Wanneer dan iemand komt bid-
„ den, die waarlyk gebrek heeft, by een ander die meer als
„ den nooddruft, ja overvloed heeft, is die volgens het ge-
„ bodt van Chriſtus niet ſchuldig hem te geeven? Matth.
„ V. vs. 42. en zo hy dat niet doet overtreedt hy dan niet
„ Gods gebodt, blyft zynen naaſten ſchuldig, behoudt zyns
„ naaſtens deel en doet ongeregtigheid? Maar als den bid-
„ der geen nood noch gebrek heeft, zo ben ik hem dan ook
„ niet ſchuldig, zult gy mogen zeggen, het is waar, maar
„ dat moeſt gy eerſt weeten, en wel onderzoeken eer gy
„ dien, die gy mogelyk ſchuldig zyt, zo afwyſt: want het
„ is eens Chriſtens plicht alle gerechtigheid te vervullen.
„ Weet gy nu dat het den bidder niet van doen heeft, waar-
„ om zegt gy, *God helpe u*? wilt gy dat God dien helpen
„ zal, die geen gebrek heeft, en dus die niet behoord ge-
„ holpen te worden? zo dunkt my dan dat men niet eerder
„ behoort te zeggen *God helpe u*, eer dat men zo onvermo-
„ gende geworden is, dat men hem noch door zich zelf,
„ noch door een ander helpen kan, of dat men neffens den
„ wenſch van Gods hulpe zyne eigen en des naaſtens hulpe
„ by doet.

Introductio ad Philoſophiam Naturalem. Auctore Petro van Muſſchenbroek. *Tomi duo. Lugduni Batavorum apud* Sam. & Joh. Luchtmans MDCCLXII. *Præter Dedicationem &c.* 1132 *pp. in quarto ch. maj.*

Inleiding tot de Natuurkundige Wysbegeerte, door Petrus van Muſſchenbroek.

HEt geagte Werk van den beroemden Hoog-Leeraar *Petrus van Muſſchenbroek*, een en andermaal in 't Nederduitſch gedrukt, onder den titel van *Beginſels der Natuurkunde*, ziet thans, onder 't bovenſtaande Opſchrift, op nieuw in 't La-

tyn het licht; doch in zo ver veranderd, vermeerderd, en verbeterd, dat het genoegzaam den naam van een nieuw Werk moge draagen. Weshalven de beminnaars der Natuurkunde reden hebben, om de beschaavende hand van dien naarstigen Hoog-Leeraar, voor deze zyn aangewende moeite, met dankbaarheid te erkennen, en 't te hoopen zy, dat men eerlang dit Werk den Nederlanderen ook in hunne taal zal mededeelen; ter meerdere bevorderinge eener Weetenschap, wier wyduitgestrekte nuttigheid in de Burger-Maatschappy overbekend is.

Onze schrandere Hoog-Leeraar, nimmer gedagt hebbende dat zyn reeds uitgegeeven Werk tot volmaaktheid gebragt was, heeft van tyd tot tyd in onvermoeide oefeningen zyne kundigheden vermeerderd, en zich bekwaamer gemaakt, om zyne proefneemingen met meer naauwkeurigheid na te gaan: waar door hy zich in staat bevonden heeft, om de Natuurkunde met meer bondigheid te ontvouwen, en duidelyker voor anderen te verklaaren. Hier van verstrekken zyne agtervolgende uitgaaven van Natuurkundige Geschriften, ten ontegenzeggelyken bewyze; en dit bewoog hem, toen men weder klaagde aan gebrek van Exemplaaren van zyne laatst uitgegeevene *Institutiones Physicæ*, om nogmaals de hand te leggen aan 't beschaaven van zyn groote Werk, om 't zelve ten algemeenen nutte te verbeteren. Het heeft hem mogen gebeuren, dit Werk geheel af te schryven, als mede deszelfs inhoud in een *Kort Begrip, ten Academischen gebruike geschikt*, (*) te brengen; maar de dood heeft hem verhinderd de volkomene uitgaave van dit zyn laatste Werk te zien. Eene gestadig toeneemende ziekte hem des aangaande waarschouwende, heeft hy zynen Amptgenoot, den oplettenden Hoog-Leeraar *J. Lulofs*, verzogt, in zodanig een geval, het toeverzigt daar over te willen waarneemen, die dit verzoek gunstig aangenomen, en getrouw volvoerd heeft.

Wat de orde en schikking van 't Werk betreft, dezelve is even als die van de Nederduitsche uitgaave, alleen heeft het

(*) Dit stukje, dat 515 bladzyden in groot octavo beslaat, is ook te Leiden by *S.* en *J. Luchtmans* gedrukt, onder den titel van *P. van Musschenbroek Compendium Physicæ Experimentalis conscriptum in usus Academicos*, en kan met zeer veel nut by 't leezen van dit groote Werk gebruikt worden: 't zy vooraf, by 't leezen van ieder Hoofdstuk om zich in 't kort een geleidelyk denkbeeld te vormen, of daar naa, om zich het geleezene door eene beknopte herhaaling te beter eigen te maaken.

het drie Hoofdſtukken meer. In 't ontvouwen der *Werktuigkunde* heeft 'er onze Hoog Leeraar een geheel nieuw Hoofdſtuk ingevoegd over de *Werktuigkunde der beweeginge* (†), als onderſcheiden van de *Werktuigkunde van 't Evenwigt*, of de *Weegkunſt* (§); tot verklaaring van 't geen byzonder in aanmerking komt, in 't nagaan der beweeginge van een werktuig, wanneer 't door eene zekere kragt of aanhangend gewigt bewoogen wordt. De verhandeling over de *Zeilſteen*, in 't voorgaande Werk te vinden, in 't Hoofdſtuk over *de aantrekkende kragt der Lighaamen*, beſlaat hier een byzonder Hoofdſtuk: dezelve is van overtolligheden gezuiverd, en met geen minder naauwkeurigheid opgeſteld; men vindt nog by die gelegenheid in dit Werk eene nieuwe Waereldkaart, tot aanduiding der miswyzinge van 't Compas, naar de waarneemingen in 't Jaar 1744, in ſtede van de oude, naar de waarneemingen in 't Jaar 1700. Ook is 'er een geheel nieuw Hoofdſtuk over *de Lichaamen die 't Licht indrinken*, waar in ons opgegeeven wordt, welke lichaamen het Daglicht in 't algemeen, of het Zonlicht in 't byzonder, met of buiten nevensgaande hulpmiddelen, dermaate indrinken, dat ze in eene donkere plaats min of meerder tyds licht van zich geeven; welke verſchillende verſchynzelen hier door nevensgaande aanmerkingen, zo ver mogelyk ſchynt, opgehelderd worden. —— Alle de overige Hoofdſtukken zyn meerendeels met nutte aanmerkingen, waarneemingen en proeven verrykt, tot nadere ontvouwing der behandelde onderwerpen; wel inzonderheid die, welken tot de *Werktuigkunde* en *Gezigtkunde* betrekkelyk zyn; waar onder het Hoofdſtuk handelende van *'s menſchen Oog* geheel nieuw is; dat eene zeer nette beſchryving van dit kunſtryke deel behelſt, die onze geagte Schryver erkent grootlyks verſchuldigd te zyn aan den beroemden ontleedkundigen Hoog-Leeraar *B.S. Albinus*. Ook mag men met regt de Hoofdſtukken over de *Electriciteit*, of *aanlokkende kragt*, van de *t'zamenhegting der lichaamen*, en over *de vaſte lichaamen in de vloeiſtof geleid, en van hunne byzondere zwaarte*, nieuwe Hoofdſtukken noemen; nadien onze Hoog-Leeraar die onderwerpen, om zo te ſpreeken, als van vooren aan behandeld en breedvoerig uitgebreid heeft. Insgelyks moet men zeggen, dat zyne behandelingen in de vier laatſte Hoofdſtukken, gaande over de *Verhevelingen*, ten grooten deele nieuw zyn, van wegen de bygevoegde aanmerkingen op laatere waarneemingen gegrond. Hier by komt

(†) *Mechanica Motus* (§) *Mechanica Æquilibrii* vel *Statica*.

komt nog dat onzé geëerde Autheur doorgaande in dit Werk, de Schryvers, waarvan hy gebruik gemaakt heeft, aanhaalt, met aantekeninge der plaatſen, daar men nadere onderrigting of meerder bewyzen van 't voorgeſtelde kan vinden; dat hem ook meermaals aanleiding geeft, om uitdrukkelyk te melden, welke Schryvers over deeze en geene onderwerpen boven al leezenswaardig zyn. De plaaten eindelyk, die in 't voorgaande Nederduitſche Werk ten getalle van XXXI waren, beloopen in dit een getal van LXIV, en zyn alle op nieuw geſneeden.

Men kan uit dit alles gereedlyk afneemen, dat wy met den aanvang niet zonder rede gezegd hebben, dat deeze uitgaave genoegzaam den naam van een nieuw Werk mag draagen: ter nadere beveſtiginge hier van zouden wy eene reeks van byzonderheden uit dit Werk konnen melden, die of geheel nieuw, of naauwkeuriger ontvouwt, of met nadere bewyzen opgehelderd en geſtaafd zyn; doch 't zy voor 't tegenwoordige genoeg op eene byzonderheid ſtaan te blyven. In de keuze hier van, is onze aandagt in 't leezen byzonder gevallen op 't geen onze Hoog-Leeraar heeft aangetekend over de merkwaardigſte verſchynſelen, die ons de *Hairbuisjes* uitleveren, waar van wy den Leezer het hoofdzaaklyke onder 't oog zullen brengen (*).

De gelegenheid, by welke hy hier van ſpreekt, is het bekende voorſtel, *dat de vogten van de vaſte lichaamen aangetrokken worden*: dit met herhaalde proefneemingen, breeder dan in de voorige Nederduitſche uitgaave, beweezen hebbende, beroept hy zich ter verdere ſtaavinge hier van op het geen we in de werkingen der Hairbuisjes ontdekken.

Men neeme, zegt hy, zeer naauwe glaazen pypjes, die men om derzelver engte *Hairbuisjes* noemt, die aan beide de einden open, zuiverſchoon, recht, cylinderswyze en vers gemaakt zyn; men dompele het benedenſte einde loodregt of ſchuins in eenig vogt: en 't vogt zal in 't eerſt met eene groote gezwindheid, die geſtadig afneemt, opklimmen tot eene aanmerkelyke, doch beſtendige hoogte, daar 't blyft ruſten: hebbende in deeze kleine buisjes, gelyk in grootere, eene *concave* of holronde oppervlakte.

Deeze opklimming der vogten boven hun waterpas, ſchyn-

ſtry-

(*) Men vergelyke hier mede 't geen we kortlyk uit *Nollet, Natuurk. Leſſen* aangetekend hebben in onze *Letter-Oef.* 1 D. bl. 868, 869.

ſtrydig met de gewoone Natuurwetten, verklaart hy in dezer voege. Men begrype dat een Hairbuisje t'zamengeſteld is uit opeengehoopte ringjes, die eene kleine hoogte hebben, van dezelfde wydte en geſteldheid zyn. Als nu het buisje in 't vogt ingedompeld wordt, dan trekt ieder punt der binnenſte oppervlakte in 't eerſte ringje, het vogt aanraakende, het zelve en voert het op, zo dat het opwaards klimme in de gedaante van een ter wederzyds omgeboogen lyn. Dit ringje meer vogts na zich konnende haalen, uit hoofde der engte van 't buisje, gaat voort met trekken; hier op werkt de kragt van 't tweede ringje, trekkende boven 't oppervlak van 't opgetrokkene vogt; daar door klimt het vogt nog hooger; en nademaal het zelfde plaats heeft in alle de overige ringjes, zo gaat het vogt voort met op te klimmen.

Het vogt, dat in 't eerſte ringje opgetrokken is, neigt wel door zyne zwaarte na beneden, doch nadien dezelve gering is, zo vliet het 'er ſpoedig in, en vervult het eerſte ringje: nu reeds tot in 't tweede ringje gekomen zynde, neemt het toe in gewigt, en de geheele colom wordt allenskens zwaarder, naar mate dat het vogt in de hoogere ringjes opklimt. Maar vermids de trekkende kragt in ieder ringje ſlegts even ſterk is, zo wordt het vogt, ter oorzaake van 't toeneemende gewigt in 't reeds opgehevene, met eene afneemende ſnelheid in de hoogte opgetrokken; tot dat de trekkende kragt van 't buisje in evenwigt ſtaa met de zwaarte van 't opgehaalde vogt, dat daar door in ruſt blyft.

Vraagt men by deeze gelegenheid, of alleen het bovenſte ringje van 't buisje, tot het welke het vogt opklimt, alle de trekkende kragt oefent, en 't vogt ophoudt? dan of de geheele oppervlakte, die door 't vogt beſproeid wordt, het vogt trekt en ophoudt? hy antwoordt, in gevolge van het bovengezegde; de geheele binnenſte oppervlakte trekt het vogt, dat het zelve onmiddelyk aanraakt; en 't bovenſte ringje trekt niet alleen het aanraakende, maar ook het afgelegene vogt, het geen in 't midden van 't buisje eene holronde oppervlakte maakt: weshalve de kragt van 't bovenſte ringje t'zamenloope met die van alle de andere ringjes, in 't ophouden van de onderſtaande colommen.

Op deeze grondlagen verklaart hy alle de overige verſchynſels, waar van hy gewag maakt, die wy kortlyk zullen opgeeven. —— Indien men 't opgetrokkene vogt 'er uitdryft, het buisje door een zuiver vuur verwarmt, droogt, en de Lugt 'er doorblaaſt, zo dat het buisje ledig, ſchoon

en

en ganſch droog zy, en men 't dan weder in 't zelfde vogt indompelt, zal het vogt dikwils tot even dezelfde hoogte als voorheen opklimmen. —— Indien men 't buisje, terwyl 't in 't vogt ſtaat, ſchuins naar den grond doet hellen, zal het vogt 'er verder indringen, doch de loodrechte hoogte zal dezelfde blyven als te vooren. —— Indien 'er zo veel of minder vogt in 't buisje is, als 'er door opgetrokken kan worden, en men 't zelve recht over einde omkeere, zal het vogt, dat nu in 't bovenſte gedeelte van 't buisje is, geheel tot beneden loopen. —— Indien men 't ondereinde van 't buisje in de vlam merkelyk naauwer maakt dan 't voorheen was, en men 't buisje in 't vogt ſteekt, zal het vogt tot dezelfde hoogte als te vooren opgetrokken worden. —— Indien men hairbuisjes, van dezelfde langte en van 't zelfde glas, doch van verſchillende wydte, in het eigenſte vogt indompelt, zullen ze dat tot onderſcheidene hoogten optrekken, en wel in eene omgekeerde rede hunner middellynen. De binnenſte oppervlakten dier buisjes, zo ver ze van 't water beſproeid worden, zullen dan zyn gelyk derzelver middellynen, vermenigvuldigt met de hoogten der vogten; en de hoeveelheid der vogten zal zyn in eene omgekeerde reden der hoogten. Schoon dan de binnenſte oppervlakten der buisjes, die door 't zelfde vogt beſproeid worden, gelyk zyn, zo zal egter de hoeveelheid der vogten ongelyk weezen: in buisjes die tweemaal zo wyd zyn zal ook tweemaal meer vogt weezen, dan in die, welken tweemaal naauwer zyn.

Maar, hoewel zich dit alles laat verklaaren, men moet nogthans, zegt onze Hoog-Leeraar, erkennen, dat wy tot heden vrugtloos het bewys tragten op te maaken. Deeze uitwerkingen ſchynen af te hangen van verſcheidene kragten, die hier werkzaam zyn.

1. Van de aantrekking der wanden der buisjes.

2. Van de aantrekking der deeltjes, die 't vogt, dat in 't buisje opgeheven is, uitmaaken.

3. Van 't gewigt van 't vogt in 't buisje, en van de hoogte van 't vogt.

Doch, gelyk men niet weet hoe ver de aantrekkende kragt uit de wanden der buisjes uitgaat, zo kan men ook niet bepaalen van hoedanig eene dikte de vogtcolom is, die door den wand van 't buisje aangetrokken wordt, noch ook de aantrekking van de deeltjes van 't vogt: het gewigt van de colom alleen wordt uit de hoogte en *baſis* bepaald. Mogelyk, vervolgt hy, hebben we alle de kragten die hier werkzaam

zaam zyn nog niet beſchouwd. —— Zommigen voegen hier by de aantrekking van 't opgehevene vogt tot het benedenſte, als het buisje in 't vogt ſtaan blyft; welke oorzaak geen plaats heeft, als het buisje uit het vogt genomen is. —— Doch deeze oorzaak komt hem niet aanneemelyk voor. Neem, zegt hy, een zeer dun vlietbaar vogt, welks deelen elkander naauwlyks trekken, ſtel 'er een buisje in, zo zullen de daar door aangetrokkene deelen de andere ligt verlaaten; en derhalve zullen ze tot de grootſte hoogte konnen klimmen. Neem ook een vaſter vogt, welks deelen elkander geweldig trekken; dit moeſt naauwlyks in 't buisje ingaan, doordien het geen opklimt, van 't andere vogt geſcheurd wordende, naauwlyks moeſt konnen opklimmen. De ondervinding evenwel ſpreekt dit tegen. De Loog van Wynſteenzout, zeer vaſt houdend en zwaar, klimt veel hoger in de buisjes dan de dunne overgehaalde Brandewyn of Terebinthyn Oly. Voeg hier by de volgende proefneming: laat een groote druppel op een vlakken ſpiegel vallen, zet 'er een hairbuisje loodrecht op, meet nauwkeurig de hoogte van 't water in 't buisje, en neem dan het zelve voorzigtig van den druppel af, zo dat het benedenſte einde altoos den ſpiegel raake; als 't buisje nu op eene droge plaats is, zal het vogt in 't buisje terſtond een weinig daalen: het vogt op den ſpiegel hing aan 't vogt in 't buisje; waar uit dan iets getrokken wordt, derhalve moet het overgebleevene vogt laager ſtaan. Of neem het buisje zagtjes van den druppel, droog het benedenſte einde van 't buisje van buiten met een doek af, zo zal 't vogt in 't buisje daalen.

Onze Autheur, verder nog aangemerkt hebbende, dat die kragt welke het vogt in 't buisje trekt en ophoudt, zo vermogend is, dat het water, indien men een vol hairbuisje in openbaaren Zonneſchyn hangt, in den tyd van zeven of agt maanden niet vervliege noch uitwaaſeme (*); gaat daar op over ter wederlegginge van het gevoelen van hun, die willen dat de drukking der Lugt, die onzen dampkring uitmaakt, op het vogt, dat buiten het buisje is, terwyl de engte van 't buisje die drukking binnen in zich niet zou toelaaten de oorzaak deezer verſchynſelen is. Hier tegen ſtelt hy de volgende proefneemingen.

1. Dat 'er de Lugt vry doorgaat, is blykbaar, wanneer men 'er doorblaaſt; neem nu een buisje dat met Lugt vervuld is, ſtop het van boven toe, daar zal geen vogt indringen.

2. Neem

(*) *Philoſoph. Britann. Sect. I. p. 21.*

2. Neem een buisje aan beide de einden open, maar dat lang in de Lugt gelegen heeft of agtloos bewaard is, het zal geen vogt tot zich trekken: de aantrekkingskragt werkt op 't vuil, dat 'er door de Lugt aangehegt is: schoon gy 'er de oude Lugt al uitblaast, het vogt klimt 'er niet in op, voor dat het niet water of overgehaalden brandewyn wel zuiver gespoeld is.

3. Onder den Ontvanger, in 't Ydel, klimmen de vogten in de buisjes tot dezelfde hoogte als in de opene Lugt; en zo men de Lugt weder inlaat, klimt noch daalt het vogt. In 't doen deezer Proeve, waar van onze Hoog-Leeraar de manier nader beschryft, moet men wel in agt neemen, dat de Lugt schoon uit het water gehaald zy; anders klimt het water wat hooger, en 't daalt weder, als men 'er de Lugt inlaat. Het verschil is wel klein, zynde nauwlyks $\frac{1}{15}$ gedeelte van een duim; doch 't kan waargenomen worden; en 't ontstaat uit de veerkragtige vloeistof die zich in 't water onthoudt.

4. Men dompele de buisjes in onderscheidene vogten die in zoortlyke zwaarte verschillen; en de hoogten, tot welken zy opklimmen, zullen niet zyn in eene omgekeerde reden hunner zwaarte, de persing van de Lugt is 'er derhalve de oorzaak niet van; maar dit hangt af van de verschillende aantrekkende kragt zo der vogten als der buisjes, die alleen door proefneeming ontdekt kan worden. In Engelsche buisjes, in 't jaar 1720 gebruikt, klom Menschen-pis en geest van Ammoniac-zout het hoogst, de volgende vogten werden bestendig tot eene mindere hoogte opgeheven. Oly van Koperrood, Loog van Wynsteen-zout, Water, Raap-olie, fyne geest van Salpeter, Terebinthyn-olie, de fynste geest van Brandewyn of Alcohol en de Spiritus Vini Æthereus. De Kwik, als mede gesmolten Lood, klimt niet opwaards, maar staat in de buisjes beneden zyn waterpas, en wel in eene omgekeerde reden der middellynen (*); met eene bolronde oppervlakte (†), daar die van andere vogten holrond zyn. —— Indien men op deeze bovenstaande orde der vogten agt geeft, bemerkt men ook gereedlyk dat de vlugtigste niet het hoogst opgeheven worden, gelyk zommigen gemeend hebben: de spiritus Vini Æthereus en de fynste geest van

(*) *Comment Petropol.* Vol. XII. pag. 243.

(†) Dit ontstaat, gelyk onze Autheur reeds voorheen, met opzigt tot grooter glazen, aangemerkt heeft, om dat de Kwikdeelen elkander sterker trekken, dan zy van 't glas getrokken worden.

van Salpeter zyn toch veel vlugger, dan 't Water, Pis, Olie van Koperrood of Olie van Wynsteen.

5. Men vindt ook eene verschillende hoogte der vogten, naar de onderscheidene gesteldheid der vogten en 't soort van glas; in zo ver dat de vogten die door 't eene soort van glas zeer sterk opgeheven zyn, door een ander soort, schoon van gelyke langte en wydte, veel minder getrokken worden. Dit is door herhaalde proeven onbetwistbaar; en van hier hebben de Philosoophen verschillende verschynselen in de hairbuisjes waargenomen, als uit de vergelyking hunner proefneemingen blykt (§).

Om ons te beter in staat te stellen tot het doen deezer proefneemingen geeft ons de Hoog-Leeraar verder eene naauwkeurige onderrigting, hoe men daar in te werk hebbe te gaan; door naamlyk voor al zorg te draagen, dat de buisjes van eene gelyke dikte, wydte en juiste cylinders zyn; als mede dat zé telkens wel gezuiverd worden, wanneer men onderscheidene vogten agter elkander wil nagaan; en dat men wel toezie, dat zich geen vet, zweet of andere vuiligheden aan 't onderste einde hegte. Men kan het dus met één kort buisje doen, doch het beste is, dat men 'er buisjes toe neemt van eenige voeten lang, het middelste deel daar uit kiest, en de uiterste einden, die dikker en wyder zyn verwerpt. Dit middelste gedeelte, ter langte van drie à vier voet, dompele men loodrecht $\frac{1}{10}$ deel van een duim in eenig vogt, haale 'er 't zelve naa verloop van een minuut weder uit, meete de hoogte van 't opgetrokkene vogt, en tekene die aan. Men breeke het volgeloopene deel 'er af; het overige steeke men op dezelfde manier in een ander vogt, teken de hoogte weder aan, en breeke dit volgeloopene deel mede af; en gaa zo voort in 't onderzoeken der hoogte van andere vogten. Heeft men 'er een van die langte, dat men 'er de proefneemingen mede kan herhaalen, zo kan men zien of dezelfde vogten telkens op dezelfde hoogte staan, en dus verzekerd zyn van de echtheid der proeven. —— Op die wyze, zegt hy, is de nevensstaande [of volgende] Tafel opgemaakt, waar in de hoogten der opklimmingen aangetekend zyn in Rhynlandsche duimen, en hunne 10de en 100ste gedeelten.

Ge-

(§) Philos. Britan. Sect. I. pag. 23. Comment. Bonon. Vol. 2. pag. 355.

	Wynverkop. glas van Rott. A. 1760.	Apothekers glas van Rott. A. 1760.	Zeer wit glas van Londen. A. 1717.	Zeer wit glas v. 's Hertogb. A. 1759.	Zeer wit Duitsch gl. v. Schl. A. 1760	Grof Haagsch gl. van de Boys 1708	Blauwagtig Haags gl. v. de Boys. 1711	Wit Haagsch gl. van de Boys. 1715	Blauw glas van Frauenwald naby Durlach. A. 1756.	Geel glas van Frauenwald naby Durlach. A. 1756.	Wit glas van Frauenwald naby Durlach. A. 1756.	Groen Vene. gl. v. Morane. 1757.
	Duimen.											
Gedistilleerd water.	3. 4	3.	2. 8	4. 55	2. 85	2. 8	5. 5	1. 6	3.	1. 85	1. 3	3. 2
Spir. Vini Æthereus.	1. 4	1. 77	1. 2	1. 27	0. 9	1. 2	1. 9	0. 79	1.	0. 90	0. 9	1. 5
Alcohol.	1. 8	1, 73	1. 3	1. 09	0. 9	1. 1	2. 05	0. 7	1.	0. 85	0. 5	1. 42
Geest van Ammoniac-zoutmet ongebluschtenkalk.	3. 6	2. 3	2. 52	3. 62	2. 21	2. 6	6. 5	1. 3	1. 95	1. 75	1. 3	3. 6
Geest van Ammoniac-zout, metzout van Wynsteen.	4. 56	2. 6	2. 52	2. 50	2. 4	2. 49	6. 3	1. 5	1. 75	1. 75	1. 25	2. 70
Fynste geest van Salpeter.	2. 07	1. 77	1. 25	2. 15	1. 05	1. 4	4. 0	0. 9	1. 3	0. 90	0. 7	1. 7
Geest van Zeezout.	2. 07	3. 3	1. 5	3. 19	1. 65	2. 08	1. 4	1. 2	1.	1. 55	0. 95	2. 45
Geest van Koperrood.	3. 25	1. 5	2. 2	3. 97	1. 83	1. 5	2. 7	1. 05	1. 5	1. 3	1. 02	2. 55
Oly van Koperrood.	1. 3	1. 66	1. 02	2. 16	1. 4	1.	1.	3 0. 6	1. 1	0. 8	0. 55	0. 85
Terebinthyn Olie.	2. 58	1. 1	1. 1	2. 25	1. 5	1. 24	1. 35	1. 16	1. 35	1. 00	0. 45	1. 7

De

Men zou ligt vermoeden dat dit afbreeken en gevolglyk opkorten der buisjes eenige verandering in 't klimmen der vogten zou veroorzaaken; maar neen. Men breeke het bovenſte gedeelte van een buisje dat in 't water ſtaat herhaalde keeren af, en eindelyk tot op de hoogte die 't water in 't buisje beſlaat, het water zal beſtendig op dezelfde hoogte blyven: zo men voortgaat met afbreeken, het buisje blyft aan boven toe vol water. Men neeme ook een buisje, dat zo veel water opgetrokken heeft, als 't kan, uit het water, en breeke het onderſte gedeelte herhaalde keeren af; het water zal op de gemaakte tekening ſtaan blyven: zo men 't buisje op ieder afbreeking weder als vooren in 't water dompele, klimt 'er het water in op tot dezelfde hoogte als voor heen. Deeze uitwerking, zegt onze Autheur, heb ik eveneens bevonden in alle ſoorten van glas, waar mede ik tot nog proefneemingen gedaan heb.

De oorzaak deezer verſchynſelen die ons de Hairbuisjes uitleveren, kan, vervolgt onze Hoog-Leeraar, nog minder gezogt worden in de fynſte *Æther*, die in de enge holten der buisjes dunder zou zyn en minder tegenſtand bieden, maar buiten de buisjes, als dikker, de vogten meerder perſen. Indien toch de *Æther*, zegt hy, uit hoofde haarer fynheid, onbelemmerd door de *poren* van alle lichaamen dringt, zo zal ze ook dringen, door de *poren* van den lugtledigen Ontvanger, waar in de buisjes geſteld worden, als mede door de *poren* der buisjes zelven, die, om zo te ſpreeken, millioenmaalen kleiner zyn dan de holten der buisjes: derhalven zal de *Æther*, door deeze *poren* gereedlyk ingedrongen, het vogt, dat beneden aan de holte der buisjes is, met eene gelyke kragt als 't overige, dat 'er buiten is, perſen. Waarom klimmen de vogten ook niet op in vervuilde buisjes? Zou hier aan de *Æther* de ingang en drukking geweigerd worden?

Ook brengt, zegt hy verder, de meerder aankleeving in de dikker vogten niet te wege, dat ze tot eene grootere hoogte in de buisjes opklimmen: de aankleeving zou veel eer nadeelig zyn voor de opklimming; hoewel de buisjes, met een zeer aankleevend vogt vervuld, het tot eene grootere hoogte zouden konnen ophouden; vermits de aankleeving het uitvloeijen belet.

De uitwaaſemingen, vervolgt hy, die by manier van Dampkring uit de buisjes zouden uitgaan, konnen mede deeze uitwerkingen niet veroorzaaken: zo dezelven beſtonden zouden ze door drukking werken op de vogten, wier

hoogten dan zouden zyn in eene omgekeerde reden hunner zoortlyke zwaarte, dat hier geen plaats heeft.

Men moet hier ook, zynes agtens, niet denken om de werkzaamheid van een electrischen Dampkring. Want zo men eerst aangetekend heeft, op wat hoogte het water in 't buisje staat, en men dan de electrische uitvloeijingen ryklyk rondsom het water en 't buisje verspreidt, wordt het water min noch meer opgeheven (*).

Men kan eindelyk, zegt hy, geen dikker Dampkring stellen in de middelste holligheid, en een dunner aan de binnenste oppervlakten der buisjes, waar door de oppervlakte van 't vogt in 't buisje holrond gemaakt wordt; dewyl de oppervlakte van de Kwik bolrond is.

Onze Hoog-Leeraar besluit uit alle deeze uitwerkselen, dat hy met den aanvang van dit Hoofdstuk over de *Aantrekkingskragt*, aangemerkt als een verschynsel en uitwerksel, met regt gezegd heeft, dat 'er verschynsels zyn, die van geene uitwendige drukkende en werkende oorzaak, volgens de tot nog bekende wetten, voortgebragt konnen worden.

Op dit alles doet hy nog volgen een kort berigt van de werking der Hairbuisjes op onderscheidene wyzen toegesteld: als Hairbuisjes uit twee stukken van verschillende middellynen bestaande; eene soort van Tregter die in een Hairbuisje uitloopt; (†) twee regthoekige Hairbuisjes hevelswyze naast elkander geplaatst, zo van gelyke als van ongelyke wydte (‡): ook maakt hy met een woord gewag van proefnemingen met omgeboogene Hairbuisjes, met gelyke en ongelyke schenkels, als mede met prismatische Hairbuisjes, doch ter verdere onderrigtinge hier van, wyst hy den Leezer na de proefneemingen van anderen (§).

Vraagt men ten laatsten na 't nut der waarneemingen deezer verschynzelen; de Hoog-Leeraar doet ons opmerken, dat wy hier uit konnen afleiden, hoe 't water, en met het zelve het voedzel, tot de vezelagtige wortels der planten gebragt, door derzelver fynste vaatjes opgeslorpt en na boven gevoerd wordt. Hoe de regen op de bovenste deelen der bladen vallende, en de opklimmende dauw zich aan derzelver onderste zyde hegtende, van de opslorpende vaatjes in-

(*) *Experience sur l'Electricité par Jallabert.* §. 113. pag. 74. *Philosoph. Transact.* No. 486. pag. 198.

(†) Jurinus *in Dissert. Physico-Mathem.*

(‡) *Waits* von der Electricitat. *cap.* 6.

(§) *Comment. Petropol. Vol.* 8 & 9. *nec non Vol.* XII. pag. 252.

ingezogen wordt, de bladen indringt, en uit dezelven den geheelen boom of plant doorloopt, welke hoe hoog ook, gevoed kan worden van een vogt, dat die geheele hoogte doorvliet. Als mede hoe de vogten en geneesmiddelen, uitwendig op 's menſchen huid geleid, door de opſlorpende vaatjes in 't lighaam doordringen: mitsgaders hoe de uitgewaaſemde vogten, in de holligheden des lichaams, als in den onderbuik, het zakje, den borſt en 't hartvlies; als mede de uitgeſtorte vogten in de kamers van 't oog, in de holligheden der herſenen enz., van zeer fyne vaatjes als Hairbuisjes opgeſlorpt worden, en te gelyk met de overige vogten van 't lichaam omloopen.

Natuurlyke Hiſtorie of uitvoerige Beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenſtel *van den Heer* LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerſte Deels derde Stuk. Vervolg der zoogende Dieren. Te Amſterdam by* F. Houttuin, 1762. groot 554 bladz. in gr. Octavo.

IN het XXX. *Hoofdſtuk*, het eerſte van dit derde Stuk, vindt men eenige algemeene aanmerkingen omtrent de herkaauwende Dieren; hunne vier maagen, en vérteering der ſpyzen. Hier op volgt *Hoofdſt.* XXXI. eene beſchryving van 't geſlacht der Kemelen, als 1. van eene Kemel met eene bult op den rug. 2. Den Kemel met twee bulten op den rug. 3. Den Kemel met een gelyke rug en een bult aan de borst. 4. Den Kemel zonder bulten, of het Schaap van Chili, dat de Vigonia-wol geeft. *Hoofdſt.* XXXII. handelt van het Muskus-Dier, en in het byzonder van het Beursje, waarin het Moskeljaat is vervat. *Hoofdſt.* XXXIII. van 't geſlacht der Herten: en 1. van het Hert met geheel enkele Hoornen, de Voorpooten by uitſtek lang, de Kemel-Pardel. 2. Het Hert met Hoornen, die van den Wortel af breed en plat zyn, en aan de Keel een kwab hebbende, den Eland. 3. Het Hert met rolronde getakte Hoornen, die niet krom ſtaan; het Hert. 4. Het Hert met ronde takkige Hoornen, aan de top-enden plat, het Rendier. Wy zullen den Lezer van het laatſte eenige byzonderheden, van onzen Schryver aangetekend, mededeelen.

„ Het Rendier woont in de gebergten der noordelyke „ deelen van Europa en Aſia, en dit Climaat is aan het zel„ ve zo eigen, dat men deze Beesten, zelfs in de gemaatig-

„ de Luchtſtreek niet in 't leven kan houden; misſchien, om
„ dat zy dan hunne vryheid misſen. Dit heeft men in De-
„ nemarken bevonden aan een paar Rendieren, mannetje en
„ wyfje, welken aldaar, met veel zorgvuldigheid opge-
„ paſt, niettemin uitteerden en ſtierven. Zy loopen in 't
„ Stigt van Bergen in Noorwegen, by groote troepen, in
„ 't wilde, komende van 't ſneeuw-gebergte, in *Hardanger*,
„ byéén, twee of drie honderd, teffens af, indien de weſte-
„ wind waait; dewyl zy altyd met den neus in den wind lo-
„ pen. Men kan 'er dan gemaklyk, twee of drie treffen
„ met ééne ſchoot; maar dan worden de geſneuvelden van
„ de anderen vertreeden. In Finmarken, inzonderheid op
„ het lange gebergte, dat aan Zweeden grenst, worden de
„ meesten gevonden, niet alleen wild maar ook tam: want
„ deze beesten maken den eenigſten rykdom der Landlie-
„ den uit. Deeze trekken hun voedzel, naamlyk, van 't
„ vleesch, de melk en kaas dier beesten, van welker hui-
„ den zy hunne kleederen tenten en dekens maaken, en
„ van de peezen naaigaren vervaardigen. Veelen hebben
„ daar zes of agthonderd, ja duizend ſtuks Rendieren, die
„ nooit onder 't dak komen, volgende den Laplander, over-
„ al waarhy zwerft, na, en vervoerende zyn bagagie, ja
„ zyn perſoon en familie zelfs, in ſleden, van de eene plaats
„ naar de andere. Zy zoeken zelven hun voedzel, dat ten
„ deele uit loof en knoppen der boomen, ten deele uit een
„ ſoort van Mos beſtaat, 't welk zy, des winters, onder de
„ ſneeuw weten op te wroeten. 't Zyn zindelyke, zagtaar-
„ tige en vergenoegzaame beesten, die van zeer weinig
„ voedzel konnen leven. De honden, welken daarop afge-
„ rigt worden, zyn derzelver beſtierders en beſchermers;
„ de Wolf is hun grootſte vyand, waartegen zy zich ech-
„ ter, met hunne Hoornen, eenigermaaten weten te ver-
„ dedigen.

„ De Franſche Akademiſten hebben, toen zy zich, in de
„ Jaaren 1736 en 1737, in Lapland bevonden, om, op or-
„ der van den Koning van Frankryk, de lengte van een
„ Graad, in den Middag-Cirkel, aldaar te meeten, zich van
„ het ſledetuig der Laplanderen, tot hunne reistochten, be-
„ noorden Tornea, bediend. Men maakt ten dien einde,
„ zegt de Heer MAUPERTUIS, het Rendier vaſt aan een ſoort
„ van ſchuitje, *Pulka* genaamd, van voren ſcherp toeloper-
„ de, om de ſneeuw te ſplyten; en een menſch, halfzitten-
„ de, half liggende in dit rytuig, kan 'er den grootſten
„ ſpoed mede maken, behoudens dat hy niet bevreesd zy,

al-

„ alle oogenblikken om te tuimelen of begraven te worden
„ in de ſneeuw. In 't algemeen is het poſtuur, in de *Pul-*
„ *kaas*, zo ongemaklyk, dat men, na eenige uuren rydens,
„ het lichaam als gerabraakt zich verbeeldt. Zie hier hoe
„ men zich van de Rendieren, gemeenlyk, tot de reistogten
„ in Lapland bediene.

„ In 't begin van den winter worden, met takken van
„ Denneboomen, de wegen naar de volkrykſte plaatſen af-
„ gebakend. Naauwlyks is de eerſte ſneeuw tot een hol
„ ſpoor geworden, of de wind vervult dit ſpoor met nieuwe
„ ſneeuw, en deze wordt wederom plat gereden. Verſcheide
„ herhalingen maken dus het ſpoor, 't welk, wanneer de
„ wind of ſneeuwjagt het zelve gevuld heeft, niet te onder-
„ ſcheiden is, tot een ſoort van dykje van plat getreden
„ ſneeuw, daar men ſlegts een weinig, ter regter of ſlinker
„ hand, van afwykende, in een afgrond van losſe ſneeuw
„ nedertuimelt. Al de voorzichtigheid beſtaat derhalve in
„ het ſpoor wel te houden, dat doorgaans in 't midden is
„ uitgehold door een groeve, welke 'er van de voorafgaande
„ ſleede in is gemaakt. Maar in het diepſte van een bosch,
„ op plaatſen die weinig bezogt worden, heeft men zulke
„ wegen niet; de Fin- en Laplanders kunnen elkander daar
„ niet vinden, dan door middel van eenige merktekenen,
„ aan de boomen gemaakt. De Rendieren zakken ſomtyds
„ tot aan de ooren in de ſneeuw, en, indien men, op zoda-
„ nige plaatſen, door een dikke ſneeuwjagt overvallen wordt,
„ die daar zodanig is, dat men geene twee ſchreeden van
„ zich af kan zien, zou men onmooglyk den weg konnen
„ weder vinden, en onfeilbaar moeten ſterven, zo men gee-
„ ne tenten by zich hadt, om zich te beſchutten voor de
„ ſneeuw.

„ Toen wy te rug kwamen van *Kengis*, gelegen aan de
„ oevers van een arm der Rivier van Tornea, kwamen ons,
„ zegt de Heer MAUPERTUIS, op de Rivier verſcheide
„ Karavaanen in 't gemoet van Laplanders, die naar *Pello* de
„ huiden en visch bragten, welken zy, op de markten van
„ 't bovenſte Lapland, geruild hadden met de kooplieden
„ van Tornea. Deze Karavaanen beſtaan uit lange kettingen
„ van *Pulkaas*. Het Rendier, dat de voorſte ſleede trekt,
„ wordt geleid door een Laplander te voet. Aan die ſleede
„ is het tweede Rendier vast; en dus tot dertig en veertig
„ agtereen, loopende altemaal ſtipt in het ſpoor, dat door
„ de voorſte ſleede in de ſneeuw gebaand is, en door de vol-
„ genden al dieper en dieper gemaakt wordt. Wanneer de

„ Rendieren moede zyn, en de Laplanders eene plaatſe heb-
„ ben uitgekoozen om zich te legeren, maken zy een groo-
„ ten kring van alle de Rendieren voor de ſleeden geſpan-
„ nen, aan welken het Mos wordt uitgedeeld ".

De Rendieren eten, in den zomer, veelerlei ſoort van kruiden, welken hier opgeteld worden: maar als het aardryk bevroozen en met ſneeuw bedekt is, beſtaat hun gewoon voedzel in een ſoort van takkig Mos, zelden een vinger lang, wit van kleur, dat op de drooge zandige of ſteenagtige gronden, zo wel in Frankryk, Duitsland en de Nederlanden, als in het Noorderdeel van Europa groeit. De Rendieren zyn tegen de koude van dat Klimaat, welke ſomtyds zo zwaar is, dat men geen lid van 't lichaam bloot kan ſtellen aan de Lucht, of het is in een oogenblik bevroozen, ongemeen gehard. Hunne huid is zeer taai, en met digt hair bezet. In *Lapmark* hebben zy hun voornaamſte woonplaatſe. In den zomer worden zy, gelyk de Laplanders zelven, geplaagt van een ſoort van muggen, en horſels; welken laatſten in de huid van het Dier uitgebroeid worden, en het zelve tot een groote plaag verſtrekken. Doch wy kunnen den Auteur in zyne beſchryving van deze dieren niet verder volgen. Alleen zullen wy 'er nog iet byvoegen van derzelver lichaams geſtalte. Het Rendier is omtrent van geſtalte als een Hert, maar de Pooten zyn veel dunner, en de kleur is grys, doch die verandert naar de Saiſoenen. Rondom de oogen zyn zwarte plekken, en onder aan den hals is 't hair langer dan over 't lyf. De Hoeven heeft dit Beeſt in twee-en gelpleten, als het overige vee, maar indien men op het lichaam acht geeft, vry groot. De wyfjes hebben ten minſte vier of zes Prammen. Zonderling is de digtheid van 't hair, dat niettemin jaarlyks afvalt; en het kraaken van de Pooten, 't welk zich, 't zy het beeſt ſnel of langzaam voortga, altoos, op een tamelyken afſtand, hooren laat, en naar het gekletter van keizelſteenen gelykt; zo dat men 'er het Rendier van verre aan ontdekt. De grootſte byzonderheid echter, die men in dit beeſt vindt, is het zeldzaam maakzel zyner Hoornen. Dezen ſtrekken zich vyf vierendeel van een elle uit, zy ſtaan voorwaards krom en beſtaan uit twee ſtammen, in verſcheiden takken verdeeld, die aan 't end plat uitloopen, en als met veele punten gevingerd zyn, enz.

Hier op volgt, in het zelfde *Hoofdſtuk*. 5. Het Hert met platagtige takkige Hoornen, die aan 't end breed uitloopen, het Damhert. 6. Het Hert met rolronde opſtaande Hoornen, die drietakkig zyn, het Bezoar-Hert. 7. Het Hert met ron-

ronde opſtaande Hoornen, die aan 't end tweetakkig zyn, de Rhee. 8. Het Hert dat grys is van kleur, van onderen zwartagtig, het Guineeſch Rheetje.

Hoofdſt. XXXIV. Van het Geſlagt der Geiten. 1. De Geit met de Hoornen gekield, en boogsgewyze krom, de Bok. 2. De Geit met knobbelige Hoornen, die naar den rug omgebogen zyn, de Steenbok. 3. De Geit met regt opſtaande haakswyze Hoornen, de Gems. 4. De Geit met kleine kromme, tegen 't hoofd aanliggende Hoornen, de kleine Geit van Amerika. 5. De Geit met opſtaande Hoornen, die aan de toppen voorwaards gekromd zyn, de kleine Gems van Amerika. 6. De Geit met de Hoornen kegelvormig rond, aan 't end ſtomp, krom, en aan de ingebogen zyde rimpelig, het Guineeſch Geitje. 7. De Geit met ronde, zeer regte en lange Hoornen, die aan 't onderend geringd zyn, de Gazelle. 8. De Geit met ronde Hoornen, die ter halver langte geringd zyn en bogtig, de Bezoar-Bok. 9. De Geit met ronde Hoornen, die byna tot boven toe geringd zyn en bogtig, de *Dorcas*. 10. De Geit met een knobbelagtig bundeltje hair op 't voorhoofd, en eene holligheid onder de oogen, de *Grimmia*. 11. De Geit met zeer lange neerhangende Ooren, de *Mambrica*. 12. De Geit met boogswyze Hoornen, een baard onder aan de Keel, de Staart zwart, de *Ammon*.

Hoofdſt. XXXV behelst eene beſchryving van het geſlacht der Schaapen; waar in ook van de Botjes in de Lever der Schaapen. XXXVI. Van het geſlacht der Koeijen; en hier in ook van de ziekten van het Rundvee. 1. Van de Koe met de Hoornen kegelrond, naar buiten gekromd, en ruime Keelkwabben, of Kosſems, de Stier. 2. De Koe met de Hoornen naar elkander gebogen, en zeer lange Maanen, de *Bonaſus*. 3. De Koe met van elkander wykende Hoornen, zeer lange Maanen, en een Bult op den rug, de *Biſon*. 4. De Koe met achteroverliggende gedraaide Hoornen, die van voren plat zyn, de Buffel. 5. De Koe met de Hoornen korter dan de ooren, een Bult op den rug, doch zonder Maanen. XXXVII. Van het geſlacht der Paarden. XXXVIII. Van het Rivier- of Zee-Paard. Van dit zonderling ſchepzel zullen wy onze Lezers nog iet berigten.

„ De kenmerken, die door den Heer LINNÆUS toege-
„ ſchreven worden aan het Rivier-Paard, zyn: de bovenſte
„ Voortanden zes, by paaren van elkander afgeſcheiden;
„ de onderſte Voortanden vier, uitſteekende, de middenſte regt uitgeſtrekt: De Hoektanden enkeld, ſchuins afgeſneden... De Pooten aan den rand genageld. Twee

„ foorten ſtelt hy van dit geſlacht, waar van de eene, zyn„ de de eigenlyke *Hippopotamus*, een Land- en Water-Dier, „ of van beiderlei leven is; de andere een Land-Dier, doch „ naastkomende, zo 't ſchynt, aan denzelven". Van het eerstgemelde wordt hier eene afbeelding gegeven uit de keurlyke verzameling van getekende Afrikaanſche Dieren van den Heer J. BURMANNUS, *Profeſſor Botanices* te Amſterdam. „ De voornaame verblyfplaats van dit Dier is de Nyl; „ maar men vindt het ook in veel andere Rivieren van A„ frika, en zelfs aan de Kusten, gelyk by de Kaap de goe„ de Hoop en elders, als ook in de monden der groote Ri„ vieren van India. Het ſteekt zyne ooren op, gelyk een „ Paard, wanneer het eenig geraas hoort. Zyn briesſchen „ zweemt ook veel naar dat der Paarden, doch is veel ſter„ ker, zo dat men hetzelve verheen kan hooren. Het heeft „ een ſcherp gezicht uit zyn groote oogen, die zich rood „ en vuurig vertoonen, wanneer het in gramſchap is ont„ ſteeken; en als dan ſtaat zyn gelaat verſchriklyk. Schoon „ het, natuurlyk, niet tot beſchadigen geneigd zy, ech„ ter, wanneer het aangetaſt of gekwetſt, of zo van naby „ vervolgd wordt, dat het niet in 't water kan wyken, keert „ het zich verwoed tegen zyne vyanden. Doch dewyl het „ geene hoornen, noch ander wapentuig heeft, dan zyne „ tanden en pooten, is zyn woede op het land, weinig te „ dugten, ten minſte, niet moeilyk te vermyden. De voor„ naamſte kracht van dit Dier heeft plaats in zynen hals en „ lendenen. Het loopt taamelyk ſnel, doch zodanig niet, „ of een menſch, die vlug ter been is, kan het met loopen „ ontkomen. Dit beveiligt de Negers zeer, wanneer zy „ het Rivier-Paard, op het drooge, aantasten; doch zyne „ huid is zo hart, inzonderheid op den rug, aan den hals, „ en op het buitenſte der billen, dat pylen, ſlagmesſen, „ noch musketkogels zelfs, 'er eenigzins doorbooren kon„ nen. Tuſschen de beenen, en onder aan den buik, is de„ zelve veel zagter, en daar tragten de Jaagers dit Dier voor„ namelyk te treffen. Men krygt het niet gemaklyk dood. „ De Europeaanen pogen, om het magtig te worden, des„ zelfs beenen met ketting- of knuppel-kogels aan ſtukken „ te ſchieten; en als het dus eens ter nedergeveld is, kan „ men het gemaklyk den doodſteek geven. In het water is „ de vangst der Rivier-Paarden gevaarlyker dan op het „ land. Als het in 't water aangerand wordt, koelt het zy„ ne woede ſomtyds op de ſchuit, bytende geheele ſtukken „ van het boord, of planken uit den bodem ſtootende, 't

„ welk

„ welk het vaartuig doet zinken. Op de Nyl ſchynt een an-
„ dere manier in gebruik te zyn, die minder gevaarlyk is,
„ en zeer vernuftig. Men weet dat de Rivier-Paarden gre-
„ tig zyn naar den wortel van zekere waterplant, die zeer
„ dik is: hier in ſteeken de Viſſers een zwaare yzeren bout,
„ die aan een touw vaſt is, en dus een ſoort van Hoek maakt,
„ welke zy uit een ſchuit nederlaten en voortſleepen langs
„ den bodem der Rivier. Het Dier ſlokt dikwils den wortel
„ met den bout in, waar door het vaſt raakt, en dan tragten
„ zy het zelve, door te trekken aan dit touw, allengs af te
„ matten, terwyl het, in de grootſte verwoedheid, alles
„ doet wat mooglyk is, om zich los te worſtelen. Somtyds
„ komt het boven water en brengt de viſſers in groot ge-
„ vaar, die dan het Dier met hunne lenſen tragten af te ma-
„ ken. Gemeenlyk wordt het op deze wyze overweldigd:
„ want de helderheid van het water doet veel, om, dewyl
„ het Dier niet zwemmen kan, te maken dat het niet by,
„ of omtrent de ſchuit boven kome. Somtyds wordt ook,
„ ten dien einde, met twee ſchuiten, die ieder een lyn heb-
„ ben aan het zelfde aas, gevi ſcht".

Het Rivier-Paard kan zeer lang, doch niet altoos onder water blyven. Men merkt aan, dat het doorgaans om het kwartier of half uur boven kome tot het haalen van zyn adem. Het loopt langs den bodem der Rivieren zeer vlug, en zoekt daar zyn voedzel op, 't welk of in wortelen beſtaat van boomen of waterplanten, of in viſch, die men meent deszelfs voornaamſte voedzel te zyn. Op 't land eet het ook koorn, ryſt, geerſt en allerlei moeskruiden of peulvrugten, die het bekomen kan, doende aan de plantagiën en bouwlanden, dus, veel ſchade. Het ſchynt dat aan dit Dier ook vleeſch van beesten ſmaakt, en de Negers maken zich wys, dat het vrouwen en kinderen verſlinde, wanneer het dezelven, op de oevers der Rivieren, ſlaapende aantreft.

Het wyfje werpt op 't land haare jongen, die zy opvoedt met haare melk, loopende achter hen, omze te beſchermen. Zy draagt 'er vier te gelyk, zo dat men, ſchoon zy ſlegts eenmaal in 't jaar jonge, zich over de menigvuldigheid van deze Dieren geenzins behoeft te verwonderen. Het wyfje draagt in 't water haare jongen op den rug, en dan is 't gevaarlyk deze Dieren aan te doen. Men merkt aan, dat zy gerustelyk, en zonder eenige vyandſchap, onder de Krokodillen verkeeren, en van dezelven ook niet beledigd of benadeeld worden.

Het Rivier-Paard moet, buiten twyfel, aangezien worden

als het zwaarlyvigſte en logſte der dieren, die in 't water zo wel als op het land leven. De zwaarte is als die der allervetſte Oſen, of liever der wilde Stieren, en de geſtalte zweemt veel meer naar die der Runderen dan der Paarden, hoewel het poſtuur van 't lyf meer overeenkomt met dat van een Varken, en de pooten met die van een Beer, zynde naar 't lyf te rekenen, zeer kort, dik en plomp. Het Dier is geheel kaal en heeft geen hair op 't lyf, uitgenomen aan den ſtaart en ſmoel, alwaar een ſoort van knevels zyn, als die der Leeuwen en Katten. De groote Slagtanden welken men van dit Dier vindt, en in de Kabinetten der Liefhebbers vertoont, meent de Schryver, dat niet buiten den bek van het Dier uitſteeken, gelyk die van een wild Varken, maar voor derzelver grootſte lengte in de Kaak geworteld zyn.

In het XXXIX. *Hoofdſtuk* wordt geſproken van den Eenhoorn-Viſch. Hier van wordt eene beſchryving gegeven volgens den Heer ANDERSON, die 'er, te Hamburg, een gezien heeft, die met een hooge Zee op de Elve gekomen, en met de ebbe op ſtrand vaſtgeraakt, na veel worſteling om 'er af te komen, in 't zand geſturven was. Hy was dik naar zyne langte, en hadt den kop geknot, bynа gelyk het end van een Valies. De Hoorn of Tand kwam aan de ſlinker zyde uit. Hy hadt twee kleine zwemvinnen, en een zeer breeden ſtaart, die vlak lag op het water. De huid was wit als ſneeuw, en met een groot getal zwarte vlakken getekend. De buik was geheel wit en overal glimmende, zagt op 't aanraken als Fluweel. De ganſche langte, van 't begin van den ſnoet tot aan het end van den ſtaart, was tien en een half Paryſche voeten. De hoorn of liever tant, hadt de langte van vyf voeten en vier duimen. Ieder vin was negen duimen lang en omtrent twee handpalmen breed. De breedte van den ſtaart was ruim drie voeten. De tand die ſlingerende gedraaid was, kwam ter ſlinker zyde van de bovenkaak, boven de lip, uit het kaakbeen, zonder dat men, aan de regter zyde van den ſnoet, eenige holte vondt, zynde de huid aldaar niet doorboord. De bek was zeer laag, en de onderlip dun en kort: de gaping zeer klein, niet wyder dan een vuiſt. Men vondt in den bek geene tanden. De randen waren een weinig hard en rompelig, de tong zo breed als de bek. Boven op den kop hadt hy een gat of dubbele buis, om zo te ſpreeken, gemaakt van vleeſch, met een klapvlies, dat zich kon openen en ſluiten, en waar door de Viſch water uitwierp, door 't uitblaazen van de lucht. De oogen ſtonden laag in 't hoofd, en waren zeer klein, met een ſoort van oog-

oogleden. Men kan uit de omſtandigheden van deze beſchryving klaar zien, zegt onze Auteur, dat dit niet dan een jong geweeſt zy van den Eenhoorn-viſch. Immers men vindt 'er, zo de Schryvers verzekeren, van dertig, veertig, ja zestig voeten lang, die een Hoorn hebben van agt, tien en veertien voeten. Waar toe dezen Viſch de Hoorn diene, alleen tot verweering, of ook tot eenig ander gebruik, is nog niet beſlist. Men vindt 'er ook, zegt men, met twee zulke Hoornen of Tanden.

Hierop volgt, *Hoofdſt.* XL. De beſchryving van het Geſlacht der Walviſſen. *Hoofdſt.* XLI. Van de Kazilotten, en *Hoofdſt.* XLII. zynde het laatſte van dit ſtuk, van het Geſlacht der Dolphynen. Dus hebben wy onze Lezers, ook van dit ſtuk wederom, gelyk van de twee voorgaande eene ſchets gegeven, om te konnen zien, wat 'er in voorkomt, en hoe het behandeld wordt. De Titel belooft een *uitvoerige Beſchryving*; ook vindt men alles op een vry uitvoerige wyze behandeld; het zekere, het waarſchynlyke en het onzekere, want dit is niet overal gemaklyk van elkander te onderſcheiden. Veele dingen, 't is waar, welken op vertellingen rusten, en dikwils van menſchen, die geen genoegzaame naauwkeurigheid in hunne opmerkingen gebruiken, moeten zo lang voor de besten gehouden worden, tot dat de tyd meerdere ontdekkingen oplevere. Maar men vindt ook in het Werk dingen, welken men 'er niet in verwagten zou, en de uitvoerigheid te grooter maaken, als: Ordonantiën op het Jagtregt in eenige van onze Provinciën, in de Beſchryving van de Herten; een kort berigt van de Levenswyze der Laplanders, uit de *Flora Lapponica* van LINNÆUS, by gelegenheid van de Rendieren; het verval der Laken-Fabrieken in Leiden, in het *Hoofdſtuk* van de Schaapen; de opkomst en lotgevallen van de Groenlandſche Viſchery, by gelegenheid van de Walviſchen, enz. Zaaken, welken onder het lezen niet onvermaaklyk vallen, maar van veelen zullen aangemerkt worden, tot een *Natuurlyke Hiſtorie* niet noodzaaklyk te behoren.

Toneel des Oorlogs begonnen met den Jaare MDCCLVI. Eerſte Deel. Vervattende de Veldtochten van 1756 *en* 1757. *Te Leeuwaarden by* A. Ferwerda en G. Treſling. 1762. *in groot octavo* 470 *bladzyden.*

VOlgens den breedvoerigen titel van dit Werk, ſtrekt het zelve om den Leezer mede te deelen eene *algemee-*

ne

ne Hiſtorie van alle de Veldtochten van 't begin van den tegenwoordigen Oorlog tot aan den Vreede toe, tuſſchen de wederzydſche Legers van de in oorlog zynde Mogendheden in Saxen, Boheemen, Sileſien, Moravien, Pruiſſen, Pommeren, Weſtphaalen, *en aan den* Neder-Rhyn enz. *Vervattende een omſtandig Verhaal van derzelver Tochten, Legeringen, Verrichtingen, Gevechten en Veldſlagen; met de dagverhaalen van de Belegeringen en Blokkeringen, de Capitulatien, de Lyſten van de ſterkte der Armeën en hunne Slag-Orders.* Dit eerſte Stuk in vyf Boeken afgedeeld, behelſt, na eene korte voorafgaande ontvouwing van de hoofdoorzaaken van deezen Oorlog, eerſt den veldtocht van 't jaar 1756, of de *verrichtingen in Saxen, en in Boheemen*, vervolgens dien van 't Jaar 1757, waar in voorkomen *de Verrichtingen in Boheemen, in Saxen en in Sileſien*, die *in Sileſien en Luſatien;* voorts *in Weſtphaalen en aan den Neder-Rhyn;* en eindelyk *in Pruiſſen en in Pommeren;* hebbende de Autheur zich voorgeſteld het voorgevallene in ieder Landſchap byzonder, in orde des tyds, af te handelen, om dus het beloop der geſchiedeniſſe duidelyker open te leggen. Met den aanvang van ieder jaar geeft hy een naauwkeurige lyſt van de ſterkte der wederzydſche Legers; waaruit men de tegen elkander ſtaande magt eenigzins kan vergelyken. Zyn verhaal van de krygsverrigtingen, dat ons het voorgevallene in eene geregelde ſchikking, en voegzaamen hiſtorieſtyl ontvouwd, wordt in veele gevallen nog merkelyk opgehelderd, door onderſcheidene ſchetſen van de orde van Bataille der Armeën, of uitgewerkte grondtekeningen der veldſlagen, belegeringen enz. De Schryver van dit Werk komt voor als een krygskundige, dus iemand bekwaam om een onderwerp van dien aart te behandelen, en daar benevens als een geloofwaardig man, die zich benaarſtigd heeft, om de egtheid der berigten, na te gaan, en dezelven getrouwlyk op 't papier te ſtellen, des men grond hebbe om op zyne verhaalen ſtaat te maaken: het welk dit geſchrift voor krygslieden nuttig, en voor de liefhebbers der Hiſtoriekennisſe aangenaam kan doen zyn. Men oordeele verder over 's mans ſchryfwyze, uit het volgende voorbeeld, behelzende een berigt van den Veldſlag van *Colin* of *Chotzemitz*, op den 18 Juny 1757, die 't ontzet van *Praag* ten gevolge had.

Onze Autheur, 't merkwaardigſte voorgevallene in de blokkering van *Praag* van den 7 Mey tot den 4 Juny gemeld hebbende, treedt daar op een weinig te rugge, om de Manœuvres van den Hertog van *Bevern* en den Veld-Marſchalk

Daun

Daun geduurende dien tyd, en vervolgens, aan den dag te ſtellen; naa 't ontvouwen dier wederzydſche beweegingen, gaat hy in deezer voege over tot het verhaalen van den opgenoemden Veldſlag.

„ Hier door bevond zig de Veld-Maarſchalk genoegzaam „ in ſtaat, om, volgens zyne order, voorwaards te trekken, „ en aan de Armée van den Hertog van *Bevern* 't Hoofd te „ bieden, en was 't mogelyk, door een gelukkigen ſtreek, „ 't zieltogende *Praag* te ontzetten: alle de gemaakte be„ wegingen van den Veld-Marſchalk *Daun*, van 't begin af, „ en die zeer voorzichtig beſtiert wierden, hadden zulks „ zekerlyk tot oogmerk.

„ Hierom brak hy den 12 Juny van *Goltzjenkau* op, naar „ *Janowitz*, en den 13 kwam het tuſſchen de wederzydſche „ Voortroupen by *Pikan* tot een Actie: De *Pruitſiſchen* maïn„ tineerden zig wel in hunne Poſten, maar wierden by de „ aankomſt van de geheele Armée genoodzaakt van daar te „ retireeren.

„ Na dat de Veld-Marſchalk *Daun* 't Corps van den Ge„ neraal *Nadaſti* met geregelde troupen conſiderabel ver„ ſterkt hadde, pouſſeerde hy 't zelve door *Maleſchau* naar „ *Suchdol*; zond ook den Generaal Baron van *Beck* met een „ Corps van 4000 Man *Ongariſche* Troupen naar *Kuttenberg*, „ van waar de Hertog van *Bevern* reeds den 12 naar *Colin* ge„ retireert was; en hy nam zyn Legerplaats den 15den tus„ ſchen *Gintis* en *Milotin*.

„ Zyne Majt. de Koning ondertuſſchen met de Blocqua„ de van *Praag* bezig zynde, was egter niet minder opmer„ kende op de beweegingen van den Veld-Marſchalk *Daun*, „ en vond hoognodig den Hertog van *Bevern* nog met eeni„ ge duizend man te verſterken. Tot dien einde vertrok „ zyne Majt. zelve in Perſoon (na eenige ſchikkingen tot „ zekerheid van de Blocquade gemaakt te hebben,) den „ 13den van *Michele* met de voorhoede en drie Battaillons „ Infanterye, waar by zig onderweegs nog een Bataillon, „ dat een Trein Artillery escorteerde, voegde: men paſ„ ſeerde *Aurzenowes*, en campeerde by den *Letzten-Pfen„ ning*.

„ Den 14den paſſeerde men *Schwartz-Koſteletz* en *Zdanitz*, „ om te gaan campeeren te *Malotitz*; maar in de vlakte geko„ men zynde, ontdekte men een groot vyandlyk Corps, 't „ welk agter *Zaſmuk* marſcheerde, en eenige Troupen op „ dezen kant van de gemelde plaats voor uit gezonden had„ de, waar op de Koning, die een Engagement vermyden

„ wil-

„ wilde, de Infantery en Artillery in *Zdanitz* retireerde. De „ Cavallery bleef voor uit in de vlakte, om de Conjunctie „ te begunſtigen met 't Corps van den Generaal *Treskow*, 't „ welk beſtond in 5 Eſquadrons Dragonders, even zo veel „ Huſſaren en 2 Battaillons, die den 8ſten uit 't Camp van „ *Praag* gegaan waren, om naar *Biſcheli* en *Beneſchau* te „ marſcheeren, behalven nog 2 Battaillons Granadiers, die „ insgelyks reeds den 2den 't Camp van *Praag* verlaaten, „ en zig naar de *Zaſſawa* en den 11den naar *Beneſchau* bege„ ven hadden. Den 12den marſcheerde dit Corps naar *Kam„ merburg*, den 13den naar *St. Procop*, paſſeerde de *Zaſſawa*, „ in de kleine ſtad van dien naam, en den 14den naar *Ma„ lotitz*; alwaar het niet voor 's avonds arriveerde, uit oor„ zake van de vele Defiléés die het in 't gezigt der vyandly„ ke Troupen te paſſeeren hadde; die egter niet 't minſte „ tegen 't zelve ondernamen.

„ 's Avonds tegen 5 uur, ontdekte men een Corps Trou„ pen, dat op den linker Vleugel naar den kant van *Kaurzim* „ defileerde. De Koning deed 't zelve recognoſceeren, en „ men bevond, dat 't het Corps van den Hertog van *Bevern* „ was, 't welk den 14den 's morgens het Camp van *Colin* „ verlaten hadde, om ter zyden van de Armée van den Veld„ Maarſchalk *Daun*, die op zyne linker hand marſcheerde, „ te trekken: Dit Corps van den Hertog ſloot aan dat van „ den Koning, ſtotende de linker Vleugel van 't eerſtgemel„ de Corps tegens *Kaurzim*, en de regter Vleugel des Ko„ nings tegens *Malotitz*: Den 15den hield men hier ruſtdag. „ Den 16den arriveerde de Prins *Mauritz van Anhalt-Deſſau* „ met 3 Eſquadrons Cavallerye, even zo veel Huſſaren, en „ 6 Battaillons Infanterye.

„ De vyand detacheerde een Corps ligte Troupen, om 't „ Brood, dat men voor 's Konings Armée van *Nimburg* deed „ komen, op te ligten; dog de Major *Billerbeek*, die de Eſ„ corte van 250 Man Voetvolk en eenige Huſſaren Comman„ deerde, nam zodanige goede ſchikkingen, en defendeerde „ zig met zo veel wakkerheid, tot dat de Generaal *Manſtein*, „ die met 4 Battaillons en een Regiment Huſſaren uit de „ Armée tot ſecours gezonden was, hem konde onderſteu„ nen, en hy arriveerde den 17den 's morgens heel vroeg in „ 't Leger. Te 11 uur nam de Armée de Wapens op, en de „ Koning wilde zich op marſch begeven, maar zyn Majeſteit „ wierd ten hoogſten verwondert den Vyand gecampeert te „ vinden op dezelfde plaats, daar hy voorgenomen hadde te „ gaan Campeeren; weshalven hy zyne ſchikkingen moeſt

„ ver-

„ veranderen, en marſcheerde na *Wobtſchau*, latende *Kaur-*
„ *zim*, alwaar de Bagagie bleef, op zyne regter hand. De
„ vyand de *Pruiſſiſche* ligte Troepen ziende aankomen, viel
„ met 2 Battaillons Infanterye en eenige Huſſaren uit *Pla-*
„ *nian* om dezelve te attaqueeren, tegen welke de Koning
„ 3 Battaillons Granadiers van de Avant-Garde aanrukken
„ liet, die den Vyand door eenige Kanonſchoten op de vlugt
„ dreven. Den 18den met 't krieken van den dag paſſeerde
„ 's Konings Armée de Defilées van *Planian*; Hier ontfing
„ zyn Majeſteit berigt, dat de vyand met verhaaſting reti-
„ reerde: Maar als men by een herberg op den Keizersweg,
„ *Novi-mieſto* genaamt, arriveerde, zag men de vyandlyke
„ Armée in ſlag-order. Zy hadde 's morgens de poſitie van
„ *Krichenau* verlaten, en zig gepoſteert op de hoogtens, regt
„ tegen over de Armée des Konings, hebbende *Krzeczor*
„ op een kleine afſtand voor haaren regter vleugel, *Chotze-*
„ *mitz* voor haar Centrum, en *Boſchitz* op haren linker
„ vleugel. Dit geheele Terrein formeerde een keten van
„ bergen, al te ſteil, om den Vyand in 't Front te kunnen
„ attaqueeren. 't Corps van den Generaal *Nadaſti* had
„ *Krzeczor* agter zynen linker vleugel, en ſtrekte zig uit o-
„ ver den grooten weg van *Planian* na *Colin*, die men vol-
„ ſtrekt paſſeeren moeſte om op de hoogtens te komen, op
„ welke 't Dorp *Krzeczor* gelegen is, en dat men van dezen
„ kant 't gemakkelykſt bykomen kan.

„ Na dat de Koning in 't huis *Novi-mieſto* een krygsraad
„ gehouden hadde, zo reſolveerde zyn Majt., den Vyand
„ nog dienzelven dag te attaqueeren, en op 't rapport van
„ den Capitein der Gidſen, dat wanneer men eerſt op den
„ berg was, de Cavallery dan wel ageeren konde, zo ver-
„ ſterkte zyne Majeſteit zyn linker vleugel met nog 20 Es-
„ quadrons; ſchoon men dit Terrein hier na zo vol van De-
„ filées vond, dat 't deze menigte Cavallery byna onnut
„ maakte.

„ Tuſſchen 1 en 2 uur, 's agtermiddags, begaf zig de Ar-
„ mée van haaren linker vleugel op marſch, voorgegaan van
„ alle de Huſſaaren, en van twee Regimenten Dragonders,
„ die van de 10 Battaillons der voorhoede, welke zig mees-
„ ter van *Krzeczor* maaken zouden, ondersteunt wierden.

„ De Veld-Marſchalk *Daun* begreep des Konings deſſein
„ zeer wel, en deed derhalven terſtond een gedeelte zyner
„ tweede Linie, als mede 't Corps de Reſerve een bewee-
„ ging maaken naar zynen regter vleugel, om daar de flanq

„ te

„ te dekken, van welke Manœuvres men in 't vervolg de
„ uitwerking zien zal.

„ De Lt. Generaal van *Ziethen*, die het geheele Corps
„ *Pruisiſiſche* Huſſaaren commandeerde, attaqueerde met drie
„ colommen 't Corps van *Nadaſti*, wierp het zelve, niet te-
„ genſtaande deszelfs voordeelige Poſitie, over hoop, en
„ vervolgde het tot in de omſtreken van *Colin*, van waar het
„ zig by de andere *Ooſtenrykſche* troepen voegde, die hunne
„ regter flanco dekten: de Generaal *Ziethen* was genood-
„ zaakt geweeſt, om 't gemelde Corps te attaqueeren, om
„ op een Piſtool-ſchoot verre van hen een op beide kanten
„ zeer geëſcarpeerd Beekje over te trekken, en was, na dat
„ hy den Vyand verjaagt hadde, aan 't Vuur van een gemas-
„ queerde Battery van 12 ſtukken Kanon bloot geſtelt, dog
„ de daar by geposteerde vyandelyke Infanterye wierd van
„ de Pruiſſiſche Huſſaaren lelyk gehavent.

„ Maar als men tegen 's vyands regter vleugel geavan-
„ ceerd was, moeſte men halte maken, wegens de menig-
„ vuldige Defilées, die door de Cavallery niet te paſſeeren
„ waren.

„ Ondertuſſchen hadde de Generaal *Huſſen* met de 10 Bat-
„ taillons van de voorhoede de hoogtens beklommen, en at-
„ taqueerde het Dorp *Krzeczor*, dat men met weinig verlies
„ vermeeſterde, maar dewyl het in brand raakte; zo wierd
„ het weer verlaten; waarop hy tegen de vyandlyke Infan-
„ tery van den regter vleugel avanceerde, waar by men een
„ vyandlyke Batterye van 8 ſtukken Kanon veroverde, en,
„ niettegenſtaande het vreeſlyk vuur des Vyands, keerde
„ men deze Batterye tegen dezelve, en men marſcheerde te-
„ gens een tweede van 12 ſtukken Kanon, die op 't punt
„ was, ook vermeeſterd te worden, maar hier wierden 7
„ van die 10 Battaillons, die in de gedaante van een Haak
„ in de vyandlyke Linie gedrongen waren, en hunne Atta-
„ que tegen de twede Linie voortzetten wilden, door de al-
„ daar geposteerde Cavallerye, voornamentlyk 't *Saxiſche*
„ *Regiment* Carabiniers (welke door hunnen Chef, de Ge-
„ neraal van *Zeſcwitz* met deeze woorden aangemoedigt
„ wierden: *Meſſieurs Carabiniers, tegenwoordig is het de tyd*
„ *om wegens* Strichau *revenge te neemen* (*); zeer hevig ge-
„ at-

(*) In de Bataille van *Strichau* gelevert den 4 Juny 1745, daar de *Saxen* ook met de *Ooſtenrykers* geconjungeerd waren, en den linker vleugel uitmaakten; wordende toen dit Regiment, niet te-
gen

„ attaqueert, zodanig dat zy, die altyd aan 't vuur van 40
„ Battery ſtukken bloot geſtaan hadden en hier door reeds
„ zeer geſmolten waren, zig genoodzaakt zagen, hunne
„ behaalde voordelen te verlaten en hun heil in de retraite
„ te zoeken: De gemelde *Saxiſche* Carabiniers wilden de-
„ zelve vervolgen, maar het Regiment Dragonders van *Nor-*
„ *man* drong eerſt in 't Regiment van *Haller*, hakte een me-
„ nigte van 't zelve ter neer, en verſtrooide de reſt ten ee-
„ nemaal, veroverende 5 Vaandels, daar na keerde het
„ zig tegens de *Saxiſche* Carabiniers, en dreef dezelve tot
„ in de omſtreek van *Colin*.

„ Door deze verſcheidene attaques, die tot zevenmaal
„ toe hervat wierden, had deze Infantery zeer veel gele-
„ den: De Battaillons waren vol van groote openingen. Het
„ Regiment Cuiraſſiers van den Prins van Pruiſſen formeer-
„ de zig, om dezelve te dekken, agter de tuſſchenruimtens
„ der Regimenten van den Hertog van *Bevern*, en de Prins
„ *Hendrik van Pruiſſen*; maar een *Ooſtenryks* Regiment Ca-
„ vallery uit een dal, regt op hen aanrukkende, zo trok het
„ gemelde *Pruisſiſche* Regiment Cuiraſſiers door de tuſſchen-
„ ruimte der beide Infanterye-Regimenten, en attaqueerde
„ het vyandlyke Regiment, drong ook in 't zelve, maar
„ door twee vyandlyke Batteryen met Cartouches hevig be-
„ ſchooten wordende, wierd het zodanig gerepouſeerd, dat
„ het op 't Regiment van *Bevern* te rug week, en door de
„ *Ooſtenrykſche* Cavallerye derwaarts vervolgd wierd; waar-
„ door de beide Regimenten van *Bevern* en van Prins *Hen-*
„ *drik* zodanig verzwakt wierden, dat men dezelve uit de
„ Actie moeſte doen ſcheiden; waar by ook de Generaal
„ *Freskow* en *Pannewitz*, in de handen der Vyanden ge-
„ raakten.

„ Door dit voorval de beide vleugels van een geſcheiden
„ wordende, konde men de attaque der Infanterye tegens
„ de linker vleugel niet langer onderſteunen, 't welk oor-
„ zaak was van 't verlies der Bataille.

„ De *Pruiſſiſche* regter vleugel, die mede tegen den Vy-
„ and aanrukte, konde, wegens de voordeelige poſitie des
„ Vyands in zyne attaque niet reuſſeeren, en by deszelfs
„ retraite, vielen 4 vyandlyke Battaillons en twee Regi-
„ men-

genſtaande deszelfs ongemeene Bravoure, door de *Pruiſſiſche* Gens d' armes zeer lelyk gehavent, en waar by ze ook hunne zilvere Paûken verloren.

„ menten Cavallerye op 't eerſte Battaillon Gardes aan, dat
„ hier de flancq dekte, en zig in een dal bevond, dog dit
„ illuſter Corps, 't welk zyn weergaa niet meer in de Wae-
„ reld heeft, was nooit te ſcheuren, maar repouſſeerde in te-
„ gendeel deze 4 Battaillons en 2 Regimenten Cavallery,
„ die het zelve inſluiten wilden, zodanig, dat ze verder
„ niets tegen 't zelfde onderneemen durſden: Dog deszelfs
„ verlies was ook conſiderabel.

„ Deeze Bataille, die 's agtermiddags te 2 uur begon,
„ eindigde 's avonds te 9 uur, als wanneer de *Pruiſſiſche*
„ linker vleugel, die 't zelfde terrein innam, daar op de
„ regter vleugel van den Vyand by 't begin der Battaille ge-
„ ſtaan hadde, eindelyk 't beſluit nam te retireeren, en zig,
„ zonder van één *Ooſtenryker* vervolgd te worden, tegen
„ *Nimburg* wende.

„ De Hertog van *Bevern* trok met den regter vleugel ag-
„ ter de engtens van *Planian*, en dat hy zig niet by den linker
„ voegde, zo als hy had kunnen doen, zulks geſchiedde,
„ om den Veld-Marſchalk te beletten, ingevalle hy ten
„ eerſten de voordeelen der Overwinning hadde willen
„ vervolgen, om de geſlaagene Armée, 't zy van *Praag* of
„ van de *Elbe* af te ſnyden.

„ Het verlies was aan beide kanten zeer conſiderabel. Het
„ *Pruiſſiſche* bedroeg, zo aan doden als gekwetſten en ver-
„ miſten 9800 man. De Ooſtenrykers hadden 2516 doden,
„ 5507 gekwetſten en 394 vermiſten: onder de eerſte bevond
„ zig de Generaal *Lutzow*: De Veld-Marſchalk *Daun*, de
„ Generaal van de Cavallerye, Graaf *Serbellonni*, de Lt.
„ Generaals *Wolwarth* en de Prins van *Lobkowitz*, benevens
„ de Generaal Major *Wolf*, onder de gewonden: Ook had-
„ den de *Ooſtenrykers* 21 Vaandels en 1 Standaart, 40
„ ſtukken Kanon, en een goede party Ammunitie-Waa-
„ gens op de Pruiſſiſche Armée tot buit gemaakt

„ De Veld-Marſchalk *Daun* liet de Armée 's nagts onder
„ de Wapens ſtaan, en betrok den volgenden dag weer 't
„ Leger by *Krichenau*.

„ De Koning van *Pruiſſen*, conſidereerende, dat door de-
„ zen dag zyn Operations Plan gederangeerd was, en dat
„ hy genoodzaakt zoude zyn, voor eenigen tyd alleen *Defen-*
„ *ſyf* te ageeren, beraamde terſtond zodanige maatregels,
„ die hem in ſtaat ſtellen konden, zyn verlies binnen kor-
„ ten weer te herſtellen: en

„ Hierom beſloot zyn Majt. het beleg van *Praag* op te
„ breeken, en met zyne Armée langs den regter Oever der

„ *El-*

„ *Elbe* en den linker van de *Eger* te trekken, om de Com-
„ municatie met *Saxen*, de *Lausnitz* en *Silesien* open te hou-
„ den; van waar zyn Majt. nieuwe renforten verwagtede".
En dit besluit werd, gelyk onze Autheur verder in 't breede meldt, den volgenden dag reeds aanvanglyk werkstellig gemaakt.

Historisch verhaal van de Revolutie in Ruschland, voorgevallen in den Jaare 1762. *Waar in de verwonderlykste zaaken, die ooit in eenig ryk gebeurd zyn, omstandig beschreven, gevonden worden; met* Authentique Stukken *verrykt, en veele* Reflectiën *over de byzondere Gebeurteniissen opgehelderd, om tot het rechte verstand dier dingen te werden opgeleid; en te dienen aan alle* staatkundigen; *ten einde daar altoos aan te kunnen gedenken, of zig in zulke* omstandigheden *bevindende voysselyk te gedragen.* Als mede *dienende voor Vorsten en Onderdaanen, om te leeren 't gevaar by tyds te ontwyken, dat voorzigtig te boven te komen, of zig niet moedwillig daar in te begeeven. Door* Gerardus Vrymoedt. *Te Amsterdam by* Hermanus van Werven. *In octavo* III *bladzyden.*

ZUlk een titel is 't uitschryven waardig! Dit voorspelt wat grootsch: en wat zal men niet verwagten, wanneer we den Autheur in zyne voorreden hooren betuigen: *Al het geen wy hier beschryven, zal den Leezer op getuigenis der waarheid gegrond vinden, en byaldien zulks daar mede niet overeenstemt, het zouden onze Correspondenten zyn die ons misleid hebben.* Hoe na wordt men bewoogen om te denken, dat onze Schryver eene byzondere Correspondentie heeft, met zodanige mannen in 't Russische Ryk, die hem in staat gesteld hebben, om een verhaal dier geschiedeniissen te geeven, dat aan den bovenstaanden titel beantwoordt? —— Men laate zich egter niet te veel door dit alles inneemen; 't ganssche stukje behelst, buiten eenige bekende byzonderheden der geschiedeniissen van Czaar *Petrus den* I, in 't wezenlyke niets anders dan een dagregister van 't voorgevallene in Rusland, by de laatste Revolutie; zo als 't dagelyks in onze nieuwspapieren is opgegeeven; en wel zo eenstemmig met dezelven, dat het veel al woordlyk daar uit nageschreeven moet zyn; of 't moest weezen, dat de Correspondenten van onzen Autheur juist dezelfden zyn, met die van de Schryvers onzer nieuwspapieren, en dat ze aan hem met dezelfde bewoordingen geschreeven hebben. Hoe 't zy, het Stukje is gedenkwaardig van wegens de *Rodomontade* des Uitgevers.

Breidel voor den drift tot oproer; aan de ingezeetenen van Maasſluis. *Door* Willem van der Jagt. *En verdeediging van dien Breidel door denzelfden Schryver. Te Maasſluis by* Nicolaas van den Burgh 1762. *in groot quarto* 28 *bladzyden.*

DE gelegenheid by welke eerſt deeze *Breidel* en vervolgens deszelfs *Verdeediging* geſchreeven werd, is, volgens de opgaave van den Autheur, deeze. „ De Heer *Jan* „ *van der Drift*, Reeder en Boekhouder, midsgaders Koop„ man, en van den Roomſchen Godsdienſt, te *Maasſluis* „ woonachtig, had een nieuw Hoekerſchip gereed, ter ys„ landſche Kabbeljaauw Viſſchery geſchikt. —— Op Zon„ dag morgen, den 27ſten Juny, zag men achter op het zel„ ve Schip, eene nieuwe Staaten- of Prinſſen-Vlag, waar „ in ſierlyk geſchilderd was het afbeeldzel eener Vrouwe, „ ziende Hemelwaarts, met een Leeuwskleur kleed aan, „ ruſtende op de Rots eener ſpelonke: op 't hoofd, omringd „ met ſtraalen, daalde een licht uit den Hemel: ter rechter„ zyde van haar ſtond een Dadelboom, en nevens haar een „ gouden Vat, en een Doodshoofd. Voor haare voeten lag „ een geſterrede Geeſſelzweep: ter linkerzyde van haar zag „ men een Roomſche Kerk of Klooſter-Kapel, met een groot „ en breed Kruis, op derzelver torenſpits: voor welke Kerk „ of Kapel een drie hoofdtakkige Boom ſtond, wiens tak„ ken afgeknot, doch met nieuwe uitſpruitſels verſierd „ waaren. Onder een ſlingerſtrik las men St. Maria Mag„ dalena.

„ Dit Schip, dus prachtig uitgedoſcht, lag in de haven „ by de groote Draaibrug, onder de kraan, net op die plaats „ daar noodzaakelyk meeſt alle hervormde Kerkgangers, by „ 't in en uitgaan der Kerke moeſten voorbygaan, en bygevol„ ge 't zelve konden en zouden zien: Wordende 't zelve „ Schip den volgenden dag van daar na de overzyde gehaald.

„ Men hoorde over die Vlag, terwyl dezelve tot Vrydag „ bleef waaijen, een ſterk gemompel van misnoegen, men „ ſtrooide vinnige ſchotſchriften en hekeldichten, ja men „ begon bedreigingen te doen, en hadde de Heer *van der* „ *Drift* die ſchampere Vlag 's Vrydags morgens niet inge„ haald, die dag zou waarſchynlyk een bloedig ſchouwſpel „ uitgeleverd hebben.

Onze Autheur was, volgens zyn verdere berigt, diestyds buiten de plaats tot den 5den July; egter wilde men de reeds uitgeſtrooide ſchotſchriften, en nog meer een naa dien tyd uitgegeeven hekeldicht op zyne rekening ſtellen: dit bewoog hem

hem eindelyk, op 't aanſtaan van goede Vrienden den bovengenoemden *Breidel* te ſchryven, en daar in zyn dichtvermogen aan te leggen, zo om zich van die blaam te zuiveren, als om den drift tot oproer, indien 't moogelyk waare, te beteugelen. — In dit dichtſtuk wyſt hy eerſt de opgemelde beſchuldiging met veragting van zich af, vervolgens pryſt hy wel den yver van welmeenende Burgeren, in dit geval, doch wraakt ook tevens de oproerige woede van hecthoofdige Zelooten deswegens, en raadt hen tot gemaatigdheid; eindelyk wendt hy zich tot den Heer *van der Drift*, tragt hem 't onbetamelyke van deszelfs gedrag onder 't oog te brengen, en vermaant hem zich zelven te bedwingen. Het Vers is deftig, en over 't algemeen vloeibaar: men hoore, ten voorbeelde hier van, wat de Dichter eiſcht van 't gemeen.

Vraagt gy dan, wat ik verge? ik eiſch langmoedigheid.
's Lands Richters, wien het Zwaerd van Gode is aanbevoolen,
Staan reeds gereed naar eiſch, dit ſpoorloos onbeſcheid
Te ſtraffen; wilt dan niet van 't pad der deugden doolen.
Het ſchelden is te laag; het dreigen wekt den baat:
En doemen is Gods werk. Dan, wiltge iets goeds beginnen?
Bidt Gods Almogendheid, dat die het beilloos zaad
Des Oproers haaſt verſtikke en ſchenk bedaarder zinnen
Aan hem, die, onbeſuisd, ten ſmaadelyken hoon'
Van ons hervormd Geloof, te ſtout zyn ſchip wou ſieren,
En Roomſche fabels ſtelde in 's Prinſen vlagg' ten toon',
Zoo zal Geloof en Deugt en Liefde zegevieren.

De Heer *Willem van Dam*, Subſtituit Baljuw van Delfland, die, met den Vierſchaars bode en een Geregtsdienaar deeze Vlag openlyk ophaalde, en voorts na Delft voerde, juiſt op 't zelfde oogenblik dat de *Breidel* voor de eerſte maal wierdt uitgegeeven, betuigde twee dagen daarna zyne ongemeene voldoening over dit gedicht; ook droeg het eene bynaalgemeene goedkeuring der Proteſtanten weg. De eerſte uitgave werd wel dra van een tweeden, en kort daar op van een derden druk gevolgd. Den Autheur inmiddels ter ooren gekomen zynde, dat men op eenige zaaken in zyn Gedicht begon te vitten, zo vond hy goed aan deeze derde uitgaave eene *Verdeedlging* van 't zelve te hegten. —— Deeze nevensgaande *Verdeediging* is ruim langdraadig genoeg, te meer daar de vitteryen van geen aanbelang zyn. De eenigſte die van gewigt kan ſchynen, is, *dat het Vers te ſcherp waare, dat men niet kon zien dat die Vlag zo aanſtootelyk en ſtrafwaardig zy*; waar van de Dichter in deezen het tegendeel tragt te toonen. Men kan zekerlyk het gedrag van den Heer *van*

der Drift niet wel vryſpreeken van onbeſcheidenheid; en de Dichter had een driftig gemeen te beteugelen, het welk de ſcherpheid van 't vers, zo 't al wat te verre mogt gaan, in die omſtandigheden verſchoont.

Honderd Bybelſche Klinkdichten, over de voornaamſte gevallen van het Oud en Nieuw Verbond. Benevens de vernederde en verhoogde Heiland. Onder de Zinſpreuk: Ne gloriares peccator. *Te Amſterdam by* Gerrit Bom, 1762. *in groot octa-* 56 *bladzyden.*

Welmeenendheid en Ouderdom (*) moeten hier ſtrekken tot verſchooning van den maaker deezer Klinkdichten, waar van het volgende, in den aanvang van 't nieuwe Verbond, genoeg ter proeve is.

OP CHRISTUS BESNYDENIS.

De Koning van 't Heel-al werd op zyn Joodſch beſneên,
En ſtaaft zoo in zyn Leer de groote ſchaduw-wetten
Ten teken, zyn 's volks ziel waſt vol van vuile ſmetten,
En ook hun lieder Lyf van boven tot beneên.
Het Joodſche Prieſter-mes drong door de Voorhuid heen,
En kwam zig vinnig door zyn teed're Leden zetten,
Door zyn beſnydenis voldeed by aan de Wetten,
Die Godt had ingeſtelt ten dienſt der Joodſche leên.
Het was een voorproef van zyn zwaar en bitter lyden,
Om dat men Jeſus kwam ten agtſten dag beſnyden,
Zulks was een zuiv're Prent dat deeze ſchaduw week.
En dat men voor deez' dienſt een ligter dienſt zou krygen;
ô Die door Jeſu Geeſt beſneden werd, werd eigen
Aan 't Geeſt'lyk hartewerk, waar op de ſchaduw keek.

(*) Volgens de Opdragt is de Autheur deezer Klinkdichten *nu oud haaft tienmaal zeeven Jaaren.*

De zegepraalende Fredrik den Grooten, op deszelfs openbaare en geheime Vyanden, 13 *bladzyden in octavo.*

DE Dichter van dit Vers, dat blyken draagt van 's Maakers geſchiktheid tot de Poëzy, den lof des grooten *Fredriks* zingende, om de valſche gerugten, tegen dien Vorſt verſpreid, tegen te gaan, ſtelt hem ons eerſt kortlyk voor oogen in zyne overwinningen, terwyl hy een Oorlog voert, waar toe hem de nyd en argliſtigheid der Staatsdienaaren, inzonderheid die van den Saxiſchen Staatsdienaar *Bruhl*, genoodzaakt zou hebben; en ſluit dit voorſtel met deeze mannelyke taal.

't Is

't Is my genoeg, dat ik Held Fredrik *uit den ſtryd*
Zie keeren in triumf! verwinnen wyd en zyd!
Daar ik de Heiren, die hem dagten te vernielen,
Geblixemt in het ſtof, zie bevend voor hem knielen!

Hier op vertoont hy dien Vorſt als den grooten Voorſtander van den Proteſtantſchen Godsdienſt, en beſtraft op ſcherpen toon de zodanigen, die denzelven van Ongodsdienſtigheid beſchuldigen: by die gelegenheid kant hy zich voornaamlyk tegen hen, die dit deezen Vorſt te laſt leggen, uit hoofde van 't berugte Werk onder den Titel van *Oeuvres du Philoſophe de Sans Souci*. In dit geval laat hy een geheel anderen weg in, dan veel al gehouden is door de yverige voorſtanders zyner Pruiſſiſche Majeſteit: men heeft gemeenlyk ontkend dat dit Werk, zo als 't uitgegeeven is, door zyne Majeſteit geſchreeven was; maar onze Dichter ſchynt dit te erkennen, en laat zich, wegens die verdenking uit kragt van dat Werk, aldus hooren.

ô Zinneloze Haat! ſtaat u dit boonen vry?
En oordeelt ge ongeſtraft het puik der Poëzy,
Waar in denkbeelden, waar in koſtelyke ſchatten
Verborgen zyn, die gy onmogelyk kunt vatten,
Te heerelyk, te boog voor uw verdwaald vernuft,
Dat nog in 't eevenſchool der laage wysheid ſuft,
En als een Exter klapt, ontbloot van eigen oordeel?
Elendigen vermeld; geniet de Waereld voordeel,
Uit uwe laſtertong, die ſnoode logens dicht?
Of ſtaat het Frederik niet vry het helder licht
Te volgen, dat hy heeft door 's Hemels gunſt verkregen?
Hoe! ſtaat het hem niet vry zinſpeelend te overwegen
Bekende zaaken, die alom in 't Duitſche Ryk,
Ja zelfs ter plaatſche daar den Afgod zit te pryk,
Als nuttig worden in de Schoolen voorgedraagen?
En twyvelt ge aan myn taal, gaat het te Rome vragen,
Te Gotting, te Parys, te Peking; gaat dan heen,
En onderzoekt het zelf by Neerlands Lyds Atheen.

De Dichter zou ongetwyfeld veelen dienſt gedaan hebben, indien hy dit zyn denkbeeld wat breeder uitgebreid, of by manier van aantekening nader verklaard had; door, by voorbeeld, te toonen, hoe men den Brief aan *Maupertuis* over de Voorzienigheid, of dien aan den Marſchalk *Keith* over de ydele vrees voor den Dood, en dergelyken, (vooronderſteld zynde, dat ze waarlyk alzo door den Koning van Pruiſſen beſchreeven zyn,) heeft te verſtaan, overeenkomſtig met dat geen het welk op de gemelde Hooge Schoolen als nuttig wordt voorgedraagen.

De gevallen van Carita en Polydorus; *na het Griekſche Handſchrift in het Franſch vertaald, en daar uit in het Nederduitſch overgebragt. Te Amſterdam, by* Gerrit Bom 1762. *in octavo* 168 *bladzyden.*

NAar luid van 't Voorberigt, voor dit ſtukje geplaatſt, heeft een der Hoog-Leeraaren te *Gottingen* in zeker Bibliotheek van Duitſchland het bovengenoemde Griekſche Handſchrift gevonden, en toegeſtaan dat de vertaaling daar van in 't licht gegeeven zou worden, met dit eenvoudige Berigt „ dat de Schryver van het werk eene Vrouw van *Epidau-*
„ *rus* was, genaamd *Pamphila*, welke leefde ten tyde van *Ne-*
„ *ro*, en wier naam aan 't einde van het geſchreven Werk ge-
„ vonden word: dat *Diogenes Laërtius*, *Suidas*, *Photius* enz.
„ gewag maaken van deeze *Pamphila*; en dat men in de druk
„ welke eerlang te *Gottingen* ſtaat uit te komen, behalven de
„ Griekſche Text, ook vinden zal, alle de opheldering en,
„ welke men begeeren kan, zo ten aanzien van het Hand-
„ ſchrift, als het Werk zelfs.

Wat den inhoud betreft, het ſtelt ons voor oogen de rampſpoedige gevallen van twee ſtandvaſtige gelieven, die, ten einde hunner wederwaardigheden, in den gewenſchten Egt vereenigd worden. De manier van verhaalen is aanvallig, de ſchikking is vindingryk, de knoop wordt allenskens moeilyker, en egter geſchiedt de ontknooping ten laatſte op eene natuurlyke wyze; des dit ſtukje, onder ſchriften van dien aart, zynen lof verdiene. —— Wy zullen het geſchiedkundige den Leezer beknoptlyk voordraagen.

Polydorus, de Zoon van *Piſiſtratus*, den beroemden Staatsdienaar van *Athene*, en *Carita*, de Dogter van *Steropa*, die de Weduwe was van den geſneuvelden *Chærophontus*, leefden onder 't beſtuur deezer wederzydſche Ouderen, in eene afgelegene eenzaamheid; werwaards *Piſiſtratus* geweeken was om den nyd van 't Hof te ontgaan, en *Steropa* zich begeeven had, om haaren overleeden Gemaal te beweenen. De Ouders vermaakten zich eenſtemmig in de opvoeding der Kinderen, en deezen beminden elkander als Broeder en Zuſter; eerlang begon de liefde in het hart der jeugd te blaaken, en eindelyk naderde de tyd dat *Hymen* hen zou vereenigen. De gewenſchte dag verſcheen, men ging Tempelwaards, doch op 't onverwagtſt hoorde men een verſchrikkelyk geſchreeuw van menſchen, en 't naar geluid eener treurige Trompet, het welk *Piſiſtratus* bewoog zynen Zoon voor te ſtellen, dat het Vaderland waarſchynlyk deszelfs arm noodig zou hebben, en hy verpligt was het zelve te dienen. *Polydorus* en *Carita*

waa-

waaren, niet min dan *Steropa*, hier over kragtig aangedaan; en hunne ontſteltenis had naauw een aanvang genomen, of men zag eenige ſoldaaten, vergezeld van geboeide jongelingen en jonge dogters, verſchynen, waar van het Opperhoofd eiſchte, dat *Piſiſtratus* hem deeze beide kinderen zou overleveren: uit hoofde van een verdrag, dat het vermeesterde *Athene* met *Minos*, den Koning van *Creta*, had aangegaan: om naamlyk *aan den Minotaurus zeven Atheenſche jongelingen en zeven jonge dogters te leveren, die 't lot zou verkiezen.* Op dien wreeden eiſch voerde hy de twee Gelieven gewelddaadig weg; en, terwyl *Piſiſtratus* de in zwym gevallene *Steropa* by 't leeven zogt te bewaaren, naderde het Krygsvolk het ſtrand, en de plaats, daar men 't lot over de ſlagtoffers zou werpen. Het lot bevrydde *Polydorus*, maar ſchikte *Carita* tot de Offerhande; zy werd met de andere ſlagtofferen na de Scheepen geleid; en *Polydorus* bleef, als dood van ſchrik, op 't ſtrand ter neder leggen. Tot zich zelven gekomen zynde zou hy, in wanhoop, zich in de golven geworpen hebben, was 't niet dat hy zich gevleid had, miſſchien *Carita* nog weder te zullen zien: dit deed hem langs het ſtrand loopen, tot aan de haven van *Pireüs*, daar de ſchepen van *Creta* nog door ſtilte te rug gehouden wierden. Te vergeefſch ſmeekte hy die Roovers, om 't gezigt zyner Beminde; tot dat eindelyk een Cretenſer jongeling, *Strato*, met medelyden aangedaan, bewoogen werd, om hem ten dienſte te zyn. De aanhoudende ſtilte deed de Bevelhebbers beſluiten tot eene plegtige offerhande aan *Neptunus; Strato* werd beſtemd om de ſchepen te bewaaren, geduurende het afweezen der Opperhoofden; deeze nam die gelegenheid waar, om *Polydorus*, onder de kleeding eener jonge dogter, in 't ſchip te brengen, en in 't gevangenhuis der jonge dogteren te geleiden. *Polydorus* zag *Carita*, de Gelieven omhelsden elkander, *Strato* gaf wel dra te kennen dat het tyd was van een te ſcheiden; *Polydorus* rekte het laatſte vaarwel; de Bevelhebbers kwamen intuſſchen aan boord, de wind verhief zich, de Matroozen maakten de zeilen los, en *Strato* zag zig genoodzaakt *Polydorus* in dat gevangenhuis op te ſluiten.

De Bevelhebber van de Vloot des anderen daags, met zyne Mede-Opperhoofden, in 't gevangenhuis komende, zag men met verwondering, dat men ééne jonge dogter te veel had weggevoerd: het medelyden deed hem overleggen, hoe *Carita* te verloſſen; hy ſprak met zyne Bevelhebberen over deezen misgreep, gaf te kennen, dat hy met het noodlot raad zou neemen, wie men vry moeſt laaten, en vertrok na zyn

boord. Met het vallen van den avond meldde hy dat het noodlot voor *Carita* ſtemde, en beval, dat men haar met eene ſloep op 't naaſtgelegene eiland *Naxa* zou zetten. *Carita* verliet met bittere droefheid het ſchip dat *Polydorus* wegvoerde, en bragt dien nagt op het eiland in traanen door. Den volgenden morgen ſlooten haar de Herders dier Landſtreeke in eene ysſelyke ſpelonk; eerlang egter geraakte zy weder in vryheid, doch moeſt zich den arbeid en moeite van 't Herdersleeven getrooſten. In die omſtandigheden werd *Agenor*, de Prins van *Naxa*, op haar verliefd; zy ontvlugtte hem, en hield zich ſchuil onder de Herders, die haar nu beſchermden: naa eenigen tyd nogtans ontdekte de Prins haare verblyfplaats, en zy werd door liſt gewelddaadig gevangen genomen, en ſchuldig verklaard van de vlugt eener Slavinne begunſtigd te hebben; het welk ten gevolge had, dat zy eene Slavin wierd van *Cleonidas*, den Schildknaap van *Agenor*, op wiens bevel dit alles verrigt was. Wel haaſt verſpreidde zich het gerugt, dat de Prins verliefd was op deeze Slaavin; en 't kwam ter ooren van *Cydippa*, de Zuſter des Konings van *Naxa*, die beſlooten had deeze zyne Zuſter te doen trouwen met *Agenor*, als den preſumtiven Throons Opvolger. *Cydippa*, die altoos wel gemerkt had dat *Agenor* zich zeer onverſchillig jegens haar gedroeg, en hem nogtans beminde, ontſtak in toorn op *Carita*, en noodzaakte *Cleonidas* dezelve tot haar te zenden. *Carita*, die twee dagen de vervolgingen van *Agenor* op nieuws had ondervonden, verſcheen voor *Cydippa*, welker nayver op 't zien dier ſchoonheid toenam; des zy haar, in blaakende gramſchap, als de veragtſte ſlaavin alleszins deed mishandelen; het welk *Carita*, nu voor *Agenor*, zo ze waande, beveiligd, geduldig droeg. Die Prins zogt inmiddels *Carita* te ontvoeren, en 't was hem eens byna gelukt, had niet *Cydippa* zyne maatregels verydeld: deeze, om dit vervolgens voor te komen, verzond haar voorts na eene afgelegener plaats, met een wagt tot haare beſcherming, en die haar tevens zou noodzaaken tot den zwaarſten arbeid. *Agenor* ontdekte, naa verloop van twee maanden, deeze nieuwe ſchuilplaats; en zou haar door geweld veel ligt in zyne magt gekreegen hebben, zo ze niet, in 't midden van 't gevegt haarer wagteren met *Agenor* en zyne Benden, onder de begunſtiging van den duiſteren nagt, het gevaar ontvlugt hadde. *Carita*, zich met het aanbreeken van den dag, nergens veilig oordeelende, ging na den Oever, om zich in de baaren te ſtorten; doch viel magtloos ter neder, eer zy dezelven bereiken kon. In die omſtandigheden, door naare verbeeldingen geſlingerd, verbeeldde ze zich onder anderen, als in een droom, den Vorſt van *Naxa* voor haare oogen, haaren ongelukkigen ſtaat misbruikende. In dien ſchrik, als ontwaakende, wilde ze zich van den grond heffen, maar vond 't onmogelyk, dewyl een man haar teder in zyne armen drukte: de oogen opſlaande zag ze *Polydorus*, en bezweem. — *Polydorus* was met de anderen te *Creta* aan de woede van den *Minotaurus* overgegeeven geweeſt; naar *Theſeus*, de

de Zoon des Konings van *Athene*, een der ſlagtofferen, had het gedrogt gedood, en zich uit het Doolhof gered door een draad, die *Ariadne*, de dogter van *Minos*, hem gegeeven had: *Theſeus* en *Ariadne* hadden de vlugt genomen, en waaren vergezeld van *Polydorus*, die ook hier door op *Naxa* kwam; daar *Theſeus* voorgenomen had *Ariadne* trouwloos te verlaaten. —— Hier vond *Polydorus* zyne *Carita* in dien gemelden ſtaat; hy ſtelde alles in 't werk om haar weder te doen bekomen, en, hier in naar wenſch geſlaagd zynde, begon men, naa de eerſte vervoeringen der liefde, elkander zyne lotgevallen kortlyk te melden, en te overleggen wat nu te doen. In 't midden van dit geſprek zag *Carita* twee vaartuigen aan den Oever; de Gelieven vleiden zich daar mede het gevaar te ontwyken; zy ſmeekten den Bevelhebber, dat hy hen aan boord zou neemen, en na hun Vaderland voeren; deeze ſtond zulks met een glimlach toe, *Polydorus* en *Carita* gingen blymoedig ſcheepwaards; doch zy ontdekten te laat, dat het Phenici'ſche Roovers waaren, die langs de kuſten kruiſten, om ſlaaven te ontvoeren, en ze zagen zich, naauw t' zamen gekomen, weder van een geſcheiden; dewyl men ieder in een byzonder ſchip dwong te gaan.

Een gunſtige wind verwyderde de Schepen wel dra van *Naxa*, doch 't leed weinig uuren, of een vreeſelyke ſtorm verſtrooide dezelven dermaate, dat *Polydorus*, met het daglicht, het Schip van *Carita* vrugtloos zogte. De Roovers vonden goed na *Seſto* te ſtevenen, om *Polydorus* en de andere ſlaaven, die in 't zelfde Vaartuig waaren, op het feeſt van *Adonis*, 't geen men daar dieſtyds vierde en veele Vreemdelingen derwaards lokte, te verkoopen. *Polydorus* werd geloſt door *Nauſicrates*, een inwoonder van *Abydo*, die hem met zich over den *Hellespont* na zyne woonplaats voerde, en by zyne Vrouw *Themiſto*, bragt. Dit paar had te meer welgevallen in *Polydorus*, om dat hy zo naauw eene overeenkomſt had met hunnen overleeden Zoon, dat zy beiden in den eerſten opſlag waanden hem weder te zien: ook was hy vervolgens by deeze lieden, die door hunnen ouderdom en deugd eerwaardig waaren, niet zo zeer een ſlaaf als wel een Zoon; en hy zou 'er gelukkig geweeſt zyn, had hy, van *Carita* geſcheiden zynde, vermaak konnen genieten. Maar 't genoegen, dat hem deeze ſtaat kon geeven, werd door dit bezef onophoudelyk geſtoord; en eerlang door een akeligen droom geheel vernietigd. *Nauſicrates* en *Themiſto* hadden met goede Vrienden den blyden Jaardag van hunnen Egt, in hunnen tuin voor 't Altaar van *Hymen*, gevierd: 't gezelſchap geſcheiden zynde, verraſte de ſlaap *Polydorus*, die aan den voet van 't ſtandbeeld gebleeven was: hy zag in den droom het beeld zich beweegen, en *Hymen*, met een fakkel in de hand, hem zyne jonge Vrouw, in de armen van een Medeminnaar, aantoonen. Hy ontwaakte vol woede, overlei wat hem raadzaam was, ſtortte weder in den ſlaap, en werd anderwerf door denzelfden droom gekweld. Dit haalde hem over, om, hoe ongaarne hy ook zyne weldoenders verliet, met den dag na 't ſtrand te gaan, om een

Schip

Schip te zoeken, dat na Griekenland ſtevende; hy vond 'er een, en voer over na *Epidaurus*: zo dra hy den oever bereikte ſprong hy aan Land, om ten ſpoedigſte uit te zien na middelen, om zich na *Corinthe* en verder na *Athene* te begeeven: maar op den weg na *Epidaurus* ſtelde hem een Gryzaard, *Menthes* genaamd, voor, hoe gevaarlyk het was, in 't vallen van den avond, het donkere Boſch te doorkruiſen, en bewoog hem, om voor dien nagt zyn herbergzaam voorſtel aan te neemen. In de hut van *Minthes*, gekomen zynde, verhaalde deeze hem, hoe zy nu in ruſt leefden, maar hoe, nog weinig tyds geleeden, een wreede Reus in deeze Landſtreek veele moordenaaryen gepleegd had: hy meldde hem inzonderheid het deerlyke lot van een jongeling en eene jonge Vrouw, die hy verſtaan had dat *Cretenſers* waaren; als mede dat *Theſeus*, op het bedryven van den moord aan deezen jongeling, juiſt door 't Boſch trekkende, dien Reus had overwonnen en doen ſneeven: dat de jonge Vrouw daar op de verſtrooide leden van haaren Man verzameld, en dien eene Graftombe opgerigt had; dat ze daar benevens eene tweede Graftombe voor haaren overleeden Broeder had vervaardigd, en thans in eene hut tuſſchen deeze beiden woonde. Dit geval oordeelde de oude zo aanmerkelyk, dat hy voorſloege *Polydorus* den volgenden dag te vergezellen, om hem deeze woonplaats op den weg na *Epidaurus* te doen gade ſlaan. Dit ter uitvoeringe gebragt, en aldaar gekomen zynde, las *Polydorus* op de eene Graftombe, *aan den rampzaligen Corebus*: en op de andere, *aan den ongelukkigen Polydorus*; dit ontzette hem, en ontſtak zyne woede, tegen de Graftombe van *Corebus*, doch hy viel magtloos ter neder. Middelerwyl kwam de onbekende Vrouw, die na de ſtad gegaan was, te huis; zy trad wel gemoed tot den ouden *Menthes*, maar werd ontroerd op 't gezigt van den bezwymden vreemdeling; nader ziende erkende zy haaren beminden *Polydorus*; deeze, haare ſtem hoorende, verkwam, en zou haar in zyne woede doorſtoken hebben, had *Menthes* zynen arm niet tegengehouden. *Carita* viel in zwym voor zyne voeten neder, en lag eenigen tyd als leevenloos; *Polydorus* bedaarde, *Carita* kwam weder tot zich zelve, de liefde toonde zich als om ſtryd ter wederzyde, en 't duiſtere in dit geval werd door 't volgende verhaal opgehelderd. —— Men had in 't Schip dat *Carita* voerde niet getwyfeld, of 't andere Schip was vergaan; zy was op *Creta* geland, en te *Gnoſſa* aan *Phorbas* verkogt, terwyl ze daar in een draagelyken ſtaat leefde was *Corebus*, de zoon van *Phorbas*, op haar verliefd geworden; doch zy had hem beſcheiden te kennen gegeeven, dat haar hart niet vatbaar was voor eene nieuwe Min, als te zeer verknogt aan *Polydorus*, ſchoon overleeden. Van dien tyd af had *Corebus* zyne Liefdesbetuigingen nagelaaten, doch een byzonder geval had hem aanleiding gegeeven, om door de daad te toonen, hoe zeer hy haar beminde. Op zeker Gaſtmaal, dat *Phorbas* aan zyne Vrienden gaf, ontdekte een der genoodigden dat *Carita* van *Athene* was; en deeze eiſchte haar ten ſlagtoffer, vol-

volgens het wraakzugtige bevel van *Minos*, die, naa 't voorgevallene met *Theseus*, en de ſtad *Athene*, gebooden had, dat die van *Creta* alle *Athenërs*, welken in hunne magt waaren, zouden doen ſterven. Uit kragt hier van was *Carita* wel dra ten offer geſchikt, en ſtond reeds den doodlyken dolk te ontvangen, toen ze met geweld uit de handen der Offerprieſteren geſcheurd, na 't ſtrand gevoerd, en in een Schip gebragt werd, dat terſtond den oever verliet. Haar Verloſſer was *Corebus*; deeze begeerde niets van haar, dan te mogen weeten, waar ze wenſchte geleid te worden; men ſtevende op haar verzoek na *Athene*, doch een zwaar onweêr deed hen ſchipbreuk lyden op de kuſten van *Epidaurus*; en *Corebus* redde andermaal het leeven van *Carita*. Op haare verlegenheid over de verpligting die ze aan *Corebus* had, gaf deeze te kennen, dat hy geen hart eiſchte dat zy niet geeven kon, en dat hy vergenoegd zou weezen, als 't hem ſlegts gebeuren mogt, *Carita* in de armen van haaren Moeder te leveren: met deeze hoop hadden ze zich op weg begeeven na *Epidaurus*, om over *Corinthe* na *Athene* te gaan; en op dien weg was hen overgekomen 't geen *Menthes*, met de gevolgen daar van, verhaald had.

Carita haare gevallen gemeld hebbende, gaf *Polydorus* haar insgelyks berigt van zyn wedervaaren, en deeze gelieven waren dermaate opgetogen, dat ze niet dan naa eenigen tyd bemerkten, dat de oude *Menthes*, door dit alles zeer ontroerd, naby hen in zwym gevallen was. Zy deeden hem herkomen, en geleidden hem na zyn Huis; doch eene doodlyke krankte volgde kort hier op; 't welk hen deed beſluiten tot eene plegtige offerande in den Tempel van *Esculapius*, om de herſtelling van dien Gryzaard te verwerven. De Offerprieſter voldeed aan de begeerte van *Polydorus* en *Carita*, maar werd tevens op 't gezigt van *Carita* tot een ſchandelyk oogmerk bewoogen, dat hy egter ontveinsde. De Offerande werd verrigt met het gunſtige teken van verhooring; doch op 't einde opende zich de aarde, en eene ontzachlyke ſtem eiſchte *Carita* tot eene Prieſterin van *Esculapius*. *Polydorus* kantte zich in zyne woede vrugtloos tegen 't bedrog der Prieſters, die te grooten invloed had op 't volk, het welk *Polydorus* uit den Tempel ſleepten, terwyl men *Carita* wederhield, en den Tempel ſloot. Die ongelukkige zogt te vergeefs eenige dagen agter een heul by zodanigen in *Epidaurus*, die den Prieſter niet gunſtig waaren; men vleide hem wel met eene volksvergadering; doch dezelve werdt niet t'zamen geroepen. Ten laatſten zag *Polydorus* op zekeren dag eene ongemeene beweeging in de ſtad; hy hoopte op eene volksvergadering; maar, onder de menigte gekomen zynde, verſtond hy dat zulks ontſtaan was, uit hoofde dat de *Athenërs* met eene magtige Vloot op de Kuſt gekomen waaren, om wraak te neemen over 't ſluiten van de haven van *Epidaurus*, op den eiſch des Konings van *Creta*, waar door zy belet werden, hunne jaarlykſche geſchenken aan *Esculapius* te offeren. Dit deed *Polydorus*,

nus, hier geen hulp voor zich meer konnende verwagten, de ſtad verlaten, en tot *Menthes* gaan: deeze gryzaard herſteld, ontmoete hem met vreugde, vroeg na *Carita*, en *Polydorus* verhaalde hem zyne rampen, geevende tevens te kennen, dat hy voorneemens was, zich na de Vloot der *Atheners* te begeeven, om zich over *Epidaurus* te wreeken. *Menthes* keurde zyn opzet goed, en bewoog eindelyk een Viſſcher, om *Polydorus* aan de vyandlyke Vloot te brengen. Hier gekomen zynde, werd hy, voor een Spion aangezien, gekluiſterd, by 't legerhoofd, dat *Piſiſtratus* was, gebragt, en erkend voor *Polydorus*. De ontſtaane gemoedsbeweegingen bedaard zynde, berigtte *Piſiſtratus* zynen Zoon, hoe de Atheners zyne deugd weder erkend, en hem dit Bewind in handen gegeeven hadden; als mede hoe *Steropa*, op 't verlies van *Carita*, terſtond was overleeden: *Polydorus* verhaalde hem insgelyks zyne wederwaardigheden, en tegenwoordig oogmerk. Men maakte vervolgens ſchikking tot den aanval op *Epidaurus*, en die ſtad werd den volgenden dag ingenomen: *Polydorus* vloog met de zynen tempelwaards, terwyl de anderen 't overige van de ſtad t' onderbragten; hy noodzaakte den Opperprieſter, die zich in den Tempel verdeedigde, tot de overgaaf; maar vond *Carita* niet; en de Opperprieſter zwoer, dat zy hem ontroofd was, op den eigen dag dat hy haar *Polydorus* ontrukte, en verder niets kon zeggen. *Polydorus* verhief zyn zwaard, om den meineedigen te klieven, doch werd door een roepende ſtem wederhouden. 't Was *Strato*, die hem voorts bekend maakte, dat hy *Carita* voor de driften van den Prieſter gedekt had; en hem verder geleidde na 't geheime vertrek, daar *Carita* bewaard was. De twee gelieven omhelsden elkander; zy verlieten gezamenlyk den Tempel, om tot *Piſiſtratus* te gaan. *Polydorus* gaf haar onder den weg berigt van 't voorgevallene; en *Strato* verhaalde hoe hy gebannen was, toen zyne landsgenooten vernamen, 't geen hy ten wille van *Polydorus* in de haven van den *Pireüs* gedaan had; en hoe hy, zich voor hunne wraakzugt beveiligd hebbende in den Tempel van *Esculapius*, als een geheiligde ſchuilplaats, gelegenheid gevonden had om *Carita* te redden. Onder dit verhaal kwam *Piſiſtratus* met gejuich in de ſtad; men maakte wel dra de noodige ſchikkingen, en de twee gelieven zagen zich in 't kort door een plegtigen egt vereenigd. De zaaken van *Athene* tevens behartigd, en geſchikt zynde, keerde *Piſiſtratus* weder na de Vloot; *Polydorus* en *Carita* namen afſcheid van *Menthes*, offerden nogmaals op 't graf van *Corebus*, en gingen met *Strato* aan 't boord van *Piſiſtratus*, die voorts na *Athene* zeilde. —— *Piſiſtratus* werd met lof ingehaald, doch keerde weder tot zyne eenzaamheid; zyne kinderen vergezelden hem; *Strato* ging eerlang na *Nauſicrates* en *Themiſta*, en haalde hen over om zich by hen ter neder te zetten. Zy leefden zedert dien tyd allen met elkanderen als één huisgezin; 't Huwelyk van *Carita* en *Polydorus* was kinderryk; zy beklommen een hoo-

hoogen ouderdom, en hun nageslacht was in laatere dagen de luister van *Athene*.

Brief van een Heer te Loenen, *aan een Heer te* Brussel; *mitsgaders eenige Aanmerkingen op een zeker gedeelte van de tweede Deductie van den* Jonkh. O. Z van Haren. *Als mede een korte overweeging, wat men meent dat dien Heer, na 't uiteinde zyner zaak, raadzaamst zal zyn te doen. Tot Brussel by* Joannes Tserstevens. 17 *bladzyden in folio.*

DE Schryver van deezen Brief komt voor als iemand, die door 't leezen der voor- en teegen-schriften, in de zaak van den Heer *van Haren*, overtuigd is, dat die Heer zich waarlyk schuldig gemaakt heeft, aan de hem te laste gelegde misdaad. Men kan zynes oordeels, ten duidelykste zien, dat de Heer *van Haren* gebruik maakt van *verre gezogte en ten deele onnozele en kinderagtige; ten deele openlyk valsche argumenten; oogenschynlyke verdraaijingen van eens anders woorden en gebeurde zaaken; van tastbaare leugens, en eene allezins argliftige manier van handelen.* Dit is, naar zyne gedagten, naa 't uitkomen der *tweede Deductie*, en daar-opgevolgde Papieren van de Heeren *van Hogendorp*, *Brouwer* en *van der Dussen*, ten vollen blykbaar; en de waarheid is 'er geheel zigtbaar door geworden. Ter volkomener bevestiginge hier van wil hy, dat men nog wat byzonderder het oog zal slaan op het *eerste Poinct* van de *tweede Deductie*; uit *welk Poinct*, zegt hy, *indien 't ter toets gebragt wordt, blyken zal, dat de Heer van Haren ook daar in zich zelven gelyk is, dat is, dat by zyn toevlugt neemt tot list en bedrog, en alle die andere ondeugden, die ik een weinig te voren hebbe opgenoemd,* Hier op dit eerste Poinct in 't breede nagegaan en wederleid hebbende, dunkt hem dat uit al zyn gezegde, vergeleeken met het geene in de Schriften der opgenoemde Heeren, als mede in die van de Heeren *van Sandick* en *van Tiddinga*, is bygebragt, *op een convinquante wyze komt te blyken, dat al wat de Heer* van Haren *schryft, is een aaneenschakeling van misleidingen, draaieryen, gepremediteerde bedriegeryen, lasteringen, leugenen en kwaade trouw, en dat 'er thans geen een verstandig man in de Republyk is, die langer aan de schuld van getenteerde bloedschande met twee dogters, zo als hem te laste gelegd word, kan twyfelen, en dus ook niet het aanzienlyk Gerechtshof van Friesland.* Men zou hier uit egter niet moeten besluiten, dat hy daarom by dat Geregts-Hof zal veroordeeld worden; 't is iets anders *moreel* van iemands misdaad overtuigd te zyn, iets anders bewyzen tegen iemand in handen te hebben, die *sufficient* in regten zyn, om hem te veroordeelen. Onze Schryver zich niet inlaatende om 't laatste met de gevolgen daar aan verknogt, te onderzoeken,

als

als hem niet geoorlooft, meent egter dat het niet ongeoorlooft is, in overweeging te neemen, *wat den Heere van Haren't raadzaamſt zou zyn, indien by de wraak van den Rechter mogt kunnen echappeeren.* En dat is, zynes oordeels, *nooit te tenteeren van eenige Commisſie te krygen in een Collegie, daar by met affront uit zoude kunnen geweerd worden:* maar, volgens den raad van *Cicero* aan *Catilina*, *te vertrekken na 't een of ander Land, en zyn leven, aan veele regtmatige en welverdiende ſtraffen ontrukt, buiten zyn Vaderland, en buiten gezelſchap van Menſchen door te brengen.* Deeze aanmerkingen en raadgeevingen, allezins op een ſcherpen en beſliſſenden trant geſchreeven, worden eindelyk beſlooten met den wenſch, dat God den Heere *van Haren*, de bekeering geeve ten leven.

Het leven van Laurens van der Meer. *Gedrukt voor rekening van den Autheur* 1762. *in octavo* 27 *bladzyden.*

BEhalven het geen in de Sententie tot deszelfs laſt gemeld wordt, waar van we onlangs den korten inhoud opgaven(*), geeft ons deeze Schryver, naa een berigt van 's mans geboorte, een verhaal van eenige gevallen in deszelfs leevensloop; waaruit men zou kunnen afleiden, dat de geſententieerde reeds in zyne jeugd ondankbaar jegens zyne moeder was, en tot meerder jaren gekomen zynde, zich ſchuldig gemaakt heeft aan ſchynheiligheid in 't godsdienſtige, aan geveinsdheid in 't zogenaamde Patriotſche van 't Jaar 1748, en aan één der laagſte bedriegeryen in 't Burgerlyke, des hy aan te merken zou zyn, niet als iemand die door tegenſpoed verlokt was tot zyn wanbedryf, gelyk zommigen hem eenigzins willen verſchoonen, maar als een menſch van van een ganſch ſlegt Character.

(*) Zie boven bl. 89. 90.

De Collecteur door eigen liſt bedrogen; Klugtſpel. *in octavo*, 29 *bladzyden.*

Dit Klugtſpel, zynde een t' zamenſpraak tuſſchen twee Perſonen, is het bovengemelde leevensverhaal, op een gemeenen trant in rym gebragt.

LETTER-OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Pſalmos Franequeræ, apud* Henricum Hoitsma. MDCCLXII. *præter Præf. &c. 750 pp. in quarto.*

Hermannus Venema, *Verklaaring over de een en twintig eerſte Pſalmen.*

DE ſchriftkundige *Venema* betoont met de uitgaave van dit Werk, dat hem in den ouden dag de luſt nog niet vergaat, en 't vermogen nog niet ontbreekt, om anderen nuttig te zyn, in hun yoor te lichten, ter gegronder kenniſſe der Godlyke Waarheden, inzonderheid door 't ontvouwen der Heilige Bladeren. Men vindt in dit ſtuk, ter ophelderinge der een en twintig eerſte Pſalmen dienende, doorgaande eene bepaalde manier van denken, eene juiſtheid van orde en eene bondigheid van oordeel, die doet wenſchen dat de Hemel hem mogte vergunnen op dien voet voort te gaan, om 't geheele Boek der Pſalmen indiervoege te verklaaren. —— Onze Hoog-Leeraar verledigt zich inzonderheid om naauwkeurig na te gaan, by welke gelegenheid ieder Zangſtuk gedicht zy; om daar uit met minder of meerder zekerheid af te leiden, op welken grondſlag men deszelfs inhoud hebbe te verklaaren. Dit doet hem in zyne *Voorbereidſelen* voor ieder Pſalm oplettend zyn, op den Dichter door wien, de kenmerken van tyd wanneer, en 't oogmerk waar mede, ieder Lied t'zamengeſteld zy: hier uit den bedoelden inhoud opgemaakt hebbende, gaat hy over om te doen zien, wat men te oordeelen hebbe, zo aangaande de Dichtkundige als Zaaklyke ſchikking van den Pſalm, om de manier en orde van den Dichter daar in gehouden te duidelyker voor te draagen: en daar op toont hy aan welke omſtandigheden van tyden perſoonen en zaaken, in de verdere ontvouwingen van 't Lied, in 't oog te houden zyn, om naar derzelver geleide den bepaalden zin te ontvouwen. — In zyne daar aan gehegte verklaaring van 't Dichtſtuk zelve valt hy den Leezer geenszins laſtig met overtollige Godgeleerde, Taal of Oudheidkundige uitweidingen; gemeenlyk verzendt hy den Leezer, die zulks breeder wenſcht na te gaan, tot anderen, die dit voor hem gedaan hebben, gelyk hy zich ook in de meeſte gevallen zeer kort ophoudt met het geen

door anderen reeds breedvoerig is voorgesteld. Veel al geeft zyn Hoog-Eerwaarde eene beknopte uitbreiding van den zin der spreekwyzen; en wanneer hem dan zodanige uitdrukkingen voorkomen, die, zynes oordeels, door vroegere Uitleggeren niet wel begreepen, of niet in 't regte daglicht gesteld zyn, blyft hy 'er wat bepaalder op staan, om dezelven nader op te helderen, en geeft eindelyk in 't slot met een kort woord te kennen, wat gebruik men van ieder Psalm ter leeringe of betragtinge heeft te maaken. —— Wy hebben dit Werk, over 't algemeen, met zo veel genoegen doorbladerd, dat het ons der moeite waardig schyne, den Nederduitschen Leezer van tyd tot tyd eenige byzonderheden uit het zelve mede te deelen: boven al hebben wy geoordeeld geen ondienst te zullen doen, met onder 't oog te brengen, by hoedanig eene gelegenheid ieder Zangstuk, naar 't gevoelen van onzen geagten Autheur, opgesteld zy. De regte kennis hier van mag ongetwyfeld aangemerkt worden, als de sleutel deezer Dichtstukken; nademaal de kennis der omstandigheden van tyden, persoonen en zaaken, waar in en met opzigt tot welken iets gezegd wordt, zeer veel kan toebrengen tot het regte verstand der gebruikte spreekwyzen. Wy zullen ons derhalven vervolgens hier toe voornaamlyk bepaalen, en de denkbeelden van den Hoog-Leeraar *Venema* deswegens kortlyk tragten op te geeven: zyn ze niet allen even bondig, gelyk men dit niet wel kan verwagten, ze zyn ten minsten van dien aart, dat ze overweeging verdienen. —— Men oordeele hier van aanvanglyk uit 's Mans gevoelen, over de twee eerste Psalmen, die wy t'zamen voegen, om dat ze, zynes oordeels, één Dichtstuk zyn.

De Dichter van het eerste Lied is waarschynlyk *David*, nadien men grond heeft om te vermoeden, dat het zelve met den volgenden Psalm maar één Dichtstuk zy, naar uitwyzen der oudste Handschriften; en dit denkbeeld wordt uit den overeenstemmenden inhoud tot te hooger waarschynlykheid gebragt. Op die grondstelling, dat deeze twee oudtyds maar één Psalm waaren, en in laatere dagen gescheiden zyn, zo heeft men dit Zangstuk, naar de aanhaaling uit het tweede gedeelte Hand. IV. 25; tot *David* te brengen. Hier by komt nog dat alle de overige Psalmen in dit eerste Boek, (het welk met Ps. XLI. eindigt,) volgens de opschriften, aan *David* toe te eigenen zyn: 't is waar Ps. X. en XXXIII. ontbeeren dit opschrift, doch ze behooren naastdenkelyk tot hunne voorgaande Ps. IX. en XXXII, en maaken met dezelven

ten éénen Pſalm, gelyk Pſ. I. en II. Het is ook niet vreemd, te denken, dat dit eerſte Boek, vroeger dan de andere verzameld zynde, ten opſchrift gehad heeft, *Het Boek van Davids Pſalmen*, waar door ze allen aan *David* toegekend werden; doch dat, in 't vervolg van tyd de Liederen van andere Dichteren en laatere Pſalmen van *David* hier nevens gevoegd zynde, dit bepaalende opſchrift plaats geruimd heeft voor 't algemeene opſchrift; *Het Boek der Pſalmen.*

De kenmerken in deezen eerſten en tweeden Pſalm voorkomende, die grond geeven om te giſſen, by welke gelegenheid dit Dichtſtuk gemaakt is, zyn de volgende. Uit den eerſten Pſalm kan men afleiden, (1) dat 'er ten dien tyde, onder de Jooden, veele godloozen en ſpotters waaren, die t'zamen kwamen en beraadſlaagden tegen de godvrugtigen. vs. 1. (2) dat 'er ook, doch in een klein getal, deugdlievenden gevonden werden, die zich benaarſtigden in 't beoefenen van 's Heeren Wet. vs. 1, 2. (3) dat deeze twee ſtrydige partyen verdeeld waaren ter zaake van 't opperbewind, waar omtrent de godloozen de godvrugtigen verdrukten, terwyl deezen op God bleeven vertrouwen. vs. 5, 6. (4) dat 'er eene zonderlinge omkeering van den wederzydſchen ſtaat dier menſchen plaats had, waar in Gods oordeel zigtbaar was. vs. 3, 4. (5) dat de perſoonen, hier bedoeld, niet zo zeer gemeene lieden, als wel menſchen van hooger rang waaren; en die ter wederzyde uitſtaken, of in Deugd of in Ondeugd, gelyk uit den aart der ſpreekwyze vs. 1 en 2. is af te neemen. —— Het grootſte gedeelte deezer kenmerken wordt uit den tweeden Pſalm nog nader beveſtigd; waar by nog komt, dat deeze Pſalm gedicht zy, (6) na dat *de berg Zion* tot eenen zetel van 't Koningryk en den Godsdienſt bepaald was. vs. 6. (7) toen David reeds in 't Koningryk beveſtigd was. vs. 6. (8) en eindelyk, toen alle nabuurige vyanden, die Davids Ryk konden ontruſten, nog niet t'ondergebragt waaren, naar uitwyzen van den algemeenen inhoud van dit Lied. Schoon 't waarheid zy, dat deeze tweede Pſalm onmiddelyk den Meſſias bedoelt, heeft men egter in aanmerking te neemen, dat de ſpreekwyzen ook op David zien, en afgenomen zyn van de gelegenheid by welke het Lied is opgeſteld.

Uit deeze kenmerken kan men afleiden, dat dit Lied gedicht is, naa 't opbrengen van de Arke op Zion, 2 Sam. VI. En dat *David*, nu reeds in 't Opperbewind geſteld zynde, het eerſte gedeelte van dit Lied, of den eerſten Pſalm, toen gemaakt heeft, ter gedagteniſſe van 't voorgevallene in vroe-

gere dagen, tusschen hem en *Saul*, met hunnen wederzydschen aanhang. In dien tyd zag men twee zodanige partyen onder 't Joodsche Volk, in dier voege werkzaam, als boven aangeduid is, en de godvrugtige David heeft, door eene zonderlinge omkeering van zaaken, over alle de poogingen zyner vyanden gezegenpraald, op zodanig eene wyze, dat Gods hand daar in ten duidelykste bleeke; het welk aan 't boven gemelde volledig beantwoordt. —— In deeze beschouwing dier omstandigheden wordt de Dichter, onder den invloed van Gods Geest, opgeleid tot hoogere gedagten, tot den staat van Vorst Messias; die zich met zynen aanhang in soortgelyke omstandigheden zou bevinden, en, gelyk hy, ten laatsten zegenpraalen. Dit geeft hem aanleiding om in den tweeden Psalm, of liever in 't tweede lid van dit eerste Lied, door den geest der Prophetie gedreeven, te zingen van de opregting des Koningryks van Vorst Messias, in weerwil van al den tegenstand zyner vyanden; en dit wordt hier voorgesteld met spreekwyzen, die gedeeltlyk ontleend zyn van de omstandigheden, in welken de Dichter zich diestyds bevond.

Dat men dit tweede Lid, dus Propheetisch, van den Messias hebbe te verstaan, is blykbaar, niet alleen uit de aanhaalingen in de Euangelische Schriften, Hand. IV. 25, XIII. 33, Heb I. 5, V. 5, Openb. II. 27, maar ook uit de daar in voorkomende zaaken, die niet tot *David* maar alleen tot den *Messias* betrekkelyk zyn. (1) De Koningen der Aarde tragten deezen Vorst van zyn Ryk te berooven; (2) de rede hier van is, dat ze zich van zyne heerschappy willen ontslaan, vs. 1, 2 en 3. (3) deeze opstand, gelyk ook de onderwerping, is onafscheidelyk verbonden met den waaren Godsdienst. vs. 2 en 11: geene deezer dingen zyn toepasselyk op de vyanden van Koning David, de Philistynen, maar wel op die van den Messias, de Heidensche Vorsten. (4) De eernaam vs. 7. is alleen den Messias eigen. (5) De Heidenen zyn noit het erfdeel van David geworden, (6) en zyne heerschappy heeft zich nimmer uitgestrekt tot *de einden der aarde*, tot de afgelegenste Heidenen, gelyk hier van deezen Vorst voorspeld wordt. vs. 8. (7) het voorstel van den toorn deezes Konings, en (8) dat van 't vertrouwen op hem, vs. 12, is te sterk om 't op David over te brengen: daar in tegendeel dit alles in vollen nadruk van den Messias gezegd kan worden.

Dit dan vast staande, dat de Messias bepaaldlyk bedoeld wordt, zo blyft de vraag nog over, *tot welken tyd van den Messias heeft men dit te brengen?* Men

Men heeft ten deezen opzigte de ſpreekwyzen maar na te gaan, om te zien, dat de Meſſias hier voorkomt, als reeds verhoogd aan de rechte hand zynes Vaders, omtrent dien tyd, dat zyn Koningryk onder de Heidenen uitgebreid zou worden, op dat hy dezelven aan zich zoude onderwerpen. (1) De Meſſias is reeds gezalfd en tot Koning verklaard. vs. 2,6. (2) Zyne vyanden beginnen al tegen hem te beraadſlaagen. vs. 1,2. (3) Het beſluit des Vaders wordt hier eerſt bekend gemaakt, en ſtaat zo ter uitvoeringe gebragt te worden. vs. 7,8. (4) De Meſſias wordt vs. 7. ingevoerd op dien tyd, dat hy by uitneemenheid gezegd kon worden, door den Vader in den tyd gegenereerd te zyn; 't welk eigenlyk geſchied is, toen hy uit de dooden opgewekt aan 's Vaders rechte hand geſteld is. (5) De gelegenheid by welke dit Lied gedicht is, beveſtigt ook deeze tydsbepaaling; nademaal deeze eene gelykaartige overeenkomſt heeft, met de tydsomſtandigheden van David, die hier door opgeleid word, om van den Meſſias in dergelyken ſtaat te zingen. In dit algemeene kan men veilig beruſten; wil men egter nog bepaalder tyd ſtellen, men zal niet ongegrond denken, om dien tyd, toen het Koningryk van den Meſſias onder de Jooden reeds gegrondveſt, en onder de Heidenen eenigermaate uitgebreid was; toen de openbaare tegenkantingen, voornaamlyk onder de Heidenen, een aanvang namen, om den verderen voortgang kragtdaadig te keer te gaan: hier toe leiden ons de tweede en laatſte bygebragte reden van tydsbepaaling, als met de hand; en men zou dus inzonderheid mogen denken op de omſtandigheden der zaaken, met het afloopen der eerſte eeuwe.

Alle deeze opgegeevene kenmerken, zo ter bepaalinge van den tyd in welken dit Lied gedicht is, als ter aanduidinge der bedoelde omſtandigheden van 't Ryk van den Meſſias, zullen den Leezer, zo wy vertrouwen, door een genomen, redelyk klaar voorkomen: alleen zal de vierde rede van tydsbepaaling in 't laatſte geval veelen mogelyk wat duiſter ſchynen; waarom 't van nut zal weezen, de nadere verklaaring van onzen Hoog-Leeraar deswegens hier aan te hegten; op dat men zyn Hoog Eerwaarden niet verkeerdlyk verſtaa, en de kragt dier rede te beter begrype.

Men heeft, zegt hy, ten regten verſtande van dit zevende vers, in aanmerking te neemen, dat deeze woorden, *Gy zyt myn Sone, heden heb ik u gegenereert*, voorkomen als geſproken van den Vader, toen de Zoon, uit de dooden opgewekt, in den Hemel verhoogd is, om aan 's Vaders rechte

hand te zitten. Deeze voorſtelling bedoelt toch het zelfde, als die Pſ. CX. 1. *De HEERE heeft tot mynen Heere geſproken: Sit tot myner rechter hant* enz. Dit zevende vers van den tweeden Pſalm heeft denzelfden zin, als uit de vergelyking met het zesde vers is af te neemen; het 6de en 7de vers hangt dermaate t'zamen, dat ze zich onderling verklaaren, en 't zelfde uitdrukken: want het geen de Vader vs. 6. tot de Vyanden zegt, *ick doch hebbe mynen Koningh geſalft* enz. even dat zelfde omtrent zegt hy vs. 7. tot den Zoon: het zesde vers behelſt de zalving van den Koning, in 't zevende vers wordt die afgeleid van 't onveranderlyke beſluit, en te kennen gegeeven, dat de Vader hem, door die zalving, openbaar bekend gemaakt heeft als Gods Zoon. Deeze woorden ſtellen derhalven voor den grondſlag van den volgenden eiſch, waar op het regt tot de ervelyke bezitting der Heidenen ſteunt; en beveſtigen de zalving van den Meſsias tot Koning: zy konnen derhalven tot niets anders gebragt worden, dan tot het zitten van Chriſtus aan de rechte hand des Vaders. Dit denkbeeld wordt geſtaafd door den Schryver aan de Hebreen, die zich tweemaal op deeze woorden beroept, om daar uit te bewyzen, dat Chriſtus en Koning en Prieſter moeſt zyn, naar 't voorbeeld van Melchizedek, om in den Hemel beide die Ampten te bekleeden. Zie Heb. I. 4,5. V. 5. In de eerſte plaats wordt gehandeld van 't zitten aan 's Vaders rechte hand, als uit het voorgaande derde vers blykt; en in de laatſte plaats wordt aangeduid het Prieſter-ampt van Chriſtus in den Hemel, ter volmaakinge van dat op Aarde, gelyk men uit de voorgaande en volgende verzen, daar van zyn Prieſter-ampt naar de orde van Melchizedek geſproken wordt, kan bewyzen. Ook verſchilt hier van niet veel de aanhaaling Hand. XIII. 32,33; alleen ſchynen daar deeze woorden, in eene algemeener overbrenging uitgebreid te worden, tot alle uitmuntende openbaarmaakingen des Zoons door den Vader: doch aangezien de alleruitmuntendſte is, het zetten aan de rechte hand des Vaders, zo is 't billyk hier om dezelve, als de voornaamſte, te denken. Mogelyk bedoelen de woorden ἀναστήσας Ἰησοῦν, Hand. XIII, bepaaldlyk die *verwekking*, waar door hy, naa zyne opſtanding, in de hoogte verheven, als de Heer en Chriſtus geplaatſt, en als de Koning in 't openbaar voorgeſteld is; doch 't is hier de plaats niet om daar over breeder uit te weiden (*).

Uit

(*) Laat, zegt onze Hoog-Leeraar in de *Voorbereidſelen*, deeze

Uit al dit gezegde is 't duidelyk, dat dit vers rechtstreeks en in den eersten zin niet betrekkelyk is, *tot de eeuwige generatie van den Zoon*, nadien 't, gelyk beweezen is, rechtstreeks de heerlykheid van den Messias aan de rechte hand des Vaders vermeldt. Voeg hier by dat het woord היום *heden* nooit de *eeuwigheid* betekent, noch dezelve betekenen kan: vermids *heden* een tegenwoordige tyd is, die 't voorleedene en toekomende uitsluit: welk denkbeeld van verschil van tyden men in 't gemeen oordeelt, dat zelfs met het denkbeeld van *eeuwigheid* niet overeenkomt; des men ongeryind het woord *heden* in die betekenis zou gebruiken. Die verklaaring kan geen stand houden, of men moest voor היום leezen מיום, ἐν ἀρχῇ of ἀπ' ἀρχῆς, *in den beginne* of *van den beginne*, gelyk men leest Jez. XLIII. 13. Doch daar is geen rede om de leezing te veranderen, en alles loopt te zamen, gelyk uit het gezegde te zien is, in de bepaaling des tyds.

Vraagt men nu, waarom en in wat zin de verhooging van den Messias aan 's Vaders rechte hand onder de benaaming van *generatie* voorkomt, en hem den naam en titel van Zoon toewyst, zo antwoordt onze Hoog-Leeraar in deezer voege. —— Zy voldoen naauwlyks, die 't woord *generatie* eenvoudig leenspreukig verklaaren van de aanstelling en inwijjing tot Koning, in welken zin dit woord by de Grieken en Romeinen voorkomt: nademaal 'er een grooter nadruk is, en van de Apostelen gesteld wordt, in den eernaam van *Gods Zoon*; en 't woord *genereeren* in dien zin ook in de Heilige Schrift min gebruikelyk is. Ook kan men hier in niet berusten, dat het woord ילד zomtyds slegts betekent *openbaaren*, *bekend maaken*, als Spr. XVII. 17; *een broeder wort in de benauwtheyt geboren*; om dat het hier gebruikt wordt van een Vader en Zoon, en derhalve zyne eigene betekenis van voortbrengen niet wel kan verliezen: ook wordt het in de aangehaalde plaats niet zo op zich zelven en in 't algemeen genomen voor eene openbaaring, maar 't woordt be-

zen Psalm Hand. XIII. toegepast worden op de eerste invoering van den Messias in de waereld, 't geschiedt dan meer van ter zyde, en door redeneering, als wel rechtstreeks, en naar 't eerst bedoelde. Want beide deeze invoeringen eerst als Propheet, vervolgens als Koning zyn aan elkanderen verknogt, hebben veele dingen t'zamen gemeen, en bedoelen het zelfde; van waar dezelfde Godspraak, die rechtstreeks oogt op de tweede invoering, ook zeer wel op de eerste toegepast kan worden.

bepaald door 't woord *benauwtheyt;* om nu niet te zeggen, dat hier mede alleen beweezen wordt, dat het, in de Hebreeuwſche verbuiging *Niphal*, aldus voorkomt. — Daar blyft gevolglyk niet over, dan dat wy den uitlegregel, door *Glaſius* ontvouwd (*), hier op toepaſen, dat naamlyk de werkwoorden die een aanweezen of doen betekenen, niet zo zeer het aanweezen of doen zelven, als wel deszelfs bekendmaaking of bewys aanduiden. Overeenkomſtig daar mede konnen wy zeggen, dat het woord *genereeren* hier betekent openbaaren, openlyk bekend maaken, en bewyzen dat hy Gods eigen en waarlyk gegenereerde Zoon is. En ſchoon dit eenigzins geſchied zy, door zyne wonderdaadige geboorte uit Maria, en door de bediening van zyn Middelaars-ampt, als mede nog klaarder en zekerder door zyne opſtanding, Rom. I. 4, zo heeft egter zyne *verhooging in den Hemel aan 's Vaders rechte hand*, dit veel luiſterryker en baarblykelyker gedaan.

(*) *Glaſſ. Gram. S. L III. T. III can* 15. Deeze verklaart dus, by voorbeeld, 1 Tim. III. 16 *geregtvaardigd*, door, regtvaardig verklaard, beweezen Gods Zoon te zyn.

De Huis-Onderwyzer of Verhandeling over den Huis-Godsdienſt, thans geheel op nieuws, naar den veertiendn verbeterden Druk, uit het Engelſch vertaald. In 's Gravenhage, by Ottho van Thol. MDCCLXII. *Behalve de Voorreden enz.* 587 *bladzyden in octavo.*

HEt groote doelwit van den Schryver in dit Werkje is de uitneemende nuttigheid van den Huis-Godsdienſt aan te pryzen; waar door hy inzonderheid het oog heeft op gezette Godsdienſt-oefeningen der Ouderen met hunne kinderen, der Meeſteren en Vrouwen met hunne Dienſtboden: dat dezelven zich des morgens en des avonds verledigen, om eenigen tyd te beſteeden in 't leezen en overweegen van Gods Woord en de Godlyke Waarheden, midsgaders in den Allerhoogſten te danken voor zyne weldaaden, en hem te bidden om zynen zegen. Hy ſtelt ten dien einde by manier van een geſchiedverhaal, in verſcheidene t'zamenſpraken, met de noodige ophelderingen tuſſchen beiden gevoegd, voor oogen, het deerlyke verval van Godsdienſt in een Huisgezin, daar niets van dien aart plaats had; en de heilzaame gevolgen die 't invoeren van deeze Godsdienſtige Oefeningen te wegen bragt. Het ſtukje is ſtichtelyk geſchreeven, en

en laat zich over 't algemeen met genoegen leezen. Hoewel men 't bepaalde denkbeeld van onzen Schryver, raakende de manier van Huis-Godsdienſt, niet toeſtemme, zo kan men egter dit zyn geſchrift met nuttigheid gebruiken, om 'er door opgeleid te worden, tot eene ernſtige overweeging, hoe grooten nadeel het gebrek van eene Godsdienſtige opvoeding en voorgang der Ouderen, als mede der Meeſteren en Vrouwen met zich ſleepe; hoe noodzaaklyk, en van hoe groot een aanbelang het zy, zorg te draagen, dat ieder de geenen, die tot zyn Huisgezin behooren, tot redelyke denkbeelden van den Godsdienſt brenge, en met een goed voorbeeld voorgaa. Dit zeker is een ſtuk van 't uiterſte gewigt, dat veel al jammerlyk verwaarloosd wordt; en de verpligting hier toe wordt in dit geſchrift, in onderſcheidene opzigten, ernſtig en op geen ongevallige wyze aangedrongen.

Volkomene Wederlegging der XXII. Brieven van P. H. Vlaming, *door* S. van Vilſteren, *by verſcheiden te bekoomen, in groot octavo.*

DE Heer *Vlaming* heeft in den jaare 1741 een Werkje uitgegeeven, onder den Titel, *de drie Hoofdgeſchillen tuſſchen de Rooms-Catholyken.* 1 *wegens het formulier tegen* Janſenius. 2 *wegens de Bulle* Unigenitus, 3 *wegens het Aar's-Bisdom van* Utrecht. *Opgehelderd in XXII. Brieven.* Dit Stukje, dat in hoogagting is by hen, die de zyde der zogenaamde Janſeniſten zyn toegedaan, merkt de Heer van *Vilſteren* aan als een zeer ſlegt geſchrift, dat inzonderheid nu onlangs een zielverdervelyken invloed gehad heeft op de Heeren *Hansſens* en *Spont* met hunnen aanhang Dit heeft hem bewoogen eene briefswyze wederlegging van dat geſchrift te ſchryven; waar in hy, volgens zyn Voorberigt aan den Leezer, in deeze orde zal voortgaan.

„ Voor eerſt zal ik beginnen met een ſchets van *Vlamings* „ onderneeming te geeven. En dan een Geſchiedkundig „ denkbeeld van den aldereerſten oorſprong der *Janſeniſte-* „ *ry*, haare dwaalinge, gefeinsdheid, ſtraffe, ongehoor- „ zaamheid, en de oorſpronk van 't Formulier met eene ver- „ deedinge 'er van. De Hiſtorie van *Quesnel*, zyn Leven en „ wanbedryven, van zyn berugte Boek, en de Hiſtorie van „ de Conſtitutie Unigenitus.

„ Het tweede Deel zal behelzen, een bewys dat door de

„ Conſtitutie Unigenitus twaalf Hooftdwaalingen, tegen de
„ Schriftuure, de Concilien en Outvaderen zyn veroordeelt.
„ Het derde zal in een Hiſtoriſche Tafereel vertoonen,
„ de bedriegelykheid van 't Apel, kuyperye der Apelanten,
„ om door geld aanhangeren te koopen, als mede hunne on-
„ deugende Mirakelen en verfoeijelyke wondergrollen.
„ In deze drie Deelen, zal ik alle verdraaide, dubbelzin-
„ nige, bedriegelyke en valſche bewysreeden, en verfoei-
„ lyke Mirakelen van *Vlaming*, tot ſtaving van 't Janſenis-
„ ten wangevoelen bygebragt, oploſſen of tegen hem zelfs
„ omkeeren, en zoodanig ten toon ſtellen, dat een vroom
„ en gemoedelyk Man zig voortaan zal ſchaamen, zyn eer
„ 'er aan te wagen, om 'er weer mee voor den dag te komen.

Men kan uit dit ſtaaltje eenigermaate afneemen, dat de Heer van *Vilſteren* niet ten oogmerk heeft, dit verſchil der Kerke met de zogenaamde Janſeniſten op eene zagte wyze, maar in tegendeel op een ſcherpen trant te behandelen; en de zes eerſte Brieven, die ons tot nog ter hand gekomen zyn, beveſtigen ons in dit denkbeeld. Mogelyk verſchoont de ſchryfwyze van den Heer *Vlaming*, die hier en daar te bits is, onzen Autheur by zynen aanhang; doch wat hier van ook zy, 't is zeker dat zodanig eene ſchryfwyze de beſte niet is ter overtuiginge, voor al niet in Godsdienſtige verſchillen. Wy zyn in de tot dus ver uitgekomene brieven nog niets gewaar geworden, dat de Heeren *Hanſſens* en *Spoor* met hunnen aanhang verlegen kan maaken; en ze behelzen geene byzonderheden van aanbelang, over het formulier tegen *Janſenius*, die een Proteſtantſchen Leezer konnen uitlokken, om dezelven te doorbladeren.

Aſtrologia, of Sterren-voorzegkunde, in alle deszelfs gronden nagespoo. t, en ontdekt. Door EL. VAR. OI. *onder de Zinſpreuk*, ſtudio creſcit ſapientia. *Te Rotterdam, by* J. Tiele *en* A. Bothal. 1762. *in groot octavo*, 198 *bla. zyden.*

DIt Werkje gaat over eene weetenſchap, die eertyds by Mannen van naam in groote hoogagting geweeſt is, doch in deeze laatſte eeuw byna eene algemeene tegenſpraak ontmoet heeft: wat zyde men in deezen te kiezen hebbe, kan een menſch van oordeel, in de *Aſtronomia* of Sterrekunde bedreeven, het zekerſt na gaan, door deeze kunſt te beoefenen, zyne eigene en de ondervinding van anderen te raadpleegen; nadien hy daar door op eene ontegenzeggelyke

wyze

wyze gewaar zal worden, of deeze manier van voorzeggen zeker, dan of dezelve raadzelagtig zy. Voor hun die luſt hebben den weg van eige oefening in te ſlaan, om deeze weetenſchap te beproeven, kan dit bovengenoemde Werkje van dienſt zyn; voor zo ver we tot nog niets over dit onderwerp geleezen hebben, dat deeze kunſt in zo geregeld eene orde en op zo verſtaanbaar eene wyze ontvouwt, als hier gedaan wordt. — In deezen zin dit ſtukje den Liefhebberen aanbevolen hebbende, zullen wy, ten gevalle van 't meerendeel onzer Leezeren, die ongetwyfeld tegen deeze moeite zullen aanzien, en 't genoeg agten om op Theoretiſche gronden over deeze weetenſchap te oordeelen, eene byzonderheid uit dit Werkje voordraagen, die waarſchynlyk veelen niet onaangenaam zal zyn. Men heeft naamlyk, volgens de regels deezer kunſte, in 't opmaaken van iemands *Horoscoop*, of 't ſtellen van zyne *Geboorte-tafel*, ook na te gaan, *onder wat plaats-teken hy bekoore, en welke eigenſchappen hem, uit hoofde van zynen landaart, eigen zyn:* onze Autheur nu, hier van ſpreekende, geeft by die gelegenheid het volgende korte berigt van de algemeene heerſchende geſteldheid veeler Volkeren, voorgeſteld in de orde der 12 Hemeltekenen waar onder hunne Landen bepaald worden.

1. Onder het vuurige of *Cholerieke* teken van den *Ram*.

„ De *Inboorlingen* van DUITSCHLAND; deze zyn in 't „ algemeen welgemanierd; zeer groote liefhebbers van „ konſten en wetenſchappen, groote Voorſtanders van „ deugd en opregtheid; van een gematigde natuur, doch „ *driftig temperament*; muntende de Mannen boven alle „ andere Volkeren uit in den Kryg.

„ Die van VRANKRYK zyn zeer bekwaam tot geleerd„ heid; ſubtiel van vernuft; behendig in lighamelyke oefe„ ningen, zeer wellevend of hoffelyk; zwierig in hunne „ uitvindingen; geeſtig in taal en ſpraak; kortom levendig, „ *heet van temperament*, en vaerdig in alle onderneemingen.

„ Die van ENGELAND zyn van nature ſtout in hunne „ aenſlagen; doch de allergrootſte beminnaers van geleerd„ heid, en allerhande konſten, groote yveraars voor den „ Godsdienſt, en van *een heet en driftig temperament*.

„ Die van NAPELS zyn ſcherpzinnig; vernuftig in We„ tenſchappen, doch ergdenkend en wraakgierig; niet hoog„ moedig, maar ook niet rondborſtig, of voor de vuiſt; als „ zynde van *een heet en galagtig temperament*.

„ Die van POOLEN zyn tweeledig; die, naar de kant „ van DUITSCHLAND woonen, hebben veel met de *Duit-*

„ *ſchers*

„ *schers* gemeen; doch zyn zoo wel niet gemanierd; en die
„ aan de *Muscovische* en *Tartarische* grenzen leggen, zyn
„ geheel ongemanierd en verwilderd, byna gelyk de *Mus-*
„ *coviters* en *Tartaren* zelve zyn; doch zy zyn beide van
„ *een heet en bloedryk temperament.*

„ Die van BATAVIA zyn wild, woest, en van *een al-te*
„ *heet temperament*; dus byna onbekwaem tot konst, weten-
„ schap of geleerdheid.

II. Onder het aerdsche of *Melancholieke* teken van den *Stier.*

„ De *Inboorlingen* van TURKYEN; deze zyn in 't alge-
„ meen, wild, woest en geheel ongemanierd, van *een droog*
„ *en aerdsch temperament*, en ganschgeene liefhebbers van
„ Geleerdheid of Wetenschappen.

„ Die van ZWEEDEN zyn tweeledig; die aan de kant
„ van *Deenemarken* woonen, zyn wel opgevoede en beleef-
„ de Lieden, en Voorstanders van Godsdienst en Geleerd-
„ heid; maer die in *Lapland* en *Finland* zich onthouden,
„ zyn geheel woest, wild en ongemanierd; doch zy zyn
„ beide van *een koud temperament.*

„ Die van ITALIE zyn scherpzinnig, van een doordrin-
„ gend oordeel, liefhebbers van Wetenschappen, doch vol
„ argwaen en wraekgierigheid, kortom, gematigd in hoog-
„ moedt, maar eigenzinnig in alle omstandigheden; zynde
„ van *een droog en heet temperament.*

„ Die van SPANJE zyn scherpzinnig en bestendig, ho-
„ vaerdig, doch traeg in hunne onderneemingen, groote
„ liefhebbers van liefdehandelingen, als zynde van *een droog*,
„ *maer heel heet temperament.*

„ Die van IERLAND zyn kwaedaertige en halsterrige
„ menschen; traeg tot den arbeid, en geene liefhebbers
„ van Geleerdheid, als zynde van *een droog en aerdagtig*
„ *temperament.*

III. Onder het luchtige of *Sanguinieusche* teken van de *Tweelingen.*

„ De *Inboorlingen* van EGYPTEN; deze zyn in 't alge-
„ meen, door en door wilde, woeste en onbeschaefde men-
„ schen; hebbende veel overeenstemming met de MAHO-
„ METANEN, doch zyn *vervaerlyk heet van Complexie*; voor
„ eerst, uit hoofde van dit *Hemelsteeken*, waar onder hunne
„ landaert behoort; en ten 2*den*, om dat, na het verhael der
„ Geschiedschryveren, nooit geenen Regen den aerdbodem
„ in dat Land verkwikt, maer in de maend van Augustus
„ het ganschc Land, door eene overstrooming van de Ri-
„ vier de NYL, ter hoogte van 16 voeten bevogtigt word.

„ Die

„ Die van HAMBURG, DUITSCH-VLAENDEREN, „ BRABANT, MENTZ en den RHYN zyn in 't algemeen „ beſchreven onder de *Inboorlingen* van DUITSCHLAND; „ alleen is 'er dit byzonder van aen te merken, dat, (daer „ in 't algemeen werdende geſproken, dezelve *een gematig-* „ *de natuur*, *doch driftig temperament* wierd toegeſchreven,) „ deze bovengemelde met *een driftig en bloedryk temperament*, „ *en lugtige natuurs-geſteldheid* behebt zyn.

„ Die van LONDEN zyn in 't algemeen beſchreven on- „ der de *Inboorlingen* van ENGELAND; alleen is 'er dit on- „ derſcheid in, dat die gezegt zyn met *een heet en driftig* „ *temperament* te zyn bezielt; en die van *Londen*, daar en „ boven veel al *zeer bloedryk van Complexie* zyn.

IV. Onder het waterachtige of *Phlegmatieke* teken van den *Kreeft*.

„ De *Inboorlingen* van HOLLAND; deze zyn in 't alge- „ meen aen te merken, als openhertig, niet valſch, arbeid- „ zaam, geduldig, ſpaerzaem, doch wat intereſſant, meeſt „ al groote liefhebbers van Konſten en Wetenſchappen, „ ſterke voorſtanders van den Koophandel, liefhebbers van „ vryheid, en haters van ſlaverny; doch zy zyn van *een* „ *koud en wateragtig temperament.*

„ Die van SCHOTLAND hebben veel overeenkomſt met „ die van ENGELAND; doch zyn in 't algemeen van een „ wilder en woeſter natuur; voornamelyk de *Bergſchotten*, „ en die op *d'Eilanden* woonen, welke zoo door en door „ van eene rouwe natuurs-geſteldheid zyn, dat zy daerom „ gemeenlyk *Wilden* genaemt worden; als zy tot weder- „ ſpannigheid overſlaen, gaen zy alle and're volkeren te bo- „ ven, en in den *Kryg* zyn zy zeer onverſchrokt, ja met „ eene manmoedigheit bezielt, die byna de menſchelykheid „ te boven gaat; doch zy zyn echter van *een wateragtig tem-* „ *perament.*

„ Die van *Venetien* en *Genua* zyn zo als van de ITALIA- „ NEN of *Inboorlingen* van NAPELS gezegt is.

„ Die van ZEELAND zyn op gelyke wyze aen te merken „ als die van HOLLAND; echter met dit onderſcheid; dat „ men onder de ZEEUWEN *ſtouter Zeelieden* vind dan onder „ de HOLLANDERS, maar te gelyk, gaet ook hun *intres-* „ *ſable aert* wat verder, alzoo zy groote liefhebbers zyn om „ *ter kaep*, of *op roof* te varen.

„ Die van VRIESLAND hebben veel overeenkomſt met „ die van HOLLAND; doch hebben ook *een klein gedeelte* „ *van 't gebrek der* ZEEUWEN.

V. On-

V. Onder het vuurige of *Cholerieke* teken van den *Leeuw*:

„ De *Inboorlingen* van ITALIEN in 't algemeen, of *Sicilien*, *Romen* en *Mantua* in 't byzonder, zyn op gelyke wyze aen te merken als van de *Inboorlingen* van NAPELS gezegt is, doch met dit onderscheid, dat die van ROMEN zeer heerschzugtig en hoogvoelende zyn.

„ Die van CONSTANTINOPOLEN zyn in 't algemeen onder die van *Turkyen* beschreven, hoewel dezelve ietwes beter gemanierd zyn, alzoo dit de Hoofdstad van het Oriëntaelsche of Oosterse Keizerryk is, waer in de Inwoonderen wel de meeste gelegenheid hebben, om van anderen beschaefde volken wat te leeren.

„ Die van MECHELEN zyn zoo als wegens de *Inboorlingen* van HAMBURG, DUITSH-VLAENDEREN, BRABAND, MENTZ en den RHYN is gezegt.

„ Die van REGENSBURG zyn zoo als van de DUITSCHERS gezegt is.

VI. Onder het aerdsche of *Melancholieke* teken van de *Maagd*.

„ De *Inboorlingen* van BABYLONIEN; deze zyn in 't algemeen aen te merken, als van eene welgemanierde aert na de gesteldheid dier landstreek, en 't gedrag der omleggende Volkeren; doch zy moeten door een strenge regeeringsform, tot hunnen pligt gehouden worden, alzoo zy anders buiten de paden van billykheit zouden raken, zynde van *een koud en droog temperament*.

„ Die van JERUSALEM zyn domme, onweetende, en verblinde menschen; zeer overeenstemmende met die, welke ten tyde des *Zaligmakers* geleefd hebben, zoo in opzigte van hunnen *aert* als *gedrag*; zynde zy omtrent den waaren *Godsdienst* vervreemt, ja van alle regte en bekwaame hulpmiddelen ontbloot, en van *een dofgeestig en melankoliek temperament*.

„ Die van PARYS en LION zyn als die van VRANKRYK, zynde zelfs in de genoemde eigenschappen alle anderen van hunnen landaert tebovenstreevende.

„ Die van RACKOUW zyn als die van POOLEN, naar de kant van *Duitschland* woonende; doch met dit onderscheid, dat zy ten opzigte van den *Godsdienst*, door verscheide omstandigheden, alle hunne naburen verre te boven streeven, zynde dit de plaets, daer die breedvoerige *Catechismus* uit 398 Vragen en Antwoorden bestaende ten tyde van SOCINUS en zyne *Medebroederen* is opgesteld, en door dien weg alomme bekend.

VII.

VII. Onder 't luchtige of *Sanguinieſche* teken van den *Weegſchaal.*

„ De *Inboorlingen* van LISSABON; deze zyn in 't algemeen groote Voorſtanders van den Koophandel, en dus „ met alle eigenſchappen, (zoo ten goede als ten kwade,) „ welke daer mede verknogt zyn behebt; doch wat de wetenſchappen betreft, die zyn by hen in weinig achting, „ en ten opzigte van den Kryg, zyn zy met weinig bekwaemheid of heldenmoed bezielt; waerſchynelyk om dat hun „ landaert lang buiten het Oorlog heeft geweeſt, hoewel „ niet zonder binnenlandſche oneenigheden, zynde van *een heet temperament.*

„ Die van LYFLAND zyn van eene beſchaefde hoedanigheid, in vergelyking van veele hunner naburen, behoevende ten opzigte van konſten of wetenſchappen weinige „ volkeren te wyken, zynde van *een driftig temperament.*

„ Die van STRAETSBURG, FRANKFORT en WEENEN zyn zoo als van de *Inboorlingen* van DUITSLAND „ is gezegt.

„ Die van ANTWERPEN ſtemmen met de laatſtgenoemde overeen, met dit onderſcheid, dat zy wat meer voor „ *Complimenten*, en zoo voor de vuiſt niet zyn.

VIII. Onder 't waterige of *Flegmatieke* teken van den *Scorpioen.*

„ De *Inboorlingen* van NOORWEGEN; deze zyn aen te „ merken als *tweeledig*; die naer de kant van DEENEMARKEN woonen, zyn wel beſchaefde en gemanierde menſchen, en nog al redelyk ten opzigte van *Godsdienſt* en geleerdheid; maar hoe verder men om de *Noord* komt, hoe „ ſlegter zoort van menſchen men vinden zal, zelfs zoo, „ dat zommige van GODT nog gebodt weten; zynde woeſt „ en wild; doch in 't algemeen geſproken, zyn de NOORLUI van *een koudt*, *maar doldriftig temperament.*

„ Die van DANTZIG zyn mede *tweeledig*; die naer de „ *Pruiſſiſche grenzen* woonen, zyn zeer wel gemanierde en „ beleefde liede1, en veelal van *adel*, dus ook met vry wat „ glorie bezielt, en derhalven met weinig geleerdheid, (in „ 't algemeen geſproken,) begaefd; maer die aen de *Muſcoviſche* en *Tartariſche* grenzen leggen, zyn wilde, woeſte, en onbedreve ſchepzelen, doch zy zyn allen van *een koudt temperament.*

„ Die van MUNCHEN en STETTYN ſtemmen overeen „ met de DUITSCHERS.

„ Die van CATALONIEN zyn als die van SPANJEN.

„ Die

„ Die van PADUA hebben overeenkomſt met de ITA-
„ LIANEN.

IX. Onder het vuurige of *Cholerieke* teken van den *Schutter*.

„ De *Inboorlingen* van HONGARYEN; deze zyn tweele-
„ dig, alzoo dit *Koningryk* verdeelt is in *Opper- en Neder-*
„ *Hongarien*, wordende door de *Rivier den Danauw* van een
„ geſcheiden, waer van het *Opper of Ooſtelykſte gedeelte* na
„ de *Poolſche grenzen* loopt, welkers *Inboorlingen* dus aange-
„ merkt moeten worden, die van POOLEN, *naar de kant*
„ *van Duitſchland woonende*; en de *Inboorlingen* van het *Ne-*
„ *der-Weſtelykſte gedeelte des Koningryks*, hebben overeen-
„ komſt met het geen wy van die van TURKYEN hebben ter
„ neder geſteld.

„ Die van KEULEN, MEISSEN en MORAVIEN ſtem-
„ men overeen met de DUITSCHERS.

„ Die van NARBONNE of NARBONA zyn als die van
„ VRANKRYK.

„ Die van TOLEDO hebben overeenkomſt met die van
„ SPANJEN.

X. Onder 't aardſche of *Melancholieke* teken van den *Steenbok*.

„ De *Inboorlingen* van ganſch AFRICA; deze zyn in 't
„ algemeen wilde en woeſte *ſchepzelen*, geheel onbeſchaefd
„ in *Godsdienſt* of geleerdheid; zynde die geene, die *beneden*
„ *de Middelandſche Zee* woonen, *pik zwart*, maar die *boven*
„ *aen dezelve* woonen, *min of meer blank*, welke *laatſte* nog
„ eenige *Godsdienſt* en wel de *Mahometaanſche* belyden, doch
„ de eerſte zyn volſtrekte *Heidenen*, en alle van *een zeer heet*
„ *en droog temperament*.

„ Die van PERSIEN zyn *na mate der landaert*, beſchaef-
„ de lieden, en van een geſchikten inborſt, doch moeten
„ echter als de TURKEN, door eene ſtrenge regeringsform
„ in tugt, en tot hun pligt gehouden worden, of ſlaen an-
„ ders ligt over tot buitenſpoorigheid; zynde van *een heet*
„ *temperament*.

„ Die van INDIEN zyn als die van BATAVIA.

„ Die van BERGEN IN HENEGOUWEN zyn *gedeeltelyk*
„ als die van VRANKRYK, en *gedeeltelyk* ſtemmen zy over
„ een met het geen van die van HOLLAND is ter neder-
„ geſteld.

„ Die van BRANDENBURG, GULICH en KLEEF ſtem-
„ men overeen met de DUITSCHERS.

„ Die van AUGSBURG zyn egael met de *laetſte*; doch
„ wegens 't ſtuk der *Godsdienſtpligten*, munten zy boven
„ al-

„ alle hare naburen uit; waarſchynelyk om dat in die Stadt,
„ de *Augsburgſche Confeſſie of Lutherſche Geloofs-belydenis*, voor
„ 229 jaer tot ſtand is gebragt, *en als nog ſtrict word onder-*
„ *houden.*

XI. Onder 't luchtige of *Sanguinieſche* teken van den *Waterman.*

„ De *Inboorlingen* van gansch AZIA; daer van zouden zeer
„ veele zaken kunnen gezegt worden, nadien men in dat
„ *waereldsdeel*, verſcheide zoorten van menſchen vind; doch
„ de meeſte zyn wild en woeſt, en overeenſtemmende met
„ het geene van die van TURKYEN gezegt is.

„ Die van MUSCOVIEN zyn, vermits dit Land voor
„ een groot gedeelte aan 't voorſchreven *waereldsdeel* ge-
„ hegt is, met de laeſtgenoemde in veel opzigten overeen-
„ ſtemmende; hoewel niet geheel en ook niet allen; want
„ die na de *Poolſche kant* woonen, zyn van beter hoedanig-
„ heden dan de anderen, vermits dat land in 't algemeen ze-
„ dert de *regering* van den *doorluchtigen Czaer Peter* kragt-
„ dadig verbeterd is.

„ Die van DENNEMARKEN zyn in oude tyden meede
„ wild en woeſt geweeſt; doch zedert de goede *regerings-*
„ *form* van verſcheide KONINGEN, ten uiterſten welge-
„ manierd geworden, zoo dat zy de andere *Europeiſche vol-*
„ *keren* in konſten en weetenſchappen, als mede in de *Gods-*
„ *dienſt der Lutheranen*, niet behoeven te wyken; doch zy
„ zyn alle van *een koud temperament.*

„ Die van WESTPHAALEN zyn als de DUITSCHERS.

XII. Onder het waterachtige of *Phlegmatieke* teken van de *Viſſen.*

„ De *Inboorlingen* van gansch AMERICA; deze zyn in 't
„ algemeen aen te merken als heidenſche volkeren, echter
„ zyn zy zeer goed van begrip, en ſchrander in uitvindin-
„ gen van konſtige handwerken, en ten opzigte van den
„ *Godsdienſt*, zyn zy op veele plaetſen door hunnen omme-
„ gang met *Europeiſche volkeren*, kragtdadig verandert, als
„ een denkbeeld van den waren GODT hebbende verkregen;
„ doch in 't hart van 't land leven zy nog in de blindheid der
„ *Heidenen*, en zyn alle van *een heel heet temperament.*

„ Die van SWITSERLAND zyn van een ſterk lichaams-
„ geſtel; goed tot arbeid, getrouw in hunne beloften, re-
„ delyk in hunnen handel, openhertig, zelfs omtrent hare
„ eige zaaken, wel ervaren in den Kryg, en in het ſtuk
„ der *Godsdienſt* verre gevorderd, en zommige ganſch niet
„ hygeloovig; doch alle van *een koud temperament.*

„ Die van NORMANDIEN zyn egael met die van
„ VRANKRYK.
„ Die van CALABRIEN ſtemmen overeen met die van
„ ITALIEN.
„ Die van COMPOSTEL of SINT JAGO zyn van dezel-
„ ve aert en eigenſchappen, als wy van die van SPANJEN
„ hebben ter nedergeſteld.

De Waereld in 't klein, of de ſpoedige Reiziger, geevende een beknopt verhaal van al het gene in alle Landen, nuttig, noodig en weetenswaardig is: als de Gelegendheid, Gewoontens, Zeden, Temperament, Levenswyze, Uitſpanningen, Godsdienſtige en andere Plechtigheden; Koophandel, Manufacturen, Konſten en Wetenſchappen, Regeering, Staatkunde, Wetten, Gebouwen; Beeſten, Vogels, Viſſen en Planten; Steden, Bergen Rivieren, enz. van ieder land. *Getrokken uit alle de beſte Reisbeſchryvingen en byzonder gevolgt, na die van de Heer* JAN FRANSHAM, *en anderen. In 's Gravenhage by* H. Bakhuiſen, 1762. *behalven de Opdragt en Voorreden* 508 *bladzyden in octavo.*

DAt deeze Titel meer belooft dan de Schryver in zo kort een beſtek ter uitvoeringe heeft konnen brengen, is gereedlyk te begrypen. Het doorbladeren van dit Stukje heeft ons getoond, dat de inhoud eenigermate aan 't Opſchrift zou beantwoorden, indien het zelve aldus luidde. *De waereld in 't klein, of de ſpoedige Reiziger, geevende een oppervlakkig berigt van de ligging en uitgeſtrektheid der voornaamſte Landen, met aantekeningen van eenige byzonderheden raakende de Gewoontens enz. by verſcheidene Volkeren: getrokken uit zommige Reisbeſchryvingen, en byzonder enz.* Wat het Stukje zelve verder betreft, het is niet zeer geſchikt om eene geregelde kundigheid mede te deelen; de Schryver is dikwerf wydloopig in min weezenlyke dingen, of geeft zich toe aan uitweidingen, terwyl hy in andere gevallen zich weder dermaate de kortheid bevlytige, dat zyn ſpoedige Reiziger geen byzonderheden van belang mededele: het is egter over 't algemeen van dien aart, dat het van 't gemeen voor tydverdryf met vermaak geleezen kan worden; en iemand, die een goed geheugen heeft, in ſtaat kan ſtellen, om deeze en geene byzonderheden van verſcheidene Volkeren te verhaalen. Indien onze Schryver geen hoo-

ger

get doelwit heeft met de uitgaave van dit zyn geſchrift, zal het redelyk bekwaam zyn voor 't oogmerk waar toe 't geſchikt is.

Practicaal Geneeskundig Handboek, of kortbondige, echter volkomene Onderrechting om de inwendige Ziekten 't beſt te geneezen door D. LAURENTIUS HEISTER, wylen uitmuntende Hoogleeraar in de Genees-Heel- en Kruidkunde, op de Hertoglyke Brunswykſche Univerſiteit te Helmſtad. *Nevens een voorafgaande Verhandeling van de Voortreffelykheid en Uitſtekendheid der Mechaniſch-geneeskundige Leerwyze: Uit de laatſte Hoogduitſche Drukken vertaald. Te Amſterdam, by* Jan Morterre. 1761. in 8vo. zynde het Werk zelf, met een uitvoerig Bladwyzer 708, en de voorafgaande Verhandeling 154 bladzyden.

DE Heer HEISTER door zyne Ontleed- en voornaamlyk heelkundige Werken, zich een naam gemaakt hebbende onder de Geleerden in deze Wetenſchappen; beſloot eindelyk ook, iet, aangaande de beoefening der Geneeskunde, op te ſtellen en in 't licht te geeven; tot nut en voordeel, gelyk hy zelf betuigt, zo van de beminnaars der Geneeskunde, als der lyderen; en te gelyk ook, om de zodanigen den mond te ſtoppen, die zich niet hadden ontzien, by ſommige Grooten Hem te laſteren en valſchelyk te betigten, als of Hy nietmetal dan alleen de *Chirurgie* verſtondt, en van de geneezinge der inwendige Krankheden ten eenenmaale onkundig ware. Dit Werk is, eerst, zo ik meene, in 't Latyn uitgegeven, onder den titel *Compendium Medicinæ Practicæ*, en gedrukt te Amſterdam, by de *Janſſoons van Waesberge*, in 't jaar 1743. Sedert is het, mooglyk, in 't Hoogduitſch vertaald, gelyk op den titel van deze Nederduitſche Vertaling ſchynt te kennen gegeven te worden, ſchoon het niet duidlyk uitgedrukt zy; wyl maar gezegt wordt, dat het *uit de laatſte Hoogduitſche Drukken* vertaald is, 't welk ook van Latynſche herdrukkingen in Duitſchland kan verſtaan worden. Het Werk zelf, op kundigheid en een veeljaarige ervarenis gegrond, heeft veel goede regelen, welken in de behandeling van ziekten van nut konnen zyn. De orde, waar in de ziekten verhandeld worden is deze. In het eerſte *Hoofdſtuk* wordt geſproken van de Ziekten uit Bloedrykheid ontſtaande. *Hoofdſt.* II. — VI.

Van de Koortzen. VII. Van de Ontſteekingen. VIII. Van de Bloedſtortingen. IX. Van de opgeſtopte Bloedvloeijingen. X. Van de ophooping des Bloeds. XI. Van de Bleekzugt. XII. Van de Verſtoppingen. XIII. Van allerhande Vloeijingen, Uitſtortingen en Buikloopen. XIV. Van de voornaamſte Ziekten der Zintuigen. XV. Van de Toevallen in de Werktuigen der Beweeging XVI. Van de Ziekten in de Maag en Darmen. XVII. Van de voornaamſte Ziekten van 't Vrouwlyk geſlacht. XVIII. Van de Ziekten der Kinderen en Jongelingen. XIX. Van de Vergiften. XX. Van de Gezond-Bronnen. Van deze orde geeft de Schryver in zyn Voorberigt of Inleiding, deze reden: Hy oordeelt, dat de Leerwyze der Ziekten, volgens de verdeling van 's menſchen lichaam, gelyk by ſommigen het gebruik is, veele zwaarigheden, geduurige herhaalingen, wanorde en verwarring onderhevig is. Men zal in tegendeel, oordeelt Hy, veel duidlyker kundigheden verkrygen, wanneer men de Ziekten, welken met elkander gelykformig zyn, gelyk in de Kruidkunde geſchiedt, onder eene *Claſſis* en orde brenge, en dan van de Ziekten van elke *Claſſis*, en van derzelver natuur, oorzaaken, kentekenen, werkingen, veranderingen, beloop, uitkomst en einde, in 't algemeen, een goede bepaaling en rechte beſchryving make. Dus doende, meent Hy, zal een Leerling, naar de hoedanigheid en de geneezing van ieder byzondere Ziekte, welke met anderen, onder eene *Claſſis* behoort, veel ligter en gemaklyker begrypen, en terſtond beter oordeelen konnen, wat by elken Lyder dient gedaan of gelaten te worden. Niemant, gelooven wy echter, zal denken, dat de Heer HEISTER, door deze ſchikking te volgen, alle verwarring en herhaaling heeft konnen vermyden; en men heeft tot nog toe geene orde konnen vinden, waar in zulks kan geſchieden. 't Komt derhalve minst aan op de orde, meest op een goede historie of beſchryving der Ziekten, en het geene tot geneezing van dezelven vereiſcht word.

De Schryver heeft goedgevonden eene *Verhandeling* voor dit Werk te voegen, *aangaande de Voortreflykheid en Uitſtekendheid der Werktuigkundige Geneeskunde, boven andere leerwyzen* [die van STAHL wordt voornaamlyk bedoeld] *derzelve*. De Vertaaler hadt, zonder het Werk eenigzins te benadeelen, 'er deze *Verhandeling* konnen aflaten; om dat in ons Vaderland, en zelfs in Duitschland, zo weinige Voorſtanders meer voor de Leere van STAHL gevonden worden, dat het niet nodig zy een Werk met eene Wederlegging van

de

dezelve te bezwaaren. Zyn 'er in Duitschland nog overig, men hadt zulks dan voor de Duitschers konnen laten.

Wy zullen de Lezers iet voorhouden uit het *Hoofdſtuk*, welk tot opſchrift heeft, *van de Heete Maag- Darm- en Darmſcheel- Koortzen*, zo om eenig begrip te geeven van de behandeling, als om dat wy, met den Heer HEISTER geloven, dat deze Koortzen, door veele Geneesheeren, niet genoeg opgemerkt of van anderen onderſcheiden worden. Zy zyn, volgens onzen Schryver, van andere heete Koortzen, voornaamlyk verſchillende, dat 'er gemeenlyk een onſchaadlyke Buikloop mede verzeld ga (*); en heete Zweetmiddelen de Ziekte erger maken. De Lyders klaagen van groote Benaauwdheid, Krachteloosheid, vallen ligt in Razerny, en krygen Uitſlag [indien niet over het geheele lichaam, doorgaans op den rug, en omtrent de lendenen]. De oorſprong en zitplaats van deze Koortzen moet in de Maag en Darmen gezogt worden, of wel in eene ſtoffe welke in deze deelen opgehouden wordt; hierom mogenze met meer regt Maag- of Darm-Koortzen genoemd worden, dan Darmſcheel-Koortzen, gelyk BAGLIVIUS dezelve genoemd heeft. De Schryver wil, dat men tot deze Koortzen moet brengen alle, welken, gemeenlyk, met den naam van kwaadaartige Koortzen benoemd worden; en dat men de toevallen uit de bedurve ſtoffe, in de genoemde ingewanden, of ook naar elders overgebragt, zal verklaaren. Het beloop van de Ziekte wordt op deeze wyze voorgeſteld. 1. De Koortzen verwiſſelen dikwils met eenige huivering, zonder een bepaalden tyd te houden. 2. De mond en keel zyn bezet met een taaije ſlym. 3. Dikwils is 'er Buikloop by met een grooten ſtank. 4. Al het geene naby en onder de korte ribben is, wordt geſpannen, en is dikwils zeer pynlyk. 5. De ſlaap is zeer ongerust. 6. Doorgaans is 'er pyn in 't hoofd en in den nek. 7. De Pis is doorgaans natuurlyk. Wanneer deeze omſtandigheden, in een hoogen trap, by deeze Koortzen zyn, zynze gevaarlyk en doodlyk. Niet zo kwaadaartig zynde eindigt de Ziekte, ſomtyds, met doofheid of maakt Oor-Klier-Gezwellen.

De

(*) Dit teken van onderſcheid is echter niet algemeen; want men ziet deze Ziekte dikwils zonder Buikloop. Men kent ze aan de Toevallen van ſchielyke verzwakking, zwaarer toevallen, voornaamlyk in de Herſenen en het Zenuwgeſtel, dan men van eene Koorts met zo weinige heftigheid, zou verwagten.

De ſtoffe van deze Koortzen in het gedarmte of de maag hangende, moet de geneezing voornaamlyk beſtaan in dezelve te ontlasten. Buikopenende middelen komen hier dan voor alle anderen in aanmerking, waar by Braakmiddelen, van onzen Autheur, gevoegd worden. (*) Heilig Bitter, pillen van Aloë gemaakt, en meer andere afgang verwekkende middelen, worden hier toe aangepreezen. Men kan ook Klisteeringen tot het zelfde einde gebruiken. [Schoon de voorgemelde middelen beter zyn] De Aderlatingen komen in deze Koortzen of geheel niet of zelden te pas, en niet dan in bloedryke Lyders en in 't begin van de Ziekte.

Voorts maakt de Schryver nog gewag van eenige toevallen by deze Ziekte, [doch de meesten verdwynen na behoorlyke ontlastingen.] Wanneer de Buikloop al te hevig en te lang aanhoudende zy, wil Hy, dat men dezelve met een *Drachme Dioscordium* tegenga. Als het hoofd zeer pynlyk is, zal men de voeten warm, en het hoofd wat koel houden. De Dieet moet beſtaan uit ligt verteerbaare ſpyzen; en wyn behoeft men niet volſtrektelyk te onthouden. Dus hebben wy het zaaklyke ter neergeſteld van dit *Hoofdſtuk*, 't welk, niet zonder verwarring en menigvuldige herhalingen geſchreven, wezentlyk eenige nutte aanmerkingen vervat.

De *Pleuris-Ziekte* of het Zydwee, wordt onder het Hoofdſtuk van de Ontſteekingen verhandeld, en dus gelyk doorgaans, omſchreven. Zy is eene Ontſteeking van het Ribvlies, en dikwils ook van de naburige, of naastbygelegene deelen der Long: waar dan by komt een ſterke ſteekende pyn in de zyde, een harde puls, een zeer moeilyke en pynlyke ademhaling, met een zeer bezwaarlyken hoest. Behalven de verdeelende middelen, welken in gemeen gebruik zyn, pryst de Heer HEISTER met reden aan, als het allerbeſte, een gekampherde Zaadmelk, waar van hy het volgende voorſchrift, als van Dr. WERLHOFF afkomſtig, mededeelt.

R. Semi

(*) De ondervinding ſchynt aan te wyzen, dat Buikopenende middelen doorgaans beter voldoen dan Braakmiddelen. Het lichaam, door deze Koortzen, ſchielyk verzwakt wordende, verdraagt de laatstgenoemden bezwaarlyk, de eerſten gemaklyk; en dezen onbeſchroomd gegeven, al is de Ziekte reeds tot een groote hoogte geklommen, bevorderen de genezing, boven alle anderen.

℞. *Sem. Meloni.*
Cardui Mar. van elks één Loot.
Camphoræ, twee Scrupels.
Gerſtewater één Pont.
Laat het tot een Zaadmelk gemaakt worden.
Doe 'er dan by
Antimon. Diaphoret.
Nitri puriſ. van elks één Drachme.
Sacchar. albiſ. naar welgevallen.

Hier van moet om 't half uur een lepel vol gegeven worden. De Kracht van zulk een Zaadmelk is verwonderlyk in een waare Ontſteeking van de Borst, dat is een waar Zydwee (*). De Schryver vergeet ondertuſſchen niet, herhaalde Aderlatingen hier by aan te beveelen.

In de Genezing van geringe *Bloedſtortingen* vinden wy deze aanmerking van den Schryver gemaakt. Wanneer de Bloedſtorting reeds tegenwoordig, niet aan een gevaarlyke plaats, en niet te ſterk is; heeft men bykans geheel geene genezing nodig, indien maar de Lyder zich ſtil houde, en voor alle heete en ſcherpe dingen wagte. En al is het dat de Bloedſtortingen eenigzins ſterk zyn, moet menze nogtans niet aanſtonds met ſamentrekkende Middelen opſtoppen; dewyl hier door, eensdeels, de vaten en klieren in de Maag, Darmen, Darmſcheel, Long en andere Ingewanden ſamengetrokken en verſtopt zouden worden, waar uit ligt de Teering, Longe-Bleek- en Waterzugt ontſtaan; en anderdeels, door dit opgeſtopte bloed ook andere Ziekten konnen veroorzaakt worden. Dus 't beter is, dat men in het begin de opwelling des bloeds, welke meesttyds hier tegenwoordig is, matige door een Drank van gemeen water, of door een Koeldrank van Gerſtewater met wat Citroenſap, of Hui enz. Ook kunnen hier van nut zyn de Poeijers van *Salpeter*, *Tartarus vitriolatus* en zuurgemaakte aardagtige middelen, welken men, des nodig zynde, alle uuren, of zelfs meermaals van een *Scrupel* tot een halve *Drachme*, in gemeen water, of in andere bekwaame verkoelende wateren kan inneemen, en een dronk koud water 'er op drinken. Een Amandel of Zaadmelk van verkoelende zaaden kan ook van dienſt

(*) De uitwerking van dit middel hangt af van de Kamfer, de andere dingen, welken by deeze Zaadmelk gevoegd worden zyn onnodig.

dienſt zyn. —— Maar indien de Bloedvloeijing zeer ſterk aanhoudt, en den Lyder mat en krachteloos maakt, worden ſterker middelen vereiſcht, waar onder het ſamentrekkend Drankje van SYLVIUS een der krachtigſte is, beſtaande in het volgende.

℞. *Aq. Burſ. pastor.* drie Uncen.
Equiſet.
Plantag. van elks twee Uncen.
Cinnamomi cydon. één Unce.
Acéti vini één Unce.
Coral. rub. præp.
Lap. Hæmatit. præpar. van elks één Drachme (*).
Laudan. Opiat. twee Greinen.
Syrup. Granator. één Unce.
M.

Hier van geeft men elk half uur twee of drie lepels, en tusſchen beiden houdt men aan met de aangeprezene middelen ter mindering van de opwelling van het bloed.

Aan 't end van ſommige *Hoofdſtukken* voegt de Schryver eenige *Praktikaale Erinneringen*, waar in dikwils iet goeds gevonden wordt. By voorbeeld achter de *Ontſteekingen* geeft de Heer HEISTER deze waarſchouwingen. 1. „ Alhoewel „ het Aderlaten by de meeſte Ontſteekingen, in 't begin, „ zeer nuttig is; is het nogtans doorgaans ſchadelyk, als „ het te laat geſchiedt, of de Lyder reeds te zwak is. Wanneer echter de Lyder zeer bloedryk is, ſterke krachten, „ en veel hitte heeft, en de Ziekte voor de aangeprezen „ Middelen niet wykt, kan men nog wel, met voordeel, „ eens eene Ader openen.

2. „ In geringe Ontſteekingen, en by lichaamen die niet „ bloedryk zyn, is het Aderlaten niet altoos noodzaaklyk. „ Maar in Ontſteekingen met beſmettelyke kwaadaartige „ Koortzen, en waar by de Lyders meeſt of altoos zeer „ krachteloos zyn, is het in 't gemeen ſchaadlyk, moeten- „ de dus niet ondernomen worden.

3. „ Koude dingen, 't zy uiterlyk of innerlyk gebruikt, „ zyn, by alle Ontſteekingen in 't algemeen ſchadelyk. „ Nogtans kan men by een geringe oog-Ontſteeking, voor- „ naamlyk in 't begin, zich van enkel koud water, of van „ kou-

(*) Hier is een drukfout, want in plaats van *twee Gr.* moet geleezen worden *één Drachme*. Zie de Latynſche Uitgave.

„ koude Oogwaters, met voordeel en zonder ſchade bedie-
„ nen (*a*).

4. „ Geestryke, heete en vlugge Medicynen, zyn inner-
„ lyk by de Ontſteekingen ſchadelyk, maar uiterlyk hebben
„ de Geestryke, en in 't byzonderlyk de *Spiritus Vini Cam-*
„ *phoratus* een verdeelende en verkoelende kracht, enz.

Aan 't end van het *Hoofdſtuk* van de Bloedſtortingen, vindt men deze Regelen.

1. „ By alle opgeſtopte Bloedvloeijingen, moet zich een
„ verſtandig Geneesheer wagten van al te ſterk afdryvende
„ Middelen, of, ten minſte, dezelven in een geringe maate
„ geeven. Om dat zulks van Bloedſpouwing, Bloedbraking
„ enz. kan gevolgd worden.

2. „ In een opgeſtopte Kraam-vloed kunnen, hier door,
„ ligt gevaarlyke Koortzen verwekt worden.

3. „ Op gematigde Middelen geen verwagte ontlaſting
„ volgende, doet men beſt het geval eenigen tyd aan de
„ Natuur over te laaten.

4. „ Het Aderlaten is, by alle opgeſtopte Bloedvloeijin-
„ gen, voornaamlyk alsze weerſpannig zyn, het beſte en
„ noodzaaklykſte Middel. Schoon deze de kwaal niet ge-
„ heel wegneeme, maaktze dezelve, gemeenlyk, draaglyk-
„ ker; en geeft tyd, dat men de Ziekte naderhand, door
„ een goede Levenswet, en andere bekwaame zagte Midde-
„ len, zo veel te ligter kan geneezen ".

De Heer HEISTER, de Practyk der Geneeskunde veele jaaren geoefend hebbende, heeft door ondervindingen veele dingen opgemerkt, welken Hy, zo 't ſchynt, getrouwlyk, in dit Werk heeft opgegeven; waarom het, met nut, niet alleen van eerſt beginnende, maar ook geoefende Geneesheeren, gebruikt kan worden. De Vertaaler heeft ook op enkele plaatſen eenige Aantekeningen onder de bladzyden gevoegd: immers wy beſluiten dit, om dat achter dezelven de Letter V. gezet is, en die Aantekeningen, althans in onze Latynſche Uitgave, niet gevonden worden. Het was billyk geweeſt hier van in eenig Voorberigt verſlag te doen: doch de Vertaaler heeft niet goedgevonden eenige Voorrede of Voorberigt, dan van den Heer HEISTER zelve, voor 't Werk te voegen.

(*a*) De reden is, om dat de zogenaamde geringe Oog-ontſteeking, doorgaans, beſtaat in Roos, en niet in een waare Ontſteeking. Als 'er deze laatſte bykoomt, kan het Oog geen koude dingen verdragen.

Memoires ſur divers Sujets de Medecine. 1. & 2. Sur le Cerveau, principe de la Generation. 3. Contre l'ebullition des Plantes. 4. Sur l'Abus des Huileux. 5. Sur la Pierre. 6. Sur la Rage. 7. Sur le Pouls. 8. Sur la Conſervation des Hommes bienſaits. Par Mr. LE CAMUS, Docteur Regent de la Faculté de Medecine, en l'Univerſité de Paris, des Academies Royales d'Amiens, la Rochelle, & de la Societé literaire de Chalons ſur Marne. a *Paris*, chez Ganeau, Libraire, 1760.

Verhandelingen over verſcheide Onderwerpen der Geneeskunde. 1. en 2. Over de Herſenen, als het beginſel der Voortteeling. 3. Tegen het kooken van Kruiden. 4. Over het Misbruik van Olieagtige middelen. 5. Over den Steen. 6. Over de Honds Razerny. 7. Over de Puls. 8. Over het bewaaren van welgemaakte Manſchap. Door den Heer LE CAMUS, M. D. Regent van de Faculteit der Geneeskunde, enz. *in 12. groot 314 bladz. zonder de Voorreden en het Regiſter.*

DE Titel geeft den korten Inhoud van het geheele Werk. Twee uiterſten zyn'er waar in veele Schryvers vervallen. Sommigen, naamlyk, leggen zich niet anders voor, of ten minſte ſchryven niets anders dan 't gene bekend is, hunne ſamenſtellingen of verhandelingen vullende met zaaken, welken zy uit anderen overgenomen hebben. De zodanigen ſchynen zich te vergenoegen, bekende zaaken, in een beter orde, bekwaamer ſtyl, en met meerdere klaarheid voorgeſteld te hebben, dan tot nog toe van anderen geſchied was. Anderen, in tegendeel, als of zy het te laag oordeelden, het gene voor hen geſchreven was, als waarheid aan te neemen, brengen zaaken voor 't licht, welken tegen de algemeene gevoelens regelrecht ſtryden, en waar aan niemant, voor hunnen tyd, gedagt heeft. De wyze van ſchryven der eerstgemelden kan men niet ontkennen eenigzins ſlaafagtig te zyn, en de wetenſchap zeer geringen dienſt, indien niet veel eer ondienſt te doen: om dat zy ſlegts het getal der Samenſtelſelen, welken reeds te menigvuldig zyn, vermeerdert, en geen nieuws tot verbetering van de weetenſchap aanbrengt, ja 'er zelfs niet op toelegt; „ die een ander volgt vindt niets nieuws, en zoekt „ het zelfs niet". (*) Maar die van de laatſten, ſchoon ze de wetenſchap, in ſommige gevallen dienſt kan doen; om datze onbekende tegen bekende zaaken overſtelt, en gelegen-

(*) *Qui alterum ſequitur, nihil invenit, imo nec quærit.* SENECA.

genheid geeft, om algemeene gevoelens te toetſen, en de zwakheid en onvolkomenheid derzelven, in veele gevallen, aan te toonen; gaat menigmaalen met vermetelheid verzeld, en wordt gebruikt, om de zugt van trotsheid, en om boven anderen uit te ſteeken, of ten minſte, wat nieuws te voorſchyn te brengen, te voeden, meer dan de waarheid te zoeken, en de wetenſchap bevorderlyk te zyn. Allerzichtbaarſt blykt dit, wanneer de voorgeſtelde zaaken, zeer verre, en tot buitenſpoorigheid toe, van de aangenomen gevoelens afwyken, en met groote ſtoutheid voorgeſteld worden. Het juiſte midden is in alle gevallen moeilyk te treffen, en ook hier. Zonder eenige toepaſſing hier van op den Heer LE CAMUS te maaken, moeten wy zeggen, dat zyne Verhandelingen op den laatſtgemelden trant geſchreven zyn, gelyk wy voorneemen, door het aanhaalen van eenige ſtukken uit dezelven, onze Lezers te doen blyken.

Het opſchrift van de eerſte zyner Verhandelingen is. *Van de Herſenen, waar in het beginſel van de Voortteeling verklaard wordt.* De Schryver zegt dat hy na eigen onderzoek met behulp van vergrootglazen, hadt bevonden, dat men tot nog toe geen regtmatig denkbeeld van de Herſenen heeft gevormd. Behalven de Vaten welken de zelve bevogtigen, vondt hy alles te beſtaan in een ondoorzichtige en doorzichtige ſtoffe. De laatſtgemelde is de ſchorsagtige, en de eerſte de mergagtige zelfſtandigheid. Hy merkt derhalve de Herſenen aan als de Pit, in een vrucht van Planten, en welke het zaad in zich heeft van het ſoort, welke hy weder voortbrengen moet. Tot nader verklaaring voegt hy 'er by; Om een Pit vindt men een harde en houtagtige bolſter, en hier onder een vliesagtig bekleedſel, vervolgens de korrel, waar van het maakſel niets anders vertoont dan een enkele ſamenhang van deelen. En dit kan op allerhande graanen toegepast worden. Zo ook de Herſenen, zy zyn beſloten in een beenigen Dop, en deze is van binnen met vliezen bekleed; de Herſenen zelven zyn een zagte en mergagtige zelfſtandigheid, waar van de deelen maar by elkander gevoegd ſchynen te wezen, zonder een vaſten ſamenhang te hebben. Een Noot openende ziet men aan iedere helft twee lobben, door een ſoort van middenſchot van een geſcheiden, en aan het langwerpige en middenſte gedeelte van de Dop vaſt; en aan het hoofd van den zelven een houtagtig kraakbeen, 't welk halfrond, de twee onderſte kwabben van de bovenſte ſcheidt. De Herſenen zyn ook verdeeld in verſcheiden kamers, door byzondere middenſchotten. Het voorſte maakt

een

een ſoort van tusſchenſcheidſel, tusſchen de twee groote kwabben van de Herſenen. Het middenſte ſcheidt de groote van de kleine Herſenen enz. Uit een Korrel koomen ſtammen, welken zich in takken verdeelen. Zo ook, uit de Herſenen gaan veele ſtammen van Zenuwen uit, welken zich in oneindige takjes verdeelen: zo dat iemant, die voor de eerſtemaal een plaat zag van de Zenuwen, of het ſamenſtelſel der zenuwen op zich zelve bereid en bewaard, zou meenen dat hy een boom zag, welke men van zyne bladen hadt beroofd. Wyl het nu ontwyfelbaar is, dat de zaaden het beginſel zyn van de voortkomſt, het leven en den groei der Gewaſſen, dunkt het den Schryver zeer waarſchynlyk, dat de Herſenen, welke een dierlyke korrel zyn, het beginſel zyn van de bevrugting, ontzwagteling en groei der Dieren. Het gene HARTSOEKER, LEEUWENHOEK en anderen, door Vergrootglazen, in het manlyk zaad gezien hebben, zyn, by den Heer LE CAMUS, niets anders dan kleine Herſentjes, welken in het zaad dryven. Zy zyn dat blaasje, welk men, terſtond na de bevrugting ontdekt, en zelfs voor dat het ſpringend puntje (*) nog gezien wordt. Deze Herſenen de zaadkorrel zynde, waar uit het Dier moet voortkoomen, ſchiet ten eerſten wortelen, om zich vaſt te hegten aan een plaatſe, waar uit hy voedzel kan trekken.

Dezelfde ſtoffe wordt in eene *Verhandeling*, welke hier aan gehegt is, vervolgd. De Schryver meent dat het eerſte belletje, welk men terſtond na de bevrugting gewaar wordt, de Herſenen zyn, welken allereerſt aanvangen te groeijen, om vervolgens de uitbottingen te maken, tot ontzwagteling van de andere werktuigen; gelyk de lobben der zaaden eerſt zwellen, om vervolgens een ſtam en takken voort te brengen. Om nu te toonen, hoe de zelfſtandigheid der Herſenen, buiten het lichaam, in een ander lichaam geworpen wordt, om leven en groei te krygen, merkt hy aan, dat de Ballen hunne voornaamſte zenuwen ontfangen, van de Tusſchenribbigen, die van de Lendenen afkoomen, meent de Heer LE CAMUS, gaan ſlegts in de bekleedſelen. De Tusſchenribbige zenuw maakt veel knoopen (†), welken aangemerkt worden, als zo veel kleine Herſenen, waar uit nieuwe takjes voortkoomen. De gemelde zenuwen maaken eindelyk een voornaam *Ganglion*, zegt hy, en hier aan heeft men den naam van Ballen gegeeven. Dezen worden, in 't algemeen, voor klieragtige lichaamen gehouden, maar zyn, vol-

(*) *Punctum ſaliens.* (†) *Gangliens.*

volgens den Schryver niets anders dan Zenuwknoopen. Het te rug voerend vat (*) ſchynt hem een waare zenuw te wezen, welke uit den Bal als een Zenuwknoop voortkoomt, waar in men, het zelve doorſnydende, een witte mergagtige zelfſtandigheid vindt, welke hy oordeelt van de Herſenen zelve af te koomen, en niet in de Ballen afgeſcheiden te worden. Hy laat niet na tot verſterking van zyn gevoelen, PLATO, PITHAGORAS en HIPPOCRATES aan te haalen, die gezegd hebben dat de zaadſtoffe uit het Rugmerg afkomſtig is. Wy zullen de redenen en Proeven, waar op de Heer LE CAMUS zyn gevoelen tragt te veſtigen, hier niet byvoegen. Het is ons genoeg, 's Mans byzondere gedagten voorgeſteld te hebben. Die het der moeite waardig oordeelen dezelven in overweeging te neemen, kunnenze in het werk zelf vinden.

De derde *Verhandeling is tegen het kooken van Plantgewaſſen.* 'Er zyn geene Planten, zegt de Schryver, welken kooking kunnen verdraagen, zonder van natuur te veranderen. De Gewaſſen kunnen, naar zyne gedagten, verdeeld worden in agt ſoorten. 1. In welriekende. 2. Die een vlug loog-zout hebben. 3. Zuure. 4. Slymerige, 5. Samentrekkende. 6. Die eenig vlug zout in zich beſloten hebben. 7. Waterige en 8. Harſige Planten.

I. De welriekende verliezen haare geur ligt van zelfs, gevolglyk nog meer door kooking. En hier worden de Thym, Rosmarin, Meliſſe, Saffraan enz. ten voorbeelde bygebragt. Zodanigen moeten dan maar getrokken worden. II. Het zelfde wordt gezegd van Gewaſſen met een vlug loogzout, gelyk de Waterkers, Peperwortel, Lepelblad en dergelyken. De zulken moeten uitgeperst; en het ſap 'er van gebruikt worden. III. Zuure Planten, te lang op het vuur gehouden, worden ſcherp, en verliezen het grootſte gedeelte van haar zuur. Indien men eenigen wil kooken, moet zulks in een Waterbad, en niet op bloot vuur geſchieden. Een goede Kok, zegt de Heer LE CAMUS, doet geen Azyn by eenige ſauſe, voor dat hy dezelve van 't vuur afneemt. Zelfs de wyn verlieſt door kooking het fynſte, en wordt ſcherp en wrang. IV. Slymerige (†) Gewaſſen moeten ook niet gekookt worden: want de ſlymerigheid wordt door de kooking te veel ontbonden, en als 't ware vernietigd. V. Zelfs ſamentrekkende Planten moeten niet lang gekookt worden. Dezen zyn alleen ſamentrekkende, om dat-

(*) *Vas deferens.* (†) *Mucilaginenſes.*

datze een vitrioolagtig zuur hebben, met een influrpende aarde vereenigd: gelyk de Smeerwortel, Weegbree, Tormentill. enz. VI. Men moet ook geene Gewasſen kooken, welken een vlug zout in zich befloten hebben: want dit zout is genegen te vervliegen, en doet zulks te ligter door de warmte. Hier toe worden gebragt de Senebladen, de Nieswortel, de Tabak enz. En de Schryver merkt by deze gelegenheid aan, dat Senebladen koud getrokken, van meer kracht en uitwerking zyn dan gekookt, 't welk de ondervinding veelen heeft geleerd. VII. Het is ook een misverſtand, naar het gevoelen van den Schryver, waterige Planten te willen kooken, hoedanige alle zyn, welken men week-of zagtmaakende noemt, als Konkombers, Kauwoerden, Lattuw, Porcelein enz. Men gebruikt ze alleen om te verſlappen en week te maaken: maar zy verliezen door de kooking het wateragtige en worden ſamentrekkende. VIII. Zo is het ook ten eenenmaale verkeerd, Harſige Gewasſen te kooken; om dat de Harsagtige deelen in water, 't zy koud of warm, niet konnen ontbonden worden. Het Pokhout wordt hier tot een voorbeeld geſteld, 't welk nutteloos in water gekookt wordt. Zo lanige aardgroeiſels moeten met Brandewyn uitgetrokken worden, waar in de Hars kan ſmelten. Ook meent de Heer LE CAMUS, dat de Kina Kina koud getrokken, misſchien meer kracht zou hebben dan gekookt. Hy ontkent echter niet dat het Afkookſel kracht hebbe, 't welk ook van geen redelyk menſch ontkend kan worden, om dat 'er daaglyks afgaande Koortzen door genezen worden: maar meent zulks voornaamlyk te geſchieden door het zout, en gomagtige, welke 'er in ontbonden wordt; en dat de Gal in ons lichaam mooglyk eenige Harsagtige deelen t'onderbrengt.

Onder deze laatſte aanmerkingen van den Heer LE CAMUS is wel iet, waar van een nuttig gebruik gemaakt kan worden. Misſchien zullen wy in een volgend Stukje van de Letteroefeningen, onze Lezers, van de overige Verhandelingen van dezen Schryver ook nog eenig verſlag doen.

Naauwkeurige en natuurlyke Beſchryving van de Stad Aleppo *en van derzelver Ommelanden, behelzende eene Beſchryving van die Stad en der voornaamſte natuurlyke voortbrengſels, dewelken in derzelver nabuurſchap gevonden worden. Waar by nog volgt eene Verhandeling over het Climaat, de manieren der*

der Inwooneren en der Ziekten, voornaamlyk die der Pest; waar by nog gevoegd zyn de middelen, waar door de Europeanen zich tegen derzelver beſmetting beſchutten, opgeſteld door ALEXANDER RUSSEL, Artz en Lid van het Edl. Koninglyke Genootſchap te Londen. *Uit het Engels vertaald, door* Mr. LAUR. THEOD. GRONOVIUS, Lid der Edl. Baſelſe en Haarlemſe Genootſchappen. *Met Printverbeeldingen opgehelderd. Te Leiden, by* Cornelis de Pecker *en* Cornelis van Hoogeveen, junior, 1762. *Behalve de Voorrede van den Vertaaler en Bladwyzer* 294 *bladz. in groot octavo.*

Eerſte Berigt.

MEn vindt geen Berigt of eenige Voorrede van den Schryver van dit Werk, maar de geachte Heer GRONOVIUS, Vertaaler van het zelve, zegt in zyne Voorreden: dat de Heer RUSSEL, toen hy deze bladen begon in orde te ſtellen, alleen voorhadt, om van de Ziekten, welken te Aleppo, gedurende zyn verblyf, in zwang gingen, en wel voornaamlyk van de Pest, welke drie jaaren achter elkanderen woedde, een naauwkeurig verſlag te doen Doch dewyl hy door een verblyf van dertien jaaren te Aleppo, zeer bekend was geworden onder allerleie Natien, aldaar woonende, en ook dus hun vertrouwen tot zich getrokken hadt, kreeg hy, door zyn menigvuldige practyk, ook gelegenheid om de manieren en gewoonten, van alle ſoort van Inwooners, te leeren kennen, en nam hierom voor, zich niet enkel te verbinden aan een droevig verhaal van de Pest en Ziekten, maar vooraf te laten gaan eene beſchryving van alle de merkwaardige zaken, welken hy, zo in de Stad, Huishouding der Inwooneren, het Ommeland, als in het Weêr, hadt opgemerkt, en hem toeſcheenen den aandagt der Lezeren waardig te wezen.

Men dient echter indagtig te zyn, zegt de Heer Vertaaler, dat deze Waarnemingen alleen maar deze eene Stad Aleppo raken; en dat op andere plaatſen, zelfs die 'er niet zeer verre van af liggen, waar andere Schryvers zich hebben opgehouden, andere zeden en manieren, vooral onder de Oosterſche Natien, te vinden zyn.

Men vind in dit Werk ook beſchryvingen van Planten en Dieren, welken by ons nog onbekend waren, van welken eenige afbeeldſels gegeven zyn; in deze Vertaling, onder het opzicht van den Heer GRONOVIUS, naauwkeuriger naar de Voorwerpen, door den Autheur aan zyn Ed. overgezonden, uitgewerkt, danze in de Engelſche Uitgaave gevonden worden.

Ein-

Eindelyk heeft zich de Schryver ook toegelegt aan te wyzen de manieren, waar na zich de Europeanen ſchikken, wanneer de Peſt in Aleppo woedt, om zich zelven en hunne huisgezinnen tegen deze beſmetting te beſchutten; op dat zyne Landgenooten, wanneer het mogt gebeuren ('t welk God lang verhoede) dat zy door de Peſt bezogt wierden, zich van dezelfde middelen zouden konnen bedienen.

Het Werk is in twee Deelen verdeeld. Het eerſte behelst *eene beſchryving van de Stad en het Omneland, der natuurlyke Voortbrengſels, en manieren der Inwooners.* Het tweede *eenige Waarnemingen omtrent het Weêr, en de Volk-Ziekten, die in de Stad Aleppo regeeren.* Dit laatſte is wederom in Hoofdſtukken verdeeld.

De Stad Aleppo wordt beſchreven, in Omtrek, Huizen, Mosqueen, *Caravan Serajis*, Markten enz. Ook wordt eenig gewag gemaakt van Syrien, en de veranderingen der jaargetyden van dit Gewest en te Aleppo. Gemeenlyk, zegt de Schryver, zyn, in dit Land, de Jaargetyden zeer regelmatig, vooral te Aleppo, alwaar de Lucht doorgaans zeer gezond, zuiver en vry van dampen is; zo dat alle Inwooners, van wat rang zy mogen zyn, op hunne binnen-plaatſen, en boven op de daken van hunne huizen, welken plat zyn, onder den blooten hemel ſlaapen, zonder eenig ongemak 'er van te bekomen. Het ſtrengſte van den winter wordt gerekend op veertig dagen; en deze beginnen met den twaalfden *December*, en eindigen den twintigſten van *January*. Het vriest 'er weinig en niet ſterk, en de ſneeuw blyft zelden langer dan een dag liggen. Met het aannaderen van *February* beginnen de Akkers, door het uitſpruiten van het wintergraan, langzaam groen te worden, de Amandelboomen te bloeijen, waarop de Abrikoozen, Perſiken enz. ſchielyk volgen. De Lente loopt met *Maart* ſpoedig ten einde, en *April* haast zich naar den Zomer; en het vrolyk kleed, welk de landeryen, gedurende deze twee maanden, en waarlyk het meeste gedeelte van den winter overdekt heeft, verwelkt voor het midden van *Mey*, en eêr deze maand voorby is, neemt het land zulk een verdord en bar wezen aan, dat men zich naauwlyks kan inbeelden, dat 'er iet op konne groeijen. Van dezen tyd af tot het midden van *September*, valt 'er byna geen een verkwikkende regenbuy. Na dezen tyd valt 'er doorgaans of te Aleppo, of in deszelfs nabuurſchap, een kleine regenvlaag, welke de Lucht grootlyks verfrischt. Tuſchen deze eerſte en tweede regenbuy loopt 'er een tuſchentyd van ten minſte twintig of dertig dagen,

N. vul. V. F.

dagen, wordende dan het weêr gematigd, heldet en zeer aangenaam, en zo de regen wat overvloedig is geweest, verkrygt het Land een ganſch nieuwe gedaante. Na de tweede regenvlaag wordt het wêer veranderlyk, en de Winter nadert als dan by trappen, doch niet met zo ſnellen ſpoed als de Zomer; want tot in 't midden van *November* behoudt het meeste gedeelte der boomen zyne bladeren. Zelfs voor het einde van deze maand beginnen pas de allerteerſte lieden te ſtooken; en men vindt 'er die den ganſchen Winter zonder vuur doorbrengen. Zeldzaam heeft men te Aleppo zwaare ſtormbuijen. De guurſte winden geduurende den winter, zyn die tuſſchen het Noord-Westen en het Oosten waaijen; en hoe nader zy aan het laatstgemelde oord komen, hoe kouder het is in den Winter en een gedeelte van de Lente. Doch met het begin van *Mey* tot aan het einde van *September* brengen deze winden zulk een graad en ſoort van hitte met zich, als ofze uit een oven kwamen; en wanneer het ſterk waait, kunnen de metaalen binnen 's huis, als de ſlooten van de kamerdeuren enz. zo heet worden, als of dezelven voor de Zonne-ſtraalen bloot gelegen hadden.

Op het laatst van *September* begint men, omtrent Aleppo te ploegen, en het vroegst zaait men in het begin van *October;* want de vorst is nooit zo ſtreng, dat dezelve, gedurende den geheelen Winter, het ploegen beletten kan; zo dat zy alle ſoorten van graanen, in het einde van *January* beginnen te zaaijen; en de Geers ſomtyds reeds na het midden van *February*. Voorts geeft de Heer *Ruſſel* eene optelling van de gewaſſen en vrugten, welken zy meest gewoon zyn te kweeken; als ook van de meeste Planten, welken rondom Aleppo groeijen, hoewel hy deze Lijst niet voor volkomen opgeeft. Van eenigen worden hier Afbeeldingen in Plaat bygevoegd.

Van de Wrange (*Convolvulus ſyriacus. Scammonia ſyriaca.* C. B. P. 294.) vindt men hier het volgende aangeteekend. Dit gewas; „ waar uit de Aleppiſe Apoteekers het *Scammo-*
„ *nium* bereiden, groeit niet digt by Aleppo, maar alleen
„ op het gebergte. Deze Hars is een melkagtig vogt, wel-
„ ke uit de wortels, als 'er in geſneden wordt, vloeit. Uit
„ ieder wortelt̃je komt een kleine maate voort. Nademaal
„ deze Plant in het wild wast, mag ieder een, die zich de
„ moeite geven wil, naar dezelve gaan zoeken; welk werk
„ eenige Boeren, in het rechte ſaiſoen verrigten, die al de
„ melkagtige vogt, welke zy vergaderd hebben, naar het
„ naastbygelege dorp, of elders heen voeren, waar zich

„ altoos kooplieden (vooral Jooden) bevinden, die gereed „ zyn dit van hun op te koopen. Dit volk mengt, door„ gaans, geerſtebloem, zand, asch enz. 'er onder; zo dat „ het tegenwoordig byna niet meer geheel zuiver, in Alep„ po, ter markt gebragt wordt. Wie zou zich konnen in„ beelden, dat deze vermenging iet deedt om de werkende „ krachten grooter te doen worden? Ik heb echter de „ krachten van de zuivere *Scammonium* altyd minder bevon„ den. Nadien de kundigheid om de bovengenoemde ſtof„ fen met het ſap van deze Plant te vermengen, op den taſt, „ of by het oog maar ſchynt te beſtaan, en de evenmatig„ heid van deze vreemde ſtoffen, welken 'er onder vermengd „ worden, niet altoos even groot is, wordt ook de bepaal„ de maate in de Geneeskunde, van die welke men in de „ Apotheeken vindt, zeer onzeker. En hier uit komt het „ ook, dat men de *Scammonium* zelden anders voorſchryve, „ dan om tot een gemaklyke en ſterke Purgatie te doen „ ſtrekken".

Voorts wordt gewag gemaakt van de Metaalen, Aarde en Steenen, welken omtrent Aleppo gevonden worden. Metaalen, zegt de Schryver, vindt men, omſtreeks Aleppo, niet, zo veel my bewuſt is, ook niet in gansch Syriën; ſchoon ſommige rotsagtige heuvels, in hun uiterlyk voorkomen, wat yzer in zich ſchynen te bevatten. Niet ver van Antiochiën vindt men echter eenige Granaatſteenen, welken maar van geringe waardye zyn. Rondom de ſtad vindt men een witte Zandſteen, welke tot Bouwſtoffen gebruikt wordt; insgelyks Kalkſteenen tot goede Kalk.

Het eetbaar vee, waar van men hier gebruik maakt, zyn Runderen, Schaapen, Bokken, Antelopen of Geitharten, Haazen, Konynen, Egelvarkens. Twee ſoorten van Schaapen heeft men in de Nabuurſchap van Aleppo; het een wordt het *Beduïn* Schaap genoemd, het welk in geene opzichten van het grootſte ſlag der Engelſche Schaapen verſchilt, dan dat de Staart eenigzins langer en dikker is. Het ander ſoort (*) is het welk dikwils van de Reizigers aangehaald wordt, om hunne buitengewoone Staarten, en dit is ver het meeſte in getal. Deze Staart is zeer breed en dik, uitlopende in een klein aanhangſel, 't welk te rug over denzelven omkrult. De zelfſtandigheid waar uit deze Staart beſtaat, is tuſſchen mager en vet; ook kan menze niet afzonderlyk eten, doch onder het mager gemengd, vindt men het zeer veel

(*) Zie Plaat III. Fig. 2.

veel op de Tafelgerechten, wordende het aldus in plaats van boter gebruikt. Een gemeen Schaap van dit Ras, zonder de kop, pooten of de vagt, weegt omtrent twaalf of veertien *Roteloes* (*a*), waar van de Staart doorgaans alleen drie *Roteloes* en meer weegt. Doch de allerzwaarſte en dikgemeſten kunnen ſomtyds meer dan dertig *Roteloes* ophaalen, en een Staart hebben welke tien *Roteloes* weegt; eene zaak waarlyk byna ongelooflyk. Deze groote Schaapen worden, niet ver van Aleppo, in vierkante hokken bewaard, waar door zy buiten gevaar zyn van hunne Staarten te kwetzen. Doch op andere plaatſen, waar men dezelven op de velden weidt, zyn de Schaapherders genoodzaakt, een dun plankje tegen het onderſte gedeelte van den Staart vast te hegten, om te beletten, dat dezelven door de Doornen en diſtelen niet opgeſcheurd worde: want van onderen is dezelve niet, gelyk van boven met een dikke wol bekleed. Aan deze bovengemelde plankjes doen zy ſomtyds kleine rolletjes, om het voortſleepen gemaklyker te maken. En hier uit is de vertelling, met 'er wat by te hangen, voortgeſproten, dat de Schaapen alhier wagens achter zich ſleepen, om hunne eigene Staarten te kruijen.

Men heeft ook, volgens den Schryver, omtrent Aleppo, twee ſoorten van Bokken, waar van het eene ſlag weinig van het engelſche Ras verſchilt. Het andere (*) is om de langheid hunner Ooren, als de bovengemelde Schaapen, om de langheid hunner ſtaarten, aanmerkenswaardig. Dit Dier is iet grooter dan die men by ons heeft; en de Ooren zyn dikwils een voet lang, en naar evenredigheid breed. Dezen houdt men voornamelyk om te melken, waar van zy een groote menigte uitleveren, welke zoet en ſmaaklyk is. Met het begin van *Mey* worden zy, by groote getalen, ter ſtad gebragt, alle morgen langs de ſtraaten voortgedreeven, en in het voorbygaan wordt haar melk, tot in *September* toe, verkogt.

Hier op volgt eene optelling van andere dieren, welken omtrent Aleppo gevonden worden. Van de Honden ſpreekende, zegt de Heer RUSSEL: Ik zou de moeite ſpaaren van deze dieren, waar van de ſtraaten krielen, te gewagen, zo 't niet ware, om dat het, myns bedunkens, aanmerklyk is, dat, ſchoon dezelven meest van vuilnis leeven, en weinig by water kunnen komen, in zulk een heete Luchtſtreek, als het hier des Zomers is, 'er nogtans geene voorbeelden bekend zyn,

(*a*) Een Aleppiſe *Roteloe* weegt vyf Londenſe Ponden.
(*) Zie Plaat III. Fig. 1.

zyn, dat 'er eenigen zyn dol geworden. De Wolven ſchynen echter de dolheid onderhevig te wezen.

De Vogelen welken gegeten worden, volgen eerst, en hier na eenige anderen. Onder de eerste ſoort zyn veelen, welken, in ons Land, ook-menigvuldig zyn en gegeten worden; doch ook anderen. In de maanden *Mey* en *Juny*, zegt de Schryver, worden 'er, in groote menigte, een ſoort van Vogels, door de Landaard *Kata* genoemd, (welken echter het geheele jaar door, doch niet in zulk een overvloed gevonden worden) ter markt gebragt, en hier veel gegeten. Doch het vleesch is zo zwart, hard en dor, dat de Europeaanen 'er nooit naar tragten. Nadien deze Vogel tot nog toe niet beſchreven is, heb ik de Afbeelding en de beſchryving hier bygevoegd (*).

„ De *Kata* heeft byna de grootte van een Patrys, en komt „ in geſtalte tusſchen deze en den Duif. De Bek is licht- „ verwig van kleur, met zwart vermengd, van boven met „ zwarte vederen bezet, kort en dik. De Pooten zyn wit „ van kleur, langs het voorſte gedeelte met korte vederen „ begroeid. Van voren heeft hy drie teenen, en een kleine „ ſpoor van achteren In de vederen vindt men een groote „ verandering van kleur. Het Dier welk hier beſchreven „ wordt, was een der fraaiſten. Rondom de Oogen, en het „ voorſte gedeelte van den Hals (uitgezonderd de Strot, „ welke zwart was) waren de vederen van een blinkende „ kleur, met zwarte tippen, uitmakende aan het bovenſte „ gedeelte van de Borſt, die kaneelkleurig was, een ſoort „ van een ring, eindigende van onderen in een zwarte ring, „ even als boven. De Buik was wit; de Rug met dat ge- „ deelte der Vleugels, welk het naaſt aan de rug was, muis- „ vaal. De meeſte vederen hadden een helder geel randje, „ van welke kleur ook de punten der Vleugels zyn. Doch „ de korte veeren, van onderen, waren breed met zwart of „ koffy-kleur geboord, en aan ieder uiterſte einde was een „ ſmal wit randje, het gene zich als zo veel halve maanen „ vertoont. De ſlagveeren der Vleugelen hadden een mui- „ zen-kleur, doch de pennen zelfs waren zwart. De veeren „ aan de Stuit waren fraai met zwart, wit en geel geſcha- „ keerd. De Staart was kort, gelykende naar die der Dui- „ ven, eindigende in twee lange zeer ſmalle zwarte veeren „ of pennen, welken byna drie duimen ver, buiten de ove- „ rigen uitſtaken. Deze Vogels zyn in de aangetekende „ maan-

(*) Plaat IV. Fig. 1.

„ maanden in zo groot eene menigte te bekomen, dat men, „ somtyds, met eens het slag-net toe te haalen, een ganssche „ Ezels vragt vange ". Nog meldt de Schryver een vreemd soort van *Putoors*, en een vogel, eenigzins naar den Kievit gelykende, die een zeldzaame doorn aan zyne vleugels heeft, welken men op de laatstgemelde Plaat verbeeld ziet, de eerste Fig. 2. en de ander Fig. 3. Ons bestek laat niet toe de beschryvingen over te nemen.

Vervolgens wordt van eetbaare en andere Visschen in en omtrent Aleppo gesproken. Dan gaat de Heer RUSSEL over tot de beschryving der Inwooners, derzelver maniere van leven, geleerdheid, huwlyken, begravenisſen enz. Het getal der zielen, zegt hy, in deze Stad en de Voor-stad, wordt gerekend op omtrent 235,000, waar van 200,000 Turken, 30,000 Kristenen, en 5000 Joden zyn. De Geleerdheid aangaande, wordt gezegd. „ Hoe ver ook, oud- „ tyds, de bewooners van dit Land in de wetenschappen ge- „ komen mogen wezen, de tegenwoordige zyn onwetende „ schepsels. Verscheiden *Bashaws*, de Tollenaaren en een „ menigte van Kooplieden kunnen noch leezen noch schry- „ ven. En schoon de jeugd, gedurende deze laatste jaaren, „ beter dan voorheen geleerd wordt, strekt hnnne opvoe- „ ding zelden verder, dan om zo wat uit den *Koran* te kun- „ nen leezen, en een gemeene letter te kunnen schryven; „ behalven de genen die tot de Rechtsgeleerdheid of Gods- „ geleerdheid, welke beide Wetenschappen, hier te lande, „ zeer naauw aan elkander verknogt zyn, opgeleid worden. „ Op den tyd, dat ik my alhier ophieldt, was 'er maar één „ eenig Inwooner van deze plaatse, die de Sterrekunde zo „ verre verstondt, dat hy bekwaam ware om den tyd van „ eene Eclips uitterekenen; waar door hy als een zeer bui- „ tengewoon persoon werdt aangezien ". De Praktizeeren- de Geneesmeesters zyn hier doorgaans gebooren Kristenen of Joden.

Schoon het hun vry staat vier Vrouwen te nemen, en zo veele Bywyven, of liever slaafagtige wyven, als zy onderhouden kunnen; hebben echter weinigen, om dat zy voor dezelven geld betaalen moeten, meer dan twee; en het gemeene volk zelden meer dan één, en bezwaarlyk boven deze nog een bywyf. Die van een middelbaaren staat zyn, hebben 'er zelden meer dan drie of vier; schoon men zegt dat de rykſten wel veertig hebben; uitgezonderd die als dienstboden in hun huis zyn. De huwlyken worden door de vrouwen of de moeders klaar gemaakt, welken alle gelegenhe-

den waarnemen, om zich in gezelschappen in te wikkelen, waar zy verwagten dat zy een jonge juffrouw, die nog niet besproken is, zullen te zien krygen; en als zy 'er eene hebben uitgevonden, stellen zy de moeder het huwlyk, tusschen haar dogter en den jongeling, voor. Dan gaan de vrienden naar zynen inborst en verdere omstandigheden onderzoek doen; en byaldien de voorslagen aanneemlyk schynen, wordt de jonge dogter, door den Vader, by haare Ouders, formeel ten huwlyk verzogt. Ook wordt de prys welke hy voor haar betaalen moet, bepaald, en by den *Kade* toestemming verzogt om te mogen trouwen.

Wanneer een Turk sterft, om van de wyze van begraving in Aleppo nog iet te zeggen, begint zyn wyf terstond te huilenbalken (eene praktyk, welke door alle Inboorlingen nageaapt wordt) en dit doen zy zo lang, tot dat het lichaam ter aarde besteld is; het welk zo ras als mooglyk is, geschiedt: want zy bewaren het noit langer, dan het de noodzaaklykheid vereischt, om van het sterfgeval kennisse te geven aan de vrienden die in de stad woonen. Zy wasschen de lichaamen, en stoppen alle de natuurlyke openingen met cottoen, op dat 'er geene vochtigheden zouden uitloopen, rollen de zelven in een zuiver cottoenen kleed, en leggenze in een kist. Het middenste gedeelte van het kleed, welk over het Lyk ligt, bestaat uit een klein stukje van een oude sprey uit het heilig huis te Mekka. Over dit kleed worden eenige van de beste kleederen des overledenen heen gespreid. Wanneer het Lyk wordt uitgebragt, gaan eerst eenige *Scheihs* vooruit, met hunne gescheurde vaandelen, waarop de vrienden volgen, en hier na het Lyk, welk, met het hoofd vooruit, op menschen schouders gedragen wordt. De draagers worden zeer dikwils afgelost; want ieder voetganger meent het van zyn pligt te wezen een weinig hulp tot zodanig eene plegtigheid te moeten toebrengen. De naaste Bloedverwanten volgen hier aanstonds op, en de vrouwen sluiten de Processie, met een schriklyk getier, terwyl de mans, den geheelen weg over, gebeden zingen uit den *al Koran*. Dus gaan zy voort tot aan eene *Mosqué*, op welker binnen-plaats de baar nedergezet wordt, terwyl de *Imaum* den Godsdienst verrigt. Hier van daan wordt het Lyk, in dezelfde orde, overgevoerd tot aan de begraafplaatse, waar van men 'er eene heeft in de stad, welke publiecq is; doch de andere zyn buiten de stad, in de velden. Het Lyk in het graf geplaatst zynde, strooit 'er de *Imaum* de eerste handvol aarde in, doende te gelyk het gebed voor de ziel des overledenen, en hy ver-

N. v. d. M. F

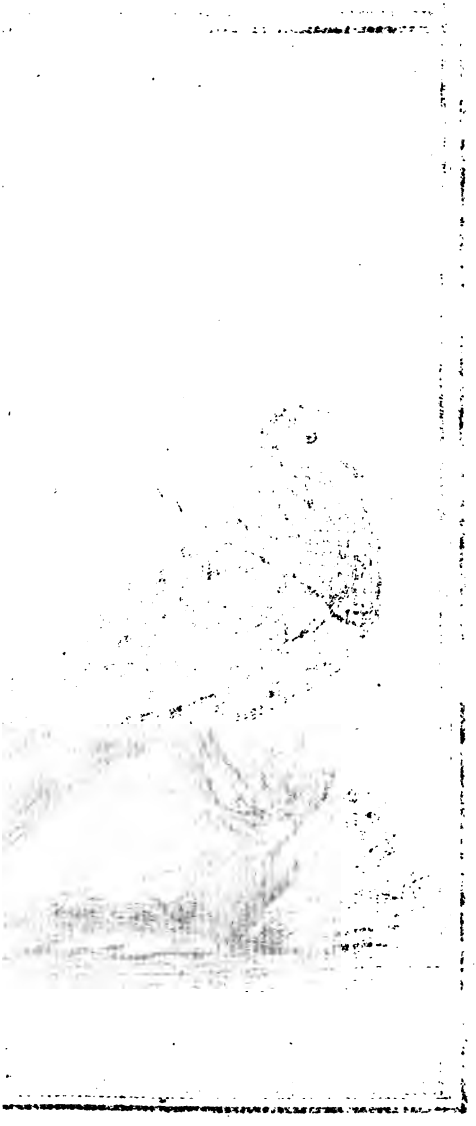

vermaant de omſtanders op hun einde te denken. Na hem ſtrooit ieder der tegenwoordigen een handvol aarde over het Lyk, en zegt, *God zy den overledenen genadig.* Hierop wordt het graf toegemaakt, en aan ieder einde van het zelve rigt men een ſteen op, waar op gemeenlyk eenige gebeden, en de naam van den begraven perſoon ſtaan uitgedrukt. Het manvolk draagt geen rouw; maar de vrouwen kleeden zich dan in haar ſtadigſte kleederen, leggen dan ook af haare juweelen en ander vrouwlyk optooiſel, voor een tyd van twaalf maanden, zo zy over hunne mannen rouwen; over haare ouders rouwen zy maar zes maanden. Deze bepaalde tyden onderhouden zy echter niet zeer ſtiptelyk. Doch eer eene weduwe hertrouwt, moet zy haar overleden man veertig dagen betreurt hebben, zonder uit haar huis te komen, of tegen iemant meer te ſpreeken, dan volſtrekt noodzaaklyk is, zelfs tot haar naastbeſtaande vrienden.

Na nog eenige weinige byzonderheden aangetekend te hebben aangaande den Godsdienst en Regeeringswyze, de Huwlyken der Kristenen, en der zelver begravingen enz. eindigt de Schryver het eerſte Deel van zyn werk met eenige aanmerkingen over de Volkziekten te Aleppo. Doch om dat hy dit in het tweede uitvoeriger, en met opzet doet, zullen wy ons hier mede, tegenwoordig, niet ophouden, maar by gelegenheid van het tweede Deel onze Lezers hier van verſlag doen; te meer wyl dit berigt, wegens de verſcheidenheid en menigvuldigheid van aanmerklyke zaken, reeds langer is geworden, dan wy met het begin deszelfs gedagt hadden.

Dichtlievende Verluſtigingen, door Mr. M. d. R. *onder de Zinſpreuk* Meditando fulgens. *Te Leiden, by* Cornelis van Hoogeveen, Junior. MDCCLXII. *Behalven het Voorberigt enz.* 266 *bladzyden in octavo.*

MEn vindt in deeze Verzameling eerſt eenige *Veld en Stroomzangen*; hier aan volgen etlyke *Mengeldichten*, op vrolyke en geestige ſtoffen; deeze zangen en gedichten zyn ten deele van eigene vinding ten deele in navolging van voornaame Latynſche, Franſche en Italiaanſche Dichters opgeſteld: verder komen ons hier in voor *Lofdichten* ter eere van des Autheurs goede Vrienden; als mede eenige *Hekeldichten*, meest gevolgd naar 't Franſch van *Boileau Despreaux:* en eindelyk een *Klugtſpel*, genaamd *de Schipbreuk*

breuk of de Lykſtaatſie van Krispyn, gevolgd naar het Franſche van den Heer *de la Font*.

„ Men erkent, (zegt de oordeelkundige *Rapin*) (*), de „ waare Dichtkunſt niet, dan door den indruk die dezelve „ op onze ziel heeft; zy is niet zo als ze behoort te zyn; „ indien ze 't hart niet treft". Die zich aan deezen grondregel houdt, in 't leezen der bovengemelde *Verluſtigingen*, zal in 't meerendeel dier Stukjes *de waare Dichtkunſt niet erkennen*. Ze zyn egter over 't algemeen van dien aart, dat ze onder den rang der gemeene verzamelingen geplaatſt mogen werden, voor zo ver ze doorgaande niet alleen zuiver van taal, vloeijend van maat en welgeſchikt van rym zyn; maar ook hier en daar geestige ſlagen behelzen; die men in de *Mengel-* en *Hekeldichten*, waar in de Autheur zich op 't gunſtigſte voordoet, zomtyds ontmoet. Men oordeele hier van eenigermaate uit het volgende ſtukje.

Tegen de Buitenſporigheden der Dichters.

——— —— —— Pictoribus atque Poëtis
Quidlibet audendi ſemper fuit æqua poteſtas.
Horat. Art. Poët.

Wat is de kunſt der Poëzy
Vol leugens en bedriegery?
Wie kan der Dicht'ren geeſt ons naar den eiſch ontleden?
Want wat zy ſtoten uit hun hoofd,
Door dichten van het brein berooft;
Zyn niet als dromen en als buitenſporigheden.

De een gaat aan de Echo's zynen nood
Vertellen, en van hoop ontbloot
Tracht hy fonteinen zelfs tot meedely te buigen;
Straks zal hy weder met geſchal
Geboomte, vogels, berg en dal,
Ja tot de witjes toe zyn harteleed betuigen.

Een ander weêr als ſtapelgek
Treed met de ſtromen in geſprek
En zoekt hen deelgenoot te maken van zyn klagen;
Houd uwen loop een weinig ſtaan,
Dus roept hy, hoor de ſmerten aan,
Die 'k om de ſchoonſte Nimf der wereld moet verdraagen.

Dan

(*) *Reflexions ſur la Poetique en general* §. XI.

Dan denkt men dat een liefdens gloed
Op 't vinnigſt hem door de aad'ren woed,
Zo kunſtig weet hy 't all' naar 't leven af te maalen:
Nu ſchetſt hy ons een Godlyk beeld,
't Geen ieders hart en ooren ſtreelt,
Schoon hy de Juffer niets in lelykheid kan halen.

Hy ſpilt Albaſt en Elpenbeen,
Om zwarte boezems te bekleên,
Een mond niet wel gemaakt verſierd hy met Robynen:
De wangen gunt hy het bezit
Van Rozerood en Leliewit,
Op dat zyn tafereel gebeel volmaakt zou ſchynen.

Dan is die hem het hart doorwont
Klimene, dan weer Rozemont,
Dan is 't Likoris die hem doet in wanhoop leven.
Maar zo men het te recht beziet,
Heet licht het meisje Pleun of Griet,
Ondanks de nieuwe ſnof van namen haar gegeven.

De Goudsbloem word by hem een Roos,
Wanneer 't hem luſt, in korte poos
Zal hy het Ebbenhout in fyn Albaſt verkneden,
't Is alles heerlyk uitgedrukt;
Maar word de Momgryns afgerukt
Verlieſt het voorwerp vaak al zyn bekoorlykheden.

Een lelyk ſchepzel in deez' ſtaat,
Pleegt daatlyk met de ſpiegel raad,
En waant zy zal gewis aantreklykheên ontmoeten.
Ziet zy 'er geen in 't glas verbeelt,
't Is aan de ſpiegel dat het ſcheelt!
Roept ze uit, en bryſeld vaſt de onſchuldige met voeten.

Dus worden ze in onnozelheid,
Van Dichters om den tuin geleid:
Maar hoe kan anders doch als leugens uit hen komen?
Daar zelfs Apol hun Baas en God,
Pegaas en 't Zanggodinnen rot
Voor dezen t'eener dracht gebaart zyn in het dromen!

Trooſtzang of Rymkatechismus, in LIV Pſalmen, voor Davids Huis, geſchikt naar Urſinus *Leerwyze en* Datheens *zingtrant*, by de zogenaamde waare Gereformeerde *Batavieren; om verbyſterde Kriſtenen te regt te brengen, of te koeſteren, in de Moederſchoot der Heilige Katholike Kriſtelyke Kerk, Door* B. J. Bongardt, *Paſtor te Hoorn. Te Hoorn, by* T. Tjallingius. MDCCLXII. *Behalven den* Trooſtzangs Voorzang, 67 *bladzyden in quarto.*

EEn ieder die deezen Titel leeſt, en weet dat de Hoornſche Paſtor *Bongardt* een Leeraar der Gereformeerde Kerke te *Hoorn* is, moet zich zeker op 't eerſte leezen van denzelven verwonderd hebben, en zyne verwondering is ongetwyfeld, met het doorbladeren van 't ſtukje zelve, nog merkelyk toegenomen, nadien 't nog zeldzaamer is dan de Titel. Op 't eerſte inzien hadden wy medelyden met den Eerwaarden *Bongardt*, als vooronderſtellende dat hy, misſchien door zich te zeer in zyne ſtudie te bevlytigen, ongelukkig geworden was: doch naa dat men ons onderrigt heeft, dat 'er geen rede is om hier voor te vreezen, en dat zyn Eerwaarde nog zo veel verſtands bezit als hy ooit bezeten heeft, is 't ganſche Schrift ons een raadzel geworden. Men heeft ons wel diets willen maaken, dat die Heer zeer eerzugtig en een lief hebber van grappen is; men heeft daar uit willen afleiden, dat zyn Eerwaarde dit ſtukje voor een grap geſchreeven heeft, om roem te behaalen als een *origineel* Schryver: doch wy konnen niet denken, dat een Gereformeerd Predikant, ſchoon van zodanig een character, een gezond Verſtand bezittende, zou konnen beſluiten om den *Katechismus*, by allen ten hoogſte geagt, ten onderwerp van zyne zugt tot grappen te neemen; en zich verbeelden, dat hy door zulk eene ſchryfwyze, en wel over zodanig een boek, zynen roem zou bevorderen. En zo men al eens mogt vooronderſtellen, dat iemand tot zo vreemd een denkbeeld kon vervallen, dan zou men zeker van een Man van ſtudie, die een lief hebber van grappen is, verwagten dat hy dezelven op eene geestiger wyze zou hebben uitgevoerd: want in 't geheele ſtukje is geen één enkele grap te vinden, daar eenige aartigheid of geestigheid in plaats heeft. —— Wy willen gaarne bekennen, dat het ons raadzelagtig blyft, wat men van 't doelwit des Schryvers hebbe te denken: doch hoedanig 't ook moge zyn, zo 't waar is, dat de Schryver wel by 't verſtand is, dit ſtukje ernſtig geſchreeven heeft, en 't dus opgeeft als eene proeve zyner be-

bekwaamheid in de Nederduitſche Dichtkunde, zo is 't zeker dat hy te tellen zy, onder de minſte der Nederlandſche Rymers, nademaal zyne beryming doorgaande ſlegter is, dan die van de gemeene Liedjes, waar van een geheel blad voor de waarde van drie duiten verkogt wordt. Zie hier eenige voorbeelden, die genoegzaam zyn voor hun, die dit Geſchrift niet gezien hebben, om overtuigd te zyn van de zeldzaamheid deezer Beryminge.

Bl. 3. *De Wet doet me eerst opletten:*
„ Heb God volkomen lief
„ En min den Naasten, (*Sant, Santinnen, Quant en Sletten.*)
„ Net als u zelven. ———

Bl. 5. ——— *Toen Adam is gevallen,*
Viel ik in hem en werd, in Aart, Gods mallen
Aartsvyand. ———

Bl. 9. Geloof (1) aan God, (2) in God (3) en God, *verſchil*
Niets in opregt Geloof, 't Kooms aardig:
't Blyft by de Bruid, ſchoon zy 't bedilt.
Door dit Geloof is ze al Regtvaardig
En heilig: ja 't geloof maakt haar
Opregt in Gods Schriftuurzin klaar.
't Leert ons ook God, met Gods beloften,
Verſtaan, begeeren en in kruis
Vertrouwen, niet verwaant, als ſchoften,
Of Huichelaars; maar als Gods Cruis.

Bl. 20. *O nutte Kruisleer! dat wy zyn gekruist*
Toen Kristus ſtierf gedood en voorts begraaven;
Zo wy hem zoeken, ons Gedrag beſchaaven
En God eerbieden, hinkende en vergruist,
Dog voor de vuist.

Bl. 33. *De* Misdienst *zegt: geen heil word ooit verovert*
Van Kristus Kruis, ten zy by word getovert
In Schuim en Wyn: ook moet ge eerst daar voor knielen
Eer Hy ter keel inſnapt, naar Busk en Hielen.

Bl. 34. *Als Leeraars eerst vertoonen,*
Wie in Gods Ryk zal woonen
En voorts, wie, by de Honden,
In 't Helbol word gezonden;
Dan werkt de Predikaatſy *egt.*
Verwringt gy deezen Sleutel?
Dan maakt by ſlegts gereutel;
Want dwarsom draait by overſlegt.

Bl. 35.

Bl. 35. ——————— *Dus uitgedost,*
Waardeere ik alle Goedewerken *nuttig:*
Ten blyk, dat ik bekeert ben, om, niet duttig
Maar rapt, te zyn tot 's Naastens Nut, Gods Roem
En mynen troost als Jesus Zonnebloem.

Het uitschryven van zodanige rymen verveelt ons reeds, en voor verstandige Leezers zullen geen meer voorbeelden noodig zyn, waarom wy 't hier by laaten blyven.

De Hollandsche Tooneelbeschouwer. Vrymoedige Aanmerkingen op de Hollandsche Tooneelbeschouwer. Gedachten over die Vrymoedige Aanmerkingen, en eenige Aanmerkingen op den Tooneelbeschouwer zelven. Brief aan den Schryver der Vrymoedige Aanmerkingen op den Hollandschen Tooneelbeschouwer.

HEt eerste van deeze opgenoemde geschriften, is een periodisch blad, dat van tyd tot tyd geduurende den winter staat uitgegeeven te worden; waar in de Schryver, volgens zyn berigt met den aanvang, ten oogmerk heeft, *zyne aanmerkingen over de Treur en Blyspellen, die vertoond zullen worden, als mede over derzelver uitvoering, mede te deelen.* De verdere gemelde papieren zyn by gelegenheid van 't eerste in 't licht gegeeven, en strekken meerendeels om te doen zien dat de *Tooneelbeschouwer* den regten weg niet heeft ingeslaagen, om het Tooneel te verbeteren, om de Acteurs en Actrices dienstig, of de Aanschouwers nuttig te weezen: doch de Schryvers dier papieren zyn niet in alles van dezelfde gedagten; 't welk te wege brengt, dat ze ook elkander berispen: en 't schynt dat men voor deeze en geene Acteurs en Actrices ter wederzyde party trekt; waar uit ligtlyk een Tooneelstryd kan ontstaan, die niet aangenaam zal weezen voor de Persoonen, die 'er 't onderwerp van zyn, en daar de Liefhebbers van 't Tooneel niets nuttigs uit zullen leeren. De tot dus ver uitgegeevene opgenoemde Geschriften behelzen althans tot nog niets, dat van een weezenlyk aanbelang is, voor hun die 't Schouwburg beminnen, en geen genoegzaame kundigheid hebben, om over een Tooneelspel en deszelfs uitvoering op eene gegronde wyze te oordeelen.

By het afdrukken van dit blad wordt ons berigt, dat men het vreder uitgeeven van gemelde Periodisch blad gestaakt heeft.

Memorie van Gerardus Verbeet, *laatst geweest Predikant tot* Banda, *in Neerlands Oostindien. Te Delft by* Egbert van der Smout 1762. *behalven de Opdragt en Voorreden* 116 *bladzyden in folio.*

DE Schryver deezer Memorie ſtort zeer bittere klagten over de hem aangedaane mishandelingen. In 't Jaar 1740, oud zynde ruim twintig jaaren, is hy op *Batavia* gekomen, en in 't volgende jaar, op de aanſtelling der *Ed: Hoog Indiaſe Regeering*, als *Krankbezoeker* na *Ambon* vertrokken. Daar ter plaatſe verviel hy in den haat van den Predikant *Fernant*; 't welk ten gevolge had, dat hy na *Batavia* opontbooden, en aldaar in 't ongelyk geſteld werd in 't jaar 1743; zelfs in zo ver, dat hy eerst geſuspendeert, en vervolgens voor den Kerkendienst inhabiel verklaard wierd: doch in den jaare 1750 zag hy zich weder als *Krankbezoeker* in dienst aangenomen. In 't volgende jaar na 't Vaderland gekeerd zynde, met oogmerk om zich verder bekwaam te maaken tot den Predikdienst, is hy, naa 't voltrekken zyner oefeningen, door de *Heeren Bewinthebberen ter Kamer Rotterdam*, aangeſteld als *Predikant voor de Oostindiſe Kerke*, in 't jaar 1754. De Kerkenraad van *Batavia* had wel brieven met beſchuldigingen ten zynen laste herwaards gezonden; doch men vond dezelven alhier niet gewigtig genoeg, om hem zyn verzoek van aanſtelling tot *Predikant naar Indiën* te ontzeggen. Hier op is hy in 't jaar 1755 weder op *Batavia* gekomen, daar hy niet zeer vriendlyk van 't meerendeel der Geestlykheid ontfangen werd, ook had hy veel al de Grooten des Lands tegen zich; waar uit voortſproot, dat hy, volgens het beroep der *Hooge Regeering*, in den jaare 1756 als Predikant vertrok na *Banda*, *het ſlegtſte Comptoir in geheel Indiën.* Geduurende zyn verblyf aldaar genoot hy wel de liefde van de goede Gemeente, maar de Bataviſche Kerkenraad bleef hem haatlyk behandelen. Hy leefde in onmin met de Grooten op *Banda*, en werd eindelyk ingewikkeld in de Bandaſche onlusten, die vervolgens ontſtonden; waar door hy zich ten laatſten aan verregaande mishandelingen zag blootgeſteld. Het een en 't ander bewoog hem in 't jaar 1760 zyne verlosſing van *Banda* te verzoeken, en zich te beroepen op zynen competenten Regter op *Batavia*; werwaards hy ook nog in dat jaar, met een loflyk getuigenis van zynen Kerkenraad, wederkeerde. Op *Batavia* gekoomen zynde, ontfing hy in 't volgende jaar vonnis tot zyn nadeel; hy werd aldaar *van zyn Ampt en Qualiteit gedeporteerd*,

om

en voor al zyn leeven gebannen uit alle Landen, Steeden, Forten en Plaatſen, onder het reſſort van de Comp. behorende. In gevolge van dit vonnis heeft hy de Indiën moeten verlaaten, en is in den jaare 1762 weder in 't Vaderland gekomen; daar hem op nieuw *een fataal geval overkwam.* Hy werd, naamlyk in *Texel* in apprehenſie genomen, en door den Deurwaarder *Jolles* en twee Stadsdienaars van *Amſterdam*, van de *Helder* na 's *Hage* gevoerd, alwaar hy zyn Logement kreeg op *de Caſtelenye van den Hove van Holland.* Dit werd hem gebrouwen door iemand, die hem op *Batavia* een goed Vriend was geweest, en beloofd had, niet lastig te zullen vallen over zekere ſchuld, als weetende dat hy onmagtig was dezelve te betaalen; doch die hem, op denzelfden tyd, toen hy het bovengemelde Vonnis op *Batavia* ontving, geciteerd, vervolgens uitgewonnen, en van den Raad van Justitie aldaar verkreegen had *Letteren Requiſitoriaal aan den Ed. Hove van Holland.* Hier op, door zynen Gemagtigden te *Amſterdam*, verkreegen hebbende *Mandament van Arrest op den perſoon en goederen van Gerardus Verbeet*, had hy het bovenſtaande ter uitvoeringe gebragt: doch deeze zaak is thans in zo verre afgeloopen, dat de gearresteerde van het Arrest ontſlaagen, en de Impetrant verbooden zy dergelyken Arrest meer te doen: blyvende het *den Impetrant in zyne qualiteit vry; om onverlet met zyn aangevangen Procedures van Executie voort te gaan.*

De hoofdbeſchuldiging in de *Indiën* tegen onzen Schryver, beſtaat hier in, dat *hy de Edele Hoog Indiaſe Regeering*, op Batavia, *als ook de Ministers tot* Banda, *en den Bataviaſchen Kerkenraad, gröffelyk en atrocelyk heeft geinjurieert*, waar op hy het bovengemelde Vonnis heeft ontfangen, als *een weerbarſtig, tumultueus en in die Colonien ten uiterſte gevaarlyk perſoon.* Hier van tragt hy zich in deeze Memorie te zuiveren, ontkennende oit eenige injurieuſe behandelingen bedoeld te hebben, ſchoon hy in deeze en geene omſtandigheden zich ſterk uitgedrukt moge hebben, tot handhaaving van zyn regt, en den Godsdienst: hy ontveinst niet, in drift, nu of dan iets gezegd of geſchreven te hebben, dat beter gezweegen of bezadigder voorgeſteld zou hebben kunnen worden, doch hy vertrouwt dat de hem aangedaane onderdrukkingen, die een wyzen dol konnen maaken, in die gevallen ter zyner verſchooninge ſpreeken, en houdt voor al ſtaande, dat 'er niets door hem bedreeven zy, dat een vonnis van dien aart verdient. Hy is, volgens zyn berigt, altoos het voorwerp van veeler haat en nyd geweest; en 't geen deezen inzon-

zonderheid heeft doen toeneemen, is, dat hy zich ſteeds betoond heeft een ernſtig voorſtander van 't Regt der Kerke te zyn, en nog wel voornaamlyk dat hy zich met allen yver aangekant heeft, tegen het houden van Byzitten of Concubynen, dat daar te Lande onder de Christenen zeer gemeen is. —— Onze Schryver heeft in deeze Memorie, by gelegenheid van het voorgevallene, hier en daar eenige geloofwaardige berigten van den toeſtand van den Christelyken Godsdienst in de *Indiën* medegedeeld; die zeer duidlyk toonen, dat dezelve in verſcheidene opzigten aldaar te deerlyk verwaarloosd, of niet naar behooren gehandhaaft wordt: wat men ook te denken hebbe van de zaak van onzen Schryver zelve, deeze berigten zyn van dien aart, dat men 'er gereedlyk uit af kan leiden; dat een Predikant daar ter plaatſe, zynen pligt getrouw ter harte neemende, zeer ligt bloot ſtaat voor een algemeen ongenoegen, dat niet dan met zeer veel voorzigtigheid op eene heilzame wyze tegengeſtaan kan worden.

Derde Deductie voor Jr. Onno Zwier van Haren, *Grietman van Stillingwerf Westeinde. Te Leeuwarden by* A. Ferwerda 1762. *in folio 27 bladzyden.*

DEeze derde Deductie van den Heer *van Haren* behelst, naa eenige voorafgaande algemeene aanmerkingen, over 't gedrag zyner tegenpartyderen, eene wederlegging van de *Verdediging van den Collonel ven der Duſen*; waar in hy tragt te doen zien dat die Heer eene menigte van handtaſtelyke ongerymdheden ter nederſtelt, en openbaare onwaarheden verhaalt; ook betuigt hy in ſtaat te zyn, door irreprochable getuigen, de valsheid veeler zaaken, door dien Heer bygebragt, voor den Regter te konnen verzekeren; terwyl men geen ſtaat kan maaken op den Collonel *van der Duſen*, als zynde, gelyk de Heer *van Haren* ſpreekt, *een Perſoon overtuigd door vyf eensluidende en irreprochable getuigen van een valſchen Eed te hebben gedaan.* Naa de wederlegging der *Verdediginge* poogt de *Deducent* met korte woorden te toonen, *dat al wat hy en zyne Huisvrouw in dit geheele geval hebben gedaan, altyd is geweeſt allezins overeenkomende met de Wetten van de Natuur, met de Burgerlyke en Goddelyke Wetten.* Eindelyk beſluit hy deeze Deductie als iemand, die vertrouwt dat dezelve in dit geval de laatſte zal zyn, het welk hem in deezer voege doet ſchryven.

„ De

„ De Deducent legt de penne neder, met wenſch, van
„ niet genoodzaakt te zullen worden, om die, tot beſcher-
„ ming van zyn Eer en tydelyk welwezen, weder te moe-
„ ten opnemen: Dog eer hy uitſcheid, verpligt hem de er-
„ kentenis, nog een woord hier by te voegen.

„ Hy heeft, gedurende den loop van zyne vervolgingen
„ tot nu toe, zo veel blyken van agting, en vriendſchap
„ ontvangen van Perzonen van alle Staten en Profeſſien, in
„ zyn en hun Vaderland, dat hy, in de onmogelykheid zyn-
„ de, om die alle één voor één, en ieder in 't byzonder te
„ kunnen beantwoorden, gedwongen is, hen alle te ver-
„ zoeken, van hier gezamentlyk wel te willen aanneemen,
„ de verzekeringen van zyn volmaakte dankbaarheid voor
„ zo veel gunſt en genegentheit, waar door zyne ongeluk-
„ ken, zo dikwyls, en zo merkelyk zyn verzagt.

„ Zyn erkentenis zal ten allen tyde egaal zyn, aan de
„ verpligting die hy aan zoo veel deftige Mannen, aan zoo
„ veel brave Mede-Burgers, aan zoo veel eerlyke Lieden
„ verſchuldigd is: En hy gelooft, hen die nooit beter te
„ kunnen toonen, als met hen te verzeekeren, dat, in wat
„ ſtaat de Goddelyke Voorzienigheid hem gelieve te ſtellen,
„ hy geduurende zyne geheelen levensloop zal voortgaan,
„ zyn Vaderland te dienen, met dezelve iever, trouw, en
„ ſtandvaſtigheid, als hy het zelve geduurende dertig jaa-
„ ren heeft gedient.

„ En in wat omſtandigheden zyn laatſte uur hem moge
„ aantreffen, het zy zyn dood natuurlyk zy, het zy die door
„ moord of vergif van zyne Vyanden, ongeſtraft, wierde
„ vervroegd, in die tydſtip daar niemand meer veinsd, daar
„ de gunſt der Vorſten, en de toejuichingen van 't Ge-
„ meen, beide even onnut zyn, in die laatſte oogenblik-
„ ken, zullen geene van de geringſte wenſchen van zyn ſter-
„ venden mond, zullen geene van de minſte zugten van
„ zyn zieltogend hart, zyn, die geene, welk hy tot zyn
„ laatſte adem zal uitboezemen voor de altoosduurende Vry-
„ heid, Luister en Voorſpoed van zyn lieve Vaderland, en
„ alle derzelver deugdzaame Ingezeetenen onder de wyze
„ beſtiering, en gelukkige beſcherming van het Doorlug-
„ tig Huis van Orange en Naſſau!

LETTER - OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Pſalmos.*

Tweede Berigt.

In ons laatſte Stukje hebben wy een algemeen Berigt van dit Werk voorgeſteld, en tevens te kennen gegeeven, dat het ons oogmerk was, om verder van tyd tot tyd te melden, by welke omſtandigheden ieder der een-en-twintig eerſte Pſalmen gedicht zy, naar 't gevoelen van den opletenden Hoog-Leeraar *Venema*. Ter proeve hier van bepaalden we ons toen tot de twee eerſte Pſalmen, derhalve ſtaat ons nu de derde en eenige volgenden te beſchouwen.

De derde Pſalm is, naar luid van 't opſchrift, door *David* gemaakt, *als hy vloodt voor het aengeſichte ſyns ſoons Abſaloms*, welke geſchiedenis ons in 't breede ſtaat aangetekend 2 Sam. XV—XVIII. Het blykt ook uit den inhoud dat *David* dit Lied gedicht heeft in bittere tegenheid, en wel naa dat hy Koning was, v. 4; naa dat hy reeds lang in vreede en veiligheid geleefd had, v. 6, 7; alle zyne vyanden verſlaagen zynde, v. 8; weshalven de tegenheid hier bedoeld geen andere dan de gemelde konne zyn; nademaal de geſchiedenis geene tegenheid naa die omſtandigheden meldt. —— In dien toeſtand van zaaken ſtort de Dichter zyne klagten uit voor God, van wegen de menigte zyner vyanden, en hunne laſtertaal, als waare hy van God verlaaten, ja nooit bemind geweest: ter wederlegginge van dien hoon, beroept hy zich op 't geen hem in voorige tyden wedervaaren is, ten bewyze van Gods gunst over hem; en dit denkbeeld doet hy te gelyk dienen, ten aandrang van zyn gebed om Gods hulp: waar op hy zich zelven ten ſlot den Heere aanbeveelt, en bidt dat Gods gunst, zo al niet over hem, ten minſte over 't Volk gaa. Men heeft hier aan te merken dat de Dichter, voor al in de eerſte omſtandigheden van zyne vlugt, niet dan eene zeer zwakke hoop van zyne redding had, als onder anderen af te neemen is, uit 2 Sam. XV. 19-30 en Pſ. XL. 13: dit doet hem in dien ſtaat op zodanig eene wyze ſpreeken als hy zich in deezen Pſalm laat hooren; en overeenkomſtig daar mede ſluit hy dit Lied met die be-

de; *Het heyl is des HEEREN* enz. of liever; *Het heil zy [u] o HEERE*, myn heil zy in uwe hand; doch wat ook uw welgevallen zy ten mynen opzigte, ten minſte, *uw zegen zy over uw volk*, dat het Volk, wiens welweezen my 't meest ten harte gaat, gelukkig zy.

De hier aan volgende Pſalm ſchynt in den eerſten opſlag geen duidelyke kentekenen van den tyd der t'zamenſtelling te behelzen; doch wanneer men naauwkeurig nagaat, of de Dichter v. 3-6 zyne reden rigt tot zyne vyanden, of tot zynen eigen aanhang, zullen zich dezelven nader ontdekken. Dat David in deezen het oog zou hebben op zyne vyanden is gansch niet waarſchynlyk; vermits die *Mannen* niet benoemd worden met eenige vyandlyke benaamingen, en de Dichter hun geene vyandlyke werkingen toeſchryft: zy draagen den naam van בני אישׁ *dappere Mannen, Helden*, en de beſchuldiging ten hunnen laste is, dat zy, met verſmaading van David, zich godloos gedraagen, v. 3; dat beter op den eigen aanhang, waar onder ook *booze en Beliaals mannen* waaren, 1 Sam. XXX. 22, ſlaat, dan op openbaare vyanden. De vermaaning v. 5 vooronderſtelt, dat 'er billyke reden tot klaagen waaren, en de troosttaal v. 6 is betrekkelyk tot zodanigen, die in hunne zaak op God konden vertrouwen; welk alles geen opzigt kan hebben tot Davids openbaare vyanden, maar wel tot zyne medgezellen en krygsbenden. — Op dien grondſlag is 't buiten kyf, dat dit Lied oogt op een toeſtand der zaaken, (1) die David en zynen aanhang dermaate benaauwde, dat dezelve aanleiding kon geeven, om 't gemoed zyner krygslieden te ontroeren, en om zyne medgezellen min gunſtig van hem, met opzigt tot Gods zegen, te doen denken. Zy waaren in benaauwdheid, v. 2; die ſtaat was gansch tegen de neiging van vleeschgezinde menſchen v. 3, 7, 8; dat hen deed klaagen, en, naar 't ſchynt, niet geheel te onregt, v, 5. (2) In die omſtandigheden twyfelden zommigen aan Gods gunst jegens David, waar door zy ten kwaade van hem dagten en zich zyn gezag begonden te onttrekken, v. 3, 4, 5. (3) In dien ſtaat bleef David vast op God vertrouwen, en ſprak van daar met zo veel verzekering v. 2, 4, 7, 8, 9. (4) Die benaauwdheid eindelyk, waar op in deezen gedoeld wordt, is voorgevallen naa dat hy verlost was uit vroegere tegenheden, en voor dat hy zich in vrede en veiligheid gevestigd zag: van 't eerſte ſpreekt hy, v. 2, in den voorleeden, en van 't laatſte, als zulks verwagtende, in den toekomenden tyd, v. 9. De tyd der vroegere tegenheden nu was, ge-

duu-

duurende de vervolging door Saul, en die des vreedes, toen hy in 't Ryk gevestigd was: de tyd deezer benaauwdheid moet gevolglyk vallen in die dagen, toen hy van Saul niets meer te vreezen had, en wel dra het Ryksbewind in handen ſtond te krygen. Overeenkomſtig met deeze bepaalingen vindt men ook in dit Dichtſtuk geen gewag van vyanden die zich tegen David aankanten, als tegen eenen Koning; maar de Dichter komt voor als iemand die byzonder eerwaardig is, uit hoofde dat hy, als een gunstgenoot van God, te vryer toegang heeft tot den Allerhoogſten in den gebede; waar aan zommigen van zynen aanhang diestyds twyfelden, gelyk door eene breeder verklaaring van vers 2 en 3 gereedlyk te toonen is.

Die zich nu, naa dit alles, het voorgevallene met David herinnert, zal ligtlyk gewaar worden, dat dit Lied betrekkelyk is tot de gebeurtenis 1 Sam. XXX beſchreeven, toen *David ſeer bange wert; het volck ſprack van hem te ſteenigen; de zielen des ganiſchen volcks verbittert waren, een yegelick over ſyne ſonen, ende over ſyne dochteren; doch David ſich ſterckte in den HEERE ſynen Godt;* en toen hy door eene Godſpraak, in die omſtandigheden, verzekerd wierd, van Gods gunst over hem. Eene naauwkeurige vergelyking dier geſchiedenisſe, met de opgemelde kentekenen, toont vry duidelyk, hoe men met rede mag ſtellen, dat deeze Pſalm by die gelegenheid, naa 't ontvangen dier Godſpraake, opgeſteld is: of wil men dat de Dichter zyne Liederen eerst gemaakt hebbe, naa dat hy in vrede en veiligheid zat, dat hy dan dit geval zich in dit Lied voorgeſteld heeft, 't welk, in deezen en andere Pſalmen, op 't zelfde uitkomt. — David dan, zich met zynen aanhang in die benaauwdheid bevindende, wendt in dit Lied, onder verzugtingen tot God, zyne beſtraffende en aanmoedigende aanſpraak tot zyne medgezellen en krygsbenden, die tegen hem morden, terwyl ze aan Gods gunst te hemwaards begonden te wanhoopen; om hen tot bedaaren te brengen, hun verzekering te geeven van Gods gunst over zynen perſoon, en hen daar door te beweegen tot het vertrouwen op God, als 't eenige middel om deeze rampen te boven te komen.

Men verwerpe deeze bepaaling niet, om dat de Dichter in 't derde vers aanduidt, dat zyne benaauwdheid van *langen* duur was, het welk in 't bepaalde geval geen plaats had. Want, behalven dat men zou mogen denken, dat de Dichter met die klagt het oog had op de verſmaading van zynen perſoon, door zommigen van zynen aanhang, geduurende

den ganſchen tyd van zyne vlugt voor Saul; zo heeft men in aanmerking te neemen, dat de woorden עַד־מָה, door de onzen vertaald, *hoe lange*, verkeerdlyk verſtaan worden van een langduurigen tyd, daar ze eigenlyk de hooggaande trap van 't wangedrag te kennen geeven; in deezen zin. *Tot welken trap*, tot hoe ver, hoe zeer, *zal myne eer [by u] tot ſchande zyn!* Zie ook Pſ. LXXIX. 5, LXXXIX. 47, LXXIV. 9, en duidelyk Jez. VI. 11. Deeze betekenis heeft het ook in die moeilyke plaats, Num. XXIV. 22; *Evenwel zal Kain* (dat is, gy Keniter) *verteert worden, tot dat*, (dat is, in zo verre dat) *u Aſſur gevangelick wechvoeren ſal.*

Wat nu verder den vyfden Pſalm betreft, deszelfs inhoud is zo algemeen, dat die niet gereedlyk tot een byzonder tydſtip gebragt kan worden. Dit Lied behelst een vuurig gebed eenes Godsdienſtigen, die God ſmeekt om 't genot der vrugten zyner Godsdienſtigheid, die Deuglievenden, op God vertrouwende, gewoonlyk erlangen; in tegenſtelling van Godloozen en geveinsden, die van 's Heeren gunst verſteeken worden. En de Dichter grondt dit zyn gebed, op Gods heilige natuur, en de bewustheid zyner onſchuld. Wanneer men, in 't beſchouwen van deezen inhoud, tevens bemerkt, dat de Dichter in dit Lied niet klaagt over de verdrukking zyner vyanden, noch om verlosſing bidt; maar van de godloozen en geveinsden in 't algemeen ſpreekt; als men daar by nagaat, dat hy v. 4 en 8 niet duiſter te kennen geeft, dat hy de vrye oefening van den openbaaren Godsdienst genoot; zo wordt men natuurlyk opgeleid om te denken, dat David deezen Pſalm gedicht heeft, toen hy nog in 't Hof van Saul verkeerde. Het aantal der ongodsdienſtige en geveinsden was diestyds zeer groot; deezen verſpiedden alleszins het gedrag van David, en hy genoot de gelegenheid van den openbaaren Godsdienst onverhinderd te konnen handhaaven: deeze omſtandigheden worden in den Pſalm eigenaartig afgemaald; en 't is niet vreemd te denken, dat David by die gelegenheid een Lied van zo algemeenen inhoud opgeſteld heeft, waar in hy wel byzonder 't oog had, op de omſtandigheden waar in hy zich bevond, en die hem tot deeze algemeene denkbeelden aanleiding gaven.

Op eene ſoortgelyke wyze heeft men ook waarſchynlyk te denken van den zesden Pſalm, die ons voor oogen ſtelt het ernſtige gebed van een uitmuntenden perſoon; diedoor zyne deugd beroemd, en van daar by de Godloozen gehaat, zich onder eene zigtbaare plaag, welke doodlyk was, bevond.

vond. In die omſtandigheden, dugtende voor Gods toorn, en bemerkende dat de Godloozen zyne hoop en Godsvrugt beſpotteden, bidt hy om eene ſpoedige en openbaare bevryding, tot verſterking zyner hoope, en tot beſchaaming zyner vyanden: hy dringt zyn gebed aan, met beweegreden afgenomen, van de zwaarte der plaage, van Gods goedertierenheid, van 's Heeren oogmerk in 't ſtellen van den mensch op aarde; en van de ſpotterny der vyanden, waar op hy 't zelve beſluit met eene uitdrukkelyke betuiging aan zyne vyanden, dat hy vertrouwt op eene kort aanſtaande redding. —— Men vindt in deezen inhoud geen bepaalend character, dat ons verzekerd of David van zich zelven ſpreekt, dan of hy zodanig een ongelukkig perſoon in 't algemeen dichtkundig verziert, om den Godvrugtigen, indien zy in dergelyken ſtaat mogten komen, een voorſchrift van een gebed te geeven, of hen aan te moedigen. Het laatſte is niet ongerymd, en by de Dichters zeer gebruikelyk: boven al beantwoordt zodanig eene perſoons-verbeelding aan deezen inhoud, indien de elende van den verzierden perſoon eene naauwe betrekking heeft tot den Dichter. —— Schept iemand behaagen in deeze gedagten, zo zal hy dit Lied eigenaartig brengen tot dien tyd, toen het Volk, om Davids zonde, met de peſtilentie geſlaagen werd; en David door Godlyke inſpraak verzekerd werd van de verhooring zynes gebeds, volgens 2 Sam. XXIV. De vergelyking van dit Lied met die geſchiedenis is niet ongepast, en David kon by die gelegenheid eigenaartig zodanig een Pſalm opſtellen. Men vergelyke hier mede Pſ. XXX, die daar op ſlaat. —— Oordeelt iemand, dat hy 't oog van David zelven niet moet afwenden, hy kan vooronderſtellen, dat David in eene doodlyke krankte, of onder eenige andere plaag hem van Gode toegebragt, gelegen heeft: en daar uit afleiden, dat hy in deezen ſtaat, of wel naa zyne herſtelling, ter gedagtenisſe hier van, en tot onderwys van anderen, dit Lied opgeſteld heeft; op eene dergelyke wyze als Hiskia, volgens Jez. XXXVIII. 't Is waar, de geſchiedenis leert ons dit niet, maar 't kan zyn dat een Pſalm die byzonderheid aanduidt: en 't geen dit denkbeeld verſterkt is, dat Pſ. XLI. van denzelfden inhoud zynde, ons ook derwaards leidt.

Men mag derhalven den vyfden en zesden Pſalm aanzien als Liederen van een algemeenen inhoud, tot welker t'zamenſtelling des Dichters omſtandigheden aanleiding gaven; doch zo is 't niet gelegen met den zevenden Pſalm, die be-

paaldlyk een zeker geval bedoelt, gelyk het opſchrift ſchynt aan te duiden, wanneer 't meldt dat David denzelven *den HEERE geſongen heeft, over de woorden van Cusch, den ſone van Jemini*, dat is, den Benjaminiter, vergel. Regt. XIX. 16 en 1 Sam. IX. 21. Het is niet wel te bepaalen wie deeze *Cusch* geweest zy; zo 't een eigen naam is, is de perſoon onbekend; doch mogelyk is 't een zinſpeelende naam, die een kwaadaartig mensch betekent. Wat hier van ook zy, volgens de benaaming in 't opſchrift was hy een *Benjaminiter*, en, naar den inhoud van dit Lied, een vyand van David; hebbende tot zyn hoofdcharacter dat van een lasteraar, die openlyk ſtaande hield, dat men David met regt vervolgde en ter dood zogt te brengen. Onder deeze lastertaal komt David voor, biddende God om eene openbaare verloſſing, ten blyke zyner onſchuld, waar op hy zich grondt, met betuiging dat hy zyn verderf of behoudenis daar van wil laaten afhangen. Hy beroept zich ten dien einde op 't Godlyke oordeel, en ſmeekt, (het geen hier byzondere aanmerking verdient,) niet om genade maar om regt. En eindelyk, overtuigd van de regtmaatigheid zyner zaake, en die des Godlyken oordeels, midsgaders aangemoedigd door de hoop van verloſſing, verkondigt hy den kort aanſtaanden ondergang zyner vyanden, indien ze zich niet bekeeren, en zyne daar op volgende verheerlyking van Gods geregtigheid. Uit dit algemeene is genoegzaam af te leiden dat deeze Pſalm gebragt moet worden tot de omſtandigheden van David onder de vervolgingen van Saul, of geduurende zyne vlugt voor Abſolom; en eene nadere beſchouwing zal ons konnen verzekeren, dat men hier om de eerſte heeft te denken. — De omſtandigheden van David onder Saul, en die in de dagen van Abſolom zyn wel in zommige opzigten van gelyken aart, doch zy hebben egter haare byzondere kenmerken; en nadien 'er zich in dit Lied eenige zeer klaar vertoonen, en 't bezef hier van meermaals dienſtig kan weezen, zal 't niet onnut zyn daar op wat breeder ſtil te ſtaan.

(1) De Perſoon die hem vervolgt wordt uitdrukkelyk, v. 6, een *vyant* genoemd, en v. 10 onder de *godtlooſen* geteld: dit ſlaat beter op 't character van Saul, dan op dat van Abſolom, dien David ook nog te teder beminde, om hem alzo te benoemen. (2) De manier der vervolginge, aangeduid v. 3, 6, 16, 17, beantwoordt volkomen aan 't voorgevallene onder Saul, en niet aan dat in zyne vlugt voor Abſolom. (3) De voorſpelling van 't lot zyner vyanden, en inzonderheid van zynen hoofdvyand, v. 13-17.

komt

komt beter op Saul dan op Abſolom: van den laatſten zou hy met zo veel vertrouwen, en vrymoedigheid niet geſproken hebben, als af te neemen is uit 2 Sam. XVI. en XVIII; maar wel van den laatſten, eenſtemmig met zyne taal in verſcheidene Pſalmen, en zo ook 1 Sam. XXIV. 13, 16, XXVI. 10. (4) Zyn beroepen op Gods oordeel kwam niet te pas, in de blykbaare onregtmaatigheid van Abſolom; maar wel in de vervolgingen door Saul; vermits men in die dagen met eenigen ſchyn kon voorwenden, dat David ontydig na den Throon ſtond, en Saul hem derhalven regtmaatig vervolgde. (5) Eindelyk, in de dagen van Abſolom was David niet zo zuiver van gedrag, dat hy God zou hebben durven bidden om *regt*, zonder eenig gewag te maaken van deszelfs *genade*, gelyk hy in deezen doet, v. 4, 5, 9. David had in de vervolgingen van Saul meer vrymoedigheid voor God, dan in zyn ongeval ten dage van Abſolom, gelyk een ieder uit de Historie van David bekend is. Voegt hier by, dat de laſtertaal in dit Lied voorkomt als eene oorzaak der vervolginge, 't welk geen plaats heeft in 't vloeken van *Simei den ſoon van Jemini*, 2 Sam. XVI, waar op men deezen Pſalm betrekkelyk ſtelt, als men dien tot de dagen van Abſolom brengt; nadien dat vloeken ontſtond uit het geen David reeds overgekomen was, en het hem geen verder onheil baarde.

Zegt men, dat vloeken van *Simei den ſoon van Jemini* is eene openbaare en zo bekende daad, dat we door 't opſchrift geleid worden om daar op te denken: men moet dit erkennen; maar 't is van zo veel gewigt niet, dat het ons, tegen de bovengemelde reden aan, dit Lied hier toe kan doen bepaalen; te meer daar 't bekend is, dat 'er ook aan 't Hof van Saul menſchen waaren, die zeiden, *ſiet David ſoekt u quaet.* 1 Sam. XXIV. 10. —— Wil iemand uit de ſpreekwyze v. 6 *doe myne eere in het ſtof woonen*, afleiden, dat David reeds Koning was, en dat derhalve de geſtelde bepaaling niet beſtaanbaar is; hy overweege of men hier door het woord *eere*, in den t'zamenhang niet beter verſtaa *de ziel*, gelyk Gen. XLIX. 6 en Pſ. XVI. 9; of men die geheele ſpreekwyze niet wel zo gegrond verklaare van den dood, gelyk zo de dooden gezegd worden *in 't ſtof te woonen*, Pſ. XXII. 30, Dan. XII. 2, Job. XXI. 26, Jez. XXVI. 19; en of 't woord *eere* ons dan in die ſpreekmanier niet opleide tot het denkbeeld van een ſchandelyken dood: zo dat David, daar hy gezalfd was om Koning te worden, wenſche, indien hy ſchuldig zy, dat hy als een eerlooze, die Majeſteits-

ſchennis bedreeven heeft, met een ſchandelyken dood geſtraft worde. Zo dit niet voldoet, men kan ongetwyffeld die ſpreekwyze verklaaren van 't hem toegezegde Koningryk, waar toe hy gezalfd was; in dien zin, *dat ik verſteeken zy van 't my toegezegde Koningryk.* —— Meer ſchyn heeft het in den eerſten opſlag, wanneer men uit de woorden, v. 6, volgens onze gewoone overzetting (*), *ja ick hebbe gereddet dien, die my ſonder oorſaeck benauwde*, wil afleiden, dat deeze Pſalm niet onder Saul, maar laater gedicht is, uit hoofde dat die ſpreekwyze ſlaat op 't bewaaren van Saul in 't leven, toen 't in Davids magt was hem te dooden, 1 Sam. XXIV en XXVI: doch alles wat hier uit beſlooten zou konnen worden, is, dat dit Lied gedicht zou zyn, naa die gevallen, of wel naa 't eerſte; waar uit nog niet zou volgen dat deeze Pſalm tot de dagen van Abſolom te brengen zy.

Naa dit laatstgemelde tydmerk kan men, in gevolge van 't voorgaande, uit kragt hier van bepaalen, dat deeze Pſalm gedicht is, onder de vervolgingen van Saul, en wel op 't einde, naa dat David, ten minſte éénmaal, Saul van den dood gered had: en dit denkbeeld ſtaaft de inhoud van dit Lied, voor zo ver het aanduidt, dat de openbaare vervolging reeds eenigen tyd geduurd had; en te kennen geeft, dat het Godlyke oordeel, ter beſliſſinge van 't verſchil tuſſchen Saul en David, kort op handen was: waar by nog komt, dat men, uit de vergelyking der geſchiedenisſe met den

(*) Dit vyfde vers behoorde, volgens onzen Hoog-Leeraar, in deezer voege overgezet te worden. *Indien ik een medgezel die my verried kwaad toegedagt hebbe, en mynen vyand naakt zal uitſchudden.* Volgens deeze vertaaling geeft de Dichter zyne onſchuld te kennen; hy is zo ver van een kwaadaartigen toeleg te ſmeeden, dat hy zelfs over die geenen van zynen aanhang, welken hem verraaden hebben, of zulks hadden zoeken te doen, (zie by voorbeeld 1 Sam. XXIII, Pſ. XXXV. 12, XLI. 10), niet gezogt heeft eenig kwaad te brengen: ja een kwaadaartig gemoed is zo ver van hem, dat hy zich verzekerd houde, dat het nimmer in hem op zal komen, om zynen vyand ten ſmaadlykſte te behandelen; of wel byzonder, om Saul van 't leeven te berooven, en van den Throon te ſtooten, gelyk men hem ten laste leide. Van dit laatſte gaf hy een dubbeld bewys in Saul, dien hy tweemaal in zyne magt gehad, en tweemaal vry gelaaten heeft, waarſchynlyk eens voor, en eens naa het dichten van dit Lied, 1 Sam. XXIV en XXVI.

den Pſalm, duidelyk kan afneemen, dat dezelve gedicht is, naa 't voorgevallene, 1 Sam. XXIV gemeld: inzonderheid toonen de ſpreekwyzen v. 2 en 3 vry klaar, dat David tot die engte gebragt was, dat hy wel dra gered moest worden, of in de handen van zynen wreeden vyand vervallen; het welk grond geeft om te beſluiten, dat hy dit gebed ten hemel zond omtrent het einde der vervolginge.

Dus zyn wy met den Eerwaarden *Venema* gekomen tot den achtſten Pſalm; doch om dit Artikel niet te breed uit te breiden, zullen wy 't voor tegenwoordig hier by laaten berusten, en de beſchouwing der volgende Pſalmen tot eene nadere gelegenheid uitſtellen; alleen zullen we 'er nog eene aanmerking aanhegten, met opzigt tot het Propheetiſche, ten aanzien van de dagen des Nieuwen Verbonds, dat van zommigen in de Pſalmen te zeer gezogt, en van anderen te veel verwaarloosd wordt.

Onze Hoog-Leeraar heeft in de Voorreden van dit Werk betuigd, dat hy in deezen geen party trekt, maar zich eenvoudig laat leiden door een aandagtig onderzoek van 't Lied zelve, om als dan, naar bevind van zaaken, te bepaalen of het zelve een uitzigt hebbe op de dagen des Nieuwen Verbonds dan niet; en in gevolge hier van is hy van oordeel, dat men deeze vyf beſchouwde Pſalmen niet hebbe te brengen, tot het getal der geenen die de lotgevallen der Christelyke Kerke voorſpellen. Het is by hem een vaste regel, *dat men zonder rede, en dus gansch niet bondig, een Pſalm tot den Meſſias brengt, als 'er geen character van den Meſſias in voorkomt; als 'er niets in gevonden word't, het welk den Meſſias zo eigen is, dat het niet met denzelfden nadruk van iemand anders gezegd kan worden.* Op dien grondſlag verwerpt hy zodanige verklaaringen van deeze beſchouwde Liederen; inzonderheid laat hy zich hier over, met opzigt tot den vyfden Pſalm in diervoege uit, dat het der moeite waardig zy zyne taal onzen Leezer mede te deelen, nademaal 't ons onder anderen het gebruik van den bovengemelden regel toont.

Zy, zegt hy, die hier om de Kerk des Nieuwen Testamentes denken, en de oogen van David en andere geloovigen afwenden, zyn bezyden de waarheid; vermits 'er geen rede is, die onze gedagten tot de Kerk bepaalt, of noodzaakt van David zelven af te wyken. Die manier van verklaaren der Prophetien en Pſalmen, waar door men, zonder bondige rede, de oogen wendt, van David zelven en zyne geloovige tydgenooten, en uitziet na de toekomende

eeuwen, ſchynt my toe zeer los te zyn; dit verder uitzien behoorde nooit te geſchieden, dan alleen, wanneer ons een zeker kenmerk van een anderen perſoon of tyd aan de hand gegeeven werd. Anders zal 't eene ingebeelde verklaaring weezen, die naar ieders vernuft verſchillende, en van geen nut zal zyn. Wat zegt hier, bid ik u, de ſpreeker, wat betuigt hy van zich zelven, dat David, en den geloovigen van zynen tyd, niet even zo eigen is als der Kerke des Nieuwen Testamentes? wat wordt hier gemeld van de godlooozen en geveinsden, dat niet op alle tyden ſlaat? wat kenteken toch komt hier voor van den Antichrist, van valſche Leeraaren, van Dwingelanden of Vervolgeren der Kerke? daar wordt in 't algemeen geſproken van Godlooozen, Leugenaars en Bloedvergieters die ſchynheilig waaren; hoedanig ſoort van menſchen 'er niet ontbrak ten tyde van David, als uit de Geſchiedboeken en Pſalmen ten overvloede blykt. Daar wordt gewag gemaakt van *den man des bloeds*; derhalven van den *Antichrist*? wat gevolg? waarom niet van *Saul* en anderen? waarom niet van ieder bloedvergieter in 't algemeen? Eindelyk, de Dichter zegt dat de Godlooozen verdorven, en de Godvrugtigen gezegend zullen worden: wat is dit anders, dan 't geen ons allerwegen in de Pſalmen ingeprent wordt?

Voegt hier ten ſlot nog by dat de aanhaaling van 't tiende vers door Paulus Rom. III. 13, benevens deszelfs redeneering en toepaſſing op de Jooden v. 19, *wy weten nu dat al wat de wet ſeght, ſy dat ſpreeckt tot de gene die onder de wet zyn*, ons duidelyk doet zien, zo, dat de inhoud van deezen Pſalm algemeen is, als, dat dezelve inzonderheid tot de Jooden, die aan de Wet onderworpen zyn, behoort. Want zo hier de vyanden van David of der Kerke, in een zeker bepaalden tyd, bedoeld worden, kan ik niet zien, hoe Paulus daar uit eene bewysreden kan afneemen, ten betooge van de bedorvenheid der menſchen, en inzonderheid der Jooden,

---

Verhandeling over de Oeffening en Beſchaaving van 't Verſtand; door Iſaac Watts, D. D. *Naar den vierden Londonſchen druk van Ao.* 1761, *uit het Engelsch vertaald. In 's Gravenhaage by* Johannes Thierry MDCCLXII. *behalven de aanpryzende Voorreden van den Eerw. Heer* Petrus Nieuwland, *Predikant in 's Hage*, 514 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Werk komt voor als een *Aanhangſel* van 't pryzenswaardige geſchrift van den Eerwaarden *Watts*, het welk

welk ten titel heeft, *Logica, of Onderwys van 't recht gebruik der Reden, in het onderzoek der Waarheid*, waar van we, by gelegenheid van deszelfs Nederduitsche uitgaave, eenig berigt gegeeven hebben (*). Het behelst etlyke nutte aanmerkingen over de oefening en beschaaving van 't Verstand, die niet gevoegelyk in 't eerst uitgegeevene geschrift ingevlogten konden worden, ten minste niet zonder het zelve tot eene ongepaste grootte te doen uitdyen. De Liefhebbers van oefening zullen dit geschrift met geen minder vermaak dan 't voorgaande doorbladeren; en 't is zelfs van dien aart, dat zy, die te zeer ingenomen zyn tegen alles wat den naam van *Logica* draagt, dit stuk als een Werk op zich zelve met genoegen zullen konnen leezen; nademaal 't aangemerkt mag worden, als eene Verzameling van op zich zelven staande leezenswaardige Verhandelingen, over zodanige onderwerpen, welker overweeging voor menschen van allen staat en rang, die eenige lust tot oefening hebben, van dienst kan zyn ter beschaavinge van hun Verstand.

Het Werk is verdeeld in twee Boeken, waar van het eerste, naa eene voorafgaande Inleiding, over de noodzaaklykheid der *Verstands-beoefeninge*, algemeene Regels opgeeft *tot vermeerdering onzer kennisse*; de *opmerking*, *'t leezen*, *'t Meesterlyke onderwys* en de *eenzaame overdenking* met elkanderen vergelykt. Naa dit algemeene handelt onze Autheur in 't byzonder over *onze opmerking; 't leezen* en *beoordeelen van Boeken*, *'t mondlyke onderwys; 't leeren van vreemde taalen; 't navorschen van den zin en 't oogmerk eens Spreekers of Schryvers; de onderlinge verkeering;* de voornaamste soorten van *Redentwisten; de overdenking; 't vestigen van de Aandagt; het uitbreiden van 't Verstand; 't versterken van 't Geheugen; 't wel bepaalen van een Geschil*, en *'t onderzoeken naa de oorzaaken en uitwerkselen:* waar op dit eerste Deel beslooten wordt met eene Verhandeling over *de Weetenschappen, en derzelver gebruik in de byzondere Beroepen.* Hier op gaat onze geëerde Schryver in 't tweede Boek over, ter ontvouwinge van 't geen we in agt hebben te neemen, om onze verkreegene kundigheden aan anderen mede te deelen; en handelt by die gelegenheid, over *de manier van 't onderwys en 't leeren van Lessen; den onderwyzenden Schryfstyl; de manier om anderen te overtuigen; het gebruik en misbruik van 't gezag; 't behandelen der vooroordeelen; 't prediken; 't schryven van boeken*, en ten laatsten over *het schryven en leezen van Controversien of Geschilstoffen.* In

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oeff. II. D. bl.* 395.

In 't ontvouwen deezer onderwerpen bedient zich de Eerwaarde *Watts* van een onopgeſmukten ſtyl, die eenvoudig en levendig is, en hier en daar door welgetroffene characters verleevendigd wordt; het welk zyne manier van verhandelen klaar en gevallig maakt: ook heeft de Nederduitſche Vertaaler 'er nu en dan eenige aanmerkingen bygevoegd, waar door de redeneeringen des Schryvers, op onzen Landaart en Zeden toegepast of overgebragt, voor den Nederduitſchen Leezer nog merkelyk opgehelderd worden. Tot een voorbeeld hier van dienen de volgende characters en aanmerkingen, die ons in dit Werk voorkomen, om aan te toonen, *dat Wysheid beter dan Geleerdheid zy op den Predikſtoel.*

„ *Tyro* is een jong *Proponent*, nu eerst van 't Hooge School
„ gekomen, en onlangs, na een behoorlyk onderzoek, door
„ zyne Clasſis, ten Predikdienſte toegelaaten. Hy was op
„ de *Akademie* voor een ſpitsvinnige kwant gehouden in 't
„ *analyſeeren* of ſchetſen van een Voorſtel; en is van top tot
„ teên toe vol van zwierige en klinkende Woorden van
„ Kunst en Geleerdheid. Zoo dra hy zynen Text gelee-
„ zen heeft, begint hy, na een korte, bloemryke en wel
„ opgeſchikte Inleiding, u te verhaalen, in hoe veele zin-
„ nen het *hoofdwoord*, welk 'er in voorkomt, zoo by de
„ *Griekſche Heidenſche* Schryvers, als ook in 't *N. Verbond*
„ zelve, voorkoomt; en hy haalt alle de Kapittels en Ver-
„ ſen daar toe, naauwkeuriglyk aan; trachtende u dus ver-
„ ſcheide Texten te doen verſtaan, eer hy regt laat weeten,
„ welk een' zin zyne eigene heeft. Hy vondt alle deeze
„ dingen breedvoerig beſchreeven in de werken der *Critici*
„ (of *Berispkundigen*) welke hy geraadpleegd heeft, en daar
„ diergelyke Aanmerkingen op hunne regte plaatſen ſtaan,
„ en 'er zoo noodzaaklyk als nuttig zyn; en daarom meent
„ hy dat ze in zyne Leerrede ook paſſen. Daar na ſtapt
„ hy, even geleerdelyk, over tot verſcheide valſche Verklaa-
„ ringen van zynen *Text*, door de *Godgeleerden* en *Commen-*
„ *tatores* of *Verklaarkundigen* gemaakt; en ſomwyl zal hy 'er
„ zelfs de Redenen voor deeze valſche Uitleggingen byvoe-
„ gen, en die met allen iever en verachtinge wederleggen.
„ Na zich dus den weg gebaand te hebben tot de verklaa-
„ ring der woorden, die zyn oordeel 't best keurt, houdt
„ hy zich noch eenen tyd lang op met derzelver voorſtel-
„ ling en betooging, en dit doet hy niet alleen als hem dui-
„ ſtere of moeilyke Schriftuurplaatſen voorkomen, maar
„ zelfs over *Texten*, die zoo klaar zyn als de Zon, en zoo

„ ver-

„ verſtaanbaar dat een Kind naauwlyks aan den zin der zel-
„ ven twyfelen zoude.

„ Als hy deezen *Letterkundigen* Loop zyner Preek vol-
„ bragt heeft, dan gaat hy tot de *Logiſche* of *Redenkundige*
„ Leerwyze over; en maakt zoo veele Verdeelingen en
„ Onderdeelingen van zynen Text, dat die wel haast ge-
„ heel tot hutſpot gehakt is; wyzende ſtiptelyk het *Onder-*
„ *werp* en *Predicatum* aan; voorts den *Agent* of *Werker* en
„ het *Voorwerp;* toonende verder alle de *Eigenſchappen* en
„ *Toevalligheden*, die 'er mede verzeld gaan, en trachtende
„ u de *ſtof* en derzelver *Form* of *Gedaante* even klaar te doen
„ verſtaan, als hy ze begrypt. Dit gedaan zynde, heeft hy
„ omtrent een geheel uur tyds t'zoek gebragt, en zyne
„ Toehoorderen ten uiterſten verdrietig gemaakt. Dan be-
„ gint hy nader te komen tot de Leer of 't groot Onder-
„ werp zyner Redevoeringe, en bericht aan de Vergade-
„ ring zeer omſtandig en naauwkeurig, waar in dezelve be-
„ ſtaat, en hoe hy ze voorneemens is te verhandelen, en
„ dan zal hy twee of drie byzonderheden onder 't eerste
„ algemeene hoofd optellen; maar, te gelyk het noodig oor-
„ deelen 'er by te voegen: *hoe hy voorneemens geweeſt was,*
„ *zich breeder in de Opheldering der ſtoffen uit te laaten, en de*
„ *eene en andere Redenen voor 't Leerſtuk op te geeven; maar*
„ *dat hem ſinert, de tyd daar toe reeds te verre verloopen te zyn;*
„ *waar door hy verhinderd is om de verhandelde ſtoffe op de Ge-*
„ *moederen der Leden zyner Gemeente nader aan te dringen:*
„ waarom hy het by een of twee gevolgen, uit het verhan-
„ delde afgeleid, berusten laat, en dus zyne geleerde Preek
„ in aller yl beſluit. In deezer voegen word de *hardnekkige*
„ en *zorgelooze* Zondaar onopgewekt en onovertuigd gela-
„ ten, en de *treurende* of *bekommerde* Ziel moet ongetroost
„ weder heen gaan. De *Ongelovige* vindt hier niets, welk
„ hem tot het *Geloof* in 't *Euangelie* beweegen kan, en de
„ ondeugende Elendeling heeft niets gehoord welk hem
„ zyne Ongerechtigheid zoude kunnen doen haaten en ver-
„ foeijen. De *Veinsaart* blyft in zyne valscheid roemen, en
„ de *oprechte Man* gaat ongeſticht naar huis, enkel om dat
„ hun *Leeraar* geen tydt hadt; want deez' heeft zyn Werk
„ nu verricht, en ruim anderhalf of omtrent twee uuren op
„ den Predikſtoel gezweet en gezwetst, maar in der waar-
„ heid niets goeds verricht; geen nut altoos gedaan.

„ Zoo dikwils als ik deezen Leeraar hoore prediken,
„ brenge ik my het Verhaal te binnen, 't geen eens gelee-
„ zen hebbe nopens den *Czaar* van *Rusland*, PIETER *den*

„ *eer-*

„ *eerſten*, en zyne handelwyze geduurende 't eerſte beleg; „ welk hy deedt van eene ſtad in *Lyfland*. Die Vorst was „ toen eerst van zyne Reize naar de *Nederlanden*, en uit „ *Engeland*, alwaar hy, en de een en ander zyner *Staats-* „ *dienaaren* de Wiskunst van een myner oude Kennisſen ge- „ leerd had, te rug gekomen; en droeg uitſteekende zorg „ om die belegering in alle goede *Forme* en *Order* te begin- „ nen, laatende alle de Linien van Omſingeling zoo om de „ ſtad, als ter verſterkinge van zyn eigen Leger, volgens „ de Regels der kunſte, optrekken; maar in dit alles ging „ hy zoo naauwkeurig, ſchoorvoetende, en verdrietend „ langzaam te werke, dat het gunſtig Jaargety met deeze „ Wiskunſtige Bewerkingen verloopen, en hy genoodzaakt „ was het Beleg op te breeken, zonder eenige vordering „ van belang tegen de belegerde Veste gemaakt te hebben.

(*) „ [Men *merke*, in dit geval, ook *op*, dat zulke *jonge* „ *Leeraars*, die beter willen preeken dan ze kunnen, en, „ door een onvruchtbaar Vertoog hunner ontydige Geleerd- „ heid, de achting der Toehoorderen zoeken te winnen, „ de Waerdigheid van hun gewigtig Ampt ten hoogſten „ onteeren, door 't geeven van een te waarſchynlyk ver- „ moeden, dat ze meer hunne eigene Eer, dan die van „ hunnen grooten Meester, meer den aanwas hunner wae- „ reldſche achting, dan den aanwas der waare Onderdaanen „ van hunnen Koning, bedoelen. En wat is het toch voor „ eene Geleerdheid, waar mede zy op die ongelegene plaats „ en tyd durven pronken? Immers niets dan loutere ſchyn- „ kennis. Elk wie maar eenig Begrip van de Letter-Oefe- „ ning heeft, is bewust dat in honderde Boeken zulke al- „ gemeene Schatkamers van Geleerdheid open ſtaan, daar „ ieder, die maar eenen Bladwyzer gebruiken kan, zich „ terſtond te recht kan helpen en vinden, 't gene tot zyn „ roem-zuchtig oogmerk dient: zoo dat hy, die de taal „ deezer Magazynboeken maar redelyk wel verſtaat, met „ zoo veele geleerdheid kan pronken, als 't hem luſt. Doch „ Lieden van wezenlyke Kennisſe laaten zich niet innee- „ men door dien ſchyn van Wysheid, die niet zelden eene „ waare Armoede van Geest te kennen geeft, geenszins uit „ eene eigene Bron voortvloeit, ja dikwils zelfs niet eens „ geleend word uit een wel voorzienen Regenbak; dewyl

„ ze

(*) Het geen hier tusſchen [] geplaatst is, is eene aanmerking van den Vertaaler, die dus gewoon is zyne byvoegingen in dit Werk te onderſcheiden.

„ ze in 't gemeen handelen, gelyk het geringſte ſlach van „ Menſchen, die, den minſten voorraad tot hun dage„ lykſch onderhoud niet in huis hebbende, verpligt zyn, by „ iedere gelegenheid, alles wat zy behoeven, uit de eene of „ andere Winkel, dikwils mede ter borg, op te haalen.]

„ Maar myn Vriend *Ergates* is een gantſch ander ſlach „ van een Predikant, namelyk zulk eenen, dien men eenen „ *Arbeider* noemen mag, *die niet beſchaamd word*, noch *be„ ſchaamd maakt;* hebbende in zyne jonge Jaaren maar zeer „ luttel van de evengemelde Schoolſche iedelheden, in zy„ ne Preeken gemengd, en vervolgens door de Jaaren en „ ondervinding geleerd, dezelven ten eenenmaale te laaten „ vaaren. Thans predikt hy het Woord der Waarheid, ge„ lyk een Man, *die waakt voor de Zielen*, aan zyne zorge „ toebetrouwd, en als een getrouw *Herder*, *die reekenſchap* „ van zyne Kudde aan den Opperherder der Gemeente *zal „ moeten geeven.* Hy gaat alle de mindere en by-zaaken met „ haast voorby, en ſpoedt zich geduuriglyk naar 't Hoofd„ oogmerk, welk hy zich heeft voorgeſteld, te weten, *om „ zich zelven en allen, die hem hooren, te behouden* 1 Tim. IV. „ 16. en terwyl hy deeze heilryke Les van den Apostel „ *Paulus* opvolgt, vervult hy te gelyk den grooten en na„ tuurlyken Regel, waar van *Horatius* maar eene onvol„ maakte Kennis had; dat is, dat hy

„ *Semper ad eventum feſtinat:*
„ *Zich altoos naar 't groot einde ſpoedt.*

„ Hy ſtelt 'er zich nooit toe, om eenen duisteren *Text* te „ kiezen, ten einde hy zynen tyd niet te veel verliezen „ mogt, in deszelfs Letterlyken Zin te ontvouwen. Hy „ bewaart alle deeze Duisterheden, tot dat ze hem in den „ loop zyner openbaare Verhandelingen, op hunnen tyd, „ voorkomen; want hy is van gedachte dat het Euangelie „ tot Zaligheid der Menſchen te verkondigen, zeer weinig „ van de Letter- en Taalkundige Verklaaringen der moei„ lykſte ſchriftuurplaatſen noodig heeft.

„ Hy weet zyne *Redenkunſt* in zyne klaare en bevatbaare „ Voor- en Opſtellen zeer wel te pas te brengen, maar „ noemt derzelven gedeelte nooit by den Redenkundigen „ Naam, indien 'er een andere goede en verſtaanbaare Naam „ voor in de Moedertaal te vinden is. Het veel leezen en „ rypelyk overdenken van Zaaken, heeft hem in ſtaat ge„ ſteld, om zyne Onderwerpen op eene uitgebreide wyze „ te kunnen beſchouwen, en dezelve van alle kanten ook

„ aan

„ aan anderen te vertoonen; en zyn eigen gezond en goed „ verſtand heeft hem geleerd, goede Redenen te geeven „ voor iedere Zaak, die hy als eene Waarheid verzekert; „ hoewel hy 'er nimmer gebruik van maakt, dan wanneer „ 'er noodzaaklyk een Bewys vereischt word. Hy kent „ zeer wel de Misvattingen en verkeerde *Glosſen* der Schrift- „ tuurverklaarderen; maar acht het noodeloos zyne Toe- „ hoorders 'er mede op te houden, ten ware in zulke ge- „ vallen, daar zich een blykelyk gevaar van misvattinge „ mogt voordoen. Hy weet ook grondig genoeg wat tot „ zyn Onderwerp niet, en wat 'er al toebehoort; maar hy „ zal nooit zeggen wat 'er niet by te verſtaan is, ten zy 'er „ eene aanmerkelyke Dwaaling in dat ſtuk plaats hadt, in „ welke zyne Toehoorders ligtelyk konden vallen, wanneer „ zy tegen dezelve niet gewaarſchuwt wierden.

„ Dus heeft hy in een half, of, ten langſte in een geheel „ kwartier-uurs zyn Voorſtel of 't Onderwerp zyner Rede- „ neering ontvouwd en opgehelderd, en dus den grond, „ gelegd, waar op zyne volgende Redeneering rust. In „ deeze, nu wel weetende wat 'er in moet gezeid, en wat „ 'er in kan en behoort uitgelaten te worden, meet hy elk „ der Verdeelingen af tot eene gepaste lengte en tyd; en „ breidt zich eerst een weinig over zyn Onderwerp uit, by „ wyze van Opheldering, tot dat de Waarheid voor de „ zwakſten en eenvoudigſten zyner Toehoorderen, klaar- „ blykelyk en verſtaanbaar voorkomt, dan bevestigt hy het „ ſtuk met eenige weinige overtuigende Bewysredenen, „ daar de zaak het vereischt, en haast zich om de geleerde „ Waarheden ten gebruike toe te paſſen, en 'er zyne Ge- „ meente nut van te doen trekken. Op deeze wyze word „ de *Onkundige* onderweezen; de *Christen Aankomeling* in 't „ Geloove bevestigd en verſterkt; de *ſlaapende Zondaar* met „ kracht ontwaakt en tot inkeer gebragt; 't *droefgeestig Ge-* „ *moed* met troost vervuld; *'t Ongeloof*, door den overwin- „ nenden aandrang der Reden, tot *Christus* en zyn *Euan-* „ *gelie* gedreeven; en de *Onboetvaardige* en *zorgelooze Ondeu-* „ *gende* overtuigd, verzacht, verbryzeld en hervormd. De „ inwendige ſtem van den *H. Geest* paart zich dan met de „ uiterlyke ſtem van den *Bedienaar* der Zaligmakende Waar- „ heid, en de *vroome Menſch* krygt zoo wel zyn deel als de „ *Veinsaart*; zoo dat het *Werk des Heeren* onder de Handen „ van deezen Euangelie-bode toeneemt met kracht.

„ Dit is de gewoone Loop en Wyze van 's Mans bedie- „ ning. Zyn Leertrant zeer natuurlyk, duidelyk en gemak-

„ ke-

„ kelyk zynde, giet hy veelen zyner Redevoeringen in
„ deezen zelfden vorm, doch maakt zich geen ſlaaf altoos
„ van deeze of geene *Methode*, hoe ook genaamd. Hy maakt
„ de Natuur zyner ſtoffe, en 't gene zyne Toehoorders
„ meest noodig hebben, tot den grooten Regel om hem te
„ beſtieren, welk eene *Methode* of *Leertrant* hy in elke zy-
„ ner Redevoeringen in acht zal neemen, om des te beter
„ hen te kunnen verlichten, overtuigen en overreeden.
„ *Ergates* weet zeer wel, dat, zoo 't Onderwerp geheel en
„ al van eene *Practikaale* of *oeffenende* Natuure is, hy niet
„ noodig hebbe om lange *Gebruiken* en *Vermaanreden* daar
„ uit af te leiden. Hy weet dat de *Practyk* of de Betrachting
„ het hoofdoogmerk der Leere is; daarom beſteedt hy zy-
„ nen meesten tyd, vlyt en arbeid aan dat gedeelte van zyn
„ Ampt; en mengt zeer veel zielroerende Beweegredenen
„ onder iedere byzondere Zaak, die daar toe dient. Onder-
„ tuſschen echter merkt hy ook wysſelyk en met alle om-
„ zichtigheid op de byzondere Gevaaren van zyne Gemeen-
„ te, en op de Dwaalingen en Vooroordeelen van den tyd,
„ waar in; en van de Lieden, onder welken, hy leeft; en
„ hierom acht hy het, nu en dan, (ſchoon zeer zelden)
„ noodig, om eene ganſche Redeneering van een' *Dogmati-*
„ *ſchen* of Leerſtelligen aart te doen. By zoodanige gele-
„ genheid rekent hy het ook voegzaam, een weinig lange-
„ ren tyd van zyn bepaald Uur te koste te leggen aan de
„ Verklaaring van den Zin zyner Textwoorden, welken hy
„ als dan zoo duidelyk poogt te maaken, dat een kinderlyk
„ verſtand dezelven ligtelyk bevatten kan.

„ Op eenen anderen tyd zal hy mogelyk eens in 't byzon-
„ der voorneemen, om de weinige Geleerden en Beſchaaf-
„ den onder zyne Toehoorderen te onderhouden en genoe-
„ gen te geeven; dewyl hy als dan bedoelt zyne Redenvoe-
„ ring dus in te richten, dat hy hunne Ooren ſtreelen, en
„ hunne Nieuwsgierigheid in 't eene gedeelte zyner Leer-
„ rede in zoo verre voldoen moge, dat het volgende noo-
„ diger en gewigtiger deel zoo veel te krachtiger en dieper
„ indruk maake op hunne herten. Als dan bedoelt hy eens
„ om verheven te zyn, daar hy ook wel in ſlaagen kan, en
„ een vermaaklyk onderhoud oplevert voor Lieden van een
„ fynen en geleerden ſmaak; maar als dan eindigt hy naauw-
„ lyks ooit zyne Rede, zonder zyn beklag te doen over de
„ Ongeleerden, of zonder de zoodanigen eens door een her-
„ telyke en korte aanſpraak ten minste nog eenige Woor-
„ den des Leevens in 't Geweeten in te drukken.

„ Dikwerf hebbe ik hem, na 't uitſpreeken van zulk eene
„ wel geletterde Leerrede, van den Predikſtoel zien afko-
„ men, als een Man die beſchaamd en geheel van zyn ſtreek
„ is. Meermaals bloosde hy en beklaagde zich tegen my en
„ eenige andere zyner vertrouwdſte Vrienden, als iemand
„ die vreesde of hy niet veel eer zich zelven dan JESUS
„ CHRISTUS *zynen Heere*, gepredikt hadt, ja ſomwyl
„ wenſchte hy zyne Gemeente op eene eenvoudiger wyze
„ en over een bevatbaarer en gemeenzaamer Onderwerp te
„ hebben mogen bezig houden; op dat de Huisgenooten of
„ Dienstbooden, en de Arbeids- en Handwerks-Lieden be-
„ ter voedzel voor hunne Zielen gevonden, en zy de ge-
„ wigtige Oogenblikken van den Godlyken Dienst met
„ veel grooter nut in zyn byzyn beſteed mogten hebben.
„ Want hy weet zeer wel en neemt het geduurigſyk ter
„ herte, dat het grootſte Deel zyner Vergadering door een
„ Middelſlach en 't gemeen of laager ſoort van Lieden uit-
„ gemaakt word, en daarom legt hy 'er zich altoos op toe,
„ om zyne Gedachten en Taal, zoo wel als 't grootſte deel
„ zyner Kerkredenen en Onderwyzingen, te ſchikken en
„ te voegen naar de bekwaamheden en bevattingen van 't
„ gemeenſte ſoort van Lieden; hoopende, in 't midden van
„ deeze zyne bemoeijingen eenmaal zyne Zegenpraal, zyne
„ Vreugde en Kroon te zullen vinden, in den laatſten en
„ grooten Dag: want *niet veele Wyzen en niet veele Edelen*
„ *zyn 'er geroepen tot het Koningkryk der Hemelen.*

„ Daar ſtraalt ook, in zynen gemeenzaamen Omgangk,
„ zoo veel Geest, Bevalligheid en Goedheid door, dat de-
„ zelve by alle verſtandige Lieden van zynen tyd gezocht
„ en gewenſcht word; maar hy brengt niet te min eene ſter-
„ ke Wacht van Godsvrucht en Vroomheid met zich, waar
„ door de bevallige toon zyner Redeneeringen gemaatigd
„ word, zelfs in zyne vrolykſte en onbelemmerdſte uuren;
„ en eer hy de plaats verlaat, zal hy 'er altyd, (zoo het hem
„ maar eenigzins mogelyk is) nog een ſmaak van Hemelſche
„ Wysheid in nalaaten. En in zyne Middagmaalen, 't zy
„ in welken Gezelſchap hy zich ook bevinden mag, laat hy
„ altoos den Predikant doorſchitteren, maar op zulk eene
„ beſchaafde en bevallige wyze, dat het ganſche Gezelſchap
„ 'er door bekoord en geene de minſte gelegenheid tot vit-
„ terye of berisping gegeeven word.

„ Zyne welleevende en beſchaavende Kennisſen *raillee-*
„ *ren*, ſomwyl wel eens, met hem over zyn plat en boerſch
„ preeken, zoo als zy 's Mans duidelyken en klaaren Styl

„ noe-

„ noemen, en zeggen dat hy zich dus met de Boeren zyner „ Parochie gelyk ſtelt. Maar *Ergates* heeft ſtoutheid en „ vrymoedigheid genoeg om den lugtigſten beſchimper zy„ ner Leerwyze toe te voegen: *dat zyne voornaamſte open„ baare bezigheid en Chriſtelyke pligt beſtaat in de zwakke en „ onkundige Lieden, dat is, het gros des Menschdoms te onder„ richten en kundiger en beter of vroomer te maaken; dat de „ Armen het Euangelie ontvangen moeten; dat de Daghuurders „ en Arbeidslieden, de Vrouwen en de Kinderen zyner Gemeen„ te Zielen hebben, die behouden moeten worden; en dat hy hier„ om het Voorbeeld van zynen Gezegenden Zaligmaaker wil na„ volgen*, in het Euangelie te verkondigen aan de arme en „ geringe Lieden, *en dat hy van den* H. Paulus *gaarne leeren „ wil, om* allen alles te worden, op dat hy Zielen voor het „ Ryk van CHRISTUS *gewinnen, en veele Zondaars en Zon„ daresſen ten Hemel leiden mogt langs den engen weg van boet„ vaardigheid, zelfverzaakend Geloove en waare heiligmaaking*, „ zonder welke niemand den Heere zien zal.

Het Gebed des Heeren Matth. VI. 9—13. *In VIII. Predikaatzien verklaard en toegepast, door* Frederik Adolph Lampe, *in zyn Hoog-Eerwaarde leeven, Hoogleeraar der H. Godtgeleerdheid en Bedienaar van Godts Woord, laatst te Bremen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam, by* Gerrit de Groot en Zoon. MDCCLXII. *Behalven de Voorreden* 196 *bladzyden in octavo.*

DE Hoog-Eerwaarde *Lampe* verklaart in deeze Leerredenen den inhoud van het Gebed des Heeren, volgens zyne manier van denken, op eene geregelde orde; en ontvouwt zyne gedagten op eene wyze, die ſtigting kan geeven den geenen die ze leezen. Hy overweegt, in ieder Leerreden, eerst *den zin der woorden*, die ten onderwerp van beſchouwing verſtrekken; voorts doet hy in de tweede plaats zien, *welke kragt die woorden hebben, wanneer zy van eenen geloovigen bidder des Nieuwen Teſtamentes Gode worden voorgedraagen:* en hier aan hegt hy ten laatſten eene ernſtige toepaſſing, ter beſtraffinge van hun die dit gebed, met eene verkeerde Gemoedsgeſtalte, bidden; en ter aanmoediginge van hun die met eene kinderlyke eerbied voor Gods aangezigt wandelen.

Des Heeren Wonderweg in het verhoogen van het Volk van Nederland, van het begin der Reformatie, tot aan het ſluiten van den Munſterſchen Vrede, in het jaar MDCXLVIII. voorgeſteld in tien Hiſtoriſche Leerredenen over verſcheide Texten, door Theodorus van der Bell, *Bedienaar van het H. Euangelium te Rhynsburg. Te Leyden, by* Abraham Kallewier. MDCCLXIII. *Behalven de Opdragt enz.* 251 *bladzyden in quarto.*

DEeze Leerredenen zyn in 't verklaaren der gebruikte Texten geſchikt naar den gewoonen prediktrant; en de Toepaſſingen behelzen een kort berigt van Nederlands Geſchiedenisſen geduurende het opgemelde tydbeſtek, van zodanigen aart als menigwerf in 't licht gegeeven is. Het zyn Predicatien die gevoegelyk geplaatst konnen worden, by dat ſoort van Hiſtoriſche Leerredenen, die, inzonderheid met en naa 't jaar 1748, over dat onderwerp van de Drukpers gekomen zyn. De Eerwaarde *van der Bell* drukt zich in zyn Hiſtorisch Verhaal, ten aanzien van 't voorgevallene geduurende de Remonſtrantſche en Contra-remonſtrantſche onlusten, wat ſcherp uit; doch men moet dit, naar 't ſchynt, eenigermaate toegeeven, 't is of de Geestlykheid van de eene en andere zyde, over dit gedeelte van 's Lands Geſchiedenisſen, veelal niet wel met de vereischte onpartydigheid en gematigdheid kan ſchryven.

Brief over zeekere zaken door een vrye Penne, in de hand van Eleonora. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius. MDCCLXII. *Behalven een kort Voorberigt* 23 *bladz. in groot octavo.*

DIt ſtukje behelst eene ernſtige beſtraffing der Heeren Boekhandelaaren, die zich ophouden met het doen ſchryven, drukken of verſpreiden van zout- zin- en zedenlooze geſchriften, naam en faamroovende blaauwboekjes, pasquillen, onkuiſche Romans, en verder alle zodanige papieren, die aanleiding geeven tot een ongodsdienſtig gedrag. Hier mede gaat gepaard eene trouwhartige vermaaning aan de Schryvers van zulke geſchriften, om hunne pennen tot zo heilloos een uiteinde niet te gebruiken; midsgaders aan de Leezers om zich te onthouden van dezelven te leezen tot nadeel hunner zeden. Dit papier berispt eene handelwyze, die alle menſchen van eer met het hoogſte regt laaken; en 't waare te wenſchen, dat de reden hier in bygeë-

gebragt zo veel invloeds hadden, dat Boekhandelaars, die hunne eigen ſchande openbaar maaken, van deeze verkeerdheid afzagen, of dat ze geen Schryvers vonden, die hun ten dienſte wilden ſtaan, of dat zich geene Leezers voor hunne prullen opdeeden; waar toe de reden in dit geſchrift voorgeſteld van genoegzaam gewigt zyn. De Drukker van dit ſtukje geeft in 't Voorberigt een voorbeeld, dat der navolginge waardig is; indien zulks van alle braave Boekverkoopers nagevolgd werd, zouden die geenen, die zich met het verſpreiden van dergelyke geſchriften bleeven ophouden, zich zelven op eene onderſcheidende wyze brandmerken, als bedervers der goede zeden. Dus naamlyk luidt zyne bekendmaaking.

„ De Drukker van dit Werkje geeft opentlyk te kennen, „ dat hy alle zoodanige geſchriften, 't zy met of zonder „ naam van drukker, die hem, 't zy met eigentlyke of ge„ fingeerde brieven, worden toegezonden, der vergeetel„ heid zal opofferen, door ze op den ontfangst aanſtonds „ op te pakken, en niet te verkoopen; dog naar bevinding „ van zaken handelen, met zodanige libellen, die braave „ Lieden, 't zy van veel, of weinig aanzien, beleedigen. „ Ten einde men geene vrugteloze moeite meer aanwende, „ in het zenden, en niet verpligt worde te ontfangen, zoo„ danige dingen, die men elk braaf mensch niet moge ver„ toonen en aanbieden, zo ſtrekke deeze verklaaring tot „ eene genoegzame advertentie.

Traité des Accouchemens &c. Par M. Puzos, Chirurgien de Paris &c.

Verhandeling van de Verloskunde, vervattende veel gewigtige Waarneemingen in de beoefening van deze konſt enz. Door den Heer Puzos Heelmeester in Parys, en Lid van de Koninglyke Akademie der Heelkonst. *Verbeeterd en uitgegeeven, door* MORISOT DESLANDES, Med. Doctor in Parys, *te* Parys 1759.

Tweede Berigt.

WY hebben in een voorgaand Berigt (*) een algemeen begrip gegeeven van het werk van den Heer Puzos. Wy kunnen de Verhandeling niet bekorten, om dat alles te zeer aan

(*) Zie de *Letteroef.* Deel II. bladz. 960.

aan malkander hangt, en door ſcheiding niet verſtaanbaar gemaakt kan worden. Hierom zullen wy onze Leezers eenige gewigtige ſtukken uit het zelve voorhouden, welken voor hen die geen andere dan onze vaderlandſche taale kundig zyn, van dienst zullen konnen wezen; en anderen doen zien, hoe dergelyke en andere zaaken in het werk van den Heer PUZOS verhandeld worden, en van welk een gebruik het zelve kan zyn, als men het geheel doorleeze. Wy verkiezen eerst eenig verſlag te doen van de bewegingen der Baarmoeder, in zich te verwyden en ſamen te trekken; zynde het tweede Lid van het tweede Hoofdſtuk van de eigenlyke Verhandeling der Verloskunde. Dat de Baarmoeder te gelyk met den aanwas van de Vrugt gelykredig ruimer en grooter wordt is een bekende waarheid, ſchoon de wyze hoe dit geſchiedt, niet gemaklyk te verklaaren zy. Dat het Ey, of de Vrugt in zyne vliezen beſloten door drukking tegen de wanden van de Baarmoeder, hier van oorzaak zou zyn, is niet te begrypen voor iemant, die de tederheid van een eerſt bevrugt Ey en de geſteldheid van het lichaam der Baarmoeder in aanmerking neemt. Het koomt 'er ook in de Verloskunde niet op aan, of wy dit weeten te verklaaren, de ondervinding doet ons zien dat het geſchiede.

Men is langen tyd in 't verſtand geweest dat het kind de eerſte beweegoorzaak ware van de werking der Verlosſing. Maar wanneer men aanmerkt, dat Vrouwen van doode kinderen, op, of byna op den tyd kraamen, zo wel als van leevenden; dat dezen, zo wel als genen, vlaagen en tusſchenpozingen van vlaagen krygen; en, zelfs by de doode kinderen de Wateren niet eerder breeken dan op het laatſte van den arbeid, gelyk by leevenden, moet men erkennen, dat het kind geenzins de oorzaak zy van zynen uitgang uit de Baarmoeder. En men kan de uitdryving van het zelve op een andere wyze, uit het maakſel van de Baarmoeder verklaaren,

MAURICEAU is de eerſte geweest die gezegd heeft, dat de vrouwen verlost worden, wanneer de Baarmoeder niet meer kunnende rekken, kracht doe om het kind uit haare holligheid uit te dryven. Dit gevoelen, hoe waaragtig, hadt verklaaring noodig, op welk eene wyze zulks geſchiede, eer het in 't algemeen aangenomen wierdt.

Men moet aanmerken, dat de gemaklykheid waar mede zich de Baarmoeder laat uitrekken, haare paalen heeft, tot zekeren trap en niet verder gaat, en berſten zou, ten ware de natuur, wanneer zy op haar hoogst gekomen is, eene opening aan de benedenſte plaatſe bezorgde. De

De gedaante van de Baarmoeder, op den laatſten tyd der zwangerheid, en haare ongemeene uitzetting, veranderen ongevoelig de gedaante van deze opening; zy is dan niet meer een langwerpige ſpleet, waar op het kind gedraagen wordt; maar eene ronde opening, welke een ledige plaatſe maakt, onbekwaam om het kind te ondersteunen: het zakt derhalve, en ſpant, bygevolg, de Baarmoeder minder omtrent den bodem.

De Baarmoeder eenige verligting bekoomen hebbende, (het is de Heer Puzos, wien wy geſtadig doen ſpreeken) om dat ze minder uitgeſpannen is, trekt zich in naar maate zy ruimte gewonnen heeft. Zy perst de vliezen, de wáteren en het kind naar den mond, de eenige plaats van de Baarmoeder welke de minſte tegenſtand biedt; en dit is oorzaak van de eerſte weën. En gelyk de Baarmoeder geſtadige poogingen doet van ſamentrekking, zo dra maar eenige ruimte in dezelve haar toelaat zich in te trekken, geeft het ledige, 't welk geſtadig omtrent haaren bodem gemaakt wordt, door de meerdere opening van den mond, nieuwe middelen aan de vleeſchige vezelen van den bodem, en de zydelyke deelen, om te werken op de lichaamen, welken zy ingeſloten houden, en dezelven te dringen naar de plaatſe welke minst tegenſtaat. Dit vervolg van ſamentrekkingen, 't welk niet lang zou konnen duuren, ten ware de vleeschvezelen een ſoort van noodige rust maakten, vóór alle de deelen, welken in werking zyn, veroorzaakt de koomende en afgaande weën, welken zich door gekerm en tusſchengemengde bedaardheid doen blyken. Maar de rust welke de deelen neemen, verre van hier door te verliezen de vrucht van zo veel arbeid, in het verlaaten van de ruimte welke zy gewonnen hebben, verſchaft dezelven, in tegendeel, nieuwe krachten, om met meerder geweld te werken, op het gene nog tegenſtand biedt, en de vlaagen te verſterken. Ook begint men nu reeds de vliezen, door het water uitgeſpannen, by den mond van de Baarmoeder, waar ze zich vertoonen, te voelen, als een Breuk dwers door de ringen; en de wee bedaarende, is het gemaklyk te bekennen, in welke geſtalte zich het kind aanbiedt. Zo de mond van de Baarmoeder in het begin van den arbeid veel tegenſtand biedt; men ziet haar op het eind meegeeven met gemaklykheid; en geen wonder als men bedenkt, dat zy van alle kanten aangevallen wordt: van de eene, heeft het gewigt van het water en het kind, welken haar doorgedrongen zyn, haar kring doen verwyden naar gelang van derzel-

ver omtrek; van de andere zullen de werkingen van de Baarmoeder, welke in haaren bodem zo veel veld gewonnen, als haare mond verlooren heeft, een geſtadigen aandrang op hem maakende, nu meer ruimte maaken voor het kind, in een half uur, dan te voren in twee uuren. Dit werktuiglyke koomt volmaakt overeen met de waarneemingen van de oefenaars der Verloskunde. Zy merken altyd, dat 'er meer tyd en meer weën nodig zyn, om den mond van de Baarmoeder te openen, ter wydte omtrent van een franſche Kroon, dan tot de verwyding van hier af, tot viermaal zo veel opening. En dit heeft menigen bedrogen, die by gebrek van ondervinding, of andere bezigheden hebbende, zich inbeeldden tyds genoeg te hebben, om ergens anders te gaan, wyl zy zo weinig vordering zagen; maar by hun wederkoomen alles geeindigd vonden. Naar maate de arbeid op het laatst ſchielyker voortga, zyn ook de weën ſterker; en de vrouwen zyn op dezen tyd in een groote hitte en ſterke beweging van het bloed; zy hebben trillingen en beevingen zonder koud te zyn, van wegen de onregelmaatigheid van den loop der geesten door de zenuwen; en braaken uit alles wat zy inneemen, door de ſchuddingen van deze zelfde onregelmaatigheid. De pynen in de dyen en beenen laaten zich gemaklyk verklaaren, door de ſpanning en trekking van de banden der Baarmoeder, welken zich in deeze deelen verſpreiden.

Van het onderſlaan zegt de Schryver, wil men, ten allen tyde, gebruik maaken, om met zekerheid te kunnen oordeelen, of een vrouw zwanger zy dan niet. De mond van de Baarmoeder is, volgens het voorgeeven van zodanige Schryvers, in een bezwangerde vrouw, vast geſloten; haare hals is korter en dikker, en meer naar den Endeldarm gekeerd dan naar de blaaze. Dit alles kan gemaklyk door het onderſlaan gevoeld worden. Maar de Heer Puzos ontkent, dat hier uit een gegrond oordeel aangaande de zwangerheid kan opgemaakt worden. Niets is meer verandering onderworpen dan de gedaante, ſluiting en ligging van den hals van de Baarmoeder. Men vindt vrouwen, die zonder zwanger te zyn, den hals van de Baarmoeder dik en kort hebben; by anderen is hy zeer langwerpig: by dezen zeer geſloten, by genen bykans altyd eenigzins open. En ten opzichte van de ſtrekking, ſomtyds meer naar voren, ſomtyds naar achteren of naar de zyden. Hier uit is licht op te maaken, dat het geſtelde niet in ſtaat is, om eenige zeekerheid aangaande de zwangerheid te geeven. Het onderſlaan

zo

zo als men het verrigt heeft tot op myn tyd toe, zegt de Schryver, niet voldoende, moet men het volgens een andere wyze te werk ſtellen, wanneer men 'er volkomelyk op kan vertrouwen.

Om door het onderſlaan te weeten of een vrouw zwanger zy, moet zy reeds drie maanden, ten minſte, twee en een halve maand gevorderd zyn. In dezen tyd kan de Baarmoeder reeds zo vergroot zyn, dat men haar op den buik kan voelen, en van andere rondomleggende deelen onderſcheiden; 't welk niet geſchieden kan als de vrouw niet zwanger is, wyl de Baarmoeder dan in het Bekken gelegen onder de Schaambeenderen verholen is. Maar in den tyd van drie maanden wordt zy twee of driemaal zo groot, en begint uit het Bekken op te ryzen, tot twee of drie vingeren breedte boven de Schaambeenderen. Dan is het mooglyk haar te raaken, met de eene hand op den buik van de vrouw te leggen, en één of meer vingeren van de andere in de Scheede in te voeren.

Het onderſlaan geſchiedt best des morgens als de perſoone nugter is; en men laat wel vooraf een Klisteer zetten, om de dikke darmen van verharde ſtoffen te ontlasten, welken hier dikwils opgegaard zyn, en in het onderſlaan kunnen bedriegen. De Heelmeester of Vroedvrouw de wysvinger van eene der handen, met wat Pomade of iet anders beſmeerd hebbende, en de vrouw te bed gelegd zynde, voert zyne hand tusſchen de kniën en dyen, welken hy heeft doen opligten, en brengt den vinger in de Scheede, tot aan den mond van de Baarmoeder. De vinger moet met zagtheid in de Scheede ingevoerd worden, om niets te kwetzen. Ook moet de vinger niet in een rechte lyn ingebragt worden van de opening der Scheede, tot aan den mond van de Baarmoeder; maar wat naar den Endeldarm, om dat de mond van de Baarmoeder meestentyds daar gelegen is. Terwyl de Heelmeester zynen vinger houdt tegen den mond van de Baarmoeder, legt hy het vlak van zyn andere hand op den buik, waar de Baarmoeder zich moet bevinden. Indien hy hier voelt een rond lichaam, 't welk gemaklyk zakt en wederopryst, wanneer hy het meer of min drukt, als dit zelfde lichaam, zagtelyk by zynen bodem van boven naar beneden gedrukt wordende zich doet gevoelen van den vinger, welke tegen den mond van de Baarmoeder geplaatst is, en zich van de eene naar de andere hand laat toekaatſen, twyfelt hy niet of het is de Baarmoeder, en hy is verzeekerd, dat 'er iet in dezelve beſloten is. Want hy weet, dat dit

deel, buiten den ſtaat van zwangerheid, of eenige ziekte, onder de Schaambeenderen verborgen is.

Het onderſlaan, op deze wyze te werk geſteld, ſlaagt evenwel, zegt de Heer Puzos, gelukkiger in magere perſoonen, zelfs wat vroeger dan de bepaalde tyd; dan in zulken die zeer vet zyn. De opſpanning van den buik door het vet, de dikte van de huid met het ondergelegen vetvlies, de zwelling van alle de deelen van den onderbuik, door de lyvigheid, verduisteren de Baarmoeder, en maaken dat ze door de hand op den buik niet kan gevoeld worden. Men moet by de zulken dan nog eene maand wagten, eer men dit onderzoek doe; de Baarmoeder meer naar den navel opgereezen zynde, laat zich gemaklyker voelen. Na dezen tyd groeit de Baarmoeder zo merklyk aan, dat het onderſlaan niet meer nodig zy om zich van de zwangerheid te verzeekeren: een hand op de buik gelegd is genoeg; de bewegingen van het kind laaten voor de moeder of Vroedvrouw geene twyffeling meer over.

Van het kind by één been af te haalen, by gelegenheid dat een kind by de voeten moet afgehaald worden in een moeilyke Baaring, welke door een zwaare bloedvloeijing veroorzaakt wordt, ſpreekt de Heer Puzos op deeze wyze. Men moet de beide beenen vatten, zo het mooglyk is; zo niet, moet men zich vergenoegen met het eerſte, welk zich voordoet, en het zelve naar zich haalen tot buiten de Baarmoeder en de Scheede, en vervolgens een drooge doek om het zelve gedaan hebbende, trekken tot dat men het dikke van de billen van het kind voele naderen. Tot hier aan toe gevorderd zynde, bedient zich de Vroedmeester van de twee vingeren van zyn vrye hand, om dezelven te brengen in de liesch van de dye, welke omgebogen is op den buik van het kind, terwyl hy, met de andere hand, het uitgebragte been vasthoudt, om ze dan te gelyk te doen werken, en met zagtheid de billen van het kind te brengen tot aan de Lippen der Schaamdeelen. Hier maakt hy dat het kind een halve keer doe, naar de zyde, waar naar toe het gemaklykst ſchynt te willen draaijen, op dat de buik en het aangezicht naar om laag gelegen zyn; waar na het verder moet afgehaald worden, tot dat het geheel buiten gekoomen zy. Wanneer het kind niet genoeg vordert als het tot aan de Schouders genaderd is, moet men de armen, den een voor den anderen na vry maaken, de ſlinker hand zetten op de twee ſchouders, en den nek van de ſchouders doen afwyken, terwyl de andere hand de beenen, met een doek om-

omwonden, naar zich trekt, eenige ligte schuddingen naar de slinker en regter zyde maakende, waar door, gemeenlyk, de moeilykste verlossingen volbragt worden; althans, zo het kind geen gebrek van gestalte heeft, waar door zulks belet wordt. —— Men zou ligt denken, zegt de Schryver, dat men alleenlyk één been uit de Baarmoeder naar zich trekkende, het werk der Verlossing zal belemmeren, of de dikte van de billen hier door te veel vergrooten; en derhalve beeter, zich van het eerste been te verzeekeren, en het ander te zoeken. En dit is de oude wyze van doen, welke men verworpen heeft, om twee redenen: voor eerst, om dat men de Vrouw wederom op nieuw pyn, en de Baarmoeder geweld moet aandoen; ten andere, om dat de ondervinding geleerd heeft, dat het kind altyd valt op de trekkingen welken men doet op één been alleen; en dat de dye en het been, welken binnen zyn gebleeven, in plaatse van beletsel te maaken, van eenig nut zyn om de verlossing te doen gelukken, voor zo veel ze de dikte van de billen en lendenen grooter maakende, medewerken tot verwyding van den mond der Baarmoeder en de Scheede, waar door het hoofd te gemaklyker en met minder gevaar geboren wordt. Men is deze uitmuntende wyze van behandeling verschuldigd aan den Heer CLEMENT. Zy is van veeldienst by verlossingen van het eerste kind, om dat de deelen, welken het kind moet doorgaan, in hun volle kracht, en niet genoeg gerekt zynde, zich zeer ligt om den hals van het kind samentrekken, en het hoofd binnen houden; waar door het kind gevaar loopt van te sterven, of zo met de trekking aan beide beenen voortgevaaren worde, dat het lichaam buiten koome, en het hoofd achterblyve.

Wy kunnen onze Lezers, by deze gelegenheid, berigten dat men dit Werk van den Heer PUZOS, in 't Neerduitsch vertaald, begint uit te geven, waar van reeds een eerste Stuk het licht ziet. Behalve de menigvuldige Spel- en Taalfouten, welken men kan over 't hoofd zien, is de styl van deze Vertaling niet klaar, maar duister en verwerd; 't welk in een Werk, als dit, zeer hadt behooren vermyd te worden. Ook hadt de Vertaaler de moeite, en de Drukker de kosten konnen sparen, van de langwylige Redenvoering van den Heer MORISOT, *waar in aangetoond wordt, dat een ervaren Geneesheer, de Heelkonst verstaat enz.*, als eeniglyk gekant tegen de Jaloezy van de Chirurgyns in Parys, op de Doctoren, by het Werk te voegen; alzo by 't gemis hier van voor onze Nederlandsche Vroedmeesters, niets zou zyn ver-

verloren geworden. De Heer TRUNTZA ſchynt gedagt te hebben, dat onze Nederlanders hunne Moedertaale zeer gebreklyk verſtaan, wyl hy zo veel Latynſche woorden, waar van de Neerduitſche geen de minſte duisterheid hebben, in den text, tusſchen () heeft ingevoegd, 't welk onder het lezen zeer onaangenaam is, en verdriet veroorzaakt.

Waarneemingen wegens de Geneezing van twee verzwooren Kreeftgezwellen, door 't gebruik van de Cicuta *of Dolle Kervel, de eene in 't Aangezicht, en de andere in de Borst: door den Heer* de Cotes, de Zoon, Heelmeester *te* Meru *in* Beauvaiſis. *Om derzelver merkwaardigheid uit het Fransch vertaald, door* J. van Woenſel, Med. Doctor, Lid der Keizerlyke Akademie, en van de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen, te Haarlem. *Te Haarlem, by* J. Bosch. 1762. 19 *bladz. in groot Octavo.*

MEn heeft reeds meer dergelyke berigten, van de uitwerking der *Cicuta*, van elders gekregen. Jammer is het, dat het gene men van naby hoort, of zelf beproeft, met zodanige berigten, van verre ingekomen, zo weinig overeenkomt. Men zal best doen, deze opgegeven gevallen in hunne waarde te laten, en te wagten, wat de ondervindingen door onze bekenden, of door ons zelven, bevestigen of wraken.

Naauwkeurige en natuurlyke Beſchryving van de ſtad Aleppo, *en van derzelver Ommelanden, door* A. Ruſſel, Artz en Lid van het Edl. Koninglyke Genootſchap te Londen. *Uit het Engelsch vertaald door* Mr. L. T. Gronovius, Lid der Edl. Bazelſe en Haarlemſe Genootſchappen. *Met Printverbeeldingen opgehelderd.*

Tweede Berigt (*).

VOlgens gedaane belofte, aan het einde van ons eerſte Berigt van dit Werk van den Heer RUSSEL, moeten wy nu eenig verſlag doen van de Volkziekten in Aleppo, en voor-

(*) Zie het eerſte, *Vaderl. Letteroef.* in dit zelfde Deel, bladz. 169.

voornamelyk van de Pest, welke gerekend wordt, om de tien jaaren, iet min of meer, hier te regeeren. Vooraf maakt de Schryver eenige aanmerkingen over het Weêr, in 't algemeen. Het verſchil van het Weêr is te Aleppo, het eene jaar door het ander gering; en van het verſchil der Saiſoenen hebben wy reeds in ons eerſte Berigt eenig gewag gemaakt. De Waarnemingen beginnen met het jaar 1742 en eindigen met het jaar 1753. Wy zullen het hoogſte en laagſte van de Thermometer; (volgens de Schaal van Fahrenheit) en Barometer van alle de maanden door het jaar opgeeven, wyl het overige van het Weêr in de Aanmerkingen over de Saiſoenen, in ons eerſte Berigt eenigzins is vervat.

In *January* was het hoogſte van de Thermometer 57 gr. het laagſte 34. Het hoogſte van de Barometer 29: 3. en het laagſte 28: 6. In *February* het hoogſte van de Thermometer 55. het laagſte 40. Het hoogſte van de Barometer 29: 3. het laagſte 28: 4. In *Maart* het hoogſte van de Thermometer 67. het laagſte 44. Het hoogſte van de Barometer 29: 0. het laagſte 28: 6. In *April* het hoogſte van de Thermometer 82. het laagſte 51. Het hoogſte van de Barometer 29: 1. het laagſte 28: 5. In *Mey* het hoogſte van de Thermometer 92. het laagſte 67. Het hoogſte van de Barometer 29: 0. het laagſte 28: 6. In *Juny* het hoogſte van de Thermometer 96. het laagſte 76. Het hoogſte van de Barometer 29: 0. het laagſte 28: 5. In *July* het hoogſte van de Thermometer 101. het laagſte 77. Het hoogſte van de Barometer 28: 9. het laagſte 28: 5. In *Auguſtus* het hoogſte van de Thermometer 97. het laagſte 74. Het hoogſte van de Barometer 29: 0. het laagſte 28: 4. In *September* het hoogſte van de Thermometer 92. het laagſte 62. Het hoogſte van de Barometer 29: 0. het laagſte 28: 6. In *Oktober* het hoogſte van de Thermometer 84. het laagſte 51. Het hoogſte van de Barometer 29: 0. het laagſte 28: 6. In *November* het hoogſte van de Thermometer 65. het laagſte 44. Het hoogſte van de Barometer 29: 1. het laagſte 28: 4. In *December* het hoogſte van de Thermometer 55. het laagſte 40. Het hoogſte van de Barometer 29: 1. het laagſte 28: 4.

In het tweede Hoofdſtuk van dit tweede Deel, geeft de Schryver algemeene Waarnemingen van het Weêr, van het jaar 1742 tot 1747, en van de jaaren 1752 en 1753, jaar voor jaar; en in het derde handelt hy van de Volk-ziekten, in dezelfde jaaren, door hem waargenomen. Hier in konnen

hen wy den Schryver niet volgen, om dat 'er, zonder verminking niets kan afgelaaten worden. Deze Waarnemingen zyn waardig om van Geneeskundigen geleezen te worden; men vindt 'er echter geen groot verſchil in, tusſchen de Volk-ziekten, in Aleppo, en welken in ons land, voornaamlyk, by heete zomers, gezien worden. Wy haasten ons tot de beſchryving van de akeligſte aller Ziekten, waar mede het menschdom bezogt wordt, de Pest namelyk.

In de eerſte Afdeeling van het vierde Hoofdſtuk wordt over de Pest, in 't algemeen, geſproken. De Inwooners houden zich verzekerd, dat de Pest noit anders dan uit eene der naburige ſteden; waar zy zich eerst geopenbaard heeft, naar Aleppo overkome. Gedurende den Winter is de Pest doorgaans gematigd, met het naderen van het Voorjaar wordt dezelve heviger, en in *Juny* woedt zy het allerſterkst. In *July* vermindert dezelve, en in *Augustus* verdwynt ze zeker; zo dat in de maanden *September* of *Oktober* noit iemant van dezelve wordt aangetast. Dit bevestigt de Schryver met eige ondervinding in een Pest, welke drie jaaren achtereen woedde. Zwaare hitte ſchynt den voortgang van de Pest geenzins te begunſtigen, maar eer te verzwakken. Die deze Kwaal eens gehad heeft, is voor een tweeden aanval geenzins bevryd. De Schryver heeft 'er gekend, die dezelve twee of meermaalen hadden uitgeſtaan; zonder 'er echter by te voegen of zulks dikwils dan zeldzaam gebeure.

In de tweede Afdeeling van het gemelde Hoofdſtuk wordt gehandeld van de Pest, zo als dezelve zich in Aleppo, in de jaaren 1742, 1743 en 1744 vertoonde. De toevallen van de Pest, zegt de Heer RUSSEL, zyn naauwlyks, in alle opzichten, by twee perſoonen, dezelfde; ja zelfs verſchillen zy veel, binnen het verloop van een uur tyds, in een en denzelfden perſoon. Dikwils begint deze Ziekte op een zeer vleijende wyze, doch rukt den Lyder, binnen weinige uuren, uit het leven.

Gemeenlyk begint de Pest-ziekte met eene Koudheid of Huivering, gepaard met Koorts, Braaking van galagtige ſtoffe, welke zeer naar Look ruikt, kwaade ſmaak in den mond, Pyn in de rug, lendenen en het hoofd, Duizeling, ſchielyk verval van krachten, Benaauwheid omtrent het kuiltje van de maag, en ſteekende Pyn, in de Oor-Okſel en Lieſeklieren. De Koorts en Hitte vermeerderen en verminderen ongeſtadig. Het Aangezicht wordt dikwils van bloozend rood, loodverwig van kleur. De oogen verliezen aan-

ſtonds

ſtonds hun gewoone glans, en worden als met ſlyk bezwalkt. De Puls verſchilt in het begin weinig van den natuurlyken ſtaat; en verandert zeer dikwils in kracht en ſnelheid. De Pyn in de voorgemelde Klieren was verzeld of werdt gevolgd van diepe en harde gezwellen. Na dezen eerſten aanval kwam den volgenden avond een zwaare verheffing van alle de toevallen, met Ylhoofdigheid, welken in den morgenſtond eenigzins verminderden. De Pestbuilen vermeerderden ſomtyds ſchielyk; ook namen zy wel wederom af. Ook kregen de Lyders wel een pynlyke Puist, als een kwaadaartige ſamengeloope Pok, op alle deelen van het lichaam. Na verloop van nog eenigen tyd kwamen hier by Pees-huppelingen (*); en de aanvallen der Ziekte werden doorgaans zwaarer. De Lyder werdt Slaapzugtig, en hadt een moeilyke en afgebroke Ademhaling. De Pestbuilen verminderden nu niet zelden, maar verdweenen meest altoos, en derzelver kring werdt van loodkleurig zwart, en vertoonde een roof, door een brandmiddel veroorzaakt.

Veelen op deze wyze aangetast ſtierven op den derden dag. Anderen werden door het ontſtaan van een ſterke zweeting behouden, op den vyfden, zevenden, en nog wel op den elfden dag. En ſchoon de Zweeting niet allen van den dood redde, verminderde zy echter, doorgaans de toevallen der Ziekte; en ten tweeden maale, op den vyfden dag ontſtaande, verſtrekte zy, gemeenlyk, tot redding van den Lyder.

Geduurende den loop der Ziekte was de Tong, by ſommigen, tamelyk vogtig; by anderen in het eerst wit, geel of zwart. Sommige Lyders hadden geen Dorst, anderen waren zeer dorſtig. By de meesten hielt het Braaken op kort na de aankomst der Ziekte, ten zy ze hunne Maag met te veel vogt overladen hadden. Op de Pis was geen ſtaat te maken, en was zeer ongelyk, wat hooger van kleur, doorgaans, dan van een gezond mensch, en zonder grondzetſel. Sommigen hadden natuurlyken Afgang; anderen waren hardlyvig; anderen kregen Loop. Eenige weinigen kregen Bloedſtortingen uit den Neus, of *Uterus*. Dezen na den tweeden dag komende, volgde 'er ras een overvloedige Zweeting op, welke meestentyds eene ſcheiding maakte; zynde dit eene omſtandigheid, volgens het zeggen van den Schryver, verſchillende van het gene doorgaans gebeurt in de Pest, op andere plaatſen.

Schoon

(*) *Subſultus Tendinum.*

Schoon de Pest builen gemeenlyk, na of met het aankomen der Ziekte ontſtaan, werden 'er, in het jaar 1744, ſommigen van aangegreepen, twee of drie dagen, voor dat zy eenige andere toevallen van de Pest bemerkten. De Pestbuilen komen zelden tot rypheid, dan na dat een ſcheidingmakend Zweet de Koorts heeft doen afloopen; ſchoon zy hier op ook wel verdwynen. De Rypwording geſchiedt zelden voor den tienden, twaalfden of vyftienden dag. Uit de Puisten van geſturvenen vloeide bloedige etter; en het getal der Zieken was gering, by welken deze Puisten met wel gekookte Etter opgevuld waren. Dezen droogden, na een zekeren tyd, op; en vielen af, gelyk onderſcheidene Kinderpokken. En dewyl alle Zieken, by welken deze uitbraken, herſtelden, werden zy als een gunſtig toeval aangemerkt.

Nademaal de Pest dit Landſchap zo dikwils bezogt heeft, zou men denken, dat onder de Inboorlingen eenige waarnemingen berusten, op welk eene wyze de Zieken best behandeld en ter genezinge gebragt kunnen worden. Maar niets 't welk hier naar gelykt. De Turken ſtellen, in 't algemeen, weinig vertrouwen op Geneesmiddelen, en de *Doctoren* onder de Kristenen en Jooden zyn niet zeer gereed om beſmette perſoonen te bezoeken, uit vreeze van zelven door de beſmetting aangedaan te zullen worden.

Een ruime Aderlating, op den tyd als de Pest-ziekte eerst aankomt, meent de Schryver van groot nut te wezen; doch na den eerſten dag gevaarlyk (*). Het zelfde oordeelt hy aangaande eene Braaking; zagt Buikopenend middel of een Klisteer. De natuurlyke ſcheiding der Ziekte kwam altoos met eene Zweeting, en als men deze ontlasting, door de konst konde doen voortkomen, was ze insgelyks van nut. De middelen hier toe gebruikt, waren de *Contrajerva*, *Valeriana ſylvestris*, *Crocus Anglicanus*, en het *Pulvis Contrajervæ compoſitus Pharmaciæ Edinburgenſis*, de *Theriaak* van *Androm* of *Dioscorides*. De Pynſtillende middelen hielpen ook grootlyks

(*) Men mag misſchien hier uit wel beſluiten datze geen goed doe, ſchoon niet zo veel kwaad als op de volgende dagen. DIEMERBROEK, die de Pest heeft waargenomen met zo weinig beſchroomdheid als oit iemand voor of na hem gedaan heeft, betuigt dat hy de Latingen ſchadelyk hebbe bevonden; en zo het op de oudheid aankwam, men zou dit met het getuigenisſe van HIPPOCRATES en GALENUS konnen ſtaven.

lyks de andere Geneesmiddelen in derzelver Werkingen; doch de *Syrupus Diacodii* ſcheen beter met de Ziekte overeen te ſtemmen dan het *Opium*. De Drank voor den dorst werdt met wat *Spiritus Vitrioli* en Syroop van Violen aangenaam gemaakt. Men zal in deze beſchryving niet veele byzonderheden, aangaande de omſtandigheden en aart van de Pest of derzelver geneezing vinden; welken door anderen niet reeds beſchreven zyn (*). De ſchroom van beſmet te zullen worden, waar van de Heer RUSSEL ook niet is vry geweest, belet de Waarnemingen zelf, van naby en met genoegzaame oplettendheid en geduld te maken. Doch misſchien is het, met alle mooglyke menſchelyke oplettendheid, niet mooglyk de natuur van deze Ziekte, of een zeker Geneesmiddel voor dezelve te ontdekken.

De derde Afdeeling van het vierde Hoofdſtuk vervat de manieren, welken de Europeaanen gebruiken, om zich tegen de Pest-ziekte te beveiligen. Op tweederleie wyze tragten zich de Europeanen tegen de Pest te behoeden: De eerſte is de ſtad te verlaten en zich naar een onbeſmette plaatſe te begeven; de tweede, zich binnen hunne huizen op te ſluiten, en allen ommegang met menſchen of goederen, welken de beſmetting zouden konnen overdraagen, te vermyden. En, om dat het eerſte veelen niet zeer gelegen komt, bedient men zich meest van het laatſte. Wanneer dit op de rechte wyze volbragt wordt, heeft men bevonden, dat iemant, zonder gevaar, midden in een ſtad zyn verblyf kan houden, waar de Pest met de grootſte hevigheid woedt. En dit voorbeeld wordt van alle Kristenen en Jooden, die het maar konnen bybrengen, gevolgd.

Wanneer het getal der beſmettelingen niet zeer groot is, gelyk in den Winter doorgaans, vergenoegen zich de Europeanen met het gebruik der volgende voorzorgen. 1. Dat zy met den Landaard geen meer gemeenſchap houden, dan zy noodzaaklyk, wegens hunne bezigheden verpligt zyn te doen. 2. Hunne Bedienden, zo veel mooglyk, in huis te houden. 3. Geen algemeene Barbier te gebruiken, zo zulks vermyd kan worden. 4. Zorgvuldig te vernemen naar de gezondheid van die hun linnen-goed waſſchen; zoekende daar toe zulke lieden uit, die dit voor den Landaard niet verrigten. Dit alles belet echter niet, dat zy malkanderen be-

(*) Men leze de Brieven van Dr. MACKENZIE uit Conſtantinopolen, *Philoſoph. Transact.* Vol. XLVII. pag. 384 enz.

bezoeken, en hunne gewoone vermaken buiten op het Land waarnemen.

Maar de Pest-ziekte in 't voorjaar merklyk toenemende, ſluit men zich op, om tot *July* binnen 's huis te blyven. En gezelligheids halve, verdeelen zy zich in kleine partyen, en ſluiten zich op in huizen, welken de ruimſte en gemaklykſte zyn; en men maakt tot de gezegde maand toe, voorraad in huis te hebben. Want als de deuren eens toegeſloten zyn, wordt 'er niets meer doorgelaten, dan brieven, en het gene noodzaaklyk is voor de tafel, en zulks nog met voorzorgen welken terſtond genoemd zullen worden. De katten worden, in een beſmetlyke tyd, als gevaarlyke dieren aangemerkt, en worden hierom van de Europeanen in huis gehouden, of aan deze of gene van hunne Bedienden, in een afgelegen hoek van de Stad, te bewaren gegeven.

De deuren dan, wegens de toeneming van de Pest geſloten zynde, worden, tot meerdere gerustheid, verzegeld; gelyk ook venſters waar door de dienstboden van buiten iet zouden konnen ontfangen. En een kleine opening, welke in de deur gehakt is, om het water, welk binnens huis is gebruikt, te laten wegloopen, is met een ſlot voorzien, zo dat deze zelfs noit open ſtaat; en als de *Sacka* of waterhaaler komt, past 'er doorgaans een van de Europeanen op. Een venſter in een der bovenvertrekken wordt onverzegeld gelaten, om dat men de nodige voorraad hier door bekomen moet. De nodige toeſtel voor dit venſter beſtaat. 1. In een touw, waar aan een yzere ketting, eenige voeten lang, en met een haak van onderen voorzien is, komende tot op twee of drie voeten na op den grond. 2. Aan de haak der ketting hangt men een yzeren of koperen emmer, welke men nederlaat, om het een, of ander van een perſoon, die hier toe gehuurd is, en alle dagen ſtaat te wagten om de nodige voorraad te bezorgen, boodſchappen te doen enz. van onderen op te haalen. 3. Men maakt te hebben een menigte Azyn. 4. Een emmer met water. 5. Een lang riet aan het eene einde geſpleten, om brieven te ontfangen, en zwavel, om 'er dezelve mede te berooken. 6. Als ook een tang, om de voorraad uit den emmer te nemen.

Vleesch en gevogelte (welk laatſte wel geplukt dient te zyn) als ook alle dingen, welken het lyden kunnen, doopt men in water, met een klein gedeelte azyn vermengd, en worden eenigen tyd opgehangen, eer men dezelven aanraakt. Brood, 't welk niets dergelyks verdragen kan, legt men,

men, eenige uuren, onbeſloten neder, voor dat men het behandele. Brieven en andere papieren beſprengt men met azyn, en berookt ze met zwavel.

In het begin valt zulk eene opſluiting of gevangenis verdrietig, doch de gewoonte verzagt dit door den tyd; en het by malkander zynde gezelſchap begint te denken om zich te vermaken. Zy doen in den avondſtond eene wandeling boven op het dak, (de daken van de huizen zyn hier plat) waar op zy, wyl veele huizen der Europeanen maar een weinig van elkander ſtaan, ſommigen van hunne vrienden kunnen zien; ſchoon ze te wyd vaneen zyn, om iet geheims te verrigten.

De Ziekte verminderende verlangt elk, om wederom uit te gaan; en dit verlangen is dikwils oorzaak, dat zy zich te vroeg uit en in gevaar begeven.

Gedurende de voorgemelde opſluiting wordt de Koophandel wel grootlyks geſtuit; alle koopplaatſen ſtaan echter open, en zyn vol met voorraad en andere zaken zo wel voorzien als op eenige andere tyden. De ſtraaten zelfs, ſchoon niet zo vol gedrang, zyn nogtans altyd redelyk vol volk. Het gros der Turken bezoekt de Zieken, en vergezellen de Lykſtatiën als op andere tyden. Ook ontbreeken by de Kristenen en Jooden geene vrienden en dienstboden, om het nodige aan de Zieken te volbrengen, als of het een tyd zonder beſmetting ware.

In het vyfde en laatſte Hoofdſtuk handelt de Schryver van een zeker uitſlag op de huid, het Aleppieſch Zeer genoemd. Doch wy oordeelen het niet der moeite waardig ons hier mede op te houden; en den Lezer met dit uitvoerig Berigt aangaande de Pest-ziekte te zullen voldaan hebben.

Proefkundige Beſchouwingen van den Aard, Hoedanigheid en Sterkte van het Timmerhout. Door Cornelis Johannes Krayenhof, *Lieutenant en ordinaris Ingenieur ten dienſte der Vereenigde Nederlanden. In 's Gravenhage by* Johannes Gaillard MDCCLXII. *in groot octavo* 86 *bladzyden.*

DIt beknopte tractaat behelst verſcheidene leezenswaardige aanmerkingen, die eene nadere overweeging en verdere proefneemingen verdienen. Het ſtrekt om te toonen, *dat men door goede behandeling het* Timmerhout, *zoo voor Schepen, Krygs- en borgerlyke gebouwen, als voor Magazyns en Artillery goederen, beter, ſterker, en beſtendiger maken*

kan. — De Heer *Kraijenhof* vangt dit zyn geſchrift aan, met eene korte behandeling over de kennis van 't hout in 't algemeen; om te doen zien hoedanig Hout men te verkiezen heeft, welken de voornaamſte gebreken zyn, en op wat manier men dezelve kan ontdekken. Hier op gaat hy over om, (den gewoonen tyd der vellinge in de maanden *December*, *January* en *February* bepaald, en de gebruikelyke voorzorg aangeduid hebbende,) een berigt te geeven, van de wyze hoe men, voor het vellen, het Timmerhout met nut en voordeel kan toebereiden.

Men heeft naamlyk de ſtammen der Boomen, omtrent de maand *May*, geheel van hunne ſchors te beroven, en dezelven zoo te laaten ſtaan tot den volgenden winter, of wel een jaar twee a drie, tot dat ze, dus ontbloot zynde, uitgewaasſemd hebbende, droog genoeg ten gebruike geworden zyn. Door deze behandeling wordt het Hout niet alleen *harder*, *ſterker*, *vaster* en *zwaarder*, maar ook *tajer*, en 't *Spint* van zulk geſchilt en gedroogd hout is veel ſterker dat het *Hart* van 't hout, dat in den bast afgehouwen, en naar gewoonte behandeld is: ook kan dit hout terſtondt verwerkt worden, en men heeft niet, of ten minſten weinig, voor ſcheuren of krimpen te vreezen. Men kan ook van 't *Spint* van dit hout zo goed gebruik maaken als van 't *Hart*; zo dat men den boom over zyne geheele dikte moge verwerken; het welk te wegen brengt, dat een boom van 40 jaaren oud tot het zelfde oogmerk kan dienen, waar toe men anders een boom van 60 jaaren, om die dikte te verkrygen zou hebben moeten neemen. Het hout wordt dus niet alleen zwaarder, hegter en ſterker, maar 't levert ook meer uit, en men kan 't eenige jaaren eerder gebruiken. Hier by komt nog, dat men niet ongegrond mag denken, dat zulk hout niet zal verſtikken, veel minder door wormen doorknaagd worden, en dus alleszins duurzaamer zyn, dan 't hout tot nog gemeenlyk bevonden wordt.

Onze Autheur deeze manier van bereiding ontvouwd, en de voordeelige gevolgen daar van, door genomene proefnemingen, en door redeneering geſtaafd hebbende, geeft verder eenige bedenkingen, zo over de manier van 't verwerken, en 't verſcheidene gebruik van 't hout in 't algemeen, als over het geen men byzonder in agt heeft te neemen, omtrent het hout, dat naar de gewoone wyze zonder afſchilling behandeld is. Voorts brengt hy dit alles over tot zyn groote oogmerk, om te doen zien, hoe nodig deeze voorgeſtelde behandeling is, in 't verwerken van hout aan burger-

gerlyke en 's lands gebouwen, als mede aan 's lands arſenalen en wapentuigen; tevens aantoonende dat het moogelyk is zulks in 't werk te ſtellen. Eindelyk ſluit hy dit zyn geſchrift met eene ontvouwing van 't voordeel, dat we daar uit zouden konnen trekken, ten opzigte van ons inlandſche hout, het welk men, zyne aanmerkingen in agt neemende, ongelyk beter zou vinden dan men 't tot nog, volgens de gewoone manier van behandelen, oordeelt; dat de lief hebbers van Plantagien zou konnen opwekken, om hunne Bosſchen te vergrooten of nieuwen aan te leggen; en dus aanleiding geeven, om veele ongebruikte hei-landen met groot voordeel te beplanten.

De Heer *Krayenhof* klaagt in dit Stukje inzonderheid zeer met opzigt tot 's lands gebouwen, arſenaalen en wapentuigen, over het verwerken van hout, dat in den Zomer geveld, en tot geen behoorlyke droogte gebragt is; hy dringt 'er ſterk op aan dat men hier tegen alle voorzorg heeft aan te wenden, en verder met oplettendheid te werk te gaan in de keuze van 't hout, dat men gebruikt; maar boven al tragt hy de noodzaakelykheid der toebereidingen van 't hout, door 't afſchillen der ſtammen, op eene overtuigende wyze aan te toonen. —— Nademaal nu dit een algemeen denkbeeld is, dat betrekking heeft tot alle Timmerhout, en 't veelen in den eerſten opſlag vreemd zal voorkomen, *dat men, om het hout ſterker te maaken, den Boom eerst in den ſtaat van een verhaasten en zekeren dood moet ſtellen*, zo zal 't der moeite waardig zyn onze leezers onder 't oog te brengen, hoe de Schryver den wasdom der Boomen, en de natuurkundige reden deezer verbeteringe van 't hout door 't afſchillen, verklaart.

„ Het is, *zegt hy*, ligtelyk te begrypen, dat 't voedzel, „ 't geen in de Lente, en Zoomer, met veel kragt en in „ groote menigte uit de aarde, door de wortelen der Boo- „ men opgetrokken word, den wasdom aan dezelve, en „ dus haare jaarlykſe verdikking geeft, en dat deeze ver- „ dikking geſchiet tuſſchen de ſchors en het reeds ge- „ zette hout.

„ Om dit te bewyzen, dient men aan te merken, dat het „ lighaam van een Boom is te zamen geſteld uit vogtvoe- „ rende en lugt inhoudende buizen, welke laatſten *tracheæ* „ genoemd, en als zoo veel *Longen* der Boomen kunnende „ aangemerkt worden, op een wonderbaare, dog verſchil- „ lende manier, overal tuſſchen eerstgemelden zyn heenlo- „ pende.

„ Beyde deeze buyzen ſpruyten uyt de wortel, en ver-
„ ſpreyden zig door het geheele lighaam des Booms.
„ De vogtvoerende trecken in de Lente en Zoomer door
„ de wortel uyt de aarde een grootere menigte van voeden-
„ de zappen op, dewyl de lugt in die zelve zappen, door
„ de warmte dier jaargetyden, volgens haare veerkragt uyt-
„ gezet word, en de vogten voortſtuwt. Dees voortſtuwing
„ word voornamelyk mede geholpen, doordien de lugt in
„ de lugtbuyzen, door die warmte te gelyk verdunt en uyt-
„ gezet, de naby gelegene vogtbuyzen uytwendig drukt,
„ en dus derzelver zappen voortperst.
„ De vogten dan op deze wyze in ſterkere beweging ge-
„ bragt klimmen in grotere menigte, en met meerder kragt,
„ tot aan de uyterſte eyndens hunner buyzen, welke teer-
„ der en eng zynde, zig daar door gemakkelyk laaten uit-
„ zetten en verlengen.
„ Deze uytzetting in de uyteyndens der opwaarts gaan-
„ de vogtbuyzen geſchiedende, ontſtaat daar door de was-
„ dom der Boomen in de hoogte.
„ Maar uyt deze opwaarts gaande vogtbuysjes gaan ook
„ gelyknaamige buysjes na den omtrek der Boomen, waar
„ in vogten en de lugt op gelyke wyze werkzaam zyn.
„ De vogten uyt de opgaande buysjes na den omtrek uyt
„ gelyke en hier voorgemelde redenen voortgedreven, en
„ aan de uyterſte eyndens hunner vaten gekoomen zynde,
„ vinden aldaar geen zwaren tegenſtand, bequaam om hen
„ in hun loop op te houden, waar door dan de punten of
„ uyterſte eyndens deezer zydelyke en omtreks-buysjes al
„ mede uitgezet en verlengt worden, tot dat de ſchors daar
„ door van het reeds gezette hout word afgeſcheyden en
„ verwyderd, dermate, dat tuſſchen beyde een nieuwe
„ kring van ſpint of hout gemaakt word, dewelke door toe-
„ vloed en aanzetting van nieuwe voedſtoffen geſterkt, en
„ mogelyk ook door de koude van het volgende Winterſai-
„ ſoen zyne *elementen* nauwer in een gedrongen wordende,
„ tot een lichaam word, 't geen wy gewoon zyn *ſpint* te
„ noemen; en dit is de reden van den wasdom der Boomen
„ in dikte, welke alle jaaren met zoodanig een nieuwe kring
„ vermeerdert word, die door bovengemelde oorzaaken,
„ hoe langer hoe harder wordende, eindelyk in hout ver-
„ andert (*).

„ In

(*) *Men vergelyke hier mede de aanmerkingen van* Mr. de la Plombanye, over het groeijen der Planten, *te vinden in onze* Letteroef. II. D. bl. 737, 738.

„ In een Boom nu, geheel van zyn ſchors of bast beroofd,
„ kunnen geene diergelyke kringen of lagen hout geform-
„ meert worden, aangezien tot de uitzetting en verlenging
„ der uyterſte eyndens van de zydelyke of *laterale* vogtbuis-
„ jes, buyten de hier aangehaalde toevloed der vogten,
„ nootzakelyk een zekere tegenſtand der ſchors vereyſcht
„ word, waar door de aangevoerde zappen hunne kragt ter
„ voorgemelde verlenging op de kanten of zyden van hun-
„ ne buyzen konnen oefenen. Deze ſchors nu weggeno-
„ men zynde, ontbreekt 'er zoodanig een vereyſchte tegen-
„ ſtand, met dit gevolg, dat de vogten, in plaats van nieu-
„ we kringen te maaken, door de openſtaande eyndens van
„ hunne uyterſte buyzen, by wyze van ſterke uytwaaſe-
„ ming, zig in de lugt verliezen.

„ De zappen des niet tegenſtaande klimmen met onge-
„ krenckt vermogen, door de regtſtandige vogtbuysjes in
„ den ontblooten ſtam, na de uytwendige botten na boven,
„ welke door de afſchelling niet geraakt, evengelyken te-
„ genſtand blyven bieden, als of de Boom ongeſchelt was.

„ En hierom is 't, dat een Boom, van zyn baſt geheel
„ berooft, (*naar uitwyzen der proefneemingen,*) nog al bla-
„ deren, ſpruyten, bloemen, en zelfs vrugten voortbrengt,
„ die aantoonen, dat uyt de wortel, door het geheele lig-
„ haam van den Boom een genoegzaam hoeveelheyd van
„ voedende zappen, met de vereyſchte tegenſtand in de
„ botten is opgeſtegen, die tot voortbrenging van die bla-
„ deren, bloemen en vrugten gedient hebben.

„ Door deeze veelheyd van zappen, die door de warmte
„ van het voorjaar in beweeging gebragt en opgeſtuwt wor-
„ den, en waar mede alle de buyzen en canalen vervult
„ zyn, ziet men de Boom uytbotten. De warmte van het
„ voorjaar doet de zappen nu vroeger opklimmen, om dat
„ deze Boom, van zyn ſchors ontbloot, daar van meerder
„ indrukzelen ontfangt, waarom ook de geſchelde Boomen,
„ (*gelyk de ondervinding toont,*) vroeger uytloopen. Maar
„ deeze zappen, door dien de Boom geſcheld is, te gelyk
„ ſterker uytwaſemende, zoo veroorzaakt deze meerdere
„ uytwaſeming een vermindering van groeybaarheyd, en de
„ Boom brengt minder bladeren voort. Vermindert de uyt-
„ waſeming van het vroege Zoomer-ſaiſoen de voedende
„ zappen, en belet de kou van de nazomer, waar door de-
„ zen Boom aangedaan word, (gelyk zeeker is) het op-
„ klimmen en circuleren der zappen, zoo moet noodwen-
„ dig het zelve den wasdom ſtremmen en vertragen, invoe-

„ gen, dat de bladeren eerder vallen. En dit duert, (*volgens proefneeming*,) zoo lang, en altyd by vermindering, „ tot dat hy eyndelyk ſterft, wanneer allen, of ten minſte „ het grootſte gedeelte der buyzen en canaalen, door het „ vervliegen der zappen van jaar tot jaar, en door de koude „ des winters, te zamen gedrongen, en daar door tot een „ kleynder *volumen* gebragt, geſlooten zyn, en het hout „ *vaſter, zwaarder, meer* gelykvormig in een gedrongen, „ en ſterker is.

De Engelſche Spectatrice, of Britſche Leermeeſtresſe der Zeeden. Na den vyfden druk uit het Engelsch vertaalt. Te Amſterdam, by Jacobus Kok. MDCCLXII. *Het zevende, achtſte en negende Boek.* 240 *bladzyden in octavo.*

BY eene voorgaande gelegenheid hebben wy reeds een kort berigt van den aart van dit geſchrift gegeeven (*), waar aan ook deeze ſtukjes beantwoorden; alleen is het negende Boek meer ſtaatkundig; als gaande hoofdzaaklyk over de omſtandigheden van England en 't Huis van Oostenryk in den jaare 1744, waar toe de Oorlog, in die dagen gevoerd, natuurlyk aanleiding gaf. Het zevende en achtſte Boek is meer algemeen, en 't zevende behelst inzonderheid eenige nutte aanmerkingen over de *Dankbaarheid* en *Ondankbaarheid*. Een brief van eenen Minnaar, die zyne Beminde vrugtloos had zoeken te beweegen, en haar beſchuldigt van ondankbaarheid, brengt de *Spectatrice* tot dit onderwerp, en ze toont dat men in verſcheidene gevallen iemand t'onregt van Ondankbaarheid beſchuldigt, wanneer men hem een bewys van Dankbaarheid afvergt, dat hy, behoudens zyne oprechtheid, niet kan, of, volgens zynen pligt, niet mag geeven. In 't behandelen van dit onderwerp ſtelt zy ons, onder anderen, het volgende geval met haare aanmerkingen voor, die, ſchoon niet nieuw, egter veelen onzer Leezeren niet ongevallig zullen weezen.

„ Van twee Perſoonen die wy mogen kennen, beide van „ gelyke verdienſten, zullen wy, veeltyds, door eene ge„ heime neiging, daar wy geen reden van kunnen geven, „ getrokken worden, om den eenen beter te mogen lyden „ als den anderen; en niet te min gebeurt het, dat hy, voor „ wien wy die geneigtheit gevoelen, door eene even na„ tuurlyke tegenwerking, ons in 't geheel niet verdragen „ kan,

(*) *Zie boven* bl. 25.

„ kan, en ons alom vermyd: en dat is een ſoort van on-
„ dankbaarheit daar wy onkundig in vervallen, of zoo ze
„ ons bewust is, zyn wy onmagtig om ze voor te komen,
„ om dat het onze natuur als ingeſchapen is, en 'er niet
„ kan uitgeroeit worden.

„ De Reede, niet te min, en een doorzichtig verſtand,
„ kunnen die neigingen wel palen zetten, en voorkomen,
„ dat ons verkeerde oordeel belet werde werkelyk in oefe-
„ ning te komen. —— Wy kunnen ons eigen hart wel ee-
„ nig geweld aandoen, en, in onze uiterlyke houding, wel
„ den voorrang geven aan de geenen die ons beminnen,
„ voor de geenen die, hares ondanks, van ons bemind wor-
„ den. Maar weinige willen zo veel moeite neemen, en ik
„ weet waarlyk niet, of wy alſins verplight zyn, om zoo
„ geſtrengen taak ons zelven op te leggen, en of het te vol-
„ brengen, in alle gevallen pryslyk zyn zoude, of zelf aan-
„ genaam voor de Perſoon om wien we het ondernamen.

„ Dit brengt my een geval te binnen, voor welkers we-
„ zentlyke waarheit ik niet inſtaa, ſchoon ik het als zoo
„ heb hooren verzekeren, en de waarſchynelykheit 'er niet
„ aan komt te ontbreeken; dus kan het dienen om het gee-
„ ne ik gezeght heb te verſterken, als bewyzende, hoe groo-
„ ten vermogen, perſoonen die op 't meest met nadeelige
„ hartstoghten te worſtelen hebben, op zich zelven beko-
„ men kunnen, door de kragt van 'er volſtrekt toe te be-
„ ſluiten; als meede, dat 'er omſtandigheden kunnen opko-
„ men, in welke het beoeffenen van zulk een vast genoo-
„ men beſluit, eerder een fout, als een pryswaarden daad
„ wezen zoude.

„ *Een* EDELMAN in 't Westergedeelte van *Engeland*,
„ had twee behuwbaare Doghters. De oudſte van de twee
„ wierd aangezoght door een man van hooger geboorte en
„ vermogen, als zy billyk had kunnen te gemoet zien.
„ Dogh, onaangezien deeze voordeelen verzeld gingen van
„ de welgeſchapendſte geſtalte, en veele volmaaktheeden
„ der ziele, kon zy echter niet zoo ver gebraght worden,
„ van zyne opwagtingen met een genoegde wyze van doen
„ te ontfangen, terwyl haare jonger Zuster kwynde, door
„ overmaat van liefde, die ze voor hem had opgevat: ——
„ haare liefde was van die zuivere en belangloozen aart, dat,
„ ſchoon zy zeer wel gevoelde niet gelukkig te kunnen
„ worden zonder zyne wederliefde, zy, echter, zyn geluk
„ zoo ver boven haare eigene voldoening ſtelde, dat zy hem
„ alle mogelyke goede dienſten deed by hare Zuster. ——

„ De Vader ontdekte wel haast de verſchillende neigingen „ van zyne Doghteren, en ziende noit de weerzin van de „ oudſte te boven te zullen komen, en in vreeze van eene „ gelegenheit om zich zoo wel te vermaagſchappen, te zul- „ len misſen, zoude hy gaarne getragt hebben, om den „ aanzoek van den Edelman, van zyne Oudſte, op zyne „ Jongſte Doghter over te brengen: — maar wat hy daar „ toe aanlei, 't mislukte alles. —— Hy erkende de ver- „ dienſten van de Jongſte ſchoone, — hy betoonde te we- „ ten, hoe veel meer genoegen hy te wagten had, met ie- „ mant die hem tederlyk beminde, in tegenſtelling van, met „ eene, die hy vruchteloos getragt had hem genegen te ma- „ ken. —— Maar zyn hart weigerde na eenigen anderen „ raat, als na zyn eigen begeeren, te luisteren, en wilde „ geen andere indrukzelen ontfangen, als die, welken 'er „ 't eerſt in gegraveert ſcheenen. —— Nogh de weerzori- „ gen aart, en al de misagting waar meede hy door de eene „ behandeld wierd, kon zyne Vlam uitdoven; nogh al de „ zoetheit van imborſt, en zedige tekenen van genegent- „ heit van de andere, hem in nieuwe liefde ontvonken: één „ vrindelyk Gezight van de eerſte, zou hem verhemeld heb- „ ben, en al de lieve lonken van de andere, dienden tot „ niets meer, als om zyn' onluſt te vermeerderen.

„ Dus kwelde de ongevoelige Schoone, en de ongeluk- „ kige Minnaresſe den wanhopenden Minnaar, onwilliglyk, „ en de eene de andere, onderling, tot eene ongelukkige „ dagh een einde maakte van alle onzekerheit, en ieders „ afkeerigheit.

„ De Edelman had onlangs een plaiſier Jaght gekoght, „ fraai geſchilderd, bekwaam en cierlyk opgemaakt, om 'er „ vermaak meede op 't water te neemen; —— hy verzogt „ 'er de beide Zusters toe, en teffens verſcheide andere „ Heeren, en Juffrouwen, die daar omſtreeks, en naby Zee „ woonagtig waren, hy wilde ze eens aan boord tracteeren. „ —— De Wind matig en het Water ſlegt zynde, toen zy „ uitgingen, gaf dit gelegentheit, om een end weghs van „ ſtrand te zeilen; wanneer, op 't onvoorzienst de hemel, „ van zeer helder, met duiſtere wolken, vol met buïen en „ onweders, bezet wierd; —— de Wind nam hand over „ hand toe, en wierd zo hevig, dat zy in weerwil van hun „ zelven, verder en verder Zeewaarts in geraakten. —— „ De ſtorm toenemende, het Schip 'er niet op gebouwd „ zynde, en, gelyk zommige zeiden, de ſcheepsgasten on- „ kundigh, kwam het Schip op een Rots te ſtooten, en

„ ſpleet

„ ſpleet in den bodem; —— de Zee drong 'er wel haast
„ van allen zyden in, geen oogenblik was 'er te goede eer
„ men 't zoude zien zinken; —— ieder was even verbaast,
„ en de omſtandigheden lieten geen tyd tot beraad —— alle
„ geraakten zy over boord, en ieder greep die aan, welke
„ hy 't meest wenste te behouden; —— onzen Edelman
„ nam de twee Zusters onder ieder arm eene, en dus bela-
„ den, weerſtond hy noch al eenigen tyd het geweld der
„ baaren; dogh zyne kragten hem begevende, was hy on-
„ vermydelyk genootzaakt 'er eene los te laten, om de an-
„ dere te behouden, waar op hy, eerder de nopingen van
„ erkentenis, dan die van de liefde volgende, de oudſte
„ Zuster los liet, en met de jongſte tot aan land zwom.

„ Een van de Matroozen, die onbelemmert was, zagh
„ den noot waar in zy zich vond, die door haren minnaar
„ was verlaten, hy vatte haar by de kleederen, juist toen ze
„ op 't punt was van zinken: echter was zyne zorgvuldig-
„ heit onnut, dewyl een zware Golf die geen menschlyke
„ maght breeken konde, over hen kwam, en deeze onge-
„ lukkige Juffer, met haaren verlosſer, in den diepen af-
„ grond nederdrukte.

„ Haren minnaar zich van zynen last ontdaan hebbende,
„ zagh van ſtrand wat nootlot zyn beminde onderging, en
„ niet in ſtaat zynde om deezen ſchok door te ſtaan, keerde
„ hy zich na de Juffer, die hy met levensgevaar gered had,
„ en met een houding vol van yslyke ſchrik, en vertooniu-
„ gen van wanhoop, zei hy haar, Mevrouw, ik heb myne
„ ſchuldige erkentenis, voor uwe onaangezogte genegent-
„ heit te mywaarts, betragt, —— ik moet ook aan het
„ geen de liefde van my eischt voldoen, en haar volgen,
„ die ik niet zou kunnen overleeven, zonder altoos de
„ woedenſte wanhoop der verdoemelingen in myne ziel te
„ gevoelen. —— Met die woorden, zegt men, begaf hy
„ zich voor een zware Golf, en wierd 'er wel haast door
„ overſtolpt, en wechgevoert.

„ De jonge Juffer had nog tyd, nogh kragt, om iets te
„ doen, of te zeggen, tot voorkoming van zoo wanhopig
„ een einde. Alleen gaf zy een hevigen kreet en viel toen
„ van haar zelven; dus wierd zy gevonden van de geenen
„ die 't gevaar van 't Speeljacht van verre gezien hebbende,
„ gekomen waren, om den byſtand te geven, daar zy be-
„ kwaam toe zouden wezen.

„ Zoo dit geval gebeurt is, moet men niet te min erken-
„ nen, dat de Edelman zyne Dankbaarheit uitgezet heeft,

„ tot

„ tot een punt, dat men, met een woort uit het Fransch
„ genoomen, zegt, *Geoutreert*, of, buiten maat en paal ge-
„ bragt te zyn. 'T is tegens de reede, en tegens de na-
„ tuur, en in myne wyze van denken, een al te romansche
„ daad, om tot een Voorbeeld van navolging te verstrek-
„ ken; en onaangezien de persoon die 't my verhaalde, het
„ wilde doen doorgaan, als de grootste proef van groothar-
„ tigheit, scheen het my eerder toe, als een van die bedry-
„ ven, die uitgevoert worden om een' naam te maken,
„ dan, als een uitwerking van ware deugd, of grootheit
„ van ziel.

„ Deeze raffineeringen zelf van de eerwaardste grondre-
„ gelen, deeze onnatuurlyke verrightingen, zyn gewisselyk
„ nooit ten voordeele van den Persoon zelf die ze doed, en
„ zelden ten besten van de Persoonen, om welken zoo ver
„ buiten den gewoonen wegh gegaan word. —— Buiten-
„ spoorigheit, en mateloosheit, zullen altoos mispreezen
„ worden, by luiden van goed Verstand en Oordeel; en als
„ 'er gesprooken word van daaden, daar wy de oorzaaken
„ niet van kunnen begrypen, nogh opgeven, —— zoo
„ dienen die, alleen, om gemeene begrippen te verwonde-
„ ren, en buiten staat te stellen, van ooit regtstreeks te
„ kunnen oordeelen, wat pryswaardigh is of niet.

Die lust heeft om zyn vernust verder over dit onderwerp te slypen, ter beslissinge van 't geen een Minnaar in zodanige omstandigheden behoort te doen, die neeme den *Westeen der Vernusten* van den geestigen *Jan de Brune de jonge*, welke in dat zyn Werk, *bladz.* 129—132, daar over ver-
„ schillende gedagten bybrengt.

Bespiegelingen van Moses op Nebo, Joannes in Patmos en Christus Jesus verbeerlykt op Tabor. Alles in Dichtmaat uitgebreydt door Sara Lomannus. *Te Gouda by* Gysbert *en* Willem de Vry 1762. *behalven de Voorreden enz. 64 bladzyden in groot quarto.*

DEeze Verzen zyn stigtelyk, doch ver van Dichtkundig. Men oordeele hier over uit het volgende slot der twee eerst-genoemde Bespiegelingen.

Myn Geest aan 't endt, der Landt- en Stadtgezichten,
Van Moses *en* Joannes, *thans geraakt,*
Merkt, hoe de Zon die beider oog verlichten,
Een Christen Hert, in Heyls hoop brandend maakt;

Heldt

Heldt Moſes, *zag op ſtervens punt gekoomen,*
In 't Aardtſcb een Schets, van 't Hemels Vaderlandt;
Joännes, *zag de Beek des Leevens ſtroomen,*
Dog in den Geest, by zynde in ſterfb'ren ſtandt;
Maar zulk' een' ſtandt als Paulus *vergewisten,*
Zyn zeeker Pandt, om boog by Godt bewaardt,
Ziel-zaal'gen ſtandt, zoo wenſcb'lyk voor een Chriſten,
Die Hoop, Geloof en Liefde t'zaamen paardt;
Mogt Moſes *'t oog op 't Aardtſcbe* Canan *vesten*
Joännes, *'t oog op 't Hemels Erfryk ſlaan,*
't Luste onzen Geest, 't Gezicht des eerſte en lesten,
Met ernst betragt, bier t'zaamen te doen gaan;
In 't Aardtſcb-gezicbt, lag dunkt my opgeſlooten,
Godts groote Gunst, om laag ons toegedeeldt,
Daar 't Hemels toondt, 't Heyl van Godts Gunstgenooten,
't Onſterflyke, waar op al 't Aardtſcbe ſpeeldt;
Zag Moſes *'t laagtst, wie zal bier tegen ſpreeken,*
Dat 't boogſte Licht zyn Ziels-oog niet verklaardt;
Zag Jeſus *Vrindt van 't Eeuwig Erf een Teeken;*
Hy zag gewis zyn Kroon om boog bewaardt;
Zag Moſes *'t Heyl, by ging in hoop nog rusten,*
Zelf Eeuwen Tydts, eer Vorst Meſsias *kwam,*
De Doodt, geenſins Joännes *Leefzon bluscbten,*
Schetst 's Heeren gunst bem 't licbt der Liefdevlam,
Die 't Leeven geeft, die 't Waar Geloof beleeven
In 's Leevens-Vorst, door Deugdt en Liefdewerk,
Zoo wordt ons Hert ter Deugdt-min aangedreeven,
Door 't Heyls-gezicbt, in 't Godts-vertrouwen ſterk;
Zoo dunkt my komt een Stervendt Chriſten nader,
Aan 't Erf bezit, dan 't Erf-beſchouwendt paar,
Dit vloeide ons toe, uit een Godtvrugtige Ader;
Thans roerdt de Kunst albier geen hooger ſnaar;
Want een die 't Endt van Strydt, Geloof en Loopen,
Regt voor bem ziet, op de oevet van zyn rust,
Trekt Steevens *Lot, ziét 's Hemels Poort bem oopen,*
Uit 't Heylig Woordt, zyn Eeuwig Heyl bewust,
Schoon 's Heylandts Vrindt, Godts Vrindt te booven ſtreefde,
In 't geen by zag, boe kort was dat gezicbt,
By 't geen voor 't oog eens Stervendt Chriſtens zweefde,
Die 't Heyl aanvaardt, in 't nimmer, zwymendt licht,
Schoon by in hoop, reedts Zalig was op Aarde,
Hy wordt 't volmaakt, als by deeze Aardt verlaat,
Gelukkig die Gods Woordt zoo boudt in waarde,
Dat in 's Lams Boek zyn Naam geſchreeven ſtaat;
Dat zyn die 't oog met Moſes *Godtsvrugt bouden,*
Op 't blyvende Erf, na 't vlugtendt Vaderlandt,
Dat Jeſus *Vrindt, in* Patmos *eer aanſchouden,*
Godts Eeuwig Ryk, in Aardtſcben glorieſtandt,

Zy

Zy die van 't Licht, der zespaar Flonkerſteenen,
Waar op de Muur van 't Geestlyk Salem *rust*
Hun ſchoonſte Licht en dierbre Ziels-pronk leenen,
Die tot Godts Eer, dit vlugtig leeven lust;
Die Jeſus *voet op* Paulus *voortredt volgen,*
Die leevendt zyn, door 't leeven van Godts Zoon,
Die 't Aardſche ſchoon, in 't Hemelsch zien verzwolgen,
Deugdts Loon en Kroon, verwagtendt voor 's Lams Troon.

De bedyking van de Beemſter, in dichtmaat, door Adrianus Wolff, *Predikant in de Beemſter. Te Hoorn by* T. Tjallingius. MDCCLXIII. *behalven het Voorbericht enz. 42 bladzyden in quarto.*

MEn heeft dit Stukje eenigermaate aan te zien als een aanhangſel der twee Redenvoeringen op de *Beemſter-dankdagen*, door den Eerwaarden *Wolff* voortyds uitgegeeven, als behelzende een berigt van 't Beemſter-land in een Meir verkeerd, doch door bedyking en uitmaaling weder tot Land gemaakt, met een korten aandrang van verpligting tot den lof des Heeren, vanwegens zynen aanhoudenden zegen over dit Lustprieel van Noord-Holland; De Eerwaarde *Wolff* heeft dit onderwerp eerst in dichtmaat uitgebreid, en vervolgens met de noodige aantekeningen opgehelderd, die zyne Redenvoeringen in etlyke byzonderheden, den Beemſter betreffende, licht konnen byzetten: des de Ingelanden deezer Landſtreeke, die de bovengemelde Redenvoeringen reeds bezitten, dit Stukje niet wel konnen ontbeeren, zo ze anders de berigten van dit hun vermaakelyke Oord, door onzen Autheur by een verzameld, geheel willen bezitten. —— In het t'zamenſtellen deezer Verzen, die door een genomen vloeibaar berymd zyn, heeft de Autheur niet alleen regels van verſchillende langte onder een gemengd, maar ook gebruik gemaakt van onderſcheidene voetmaaten, 't geen hy in zyn Voorbericht met een zweem van geleerdheid en naauwkeurigheid, doch wat duister, ontvouwt. Tot een ſtaal zyner rymwyze dienen de volgende regels. Naa eene beſchryving van de ſchadelyke uitwerkſelen van een hevigen ſtorm op de eerſte bedyking vervolgt hy aldus. •

„ Toen handen onder 't voorhooft: traen in treurig oog:
„ Diepdenkend overleg, *begonnen arbeid ſtaaken?*
„ *Neen: goed! maar hoe gelukkig, aan het einde raeken?*
„ Het flot is voortgaen: men begint; het oog om hoog.
„ In Juny van 't jaer ſestien hondert tien,
„ Gelukte het bedykeren, te zien
„ Het werk herſtelt, de zylen op de roeden hangen,
„ Om nutten wind te ontfangen.
„ Hy komt. De molens gaen. Het water zakt. Het lot
„ verdeelt de BEEMSTER, op het PURMERENDER SLOT,

„ Be-

„ Bedyker, in de plaetze van bevaeren,
„ Betreedt zyn deel, daer 't visje zwom.
„ Hy bouwt: hy plant: hy zaeyt: in weinig jaeren
„ Bezit hy land; en geld weêrom.

„ Voor hondert zevendertig jaer,
„ Betradt een dankbre schaer,
„ Voor d'eerste mael, den drempel
„ Van haeren nieuwgebouwden tempel.
„ Zy zondt, om God te looven,
„ Haer hart en stem aldus na boven (*).

„ *God / der Golden,*
„ *Zee / en zandt /*
„ *Vliegt /, of staet, / naer uw' / gebojden.*
„ *Uwe handt*
„ *Weet de winden*
„ *Los te laeten, vast te binden.*
„ *Albeheeder,*
„ *Beest en mensch*
„ *Krygen van u spys en voeder.*
„ *Hunnen wensch*
„ *Doet gy slaegen,*
„ *Of vergaen naer uw behagen.*

„ *Gy gaeft zegen,*
„ *Vrucht en grond*
„ *Hebben wy van u gekregen.*
„ *Hart met mond*
„ *Zal dees velden*
„ *Altoos als uw gift vermelden.*

Nevens dit voorbeeld van den gewoonen *Jambischen* voet in regelen van verschillende langte, zullen we nog een voorbeeld voegen van den *Trochæus* en een van den *Dactylus*. Den *Trochæus*,

(*) Tot hier is 't een *Jambisch* vers, hebbende onze gewoone voetmaat, die, uit twee greepen bestaande, de eerste kort en de tweede lang heeft: maar in den volgenden Lofzang gebruikt onze Autheur gelyk hy in zyn *Voorbericht* meldt den *Spondæus*, die bestaat, *uit twee te zaemgestelde tyden, elk bedragende twee eerste tyden* $\frac{2}{2}$, of, gelyk we gewoon zyn te spreeken, uit twee lange lettergreepen. Doch wy konnen, deezen Lofzang verdeelende, gelyk we de drie eerste regels hier boven gedaan hebben, niet anders zien, of dezelve heeft onze gebruikelyke *Troichæische* voet, en moet gebragt worden, tot regels van $1\frac{1}{2}$ en van $3\frac{1}{2}$ voet. Mogelyk zien wy te kort.

chæus, die de eerſte lettergreep lang en de tweede kort heeft, gebruikt de Eerwaarde *Wolff* in deeze aanſpraak.

„ *ô Bewoonder van dit rondt*
„ *Open oogen, Open mondt.*
„ *Zie, erken, en loof de macht!*
„ *Welker onbepaelde kracht,*
„ *D'aerde, vol veranderingen*
„ *Houdt in afgeperkte kringen.*
„ *ô Bewoonder van dit rondt*
„ *Open oogen, Open mondt.*

In de volgende opwekking tot des Heeren lof bedient zich onze Autheur gelyk hy in 't *Voorbericht* meldt in de vier eerſte regelen van den *Dactylus* beſtaande uit eene voorgaande lange en twee volgende korte lettergreepen; ze behooren onder die ſoort van Nederduitſche verzen die men gemeenlyk *Trippelverzen* noemt; de overige regels zyn weder volgens de *Trochæiſche* voetmaat.

„ *Juichet, ô Juichet gelukkige volken!*
„ *Hemel, en aerde, de diepſte der kolken,*
„ *Klinke weergalme van vreugde gezang!*
„ *Neerland is vry van keten en dwang.*
„ *Laet op uw' altaeren branden*
„ *Offer voor de Majeſteit,*
„ *Die ontbonden heeft uw' banden,*
„ *Door haar booge mogendheid.*
„ *Zyt gy vry van keten,*
„ *Vry van dwang:*
„ *Wilt den dwang,*
„ *Noch de keten,*
„ *Noch verloſſer nooyt vergeten.*

De Spaanſche Kluizenaar, of wonderbaare gevallen van Don Varasque de Figueroas. *Te Amſterdam by* S. J. Baalde. *twee deelen in octavo*, 718 *bladzyden.*

DE Leevensgevallen van een jong Spaansch Heer, in 't midden veeler tegenheden, onder 't geleide van een verſtandigen Gouverneur, die hem geſtadig de denkbeelden van Deugd en Kloekmoedigheid inboezemt; en naa wiens doód hy zich in een gezelſchap van zogenaamde Kluizenaars begeeft, om, de wisſelvalligheden der Waereld moede zynde, zyne dagen onder hen in rust door te brengen. — Het verhaal is vry wel aan een geſchakeld; de gevallen zyn zeldzaam genoeg; en de leſſen van den Gouverneur zyn van een zedelyken en leerzaamen aart.

LETTER-OEFENINGEN.

De Heilige Trapgezangen, of de XV Liederen Hammäaloth, *vervat in den* 120 *tot den* 134 *Pſalm ingeſlooten, in hunnen Letterlyken en Geestelyken zin, in XXVII Leerredenen, op een nieuwe wyze verklaart en toegepast, door* Tako Sibelius, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gereformeerde Gemeente te Alphen. Te Rotterdam by* Jacobus Boſch MDCCLXII. *behalven de Opdragt enz.* 518 *bladz. in quarto.*

HEt is den beminnaaren van Bybel-oefening over bekend, dat de Uitleggers der Heilige Schriften zeer verſchillende gedagten voeden, over het bedoelde door 't opſchrift, *Een Lied Hammäaloth*, dat men aan 't hoofd van XV agtervolgende Liederen in 't Boek der Pſalmen ontmoet. Dat het zo veel zegt, als een *Lied der Trappen*, of *der opklimmingen*, wordt vry algemeen erkend; maar men gist tot nog na de byzondere rede deezer benaaminge dier Dichtſtukken, en 't is, naar veeler oordeel, niet wel mogelyk te bepaalen, welke gisſing de grootſte waarſchynlykheid heeft. De Eerwaarde *Sibelius* niet konnende berusten in 't geen hy reeds door anderen vond voorgeſteld, waagt het in 't bovengenoemde werk, eene nieuwe gisſing deswegens voor te draagen; onder de navolgende vrye en zedige betuiging. „ Ik „ heb my niet kunnen laten overhalen, om myn gevoelen „ over de order en het oogmerk dezer Liederen te verlaten, „ en de gedachten van iemand hunner, wier Schriften ik „ met aandacht geleezen heb, te omhelzen. Ik verzekere „ my zelf ook niet dat ik myn Leezers in myn gevoelen „ brengen zal; ik geeve het zelve ook niet op als zoo be„ toogelyk, dat men niet kan nalaten om het aan te nemen, „ en zig door myne bewyzen te laten overreden. Ik ſta zo „ ſtyf op myne gevoelens niet. Ik durve ook niet zeggen, „ *dit en niet anders* is het oogmerk van den Geest, maar ge„ ve alleen op het naaſte dat ik vinden kan, en gebruike de „ vryheid van te zeggen, dat ſchoon ik de echtheid myner „ opvattinge niet Mathematiſch kan bewyzen, nochtans „ geene der andere gevoelens die gronden van waarſchyn„ lykheid hebben, als het geene ik heb voorgeſtelt". —— Het byzondere gevoelen van onzen Autheur laat zich gevoegelyk in de volgende ſtellingen ontvouwen.

1. Het opschrift, *een Lied Hammäaloth*, is niet van de hand der Dichteren deezer Liederen, maar aan 't hoofd deezer Psalmen gesteld, door hen die dezelven by een verzameld hebben.

2. De tyd der verzamelinge is onzeker; maar 't is zeker geschied, na de Babylonische gevangenis; mogelyk door Ezra, of misschien door een anderen in nog laater tyd.

3. De t'zaamenvoeging deezer 15 Liederen is ongetwyfeld van eene onfeilbaare en door God bestuurde hand.

4. Deeze Psalmen zyn met een byzonder oogmerk door David, Salome en andere Mannen Gods opgesteld, die hunne byzondere aanleiding tot het dichten van dezelven gehad hebben: en deeze Liederen in dit eerste en oorspronglyke oogmerk beschouwd zynde, staan in geen verband met elkanderen.

5. Deeze Psalmen, vervolgens door een Prophetisch gezag (3) t'zamengevoegd zynde, hebben daar door een verband, en een tweede of byzonderder oogmerk gekreegen.

6. Men heeft reden om vast te stellen, dat deeze Liederen, die een voornaam gedeelte van het groote Hallel uitmaaken, zyn gebruikt geworden op het Loofhutten-Feest; en daar uit af te leiden, dat ze met hunne t'zamenvoeging een oogmerk verkreegen hebben overeenkomstig met het oogmerk van dat Feest; het welk was, Israël in gedagten te brengen dien tyd, op welken zy, in de woestyne omzwervende, in tenten gewoond hadden. En 't is derhalven niet ongegrond te denken, dat deeze Liederen uit anderen uitgekipt zyn, om dat derzelver inhoud voegzaam dienen kon, om Israël de regte betekenis van dat Feest aan 't verstand te brengen.

7. Deeze Liederen zyn ook van dien aart, en hebben, door hunne t'zamenvoeging, zodanig een verband met elkanderen, dat ze een fraaijen schakel van Israëls lotgevallen, van hunnen uitgang uit Egypte tot de laatste dagen des O. T. behelzen.

Dit alles beweegt den Eerw. *Sibelius*, „ om vast te stel-
„ len dat deeze gezangen naast elkander zyn geplaatst om
„ het Joodsche volk by de viering van dit Feest te erinne-
„ ren, de voornaamste lotgevallen, die Israël gehad had van
„ Egypte af tot dien tyd toe dat ze in een bundel zyn by
„ een gevoegt om op dit Feest te dienen, en die Israël ver-
„ der hebben zouw tot den tyd van den Messias toe.

„ Deeze lotgevallen van Israël, *zegt hy verder*, zyn schoon
„ in sommige al, egter in de meeste deezer Liederen door

„ der-

„ derzelver dichters, niet regelregt en in de eerſte plaats „ bedoelt, maar ze zyn by een gevoegt, om dat ze op de „ lotgevallen voegzaam konden worden toegepast: zynde „ dit wel niet het oogmerk van haar dichters, maar het oog„ merk van haar ſamenvoegers, die daar in, zoo wel als haar „ opſtellers in 't opſtellen, door den Geest Gods gedreeven „ zyn geweest.

Hier in dan vindt onze Autheur de rede der benaaminge van Liederen *Hammäaloth*, als aan deeze Pſalmen gegeeven, „ om dat ze de merkwaardigſte lotgevallen in den uitwendi„ gen ſtaat van Israëls volk, *by trappen* en als *by opklimming* „ voor oogen ſtellen."

Voorts is zyn Eerwaarde van gedagten, dat deeze Trapliederen nog een derde oogmerk hebben, naamlyk; „ dat „ ze ook in hunne ſamenvoeging een Profetiſchen zin heb„ ben gekreegen, overeenkomſtig met den geestelyken zin „ van het Feest der Loofhutten, en dat ze ook Trapliede„ ren worden genaamt, om dat ze beſchryven de merkwaar„ dige lotgevallen en wisſelbeurtige omwentelingen in den „ uitwendigen ſtaat van Christus Koninkryk tot de laatſte „ dagen van het N. T. overeenkomſtig met, en afgebeeld „ door de lotgevallen van het oude Israël; en dus beſchry„ ven, hoe God de Kerk van het N. T. *langs verſcheydene* „ *trappen*, *en by opklimming*, tot die volmaaktheid brengen „ zal, waar in dezelve zal ryden op de hoogte der aarde."

Uit dit alles nu kan men gereedlyk opmaaken, wat de Eerw. *Sibelius* van de Trapliederen denkt, te weeten, „ dat „ het byzondere liederen zyn van David, Salomo, en an„ dere mannen Gods by byzondere gelegentheden opgeſtelt, „ en in 't vervolg van tyd uit anderen uitgekipt, om op het „ Loofhutten-Feest het Joodſche volk te erinneren, de by„ zondere wegen, die God met hun heeft ingeſlaagen: zom„ migen directlyk op die lotgevallen ziende, en anderen „ daar op toegepast wordende, om dat derzelver inhoud „ daar op zeer wel kon worden toegepast; voorts de lot„ gevallen van de Kerk des N. T. beſchryvende, zoo als die „ door Israëls ontmoetingen zyn voorbeeld geworden.

Op dezen grondſlag geeft onze Autheur, by form van Predicatien over ieder Lied, eerst eene letterlyke verklaaring deezer Liederen, naar 't oorſpronglyke oogmerk der Dichteren, zo ver men 't uit den inhoud kan afneemen; vervolgens doet hy telkens zien dat ieder deezer Liederen in een geregeld verband op de lotgevallen van Israël toegepast kan worden; daar op gaat hy over om den Prophetiſchen en te-

genbeeldigen zin van elk Lied aan te wyzen; en eindelyk ſluit hy zyne Leerreden met eene ſtigtelyke toepaſſing uit het beſchouwde afgeleid. —— De letterlyke verklaaring is doorgaande naauwkeurig, de toepaſſing ernstig, en 't aanwyzen van den Propheetiſchen zin van dien aart, dat zy, die gewoon zyn op zodanig eene manier te denken, over 't algemeen daar aan hunne toeſtemming konnen geeven, ſchoon ze in de byzondere overbrengingen hier of daar wel eens zouden verſchillen; voor zo ver dit gedeelte deezer Leerredenen ſteunt op grondſlagen, die vry algemeen van zodanige Godgeleerden erkend worden. Maar voor zo ver 't zelve ſteunt op het byzondere gevoelen van onzen Autheur, raakende het opzigt dezer Pſalmen tot eene volgreeks van Israëls lotgevallen, en derzelver bepaalde t'zamenvoeging met betrekking tot het Loofhutten-Feest, zal het waarſchynlyk meerder zwaarigheid ontmoeten, by deeze en by andere Godgeleerden, die dit byzondere gevoelen zo terſtond niet konnen toevallen.

Veelen dit werk leezende zullen ongetwyfeld door de redeneering van den Eerwaarden *Sibelius* niet overtuigd zyn, dat deeze 15 Liederen van eene onfeilbaare en door God beſtuurde hand dus t'zamengevoegd zyn, met een byzonder oogmerk betrekkelyk tot het Loofhutten-Feest. De bewustheid dat het *groote Hallel*, waar van deeze Liederen een voornaam gedeelte uitmaaken, niet alleen bepaald was tot het Loofhutten-Feest, maar ook op de andere groote Feesten, en by andere plegtige gelegenheden gezongen werd, is, naar 't ons toeſchynt, ook eene wezenlyke zwaarigheid tegen dit gevoelen. Hier by komt nog dat het *groote Hallel*, gelyk bekend is, zich uitſtrekt van Pſ. CXIII. CXVIII of CXX tot aan het ſlot van Pſ. CXXXVI: indien men nu op 't voetſpoor van onzen Autheur vasthoudt, dat deeze bepaaling van 't *Hallel* van eene onfeilbaare en door God beſtuurde hand is, zal men op zynen voorgang moeten denken, dat alle deeze Liederen in zulk een geregeld verband ſtaan, en dus CXXXV en CXXXVI ook daar in te betrekken zyn; 't geen niet gemaklyk is over een te brengen, met het denkbeeld van 't afloopen der lotgevallen in de liederen *Hammäaloth*. Men kan ook niet wel nalaaten in aanmerking te neemen, dat de *Miſnah*, het oudſte Boek der Joodſche plegtigheden, naar de Vaderlyke overleveringen, dat uitdrukkelyk ſpreekt van 't gebruik der Liederen *Hammäaloth* op 't Loofhutten-Feest, ons niets van dien aart aan de hand geeft; het welk dit denkbeeld van onzen Autheur eenigzins on-

gun-

gunſtig is. —— Edoch ſchoon deeze en andere zwaarigheden tegen dit gevoelen van den Eerwaarden *Sibelius* ingebragt mogen worden, men moet egter zeggen, dat hy zyne denkbeelden in eene geregelde orde ontvouwd, en op eene wyze die niet ongevallig is, voorgeſteld heeft; zo dat men zyne oplettendheid en bekwaamheid in dit Werk moete erkennen.

Wy zullen, om het gevoelen van onzen Autheur over den t'zamenhang deezer Liederen, te doen bemerken, de volgende opgaave zyner ſchikkinge hier aan hegten. „ Volgens deze vooronderſtelling, *zegt hy*, paſſe ik allen deeze liederen, (behalven het byzonder oogmerk van haar byzondere dichters) op de voornaamſte gebeurtenisſen van het Joodſche volk, en wel in deeze volgorder.

„ De CXXſte Pſalm ziet op Israëls benauwtheid in Egypte, haar roepen tot God in die benauwtheid, en de Goddelyke verhooring; en in den Profetiſchen zin op de benauwtheid van de Kerk des N. T. onder dedienstbaarheid der wet en der menſchen, hun roepen tot God, om door Christus daar uit verlost te worden.

„ De CXXIſte beeldt natuurlyk af Israëls dwaalen in de woestyne, en haare ontmoetingen aldaar; en in den profeetiſchen zin 't omdwaalen der Kerk in de woestyne van 't Heydendom zonder vaste woonplaats, en de lotgevallen die haar bejeegent zyn.

„ De CXXIIſte ziet op de gelukkige tyden van David en Salomo, voornamentlyk van den laatſten, toen Israël na 't bouwen van den Tempel een vaste plaats ter Godsdienst-oeffening verkreegen had. De Kerk van het N. T. verkreeg de vryheid van openbaare Godsdienst-oeffening in den tyd van *Conſtantyn den Grooten*, en de Afgoden wierden uitgeroeyt.

„ De CXXIIIſte ſchynt te behelzen een gebed van de godvrugtigen onder de X ſtammen in de Aſſyriſche gevankenis. De Kerk van het Oosten is overgegeeven aan de Turken, onder wier verwoestingen de waare leden der Kerk jammerlyk zugten.

„ De CXXIV is een Danklied, zeer wel paſſende in den mond van Juda, toen het na 't wegvoeren der X ſtammen van den Aſſyrier benaauwt wierd, maar door de hulpe Gods ontquam, gelyk een vogel uit den ſtrik. De Kerk in 't Westen is ook door het geeſtelyk Aſſur zeer benaauwt, maar op een wonderlyke wys van God geredt.

„ De CXXVste Pſalm vertoont ons zeer natuurlyk den „ ſtaat van het vervoerde Juda, na de gevankenis van Babel, „ en de vertroosting die God den goeden in die gevankenis „ deed toedienen. De Weſterſche Kerk, waar van Rome „ het hoofd was, is een Babel geworden, en heeft moeten „ zugten, onder een ſcepter van Godloosheid, in welken „ ſtaat egter God het den Godvrugtigen aan geen vertroos„ tingen heeft doen ontbroeken.

„ De CXXVIſte brengt onder het oog Juda's verlosſing „ uit Babel, en haar herſtelling in vryheid door de ſterke „ hand van God. En in den Profetiſchen zin, hoe de Kerk „ van Christus door de kragt des Heeren by de Reformatie „ uitgeleyd geworden is uit het Antichristendom, en door „ Vredes-tractaten vryheid heeft ontfangen.

„ Pſalm CXXVII kan ongedrongen worden t'huys gebragt „ op dien tyd, waar in de Fundamenten des Tempels ge„ legt, en de Altaar opgerigt, maar waar in ook Israël vee„ le vyanden zyn ontmoet, die dit werk zogten te ſtooren, „ onder voorwendzel van vereeniging; evenwel het Huis „ des Heeren is volbouwt, en Israël tot een vasten ſtand „ gekomen. De Kerk van Christus heeft opentlyke Bely„ denisſen des Geloofs opgerigt, als daar zyn de Augsburg„ ſche, Zwitſerſche, Geneevſche, en Nederlandſche; de „ dienst des Heeren is opentlyk begonnen, het werk der „ Reformatie wierd wel door veelerlei ketteryen en ſcheu„ ringen verhindert, de Pausgezinden zelf hier toe geveyns„ delyk arbeydende door ſamenſpraken, en het Concilie „ van Trenten; maar het werk heeft dog ſtand gegreepen „ na veelerlei worſtelingen, en 't bleek dat God het Huys „ der Kerk zelf bouwde, in *Duytschland*, de *Noordſche* Ko„ ninkryken, *Engeland*, *Schotland*, *Vrankryk*, onder Hen„ drik IV, *Hongarien*, en onze *Nederlanden*.

„ Pſalm CXXVIII ziet op dien tyd wanneer Israëls Gods„ dienst door Godvreezende Mannen en Schriftgeleerden is „ geregelt, waar door het volk en de kinderen tot kennis „ wierden gebragt. In het N. T. zyn hooge Schoolen op„ gerigt, een ſchaar van geleerden, en godvrugtige mannen „ als geestelyke zoonen verwekt en de H. Schrift in een H. „ Dagligt geſtelt.

„ Pſalm CXXIX ſchynt te voorſpellen hoe Israël niet zuy„ ver blyvende, maar in haar onderdom weer vervallende „ tot bygeloof, geveynstheid, twisten, en allerley zon„ den, zelfs Atheïstiſche, twee magtige ryken haar benaau„ wen zouwden, te weeten de Syriſche Koning Antiochus

„ Epi-

„ Epiphanes, en Philopator in Egypten; niet minder zouw
„ Israël worden gequelt van de nabuurige Volkeren, Edo-
„ miten, Moabiten, Philiſtynen enz. Maar de Heere zouw
„ haar Helden verwekken uit de Macchabeen. Als de Kerk
„ van het N. T. ook na dien tyd niet zuyver blyven, maar
„ geveynstheid, bygeloof, twisten, en krakkeelen, in de
„ Kerk inſluypen zouwden, zouwden twee magtige Ko-
„ ninkryken, de Gereformeerde Kerk vyandig, Nederlands
„ rug doorploegen, ja de Kerk zouw rondom zig hebben
„ de zulken, die aan Rome onderhoevig, en haar vyandig
„ waaren, maar waar tegen hy helden zouw verwekken,
„ die de touwen der Godloozen ſtonden af te houwen.

„ Pſalm CXXX vertegenwoordigt ons Israël zugtende om
„ de komst van den Meſias, en belydende de zonden van
„ de ganſche natie. Zoo zullen 'er ook in de laatſte tyden
„ van de Kerk des N. T. waare geloovigen zyn, die in oot-
„ moedige belydenis van de zonden van het Land en van
„ de Kerk zugten zullen om de laatſte komst van Jeſus.

„ Word Israël volgens Pſalm CXXXI beſpot over deze
„ haare verwagting, als al te groot zynde; in de laatſte da-
„ gen zullen ook ſpotters zyn, die de beloften van zyn toe-
„ komst veragten, en de hoop der Kerk als te groot, be-
„ ſchimpen zullen.

„ In die omſtandigheden zouw Israël niet beter kunnen
„ doen, dan zig in het Gebed te keeren tot JEHOVAH, en
„ Hem te ſmeeken, dat Hy, gedagtig aan het Verbond met
„ David, den verwagten Meſias zenden en het Koninkryk
„ der Genade invoeren zouw, gelyk Israël dus biddende
„ voorkomt in den CXXXII Pſalm. Zoo zal ook in de laat-
„ ſte dagen van het N. T. het geduerig geroep zyn van de
„ Kerk, dat Jeſus haastelyk komen mag tot volmaaking van
„ zyn Koninkryk.

„ De twee laatſten deezer Trapliederen ſchynen ons toe,
„ voegzaam te kunnen worden aangemerkt, als het verhaal
„ van Israëls lotgevallen beſluitende, en wel zoo, dat de
„ CXXXIIIſte Pſalm roemt, Israëls geluk in deeze dingen
„ plegtig op dit Feest te mogen herdenken; en de CXXXIV
„ aantoont, dat het eynde van alle de wegen, die Hy had
„ ingeſlagen, en verder zoude inſlaan met dit volk, en te-
„ vens het eynde van dit Feest geen ander weezen moest,
„ dan 't loven van zynen naam.

„ Dus denke ik, dat deeze Liederen Hammäaloth afloo-
„ pen. Heeft iemand daar over een ander begrip, ik gunne
„ hem gaarne die vryheid die ik voor my zelven begeer, en

„ ben niet van die menſchen die door hun ingebeelde be-
„ quaamheid onbequaam zyn, om een ander gevoelen, dan
„ het hunne te verdraagen.

Heilige Leerredenen over gewigtige waarheden, aangaande de Leere van Jeſus Christus. Door Johan Laurens Mosheim, *Doctor en Profeſſor in de heilige Godgeleerdheid, op de Hooge School van Helmſtad, Abt van Marienthal en Michaëlſtein, en Cancelier over de Hooge School van Gottingen. Naar den tienden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, onder het opzicht van een voornaam Godgeleerden, door* Geörge Michaël Nebe. *Eerſte Deel. Te Amſterdam by* Pieter Spriet en Zoon. 1762. *behalven het Voorberigt enz.* 299 *bladzyden in groot octavo.*

DEeze Leerredenen van den Oordeelkundigen en Welſpreekende *Mosheim* mogen met het hoogſte regt, als der leezinge overwaardig, allen aangepreezen worden; nadien zyn Hoog Eerwaarde in dezelven onderwerpen van een wezenlyk gewigt behandelt, die hy met zo veel klaarheid ontvouwt en zulken nadruk aandringt, dat het eigenaartig ſtrekke, om een aandagtig Leezer in waarheid verſtandiger en deugdzaamer te maaken: des het te wenſchen zy dat de Nederduitſche uitgaave van dit eerſte Deel van die der overigen gevolgd moge worden, gelyk de Uitgeevers, volgens hun Voorberigt, bedoelen.

Dit eerſte Deel behelst zeven Leerredenen, die de volgende ſtoffen tot onderwerpen hebben. I. *Bewys van het leven van Jeſus uit den dood der Apostelen.* Over 2 Cor. IV. 10, 11. II. *De rampzalige vruchten van eene ongeregelde levenswyze.* Over Lucas XVI. 19—31. III. *De verſchillende uitwerking van de Predikatiën der Apoſtelen.* Over 1 Cor. I. 23, 24. IV. *De eenvoudigheid van de kinderen des lichts in de zaaken, die de zaligheid betreffen.* Over Mattheus IX. 1—9. V. *Barſillai's verſmaadinge der hoofſche wellusten.* Over 2 Samuël XIX. 34, 35. VI. *De zekerheid der gelovigen van de toekomende zaligheid.* Over Epheſen IV. 30. VII. *De gewigtige zaak van de verborgenheid des geloofs, verdeedigd.* Over 1 Tim. III. 16. Men oordeele eenigermaate van 's Mans Leerwyze uit het beloop zyner eerſte Leerreden, welker inhoud wy ten dien einde byzonder zullen opgeeven.

De Textwoorden 2 Cor. IV. 10, 11. luiden, volgens de alhier gebruikte vertaaling, aldus. *Wy draagen altyd om het ſter-*

sterven van den Heere Jesus aan ons ligchaam; op dat ook het leven van den Heere Jesus aan ons ligchaam openbaar worde. Want wy, die leeven, worden al geduurig aan den dood overgegeeven om Jesus wil; op dat ook het leeven van Jesus openbaar worde aan ons sterflyke vleesch.

Onze Hoog-Leeraar begint zyne Leerreden over deeze woorden, met aan te merken dat het, in 't onderzoeken van de waarheid van ons allerheiligſte Geloof, inzonderheid aankome op die vraag: *Is Jesus opgestaan of niet?* dat het groote aanbelang van de zekerheid van 's Heillands opſtanding de rede is, dat Gods Geest die waarheid zo menigmaal herhaalt en aandringt; dat van daar de Apostelen zelfs dikwils gelegenheid neemen om 'er van te ſpreeken, wanneer het ſchynt dat hun toeleg geheel andere zaaken van hen vorderde; en dat ook Apostel Paulus op zodanig eene wyze handelt in den Text: waar mede hy om zo te ſpreeken, in het midden zyner reden afbreekt, en van den dood der Apostelen komt tot het leeven van Jeſus; ſtellende het eerſte tot een bewys van 't laatſte; beſluitende, *wy lyden, wy sterven, wy worden geplaagd: derhalven is het zeker dat Jesus leeft.* —— Om de kragt deezer ſluitrede te doen zien verdeelt de Heer *Mosheim* zyne Leerreden, naar den zaaklyken inhoud der Textwoorden, in twee deelen; om na te gaan,

I. *Het lyden der Apostelen op zich zelven.*
II. *Het bewys van Jesus Leven uit dit lyden,*

Naa eene ernſtige aanpryzing der textwoorden, opwekking tot aandagt, en zielzugt tot den Heer, ontvouwt de Hoog-Leeraar kortlyk den t'zamenhang der voorgeſtelde woorden met het voorgaande. De Apostel in 't voorgaande Hoofdſtuk, ter wederlegginge van Joodschgezinde Christenen, getoond hebbende, hoe veel hooger en heerlyker het ampt der Apostelen, dan dat van Moſes was, maakt dit bewys, in 't IVde Hoofdſtuk v. 1 en 2, tot een grond van ſtandvastigheid, lydzaamheid en andere deugden der Apostelen: en hier aan hegt hy de beantwoording eener tweeledige tegenwerpinge. Het *ampt* der Apostelen was by veelen vrugtloos, en hun *leeven* was het allerellendigſte; dit ſcheen niet overeen te komen, met de voortreffelykheid hunner bedieninge boven die van Moſes. Dit beantwoordt de Apoſtel met te toonen, dat het kwaalyk gedaan was, wanneer men uit het voordeel en uitwerking eenes ampts van deszelfs heerlykheid wilde oordeelen, v. 3-6. en dat de grootheid van lyden de kragt van hun ampt niet benam, v.

7-9. Paulus geeft 'er mede te kennen, dat men niet alleen op het lyden behoort te zien, maar tevens op de geenen die lyden, en den uitgang hunnes lydens; en dan zal men besluiten; niet, de Apostelen lyden; daarom is hun ampt van geringe waarde; maar in tegendeel: *de Apostelen lyden: daarom is 'er een Goddelyke kracht in hen: daarom is het waar dat hun ampt groot is: daarom moet men hen gelooven, wanneer zy zeggen dat de gekruicigde Jesus leeft;* gelyk de Apostel dit in den Text aanduidt.

Den t'zamenhang dus getoond zynde, gaat zyn Hoog-Eerwaarde over tot het eerste Lid, voorgesteld in die woorden, *wy draagen altyd om het sterven van den Heere Jesus aan ons ligchaam*, of gelyk het vervolgens klaarder uitgedrukt wordt, *wy, die leeven, worden al geduurig aan den dood overgegeeven om Jesus wil.* In het ontvouwen deezer spreekwyzen toont hy dat de eerste eene drieledige waarheid in zich behelst: (1) *ons Lyden is groot:* (2) *ons Lyden duurt tot aan ons einde:* (3) *ons Lyden is het zegel en kenmerk van ons Ampt.* En dat de tweede spreekwyze dezelfde waarheid uitdrukt, doch tevens te kennen geeft, *de magt van God, die hen uit alle lyden verloste;* nadien *te leeven*, daar ze *geduurig aan den dood overgegeeven wierden*, zo veel was, *als dagelyks van den dooden weérom opgewekt te worden;* des hunne *redding zo wonderbaar zy, dat zy van niemand dan van God konne komen.*

Op het ontvouwen van deeze kragt dier spreekwyzen, en 't aantoonen dat het lyden der Apostelen van dien aart was, dat ze op zodanig eene manier konden spreeken, volgt het overweegen van 't tweede Lid, of 't nagaan van *het bewys van Jesus Leven uit dit lyden der Apostelen*, als geschiedende, gelyk Paulus zegt, *op dat het leven van den Heere Jesus openbaar worde aan ons ligchaam*, of, het geen in den zin op 't zelfde uitkomt, *aan ons sterflyke vleesch.* Dat het *leven van Jesus* hier zo veel betekent, als het leeven of de opstanding van Jesus zelve, toont de geagte *Mosheim*, uit den t'zamenhang, v. 12, 13 en 14, en derhalve is de meening van den Apostel, zegt hy, klaarlyk deeze. *Wy worden deswegens voor zo veel elenden blootgesteld, op dat het ongeloof daar uit besluiten zoude, dat Jesus waarlyk opgestaan is en leeft. Het lyden en onze ligchaamelyke dood zyn een zichtbaar bewys van de opstandinge onzes Heilands.* Om de kragt van dit bewys van Paulus vervolgens te doen zien, zo vestigt de Hoog-Leeraar onze aandagt eerst *op het lyden der Apostelen zelve;* ten tweede, *op hun gedrag in dat lyden;* ten derde *op het einde van 't zelve;* en toont dat eene oplettende beschouwing van ieder dee-

deezer hoofdzaaken ons opleidt tot dit beſluit; *Jeſus leeft.*

Aan dit alles hegt de Heer *Mosheim* eene toepaſſing, waar in hy ons de nuttigheid deezer betragtinge voor den geest brengt: als ſtrekkende om ons te bevestigen in 't *geloof* der opſtandinge van Jeſus, en de *hoop* onzer eeuwige zaligheid: waar by nog komt; dat de overweeging van 't behandelde ons opleidt, om *voorzichtiger en bedachtzaamer van de regeeringe, wegen en oogmerken van onzen Schepper te leeren oordeelen.* In 't uitbreiden deezer leeringe toont zyn Hoog-Eerwaarde zeer nadruklyk, hoe onverſtandig en ſtrafwaardig het zy, uit overweeging der rampen, die ons of anderen treffen, de Godlyke Voorzienigheid te verloochenen, of onzen Evenmensch te beoordeelen, of tegen God te murmureeren; en hoe zeer wy gehouden zyn ons in eene ſtille gelaatenheid aan zyne wyze beſtuuring te onderwerpen.

Men vindt doorgaande in deeze Leerredenen eene naauwkeurige, klaare en bondige manier van denken, voorgeſteld in een ſtyl, die ons niet zo zeer verrukt of vervoert, als wel onze aandagt vestigt, en den geest bepaalt. Tot eene byzondere proeve hier van diene de taal van onzen Redenaar, in 't tegengaan van 't denkbeeld, *dat men de Apostelen als dweepers kan beſchouwen.* —— Uit twee zekere waarheden, (1) *dat de Apostelen ontelbaare rampen uitgeſtaan hebben;* (2) *dat ze geweeten hebben dat hun lyden, zo lang zy by hunne belydenisſe bleeven, niet ophouden zoude;* dit gevolg getrokken hebbende, *dat de Apostelen op de volkomenſte wyze overtuigd zyn geweest, dat Jeſus waarlyk leefde en opgeſtaan was;* zo gaat hy, naa 't aantoonen der wettigheid van dit gevolg, over tot het wederleggen der volgende tegenbedenkinge, op deeze wyze.

„ Maar mogelyk zal een droom, eene inbeelding, een „ harsſenſchim de oorzaak geweest zyn; misſchien heeft „ een ſoort van zwakheid der ziel deezen indruk in hun ge„ moed verwekt gehad. Misſchien heeft het den Apoſte„ len toegeſcheenen, dat zy Jeſus gezien hebben, daar zy „ hem echter niet zagen. Men weet immers, dat 'er vee„ len door eene valſche verbeeldinge zyn bedrogen gewor„ den. Ach! elendige uitvlucht! die met dusdanige ge„ dachten zwanger gaat, toont dat hy, noch zich zelven, „ noch andere menſchen heeft leeren kennen. Men zal „ even zo gevoegelyk betoogen konnen dat de wonden, die „ die zich aan het ligchaam van deezen of geenen bevinden, „ enkel daar door ontſtaan zyn, om dat het hem in den „ ſlaap toegeſchenen heeft, als of hy van iemand was ge-

„ wond

„ wond geworden. Wy zyn niet van voorneemen om al-
„ les te zeggen, wat men wel konde bybrengen, om de
„ zwakheid deezer tegenwerping aan te toonen. Wy zul-
„ len alleen by ons oogmerk en het bewys van Paulus bly-
„ ven. Wy trekken niet meer dan dit gevolg uit het geene
„ wy betoogd hebben: *Het is onmogelyk te gelooven, wanneer*
„ *men op het lyden der Apostelen let, dat hunne overtuiging van*
„ *het leven van Jesus Christus eene inbeelding geweest is.* Het
„ is waar, duizenden van menschen hebben zich verbeeld,
„ dat zy dit of dat gezien hebben, 't welk men bevonden
„ heeft eene valsche verbeelding geweest te zyn: doch kan
„ dan zulk eene valsche verbeelding den tyd, de toevallen
„ des levens en de menschelyke veranderingen doorstaan?
„ kan men dan na verloop van twintig, dertig en meer jaa-
„ ren, eene even zo levendige overtuiginge van diergelyke
„ zaaken hebben, als toenmaals, wanneer men zich ver-
„ beeldde die gezien te hebben? *Geliefde Vrienden!* zelfs de
„ waarachtigste geschiedenissen, waar van wy werkelyk ge-
„ tuigen geweest zyn, laaten geen' zo grooten indruk in
„ ons gemoed over, dat 'er na verloop van een' langen tyd
„ geene verandering van deszelfs overtuiging en werking
„ in ons ontstaan zoude. Welhaast vergeeten wy het een
„ en ander. Het zy wy vreugde, of het zy wy treurigheid
„ op het gezicht van het een of het andere ondervonden
„ hebben, zo neemt de tyd deeze ontroeringen van ons
„ weg. Een geheugen van die zaaken blyft ons wel by,
„ maar derzelver kracht en werking verdwynen. En nog
„ meer gebeurt dit by die zaaken, die niets dan een spel der
„ verbeelding zyn. De voetstappen, die van dusdanige din-
„ gen achterblyven, verdwynen eer men het meent; en het
„ schielyk vergaan dier gemoedsbeweegingen is gemeenlyk
„ een bewys van de valschheid der verbeeldinge. Die zich
„ heden verbeelden dat hen een doode verscheenen is, en
„ hen een nieuwe leer verkondigd heeft, die rechtdraads
„ tegen hunne neigingen strydende is, hoe lang behouden
„ deezen de daar door verkregenen indruk? hoe lang schik-
„ ken zy zich naar de bevelen deezes gewaanden geestes?
„ Eenige maanden heerschen wel die gemoedsbenaauwdhe-
„ den, doch de oude gewoonte neemt haar plaatse weder
„ in: en ten laatsten twyfelt men geheel en al, of niet on-
„ ze oogen ons bedrogen hebben. Hoe veel verschilt de
„ overtuiging van Jesus Dienstknechten van het leven huns
„ Heilands van eene dusdanige ongegronde meeninge! Zy
„ zeggen dat hen de gecruicigde Jesus meer dan éénmaal

„ le-

„ levendig verſchenen is: zy ſtaan toe dat deeze Heiland
„ hen een bevel gegeeven heeft, dat met alle gewoone men-
„ ſchelyke neigingen ſtrydig is: hy had hen bevolen ge-
„ mak, huis, goederen, vergenoegen, vrienden, alles te
„ verlaaten; in de waereld rondom te zwerven; aan derzel-
„ zelver inwooners een by hen gehaate leer te verkondi-
„ gen; tot aan hun einde lyden, ramp en ſmaad te verdraa-
„ gen. De zekerheid deezer verſchyning bleef na veertig
„ en meer jaaren nog even zo levendig by hen, als zy by het
„ begin van hun ampt geweest was. Tyd, reizen, veran-
„ deringen, toevallen, vervolgingen, verliezen by hen
„ hunne gewoone kracht. De gehoorzaamheid die zy aan
„ de bevelen van den opgewekten Jeſus betoonen, is een
„ geduurig getuige van hunne geheel byzondere overtui-
„ ginge: nergens rusten zy; van het eene volk gaan zy tot
„ het andere; woestynen en ſteden zyn hen onverſchillig,
„ wanneer Jeſus maar gepredikt word; *Honger lyden en ver-*
„ *zadigd zyn* (*) is hen het zelfde; de dood, een gruwzaa-
„ me dood, is het zegel hunner gehoorzaamheid en het
„ laatſte getuigenis van de gewiſſe overtuiginge hunner
„ zielen. Wie zich by dusdanige omſtandigheden kan laa-
„ ten wys maaken, dat hun geloove aangaande het leven
„ van Jeſus uit inbeelding ontſtaan is, die zal even zo ligt
„ gelooven konnen, dat Jeruſalem gedroomd heeft, toen
„ zy meende Jeſus aan het kruis te zien. Het is ongehoord
„ zyne vryheid voor altoos voor een' droom te verkoopen,
„ en dat een harsſenſchim die kracht zou hebben, een groot
„ getal menſchen, wegens het verlies van alle vergenoe-
„ gen, voor zo veel jaaren te konnen troosten. Laaten wy
„ verder gaan.

„ Zal dan eene valſche overtuiging kracht genoeg heb-
„ ben een zwaar, een altoosduurend lyden, elende en moei-
„ te op te weegen? eene betrachtinge van ons zelven, een
„ geringe vlyt ter navorſching onzer natuur, zal ons over-
„ tuigen dat wy neen moeten antwoorden. Wat zal een
„ mensch doen, dien men met boeijens kluistert, dewyl
„ hy voorgeeft dat een geest hem bevolen heeft, den Re-
„ gent des lands zyne overtreedingen voor te houden? Ik
„ ſpreek van een' mensch, die zyn verſtand bezit, gelyk de
„ getuigen van onzen Heiland: hoe zorgvuldig zal hy by
„ zich zelven niet beginnen te onderzoeken, of hy wel
„ recht gezien heeft? of hem ook een droom bedrogen
„ heeft?

(*) Phil. IV. 12.

„ heeft? Hoe bekwaam zal hem de ſtille kerker maaken, om
„ waare van valſche verſchyningen te onderſcheiden! Maar
„ genomen dat de gevangenis hem daar toe niet beweegt,
„ wat zal hy doen, wanneer men hem pynigt, wanneer
„ men hem meer dan eens pynigt, wanneer men hem alle
„ dagen pynigt? zal de pyn de verbeeldinge niet overwin-
„ nen? zullen de ſmerten den indruk van die verſchyning
„ niet uitblusſchen? zal hy niet ten minſten, om vry te
„ worden, toeſtaan dat hy bedrogen is? wat zal 'er einde-
„ lyk gebeuren, wanneer men hem met de ſtraffe des doods
„ dreigt, en in de magt des Scherprechters overgeeft? Wy
„ kennen de menſchen niet, of wy zullen zeggen moeten,
„ dat kerker, pyniging en dood de verbeelding van een' zo-
„ danig mensch te recht kunnen brengen, of ten minſten
„ zyne eigenzinnigheid breeken. Wat dunkt u dan van de
„ Apoſtelen van Jeſus? Heeft men wel iets onder alle ram-
„ pen, het geen men met hun lyden vergelyken kan? Waar
„ zyn die ongelukken, op welken men te recht deeze woor-
„ den van Paulus kan toepaſſelyk maaken: *By mynen roem,*
„ *in Jeſus, ik ſterf daaglyks* (*). Eer, rust, wellust, on-
„ derhoud, en wat dies meer is, zyn by hen onbekende
„ zaaken; maar honger, verſmaading, ſteenen, ſchelds-
„ woorden, geesſelingen, ſchipbreuk, zwaard, gevange-
„ nis, naaktheid, en wat men meer vlied, zyn hunne da-
„ gelykſche reisgezellen. Vier woorden: *Ik heb my bedro-*
„ *gen!* konden hen vry maaken en hen den weg tot alle
„ vergenoegen baanen. Maar alles is te vergeefs. Hunne
„ overtuiging blyft, en het laatſte woord, dat van hun
„ ſtervende lippen vloeit, is: *Jeſus leeft. Wy hebben Jeſus*
„ *waarlyk gezien. Op dat het leven van Jeſus openbaar worde*
„ *aan ons ſterflyk vleesch.* Zal men nog vermoeden dat mis-
„ ſchien deeze hunne overtuiging valsch geweest is? Zal
„ men de heilige getuigen nog met ſommige menſchen
„ vergelyken, welke meer verbeelding dan vernuft be-
„ zitten?

„ My blyft nog veel overig, 't welk ik hier byvoegen
„ konde, indien de gewoone bepaalingen eener redevoe-
„ ringe wydloopigheid toelieten. Wat zou dit beteeke-
„ nen, wanneer iemand zich verſtouten wilde te zeggen:
„ de twaalf Apoſtelen zyn bedrogen geworden toen zy zich
„ verbeeld hebben Jeſus te zien? niets dan dit: de twaalf
„ Apoſtelen zyn van eene gelyke gemoedsgeſtalte, van een
„ even

(*) 1. Cor. XV. 31.

„ even groote verbeeldingskracht, van gelyke neigingen
„ geweest. Doch deeze gedachte is zo dwaas, dat men
„ dezelve bezwaarlyk met eene niet geheel van verſtand
„ beroofde ziel overéén brengen kan. Zelden vind men
„ twee menſchen, die uit één bloed geſprooten zyn,
„ eenerlei opvoedinge genoten hebben, eenerlei ampt
„ bekleeden, eenerlei levenswys houden, die van ééne
„ volmaakt gelyke gemoedsgeſtalte en van één en dezelf-
„ de verbeeldinge zyn. Onder de Apostelen bevonden
„ zich gantsch verſchillende levenswyzen. Petrus en Jo-
„ hannes waren Visſchers, Paulus een Geleerde, Mat-
„ theus een Tollenaar. En nochtans zal men van hen
„ gelooven dat zy volkomen eensgezind waren, dat zy
„ eene gelyke ſterke inbeelding, eene gelyke geſteldheid
„ des geestes, een gelyke ſterkte en zwakheid des ver-
„ ſtands gehad hebben. Want buiten dien is het niet te
„ begrypen, hoe zy allen te gelyk door eene valſche ver-
„ ſchyninge zinneloos hebben konnen worden, en allen
„ te gelyk daarom geduurig geplaagd hebben willen zyn.
„ Gode zy dank, dat wy van meer dan éénen deezer
„ heilige Mannen ſchiften over hebben, die ons onder-
„ rechten dat eene gelyke liefde tot Jeſus, een gelyke
„ yver voor zyne eer, eene gelyke begeerte, *zynen dood*
„ *gelykförmig te worden* (*), in natuurlyk verſchillende ge-
„ moederen gewoond heeft. De vuurige yver van Pe-
„ trus, de ongemeene levendigheid des geestes van Pau-
„ lus, de ſtille zachtmoedigheid van Johannes, zyn ei-
„ genſchappen die natuurlyk van elkanderen onderſchei-
„ den zyn. Doch alle te ſaamen doelen zy op één oog-
„ merk: zy prediken allen het leven van Jeſus; zy be-
„ geeren allen hun getuigenis met hun bloed en dood te
„ bekrachtigen. Heeft dan eene zo naauwe overéénſtem-
„ ming by zulke ongelyke gemoederen in eene zaak, die
„ van natuure alle menſchen tegenſtaat, ik meen dood
„ en lyden, heeft dan eene zulke eenigheid uit zulk een
„ valſche verbeelding konnen ontſtaan? Ik weet niet of
„ men wel gelooven kan, dat iemand, die ſlechts een mid-
„ delmaatig oordeel bezit, diergelyke gedachten in den zin
„ zouden kunnen vervallen.

(*) Phil. III. 10.

Am-

Amſterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geſchiedeniſſen enz. beſchreeven, door Jan Waagenaar, *Hiſtorieſchryver der Stad: Derde ſtuk. Te Amſterdam, by* Iſaak Tirion MDCCLXII. *in groot en klein Folio, en in groot Octavo.*

MEt de uitgaave van 't tweede Stuk deezer voortreffelyke Beſchryvinge, hebben wy den Leezer onder 't oog gebragt, een beknopt berigt van 't beloop der Geſchiedenisſen van *Amſterdam*, tot op het jaar 1535, naar 't geleide van den nauwkeurigen Hiſtorieſchryver dier Stad: en bemerkt hebbende, dat zulks veelen onzer Leezeren niet onaangenaam geweest is, zullen wy op dien zelfden voet voortgaan, en op eene dergelyke wyze een korte ſchets geeven van den inhoud van dit derde ſtuk, dat thans het licht ziet, en vier Boeken behelst.

De Heer *Wagenaar* doet het zelve in het VIde Boek een aanvang neemen met een kort, doch onderſcheiden, berigt van de eerſte beginſelen der Hervorminge in Amſterdam, alwaar ze zich omtrent het jaar 1520 begon te verſpreiden: en geeft vervolgens een breeder verſlag van 't voorgevallene in deeze Stad, in de jaaren 1534 en 1535, met eenige dweepers en oproerigen, die zich onder Godsdienſtige voorgeevingen meester van de Stad tragten te maaken. Dit aanmerkelyke gedeelte der Geſchiedenisſen van Amſterdam, over 't algemeen genoegzaam bekend, wordt hier in verſcheidene byzonderheden nader opgehelderd; en men ziet uit dit verhaal, met hoe veel voorzigtigheid en gemaatigdheid de Regeering der Stad zich gedroeg, jegens hen die der Hervorminge toegedaan waaren, tot dat de oproerigheid dier dweeperen meerder ſtrengheid vorderde, en aanleiding gaf dat ook anderen, en wel inzonderheid de vreedzaame Doopsgezinden, (die men menigwerf t'onregt met dien hoop van dweepers en oproermaakers vermengd heeft,) ſtrenger vervolgd werden. Met opzigt tot die oproerige dweepers vindt men in dit ſtuk wel byzonder eene, voor deezen, zo veel men weet, nog niet gedrukte, Copye van zeker rondgaanden brief, die met den aanvang van 't jaar 1534 alomme, en dus ook te Amſterdam verſpreid werd, waar by *alle goedgunners der nieuwe gezindheid naar Munster, als naar een tweede Jeruſalem, werden opontbooden, om mede deel te hebben aan de zegeningen van allerleie ſoorte, die aldaar ſtonden genooten te worden.*

Naa dit berigt van de Hervorming, die voorts hier te Lande, en ook in Amſterdam, meer en meer veld won, ver-

volgt

volgt onze Historieſchryver de geſchiedenis der Stad, met een verhaal der Noordſche Onlusten, die in den jaare 1534, gelyk voorheen gemeld is, met een beſtand geëindigd waaren, doch in 't volgende jaar op nieuw begonnen, waar in ook Amſterdam ingewikkeld werd, zelfs in zo verre dat de Deenen dreigden de Stad te overvallen: maar men trof eerlang weder een Beſtand, en dit gevolgd zynde van een Vrede met Gelder, zag Amſterdam zich, met het afloopen van 't jaar 1536, voor eenen tyd bevryd van de zorge van overrompeling: in 't volgende jaar werd 'er ook een Beſtand met Vrankryk getroffen, dat in 't jaar 1538 verlangd, en voorts van een volkomen Vreede gevolgd werd: ook trof de Koning in 't jaar 1539 een Beſtand met den Grooten Heer, waar door de Scheepen, te Amſterdam uitgerust tot een togt na Conſtantinopolen, en reeds in zee geloopen, weder na huis gezonden werden. Geduurende deezen tyd had de Stad voor haare Godsdienſtige Geſtigten de vryheid verkreegen om vaste goederen te mogen erven onder zekere voorwaarden, tot betere onderſteuning der armen, wier getal, met het vermeerderen der ingezetenen, merkelyk was toegenomen: ook verwierf ze dat men in zaaken, niet boven de tien pond beloopende, eisch moest doen by monde, tot voorkoming van de langwyligheid der gedingen voor der Stede Vierſchaar. De Handelaars op Bergen in Noorwegen werden insgelyks bevoorregt met eene Ordonnantie of Gildebrief; die naderhand meer dan eens met verſcheidene punten vermeerderd werd. Wat aangaat de Hervormden; terwyl men orde ſtelde op het prediken der Roomſche Geeſtelyken, om dezelve geregelder te doen handelen, vervolgde men de Hervormden allenskens ſcherper; inzonderheid werden de zogenaamde Ketters verſteeken van 't voorregt der Stede, waar door 't verbeurd verklaaren hunner goederen met honderd ponden afgekogt kon worden: ook zogt men het houden hunner Vergaderingen buiten de Stad te weeren. De Schout onderſtond zelfs zommige Regenten van Kettery te beſchuldigen, en bragt in 't jaar 1540 te wegen, dat de geweezen Schout, als van Kettery verdagt, by den Hove gebannen, en zyne goederen verbeurd verklaard werden; by welke gelegenheid de Regenten egter verkreegen, dat de verbeurdverklaaring met honderd guldens kon worden afgekogt.

In dit zelfde jaar had Keizer Karel de V voor, eene Dagvaard in de Stad te beleggen; de noodige ſchikking om hem te ontvangen was reeds geregeld; doch men maakte hem

de Lugt en 't Water der Stad, als ongezond, dat in die dagen ook eenigen schyn had, dermaate tegen, dat de Dagvaart vervolgens te Haarlem gehouden wierd: egter kwam hy by die gelegenheid nog in Amsterdam, en vertoefde aldaar één dag, wanneer hy na Utrecht voortreisde. De Stad, middelerwyl in eene zesjaarige Bede bewilligd hebbende, verkreeg eerlang eene gunstige Ordonnantie voor haare ingezetenen, omtrent het Dordrechtsche Stapelregt: doch ze slaagde eerst niet zo gelukkig, in 't tegenstaan van 't invoeren van 't verlofgeld op 't uitgaande Kooren. Dit Verlofgeld, in den jaare 1535 op nieuw geëischt; doch in 't volgende afgeschaft, werd in 't jaar 1541, niettegenstaande alle tegenkantingen, weder ingevoerd. Het nadeel dat zulks den Lande, en voor al Amsterdam baarde, en een daar uit volgend oproer in de Stad, haalde evenwel in 't volgende jaar de Landvoogdes over, om eene vrykooping van 't zelve voor te slaan, waar in de Staaten bewilligden, voor de somme van 25000 Guldens, waar van Amsterdam een derde voor uit betaalen zou. Intusschen had de Koning van Vrankryk, verbonden met Zweeden, Denemarken en Gelder, den Keizer den oorlog verklaard; de vrees voor een Gelderschen inval deed Amsterdam op zyne hoede zyn; men bewilligde eerst traaglyk, doch daar na gereedlyk in verscheidene Beden, die zo hoog liepen, dat het opstellen van nieuwe Imposten noodzaaklyk wierd, die met den aanvang van het jaar 1543 alom in Holland ingevoerd werden. Toen men in dit jaar, Gelder en Zutfen aan den Keizer afgestaan zynde, van den Gelderschen kant niet had te vreezen, waakte Amsterdam egter tegen eene overrompeling; en werd tevens genoodzaakt zorg te draagen tegen eene nieuwe oproerige beweeging der bovengemelde dweeperen, uit hoofde van een gerugt, dat evenwel van geen gevolg geweest is.

Met het afloopen van den Oorlog in 't jaar 1544 zag de Stad zich door den Koning van Denemarken bevestigd in alle de Privilegien, haar door de voorige Koningen verleend; en ze droeg in 't volgende jaar gewillig tot de kosten van den Oorlog, dien de Keizer in Duitschland begon tegen de Protestanten; die men insgelyks alhier strenger behandelde: waarom ook het ban- en vang-regt der stad, op haar verzoek, wyder uitgebreid werd. Het verdryven der oproerige dweeperen uit Oost-Vriesland gaf diestyds gelegenheid tot eene Keur tegen hen, en 't vervolgen der Onroomschen ging, sedert, voort. Men zogt ten Hove, in die dagen, het Verlofgeld op 't verzenden van Kooren weder in te voeren, doch

doch zulks werd geſtuit; ook handhaafde men, by gelegenheid van een voorval te Amſterdam, het regt van arresten op die van Braband in Holland; en de Viſchers van Amſterdam werden in hun regt van Viſchery op de Zuiderzee tegen die van Overyſſel ondersteund; waar omtrent in 't vervolg van tyd nadere bepaaling gemaakt werd. In 't jaar 1548 ſloeg Amſterdam voor de Scheepvaart tegen de Schotten te beveiligen, doch men rustte alleen vyf Scheepen uit ten behoeve der Haringviſerye, en in 't volgende jaar moest men dezelve ſtaaken, zynde Amſterdam niet gereed om in die kosten te draagen. Men kreeg toen ook verſchil met Denemarken over den Zontſchen tol, doch Amſterdam bewilligde eerlang in eene verhooging van denzelven. De Stad zette dit jaar haare Scheepsvaart voort, doch de ingezetenen verlooren, door ſtorm en andere rampen, wel veertig Schepen. In dit zelfde jaar, werd *Filips*, Zoon van Keizer Karel, te Dordrecht tot toekomende Graaf van Holland ingehuldigd, en ook in Amſterdam, gelyk in de andere voornaamſte ſteden, plegtig in den eed genomen.

De vervolging der Onroomſchen nam in deeze dagen ſterk toe; voor al na dat 'er in 't jaar 1550 een ſcherp Plakaat in Holland uitkwam, en den aanbrengeren de helft van de goederen der veroordeelden beloofd werd. In dit jaar werd 'er een verdrag met Schotland getroffen, ook kwam men met Vrankryk overeen, dat in een Vrienden ſchip geene andere dan de vyandlyke goederen verbeurd verklaard zouden worden; doch men had hier weinig genoegs van, alzo Vrankryk in 't volgende Jaar nieuwe vyandlykheden begon. Deeze Oorlog belemmerde den Koophandel zeer, en gaf gelegenheid tot herhaalde Beden, die eene merkelyke verzwaaring van lasten noodzaaklyk maakten, uit welker inwilliging en opbrenging men het toenemende vermogen der Stad zeer duidelyk kan afneemen: doch het getal der inwoonderen vermeerderde ook het getal der Weeskinderen; het welk in 't jaar 1554 eene keur te wegen bragt, volgens welke geen kinderen in 't Burgerweeshuis toegelaaten werden, dan van Ouderen, die, ten minste een van hun, zeven jaaren Poorter of Poorteresſe geweest waaren. Omtrent deezen tyd ontſtonden 'er bittere onlusten, tusſchen den Schout en de Regenten, die eene langduurige partyſchap verwekten, van welker oorſprong de Heer *Wagenaar* een naauwkeurig berigt geeft: waar op hy na melding van 't verbranden van drie Vrouwen, om zogenaamde tovery, en van 't vernieuwde verleenen van 't Octroi, waar door de Vreemdelingen in

Holland van de Ampten uitgeslooten werden, dit Boek eindigt, met een berigt van de overdragt der Nederlanden aan Koning *Filips*, in 't jaar 1555; welke plegtigheid ook eenige Gemagtigden van Amsterdam bywoonden.

Met het begin van 't VIIde Boek geeft onze naauwkeurige Geschiedschryver, by gelegenheid van 't eerste verpagten van den impost der wynen en bieren in 't jaar 1556 een Lyst van 't beloop dier verpagtinge in de voornaamste Steden, waar uit men derzelver onderlinge vermogen eenigzins kan afneemen. Men trof, gelyk hy verder aantekent, in dat jaar wel een Bestand met Vrankryk, doch 't werd in 't volgende jaar weder verbroken; des men Oorlogschepen uitrustte, voornaamlyk tot beschérming der Graanvloote, die voor 't grootste gedeelte binnen kwam; waar door de duurte van 't graan ophield, tot verligting van 't gemeen; te meer daar de Regeering van Amsterdam zich voorzag van graanen, die, ten redelyken pryze, werden uitgeleverd aan de gemeente, onder welke de schaarsheid der levensmiddelen eene nieuwe verheffing van pestziekte scheen veroorzaakt te hebben. De Stad, die in 't jaar 1558 de halve crimineele boete van Amsterveen, Slooten, Slooterdyk en Oostdorp gekogt had van Koning Filips, verkreeg ook nog in dat jaar van hem, dat ze bevestigd werd in haar oude Regt, om haare eigene Vroedschap te mogen stellen, en Schepenen te mogen benoemen. Keizer Karel in dit jaar overleeden, en den Vrede met Vrankryk in 't volgende jaar geslooten zynde, vertrok Koning Filips nog in 't jaar 1559 na Spanje; hebbende het Stadhouderschap over Holland, Zeeland en Utrecht opgedragen, aan *Willem, Prinse van Oranje.*

Men had diestyds in 's Konings geheimen Raad een ontwerp om hier ter Stede twee Hoofd-Officiers en twee Schepensbanken aan te stellen; doch by nader overleg bleeven de zaaken in den jaare 1560, op den ouden voet, alleen dat het getal der Schepenen, tot hier toe zeven, tot negen vermeerderd, en den Schout veroorlofd werd een Onderschout onder zich te hebben; ook werden 'er eenige nadere schikkingen gemaakt, betrekkelyk tot het gezag van den Schout en de Regenten, die meerendeels hun opzigt hadden op de voorgemelde partyschap. In dit en 't volgende jaar werd Amsterdam bevestigd in haare oude regten, op den Koophandel in Denemarken en Duitschland, als mede op het vorderen van Exuegeld: en in 't jaar 1562 verklaarde de Koning op nieuw aan de Edelen en zes groote Steden van Holland, dat geene Mandamenten tegen de Privilegien verleend zou-

zouden worden: ook werd Amsterdam gehandhaafd in haar regt, in een verschil met Hoorn over 't paalgeld.

Middelerwyl drong de Hervorming alom, en ook hier ter Stede, meer en meer door; waar tegen de *Kardinaal van Granvelle* het vuur der vervolginge gestadig aanstookte; doch na deszelfs vertrek, in 't jaar 1564, begon de vervolging te minderen, en de zaak der Onroomschen zig gunstiger te vertoonen. Zy vonden in Amsterdam inzonderheid een merkelyken steun aan veele ingezetenen, die op de tegenwoordige Regeering misnoegd waaren, uit hoofde van verscheidene oorzaaken, die onze Autheur in 't breede ontvouwt. De Onroomschen hielden zich aan de zyde der misnoegden, en deezen klaagden in 't jaar 1565 by de Landvoogdesse, over eene te groote namaagschap onder de Regenten, waar uit ontstond dat daar omtrent door dezelve eenige schikkingen gemaakt werden; ook stelde zy, in 't volgende jaar, zelve Burgermeesters aan; welke nieuwigheid, voor deeze reis, onder *Protestatie*, toegelaaten werd. Omtrent deezen tyd werden 'er, zo binnen als buiten de Stad, verscheidene Pakhuizen gebouwd; ook was de Waag, over 't Stadhuis, in 't jaar 1565 gestigt: en in 't volgende jaar kwam men met de Engelschen over een, om den Koophandel over en weder, die door een verschil gestremd was, vry te stellen, gelyk van ouds. In dit jaar had men hier ter Stede eene zonderlinge kwaal onder de Weeskinderen, die by veelen voor bezetenheid werd aangezien. De Heer *Wagenaar* geeft 'er zo veel berigts van, en heldert dit geval, door eene nevensgaande aanmerking in zo ver op, dat men genoegzaame rede hebbe om te vertrouwen, dat het in alle deelen eenvoudig natuurlyk verklaard zou konnen worden, indien men volledige en naauwkeurige berigten deswegens bezate.

De moed der Onroomschen in de Nederlanden nam in deze dagen kragtig toe, inzonderheid, na het maaken van 't bekende Verbond, en 't inleveren van het verzoekschrift der Edelen, tot schorsing der Inquisitie en Plakaaten; doch de nieuw aangestelde Burgermeesters hier ter Stede waaren den zulken niet gunstig; want op het aanschryven der Landvoogdesse, gaf men op nieuw eene keur om hen te beteugelen. Inmiddels begonnen de Gereformeerden hier en daar openlyk te prediken; ook hielden ze te Amsterdam heimelyke Vergaderingen; en zes van de voornaamste Gereformeerde Burgeren raadpleegden aldaar met een Leeraar over 't openlyk prediken in Holland: het welk ten gevolge had, dat *Jan Arendszoon* de eerste openbaare preek, by *Hoorn*, op

topene Veld deed, den 14den July 1566. De Regeering van Amsterdam overwoog in die omstandigheden, wat te doen indien men zulks ook hier ter Stede mogte onderneemen, en 't besluit bleef van 't werk nog wat in te zien: intusschen werd 'er buiten Haarlem gepredikt, en de Amsterdammers gingen in menigte met yver derwaards; men predikte vervolgens ook te Alkmaar, en eindelyk werd 'er vastgesteld den laatsten July buiten Amsterdam te prediken. Men leverde, voor 't aangaan der Predikatie, een verdeedigend Vertoog deswegens over aan de Burgermeesteren, die goedvonden de poorten te sluiten, en de Schutteryen te vergaderen, om hun gevoelen te verneemen; het besluit was het buitenprediken te gedoogen; dat dus ongestoord zyn voortgang had, en op den volgenden Zondag weder herhaald werd. Van dien tyd af nam het buitenprediken toe, en de Regeering zag zich genoodzaakt het zelve te dulden, te meer daar de Schuttery niet gezind was het zelve te stuiten, egter besloot de Wethouderschap, het prediken in de Stad niet toe te laaten, doch de Schuttery kon daar in mede niet bewilligen. Het leed ook niet lang, of men begon insgelyks in de Stad te prediken; de aangevangene beeldstorming; die hier, gelyk elders, groote beroerte verwekte, deed de Wethouderschap besluiten, met drie voornaame Gereformeerde Burgeren te overleggen, hoe zich in deezen te gedraagen: hier uit ontstonden eenige schikkingen ten voordeele der Gereformeerden, die hun ook aanleiding gaven, om hunne Gemeente op een geregelden voet te brengen: in eene kort daar aan volgende nieuwe beroerte, vond de Regeering het weder goed eenige voornaame Gereformeerden te verzoeken om het graauw te stillen; waar uit men kan afleiden dat hun aanzien merkelyk toename. Geduurende deeze omstandigheden morden de Gereformeerden geduurig, en vorderden dat hun een Kerk in de Stad toegestaan wierd; betuigende 'er dan niet tegen te hebben, dat de andere Kerken, zedert de laatste schikkingen geslooten, weder geopend werden, om den Godsdienst aldaar te verrigten naar de oude wyze: 't eene en 't andere bragt eindelyk eene nieuwe Orde te wegen, waar by den Gereformeerden veel vryheids werd toegestaan. De Gereformeerden verkreegen hier door, onder andere vryheden, de Minderbroeders Kerk en 't Kerkhof ten hunnen gebruike, en regelden het bestuur hunner Gemeente op eene geschikte wyze. Eenige Lutherſche Oosterlingen verzogten ook in die dagen, om eene Kapel ten hunnen dienste, doch ze wierden van de hand geweezen, nadien

nadien een der Amſterdamſche Gereformeerde Predikanten toonde, dat 'er geen wezenlyk verſchil in de Leer tusſchen hen was; dat egter door de Antwerpſche Gereformeerden zeer kwalyk genomen werd, in zo ver dat zy de Amſterdammers met den ban dreigden. Deezen hun gedrag, by de Antwerpſche Gemeente, door brieven verdeedigende, gingen voort, en beſlooten eerlang Avondmaal te houden, dat ook ter uitvoeringe gebragt werd, op den 15den December, met omtrend duizend perſoonen.

In deezen toeſtand kwam de Stadhouder uit Antwerpen in Holland, om met de Staaten raad te pleegen, op middelen om de rust in 't Land te herſtellen, en by die gelegenheid hield hy zich zes weeken te Amſterdam op. Hy had reeds meermaals te kennen gegeeven dat de Gereformeerden hier ter Stede te ver gegaan waren, en tragtte nu de zaaken op eene gevoegelyker wyze te ſchikken, om de rust der Stad te verzekeren: ook werd 'er, naa herhaalde overleggingen, een nieuw verdrag, dat door den Prins ontworpen was, getekend op den 18den January 1567. Doch 't was ver van daar dat de Landvoogdes dit Verdrag, ſchoon veel gematigder dan de voorgemelde nieuwe Orde, bevestigde. Ze had reeds voorheen geklaagd over de toegeevendheid der Wethouderſchap, en kon dezelve nu te minder goedkeuren. Na de Beeldſtorming naamlyk waaren de verbondene Edelen verdeeld geworden, en 't Verbond had zyne meeste klem verlooren; des de Landvoogdes rekening maakte om haar gezag door de wapenen te handhaaven, het welk haar van dit verdrag te afkeeriger maakte, en in Amſterdam nieuwe onlusten verwekte.

De Afgevaardigden na de Landvoogdes ter zaake van het Verdrag, waaren geweest twee Perſoonen uit de Wethouderſchap, en twee uit de Gereformeerden, benevens een Raadsheer van den Hove; doch de zaaken waaren te Brusſel afgehandeld, in 't afzyn van die Gereformeerden, en zonder den Prins vervolgens te ſpreeken: dit baarde reeds eenig wantrouwen op de Wethouderſchap. De Heer van Bredérode, die zich in Vianen verſterkte, en door de Amſterdamſche Gereformeerden een en andermaal met geld ondersteund was, ontbood door een briefje eenigen van hun te Viane, om hun te melden 't geen hy der penne niet toevertrouwde; het welk den argwaan deed toeneemen. Men bemerkte ook wel dra, dat de Regeering, naar gewoonte op den eerſten February veranderd zynde, geweldiger middelen in 't werk wilde ſtellen; en dat dezelve, (volgens een

heimelyk beſluit om nog drie honderd Soldaaten aan te neemen), reeds volk begon te werven. Dit ontrustte de Gemeente; eenige voornaame burgers ſpraken 'er de Wethouderſchap over aan, en 't verſmaadende antwoord van één der Burgermeesteren gaf aanleiding tot een oproer, dat den hoogſten trap beklom, toen men vernam, dat de afgezondenen na den Heer van Brederode wedergekeerd waren met berigt, dat het oogmerk was den Graaf van Megen met twee en twintig honderd man in de Stad in te laaten, en een honderd burgers of twee het hoofd voor de voeten te leggen. Dit bragt de Stad eerlang in zo akelen toeſtand, en de Regeering in zo ver tot het uiterſte, dat men zich genoodzaakt vonde, in eene onderhandeling te treeden, die het treffen van een Verdrag ten gevolge had. Op het treffen van dit Verdrag zondt men wederzydſche Gematigden tot den Prinſe Stadhouder, die te kennen gaf, dat ze zich aan de Landvoogdes konden vervoegen, indien hun zyne voorheen gemaakte ſchikking niet voldeed: die van de Wethouderſchap gingen daar op derwaards, doch die van de Gereformeerden, geen verderen last hebbende, keerden weder na Amſterdam.

Intuſchen was de Heer van Brederode in de Stad gekomen; de Onroomſchen waaren verheugd over de tegenwoordigheid van zo aanzienlyken voorganger, en veele Edellieden van buiten vervoegden zig hier ter Stede tot hem. De Wethouderſchap, hier over bekommerd, maakte eene nog naauwer Keur van toeverzigt op 't inkomen en verblyven van Vreemdelingen, dan tot nog ſtand gegrepen had, de Landvoogdes gelastte door den Secretaris van den geheimen Raad, de Regeering den Heer van Brederode de Stad te doen ruimen; doch deeze weigerde uit Amſterdam te vertrekken. De Secretaris van den geheimen Raad, door eenige Edelen overvallen, en van zyne gewigtigſte Papieren beroofd zynde, verliet in aller yl de Stad; terwyl de Gereformeerden by de Wethouderſchap aanhielden, om hun ten wille te zyn met opzigt tot eenige ſchikkingen ter bevorderinge van de rust der Stad: men kwam overeen om 't goedvinden van den Prins op 't voorgeſtelde te verſtaan, en zich zonder wederſpraak daar naar te ſchikken. De Prins bewilligde de gemaakte ſchikkingen, uitgenomen dat de Gereformeerden eischten, dat men den Heer van Brederode zou aanſtellen tot Overſten, over de nieuwe Soldaaten, die men zou aanneemen: hier op bevlytigde men zich om dit gemaakte Verdrag ter uitvoeringe te brengen, en dus de rust der Stad te ver-

verzekeren: 't welk ook eenigermaate gelukte, doch van geen langen duur was; nadien 'er eerlang veranderingen voorvielen, die eene geheel nieuwe gedaante aan de Regeering gaven, gelyk de Heer *Wagenaar* in de twee volgende Boeken toont, wier inhoud wy by nadere gelegenheid zullen nagaan.

DE PROEF-ONDERVINDELYKE NATUURKUNDE,

volgens het beloop der

Natuurkundige Lesſen, door Proefneemingen bevestigd, tot opheldering van allerley dagelyks voorkomende zaaken, door den Heer Abt Nollet, *Lid van de Koninklyke Akademie der Weetenſchappen van Parys, en van de Koninklyke Societeit van Londen. Uit het Fransch vertaald. Vierde Deel, eerſte Stukje. Te Amſterdam, by* K. van Tongerlo. MDCCLXII. *Behalven den korten Inhoud enz.* 316 *bladzyden in octavo.*

DE Heer Abt *Nollet*, in 't voorgaande gehandeld hebbende over de *Lugt*, gaat in dit Stukje over tot de beſchouwing van 't *Water* en 't *Vuur*. Het eerſte, ons menſchen van geen minder nut dan de *Lugt*, is 't onderwerp van de twaalfde Les, die onze Autheur in drie deelen verdeelt, naar de drie verſchillende geſtalten, waar onder men het *Water* kan beſchouwen: 1 als een *Vogt*, 2 als *Damp*, en 3 als *Ys*. Want ſchoon het *Water* in zyn natuurlyken ſtaat eigenlyk een *vast lichaam* zy, zo is 't niet ongevoegelyk het zelve eerst als een *Vogt* aan te merken, uit hoofde dat het zich, ten minſte in de meeſte bewoonde Landſtreeken, doorgaans in die geſtalte bevindt.

Het Water, dus beſchouwd, is een ſmaakloos, doorſchynend Vogt, zonder kleur, zonder reuk, dat zich ligtlyk aan de oppervlakte van zommige Lichaamen hegt, in zeer veelen derzelver doordringt, en de aan Brand zynde Stoffen uitbluscht. —— Deszelfs vloeibaarheid, gelyk die van alle andere Vogten, wordt veroorzaakt door de ſtoffe des Vuurs, die in het zelve doordringt; en 't is vloeibaarder dan veel andere Vogten, om dat deszelfs Stofdeeltjes ongemeen klein zyn, en waarſchynlyk van eene gedaante, die dezelven zeer bekwaam maakt tot beweeging: deeze vloeibaarheid ſchynt ook niet altyd dezelfde, maar min of meer te zyn, naar geraade der hette; van waar naastdenkelyk ont-

ſtaat dat heet water werkzaamer is dan koud; zynde de Stofdeeltjes van 't Water door 't Vuur verdeeld, kleiner, fyner, en daar door bekwaamer gemaakt om in de lichaamen door te dringen.

Dit voorgeſtelde met reden geſtaafd zynde, zo merkt onze Autheur verder aan, dat het Water tot ons komt, of uit den Dampkring, door de Wateragtige Verhevelingen; of uit den boezem der Aarde, door Wellen en Bronnen; of eindelyk uit Stroomen, Laagten en algemeene Vergaderplaatſen op den Aardbodem, gelyk Rivieren, Meiren, Zeeën; het welk hem aanleiding geeft tot het naſpooren van den oorſprong en in ſtandhouding der Bronnen. De onderzoekers der Natuure zyn, zegt hy, in zo ver de zaak eens, dat ze een omloop van Water vaſtſtellen, indiervoege dat het Water uit de Bronnen afloope na Zee, en weder door een geregelden omloop uit de Zee in de Bronnen kome; waar door de Bronnen altoos konnen blyven vloeijen, en zich in de Zee ontlasten, zonder dezelve te doen overloopen. Doch dit toegeſtaan zynde, zo blyft de groote vraag nog ter beantwoordinge over; *op welke wyze, langs welken weg, komt het Water uit de Zee in die Bronnen?* en hier omtrent zyn de gevoelens verdeeld; te meer, daar 't niet genoeg is een Stelſel uit te vinden, waar door men doet zien, hoe het Water van den Oceaan, volgens de Wetten der *Waterweegkunde*, zeer ver in 't vaste Land op heeft konnen gebragt worden, om daar eene Bron te maaken; maar dat zelfde Stelſel ook reden moet konnen geeven, hoe dat Water zyn Zout, zyn Bitter en zyn Slym, 't geen men weet dat het Zeewater natuurlyk eigen is, en in zuiver Bronwater niet gevonden wordt, is kwyt geraakt. De oplettende *Nollet* vindt geen genoegen in 't gevoelen van hun, die willen dat het Zeewater, door onderaardſche buizen loopende, in de Bergen overgehaald, of door de aardgronden gezypeld zynde, zoet Bronwater verleent; hy ſtemt veel gereeder hun toe, die van gedagten zyn, dat Regen, Sneeuw, Mist enz. hier in aanmerking komen, en dat het Water uit den Dampkring de oorzaak der Bronnen zy; welk gevoelen hy nader opheldert en bevestigt.

Doch langs welken weg het Water tot ons kome, zelden of nooit, (vervolgt hy,) vindt men Water, hoe doorſchynend ook, dat met geen vreemde Stoffen, (zonder van de Lugt of 't Vuur te ſpreeken,) belaaden is; gelyk door proefneemingen, die hy opgeeft, en beredeneert, getoond kan worden; door welke proeven men ook den aart der Wateren,

ren, welker hoedanigheden men weeten wil, kan leeren kennen. —— Indien men 't Water flegts van grove vuiligheden zuiveren wil, is 't genoeg het te laaten *doorzygen*; maar, als men ook de fyner vreemde ſtoffen daar van afzonderen wil, is 't noodig het zelve *over te haalen*; dat egter alleen van dienst is, als het Water belaaden is met vaste Stofdeeltjes; want indien dezelven van dien aart zyn, dat zy, zo wel als het Water, in dampen opgeheven konnen worden, zal het Water, ſchoon overgehaald, niet zuiverder geworden zyn. —— Zommigen hebben wel gedagt dat het Water, door 't menigvuldige overhaalen, in Aarde verandert; doch herhaalde proefneemingen hebben doen zien, dat men veel eer heeft te denken, dat de aardagtige ſtof, die op den bodem van den Kolf blyft liggen, naa dat men 't Water tot droogwordens toe heeft overgehaald, uit de Lugt komt, en eene vreemde Stof is, die zich onder 't Water gemengd heeft. —— De vreemde Stofdeeltjes, onder 't Water gemengd, gemeenlyk zwaarder zynde dan 't Water, keurt men niet zonder rede het ligtſte Water voor 't beste; egter zou dat ook eene kwaade hoedanigheid konnen hebben; doch dan kan men 't op de Reuk gewaar worden. Wat deszelfs *betrekkelyke zwaarte* aangaat, die is aan alle plaatſen niet even dezelfde; die van 't zuiverſte, als Regenwater of geſmolten Sneeuw, ſtaat doorgaans tot die van 't Goud als 1 tot 19½, tot die van 't Kwikzilver als 1 tot 14, en tot die van de Lugt als 1000 tot 1½.

Wanneer men 't Water aan de werking van 't Vuur bloot-ſtelt, wordt het allenskens warm, en zet zich uit tot dat het begint te kooken; waar naa het, zelfs door een zwaarder vuur, niet heeter wordt. Dit is algemeen bekend, maar 't kan gebeuren, zegt onze Onderwyzer, dat het Water zich reeds zo ſterk uitgezet heeft als het kan, eer 't nog zyn hoogſten trap van hette verkreegen heeft; en 't kan ook dermaate beneepen zyn, dat het, zich minder dan naar gewoonte uitzettende, ondertuſſchen merkelyk heeter worde. Het eene en 't andere heldert hy op door duidelyke proefneemingen, en toont daar uit aan, wat denkbeeld men zich van 't kooken des Waters hebbe te maaken; waarom het in 't ydel eerder kooke; en van hoedanig een aart de werking van 't Water zy, in den beſlooten Ketel van *Papin*, waar in de hardſte Beenderen in weinig ſeconden week gemaakt worden: 't welk hem aanleiding geeft, om eene aanmerking mede te deelen, over de voorzorg, die men in 't maaken en tekenen van den *Thermometer*, heeft te draagen.

Hier

Hier aan volgt eene overweeging der ſmeltkragte van 't Water, waar door het in alle lichaamen, de vette ſtoffen, harſten en eenige zeer harde t'zamengroeiſels uitgezonderd, indringende, eene zeer groote menigte van dezelven ontbindt en doet ſmelten. Ter opheldering hier van bepaalt zich onze Autheur inzonderheid tot deeze werking van 't Water op de Zouten; waar omtrent hy de twee volgende zaaken in aanmerking neemt. 1 Een Zout, dat men in 't Water werpt, ſmelt 'er in meerder of minder hoeveelheid in, naar den aart van 't Zout, en den trap der hette des Waters. 2 Het Zout, ſmeltende, verkoelt doorgaans het Water. De Heer Abt *Nollet* toont dit door eenvoudige proeven, en verklaart zeer duidelyk deeze verſchynſelen; waar op hy eenigermaate uitweidt over de zoutheid der Zee. Veelen zyn van gedagten dat de Godlyke Voorzienigheid bedoeld heeft de Zee, door middel van 't Zout, voor 't bederf te bewaaren; doch dit gevoelen ſchynt niet bondig: zeewater is 't bederf onderworpen, als 't in beſlootene vaten bewaard wordt; en men vindt zelfs onder de heete lugtſtreeken groote Meiren die zoet water hebben, en nooit in Stinkpoelen veranderen. Dat het Zeewater zouter is in warme Landen, dan in 't Noorden beantwoordt volkomen aan 't bovengeſtelde, dewyl het Water meerder zout kan doen ſmelten, naar maate dat het warmer is: en dat de Zee weezenlyk zout in zich heeft is eene bekende waarheid, uit het zout, dat men in de zogenaamde Zoutpannen uit het zeewater trekt, op de kusten van *Aunis*, van *Bretagne* en elders; blykende uit proefneemingen, ſchoon in de uitkomst juist niet altoos even gelyk, dat ieder pond Water omtrent een loot Zout uitlevert. Maar de vraag is hier; *van waar heeft de Zee dien voorraad van Zout; en hoe blyft die Zoutheid altoos genoegzaam dezelfde, zonder af of toe te neemen?* Men vooronderſtelt hier toe gemeenlyk Zoutmynen op den Bodem der Zee, en eene geduurige ſmelting, die 't geſtadige uithaalen evenaart; doch deeze evenredige ſmelting is gansch niet waarſchynelyk: zou 't niet aanneemelyker zyn te ſtellen, dat die Zoutmynen al van de eerſte tyden der Scheppinge af uitgeput zyn geweest, en dat de Zee nu geen nieuw Zout meer krygt, om dat ze 'er niet meer te ſmelten vindt? Doch hoe blyft de Zee dan nu altyd even Zout? Men kan 'er op antwoorden, dat het Zout, 's jaarlyks uit Zee gehaald, tot ons Voedſel en andere gebruiken gebezigd, een vast en log zout is dat niet vervliegt; maar meerendeels op de vlakte van den Aardbodem blyft liggen; waar door 't,

van

van 't zoete Water, ingeſlurpt zynde, met het zelve weder Zeewaards gevoerd wordt: overeenkomſtig waar mede men ook bevindt dat de loopende wateren gemeenlyk eenig zout in zich hebben; des men met rede moge denken, dat gemeen water alleen zoet te noemen zy, in vergelyking met het zouter Zeewater. —— 't Is waar, we gebruiken ook gegraaven Zout, en derhalven zou men, op den gemelden grondſlag voortgaande, konnen vermoeden, of 'er dus niet meer Zout in de Zee zou komen, en dezelve dus van tyd tot tyd zouter worden Doch men bedenke, dat 'er een merkelyke gedeelte van 't Zout agter blyft, dat de Natuur beſteedt, aan 't onderhouden en aankweeken der Dieren, Planten, Gewaſſen, en alles wat in inhoud en omtrek toeneemt, als mede om de Mynen en Zoutbronnen in ſtand te houden, of nieuwe voort te brengen. Op die wyze kan de Zee eenpaarig zout blyven, wel niet in de uiterſte naauwkeurigheid, maar met een wat meer en wat min, dat nagenoeg is, en overeenſtemt met de proeven in verſcheidene tyden op 't Zeewater gedaan. —— Hier aan hegt onze Autheur nog eenige opheldernde aanmerkingen, over 't waſſchen van Linnen met Loog en Zeep, als mede over 't verkoelen van Zomerdranken, en 't maaken van Ys, door behulp van 't Armoniac-zout; en doet ons vervolgens het Water, in de tweede plaats, als een *Damp* beſchouwen.

Wanneer men naamlyk Water heeft, dat warmer is dan de Lugt, die het omringt, neemt het Vuur, dat 'er uit waſſemt, de deeltjes van de Oppervlakte, die voor deszelfs botzing 't meest bloot geſteld zyn, met zig in zyne vlugt mede. Deeze kleine Waterklompjes, op die wyze losgemaakt, ryzen naar om hoog, of verſpreiden zich, zoo door de kragt van de Schok die ze ontvangen hebben, als door de opzuiging van de Lugt, die in dat geval eveneens werkt als een Spons; en maaken die ſoort van Rook uit, dien wy *Damp* noemen, en die zo veel te dikker is, naar maate dat de Lugt, die hem ontvangt, kouder zy, en daar door te beter in ſtaat, om hem minder yl en digter te doen worden. Deeze Damp, geen *Vogt* maar eene *Vloeiſtof*, volgt denzelfden weg, dien het Vuur gewoon is te neemen, en verſpreidt zich na alle zyden; vry door de Lugt van den Dampkring heen vliegende is dezelve niet merkelyk heeter dan het water, daar hy uit voortkomt; maar in een beſlooten werktuig, als den Ketel van *Papin*, wordt hy heet genoeg om tin en lood te doen ſmelten, ja men is van oordeel, dat hy zo heet en gloeiend gemaakt kan worden, als geſmolten Koper of Yzer. ——

De

De Damp heeft daar benevens eene verbaazende *Uitzettingskragt*: het Water zet zich van Yskoud tot Kookend Heet niet meer dan $\frac{1}{14}$ uit; maar een waterdruppel, in een glaazen bolletje tot damp gemaakt, beſlaat een omtrek die 13000 of 14000 maal grooter is, dan de omtrek van den druppel was; en als de Damp, dien men dwingt zich uit te zetten, geen ruimte heeft om zich uit te breiden, doet hy kragt op alles wat hem weerſtand biedt, en die kragt kan al vry aanmerkelyke weerſtanden overwinnen; naar uitwyzen der proefneemingen, overeenkomſtig met de dagelykſche ondervinding, in verſcheidene gevallen, gelyk onze Autheur in 't breede toont. By die gelegenheid doet hy onder anderen zien, dat de kragt van 't *Buskruid* ook hier aan toe te ſchryven zy: het vuur, zegt hy, verandert de zwavel en 't Salpeter in dampen, en zet dezelven zo ſterk uit, als ze eenigzins uitgezet konnen worden, of het beletſel, dat hen weerhoudt, door den langer of korter duur van zyn weerſtand, wil toelaaten. Ook geeft hy een naauwkeurig berigt van de *Vuur* of *Damppomp* en derzelver werking; en toont hoe men 't verſchynſel van den *Windbal*, voor de uitvinding der *Damppomp* reeds bekend, niet heeft te verklaaren door de uitzetting der Lugt, maar door die van 't Water of 't Vogt, 't welk men in dat Werktuig doet kooken. —— Verder merkt onze Onderwyzer nog aan, dat het Water de magt heeft om het Vuur uit te blusſchen, behoudens egter dat het niet ſchielyk in Damp veranderd worde door de al te groote Hette; en dit geeft hem aanleiding om zich uit te laaten over eene kunſtige manier van Brand te blusſchen in Duitschland uitgedagt, welke in 't jaar 1721 en laater veel gerugts maakte, doordien men dezelve geheim hield, en 'er zeer veel van opgaf, tot dat men eindelyk ontdekte dat het geheim hier in beſtond. Men moest in 't midden van den Brand een Vat vol Water brengen, in wiens middelpunt eene blikken Bos was, daar eenige ponden grof buiskruid in waaren. Dat Buskruid raakte in brand door middel van een Lont en van eene Pyp, die door een van de bodems van het Vat ſtak, en aan het andere einde gemeenſchap had met de blikken Bos. Het ſpringen van 't Buskruid ſloeg alles in ſtukken, wierp het Water over al rondom heen op de brandende ſtoffen, en ſmoorde de Vlam. Eene manier van Brandblusſchen, die, ſchoon van geen algemeenen dienst, egter in verſcheidene gevallen met een goed gevolg aangewend zou konnen worden. Eindelyk beſluit hy de tweede afdeeling deezer Leſſe met kortlyk onder 't oog te brengen, dat men, in 't nagaan

der

der oorzaaken van 't vuurbraaken der brandende Bergen, niet alleen heeft te denken om een onderaardſchen Brand, midsgaders om 't uitzetten der Lugt, maar ook tevens om de uitzettingskragt der Dampen, zo van de brandbaare Stoffen, als van 't Water, dat zich daaromſtreeks ligtlyk bevinden kan, en door een gevalligen toevoer en t'zamenloop nu en dan op die plaats mogelyk zulke Vuurbraakingen doet gebooren worden, die van tyd tot tyd gebeuren.

Het Water dus beſchouwd hebbende als een *Vogt*, en als *Damp*, zo heeft men 't, ten derden, nog aan te merken als *Ys*. —— Wanneer het Water, naamlyk, geen genoegzaame hoeveelheid van Vuurſtoffe, ter vloeibaarheid, in zich bevat, beginnen deszelfs deeltjes elkander van te naby te raaken, verliezen daar door hunne onderlinge Beweegbaarheid langs en over elkander, kleeven en zetten zich het eene aan 't andere vast, en vormen dus eindelyk een vast doorſchynend lichaam, dat men den naam van *Ys* geeft; gelyk men dien overgang, uit den ſtaat van Vloeibaarheid tot dien van Vastheid, *Bevriezing* noemt. Van hier is het Ys kouder dan 't Water, en deszelfs koude neemt toe, naar maate dat het meerder van die ſtoffe des Vuurs verlieze. Na deeze algemeene omſchryving wyst onze Autheur den Leezer, die lust heeft tot een breedvoerig onderzoek, na de natuurlyke oorzaaken der bevriezinge, tot eene Verhandeling van den Heer *de Mairan* over dit onderwerp (*); terwyl hy zich, naar 't bedoelde van dit zyn Werk, bepaalt tot de gewigtigſte verſchynſelen, en de naaſte oorzaaken, die onder 't bereik van proefneemingen vallen.

In gevolge hier van toont hy eerst, hoe men door proefneeming de manier van bevriezen zo by ſlappe als by ſterke Vorst kan nagaan, en leidt daar uit af, dat het Vuur by 't vriezen uit het water trekt, waar door de waterdeeltjes digter tot elkanderen naderen; het welk de ledige tuſſchenruimten enger maakt, en de Lugt die 'er in is tot lugtbelletjes doet t'zamenloopen; waar door het ys, grooter van omtrek wordende, (doorgaans $\frac{1}{10}$) meer plaats beſlaat dan 't Water beſloeg; des het ook, ligter zynde dan Water op het Water konne dryven. —— Men heeft zich wel verbeeld dat het Water zich zelf uitgezet had, doch genoegzaam alle hedendaagſche Natuurkundigen houden zich verzekerd, dat men 't gemelde Verſchynſel aan de Lugt heeft toe te ſchryven, te meer daar men door proeven kan toonen, dat Ys van Water zon-

(*) *Diſſertation ſur la Glace, ou Explic. Phyſiq. &c.*

zonder Lugt zwaarder is dan anders; zo dat men reden heb-
be om te ſtellen, dat men, Ys maakende van Water, 't welk
geheel van Lugt gezuiverd was, 't zelve zo zwaar zou be-
vinden als het water zelve. —— Deeze ligtheid van 't Ys on-
dertuſſchen is iets zonderlings: genoegzaam alle ſtoffen,
wanneer ze haare vloeibaarheid verliezen en in vaste lichaa-
men veranderen, neemen af in grootte; egter is 't *Ys* nog-
tans de eenigſte uitzondering niet, *geſmolten Tzer* zet zich
ook uit, als 't koud wordt: en onze Onderwyzer is niet
vreemd van te denken, dat men hier uit dit verſchynzel kan
oploſſen. De geſmolten yzerdeelen verliezen met de min-
ſte koude hunne vloeibaarheid, en zyn, het eene aan 't an-
dere hangen blyvende, en zich onder elkander verwarren-
de, wel dra niet meer in ſtaat om te vloeien, waar door ze
genoodzaakt worden, zich in eene onvolmaakte en niet ge-
noeg geregelde ſchikking te zetten, en tot een vast lichaam
te worden. Misſchien heeft dit ook plaats in 't Water 't
welk bevriest; dat te waarſchynelyker is, om dat de ver-
grooting van omtrek meerder is, naar maate dat het Ys door
eene ſterker Vorst gemaakt wordt. Dit komt hem aanne-
melyker voor dan 't gevoelen van den Heer *Muſſchenbroek*,
die wil dat de Koude en Vorst twee verſchillende zaaken
zyn; dat de laatſte het uitwerkſel is van eene zoutagtige
Stof overal in de Lugt verſpreid, die 't Water ſtremt; en
dat men de vergrooting van den omtrek van 't Ys heeft toe
te ſchryven aan 't indringen van die vreemde Stoffen, die 't
Ys doen uitzetten: dit gevoelen kan hy, behalve andere re-
den die hy daar tegen inbrengt, te minder omhelzen, om
dat het alleszins blykbaar is, dat de Zouten wel Koude
maar geen Ys maaken, en 't Ys ook geen ziltigheid aan-
neeme. —— Hier op gaat de Heer Abt *Nollet* over om
een breeder verſlag te geeven van de uitzettingskragt van
't Ys, die wy in alle lichaamen, die van binnen vogtig
zyn, in 't vriezen ondervinden; en verledigt zich ver-
volgens tot het wederleggen van eene gemeene dwaaling
raakende het *Grond-ys*, als werd het zelve onder 't Water
op den grond gemaakt; daar 't zeker is, dat alle wateren
eerst aan de oppervlakte bevriezen. Dit doet hem voorts
verklaaren het bevriezen, niet alleen van ſtilſtaande Wa-
teren, maar ook van loopende Rivieren, waar uit hy den
oorſprong van het grond-ys ontvouwt, en verder eenige
ophelderingen geeft over de yszetting in eene loopende
Rivier; toonende tevens, dat niet alleen eene gematigde
Vorst weinig yſchotſen geeft, maar dat de ſtrengſte Kou-

de

de van 't zelfde uitwerkſel kan weezen, ja de oorzaak zyn dat eene Rivier niet geheel toevriest.

Tot dus ver geſproken hebbende van 't bevriezen van gemeen Water, handelt onze Autheur in 't vervolg van 't bevriezen van andere Vogten, wier aart eenigzins met dien van 't Water overeenkomt: waaromtrent hy in 't algemeen aanmerkt, dat ſchoon dit plaats hebbe in allerhande ſoorten van Stoffen en Lighaamen, die een genoegzaame voorraad van Vogtigheid in zich hebben, die Bevriezing egter verzeld gaat met byzondere en verſchillende omſtandigheden, naar maate van de byzondere hoedanigheid of van de hoeveelheid der verſcheidene zelfſtandigheden, die met het Water gemengd zyn; het welk hy door proefneemingen op ſchoon Water, zout Water en rooden Wyn byzonderder bevestigt. Uit die proefneemingen blykt, dat ſchoon Water ſchielyk bevriest en 't hardſte Ys maakt, dat het zoute Water langzaamer bevriest, weeker van Ys, en bevroozen zynde weinig zout is; en dat de Wyn met ſchilfers of bladen vriest, en zyne geesten in 't midden vergaart. Dit geeft den Heer Abt *Nollet* aanleiding tot eenige aanmerkingen over het bevriezen der Zeeën, de bevroozene Roomen en andere Vogten, die men op Tafel brengt, en 't tekenen van de merkmaat van Ys, op de Thermometer; en hier op laat hy nog eenige opheldering volgen, over de tekeningen, die men zomtyds in 't Ys, in Poelen en Stinkſlooten, ontmoet; waar van zommigen zeer veel werks gemaakt hebben, die egter zeer eenvoudig te verklaaren, en van geen weezenlyk belang zyn: als mede over het bevriezen van Vrugten en de Ledemaaten van Dieren en Menſchen; doende te gelyk zien, dat 'er geen hoop is van bevroozene Ledemaaten te herſtellen, dan alleen, wanneer men ze zeer langzaam weet laat ontdooien; door ze, by voorbeeld, eenigen tyd in de Sneeuw en in koud Water te houden, eer men ze aan eene zoele Lugt en Warmte blootſtelt.

Onze Autheur hegt hier aan verder nog eene proefneeming van de werking der Zouten op het Ys of den Sneeuw. Het Water, zegt hy, dat tot bevriezens toe koud is, kan nog merkelyk kouder worden; niet alleen als 't blootgeſteld blyft voor eene Vorst, die hoe langs hoe meer in felheid toeneemt, gelyk bekend is; maar ook als men dat Water of Ys vermengt met Zouten of eenige andere Stoffen, die 'er in door konnen dringen, en daar het zelf ook, terwyl het ſmelt, in doordringen kan. De Heer Abt *Nollet* bewyst dit met eene baarblykelyke proefneeming, die ons tevens toont,

dat het Ys ſmelt door eene hooger graad van Koude, door Kunst verwekt, dan 'er noodig is om het Water te doen bevriezen; en dit verſchynzel in 't breede verklaard hebbende, laat hy 'er de ontvouwing van een tweede verſchynſel, dat in den eerſten opſlag nog zonderlinger voorkomt, op volgen: te weeten; Wyngeest met Ys gemengd doet het Ys ſmelten en maakt het zeer koud: maar mengt hem met Water, hy doet regt het tegendeel; het mengſel wordt merkelyk warmer, dan één der beide Vogten was, eer ze met elkanderen vereenigd wierden. — Uit het gezegde over de door Kunst verwekte Koude leidt onze Onderwyzer vervolgens eenige regels en voorzorgen af, die men in agt heeft te neemen, wanneer men Vogten en Dranken door Kunst wil doen bevriezen; en nademaal men, om de kosten te ſpaaren, zich hier toe zomtyds bediend heeft van ongezuiverde Salpeter, zo leert hy by die gelegenheid dat het zuiverſte Salpeter uit zyn eigen aart maar een zwakken graad van Koude te wege kan brengen, en dat de ſterkere koude, door onzuivere Salpeter veroorzaakt, toe te ſchryven is aan 't Zeezout dat 'er mede vermengd is: weshalve men hier uit eene proeve kan opmaaken, om 't beste Buskruid te leeren kennen; als zynde dat, het welk in 't Ys de kleinſte koude veroorzaakt, van 't zuiverſte Salpeter gemaakt. Daar benevens geeft hy te kennen, dat men zich tot het maaken eener Kunstkoude, met minder kosten, en een goeden uitſlag, bedienen kan van de *Souda* of Potasch, die men *Varec* noemt, zynde de asch van *Wier* en eenige andere Zeeplanten, die men op de Kusten van *Normandie* in groote menigte brandt.

De Heer Abt *Nollet* beſluit ten laatſten deeze Les met een kort berigt van 't *dooijen*, en 't geen daar op volgt, wanneer 'er, naa dat het reeds begonnen heeft te dooijen, weer eene nieuwe Vorst opkomt, als daar is het glad worden der Wegen, het hangen van Yskegels, en 't geen bovenmaate ſchadelyk kan zyn, 't bevriezen der Planten. Wanneer de Bezaaide Landen, zegt hy, door 't dooijen t'eenemaal doortrokken zyn met Water, en 'er dan weer een nieuwe Vorst op volgt, wordt de wortel van het Zaadgewas, en deszelfs opſchietende ſteel omkleed met Ys, 't welk hem kneust, breekt, ſnydt en niet zelden ſterven doet. Doch de oplettende Vertaaler van dit Werk, doet in eene korte aantekening zien, dat men dit ſchadelyke gevolg veel eer heeft toe te ſchryven aan eene bevriezing en verſtikking der Vogten in de Planten vervat, en 't komt hem waarſchynlyk voor, dat de uitlandſche gewasſen, gelyk de Oranjeboomen in 't ge-

geheel geen Vorst konnen verdragen, om dat de buisjes, die derzelver Vogten of Sappen bevatten, te teer zyn, om de uitzetting tegenstand te bieden, gelyk dit eenigermate blykbaar is, in de slapwording der Bladeren door de Vorst.

Men kan uit dit beloop deezer twaalfde Lesse genoegzaam zien, dat dezelve de aandagt der Leezeren niet minder waardig is dan de voorgaanden; en op eene dergelyke wyze is 't gelegen met de volgende Les over *de natuur en eigenschappen van 't Vuur*, waar van 't eerste gedeelte nog in dit Stukje vervat is; welke inhoud wy by eene andere gelegenheid zullen opgeeven, als zynde dit Artikel voor tegenwoordig reeds breed genoeg uitgeloopen.

Verklaaring der korte Stellingen van HERMAN BOERHAAVE, *in zyn Ed. leven* Hoogleeraar der Geneeskunde in de Akademie te Leiden enz. *over de Kennis en Geneezing der Ziekten, door* GERARD BARON VAN ZWIETEN, Raad en eerste Lyf-Arts van haare Keizerlyke Majesteiten &c. &c. *Uit het Latyn vertaald. Tweede Deel. Derde Stukje. Te Leiden, by* Joh. *en* Herm. Verbeek 1762. in Quarto van bladz. 347 — 504.

DIt Stukje vervat de Leere van den grooten BOERHAAVE, over de *Pypzweeren* en het *Heet Vuur*. Alles wordt, gelyk in het voorgaande van dit Werk, tot de uiterste kleinigheden toe, met groote uitvoerigheid behandeld; waarom eerst beginnenden en Leerlingen 'er alles in vinden, wat zy nodig hebben, om de gebreken, welken 'er in voorkomen, te kennen en te geneezen. Ondertusschen maakt deze langwyligheid dat dit uitmuntend Werk voor meer gevorderden en kundigen, met eenigen weerzin of, ten minste, eenig minder vermaak wordt gelezen, dan wanneer het met eenige meerdere beknoptheid ware opgesteld.

Van de Pypzweeren en derzelver genezing gesproken hebbende, vervolgt de Heer BOERHAAVE dus §. 416 *Hier uit verstaat men, ten aanzien van de kennis, voorzegging en geneezing, een Bobbelgezwel, Oorklier, Bloedzweer, Pestkool, Negenoog, brandig Kliergezwel* (Phyma,) *Roos, Kinderpokjes, Mazelen, roode vlakken*; en zyn Uitlegger merkt hier op aan. „ Uit al het gene nu, tot dus ver, in het verhaal der Ont„ steeking, en daar uit gevolgde zweering gezegd is, krygt „ men kennis van zeer veele ongemakken, die tot de Ont„ steeking, en derzelver verscheide uitgangen konnen ge-

„ bragt worden, schoon men 'er een byzonderen naam, in
„ de kunst, aan geeft. En tevens kunnen derzelver voor-
„ kennis en geneezing uit dezelfde bronnen geschept wor-
„ den. De voornaamste worden hier opgeteld.

„ *Bobbelgezwel* (†) [dat is Liesch- of Oksel kliergezwel]
„ De Grieken hebben de Lieschen βουβωνας genoemd, en aan
„ kliergezwellen in de Lieschen denzelfden naam gegeeven.
„ En wyl diergelyke kliergezwellen onder de Oksels gezien
„ worden, is ook aan dezen dezelfde naam toegevoegd. Ja
„ dat ook Kliergezwellen, in andere deelen van het lichaam
„ *Bubones* genoemd zyn, leest men by GALENUS (*). Ech-
„ ter is het thans in gebruik geraakt aan gezwellen der
„ Lieschklieren, of aan die onder de Oksels alleen dezen
„ naam te geeven. Die Bobbelgezwellen zyn brandige, ver-
„ zworene of knoestige, zynde naamlyk uit de gemeene
„ oorzaaken van Ontsteeking voortgekomen. Daarenboven
„ komen dikwils Kliergezwellen in de ergste besmetlyke
„ Ziekten, gelyk in de Pest. Dus ziet men ze ook dikwils
„ in Venusziekte, en dan komenze doorgaans, niet zeer
„ schielyk, nog ook geweldig tot Ontsteeking, maar bly-
„ ven doorgaans zeer lang zitten, eerze of ontbonden, of
„ tot goede zweering konnen gebragt worden; zynde dik-
„ wils hardnekkig, zelfs tegen de krachtigste middelen.
„ Somtyds wordt ook, in Ziekten, de stof der Ziekte door
„ een Ettergezwel of overvoering, met zeer goeden uitslag
„ in deze plaatsen neergelegd. Ja zelfs komen 'er in men-
„ schen, die anders zeer gezond zyn, hier schielyke gezwel-
„ len, zonder eenige plaatslyke oorzaak, die eerst brandig
„ zyn en daarna verzweeren: en deze zyn die onbekende
„ poogingen der natuur, waar door, uit de algemeene ver-
„ zameling der vogten, wordt gescheiden het gene schaadlyk
„ zyn zoude, schoon 'er geene tekens van eenig verholen
„ ongemak zyn voorgegaan. Daarom zyn ook deze plaat-
„ sen van de oude Geneesmeesters voor zuiverplaatsen (*E-*
„ *munctoria*) der Ingewanden gehouden. En GALENUS (‡)
„ heeft gezegd, dat de Klieren, om haar zwak en lugtig sa-
„ menstel, gemaklykst zinkingen in zich ontfangen. In-
„ derdaad: indien men de plaats der Liesch- en Oksel klieren
„ in aanmerking neemt, zal het blyken, dat dezen allerbe-
„ kwaamst

(†) *Bubo.*

(*) *Method. Medend. Lib.* XIII. *Charter. Tom.* X. pag. 297.

(‡) *ibid.* pag. 296.

„ kwaamst zyn om te ontfangen 't gene afscheiden zal uit
„ de algemeene verzameling der vogten: want zy liggen in
„ het zeer zagte Vetvlies, genoegzaam bevryd van alle druk-
„ king der Spieren, digt by zeer groote Slagaders, Aders
„ en Zenuwstammen, en krygen van dezelven takken. En
„ zy hebben zo groote gemeenschap met de andere takken
„ van deze Zenuwen, dat die gekwetst zynde, deze klieren
„ dikwils terstond Ontsteeking lyden en opzwellen. Dus
„ heb ik dikwils gezien, dat in zeer pynlyke Fyt schielyk
„ een gezwel kwam onder den okssel, schoon het ongemak
„ in den uitersten top van den vinger zat. Wanneer zeke-
„ re vrouw, by ongeluk een naald onder den nagel stak, en
„ het daar verholen liggende zenuwagtig merg kwetste met
„ zeer bittere pyn, was ik verwonderd, dat 'er binnen een
„ kwartier uurs een groote zwelling kwam onder den Ok-
„ ssel van dezelfde zyde. Hier uit blykt de reden, waarom
„ HIPPOCRATES gezegd heeft (*): *Indien 'er Koortzen*
„ *komen na Kliergezwellen is het kwaad, ten zy het eendaagschen*
„ *zyn.* Want dan geeft het te kennen, dat de natuur wel
„ beproefd heeft, met een heilzaame werking, het schade-
„ lyke door een Ettergezwel uittedryven, en nogtans on-
„ vermogend geweest is. Weshalven de dan volgende Koort-
„ zen haaren oorsprong aan een verborgene, en nogtans niet
„ min hardnekkige oorzaak verschuldigd zyn; ten zy het
„ eendaagschen zyn, welken altyd, binnen den tyd van vier-
„ entwintig uuren, volkomelyk eindigende, de kracht der
„ overwinnende natuur aantoonen. *Kliergezwellen, op Koort-*
„ *zen volgende, zyn erger, indienze in hevige Koortzen van begin*
„ *af kleiner worden.* Want dan wordt 'er bewys gegeeven van
„ vruchtelooze pogingen der natuur, in gevaarlyke Koort-
„ zen, 't welk altyd kwaad is; want zelden zyn zodanige
„ gezwellen gewoon in Koortzen voor den dag te komen,
„ ten zy dezen zeer hevig zyn. My heugt, in zeer slegte
„ Kinderpokjes, zulke gezwellen gezien te hebben: en alle
„ Schryvers van waarneemingen bevestigen, datze in Pest
„ vry gemeen zyn.

Hier op volgt de verklaaring van het *Oorkliergezwel*; en van de Bloedvin. Van de *Bloedzweer* (Furunculus) zegt de Heer VAN SWIETEN: „ Zy is een zeer pynlyk brandig ge-
„ zwel, zittende in de buiten-oppervlakte van het lichaam,
„ moei-

(*) *Epidem. Lib.* II. *Charter. Tom.* IX. *pag.* 162. en *Aphor.* 55. *Sect.* IV. *ibid. pag.* 170.

„ moeilyk tot zweering komende, zeer rood; en na dat „ zulk een ettergezwel is doorgebroken, vertoont het door„ gaans geſtremd bloed op den grond, en om die reden „ wordt het gemeenlyk een Bloedzweer genoemd. Somtyds „ gebeurt het dat diergelyke etterbuilen zeer veele menſchen „ in dezelfde plaats, op de manier van Volkziekten aantas„ ten; en dat 'er niet enkele, maar veele, op verſcheiden „ plaatſen van 't lichaam komen". Hier op geeft de Autheur de beſchryving van een Bloedzweer, uit CELSUS, en vervolgt dan dus. „ Dewyl men in Bloedzweeren noit goed„ aartige ontbinding mag verwagten, beſtaat het geheele „ doelwit der geneezing daar in, datze, ten ſpoedigſte, „ verzweeren. En om datze doorgaans bezwaarlyk tot „ volkome rypmaking gebragt worden, doet men by de „ verzagtende middelen, die wat grooter beweging in het „ te verzweeren deel kunnen verwekken. Waarom CEL„ SUS (*) gezegd heeft, dat Galbanum het byzonder ge„ neesmiddel van een Bloedzweer is" (†).

Over

(*) *Lib.* V. *cap.* 28. *No.* 8. *pag.* 324.

(†) Een Bloedzweer of Bloedvin, gelyk dit gebrek by de Nederlanders, gemeenlyk genoemd wordt, is een Gezwel, 't welk klein is en ondiep, rond en puntig verheven, rood, hard en pynlyk, somtyds met één, en ook met meer verheven punten. De Zitplaats van dit Gezwel ſchynt te zyn, één of verſcheiden der Beurs- of Smeerkliertjes, aan de binnenzyde van de Huid gelegen. En zulks is waarſchynlyk. 1. Wyl het zich altyd in een kleinen omtrek bepaalt, en nooit in de breedte zich uitbreidt, gelyk andere Gezwellen; en als het eenige uitbreiding heeft, zyn 'er verſcheiden naby malkanderen gelegen Kliertjes te gelyk met Ontſteeking aangedaan. 2. Het maakt altyd een ronde uitpuilende gedaante. 3. Doorgebroken zynde, ziet menze nooit dieper holligheid maken dan de Huid. 4. De Bloedvin komt meest of eeniglyk op zulke plaatſen, waar de meeste en grootſte Beurskliertjes zyn; als aan de Billen, by den uitgang van den Regtendarm, aan de vleugels van den Neuze enz. 5. De uitkomende ſtoffe is, wanneer het Gezwel is doorgebroken, taai, als beſtaande uit een opgehoude en verdroogde ſmeerſtoffe, met eenige etter vermengd; ſomtyds ontlast zich iet als een prop, mooglyk, het losgezwooren blaasje of beursje zelf, 't welk men dan een ſtukje vleeſch noemt, in navolging van CELSUS. 6. Het Gezwel ontſtaat meest op zulke plaatſen, waar de Huid en gevolgelyk deze Beurskliertjes in dezelve ligt verkoudt; en hierom ligt aan de billen der kinderen, welken door de nattigheid van de Pis verkouden; ook by jonge lieden die veel werks ma-

Over de *Antrax*, Pestkool vertaald, anders een *Kool* genoemd, zegt de Baron: „ Wanneer de uitwendige huid te „ gelyk met een gedeelte van het onderliggend Vetvlies, „ door een ſchielyke en geweldige Ontſteeking, zo bedurven wordt, datze in een drooge harde korst veranderd „ worden, die geheelyk dood, door zweering moet geſcheiden worden van de naastliggende levendige deelen, noemt „ men dit een Pestkool. De Schryvers van Waarneemingen getuigen; dat dit ongemak in de Pest gemeen is; „ vooral, wanneer de aart der ſchriklyke Ziekte, reeds eenigzins zagter zynde geworden, de overwinnende natuur „ het verborgen kwaad brengt naar de uitwendige deelen „ van het lichaam. Evenwel wordt 'er by GALENUS(*), „ daar hy handelt over de verſcheiden ſoorten van Ontſteeking tweederlei ſoort van Pestkool beſchreeven. *Wanneer* „ *het invloeijend bloed zeer heet is, en dik zynde, ſchielyk vloeit* „ *in eenigerlei deel, verbrandt het hetzelve, en maakt eene zweer* „ *die een korst heeft; en doet, al wat 'er rondom ſtaat, opryzen tot een heete en zeer pynlyke Ontſteeking. Dit ongemak* „ *nu wordt Pestkool genoemd. Byaldien het invloeijend bloed* „ *zwart, dik, drabbig en heet is, hoedanig het voorgaande is, en* „ *zekere dunne ſtinkvogt onder zich vermengd heeft, veroorzaakt* „ *het puisten op de oppervlakte der huid, gelyk aan die welken* „ *van vuur komen; en geborſten zynde, wordt onder dezelve een* „ *korſtige zweer gevonden. En dit ongemak is ook een Pestkool.* De eerſte ſoort ſchynt met de gegeven omſchryving van „ een Pestkool meest overeentekomen; de laatſte geeft een „ ongemak van zagter aart te kennen. De geneezing beſtaat „ hierin, dat 'er zweering gekomen zynde in den geheelen „ omtrek der Pestkoel, deze geſcheiden worde van de levendige vaten, waar aanze vastzit, en geheel uitvalle. Want „ noit zal de zelfſtandigheid der Pestkool zelve in etter konnen

maken van baden en zwemmen. 7. Het maakt dikwils een kleine en byna onzichtbaare opening, waar door zich de ſtoffe ontlast; waarſchynelyk, het eige ontlastgaatje van het beurskliertje, het welk verſtopt zynde geweest, geduurende de Ontſteeking, zich by de verettering wederom ontlaat, en gelegenheid geeft tot ontlasting der ſtoffe. Wanneer dit Gezwel zich met verſcheiden verheven punten vertoont, gelyk het doet als het verſcheiden kliertjes in zich beſluit, welken vervolgens doorbreken, wordt het van onze Vaderlanders *Negenoog* genoemt.

(*) *Method. Med. ad Glaucon. Lib.* II. *Charter. Tom.* X. *pag.* 396.

„ nen veranderd worden. Derhalven komen de allerverzag-
„ tendſte middelen hier alleen te pas".

Hier op volgt *Negenoog* 't welk by den Schryver de betekenis is van *Carbunculus*. Dit zegt hy „ is een diergelyk „ ongemak als de eigenlyk genoemde Peſtkool, maar goed- „ aartiger! Thans zyn de Heelmeesters doorgaans gewoon „ dien naam te geven, wanneer namelyk de Huid na zwaa- „ re en doorgaans zeer pynlyke Ontſteeking, met verſchei- „ den gaatjes openbreekt, en 'er door die gaatjes ſtukjes „ van het bedurve Vetvlies uitkomen. En om dat zulk een „ ongemak ſomtyds gezien is negen gaatjes gehad te heb- „ ben, wordt het in ons Land Negenoog genoemd" (*). Vervolgens haalt de Schryver eene plaatſe aan uit CELSUS, waar hy van de *Carbunculus* ſpreekt, welke zegt hy, een verſchillend ongemak van het nu beſchrevene ſchynt geweest te zyn; waarom wy den Lezer met de aanhaaling derzelve niet zullen ophouden, en oordeelen genoeg gedaan te hebben, om te doen zien dat dit Stukje voor geen van de voorgaande behoeve te wyken.

(*) Vreemd ſchynt het dat de Heer van SWIETEN, hier, *Carbunculus* verklaart *Negenoog* te zyn; daar genoegzaam by alle, ten minſte, de beste Schryvers, *Anthrax* en *Carbunculus* woorden zyn van eenerleie betekenisſe, en *Kool* vertaald worden, of Peſtkool, zo als onze Auteur, te voren, het woord *Anthrax* ook verklaard heeft. Wat men door een *Negenoog* verſtaat, heb ik aan 't end van myne voorgaande Aantekening gezegd, en daar uit ziet men, dat *Negenoog* een geheel andet gebrek is dan *Carbunculus*. Het is waar BLANKAART heeft in zyn *Lexic. med.* het het woord *Carbunculus* vertaald *Kool*, *Negenoog*; en dus deze twee gebreken onder elkanderen verwerd; doch dit is niet de eenigſte misſlag in zyn *Lexicon*. En misſchien is w. SCHOUTEN, door het gezach van BLANKAART verleidt: want dees ſpreekt ook van *Anthrax*, *Carbunculus* en *Negenoog*, in eenen adem, en als van een zelfde gebrek. *Verb. van de Gezwellen* pag. 359. De Heer van SWIETEN heeft zynen Meester gevolgd; men vindt naamlyk in de zogenaamde *Praxis Medica* van BOERHAAVE, terſluik uitgegeven, ook *Carbunculus*, door *Negenoog* verklaard. Zie *Pars* II. *pag.* 123.

Me-

Memoires ſur divers Sujets de Medecine. Par M. LE CAMUS Docteur Regent de la Faculté de Medecine, en l'Univerſité de Paris &c.

Verhandelingen over verſcheide Onderwerpen der Geneeskunde. Door den Heer LE CAMUS. In 12mo. *Te Parys* 1760.

Tweede Bericht.

WY hebben, in een voorgaand Berigt van dit Werkje, van den Heer LE CAMUS (*), aangetoond, dat de Schryver een vyand is van veel aangenomen gevoelens in de Geneeskunde, zich niet ontziet dezelven te beſtryden, en de zyne tegen dezelven overſtaande, met groote vrymoedigheid, ter neer te ſtellen en aan te dringen. Het ſchynt dat de Herſenen van ſommige menſchen meer geſchikt zyn, om wonderſpreuken uit te vinden, en voort te brengen, dan gemeene en bekende waarheden te toetſen, en na bevinding van voldoende bewyzen, te omhelzen. Zy ſchynen zekere geneigdheid te bezitten, om altyd denkbeelden voor hunnen geest te hebben, welken hun byzonder, of van hun eige vinding zyn; en met dezen zyn zy dan zo ingenomen, dat geene anderen by hen plaats gegund worden. Te voren hebben wy onze Lezers doen zien, welke gedagten de Heer LE CAMUS van de Herſenen, als het beginſel der Voorttteelinge; en vervolgens wat hy tegen het kooken van Aardgewaſſen heeft. In de *vierde Verhandeling*, welke nu volgt, ſpreekt hy *van het misbruik van Olieagtige middelen in de behandeling van Ziekten.* Het gebruik van Olieagtige Middelen, zegt de Schryver, is zeer gemeen in Hoest, Zinkingen op de Borst enz. Maar deze middelen verlengen en verzwaaren de Ziekten; 1. Om dat de olie niet verteerd wordt, en 2. Om dat ze niet koomt tot de plaatſen, welken men hier mede wil verzagten of ſlap maaken.

1. De olie is een vetagtig lichaam, 't welk wy niet verteeren kunnen, als wy ze in eenige merklyke maate gebruiken. Het blykt, volgens den Heer LE CAMUS, uit den afkeer, welke 'er veele menſchen van hebben, uit een beſlag op de tong, welke 'er na volgt, walging, braaking en de verzwakking van de verteerkracht, welke men 'er van ondervindt. Wil men in eenige gevallen, evenwel, Olieagtige Middelen gebruiken, men moet het dan niet doen volgens de gewoonte, welke tegenwoordig in Frankryk in gebruik

(*) Zie de Letteroefening. IIIde Deel bladz. 166 enz.

bruik is, maar met deze bepaaling van, na verloop van behoorlyke tusschentyd, alleen eenige lepelen vol geeven; en nooit als de Lyder koortz' heeft, of een tegennatuurlyke hitte in de ingewanden. II. De Olie koomt niet tot de plaatsen voor welke men haar geschikt heeft. De meeste gevallen waar in ze gegeeven wordt, zyn Zinkingen op de borst, Hoest en zwaare Verkoudheid. Maar een ieder weet, zegt de Schryver, dat niets door de Luchtpyp kan gaan, welke de kortste weg zou zyn om in de borst gebragt te worden. Een enkele drup hier in vallende, zou een geftadige hoest maaken, tot dat dezelve weder uitgeworpen ware. Derhalven moet de Olie, door de Maag, Melkvaten, en Bloedvaten gaan, om eindelyk gebragt te worden tot het deel welk men 'er door poogt te genezen (*a*). Om dat de Olie Rupsen en sommige gewurmten doet sterven, besluit de Heer LE CAMUS, is het ook nadeelig voor de menschelyke lichaamen. In Klisteeren oordeelt hy dat ze toegelaaten kan worden, om dat ze in de dikke Darmen het kwaad niet kan doen, welk men 'er in de Maag en eerste wegen van te wagten heeft. Maar uit Drankjes welken men van boven geeft, meent hy, dat ze volstrekt moet uitgesloten worden. De ondervinding heeft ons geleerd, zegt hy, dat menschen van Genootschappen, welken volgens een regel van dezelven, geen andere spyzen gebruiken, dan met Olie toebereid, in gevaarlyke Kolykpynen vervallen: waarom ook de Olie in Kolykpynen, en wel zulken als de Schilders krygen, welken met Kolyk van Poitou gelyk staan, veroordeeld wordt (*b*).

De

(*a*) Hoe genegen de Heer LE CAMUS is om wat nieuws en ongemeens te zeggen, is deze zwaarigheid van ouden tyd, en menigvuldig gemaakt. En hier tegen is ook van veelen aangemerkt, dat het wel waar is, dat de Olie voor de borst gebruikt wordende, voor 't grootste gedeelte, door den Slokdarm naar de Maag enz. ga; maar dat, wegens haare taaiheid, iet in den omtrek van den mond blyft kleeven, 't welk alle deelen, welken het raaken kan, vettig maakt, en gevolglyk ook het bovenste van het strottenhoofd, by het welke neerzygende de Lugtpyp hier van ook iet ontfangt, 't welk om dat het niet by een geheele drup gelyk geschiedt, niet alleen zonder ongemak verdraagen wordt, maar wezenlyke verligting aanbrengt. Waarom anders zulk een schielyke verandering, in een kittelenden Hoest, van een klompje Suiker, Drop of Olie, zo dra het maar of doorgeslikt is, of maar in den mond gehouden wordt.

(*b*) Dit strydt zeer tegen het gene de Heer A. DE HAEN aangaan-

De volgende *Verhandeling* is *over de wording van den Steen in het menſchelyk lichaam, en de middelen, om dezelve te vernielen.* De Schryver houdt zich voornaamlyk, of alleen bezig met den Steen der Nieren. Kortelyk koomt zyn gezegde hierop uit: 1. Dat het beginſel van den Steen niets anders is dan een taaije Slym, welke, door eene bepaalde oorzaak, zekere hardheid heeft verkregen. 2. Dat al wat in ſtaat is taaije Slym in 't menſchelyk lichaam te veroorzaaken, en het waterige vogt te verdikken, een aanleidlyke oorzaak tot Steen wordt. 3. Dat de Steenen uit dieren van een andere natuur zynde, dan welke men uit Gewaſſen of Mynſtoffen verkrygt, zy hun eerſte beginſel van geen van beiden kunnen hebben. 4. Dat alle Geneesmiddelen, welken dienen om de taaije Slymen te vernietigen, alleen aan te merken zyn als waare ſteenbreekende middelen. Om zich voor den Steen te behoeden, oordeelt de Heer LE CAMUS het van dienſt te konnen zyn, de drie volgende omſtandigheden in acht te neemen. 1. Niet te wateren, voor dat men eenige beweging gemaakt heeft. Dan mengt zich de taaije ſlym, welke op den bodem der blaaze gelegen is, met de Pis, en gaat te gelyk door den waterweg uit. 2. Niet te wateren liggende of zittende; want, om dat de bodem van de Blaaze dan laager geplaatst is, dan haaren hals, zal de groffſte ſtoffe, welke door haar gewigt altyd naar om laag zakt, in de Blaaz' verblyvende, zich door de warmte van het lichaam konnen verdikken, en een beginſel van een Steen worden. 3. Men behoort waterende, het agterſte gedeelte van de Blaaz' zodanig op te ligten, dat het voorſte het

gaande dit Kolyk heeft aangetekend. Dat Oliën en Vettigheden van veel dienſt zyn in dit Kolyk, zegt hy, leerde ik by de Mynen van *Steirmarb.* De eigenaars van deze Mynen hadden, tot hunne ſchade, ondervonden, dat jaarlyks veelen van het werkvolk aan Beroerte en Kolyk van Poitou ſtierven, tot dat men de raad kreeg van een Kwakzalver, dat zy ſpek met roggen brood moesten eten, eer zy naar werk gingen, 't welk maakte dat men in drie jaaren deze ziekte onder de Graavers niet vernomen hadt. *Ratio Med.* pag. 153. In het vierde Deel van het zelfde werk verhaalt de Schryver, dat hy een man, wiens werk was oud Lood te zuiveren, die een half jaar verſchriklyke pynen van het Kolyk van Poitou hadt geleden, geholpen heeft, door hem alle avonden te geeven twaalf Loot Lyn-olie, en drie Loot Syroop van Slaapbollen, voor eene gift, welke tienmaalen gebruikt werdt. *Rat. Med.* P. III. pag. 248.

het laagſte worde. Ja het zou goed zyn, ſomtyds eens geheel op den buik te gaan liggen, om zo te wateren.

Het opſchrift van de zesde *Verhandeling* is, *Natuurkundige gisſingen over de Natuur-, Oorzaak, en Geneesmiddelen, 't zy voorbehoedende, 't zy geneezende, van de Honds-razerny.* Geene dieren zegt de Heer LE CAMUS krygen dit gebrek van zelfs dan de Honden, Wolven en Vosſen; alle anderen alleen door beſmetting. De reden waarom de eerstgemelde dieren de Dolligheid krygen, wordt geſteld te zyn, om dat zy nooit zweeten. In een hond blyven, derhalve, de Zout en Zwaveldeelen onder het bloed. En hier uit beſluiten wy, zegt de Schryver, dat in deze dieren eene hoofdſtoffe geformeerd worde, welke aan vloeibaare lichtgeevende lichaamen (*) gelyk is; eene hoofdſtoffe welke, als men wil, de electriſche ſtoffe zal zyn, welke niets anders nodig heeft dan wryvinge, of zekere geſteldheden van het onderwerp, om in beweging te geraaken. En dit poogt de Schryver te bewyzen met de ondervindingen, dat men zodanige dieren, in het donker, tegen den loop van het hair ſtrykende, doet vonken. Maar, zegt hy, gelyk men geen ligtgeevende en brandende ſtoffe krygt uit de Pis, dan na dat men dezelve heeft laten uitdampen en gisten; zo zal ook deze zoute en zwavelagtige ſtoffe, welke in het bloed onthouden wordt, geen *Phosphorus* maaken in de honden, dan na dat zy eenigen tyd honger en dorst hebben geleden, na groote vermoeijingen en ſterke hitte uitgeſtaan te hebben; en het gene tegenzeglyk ſchynt, in ſterke vorst, of na dat zy verrot vleesch gegeten hebben: waar in de *Phosphorus* al byna gereed is. Het kwaad door het ſpeekſel van een dollen hond, of ander dier, een mensch aangebragt zynde, vliedt hy, zo dra het eenige merklyke aandoening op hem maakt, het licht, en hy is afkeerig van alle Vogt. Het eerſte van deze twee toevallen wordt dus verklaard: het licht brengt de lichtgeevende gist in beweging, waar door de toevallen verzwaaren, en dit doet zodanige menſchen het licht en alle doorſchynende dingen ontwyken. Het tweede, op deeze wyze: men moet in zulk een beſmet lichaam aanmerken te zyn een brandbaare Stoffe, gelyk kalk, (want de Heer LE CAMUS heeft te voren zoeken te toonen, dat in het gift van de Honds razerny deelen zyn, welken zeer naby overeenkomen met Ammoniak-zout en Kalk,) welke zich met de beſmettende ſtoffe vermengt. Wanneer men, zegt de Schryver,

(*) *Phosphores liquides.*

ver, ongebluschte kalk in zyn hand houdt, zal ze ons niet branden; maar als men 'er water op giet, zal de pyn, welke 'er door veroorzaakt wordt, maaken, dat men het, met haast wegwerpe. Zo ook met gebeten menschen; de vogten maaken een zeer geweldige aandoening op hen, en die boezemt hun een schrik in voor allen drank. De Schryver poogt dit te bewyzen, [want wat is een stelling zonder bewys?] uit het gene men by het openen van zodanige gesturven menschen bevonden heeft. Het bloed in de Slagaderen was zeer vloeibaar en dun, en stremde zelfs niet in de koude lucht. Het vuur doet alles smelten: het zyn dan de vuurdeeltjes welken het bloed van deze elendigen in beweging houden, zelfs na hunnen dood. Onder de behoedmiddelen wordt de indompeling in zee, als het voornaamste voorgesteld, en ook naar de voorgaande redeneeringen van den Schryver verklaard. Een bad van rivierwater, waar in men een deel gemeen zout heeft laten smelten, wordt zo goed geoordeeld als het zeewater. De wond moet gescarificeerd, gekopt of gebrand, en met zeewater verbonden worden. Men moet ook klisteeren zetten van zeewater, en zeewater onder den gewoonen drank van den Lyder mengen: ook nog eenige druppen geest van zout 'er by doende. Maar indien niet tegenstaande de gemelde voorbehoedzelen, de Watervreeze evenwel koome, meent de Schryver, dat de Kamfer het *specifiecq* middel is, om dezelve te boven te koomen. En dit is gegrond op eene aanmerking welke LEMERY gemaakt heeft over de Kamfer, naamlyk: „ De Kamfer „ belet het lichten van de *Phosphorus*, uit Pis bereid, als „ zy 'er mede vermengd wordt; 't welk te verwonderen is: „ want dit mengsel is byna geheelenal vlugge zwavel, wel„ ke schynt overeen te komen met de natuur van de *Phos*„ *phorus*. Daar moet in de Kamfer een soort van zout we„ zen, 't welk de zwavel vast maakt en belet vuur te vat„ ten". De Heer LE CAMUS dringt het gebruik van de Kamfer, derhalve, zeer aan; en zo het iemant van zodanige Lyders niet kan inneemen, moet men hem maar een stuk Kamfer om den hals hangen. De Kamfer vlug zynde zal wel door de fyne openingen van de huid indringen, en ook met de ademhaling naar binnen gaan. Ja de Schryver denkt, dat de Natuur aan de Kamfer zulk eene vlugheid gegeeven heeft, om dat die de Watervreeze hebben, zo bezwaarlyk iet doorslikken konnen. Doch men kan ze ook, op de een of andere wyze ontbonden, door een Klisteer in het lichaam brengen. Men zal misschien verwagten dat de genezing

van

van dit gebrek door de Kamfer met eenige voorbeelden zal bevestigd worden: dit geſchiedt niet, ook heeft het opſchrift van deze Verhandeling niet anders dan Giſlingen over de Natuur, Oorzaak en Geneesmiddelen van de Hondsrazerny beloofd. Evenwel heeft de Heer NUGENT na het afſchryven van dit werk, zegt LE CAMUS, de Kamfer, met goed gevolg in de Watervreeze gebruikt.

In een volgende Verhandeling *wordt berigt gegeeven van eenige Waarneemingen omtrent den ſlag der ſlagaderen, en eenige aanmerkingen gemaakt over den ſlag der Maandſtonden en Aanbeyen.* Hier in geeft de Schryver eenig verhaal welke wonderen ſommigen uit den Aderſlag hebben konnen voorzeggen. Van den ſlag van de Maandſtonden, zegt hy, volgens den Heer MICHEL, *een verdubbelde ſlag by elke derde of vierde klopping, geeft te kennen dat de Maandſtonden zullen voortkoomen. Een verdubbelde ſlag by elke vyfde of zesde klopking* voorzegt, volgens den zelfden, *vloeijing der Aanbeyen.*

De laatſte van deze Verhandelingen is een *Ontwerp om een geſlacht van welgemaakte manſchap te behouden, ſterke mannen te bewaaren voor den landbouw, en het getal der Soldaaten te vermeerderen.* Het Ontwerp beſtaat hier in; de Schryver wil dat men, in plaats van welgemaakte groote en ſterke kaerels ten oorlog te gebruiken, Regimenten zal opregten van gebochelden, kreupelen en eenoogingen, en de eerstgemelde gelegenheid laaten, om kinderen, hun gelyk, voort te teelen. De gebreklyken meent hy, zyn genoegzaam in ſtaat, om tegen den vyand te vegten, nu den ooglog met ſnaphaanen en ſchietgeweer gevoerd wordt. Hy doet zyn best om de zwaarigheden welken hier tegen gemaakt kunnen worden, weg te neemen; doch wy twyfelen zeer of hy krygskandigen en Veldoverſten genoegen zal geeven. Zo wil hy ook dat voornaame mannen geen andere knegts dan wanſchapenen zullen neemen. En om dat de geestelyken ook geen andere dan welgemaakten tot leden aanneemen, en dezen allen ongehuwd blyven, geeft hy in bedenking, of het niet nuttig zou zyn het getal van dezen te verminderen.

Wy hebben onze Leezers wel een kort begrip van deze Verhandelingen willen geeven, om hunne nieuwsgierigheid eens met iet byzonders bezig te houden.

De

De Hollandſche Wysgeer. Vyfde en zesde Deel. Te Amſterdam, by Dirk onder de Linden 1762. *in groot octavo* 276 *en* 248 bladzyden.

MEt de uitgaave van 't vierde Deel van dit geſchrift hebben wy reeds aangemerkt (*), dat in 't zelve de keuze der onderwerpen, door een genomen, wel zo goed was, als in de voorgaande deelen; en even dit mogen wy met nog meerder regt zeggen, van dit vyfde en zesde deel, zo dat het Werk onder de hand beter worde. Het behelst thans in 't geheel 360 Artikelen, betrekkelyk tot verſcheidene Weetenſchappen, en veelerhande ſoorten van onderwerpen; zo dat Leezers van verſchillenden ſmaak in een uur van uitſpanning hier in gereedlyk iets ontmoeten, dat hunne aandagt wekt.

De Uitgeever van dit Werk geeft in een Naberícht, op 't ſlot van 't vyfde deel, te kennen, „ dat het Titelblad van „ RASSELAS, *Prins van Abiſſinien*, by zyn afwezenheid, „ gedrukt zynde, 'er by ongeluk uitgelaten is, *uit het En-* „ *gelsch vertaald*, het welk hy den Leezer verzoekt goed- „ gunſtig te verſchoonen". Wy hebben ons verpligt geoordeeld dit te melden, om dat wy, van dat ſtukje gewag maakende (†), onze verwondering betuigd hebben over het niet aanduiden dat het eene vertaaling was.

Zwaane-Zang van den zeer geleerden Heer Ernst Willem Higt, *op de Kapel binnen Alkmaar, verbrand den* 21 *van Oogſtmaand* 1760. *vervolgens ſchooner herbouwd, en, door den Wel Eerwaarden Heer* Cornelis Stuurman, *plechtig ingewyd op den* 16 *van Wintermaand* 1762. *welke dag de Dichter, als zynde den* 22 *Juny deszelven jaars der ſterfelykheid ontrukt, niet heeft mogen beleeven. Te Alkmaar by* Jacob Maagh 1762. *in groot Octavo, in 't Latyn en Nederduitsch.*

DIt Vers, in 't Latyn van 55 en in 't Nederduitſch van 56 regels, ſtelt op een vloeibaaren trant de lotgevallen der genoemde Kapelle beknoptlyk voor; en ſchoon een Dichtſtukje van dien aart wel meest aanmerkelyk zy voor de inwoonderen van de Stad, tot welke het zelve betrekking heeft, zo verdient dit egter, als het laatſte ſtukje van den beroemden *Higt*, ook de byzondere aanmerking van alle de geenen, by welken de naam van dien Dichter in hoogagting is.

De

(*) Vaderl. Letteroef. I. Deel, bladz. 773.
(†) Aldaar bladz. 286.

De kluchtige Romant, of het Leven der Edelmoedige Comedianten. Naar het Franſche van den Heer Scarron. *Door* N. Heins. *Schryver van den* Vermakelyken Avanturier. *Te Leeuwarden by* H. A. de Chalmot. 1762. *twee deelen in octavo* 532 *bladzyden.*

EEne klugtige beſchryving van de voorvallen van eene troep Comedianten, doormengd met eenige vertellingen. Dit Stukje is doorgaande grappig, men vindt 'er verſcheidene Characters op eene geestige manier in ontvouwd; en 't laat zich in een uur van uitſpanning tot tydverdryf met redelyk genoegen leezen.

---

*Het Masker der Liefde, of de Historie van den Ridder * * *. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam by* S. J. Baalde. *behalven de Voorreden* 183 *bladzyden in octavo.*

EEn verwarde Minnehandel ontſtaande uit eene gemaskerde ſchoonheid, die zich, door haaren Minnaar op verſcheidene wyzen te misleiden, alleszins zoekt te verzekeren van de oprechtheid van zyn hart, en daar in tot wederzydsch genoegen gelukkig ſlaagt. De verwarring, die 't bevallige van deeze Geſchiedenis maakt, is 'er wel in doorgehouden. Men vindt eene dergelyke in 't kort in de vertellingen van *Scarron*, in den opgemelden *kluchtigen Romant*, onder den titel van *Historie van d' onzigtbare Minnares.*

Het waar Karakter der hedendaagſche Avanturiers en Bankroetiers. Te bekomen te Middelburg, by Taillefert *en* Callenfels, *en elders.*

EEne niet onaartige beſchimping van 't gedrag der moedwillige Bankroetiers, die, naa eene verkwistende leevenswyze geleid te hebben, hunnen Boedel aangeeven, om zich weder te herſtellen, en op nieuw den gebraaden Haan te ſpeelen.

LETTER-OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Pſalmos.*

Derde Berigt.

EEn ieder, die ſlegts de minſte ervaarenheid heeft in de Geſchiedenisſen van Gods oude Volk, weet dat de HEERE Israëls Koning en Harpenaar, David, *van de ſchaeps-koijen genomen, en van achter de zogende ſchaepen heeft doen komen, om Jacob ſyn volck, ende Israel ſyne erffenisſe te weyden* (*); en 't is niet onwaarſchynlyk dat hy, in dien vroegeren leevensſtand, toen hy de kudde van zynen Vader Iſaï hoedde, de Dicht- Zang- en Speelkunde beminnende, zich dikwerf verledigd heeft tot Godsdienſtige beſpiegelingen, en 't verkondigen van den lof des Allerhoogſten. Veelligt is zelfs de achtſte Pſalm, (tot aan welks beſchouwing wy in ons voorgaande Berigt gekomen zyn,) een dier Herderliederen van Iſaïs jongſten Zoon. Men mag ten minſte met den geëerden *Venema*, in navolging van anderen, wel zeggen, dat het niet ongerymd zy te gisſen, dat David deezen Pſalm *by Nagt* gedicht heeft, terwyl hy *de nagtwagt hield over de kudde*. De beſchryving van 's menſchen eer en heerlykheid, v. 7, 8 en 9, ontleend van de heerſchappy over 't gedierte, doet ons eenigermaate den ſtyl van een *Herder* erkennen; en 't gewag maaken van *Maan* en *Sterren*, zonder melding der *Zonne*, v. 4, bepaalt onze denkbeelden genoegzaam tot den *Nagt*. Onze Hoog-Leeraar is van gevoelen dat David hier opgeeft de hoofdſomme zyner geestlyke overpeinzingen, waar toe hy geleid was op het beſchouwen der Hemellichten; dat hem als in verrukking deed uitroepen, v. 2; *O HEERE, onſe Heere, hoe heerlick is uwen naem op de gantſche aarde!* enz. terwyl hy door den geest der Prophetie gedreeven wierd, om zyne gedagten over Gods magt, wysheid en goedheid, in deszelfs Voorzienigheid over den mensch doorſtraalende, verder uit te breiden tot de dagen van den Meſsias, en Gods byzondere beſtuuring over denzelven. Vraagt men tot welk tydperk dit Lied dan gebragt moet

(*) Pſ. LXXVIII. 70, 71.

moet worden; hy antwoordt dat de denkbeelden v. 3 en 6 ons leiden tot de eerſte dagen des Nieuwen Testamentes, doch dat het voorgeſtelde v. 7, ons doet denken op de laatſte tyden: en hy merkt verder aan, dat de Propheeten des Ouden Verbonds meermaals, wanneer ze van de Huishouding des Nieuwen Verbonds ſpreeken, te gelyk van het begin en het einde gewaagen, zonder eenige melding van 't geen tuſſchen beiden ſtond voor te vallen. Zyn Hoog-Eerwaarde tragt dit zyn gevoelen over den Propheetiſchen zin van deezen Pſalm vry naauwkeurig te bewyzen; doch ons bepaalde oogmerk en beſtek, het melden inzonderheid der omſtandigheden by welken de Pſalmen gedicht zyn, naar 't gevoelen van onzen Autheur, laat ons niet toe hier over uit te weiden; waarom wy, de herinnering van dit gevoelen genoeg agtende, voortgaan tot het geen hy ons leert, raakende de gelegenheid, by welke het volgende Zangſtuk opgeſteld is.

De negende en tiende Pſalm zyn, volgens de gedagten van onzen Hoog-Leeraar, t'onregt van een geſcheiden, en men heeft, op het voorbeeld der Griekſche vertaaleren, deeze twee Liederen als één Zangſtuk aan te merken. Behalven dat het niet waarſchynlyk is, dat het eerſte Boek, (volgens de tegenwoordige verdeeling 41 Pſalmen behelzende,) aan 't hoofd van alle de Pſalmen des maakers naam zou voeren, uitgenomen in dit Lied; zo toont de t'zamenhang dat deeze twee niet van een geſcheiden konnen worden; want dat het gebed Pſ. IX. 20. begonnen in den Xden Pſalm vervolgd wordt, is uit den inhoud terſtond blykbaar. Doch als men den geheelen inhoud van dit Zangſtuk nagaat, is 't niet min duidelyk, dat het gantſche Lied onmogelyk tot denzelfden tyd en omſtandigheden gebragt kan worden. Het eerſte Lid, Pſ. IX. 1-17, behelst eene dankbaare lofzegging des Allerhoogſten, van wegens het overwinnen der vyanden; en 't tweede Lid, van v. 18 tot het einde van den Xden Pſalm, een ootmoedig gebed om de Godlyke hulp ter verdelginge der vyanden van God en zyn Volk, naa eene korte voorafgaande voorſpelling, v. 18 en 19, van hunnen ondergang. Dit beweegt den geagten *Venema* om dit tweede Lid aan te zien, als een aanhangſel van 't voorgaande, en te denken dat David in 't zelve, door den geest der Prophetie opgeleid wordt tot de toekomende tyden. —— Uit het eerſte Lid kan men zeer duidelyk afneemen, dat deeze Pſalm gedicht zy, naa dat *de berg Zion* tot eene plaats ter handhaavinge van den openbaaren Godsdienst afgezonderd was,

was, volgens v. 12; en naa dat David alle zyne vyanden t'ondergebragt had, naar uitwyzen van den geheelen inhoud: des men moge denken dat David dit Lied opgeſteld heeft, toen hy, als overwinnaar over alle zyne vyanden, over de nabuurige Volkeren heerschte (*), en in dagen van vreede zich verſterkte in zyne hoop, op de geruste en voorſpoedige regeering van Salomon. In deeze omſtandigheden vindt David zich opgewekt, om des Heeren lof met dankbaaren harte te verkondigen, Pſ. IX. 1-17; en dit bezef van deeze wonderbaare verloſsing vervult Davids hart, zegt onze Hoog-Leeraar, met de hoop, dat God op eene dergelyke wyze zyn Volk zal redden, en deszelfs Verdrukkers verdelgen, indien de Godloozen ten eenigen tyde in 't vervolg tegen de Godvrugtigen zouden opſtaan. In dit vertrouwen drukt hy in 't 18de en 19de vers niet alleen deeze algemeene waarheid uit, maar voorſpelt ook tevens, door den Propheetiſchen geest geleid zynde, 't geen in volgende tyden zou voorvallen; als naamlyk Antiochus Epiphanes, en andere Godloozen, tegen Gods Volk woedende, uitgeroeid zouden worden: op welken grondſlag hy dan, van v. 20 tot in 't einde van den Xden Pſalm, een ernſtig gebed uitſtort ter verloſsinge der Godvrugtigen. Het eerſte Lid van dit Zangſtuk is dus betrekkelyk tot David, en zyne bevryding van zyne Vyanden; en 't laatſte Lid voorſpelt de verloſsing der Jooden van onder de verdrukking van Antiochus Epiphanes, in 't begin van de tyden der Maccabeen; welke omſtandigheden van tyden, perſoonen en zaaken zeer naauwkeurig overeenſtemmen, met de ſpreekwyzen die in dit laatſte Lid voorkomen, gelyk onze Autheur in de verklaaring van deezen Pſalm onderſcheiden tragt te doen zien. —— Uit kragt van deeze uitlegging is de geagte *Venema* ook niet geheel vreemd van te denken, dat de woorden *op Muth Labben*, in 't opſchrift voorkomende, tot deeze laatſte geſchiedenis betrekkelyk zyn. Hy erkent dat die woorden hem, niet minder dan anderen Uitleggeren, duiſter zyn; egter waagt hy 't eenige giſſingen deswegens voor te draagen, en wel

(*) Men werpe hier niet tegen het gezegde v. 7, als niet betrekkelyk tot de omſtandigheden van dien tyd; want dit vers, zegt onze Hoog-Leeraar, behoorde vertaald te worden: *De vyanden zyn verdelgt tot verwoestingen in eeuwigheyt, of gantschlyk vernielt; en de vyanden hebt gy uytgeroeyt; haerlieder gedachtenisse is [met] ben vergaen.*

wel ten laatſte, dat men misſchien mag denken, dat die woorden צל־מות לבן zo veel zeggen als, *op den dood des Zoons*, en in laatere dagen, ten tyde der Maccabeen, in 't opſchrift gevoegd zyn: als naamlyk Judas de Maccabeër in den ſlag met Bacchides en Alcimus dapper ſtrydende geſneuveld was, en de Joodſche Natie zich tot het uiterſte gebragt zag; in welke omſtandigheden het Volk waarſchynlyk deezen Pſalm en ſoortgelyke Liederen gezongen zal hebben. —— Zyn Hoog-Eerwaarde is ook van gedagten, dat men, deeze twee Pſalmen dus tot één Zangſtuk maakende, eene voegzaame rede kan geeven van 't gebruiken van 't woord *Higgajon*, dat het 17de vers van den IXden Pſalm ſluit, indien men vooronderſtelt dat de woorden *Higgajon* en *Sela* omgezet zyn. Het woord *Higgajon* naamlyk, eene *geweldige ontroering* des gemoeds aanduidende, wordt als een nieuwe tytel geplaatst, voor den aanvang van 't 17de vers, daar een nieuw Lied begint, dat in den ſtyl van een ontroerd gemoed, als dat van bedrukten en bedroefden, opgeſteld is.

De hier aan volgende elfde Pſalm behelst de plegtige betuiging eenes Godvrugtigen, van zyn vertrouwen op de Godlyke hulp alleen; in een tyd toen alles wanhoopig ſcheen. Hy komt ons voor, als leevende onder menſchen, die na regt noch billykheid zagen, hem alleszins kwelden, en wel inzonderheid moedloos tragtten te maaken. Tegen de zodanigen betuigt hy zyn vertrouwen, aanduidende dat zy hem nimmer tot wanhoop zouden brengen; nadien zyn vertrouwen niet roekloos was; maar ſteunde op de Voorzienigheid en 't Oordeel van den regtvaardigen God, die den oprechten gunſtig zou zyn, maar de Godloozen ſtraffen. —— De ganſche inhoud leidt ons zeer duidelyk tot David in de dagen van Saul; doch 't is niet zo zeker, of dit Lied betrekkelyk is tot dien tyd, toen hy nog aan 't Hof van Saul verkeerde, of wel tot die dagen, toen hy, door de woedende vervolging van Saul tot het uiterſte gebragt, in bedenking nam het land van Israël te verlaaten. Het laatſte egter is waarſchynlykst; het verval des Volks, en 't geweld der Godloozen wordt hier in den hoogſten trap beſchreeven; de Dichter geeft te kennen, dat Gods ſtraf den Godloozen naakt; en hy ſtelt zynen ſtaat ten minſte op 't uiterlyke vertoon, als wanhoopig voor. —— Dit alles beantwoordt volkomen aan de omſtandigheden, in welken David zich bevond, toen hy door de Ziphiten verraaden, en door Saul bezet, begon te denken, om voor een tyd het gebied van Saul te verlaaten, en tot de Philiſtynen te gaan: want behalven

dat

dat toen de Godloosheid op 't hoogst gekomen, en Gods oordeel kort op handen waare; 't was in die omſtandigheden, dat David eenigermaate mogt ſchynen te wanhoopen, wanneer hy tot Saul zeide, 1 Sam. XXVI. 19, *verſtoockt zynſe voor het aengeſichte des HEEREN, die my heden verſtooten, dat ick niet en mach vast gehecht blyven in 't erfdeel des HEEREN, ſeggende, gaet henen dient andere goden:* toen hy, 1 Sam. XXVII. 1, *in ſyn herte ſeyde: Nu ſal ick der dagen een door Sauls hant omkomen, my is niet beter, dan dat ick haestelick ontkome in het lant der Philiſtynen, op dat Saul van my de hope verlieſe, om my meer te ſoecken in de gantſche lantpale Israëls, ſoo ſal ick ontkomen uyt ſyne hant;* en hy ook daadlyk dat oogmerk, gelyk 'er vervolgens verhaald wordt, in 't werk ſtelde. Deeze taal en dit gedrag van David hebben zommigen veelligt ten nadeele van Davids moed en vertrouwen doen denken, en hen bewoogen om zynen ſtaat als hooploos te beſchouwen: en in die omſtandigheden heeft hy waarſchynlyk dit Lied gedicht, om deezen laster van zich te weeren, en zyn vertrouwen op God, waar in hy geenszins bezweeken was, te betuigen.

Maar ſchoon dus deeze Pſalm bepaaldlyk zyn opzigt hebbe tot die omſtandigheden van David, men kan egter, zegt onze Hoog-Leeraar, denzelven ook gevoegelyk overbrengen, tot de tyden der verdrukkinge door Antiochus Epiphanes; ja men mag denken, dat de Geest, door David ſpreekende, den Dichter indiervoege geleid heeft, dat hy in zyn voorbeeld die tyden affchetſte; nademaal de ganſche inhoud daar mede eigenaartig overeenſtemt.

Wat nu verder den twaalfden Pſalm betreft; de opletende *Venema* twyfelt niet of dezelve is kort naa den dood van *Samuel*, en met betrekking tot dien tyd, opgeſteld, doch hy is tevens van gedagten, dat dit Lied een verder uitzigt heeft, op de dagen van den Meſſias. Deeze Pſalm begint met eene klagt tot God over 't kleine getal der Godvrugtigen, en de groote menigte der Godloozen; en wordt beſlooten met eene erkentenis der oprechten van de zuiverheid van des Heeren Woord, en eene betuiging van hun vertrouwen op Gods regtvaardig oordeel; gegrond op eene hier tuſſchen gevoegde belofte, van de verdelging der Godloozen en bevryding der Godvrugtigen. —— Onze Hoog-Leeraar vindt in de nadere beſchouwing van deezen inhoud eenige kenmerken, die den bedorven ſtaat, en andere, die de zuivering der Kerke aanduiden: en deeze kenmerken zyn, gelyk hy oordeelt, van dien aart, dat ze in een flaauwen zin

beantwoorden aan de omſtandigheden der Kerke op den dood van Samuel, maar in een verhevener zin ſlaan op den toeſtand der zaaken even voor en met de komst van Christus. —— De dood van Samuel, zegt hy, en de klagt der Godvrugtigen, dat het nu met hun gedaan was, dat de School der Propheeten, de voedſterplaats der Deugdsgezinden, waar van hy de inſteller en voorſtander was, nu ſtond te vervallen, ſchynt aanleiding gegeeven te hebben tot het dichten van dit Lied: en 't is waarſchynelyk dat daar op met den aanvang gedoeld wordt; ſlaande het afgebrokene begin eigenaartig op het berigt dat David van Samuels dood ontving. Maar David, hier op 't oog hebbende, wordt door den Geest der Prophetie vervoerd, en dezelve beſtuurt de overleggingen des Dichters op zodanig eene wyze, dat hy de tyden van den Meſſias, die door de zynen eenigermaate afgeſchaduwd werden, ſchetſe. Men heeft derhalven in 't verklaaren van deezen Pſalm de tyden van David en die van den Meſſias gelyklyk in 't oog te houden; doch in diervoege, dat men gedagtig zy, dat die van David ſlegts aangeroerd, en die van den Meſſias eigenlyk beſchreeven worden.

Met opzigt tot den dertienden Pſalm, die ook door zommigen tot de Euangeliedagen, en wel tot de tyden kort voor de *Hervorming* gebragt wordt, is zyn Hoog-Eerwaarde van andere gedagten. Hy vindt in dit Lied geen onderſcheidend kenmerk van die dagen, noch van de Christelyke Kerk, en de ganſche inhoud bepaalt hem tot den tyd van David zelven. Uit alle de ſpreekwyzen in dit Dichtſtuk voorkomende kan men zeer duidelyk afleiden, dat de Dichter zich onder de ſcherpſte vervolgingen van zynen Vyand bevond, en wel in zo ver dat hy niet alleen gevaar liepe van 't leeven, maar zich zelven, door de langduurigheid en hevigheid der vervolginge, begonde aan te zien, als van God verlaaten; zo dat hy, uit vreeze van voor zynen Vyand te moeten bukken, in eene doodlyke droefheid gevallen waare, die niet veel van wanhoop verſchilde. In deezen ſtaat ſtort hy hier zyne bittere klagt voor God uit, en wendt zich daar op tot het gebed; ſmeekende om verligting zyner droefheid, en moedgeeving in deeze omſtandigheden; op dat hy niet wanhoopend ſneeve, en zyn Vyand zich verblyde; maar hy in tegendeel op de Godlyke redding vrolyk zinge. —— Dit bezeffende en de geſchiedenis van David nagaande, ſchynt het in den eerſten opſlag niet vreemd hier te denken op Davids vlugt voor Abſolom; maar als men nagaat dat hy ſpreekt

van

van eene langduurige vervolging, waar in hy vrugtlooze raadſlagen ter reddinge had genomen, v. 2 en 3, zo is 't blykbaar dat dit Lied hier toe niet betrekkelyk zy, maar gebragt moet worden tot de dagen van Saul, die hier ook ſchynt bedoeld te worden onder den naam van *vyand*, welke benaaming, volgens 1 Sam. XVIII. 29, met meerder regt tot Saul dan tot Abſolom gebragt kan worden. Doch dit vastgeſteld zynde, zo blyft de vraag nog, tot welke omſtandigheden in die dagen behoort dit Lied? men zou mogen denken, om Davids ontkomen uit de handen der Philiſtynen, en zyne verſchuiling in de ſpelonk van Adullam, voor dat zyne vrienden en medgezellen zich by hem gevoegd hadden, 1 Sam. XXII. 1; was 't niet dat het bovengemelde uit vers 2 en 3 ook hier tegen ſchynt te zyn. Dit beweegt den oplettenden *Venema* om bepaaldlyk te denken, op dien tyd toen David overlei om tot de Philiſtynen te vlugten, toen hy *in ſyn herte ſeyde: Nu ſal ick der dagen een door Sauls hant omkomen.* 1 Sam. XXVII. 1. Dat David zich ten dien tyde in zodanige omſtandigheden, als hier aangeduid worden, bevond, is uit de aangehaalde plaats blykbaar; en men mag dus denken, dat dit Lied gedicht is kort voor den elfden Pſalm. Veelligt heeft men uit hoofde van dit Dichtſtuk, en de kort daar op volgende vlugt van David tot de Philiſtynen, ten kwaade van hem beginnen te denken; en David heeft dan daar op den elfden Pſalm gedicht, om zyn onwankelbaar vertrouwen uit te drukken, gelyk boven aangemerkt is.

Godvrugtige Beſpiegelingen van den Oçeaan, van den Oogſt, over eene Ziekte en 't laetſte Oordeel, en onder het wandelen door een Bosch; in Vyftien Brieven aan Goede Vrienden vervat: door Richard Pearſall, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums te* Taunton *in* Somerſetshire. *Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam by* Pieter Meijer MDCCLXIII. *behalven de Voorreden enz.* 384 *bladzyden in groot octavo.*

DEeze Beſpiegelingen van den ſtigtelyken *Pearſall* zyn in den bekenden ſmaak van den Godvrugtigen *Hervey* geſchreeven; doch met dit onderſcheid, dat zyn Eerwaarde zich meerendeels onthoudt van dien zwellenden ſtyl, welke ons in de ſchriften van den laatstgenoemden doorgaande voorkomt. Het kan zyn, dat ze, uit kragt hier van, aan zommigen, die met de ſchryfwyze van den Heer *Hervey* ge-

heel ingenomen zyn, minder behaagen; doch wy twyfelen niet, of zy, die gewoon zyn hunne aandagt op zaaken te vestigen, zullen 'er wel zo veel genoegen in vinden: nadien onze Schryver over 't algemeen minder uitweidt, het natuurlyke duidelyker ontvouwt, en 't Godsdienstige wel zo bondig voorstelt. Tot een voorbeeld van 's Mans schryfwyze diene zyne volgende bespiegeling over de Visschen.

„ Wie zou zich ooit verbeelden, dat 'er schepselen wa-
„ ren gelyk de *Visschen*, indien hy ze nimmer had gezien?
„ Wanneer men aen een Wysgeer, die enkel wist van de
„ dieren welke den grond betreden, en op dezelfde wyze
„ ademen gelyk de aerdelingen doen, voorstelde, dat 'er
„ een soort van maeksels is in de Zee, dierwyze gevormd,
„ dat zy 'er in leven, zich bewegen, gezond en vrolyk zyn,
„ hunne soort voortzetten, en met gemak en vermaek alle
„ de dierelyke verrigtingen oeffenen konnen; zou hy de
„ zaek niet als een Philosophischen droom verwerpen? En,
„ redekavelende uit de gevolgen welke eene duiking onder
„ het water voor een aenmerkelyken tyd in ons te wege
„ brengt, zou hy niet zeggen, dat zulks volstrekt onmoge-
„ lyk was? En evenwel is het waer. Zulks, door het by-
„ zonder maeksel van de werktuigen der inademing, by
„ hunne kieuwen, de lucht by de visschen word ingeno-
„ men, terzelfder tyd als 'er het water word uitgesloten.
„ —— En gelyk elk schepsel van 't redenlooze geslagt in
„ de werelt komt met een soort van kleeding, zoo heeft de
„ maker der Natuure in dezen opzigte ook zorg gedragen
„ voor dit deel van zyn groot huishouden, en het in staet
„ gesteld naer deszelfs byzonderen stand en gelegentheit.
„ Eenige zyn, om zoo te spreeken, in buffelsleêr gekleed,
„ als overtrokken met een dikken opperhuid: en sommige
„ zyn gedekt als met een maliënkolder. Dus verschynt de
„ Krab, Kreeft, Oester, en all'-de soort van schelpvisch,
„ in eene vastgeklonkene wapenrusting, welke, schoon
„ niet tot zeer veel bewegens geschikt, hen echter bevei-
„ ligt: en de VOORZIENIGHEIT brengt hen hun voed-
„ sel. Andere hebben een veel ligter en gemakkelyker dragt
„ tot dekstel. Met deze is het geschubde soort omhangen:
„ en dit kleed, als een oppergewaed, schynen zy te kon-
„ nen opendoen of sluiten, naer tydsgelegenheit en ande-
„ re omstandigheden. Ook zyn de wortels dier schubben
„ gehecht in eene vette zelfstandigheit, welke, met eene
„ slym of olieagtige stof de buitenzyde besmeerende, hen
„ helpt om zich te verdeedigen tegen de koude, die in het

„ ge-

„ gewest hunner geboorte op zeer veel tyden tot eene ge-
„ weldige overmaet ſtygt.

„ Daerby: het zou voor een Philoſooph, die nimmer een
„ *Viſch* gezien had, eene groote tegenwerping zyn tegen
„ zoodanige wezendheden, dat het zelfde ſoort van *Oogen*,
„ welke andere ſchepſelen hebben, hen van geen dienst kon-
„ nen zyn; dewyl de middelſtof, door welke zy zien, ver-
„ ſchilt, en de breking van de lichtſtraelen onderſcheiden
„ is, als uit het ylder tot een dikker element overgaende.
„ Doch hier zal hy vinden, dat de Altyd-wyze VOORZIE-
„ NIGHEIT byzonderlyk zorge droeg. Die voorzorg is
„ blykbaer en verwonderlyk in de *Vorſchen*, *Vogels*, *Spin-*
„ *nen*, en *Mollen*, welke alle oogen hebben, die met de on-
„ ze, en elk met die van de andere, verſchillen, gepast
„ naer de plaetzen van hun verblyf, en de manieren van hun
„ beſtaen en onderhoud. Dezelfde bezorging verdient on-
„ ze opmerking in de *Viſchen:* want hunne gezigttuigen zyn
„ dierwyze ſaemgeſteld, dat zy bekwaem zyn om te beant-
„ woorden aen alle de ſaemenloopingen en buigingen der
„ ſtraelen, welke door de verandering en golving van de
„ waterige middelſtof, en de brekingen derzelve, veroor-
„ zaekt konnen worden (*). Zulks wy met IOB mogen
„ zeggen: *waarlyk! vraag toch de Beeſten, en elk-een van die*
„ *zal 't u leeren —— ook zullen 't u de Viſchen der Zee ver-*
„ *tellen. Wie weet niet uit alle deze, dat de Hand des HEE-*
„ *REN dit doed?* (†).

„ D'er is iets wonderbaers in de *Beweging* der Visſchen.

„ Ik

„ (*) Laet de onderzoeklievende Lezer, ingeval hy eene byzon-
„ dere voldoening wegens dit ſtuk wenscht te ontfangen; den
„ *Godsdienſtigen Wysgeer* (*Religious Philoſopher*,) II Boek, pag.
„ 670. in 't Engelsch raedplegen. Alwaer de Schryver toont,
„ dat de lichtſtraelen in het oog der Visſchen, (alzoo hen de
„ eerſte ſaemenloop, die wy in de waterige vogtigheit onzer oo-
„ gen hebben, ontbreekt,) noodwendig elkander voorby zou-
„ den moeten ſchieten, en niet in ſtaet zyn om by een verga-
„ derd op den grond van 't oog te vallen. Maer dat de VOOR-
„ ZIENIGHEIT om zulks te verhelpen, dewyl de Visſchen
„ geene brillen konnen dragen gelyk onze oude luiden, het kri-
„ ſtallyne vogt van hunne oogen in een ronder vorm en van
„ kleinder omtrek gegoten heeft. En dezerwyze moet 'er, vol-
„ gens de regels der Gezigtkunde, een grooter breking zyn in
„ den ſaamenloop der ſtraelen: terwyl 't geen by ons in twee rei-
„ zen geſchied, by hen in eens gedaen word.

„ (†) *Job XII vers 7 en 8.*

„ Ik zie tans inzonderheit op die van het ronde ſoort, [in
„ onderſcheid van de Platvisch den naem van Rondvisch
„ dragende;] welke, hoe meer men 'er op let, hoe ver-
„ wonderlyker zy ſchynen. 't Zy ik ze op den eenen tyd
„ voorwaers zie ſnellen gelyk een pyl uit de boge; 't zy op
„ andere reizen met het grootſte gemak naa boven ſtygen
„ tot aan de oppervlakte der wateren, en by de minſte ver-
„ raſſching ſnellyk nae den grond ſchietende; 't zy men ze
„ eindelyk nu ter regter; dan ter ſlinkerzyde zich ziet wen-
„ den en draeien: en dat alles met eene levendigheit en
„ raschheit, die de afgeregtſte perſoon onder ons onmoge-
„ lyk kan naevolgen. Hunne voortgaende beweging is ten
„ deele toe te ſchryven aen de gedaente, maer hoofdzake-
„ lyk aen de zagte, buigbaere en veeragtige ſpieren van den
„ *Staert* (*). Wat aengaet het geen wy de *Vinnen* noe-
„ men; ſchoon eenige deswegen eene misvatting hadden,
„ als of zy meer toebrengen dan zy waerlyk doen, tot de
„ voortgaende beweging van den visch, zy dienen tot zeer
„ edele en noodzakelyke eindens. Was het niet eigen aen
„ deze ſpieragtige vliezen van de borst, zich te richten en
„ op te houden, het arme ſchepſel zou in 't geheel geen
„ ſteunſel oft ſtevigheit hebben; het zou heen en weêr
„ waggelen, en mogelyk t'onderst boven op zyn rug val-
„ len. Maer dezerwyze van vinnen voorzien, keert het
„ zich den eenen of anderen weg, om zich voedſel te be-
„ zorgen, of het aennaderend gevaer t'ontvlieden: en ter-
„ wyl het dus te werk gaet, met welk eene afgeregtheit
„ weet het een van zyn vinnen ſtil te houden, terwyl de
„ andere gebruikt word? even gelyk de ſchuitevoerder op
„ de *Theems*, wanneer hy zyn boot of ſchuit nae den oever
„ toe, of daer van af, werken wil, den eenen riem gebruikt,
„ terwyl de ander ſtil legt.

„ [Wyders:] de *Ryzing* en *Val* der Visſchen in het water
„ is nog verwonderlyker. Wy alle weten, dat de lichae-
„ men

„ (*) Een der Bewegings-Wetten van den Heer ISAAK NEW-
„ TON is, dat de werking en wederwerking tusſchen de lichae-
„ men gelyk ſtaet in tegengeſtelde richtingen. Op dezen grond-
„ ſlag is het, dat de Visſchen zwemmen; nademael als 'er op
„ het water in zekere richting gewerkt word, het den visch in
„ een recht tegenoverſtaende richting beweegt. Hoewel ſommi-
„ ge zich niet konnen onthouden van te denken, dat 'er iets in
„ van eene ingeſchapene kragt in het ſchepſel zelf, dat bezwaer-
„ lyk te beſchryven valt.

„ men in eenige vloeiſtof, 't zy dan lucht of water, zullen
„ zinken of opſtygen, overeenkomſtig met de byzondere
„ of vergelekene zwaerte derzelve. Nu begryp ik, dat het
„ gewigt van een visch, in zyn natuurlyken ſtaet, grooter
„ is dan zo veel waters; en bygevolge zou hy noodzakelyk
„ moeten zinken, en nooit weder boven konnen komen.
„ Om dit mangel te verhoeden in het ronde ſoort van visch,
„ heeft de Alwyze en Goedertierene Schepper een lucht-
„ blaes in den buik van de visſchen geplant: en zy hebben
„ een vermogen, om deze blaes met de uitwendige ſpieren,
„ naer goedvinden, ſaem te trekken of te verwyden, en al-
„ zoo hunne byzondere zwaerte tot dezen of dien graed te
„ vermeerderen; waer door zy een koers konnen nemen die
„ hen behaegt, 't zy dan hoog en nae boven, 't zy laeg en
„ nae beneden. 't Is u bekend, dat veele dezelfde proef
„ hebben genomen die BELLINI in 't werk ſtelde: zy ſneden
„ eenen visch open, en namen zyne met lucht gevulde blaes
„ weg; het gevolg waer van was, dat, ſchoon het arme
„ ſchepſel nog zeer veele weken bleef leven, het nae den
„ grond zonk, en in 't geheel niet in ſtaet was om nae bo-
„ ven te klimmen. Met een woord dan: wie kan nalaten
„ by deze en in eene menigte van andere gelegenheden, uit
„ te roepen: *Hoe groot*, hoe veelvuldig, *zyn uwe werken, ô*
„ *HEERE! Gy hebt ze alle met wysheit gemaakt* (*). Ik kan
„ my in dezen niet onthouden, van te bidden, dat 'er in
„ myn hart even alzoo eene redelyke en goddelyke wysheit
„ moge geplant worden, op dat ik bekwaem zy tot alle en
„ iedere bezigheit daer my myn kring van leven toe roept!
„ En ô mogt ik byzonderlyk in ſtaet worden geſteld, om
„ myzelven in de oeffening van een heilig verlangen uit te
„ ſtrekken, en dezerwyze van de laegte der Aerde nae den
„ Hemel op te ſtygen!

„ Eindelyk, de Vrugtbaerheit van de Visſchen trok ook
„ mynen aendagt nae zich: dewyl GOD de HEERE daer
„ door zoo wonderdaediglyk zorg heeft gedragen voor de
„ inwoonders van beide de elementen. De vrugtbaerheit
„ van veele Landdieren is zeer aenmerkelyk: maer wat is
„ deze, by de vermenigvuldiging van het ſoort der ſchepſe-
„ len, dat ik tans beſpiegel? „ Hier is een blyk en zinne-
„ „beeld van uwe Milddaedigheit! ô GOD! die alles ver-
„ „zorgt! Wanneer Gy uwen Zegen uitſpraekt over de wer-
„ „ken van uwe Hand, onderſcheidde Gy de Visſchen van

„ „de

„ (*) Pſ. CIV. 24.

„ „de overige, en deedt 'er eenen nadruk by. En daer Gy
„ „aen andere ſchepſelen last gaeft, om vrugtbaer te zyn en
„ „zich te vermenigvuldigen, zoo keerde Gy u tot de wa-
„ „teren en zeide: *dat de Wateren* OVERVLOEDELYK
„ „*voortbrengen een gewemel van levendige zielen* oft ſchepſe-
„ „len"! (*) —— En ô! hoe groot, hoe kragtig uitwer-
„ kende, is de invloed van dezen Zegen, tot op den huidi-
„ gen dag? Inderdaed, in de vroegere eeuwen van de we-
„ relt, wiert 'er zoo veel om gedagt, dat het tot een ſpreek-
„ woordelyk gezegde wiert, om in dezer voegen eenen by-
„ zonderen, een meer dan gewoonen, aenwasch van men-
„ ſchen uit te drukken. Zulks Aertsvader JAKOB bad en
„ wenschte, dat EPHRAIM en MANASSEH *vermenig-*
„ *vuldigen* mogten *gelyk de viſchen* (†). —— Wat voor-
„ raed word 'er door zoodanigen aenwasch te wege gebragt?
„ Hoewel 'er ieder jaer een grooten oogst word ingezameld,
„ is 'er nogtans geen gebrek: de verwoesting of verteering
„ is geweldig; maer des te verbazender is de vermenigvul-
„ diging. De overlevende van 't geſlagt zyn rykelyk ge-
„ noegzaem, om nieuwe menigtens te verſchaffen; niet te-
„ genſtaende de visſcheryen zoo veelvuldig zyn, en jaer-
„ lyks hervat worden, met toeneeming van arbeid, aental-
„ len en bedrevene konst (§).

De

„ (*) Gen. I. 20.

„ (†) Gen. XLVIII. 16. Het Hebreeuwsch ידגו word alleen
„ te dezer plaetze, gelyk ik meen, gevonden en gebezigd. Maer
„ het heeft waerſchynelyk zynen oorſprong van den Radix of
„ wortel דג *een visch*. Men hoore BUXTORF: ידגו *fœcundari*
„ *more piscium*, *nam a* דג piscis, *verbum formatum; ut Hebræi*
„ *tradunt*. [„ JIDGOU zegt *dat zy vrugtbaer zyn op de wyze der*
„ „*viſſchen*; want het werkwoord is van DAAG *een visch* geſor-
„ „meert, gelyk de Hebreen ons overleveren.] Zie ook de *Relig.*
„ „*Philoſopher*, Vol. II. pag. 674.

„ „(§) Hoe groot ook [zegt de Abt DE LA PLUCHE] het ge-
„ „tal moge zyn van *Kabeljauw*, 't welk dit jaer door menſchen
„ „gegeten, en van andere visſchen verſlonden is: het over-
„ „blyffel van dien ſtam is altoos genoegzaam om dezelfde hoe-
„ „veelheit een jaer of twee vervolgens te leveren; en dit is on-
„ „betwistelyk betoogd. Als ik my begaf om de haven van
„ „*Dieppe* te zien bragt men my een zeer fyne Kabeljauw; doch
„ „merkelyk kleender dan die wy van by de groote bank krygen.
„ „Ik was nieuwsgierig, om de eiertjes [ofte afzonderlyke bol-
„ „letjes,] daer de kuit uit beſtaet te tellen. Ten dien einde
„ „nam ik zoo veel van dezelve als met elkander een dragma

„ „wo-

De Kerkelyke en Joodſche Geſchiedenisſen verkort, verknogt met zeer veele aanmerkelyke Waereldlyke Gebeurtenisſen, voor zoo verre dezelven invloed hebben op de in de Kerke voorgevallene Zaaken. Van den beginne der Waereld tot op deezen tegenwoordigen tyd. Door Pieter Jan Entrop, *Litmaat der Gereformeerde Gemeente binnen Amſterdam. Te Amſterdam by* Pieter Jan Entrop 1762. *behalven de Opdragt enz.* 400 *bladzyden in octavo.*

DIt Korte Begrip is in twaalf Afdeelingen verdeeld; de eerſte neemt een aanvang met de Schepping der Waereld; de tweede met de Zondvloed; de derde met de verdrukking der kinderen Israëls naa den dood van Joſeph; de vierde met Israëls intogt in Canaän; de vyfde met de regeering van Rehabeam; de zesde met de Babiloniſche wegvoering; de zevende met de tyden der Machabeen; de achtſte met Christus geboorte; de negende met Conſtantyn den Grooten: de tiende met de opkomst van Mahometh; de elfde met Karel den Grooten; de twaalfde eindelyk begint met den tyd der Reformatie, (bevestigd met de Pasſauſche Vreede,) en gaat voort tot op den tegenwoordigen tyd. Deeze verdeeling is regelmaatig, en de voornaamſte gevallen van ieder tydperk worden in dit Werkje in eene voegzaame orde voorgeſteld; doch de Schryver is in verſcheidene opzigten ruim breedvoerig genoeg, ja weidt zomtyds uit over byzondere geſchiedenisſen, en doet alleszins een geest van partydigheid doorſtraalen, dat naar ons inzien niet beantwoordt aan de natuur van zyn Geſchrift. Een Kort Begrip,

„ „wogen: en drie van het gezelſchap aengezet hebbende tot
„ „het tellen, en toen de geheele kuit weegende, bedroeg de
„ „byeengereekende ſom *negen millioen, drie honderd* en *vier en-*
„ „*veertig* eiertjes". *Spectacle de la Nature.* Vol. I. pag. 231.
„ van de Engelſche Overzetting. Een nog laeter Schryver gaet
„ veel verder als hy zegt: „ dat in den hom van een eenige Ka-
„ „beljauw tienmael meer levendige ſchepſelen zyn dan inwoon-
„ „ders in *Europa*, *Aſia*, *Afrika* en *Amerika*, voor toegeſtaen
„ „nemende, dat alle de deelen van de werelt, zoo zeer be-
„ „volkt zyn als *Holland*, dat ver is van 't minst bevolkſte te
„ „wezen. Zie: *Hymn to the Creator*, oft *Lofzang aan den Schep-*
„ „*per*, pag. 38 in 't Engelsch, Aentekening 7." [In eene Aan-
„ tekening van HERVEY 's *Theron en Aſpaſio*, IV Deel bladz.
„ 43. vindt men, gelyk ook in den tekst aldaer, dit nader be-
„ vestigd en uitgehaeld.]

grip, geſchikt ten dienſte der Jeugd, en min geoefenden, (gelyk onze Schryver te kennen geeft, dat hy dit bedoelt,) dient, onzes oordeels, te gelyk volledig en beknopt te zyn; en in een Kerklyken Historie-ſchryver is onpartydigheid een groot vereischte.

Traité de l'Education corporelle des Enfans en bas âge, ou Reflexions-pratiques ſur les moijens de procurer une meilleure conſtitution aux Citoijens. Par M. DES-ESSARTZ. Docteur en Medecine.

Van de Opvoeding der kinderen, zo veel het lichaam aangaat; of geneeskundige Aanmerkingen over de middelen om burgers van eene maatſchappye een beetere geſteldheid te doen krygen. Door den Heer DES-ESSARTZ. M. Dr. *Te Parys*, by Jean Thomas Herisſant, 1760. *groot* 12*mo* 419 *bladz. zonder de Voorreden en het Register.*

DE Schryver van dit Werk, is, in zyne Voorrede, zeer ernſtig tegen het algemeene gebrek van verzuim der Ouders aangaande de opvoeding en het beſtier van hunne kinderen, welk in Frankryk, voornaamlyk te Parys, plaats heeft. Men geeft de kinderen aan Minnen over, zonder dat men byna onderzoek doet, van welke hoedanigheden de Minnemoeders zyn, of hoe zy de aanvertrouwde kinderen behandelen; waar van hy de kwaade gevolgen aanwyst. Ook wil hy dat de jonge Juffrouwen een geregelde Levenswyze houden, om gezonde kinderen te konnen voortbrengen; waar toe de manſchap niet minder verpligt is. De Verhandeling zelve is verdeeld in Hoofdſtukken, en de Hoofdſtukken wederom in mindere verdeelingen. In het eerſte ſpreekt de Schryver *van de zorge welke een zwangere Vrouw moet draagen voor haare vrucht.* Zy moet zich wagten voor ſtooten en vallen, en al wat aanleiding zou konnen geeven tot kwetzing van de teedere vrucht; zich niet naauw rygen om de zwangerheid voor de oogen der menſchen te bedekken; of met den hals bloot gelaaten in de open lucht gaan wandelen. Ook moeten zodanige vrouwen zich niet, in tegendeel, alle beweging onttrekken, en in haar kamer opſluiten. Matig te eten en te drinken is voor alle menſchen noodig tot bewaaring van de gezondheid, maar inzonderheid voor zwangere vrouwen; om dat door misſlagen, hier in begaan, zy en haare vrucht beide in gevaar gebragt worden. En dit moet niet alleen op de maate maar

ook

ook op de verkiezing van ſpyzen, ligtverteerbaare, naamlyk, voor anderen, toegepast worden. De Heer GEOFFROY heeft aangemerkt, zegt de Schryver, dat een onmaatig gebruik van Koffy dikwils een Miskraam veroorzaakt (*). De wyn moet voor haar met twee derde deelen water gemengd worden. Zy moeten zich niet aan koude en guure lucht blootſtellen; om dat zy hier door ligt toevallen konnen krygen: ook niet zich den geheelen dag by het vuur houden, waar door haar lichaam te veel uitgedroogd en zwak wordt, 't welk ook tot de vrucht overgaat. Het ſlaapen en waken moet insgelyks maatig zyn, hoewel een zwangere vrouw wel eenige meerdere rust gegund mag worden. Het ryden over ongelyke wegen is niet zonder gevaar van miskraaming. Het danſen wordt geheelenal verboden. De vreemde lusten moeten, volgens den Schryver, in het begin tegengegaan worden, wanneer ze doorgaans wel te overwinnen zyn. En hy verdryft de vreeze dat de kinderen blyken zouden draagen van de niet ingevolgde lust; om dat men veele kinderen ziet gebooren worden zonder eenig zodanig teken, ſchoon de moeders van vreemde lusten aangegrepen, dezelven niet hadden konnen voldoen; en met tekenen, waar van de moeders van geen zodanige lusten aangedaan waren geweest. En de Vrucht loopt meer gevaar by het gebruiken van kwaad onverteerbaar voedſel door de moeder, dan by de onthouding van zodanige dingen. Heeft de zwangere geen vermogen om haare lusten te doen verdwynen, moet zy zich tot een Geneesheer wenden. Zodanige lusten door eenige ongeſteldheid in 't lichaam ontſtaan zynde, kunnen ook door middelen tegen die ongeſteldheid weggenomen worden.

Het tweede Hoofdſtuk heeft tot opſchrift, *van het gene omtrent een eerstgebooren kind moet waargenomen worden.* In het eerſte Lid van dit hoofdſtuk wordt geſproken *van den ſtaat der vaste en vloeibaare deelen.* In het tweede, *wat men aan een kind hebbe te doen op den eerſten dag van zyne geboorte.* In het derde, *van de manier van het kind te bakeren.* Hier kant zich de Schryver, met veel anderen, tegen het beklemmen van de armen en beenen van de kinderen, en inzonderheid wanneer de leuyers met een zwagtel omwonden worden, om wel aan te ſluiten. En hy is van gevoelen, dat ſommige kinderen hier uit ſcheeve beenen krygen, waar van men de oorzaak gemeenlyk in de Engelſche Ziekte,

(*) *Mat. Med. Tom.* III. pag. 308.

te, of in eenige ongeſteldheid van de vader of moeder zoekt; dat de onzichtbaare uitwaaſeming door de huid geſtremd wordt, en het kind dus meer dan anders moet wateren, en uitſlag over het lichaam krygt; de Ademhaling belemmerd wordt om dat de Spieren van den buik, en de Ribben geen vrije beweging hebben. Ook kan dit aanleiding tot darm-Breuken geeven. De kinderen zo gebakerd en bewonden zynde, worden dan ook niet dan op gewoone tyden losgemaakt en verſchoond, waar door ze dikwils lang nat en in hunne vuiligheid liggen, en veel ongemak lyden. De Heer DES-ESSARTZ verwerpt niet het bakeren in 't geheel, maar wil alleen dat men de kinderen niet te veel klemme, en de leden, van vroeg af, althans na de eerſte vyf of zes dagen der geboorte, eenige vryheid laate; en hy verſterkt zyn gezegde met voorbeelden van de wilde volkeren, die hunne kinderen ongebakerd laaten, en zelden eenige wanſchapenheid van leden hebben. Het vierde Lid handelt *van de wieg en het liggen der kinderen.* De Wieg is een zeer bekwaam werktuig om kinderen in te doen ſlaapen, en ook om een zagte beweging te maken. Maar het is kwalyk gehandeld, zegt de Schryver, het kind door wiegen te willen doen ſlaapen, als het de moeder of voedſter best gelegen koomt, ſchoon het kind eenig wezenlyk beletſel heeft, waar door het niet kan of niet moet ſlaapen. Als kinderen, die van natuure veel ſlaapen, ontydig ontwaaken en ſchreeuwen, hebben zy eenig ongemak of behoefte, welk weggenomen of vervuld moet worden, en dan zullen ze zonder wiegen of ſterk wiegen ſlaapen. En zulk eene ſlaap zal natuurlyk zyn, en tot gezondheid en groei van het kind ſtrekken; daar het ſlaapen door ſterk wiegen alleen een gevolg is van bedwelmde Herſenen, waar van het kind nadeel kan lyden, en merklyke toevallen krygen. Men verbiedt de voedſters de kinderen by zich te bed te leggen, uit vreeze dat zy zich in den ſlaap omkeerende, het kind onder hun lichaam mogt koomen en geſmoord worden. En de geestelykheid heeft eene inſtelling, zegt de Schryver, van de *Abſolutie* te weigeren aan vrouwen die de kinderen, voor dat ze drie jaaren oud zyn, aan haar zyde te ſlaapen liggen. Maar in 't algemeen wil hy ook, dat men de kinderen, ouder dan de gemelde jaaren zynde, by geen hoogbejaarde menſchen zal laaten ſlaapen: om dat eenige fyne deelen uit het lichaam van het kind aangetrokken worden door den bejaarden mensch, die 'er wel by vaart, terwyl de jongſte 'er door verliest en vermagert. De historie van *David* in zyne

ne ouderdom en zwakheid is bekend. Wat ook de oorzaak zy, zegt de Heer DES-ESSARTZ, van de aanwinning van den oudſten en de vermindering van den jongſten perſoon, de zaak kan niet gelochend worden. Verſcheidene maalen, zegt hy, heb ik opgemerkt, dat jonge kinderen van beiderleie kunne, die gewoon waren by een grootvader of grootmoeder te ſlaapen, of ook by een gouvernante, dat de zyde van het lichaam waar mede zy naast lagen aan de genen, waar by zy ſliepen, de zwakſte, minst wel gekleurde en magerſte ware. De Heer MILLIN verhaalt een geval van een jonge dogter van vyftien jaaren, die by haar moeder ſliep, om dat zy wegens armoede, geene twee ligplaatſen hadden. De zyde welke geſtadig naar haare moeder was gekeerd, werdt zugtig, en verloor byna alle gevoel. De Geneesheer belaſtte de dogter op een bed alleen te ſlaapen, en verdreef de toevallen door gepaste middelen. Maar twee jaaren daar na verviel de dogter, wederom by haar moeder ſlaapende, in dezelfde zwakheid. Men vindt een Arrest van het Parlement van Bourdeaux aangehaald tegen een vrouwsperſoon, die jonge dogters met geld bekoft om by haar te ſlaapen, en zy deedt dezelven van magerheid ſterven. En dit is niet zelden de reden waarom jonge vrouwen, aan oude mannen getrouwd, langzaam en kwynende ſterven. Het vyfde onderdeel handelt *van den ſlaap der kinderen.* De ſlaap der kinderen mag wel wat toegegeeven worden; men moet alleen niet willen doen ſlaapen, als zy niet kunnen, of waakende willen houden als zy geneigd zyn tot ſlaapen.

In het derde Hoofdſtuk wordt geſprooken *van het voedſel der kinderen*, en is verdeeld in zeven onderdeelen. In het eerſte wordt getoond, dat *Melk het beste voedſel is, welk men een eerstgeboren kind geeven kan.* In het tweede, dat de *Melk van eene vrouw beeter zy dan van dieren.* Men gelooft in 't algemeen dat het de beste melk is die veel wei en niet veel kaasagtige deelen heeft, en zodanig is de melk van een vrouw. In het derde, *dat het zog van de moeder te verkiezen zy boven dat van een voedſter.* De Schryver weidt hier uit over de kwaade gewoonte van de kinderen aan Minnemoeders over te geeven; en beantwoordt veele ſchoonſchynende tegenwerpingen, welken de vrouwen tegen het zoogen van haare kinderen inbrengen. In het vierde Lid wordt geſproken *van de hoedanigheid welke de melk van eene voedſtervrouw behoort te hebben.* Het vyfde handelt *van den tyd wanneer men het kind moet laaten zuigen, en hoe veel zog men voor elken reize mag toeſtaan.* En hier in wordt de wyze van doen veroor-

deeld in Minnemoeders, die byna alle uuren van den dag het kind aan de borst leggen, en zich verbeelden dat als een kind ſchreeuwt, het dan zekerlyk honger heeft; ten minſte het ſchreeuwen van de kinderen altyd zoeken te ſtillen door dezelven aan de borst te leggen. De Schryver meent dat het genoeg is, het kind viermaal op een dag te laaten zuigen, 's morgens voor dat de Minne ontbyt, 's middags voor den eten, 's achtermiddags te vier uuren, en 's avonds voor de avondmaaltyd; telkens een weinig vroeger of laater, naar dat het kind gewoon is te ſlaapen of wakker te worden, of tekenen van honger laat blyken. Het zesde. *Wanneer men pap moet geeven aan de kinderen, en hoe dezelve gemaakt moet worden.* Het zevende, *van het ſpeenen van het kind.* Den tyd van het kind te ſpeenen bepaalt de Schryver tot den ouderdom van twaalf of vyftien maanden: dan hebben de meeste kinderen reeds twee-en-twintig tanden, en zyn in ſtaat, om eenig vaster voedſel te konnen verteeren. Sterke kinderen, zegt hy, kunnen wel wat vroeger geſpeend worden; evenwel is het best dit niet te doen voor de agt maanden. Het geeven van wyn aan zodanige kinderen wordt geheel ontraaden.

Het vierde en laatſte Hoofdſtuk bevat *eenige andere zorgvuldigheden welken omtrent kinderen moeten waargenomen worden;* en in het eerſte onderdeel wordt geſproken *van de zindelykheid.* In het tweede *van het uitkoomen der tanden.* Kinderen die onder het uitkoomen der tanden ziek worden, moet men weinig voedſel geeven, vooral geen lymige meelpap, om dat ze in dezen ſtaat zwaklyk zynde weinig kunnen verteeren. Ook moet men ze niet dikwils laaten zuigen, om dat ze door het zog ook overladen worden. En deze raad is waardig in opmerking genomen te worden van onze Hollandſche moeders en voedſters, die als het kind, onder het doorbreeken der tanden, ongemaklyk en krytend is, het byna alle oogenblikken aan de borst leggen. Het kind telkens door de aangenaamheid van het zog verlokt, wordt overladen, en hier door nog ongemaklyker, of zyne ziekte doodlyk gemaakt. Derde Lid. *Van de Tongriem der kinderen.* Vierde Lid. *Van de kleeding der kinderen, en in 't byzonder van het Ryglyf.* De dwang waar in de kinderen gehouden worden door een ryglyf, belet hen zich gemaklyk te buigen, of zich over de een of andere zyde te beweegen, zonder groote voorzichtigheid; ook wordt hier door de ademhaaling belemmerd, gelyk men dikwils hier van wel tekenen aan de kinderen ziet. En hoe veel ongemak zy 'er

van

van lyden, kan men afleiden uit de vrolykheid en levendigheid, wanneer hun dit gedeelte der kleedije is uitgetrokken. De Schryver weidt uit over de gevolgen welke deze belemmering van de borst en boven-buik kan na zich sleepen. Onder andere gebreken, is hy ook van gevoelen, dat een Knoestgezwel en Kanker in jonge vrouwspersoonen veroorzaakt wordt door de kneuzing, welke een ryglyf, tegen de Borsten maakt. Want schoon een ryglyf boven ruim schynt, en de Mammen niet raakt; zo dra zulk een persoon haar lichaam voor over buigt, worden de Borsten tegen de balynen van het ryglyf aangedrongen. En wyl dit daaglyks en gedurig geschiedt, lyden de Borsten eenige kneuzing en verdrukking van een gedeelte van het klieragtige van de Mam, 't welk geen gelegenheid hebbende om te konnen verdwynen, om dat 'er gestadig wederom nieuwe drukking tegen gemaakt wordt, grooter, harder, kwaadaartig en ongeneeslyk wordt. De bevinding bevestigt dit. Wy hebben vrouwspersoonen, welken reeds eenige verharding in eene Borst hadden, hier van gered gezien, alleen door geen ryglyf meer te draagen. En de Schryver meent door voorbeelden van boeren, en geheele naatiën, die de kinderen in geene ryglyven prangen, te konnen toonen, dat kinderen die ryglyven draagen meer wangestalte krygen, dan die ongeschoeid gelaaten worden. Het besluit van den Schryver is, dat de ryglyven zo gemaakt moeten worden, dat ze zich voegen naar het lichaam, en niet zo, dat het lichaam zich moet schikken naar de ryglyven. Zesde Lid. *Van de beweeging des lichaams.* Deze wordt nuttig geoordeeld voor zeer jonge, en verder gevorderde kinderen. En de Heer DES-ESSARTZ is van gevoelen dat de Dames in 't algemeen niet zo zwak en ligt geraakt zouden zyn, indien zy in haar jonge tyd, meer lichaamsbeweging hadden gehad. En hy tragt dit te staaven door de gesteldheid der boerinnen tegen die van de juffrouwen van de stad over te stellen. Wy kunnen onze Lezers betuigen, dat wy dit Werk met veel vermaak geleezen hebben. Alles is wel niet even nieuw; sommige dingen zyn reeds door andere Schryvers over de Geneeskunde aangemerkt, of in een algemeen gebruik: maar men vindt hier, in een goede orde byeen, de voornaamste en beste regels, welken over de lichaamlyke opvoeding der kinderen voorgesteld, door 't gebruik gevestigd en door den Schryver zelve bedagt en 'er bygevoegd zyn. Alles is doorgaans wel beredeneerd, en op een zeer verstaanbaare wyze; zo dat het voor geneeskundigen, zo wel, als voor huisvaders en moeders van veel nut kan zyn.

A. Monroi R. S. L. S. in Acad. Edinburg. Med. Professoris, Tractatus tres, de Nervis eorumque distributione, de Motu Cordis & Ductu Thoracico, Latine redditi a *G. Coopmans M. D.* Qui præter commentarium perpetuum adjecit Librum de Cerebri & Nervorum administratione anatomica. Editio altera.

Drie Verhandelingen, van de Zenuwen en derzelver Verſpreiding, van de Beweging van het Hart, en van de Chyl-buis, door A. MONRO L. v. d. K. L. S. en Profesſor in de Geneeskunde te Edinburg, *in 't Latyn vertaald door* G. Coopmans M. D. *Die 'er behalve doorgaande aantekeningen, de wyze hoe men de Herſenen en Zenuwen moet ontleeden, heeft bygevoegd. Tweede Uitgaave. Te Franeker by* H. Hoitsma. 1762. *In groot Octavo.* 251 *bladz.*

DE Heer A. MONRO, al voor veele jaaren, eene Verhandeling over de Zenuwen, geſchreeven hebbende, waar van men, misſchien, het eerſte opſtel vindt in *de Anatomy of human body* van CHESELDEN, pag. 225-246. VI. *Edit.* 1742. heeft dezelve naderhand, op zich zelve, meer dan eens uitgegeven en verbeterd; gelyk uit de Voorreden van den Schryver, voor deze Uitgaave gedrukt, kan gezien worden. De Heer COOPMANS, dit Werkje aangenaam en nuttig bevindende, heeft het in 't Latyn vertaald, en met eenige aantekeningen vermeerderd, in 't jaar 1754 uitgegeven. Deze Druk uitverkogt en het Werkje echter gezogt wordende, heeft hy 'er deze tegenwoordige tweede Uitgaave van bezorgd; en het gene de Heer MONRO, over de Zenuwen in 't algemeen, geſchreven hadt, 'er bygevoegd. Ondertuſſchen, zegt de Heer COOPMANS, had ik zelf zo veele opmerkingen en waarnemingen uit doode lichaamen, en zo veele aantekeningen uit andere Schryvers verzameld, dat ik wel een Kort begrip van de Zenuwen, op myn eigen naam, ſcheen te kunnen uitgeven. Evenwel, hy verkoos het Werk van den Heer MONRO in 't geheel uit te geven, en 'er zyne aantekeningen, ſchoon tot zyn eige gebruik gemaakt, 'er bytevoegen; oordeelende dat ze voor aankomelingen in de Geneeskonst niet onnut zouden zyn.

Men moet zich zeker aan den Heer COOPMANS verpligt rekenen voor de moeite van de Vertaaling, waar door het Werkje van MONRO, in elks handen geraakt en van een algemeen gebruik is geworden; als ook voor zyne Aantekeningen. Het Werkje van den Schryver heeft zyne waar-

waarde; in het zelve wordt het moeilykſte gedeelte der Ontleedkunde, kort en met groote klaarheid verhandeld. En de Aantekeningen van den Vertaaler zyn in geenen deele te verachten; zy vervullen, op menige plaatſen, het gene men in het eerstgemelde zou verlangen. Ook worden eenige verſchillendheden in den oorſprong en inplanting der Zenuwen, van die der beſchryvingen des Heeren MONRO, opgegeven; en niet anders dan op wettige getuigenisſen, of eige bevinding voorgeſteld. Gevolglyk is het Werk, zo als het nu is, van veel nut en gebruik, om dat men 'er een zeer goed Kortbegrip van de Leere der Zenuwen in voorgeſteld, en met veel naauwkeurigheid, zo veel de kortheid heeft konnen toelaten, beſchreven vindt. De Heer COOPMANS zegt ook, dat dit Kortbegrip hem beter voorkwam dan eenig ander, om dat het de verſchillende gevoelens van allen kort en op een aangenaame wyze voorſtelt; en men, door het geheele Werk, een meer dan gemeene klaarheid beſpeurt. Het beste van WILLIS, VIEUSSENS en WINSLOW over de Zenuwen, ziet men hier, in 't kort, by malkander gebragt. Ik heb, zegt de Heer COOPMANS, van zich zelve, GALENUS dikwils met anderen en met onzen Autheur vergeleken en aangehaald, en zyne benamingen der Zenuwen in de Aantekeningen gevoegd. Hy geloofde, hier door, de Werken van SPIGELIUS en andere Ontleedkundigen, die voor EUSTACHIUS geſchreven hebben merkelyk licht te kunnen byzetten, om dat dezen, in de naamen der Zenuwen, GALENUS gevolgd hebben. Ook betuigt hy, dat hy in de vergelyking van de beſchryving der Zenuwen, door onzen Schryver, met zyne onderzoeking in doode lichaamen, veel nut gehad heeft van de Plaaten van EUSTACHIUS, door den Heer ALBINUS uitgegeven. Benevens dezen heeft hy zich van de Plaaten van HALLER, MECHEL enz. ook bediend. En na de eerſte Uitgave zyner Vertaling, van de Verklaringen van G. MARTIN over de Plaaten van EUSTACHIUS; de Verhandeling van KRUGER *de Nervo Phrenico* en het Werk van den beroemden CAMPER *Demonſtrat. Anatomico-Patholog. Lib.* I. behalve dat hem deze Heer heeft vergund, deszelfs overige nog ongedrukte tekeningen aangaande de Zenuwen te mogen gebruiken.

Van het Werk zelve kunnen wy geen kort berigt geven; om dat al wat 'er in verhandeld wordt, niets meer heeft, dan het gene noodzaaklyk vereischt wordt, en gevolglyk, niet kan verkort worden, zonder verminkt te worden. Wy zullen echter, tot een ſchets voor onzen lezer, iet uit de Verſpreiding

ding der Zenuwen opgeven; want de voorgaande Verhandeling, over de Zenuwen in 't algemeen, vervat niets dan 't gene zeer bekend, en, voor een groot gedeelte, voor en tegen betwist wordt. Zie hier wat door den Autheur en den Aantekenaar over het agtſte Paar Zenuwen gezegd wordt.

„ Het *Agtſte Paar* (*) Zenuwen der Herſenen of het „ dwaalend Paar, heeft zynen oorſprong van de zyden der „ onderſte deelen der Olyfswyze lichaamen (†) met afzon„ derlyke vezelen; en als het ingaat in het voorſte inwen„ dig gedeelte der gaten, welken het Achterhoofdsbeen „ met het Slaapbeen gemeen heeft (‡), wordt elk der zel„ ven ſamengevoegd met de Zenuw, welke binnen het har„ de Herſen-vlies opwaards klimt, en afkomt van het tien„ de Paar van het Hoofd, van het eerſte en tweede van den „ Hals, en ſomtyds van nog lagere Zenuwen. Deze wordt, „ gelyk bekend is de *Bykomende Zenuw* genoemd (§). Wan„ neer deze beiden uit het Bekkeneel gaan, wordt de *Byko„ mende Zenuw* van de Agtſte geſcheiden, en ſchuins naar „ buiten nederwaards daalende, gaat zy door de Tepelbeens„ Borst-been-Spier, waar aan zy takken geeft, en eindigt „ in de Monnikskops- en Ruitwyze Spieren van het Schou„ derblad. In 't voorbygaan vereenigt zy zich min of meer „ met de tweede Hals-Zenuw. Waarom dezen en ver„ ſcheiden andere Zenuwen, welken door verſcheiden ver„ re

(*) „ Is de Zesde ſamenvoeging van GALENUS. *De Diſſectione Nervorum Tom.* IV. *Charter.* C. 7. p. 244".

(†) „ Het ontſtaat achter de Olyfswyze lichaamen van het achterſte gedeelte van het verlengde Merg. Dit Paar ſchynt een „ tweederleien oorſprong te hebben, gelyk ook het Negende, „ en de Zenuwen van het Rugmerg, naamlyk, van het voorſte „ en achterſte gedeelte van het verlengde Merg".

(‡) „ ALBIN. *Tab. Oſſ.* 2. *Fig.* 1. T. & *Tab.* 3. *Fig.* 2. E".

(§) „ Ook de *Wederkeerende Rugmerg-Zenuw*. De oorſprong „ van deze verſchilt van de andere Rugmerg-Zenuwen, dat de„ zen uit de zydelyke voorſte en achterſte deelen van het Rug„ merg voortkomen; genen, integendeel, alleen uit het achter„ ſte gedeelte, beneden de achterſte takken van de Hals-Zenu„ wen, haare vezelen ontleenen. Deze Zenuw loopt onder de „ Tweebuikige Spier van de Onderkaak, over de inwendige „ Hals-ader. Zy wordt van GALENUS naauwkeurig beſchreven „ *l. c. c.* 10. *p.* 245. Binnen het Bekkeneel maakt zy met het „ Agtſte Paar een aanmerklyke Vlegt".

„ re afgelegen Spieren verſpreid worden, dezen eerst door-
„ booren, welken zy hadden konnen aandoen, ſchoon zy
„ ter zyde van de doorgeboorden hadden henen gelopen,
„ bekenne ik niet te weten".

„ De Stam van het Agtſte Paar (*) geeft terſtond na zy-
„ nen uitgang, zenuwen aan de Tong, het Strottenhoofd,
„ het Hoofd van den Slokdarm (†) en aan de Zenuwknoop
„ van de *Tuſchenribbige Zenuw*; en loopt van de Negende
„ en Tuſchenribbige, waar medeze, geduurende eenigen
„ voortgang, vereenigd is, geſcheiden, recht nederwaarts
„ naar den Hals, achter de inwendige Halsader, en ter zy-
„ de van de uitwendige Kropſlagader. Voordatze de borst
„ ingaat, geeftze, in beiden zyden, een aanmerklyke
„ tak van zich: de tak van de regter zyde buigt zich
„ van het voorſte naar het achterſte gedeelte van de Onder-
„ ſleutelbeensſlagader; maar de linker om de groote bogt
„ van de Groote Slagader (§), en beiden klimmenze we-
„ derom opwaards ter zyden van de Slokdarm, waaraanze
„ takken geven, en eindigen in het Strottenhoofd. Dezen

„ wor-

(*) „ Deze is GALENUS ook bekend geweest en wordt *l.*
„ *c.* beſchreven".

(†) „ De eerſte tak, van het Agtſte Paar afkomende, wordt
„ genoemd de *Tong-Zenuw van het Agtſte Paar*, gaat onder de
„ uitwendige Krop-ſlagader naar beneden, buigt zich hier na o-
„ ver het Tongbeen, onder het Priemwyze Uitſteekſel, en de
„ Priems ſlokdarm-Spier, waarze ook zeer wel ontdekt wordt,
„ de gemelde Spier, naamlyk, een weinig geſcheiden en opge-
„ ligt zynde. Hier na komt zy op deze Spier, tusſchen dezelve
„ en de Priems-Tongſpier gaatze voort naar de Tong, eenigzins
„ boven de Tongzenuw van het Negende Paar. —— De twee-
„ de dunſte tak is de *Slokdarms-hoofds zenuw*, in het begin met
„ de Tongzenuw naauw vereenigd, looptze onder de uitwendi-
„ ge Kropſlagader, en plant zich ter zyde van den Hoorn van
„ het Tongbeen in het Slokdarmshoofd. De derde tak, de *Strot-*
„ *tenhoofdszenuw*, wordt, onder dezelfde Slagader voortgaande,
„ tusſchen den Hoorn van het Tongbeen, en het zydelyk deel
„ van het Schildwyze Kraakbeen, onder de Schild-Tongbeens-
„ Spier, in het Strottenhoofd ingeplant. Van deze tak gaat een
„ ander naar het bovenſte gedeelte van de Schild-Klier, terwyl
„ het onderſte van de te Ruggaande Zenuw takken ontfangt".

(§) „ Net op de plaats waar de Slagaderlyke buis in dezelve
„ ingeplant wordt, of in het hol van de Buis en de Slagader
„ gemaakt".

„ worden de te *Ruggaande Zenuwen* genoemd (*), en moe-
„ ten gemyd worden in de Operatie van de Strotſnede, hoe-
„ welze zo diep gelegen zyn, datze hier van niet ligt ge-
„ vaar lopen. Dewyl de Spieren van het Strottenhoofd voor
„ een groot gedeelte haare Zenuwen ontfangen van de te
„ Ruggaanden, kan men begrypen, dat eene affnyding der
„ zelven de ſtem zeer zal doen verzwakken, ſchoonze niet
„ geheel verloren worde, zo lang de bovenſte takken van
„ het Agtſte Paar geheel blyven. Waarom de te Ruggaan-
„ de Zenuwen zo laag neerdalen, voor datze uit het Agtſte
„ Paar voortkomen, en zich eerst om de Groote Slagader
„ buigen, bekenne ik niet te weten, en waaromze dan we-
„ derom zo hoog opklimmen (†).

„ Het

(*) „ Beide de te Ruggaande Zenuwen zyn klaar afgebeeld
„ door JUL. CASSER. PLACENT. vide SPIGEL. p. 175. *Tab.* I. *Fig.*
„ I. 55. VV. & TTZX. en beſchreven p. 191. en 192(Hy
„ noemtze het Zesde Paar. Zie ook HALLERI *Fascic.* 2. *Arter.*
„ *Thyrioid.* Tab. I. GALENUS beſchryftze wel *l. c.* en zegt, dezen
„ gebonden of gekwetst zynde, in levende Dieren, dezelven het
„ geluid verliezen. Van dezen krygt de Schild-Kraakbeens Klier
„ een aanmerklyke zenuw, en maakt een Vlegt met de Tusſchen-
„ ribbige, ter zyde van de Klier. In het opklimmen gaan zy
„ door en onder de Spier, welke is de Samentrekker van het
„ Slokdarmshoofd, en wyders door de Spleet, welke door het
„ Schild- en Ringwyze Kraakbeen gelaten wordt, en verdwynen
„ in de zydlyke Ringſpleet-Spier, en eenige anderen van het
„ Strottenhoofd. Zy dienen tot matiging van de ſtem".

(†) „ Vermids de te Rugkeerende Zenuwen tot het Strotten-
„ hoofd behoren, en een aanmerklyke tak geven aan de Schild-
„ Kraakbeens-Klier, en de Klieren welken omtrent de Lugtpyp
„ gelegen zyn, begrypt men de reden, waarom alle deeze dee-
„ len, in een krampagtige Zeere-Keel, te gelyk aangedaan wor-
„ den, en dezelve door het aanleggen van een prikkeling verwek-
„ kende Pap, inzonderheid als 'er de *Rad. Rapban. rustic.*, wel-
„ ke als een Blaartrekkend middel werkt, onder gemengd is,
„ ſchielyk genezen worde. Zie VAN SWIETEN *Comment. ad Cl.*
„ BOERH. *Aphorism.* §. 818 *pag.* 705. &c. Wanneer het prikke-
„ lende, welk de zenuw aandoet, naar buiten getrokken wordt,
„ is de Kwaal genezen. Het zelfde ondervinden wy dikwils van
„ wat *Opium* te geven. De Middelen welken een te grooten
„ aandrang van geesten afwenden, en de onregelmatige bewe-
„ gingen ſtillen, opgeſnoven, of looze Koppen in den nek ge-
„ gezet, ſtillen dikwils alles in een oogenblik. Hier uit is het
„ ook klaar, waarom deze deelen alleen, zonder de Oor-Klier,

„ de

„ Het Agtſte Paar, op of omtrent de plaats, waar de te
„ Ruggaande Zenuwen van het zelve afgaan, of de te Rug-
„ gaande Zenuwen zelven, geven zenuwen aan het Hartzak-
„ je (*), en anderen, welken zich met takken van de
„ Tuſſchenribbige te ſamen voegende, door het Hart ver-
„ ſpreid worden (†).

„ Na het afzenden van deze takken gaat het Agtſte Paar,
„ aan beide zyden, nederwaards, achter de groote takken
„ van de Lugtpyp, en geeft in zynen voortgang naar den
„ Slokdarm, veele draaden aan de Longen (‡). De tak van
„ de linker zyde neerdalende naar het voorſte gedeelte van
„ den Slokdarm, vereenigt zich, door verſcheiden takken,
„ met de regter, in haare nederdalinge naar de Maag, wel-
„ ke hy met zenuwen voorziet. Maar de regter loopt ach-
„ ter den Slokdarm, verdeelt zich hier, en vereenigt zich
„ wederom, eerze aan de Maag komt (§), waar aan hy ook
„ zenuwen geeft. Maar hierop vereenigt hy zich, door
„ verſcheiden takken, met den linker tak, en gaat gelyke-
„ lyk voort naar de Buiks-Slagader, om zich te vereenigen
„ met de groote halfmaanswyze Zenuwknoop, welke
„ van de beide Tuſſchenribbige Zenuwen gemaakt
„ wordt (§§).

„ Laat

„ de Onderkaaks-Klier, en die aan de zyde van den Hals gelegen
„ zyn, aangedaan worden; om datze, gelyk boven aangetekend
„ is, zenuwen van het Vyfde en Zevende Paar, en van de Hals-
„ paaren ontfangen".

(*) „ Somtyds heb ik de Hart-Zenuw, in de linkerzyde van
„ de te Ruggaande van dezelfde zyde, maar in de regter van het
„ Agtſte Paar zien voortkomen".

(†) „ Na dat het Agtſte Paar de te Ruggaande Zenuwen heeft
„ afgegeven, maakt het, met de Tuſſchenribbige een groote
„ Vlegt, tuſſchen de Onderſleutelbeens Slagader, en de Holle
„ Ader, welke de Hart-Vlegt genoemd wordt".

(‡) „ Boven den Slokdarm, tuſſchen het Hart en de Groote
„ Slagader (als het Hart naar de regter zyde geſchoven is) ligt
„ in de linker zyde de Long-Vlegt: en zo ook in de regter zyde
„ (als het Hart naar de linker opgeligt wordt), by de regter a-
„ derlyke Boezem en de regter Long-Slagader. Deze Vlegtin-
„ gen geven zenuwen aan de Longen, het Hart, en de Klieren
„ der Longen".

(§) „ Ik heb den regter tak zien verdeeld blyven, en zo naar
„ de Maag gaan".

(§§) „ De regter tak van het Agtſte Paar, achter den Slokdarm

„ Laat ons, uit de verſpreiding van het Agtſte Paar leeren, hoe eenige kitteling met een pen of iet anders, in de Keel, Walging en geneigdheid tot Braking verwekke. Waarom Hoest Braking veroorzake, of Braking Hoest. Hier uit verſtaat men waarom met een krampagtige Aamborſtigheid en een ſtuipagtigen Hoest, toeknyping van de Spleet van het Strottenhoofd verzeld ga. Waarom bezwaarlyke ſpyze, in zwakke menſchen Aamborſtigheid veroorzake; en waarom Braakmiddelen dikwils ſchielyk Aamborſtigheid genezen. Waarom de pogingen om te Braken de Aamborſtigen in gevaar van verſtikking brengen. Waarom de bovenſte mond van de Maag zo gevoelig zy, datze ſommigen toeſchynt de zitplaats der Ziele te wezen (*). Waarom menſchen die opſpanningen van de Maag onderworpen zyn, zo dikwils meenen iet als een kloot in de Keel gewaar te worden. Waarom de Opſtyging in de Keel, zo menigmaal, een geweldige wurging van de ſpleet van het Strottenhoofd by zich hebbe". Jammer is het, dat men ons de wyze hoe deze gemeenſchap of medelydendheid door de zenuwen gewerkt worde, niet kan verklaaren. Onbegryplyk komt dezelve voor als men aanmerkt, dat de Zenuwen geene takken van zich geven, gelyk de Bloedvaten; maar alleen eenige draaden, welken met anderen, in eenen bundel ſamengevoegd waren, van dezelven afgaan, en in de deelen, waar toeze geſchikt zyn, ingeplant worden. De Heer MONRO ſpreekt hier van zelf op deze wyze: „ Alhoewel de Zenuwdraaden in eenen bundel vast te ſamen verbonden, en verſcheiden Zenuwen in eenen Stam en denzelfden Zenuwknoop vereenigd worden; het

„ lopende gaat naar de Maag, en maakt by derzelver linker mond de agterſte halfmaanswyze Vlegt; wyders gaat hy over de Maag, alwaar hy Kroon-Zenuw genoemd wordt, naar derzelver Uitgang, waar hy de groote Kroon-Vlegt maakt. Maar de linker tak maakt de voorſte halfmaanswyze Vlegt, by het bovenſte en voorſte gedeelte van de Maag, gaat ook voort naar den Uitgang, en vereenigt zich met den regter, om de Vlegt te maken. Deze Vlegtingen worden niet alleen van het Agtſte Paar, maar met het Tuſſchenribbige te ſamen gevoegd, gemaakt".

(*) „ Waaronder VAN HELMONT. vide Cap. Ejus *de Sede Animæ*, *p.* 177. No. 7. & p. 179. No. 132. Ook hebben ſommigen uit de Ouden de zitplaats van de lust tot Byſlaping in de bovenſte mond van de Maag geſteld. Vid. HALLER *Prælect. Boerh. in Inſtit. Tom.* V. *Part.* II. *p.* 187. §. 673".

„ het gevoel van elk deel van ons lichaam is echter zo onder-
„ ſcheiden, en wy hebben zulk een vermogen van de Spie-
„ ren elk afzonderlyk te bewegen, dat, zo deze beide
„ dingen voornaamlyk afhangen van de werking der Zenu-
„ wen, gelyk ik zal tragten te toonen, het geloofly̆k zy,
„ dat 'er geen eigenlyke vereeniging, verwerring of ſamen-
„ hegting van Zenuwdraden plaats hebbe, maar elke zenuw-
„ vezel, van haaren oorſprong tot het einde, afgezonderd
„ en op zich zelve blyve". *De Nerv. in Gen.* §. 24.

Achter het Werk van den Heer MONRO heeft de Heer COOPMANS nog gevoegd eene Aanwyzing, hoe men de Herſenen en Zenuwen moet ontleden; waar mede hy, ongetwyfeld, Studenten en jonge Geneesheeren, die luſt hebben, zich door eige onderzoek, in de Ontleedkunde te oefenen, een aangenaamen dienſt zal gedaan hebben. Wy twyfelen niet of het geheele Werk, welk zich, in alle opzichten, aanpryst, zal greetig gezogt en met vermaak gelezen worden. Die eenig werk gemaakt hebben van het gedeelte der Ontleedkunde, welk tot de Zenuwen betreklyk is, na te ſporen, zullen het wel op zyne waarde weten te ſchatten; en den naarſtigen en geleerden Heer COOPMANS, voor het een en ander, dank betuigen.

Nieuwe Geographie, of Aardryksbeſchryving, door den Heer Antoni Fredrik Buſching. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Jacobus de Jongh junior. *Tweede deels, eerſte ſtuk. Te s'Hage by* van Thol, *te Amſterdam by* van Esveld, *en te Utrecht by* van Paddenburg MDCCLXII. *behalven de Voorreden* 635 *bladzyden in groot octavo.*

DE oplettende Aardrykskundige *Buſching* geeft, in dit Stuk, eene naauwkeurige beſchryving van de Koningryken *Portugal, Spanje* en *Frankryk*. De manier van ontvouwing is dezelfde als in de voorige Stukken, waar van we bereids eenig berigt gegeeven hebben (*); en dit gedeelte zyner Geographie zal den Leezer niet minder voldoen dan 't voorgemelde; te meer daar 't Koningryken ten onderwerpen heeft, die in de tegenwoordige omſtandigheden boven al de oplettendheid van veelen tot zich trekken; en de Autheur, met naauwkeurigheid, in eene geregelde orde, het weetenswaardige van deeze Landen en derzelver beſtuuring breedvoerig voorſtelt. —— In 't doorbladeren van dit Werk ontmoet ons zulk eene menigte van byzonderheden, die

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* II. D. bl. 595.

die we den Leezer met vermaak zouden konnen mededeelen, dat we ons naauwlyks in de keuze konnen bepaalen. Het denkbeeld dat een duidelyk berigt van de *Vryheden der Gallicaanſche Kerke* voor veelen niet overtollig, en zommigen aangenaam zal weezen, heeft ons ten laatſte doen beſluiten, het zelve uit dit geſchrift over te neemen: en vervolgens heeft het ons goedgedagt, de beſchryving, die onze Autheur van de beroemde *Koninglyke Vaart van Languedoc* geeft, den Leezer onder 't oog te brengen; als zynde eene byzonderheid die ten hoogſte merkwaardig is, en door onzen Schryver zeer onderſcheiden gemeld wordt.

Raakende het eerstgenoemde heeft de Heer *Buſching* het volgende.

„ De beroemde vryheden der Gallikaanſche kerk, of gelyk men thans, om het roomſche hof niet al te zeer te „ mishagen, pleeg te zeggen, der kerk van Vrankryk, beſtaan in zekere ſchikkingen, welken op den oorſprongkelyken kerkſtaat dies tyds, toen Gallie nog onder de „ Romeinen ſtond, en op de eerſte kerkwetten der kriſtelyke oudheid berusten, en tegen het invoeren van een nieuwe en onbevoegde magt, te recht ſtaande gehouden en „ verdedigt worden. Het is niet mogelyk die allen op te „ noemen, of derzelver getal naaukeurig te bepalen. De „ gronden derzelven zyn, in eene verklaring der gezamentlyke geestlykheid van 't koningryk in hunne vergadering „ op den 29 Maart 1682 gehouden, op de 4 volgende Hoofdſtellingen te zamengetrokken.

„ Eerſtelyk, dat de Landsoverheid in alle wereltlyke dingen, eene volkomen en onafhangelyke oppermagt heeft; „ en aan de enkel geestlyke magt der kerke en van den Paus, „ welke alleen tot zaken die de zaligheid betreffen, bepaald „ is, in geenerlei wyze, noch onmiddelyk nog middelyk onderworpen is. Zo dat geen wereldlyke Overheid, door de kerk, „ van haar amt ontzet, en geene onderdanen, onder eenig „ voorwendzel, van hunne plicht van trouwe en ſchuldige „ gehoorzaamheid aan dezelve ontſlagen, en tot het weigeren van dezelve gerechtigd of verplicht kunnen worden.

„ Ten tweeden, dat de Paus aan de beſluiten der algemeene kerkvergaderingen onderworpen is; welk leerſtuk niet alleen by de vierde en vyfde kerkvergaderingen „ te Kostnitz vastgeſteld, maar ook van de kerk volkomen „ is bevestigd geworden; waarom het niet alleen in tyden „ van kerk verſchillen, maar in alle gevallen, ſtand grypen „ en in acht genomen moet worden.

„ Ten

„ Ten derden, dat de magt der Pauzen niet onbepaald, „ maar aan de Canones dermaten gebonden is, dat ze niets „ verordenen, oorloven noch bevelen kunnen, 't welk met „ dezelven, en de daar op gegronde gewoontens en vryhe- „ den van byzondere kerken ſtrydig is.

„ Ten vierden, dat by het beſlisſen van verſchillen over „ geloofszaken, de uitſpraak der Pauzen wel eene zonder- „ linge oplettenheid toekomt, maar dat de verbindende „ kracht, onbedrieglykheid en onfeilbaare zekerheid, eerst „ door de toeſtemming der algemeene kerk daar aan gege- „ ven word.

„ Ten opzicht van een zeer aanmerkelyk gedeelte des in- „ houds dezer grondſtellingen, is naderhand eene grote „ verandering van leerbegrip gevolgd: dewyl thans, niet „ alleen van het Franſche Hof, maar ook van de Bisſchop- „ pen en godgeleerde Faculteiten in Vrankryk beweert „ word, dat de Paus, ten aanzien der geloofsleere onbe- „ drieglyk zy; ook is de vryheid om zich van den Paus op „ eene algemeene kerkvergadering te beroepen, geheel „ weggenomen. Al het gene wat, volgens de bovengemel- „ de grondſtellingen, en ongeſtoorde gewoontens, en uit „ de geſchiedenisſen bewyslyke gebruiken, van de vryhe- „ den der franſche kerk nog is overgebleven, kan gevoeg- „ lyk onder drie hoofdſoorten begrepen worden.

„ Het eerſte ſoort betreft de voorrechten der wereldlyke „ Overheid, waar toe 10 voorname hoofdſtukken behoren, „ van welke de meesten eene reeks van gevolgen met zich „ voeren. 1) Wegens wereldſche en tot de regering beho- „ rende zaken, is noch de opperſte lands-overheid, noch „ eenige derzelver bedienden, of ondergeſchikte overheden „ eenige kerkentucht onderworpen. Dit geld niet alleen „ ten aanzien der Bisſchoppen, maar ook van den Paus; en „ is de hoofdoorzaak, waarom de Bulle *in Cæna Domini* in „ Vrankryk verworpen word, en van geen kracht is. 2) „ De Paus heeft in Vrankryk geen ander rechtsgebied, dan „ hem door den Koning toegeſtaan word. Weshalven de „ pauslyke *Nuntii* en *Legati*, die enkele afgezanten van het „ roomſche Hof aan het franſche zyn, uit pauslyke volmagt „ geenerhande rechterlyk bedryf oeffenen kunnen, 't en zy „ zodanige volmagt van te voren van den Koning toege- „ ſtemd, en in het Parlament plechtig bevestigd zy gewor- „ den. Geene rechtszaken kunnen naar Rome gebragt wor- „ den, dat die uit krachte van het *Concordaat* en andere Ko- „ ningl. verordeningen aan de beſlisſinge van dat Hof zyn

„ over-

„ overgelaten; welke beſlisſinge evenwel volgens geene an-
„ dere wetten, of pauslyke verordeningen mag geſchieden,
„ dan die in Vrankryk uitdrukkelyk en plechtig zyn aange-
„ nomen geworden. Voorts kan geen onderdaan gerecht-
„ lyk naar Rome gedagvaart worden; maar in alle zaken,
„ wegens welke van de geestelyke gerechtshoven aan de
„ pauslyke vierſchaar kan geappelleert worden, moet de Paus
„ gevolmagtigden en Rechters in partibus benoemen. Ook
„ mag geen pauſelyke *comes palatinus*, of Apostoliſche No-
„ tarius, zonder Koningl. bekrachtiging zyn werk verrich-
„ ten, en de pauslyke *legitimatie* van onechte kinderen, vint
„ niet verder plaatſe, dan om dezelve tot de geestlyke Or-
„ dens bekwaam te maken. Eindelyk mag ook geene paus-
„ lyke verordening in Vrankryk bekent gemaakt worden,
„ veel minder voor rechtmatig, van kracht en waarde, ge-
„ houden worden, zonder alvorens onderzocht en door
„ plechtige goedkeuring der hoge Overheid bekrachtigd te
„ zyn. 3) De zamenroeping aller kerkvergaderingen, zo
„ wel als de bekrachtiging van derzelver beſluiten, behoort
„ alleen aan de Landsoverheid, zonder dat de pauslyke goed-
„ keuring daar by nodig is. 4) Schoon de Koning bevoegd
„ is, wetten te maken, welke enkel het gedrag der geest-
„ lyken betreffen, en het gebruik van derzelver magt bepa-
„ len, zonder daar toe de goedkeuring en bekrachtiging
„ van den Paus of eenige kerkvergadering te behoeven; zo
„ kan integendeel geen kerkelyke wet of verordening noch
„ van Biſchoppen, noch van den Paus, ſchoon onder be-
„ dreiging van eenige ſtraffe of ook van kerkentucht ymand
„ tot gehoorzaamheid verplichten, zonder koningl. verlof
„ en bekrachtiging. 5) De Paus kan van niemand geld op-
„ neemen, of onder eenig voorwendzel, hoe genaamd, af-
„ vorderen, buiten het geene door het Concordaat aan hem
„ bewilligd is. De Koning daar en tegen kan den geestely-
„ ken belastingen opleggen, zonder pauslyke toeſtemming,
„ welke andere Landsvorsten, door eenige uitkeeringen
„ van diergelyke belastingen eerst kopen moeten. In de
„ nieuste tyden heeft de Koning den geestlyken opgelegt
„ den 20ſten penning te betalen, en ten dien einde, eene
„ lyst van alle hunne goederen en inkomſten in te leveren.
„ Daar over ontſtonden grote bewegingen; en de geestlyk-
„ heid verplichtte zich 1753, om jaarlyks, onder de benoe-
„ ming van vrywillige gift, 12 millioenen *livres* aan den
„ Koning te betalen, boven de gewone vrywillige gift,
„ welke zy alle vyf jaren moet opbrengen; welke 1755 en
„ 1760

„ 1760 in 16 millioenen beſtond. 6) Zonder koningl. be-
„ williging en bekrachtiging, mogen geene geestlyke ſtich-
„ tingen, veel minder nieuwe ordens van Monniken en
„ Nonnen, opgericht of ingevoert worden; en ſtaan de or-
„ densregelen ten onderzoeke en ter bepalinge der Over-
„ heid. Dit is by den Orden der Jeſuiten, daar zulks meest
„ nodig was, ook alleropmerkelykst geſchied. 7) Den Ko-
„ ning komt de benoeming aller Aartsbisſchoppen, Bis-
„ ſchoppen en opzieners der Kloosters toe; 't en zy ten op-
„ zicht der laatſten, tot bevordering eener ſtrengere kloo-
„ ſtertucht, door Koningl. vergunning, de verkiezing der
„ opzieners aan de kloosters zelf gelaten word. Van zoda-
„ nige bedieningen, die met geene plechtige waarneming
„ van eigenlyke zielzorge verbonden zyn, kunnen 'er meer
„ dan een aan een perſoon gegeven worden; waar van dien-
„ volgens de Bisdommen uitgezondert zyn. De Koningen
„ van Vrankryk handhaven thans dit recht van benoeming
„ tot alle Prelaturen, uit krachte van het Concordaat, tus-
„ ſchen Koning Frans den I en Paus Leo X. 1515 opgericht.
„ 8) Den Koning komt ook het zo genaamd Regale in het
„ koningryk, in de engſte betekenis toe; het welk daar in
„ beſtaat, dat hy de opengevalle Bisdommen, tot de aan-
„ ſtelling van een nieuwen Bisſchop toe, zelf waarneemt;
„ doordien hy, in plaats der Bisſchoppen, alle geestlyke
„ beamten benoemt, en de vervallene prebenden vergeeft,
„ alleen de pastoryen uitgezondert. 9) Alle geestlyk rechts-
„ gebied is aan de wereltlyke Overheid in diervoegen onder-
„ worpen; dat van alle uitſpraken der geestlyke Gerechts-
„ hoven, beroep op het Parlament plaats heeft, zo haast het
„ geringſte misbruik der geestlyke magt, of inbreuk in ee-
„ nig ſtuk dezer vryheden, en overtreding der koningl.
„ verordeningen bewyslyk is. Deze zo genaamde *Appels*
„ *comme d'abus*, hebben terſtond by de eerſte inſtantie plaats.
„ 10) Alle waarneming der uitwendige kerktucht en hand-
„ having der geestlyke magt, ſtaat onder opzicht der we-
„ reldlyke Overheid. Derhalven kan het Parlament, zon-
„ der eigenlyk *appel*, of aangebragte klagte, alle ſchriften
„ der geestlyken, zonder eenige uitzondering, onderzoe-
„ ken, en, in gevalle van benadeeling deezer vryheden,
„ ſtraffen.

„ Het tweede hoofdſoort van vryheden der Gallicaanſche
„ kerk, betreft de voorrechten der Bisſchoppen en geza-
„ mentlyke geestelyken. Deze kunnen bekwaamlyk in 4
„ ſtukken bevat worden. De Bisſchoppen zyn niet alleen

„ de

„ de eigenlyke Rechters in hunne Bisdommen, over alle
„ zaken, welke het geloof en de leere betreffen, maar zyn
„ ook verplicht voor de zuiverheid der leere te waken; en
„ tot nieuwe ſtellingen, en beſlisſinge van verſchillen daar
„ over ontſtaande, niet dan na naaukeurig onderzoek hun-
„ ne toeſtemming te geven. 2) De kanonyke en door ſtaats-
„ wetten bevestigde magt der Bisſchoppen, ten opzicht van
„ den godsdienst en kerkelyke tucht, kan van den Paus
„ noch door algemeene voorſchriften, noch door byzonde-
„ re bevelen, bepaald of vermindert worden. Dus berust
„ de inrichting der openlyke Formulier en gebedeboeken,
„ ook de invoering van nieuwe feestdagen, en verandering
„ van godsdienstige plechtigheden, enkel op de beſchikking
„ der Bisſchoppen. Geene pauslyke begunſting of veroor-
„ loving kan tegen hun rechtsgebied gebruikt worden; ook
„ valt van hunne vonnisſen, geen ordentlyk *appel*, dan aan
„ de Aartsbisſchoppen, en *primaten* des ryks, en van dezel-
„ ve verder aan den Paus; waar van het onderzoek door
„ benoemde inlandſche Rechters geſchieden moet. Met de
„ ordensprelaten, uitgezonderde Kapittels, en onmiddely-
„ ke kerken, heeft het mede geene andere geſteltheid. 3)
„ Alle geestlyken zyn zo van buitenlandſche geldſchattin-
„ gen, als rechtsplegingen vry; hunne inkomſten konnen
„ van den Paus, noch door uitkeeringen of Jaargelden, noch
„ door verhoging van Roomſche kanſellerykosten bezwaart,
„ noch hunne perſonen, om buitenlands te verſchynen, ge-
„ noodzaakt worden. 4) Alle Geestlyken kunnen zich van
„ de beſcherming der wereldlyke Overheid, tegen de mis-
„ bruiken hunner geestlyke overheden bedienen; 't welk
„ door geen ſoort van kerktucht verhindert of beſtraft kan
„ worden.

„ Het derde hoofdſoort van vryheid raakt de voorrech-
„ ten, zo der leden van den roomsch-katholyken gods-
„ dienst in Vrankryk, als in 't gemeen alle inwooners
„ en onderdanen van het Koningryk, welke in drie ſtukken
„ beſtaat. 1) Niemant is aan Sacramentweigering, plech-
„ tigen kerkban, of aan eenig ander ſoort van kerktucht on-
„ derhevig, dan volgens de regelen door de Overheid be-
„ vestigd. Dus kan yder, tegen alle misbruikte geestlyke
„ magt en inbreuken in de algemeene vryheden appelleren.
„ 2) Yder een heeft vryheid om de H. Schrift ook in de
„ moedertale te lezen, 't welk de geestlykheid noch ver-
„ bieden noch verhinderen kan. 3) Niemand kan van de
„ Geestlykheid tot den Godsdienst gedwongen, of wegens

„ zyn

„ zyn geloof ontrust worden, zo lange hy zich onthoud
„ van het uitbreiden zyner gevoelens, of het beſtryden van
„ het Leerbegrip en den godsdienst, welke door 't gezag
„ der Overheid vastgeſteld is; en voorts aan geene overtre-
„ ding der Landswetten en verordeningen, ten opzichte
„ van verbodene godsdienſtige zamenkomſten, of huwe-
„ lyks *copulatien*, om de plechtige bewyslykheid van recht-
„ matige huwelyken te verkrygen, zich ſchuldig maakt.
„ Zie D. Siegm. Jac. Baumgartens *verhandeling van de vry-*
„ *heden der kerke van Vrankryk*, *Halle* 1752, van welke
„ grondige verhandeling ik my by deze ſtoffe bedient hebbe.

De tweede byzonderheid, welke wy voorgenomen hadden uit dit Werk den Leezer onder 't oog te brengen, is des Autheurs beſchryving van *de kostbare en zeer nutte Koninglyke vaart van Languedoc*, waar van hy 't volgende meldt.

„ Deszelfs oogmerk is, den Oceaan met de middenland-
„ ſche zee gemeenſchap te doen hebben, zo dat men te
„ ſcheep uit de eene zee in de andere konde komen zon-
„ der Spanje om te varen. De Romeinen zouden alreede
„ dit voornemen gehad hebben. Onder Karel den Groten,
„ Frans den I, en Hendrik den IV, heeft men 't zelve we-
„ der ter bane gebragt, maar niet uitgevoerd. Onder Lo-
„ dewyk de XIV overdacht *Paul Riquet* deze zaak 20 jaren
„ lang in der ſtilte; pleegde alleen raad met zynen hove-
„ nier, en bragt het ontwerp eindelyk te voorſchyn, dat
„ hy van 1666 tot 1680 uitvoerde. Die vaart of dat kanaal
„ begint in het meir Thau, dat door de haven by Cette of
„ Sette met de middenlandſche zee verknocht is, loopt niet
„ ver van daar dwars door de rivieren Eraut en Orb, en ver-
„ volgens nog door eenige anderen, onder welke de Fres-
„ quel de voornaamſte is, en 1 vierde myl beneden Tou-
„ louſe wort het door 3 ſluizen in de Garonne geleidt. Het
„ is 40 franſche mylen lang, heeft doorgaans 6 voet hoog
„ water, zo dat eene laading van 1800 Centners allerwe-
„ gen daar op kan voortgebragt worden; en de breedte, (de
„ beide oevers, zo ver die aan de Graven van Caraman be-
„ horen, mede ingeſloten) is 24 roeden yder van 6 voeten.
„ In het geheel kanaal zyn 64 Corps de Ecluſes, en veele
„ van dezelven beſtaan uit 2, 3 tot 4 ſluizen, de 8 by Be-
„ ziers niet mede gerekend. Ten behoeve van het kanaal
„ is te St. Ferreol of Farriol ½ myl beneden Revel, tus-
„ ſchen 2 klipachtige bergen, die eenen halven maan verto-
„ nen, een groote waterbak aangelegd, die 1200 roeden
„ lang, en op de breedſte plaats 500 roeden breed en 20

„ diep is, makende deszelfs oppervlakte 114573 roe-
„ den uit.

„ In dezen ruimen waterbak word alle het water van de
„ beek Laudot, die van de gebergtens afvloeit, opgevan-
„ gen, en met eenen muur van 24 roeden lang, 22 roeden
„ hoog, en 24 voeten dik en daar en boven met een ſterken
„ dam, die weder met een ſterke buitenmuur van gehouwen
„ ſteenen bezorgd is, beſloten. Onder den gemelden dam
„ kan men in een overwelfde gang tot aan de hoofdmuur
„ komen, in welke, door 3 van koper gegotene kranen,
„ die met yzere boomen op- en toegedraayt kunnen wor-
„ den, en welker openingen eenes mans dikte wyd zyn, het
„ water met een geweldig gedruis in eene gewelfde water-
„ leiding valt, en langs dezelve door de buitenmuur loopt,
„ en als het daar buiten komt, onder den naam van de ri-
„ vier Laudot, zyn weg tot in het kanaal, dat Rigole de la
„ plaine genoemd wort, vervolgt, en door het zelve tot
„ eenen anderen zeer ſchonen vergaderbak by Naurouſe niet
„ ver van Caſtelnaudari gebragt word, welke bak 200 roe-
„ den lang en 150 breed is, en waar in het water altyd 7
„ voeten hoog ſtaat, en uit denzelven door ſluizen zo wel
„ naar de zyde der middenlandſche zee, als naar den Oce-
„ aan verdeelt word, wanneer het kanaal aan water gebrek
„ heeft. De bovengemelde kranen kunnen eenige maanden
„ lang open ſtaan, eer het water uit den groten bak afgelo-
„ pen is. Omtrent ter helfte des wegs tuſſchen Capeſtan
„ en Beziers is de zogenaamde *Malpas*, alwaar het kanaal
„ ter lengte van 120 roeden lang, onder den berg Escama-
„ ze doorgeleid wordt; welke doorvaart meerendeels van
„ gehouwen ſteenen zeer hoog verwelft is, maar ten laat-
„ ſten enkel door de zachte potſteenige rots gehouwen is:
„ wie verkoeling nodig heeft, kan dezelve onder dit ver-
„ welfzel rykelyk vinden. Dicht by de Stad Beziers naar
„ de *Malpas*, zyn 8 ſluizen, welke eenen natuurlyken prach-
„ tigen waterval 160 roeden lang, en 11 roeden hoog ver-
„ toonen, dienende om de ſchepen uit het kanaal dwars
„ door de rivier Orb te brengen, om verder hun weg op
„ het kanaal te vervolgen. Te Agde is een ronde ſluis die
„ drie openingen heeft, om dat het water hier van 3 ver-
„ ſchillende hoogten te zamen komt; de deuren derzelve
„ zyn zo kunſtig geſchikt, dat de ſchepen tot yder opening
„ naar hun goedvinden, in en uitlopen kunnen; de beroem-
„ de Vauban moest over deze uitvinding zyne verwonde-
„ ring betuigen. De kleine rivieren en beeken welke dit

„ ka-

„ kanaal konden hinderlyk zyn, heeft men door waterlei-
„ dingen onder het zelve henen geleidt, diergelyke zyn'er
„ 44, over dezelve liggen 8 bruggen. Dit kanaal heeft 13
„ millioenen gekost, welke deels door den koning, deels
„ door de ſtaten van Languedoc opgeſchoten zyn. De ko-
„ ning heeft het zelve met alle rechten en inkomſten aan
„ den uitvinder Riquet en deszelfs manlyke nakomelingen
„ in diervoegen geſchonken; dat het zelve eerst, na het uit-
„ ſterven zyner manlyke linie aan de kroon vervalt. De
„ ſchepen welke dit kanaal bevaren, moeten van yder Cent-
„ ner lading 20 Sols paſagie geld betalen, en de koning
„ zelfs, wanneer hy oorlogsbehoeften of andere goederen
„ over het kanaal zendt, onderwerpt zich aan die belas-
„ ting, zo dat deszelfs inkomſten, voornamelyk, wanneer
„ de handel ſterk gaat, zeer aanzienlyk zyn. Daar tegen
„ zyn ook de kosten van onderhouding zeer groot; ver-
„ mits de bezoldingen der veele Opzieners en bedienden,
„ als Directeurs, Ontfangers, Contrarolleurs, Rechters,
„ Lieutenants, ſchryvers en wachters alleen op 100000 li-
„ vres, buiten de kosten van verbetering belopen. De
„ Graven van Caraman, nakomelingen van den voornoem-
„ den Riquet, zyn ook ſchuldig vaartuigen op dit kanaal
„ te houden; welke door muilezels of paarden getrokken
„ worden, om reizende perzonen te voeren, en ſchoon 'er
„ geene voor handen zyn nogthans gezettelyk heen en we-
„ der varen moeten. J. B. Nolin heeft van dit kanaal een
„ ſchone kaart uitgegeven.

Verdediging van de Eer der Hollandſche Natie. Te Amſterdam by Yntema en Tiboel, MDCCLXIII. *behalven een kort Voorberigt* 56 *bladzyden in Octavo.*

DE Schryver van dit ſtukje verdient met het hoogſte regt de agting van alle edelaartige Hollanderen, die de eer van hunne Natie ter harte neemen; die, ſchoon minder hartstogtlyk, en dus ook taijer van geduld, dan veele andere Volkeren, egter niet ongevoelig zyn voor eene wangunſtige lastertaal, die het character der Hollandſche Natie op eene haatlyke wyze zoekt te bezwalken; en welke de Autheur van dit geſchrift op eene manlyke wyze, met oordeel en beſcheidenheid te keer gaat.

Het heeft naamlyk den Schryveren van *The modern Part of an univerſal Hiſtory*, (de Hedendaagſche Hiſtorie, of het ver-

volg van de Algemeene Historie,) goedgedagt eene beſchryving van 't *algemeene character der Nederlanderen* te geeven, waar in eene Engelſche kwaadaartigheid ten duidelykſte doorſtraalt; en 't leezen hier van heeft onzen Autheur opgewekt, om 't zyne toe te brengen tot handhaaving van de eer der Hollanderen, door 't wederleggen van dit opgegeevene character, dat hun in geenen deele voegt. —— Onze Schryver vangt dit ſtukje aan met een ſoort van vertoog, waar in hy doet zien, hoe de pryzenswaarde Liefde voor 't Vaderland te verre gebragt worde, wanneer men zich uit hoofde hier van laat vervoeren tot kleinagting van alle andere Natien; en dat de Nederlanders deswegens niet te beſchuldigen zyn, dewyl ze veel eer berispt zouden mogen worden van wegens hunne verregaande agting voor 't geen vreemd is, of van verre koomt, en inzonderheid voor de kleeding, zeden en ſchriften der Franſchen en Engelſchen. Men zou, vervolgt hy, hier uit mogen afleiden, dat onze Landaart veel eer de gunst en goedwilligheid dan de haat en mishandeling van vreemden verdiende: ondertusſchen is 't eene zekere waarheid, dat de Engelſchen, (van wien 't hem nu alleen lust te ſpreeken,) hunne gewoone laatdunkende veragting voor alle Vreemdelingen den Nederlanderen boven al geduurig doen blyken: en 't is inzonderheid aanmerkelyk dat dit ons toekomt niet ſlegts van 't onkundige gemeen, maar ook van lieden van oefening; waar van ons de geleerde Engelſche Schryvers van 't bovengenoemde Werk een nieuw bewys uitleveren, met hunne haatlyke opgaave van 't zogenaamde *algemeene character der Nederlanderen*, volgens hunne beſchryving is de Hollandſche Natie, *koel*, *onhartstochtig*, (phlegmatic), *ongeestig*, (uninventive,) *en onbeſchoft*, (brutal); het onderſcheidende kenmerk van een Hollander is *een taai geduld*, *en eene onveranderlyke aankleeving tot eige belang*; en dus geſteld zynde brengt hy de zwaarſte onderneemingen ten einde, *zonder een glimp van geest*, *van vryheid of van waare uitzicht*. —— Dit character, door deze Schryvers breeder uitgebreid, wederlegt onze Autheur van ſtuk tot ſtuk, en doet zeer duidelyk zien, dat zy door vooroordeelen, ligtgeloovigheid, waanwysheid of kwaadaartigheid in dezen geleid moeten zyn. Het is gelyk onze Autheur zegt nog eenigermaate te begrypen dat een Engelschman, *die dagelyks de verſchrikkelyke uitwerkingen van een oploopende drift en toomelooze woede gewoon is te zien in een land*, *daar men zyne hartstogten den ruimen teugel viert*, *en in geen ding de maat houdt*, de Hollandſche

ſche Natie voor *koel* en *onhartstochtig* aanziet; maar zeer vreemd moet het een ieder voorkomen, dat hy van de *brutaliteit* of *onbeſchoftheid* der Hollanderen durft gewaagen, *daar deeze toch een heerſchende eigenſchap is waar in de Engelſchen verre boven alle Volkeren uitmunten.* En 't is gansch onbegrypelyk hoe iemand die eenige oprechtheid bezit en kennis heeft van de Nederlandſche Geſchiedenisſen, de Hollanders kan beſchryven, gelyk ze in deeze opgaave verder voorkomen; dewyl de roem veeler geleerde Nederlanders, (waarop de Nyd met hartzeer zyne tanden ſtomp knaagt), en de opregting en handhaaving van ons Gemeenebest, (die gansch Europa menigwerf met verwondering heeft aanſchouwd,) dit onbetwistbaar tegenſpreeken.

Onze Schryver, deeze zyne wederlegging onderſcheidenlyk voorgeſteld hebbende, hegt ten laatſte hier aan eene beſchryving van het character der Hollanderen; die ongetwyfeld allen onzydigen, die de Hollandſche Natie hebben leeren kennen, in tegenſtelling van 't character door de Engelſche Schryvers opgegeeven, zal behaagen. Ze luidt aldus:

Betreffende hunne zeden; op dezelve heeft het climaat, dat getemperd, de natuur hunner regeering, die gemaatigd, en hun godsdienst, die vry en redelyk is, een gunstigen invloed. Zy vallen meer op een zaak na een ryp overleg, dan door een onbeſuisde drift: bedaard in wyze van denken, bezadigd van hartstogten blyven zy onvermoeid volharden in het geen zy eens ondernomen hebben; door ſtandvastigheid en geduld brengen zy de zwaarſte onderneemingen ten einde. Het ontbreekt hun aan geest noch vinding, welke zich meest op het nuttige en noodzakelyke, met een verheven uitzigt, toelegt. De vryheid gaat dit volk boven al ter harten, welke zy in den Godsdienst en Burgerſtaat met de grootſte naauwkeurigheid handhavenen zonder ze te misbruiken. Tot allerley kunſten en wetenſchappen is de leeninge en leerzaame aart van deeze natie geſchikt. In de Digt- Schilder- en Beeldhouwkunde en andere vrye kunſten zyn hier, in evenredigheid van het klein begrip des lands, zoveele uitmuntende Mannen gevonden als ergens, waar van ſommigen de waereld tot eene geduurige verwondering zullen verſtrekken.

De haat en gramſchap ſtygt zelden tot zulk een hoogte by de Nederlanders, als by andere natien: hun liefde is min buitenſpoorig, egter niet min teder, vuurig en beſtendig: het medelyden is hun geheel eigen, waar door zy den inboorling of uitlander alle hulpe bieden. Hunne liefdaadigheid en mededeelzaamheid bepaalt zig niet binnen de grenzen van hun Land, alwaar

voor allen, en allerley foort van armen en elendigen behoorlyke zorg gedraagen wordt; maar alle de onderdrukte Kerken in Europa genieten 'er de verkwikkelyke blyken van: ja dit waereldgedeelte zelfs is te bekrompen voor de liefderyke harten en handen der Hollanderen, wier invloed zig uitſtrekt tot in Penſylvanien, (eene volkplanting der Engelſchen,) alwaar de Kerken en Schoolen, door aanzienlyke onderſtanden jaarlyks van hun onderhouden worden. Hunne verbonden koomen zy getrouwelyk na. Hunne landpaalen niet uit te breiden, en het heil der vrede boven de onzekere uitkomſten van den vernielenden en kostbaaren oorlog te ſtellen, is onder hen een eerſte en onveranderlyke ſtaatsregel; hoewel zy ook, geduurig en lang getergd, gereed zyn, om tot verdediging van hun Land, Vryheid en Godsdienst alles te waagen, of het evenwigt van Europa te handhavenen. Spanjen heeft hun moed ondervonden; Lodewyks hoogmoedige ondernee-mingen zyn door hun gedwarsboomd; dog datze veel van hunne bondgenooten kunnen verdraagen, eerze tot het opvatten der wapenen gebragt worden, bewyzen de geduurige en ongewroke tekens van der Engelſchen hebzugt en wreedheid.

De lydende en verheerlykte Heiland, in zes Boeken, door Jacobus Jordaan. *Te Amſterdam by* A. van der Kroe MDCCLXII. *behalven de voorreden* 173 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt ſtukje behelst eene beryming der geſchiedenisſe van des Zaligmakers Lyden, Dood, Opſtandinge en Hemelvaard, met eene daar in gevlogtene vreugderyke en dankbaare erkentenis van 't heil daar door te wegen gebragt, en eene opwekkende aanmoediging voor Zondaaren, om hunne Zaligheid in Gods genade in Jeſus Chriſtus te zoeken. Men kan deeze Verzen wel niet Dichtkundig noemen; (ook ſchynt de Autheur, naar luid der Voorreden, niet zeer na den naam van Dichter te ſtaan;) doch men moet echter erkennen dat ze over 't algemeen deftig en vloeibaar berymd zyn. Men oordeele hier van uit het volgende ſtaal, waar uit men tevens zyne manier van denken over de Leer der Verzoeninge eenigzins kan beſpeuren. —— De Heer *Jordaan* voorgeſteld hebbende, dat de Satan, de Zonde en de Dood hunne beſchuldigingen tegen 't Menschdom, en hunnen eisch ter ſtraffe by de Godlyke Regtvaardigheid, zich op 't woord van God beroepende, ten ſterkſte aandrongen terwyl Jeſus aan 't Kruis hong, vervolgt daar op aldus.

Al dit beſchuldigen trof Jeſus rein gemoed,
Die zich als Middelaar, ten koste van zyn bloed,
Voor 't menschdom hadt geſteld; en daarom zulk' een' wreede
En bange Ziels ſmart, om den langgewenschten vreede
Te koopen, onderging. Maar ach! hoe bang en duur
Stondt Jeſus zulk een prys! die zich, als mensch, dit uur
Van alle Godheit vondt verlaaten en begeeven, ( )
Om door zyn' dood den mensch het lang verbeurde leeven
Op nieuw te winnen, en als dan met eigen hand
Zyn' wet te ſchryven, in ons harte en ingewand.
Nu kwam de felſte ſtryd zyn' bange ziel belaagen:
't Was niet genoeg den vloek van ieder mensch te draagen,
En zyn' verdoemenis en angſt en helle-pyn
Te torſchen; neen, hier moest een zwaarer Zielſtryd zyn:
Gods heete gramſchap, door Rechtvaardigheid ontſtooken,
Die geene misdaad van den mensch laat ongewrooken,
En daar onmoogelyk Natuur kan voor beſtaan, (†)
Viel op de zuiv're ziel myns bangen Heilands aan,
En wekte een' ziels ſtryd, die alle andere overſtreefde;
Een' ziels-ſtryd, daar 't heel all voor zidd'ren moest en beefde.
Het alverteerend vuur het welk Rechtvaerdigheid
Van voor veele Eeuwen voor den Zondaar hadt bereid,
Dat vuur, dat zelfs de Hel doet dreunen met gedonder, (‡)
En klooft de bergen door van boven aan tot onder,
Daar alles voor verſmelt, verbleekt en beenen vlucht,
Valt nu op Jeſus aan en maakt zyn' ziel beducht,
Verſcheurd zyn ingewand met duizend duizend pynen;
Daar by dat misſen van dat liefelyk doorſchynen
Van 's Vaders Liefde Geest, die nu zyn aangezicht
Van Jeſus hadt gekeerdt in 't Goddelyk gericht,
Dit baart myn Heiland zo veel angſt en ongenuchten,
Dat Hy, verlegen en beängſt, met duizend zuchten
Uitriep, „ Myn God! myn God! waarom verlaat gy my!"
Ach! arme Zondaars! wie baart Hem die ziels ſmart? wy,
Wy zyn het maar alleen: wie is dan zo vermeeten,
Dat by nog vraagen durft; „ Heb ik myn' pligt vergeeten?"

Wie

(*) De volle nadruk deezer ſpreekwyze ſchynt hier wel van den Autheur bedoelt te worden, indien men op 't volgende agt geeft; nademaal 't zelve daar aan wel beantwoordt: doch 't is waarſchynlyk dat men deeze uitdrukking niet verder heeft te brengen, dan dat ze overeenkomſtig is met de ſpreekwyze, welke hy gebruikt ten opzigte van den zielsangst van Jeſus in Gethſemane, wanneer hy zegt, dat Jeſus

Als God het Oordeel droeg,
Doch als waarachtig mensch de ſtraffe, die Hem ſloeg.

(†) *Nahum* 1: 2—6. *Exod.* 19: 18. *Pſ.* 18: 8, 9. en *Pſ.* 97: 4, 5.
(‡) *Deut.* 32: 22.

Wie durft nog denken, dat hy tot zyn' zaligheid
Iets toe kan brengen? ô verfoeilyk onbeſchheid!
Geen' gruwelyker ſmaad heeft Satan uitgevonden;
Wyl God ter reddinge en verzoeninge onzer zonden
Zo veel heeft doorgeſtaan: Hy, die geen' zonden hadt
Of immer kende, nog Gods Wet ooit overtradt,
Werdt zonde, en dat voor ons, zo ſtraffenswaard in de oogen
Zyns Vaders, die, met Hem om onze elend bewoogen,
Zyn' duurgeliefden Zoon de waereld overgaf;
Op dat een ieder ter voorkoming zyner ſtraff',
In Hem gelooven, en het leeven mogt verwerven;
Zo dat Hy in dit uur moest 's Vaders aanſchyn derven,
En worſtelen in ſtryd, aanvechtinge en gebeên.
Van God verlaaten en in alles gants alleen.
Vraagt iemand wat my dwong van't heilloos ſpoor te treeden
Van eigen werk, daar ſteeds in plaats' van zaligheden
Niets wordt genooten dan verdriet en zielen-ſmart?
't Was Jeſus martelſtand: zo ras die aan myn hart
Op Golgotha verſcheen, moest ik dat dwaalſpoor baaten,
My zelv' en al myn werk verfoeijen en verlaaten:
Toen zag ik zonneklaar, 't waar niet dan guichelſpel
Des duivels, waar van 't einde is oordeel, vloek en hel.

Men zou, zo we vermoeden, dit leezende, den Heere *Jordaan*, en den zulken, die op eene dergelyke wyze gewoon zyn te ſpreeken, ongelyk doen, wanneer men uit de ſpreekwyzen, die zy gebruiken, wilde afleiden, dat, volgens hun gevoelen, Jeſus Christus geduurende zyne volmaakte gehoorzaamheid, toen hy den Vader *gehoorzaam was tot den dood, ja den dood des kruiſes*, in daad en waarheid een voorwerp van den Godlyken toorn was: en dat de heiligmaaking, *zonder welke niemand den Heer zien zal*, den mensch ten verderve brengt. Dat zy verre! Het komt ons raadzaamer voor van alle zodanige ſpreekwyzen, die hier toe aanleiding ſchynen te geeven, te denken, dat het ſterke uitdrukkingen zyn, wier volle nadruk door de Schryvers niet bedoeld wordt. Waarſchynlyk is het groote oogmerk, naar den inhoud der Euangelieleere, het lyden van onzen Verloſer als bovenmaate ſmertlyk te beſchryven, en aan te duiden, dat wy, op onze verbetering des leevens, zonder Gods genade in Jeſus Christus niet zalig konnen worden; waarheden aan welken geen Christen, door de Euangelieleer verlicht, immermeer kan twyffelen; en 't zou te wenſchen zyn, dat men zich daar omtrent altoos indiervoege uitdrukte, dat onze ſpreekwyzen aan geen haatlyke misvattingen onderworpen waaren.

Brief

Brief van N. N. aan eene zyner Vrienden. Behelzende eenige bedenkingen over het hedendaagsch pourtraiteeren en afbeelden der Proteſtantſche Leeraaren en Predikanten, in hoe verre hun zulks geoorloft zy, of niet betaamt. Te Amſterdam by Kornelis de Wit 1763. *in quarto* 12 *bladzyden.*

DEeze Brieffchryver is van oordeel, dat het hedendaagſche pourtraiteeren der Proteſtantſche Leeraaren, aan eenen *Roomsgezinden Italiaan* of *Spanjaart*, aanleiding kan geeven om te denken, dat de Proteſtanten heden zo vreemd niet zyn van den Beeldendienst, als wel in vroegere dagen: ook agt hy 't zelve ſtrydig met de Nederigheid in de Leeraaren vereischt: daar benevens dunkt hem dat zulke Jalouzy onder de Leeraaren, en eene meerdere partyſchap by de Gemeente moet verwekken: ook is hy niet vreemd van te denken, dat een Winkelier, door de Afbeelding van een Leeraar van deezen of geenen aanhang in zyn Voorhuis te hangen, zich zelven benadeelt, en zyne Calandizie tot eene zekere party bepaald doet zyn. Onze Autheur is niet tegen het pourtraiteeren in 't algemeen, Lieden van den Degen en van den Tabberd, de eerſte Reformateurs, en andere voortreffelyke Leeraars, die overleeden zyn, worden zyns agtens met nut afgebeeld; *maar dat yder Predikant*, zegt hy, *op 't verzoek van een gezelſchap of eenig Boekverkooper, welke 'er zyn intrest by vind, gereed toont om zig in Print te laten verbeelden, is te laag voor een verſtandig man, en geeft geen klein bewys dat dien Heer daar mede vry wat is ingenomen, om op dusdanig eene wyze vereert te worden.* —— In hoe ver deeze opgemelde reden bondig te agten of gereedlyk te wederleggen zyn, zal mogelyk door eenen volgenden Brief nader getoond worden; nademaal deeze Brieffchryver in 't ſlot betuigt, dat, indien zyn Vriend *hem eenige redenen kan voorſtellen, waar door de Billykheid van deze Luiden hun doen Gerechtvaardigt kan worden, hy dezelve met genoegen zal lezen:* des hier uit by voortgang veelligt eene ganſche Briefwisſeling over dit gewigtige Point zou konnen ontſtaan.

Het geestryk Kabinet, gevult met veelerlei Aanmerkenswaardige, nuttige, leerzame en vermakelyke byzonderheden: zynde eene verzameling van verſcheide Historien, fraije Redeneeringen, enz. getrokken uit eenige werken van voornaame Franſche Autheuren. Te Rotterdam voor rekening van de Compagnie. Vier deelen, te zamen 1045 bladzyden in octavo.

DIt Werkje is geſchreeven om den leesgierigen een nuttig en aangenaam tydverdryf te geeven, waar toe 't ook weezenlyk van dienst kan zyn: als behelzende eene verzameling van leerzaame Verhandelingen, Geſchiedenisſen en Vertellingen, die meerendeels ſtrekken, om het Verſtand en den Geest te beſchaaven. Men vindt in 't zelve eene leezenswaardige Redenvoering over de Grondbeginſelen en Uitwerkſelen der Poëzy, en Brief over de oorzaak der Droomen, en de ongerymdheid van 't denkbeeld, dat ze voorbeduidſelen zyn; eene fraaije Redenvoering over de Arbeidzaamheid, als de bron van duizenderleie voordeelen voor den Mensch, en Gedagten over de Geaartheden en Zeden deezer Eeuwe, midsgaders over den Geest der t'Zamenleevinge; eene Verhandeling over de Zagtzinnigheid: eene Briefwiſſeling van eene Moeder met haare Dogter, waar in veele nutte lesſen ter beſtuuringe van haar gedrag in de groote Waereld, en in 't Huwelyk, als mede ter regelinge haarer hartstogten, en ter gelaatene onderwerpinge aan, en vertrouwen op de Godlyke Voorzienigheid voorkomen; een Brief over 't verkiezen van verſtand zonder ſchoonheid, boven ſchoonheid zonder verſtand, en Klagt van eene Engelſche Juffer over de koelheid der Engelſche Minnaaren, benevens een Dagverhaal van Williams Reize, of een kort Hekelſchrift van de Engelſche Natie. Behalven deeze opgenoemde Stukjes komen ons in dit Werkje nog verſcheidene Geſchiedenisſen en Vertellingen voor, die op geene ongevallige wyze deeze en geene characters ontvouwen; als dat van een getrouwen Vriend; van een weerbarſtigen Zoon; van een regtgeaart Kind jegens een ontaarten Vader; van liefdelooze Egtgenooten; van ligtvaardige, ſtandvastige, edelmoedige Liefde en Vriendſchap en meer dergelyken: alle welken, terwyl ze vermaak geeven in 't leezen, ons tevens opleiden om de werkzaamheid der hartstogten na te gaan, het welk van dienst kan weezen, om ons oplettend te doen zyn in 't beſtuuren onzer gemoedsdriften. Deeze opgaave, zo we vertrouwen, kan eenigermaate doen zien, dat dit Werkje met regt geteld mag worden, onder die ſoort van Schriften, die men met genoegen en niet geheel zonder vrugt in een ledig uur kan doorbladeren. Ter byzondere proeve hier van diene nog de volgende redeneering, getrokken uit den Brief van eene jonge Hoogduitſche Juffer, over *'t verkiezen van verſtand zonder ſchoonheid, boven ſchoonheid zonder verſtand.*

Naa een voorafgaand Compliment over het Verſtand en de Schoonheid haarer Vriendinne, die zich tot haar gewend heeft om

om een geſchil te beſlisſen over de vraag, *wat te verkiezen zy, Verſtand of Schoonheid, in geval men noodwendig één van beiden moest verkiezen?* redeneert onze Brieffchryfter deswegens in deezervoege. „ De ſchoonheid is zekerlyk wenſchelyk, en zy word „ ook van een yder gemeenlyk begeert, waarom? zy neemt de „ geheele waereld tot ons voordeel in; en wat vermag de voorin„ neming by de menſchen niet! de oogen geven bevelen aan het „ hart; men geraekt aenſtonds in de belangen van een ſchoon „ mensch, en het verlangen om hem ook verſtandig te vinden, „ doet ons verzekert zyn dat hy 't waerlyk is; men is zoodanig „ geſtelt dat men het geringſte zelfs, dat ons daer in bevestigen „ kan, in opmerking neemt, en heel ras verwerpt het gene dat „ gevoelen maer eenigſints zou konnen uitdooven, ja men merkt „ zelden hoe veel gunst men zulk eenen toedraegt, om dat ons „ waerlyk zyne gebreken ontſlippen. Wanneer de oogen vol„ daen zyn, worden de ooren minder ſcherphoorende, en als „ dan is het gemakkelyk te vergenoegen hen die ons aenhooren. „ Men moet een onwetende in den uiterſten graet zyn, om zulks „ met een ſchoon aengezicht te ſchynen, want zulks leert de da„ gelykſche ondervinding. Wie zou derhalven niet moeten be„ kennen dat de ſchoonheit een voorname gave is; gewisſelyk, „ 't is 'er een; maer met haer bezwymen ook de beguichelin„ gen, die zy ten onzen opzichten verwekt heeft, en zy is van „ korten duur, want oneindige zaken doen haer verdwynen, „ waer van het verdriet en de ziekten de voornaemſte zyn; doch „ de tyd verjaegt haer onfeilbaer; zelfs weinig jaren wisſen hare „ gedaente niet zelden zoodanig uit, dat men een goed geheugen „ moet bezitten om zich te binnen te brengen dat die of deze „ met een ſchoon aengezicht heeft mogen pryken, en hoe meer „ men van dien kant is bedeelt geweest, hoe verdrietelyker ons „ het gemis van 't zelve maekt; waer toe dan zyn toevlucht ge„ nomen? want indien men niet anders dan dat gehad heeft, is „ men alles kwyt. Ach! zoude men dan aen de lente onzer ja„ ren het overige van ons leven willen opofferen: en evenwel „ zoude die begocheling van geen langen duur wezen, indien „ men ten minſte niet iets bezat dat naer verſtand geleek, ten „ minſte een brabbeltael waer mede men zich in de waereld op„ houd, plichtplegingen die duizentmalen herhaelt moeten wor„ den, en een voorraed van gemeene ſpreuken, alles noch toe„ bereid met een verleidend gelaet, een behaeglyke grimlach en „ een welgepaste en aengename buiging, 't welke dan noch wel „ eens te wege kan brengen, dat men over eene zyde ziet: berg „ u nogthans voor iemand die wat meer wetenſchap bezit; ja „ voorzeker, ik bedrieg my, want in weêrwil van die aenlokke„ lyke voordoening, moet men zich niet te dikwyls laten zien, „ om het gebrek aen 't zelve niet te doen kennen, dewyl men „ zich ras aen de ſchoonheit gewent, maer geenſints aen een „ ſtomme, die uiterlyk veel belooft, doch van wien niets voor

„ den

„ den dag komt, het geen onvergeeflyk is. Ten anderen ko-
„ men 'er gelegenheden in welke men verplicht is te ſchryven,
„ vaerwel dan de aengenaemheden, ontleent van een uiterlyke
„ aenminnigheit; daer in tegendeel veel verſtand niet zelden ee-
„ ne uiterlyke mismaektheit doet vergeten, en gelukkige inval-
„ len trekken ons van dat onderzoek af. 't Is waer, alle voor-
„ ingenomenheden zyn tegen de leelykheit, daer moet iets ver-
„ hevens wezen het geen ons eene onaengename gedaente kan
„ doen over 't hoofd zien, en daer behoort tyd om met dezelve
„ gemeenzaem te worden, maer eindelyk maekt een uiterlyk
„ ſchoon of leelyk geen indruk meer: ja noch meer, nimmer zal de
„ ſchoonheit zonder Verſtand by luiden van oordeel gelden, en men
„ moet altoos de goedkeuring omtrent ons zelven van anderen ver-
„ wachten. Doch, waerde vriendinne, dewyl ik aen myn ſchoonheit
„ iets toegevoegt heb, waer door zy zich in den eerſten opſlag
„ zou konnen doen achten, zoude het derhalven niet billyk we-
„ zen, dat ik myn Verſtandige veronderſtelle, als vry van die ge-
„ breken, die de minst keurigſte zouden belgen? Wel aen dan,
„ ik ſtem toe dat 'er in haer niets beminnelyks zal wezen, maer
„ ook niets dat geheel wegwerpelyk is. Dit veronderſteld zyn-
„ de, beſlis ik de zaek ten voordeele van de laetste, en het ge-
„ ne my in die verkiezing bevestigd, is, het vermaek het welk
„ het verſtand in alle tyden geeft, dewyl het van geen omſtan-
„ digheden afhangkelyk, en voor ons geheele leven is, gelyk
„ het niet is met onze aenminnigheden wier regering van korten
„ duur zyn, en om dat ze, wil men 'er wat van genieten, ge-
„ zien en geprezen moet worden; want zyt gy by luiden die met
„ zorg beladen zyn, of die eenig ander voorwerp ten doel heb-
„ ben, verliest gy de vrucht dier beminde ſchoonheit. Veron-
„ derſtel eens, dat gy genoodzaekt was om op het land in een-
„ zaemheit te wonen, wat voordeel zoude u aldaer de Schoon-
„ heit aenbrengen? doch het gene my boven alles tot myn ver-
„ kiezing doet bepalen, is de zoetigheit om als dan wel te kon-
„ nen denken, te lezen en te overwegen. Hoe zeer beklaeg ik
„ dezulken die nimmer het vermaek geſmaekt hebben van zich
„ zelve te konnen onderhouden, en die altoos gezelſchap noo-
„ dig hebben, om zonder kwelling te leven? 't geen wezentlyk
„ het geval is van hen die niets dan ſchoonheit bezitten; dezul-
„ ken kennen geene andere gelukzaligheit dan die van haer te
„ vertoonen, en dewyl het niet dan een zekeren tyd is dat zy
„ pronken konnen, loopen zy gevaer om twee derden van hun
„ leven in droefgeestigheit door te brengen.

LETTER-OEFENINGEN.

Inwyings-Redenvoering van Ewaldus Hollebeek, *by het plegtig aanvaarden van het gewoon Hoogleeraar-ambt der H. Godsgeleerdheid, op Hollands Hooge School. Uit het Latyn in 't Nederduitsch vertaald, door* Henricus Weyland, S. S. Th. Stud. *Te Leiden by* Luchtmans *en* van Hoogeveen Jun. 1763. *in quarto* 53 *bladzyden.*

EEn ieder die, Waarheid en Deugd beminnende, deeze Redenvoering doorbladert, zal gewis zyn genoegen over dezelve betuigen, en die te waardig ſchatten, dan dat ze, onder 't gemeene ſlach van Redenvoeringen geteld, eerlang der vergeetelheid overgegeeven worde: en men zal 't derhalven niet vreemd vinden, dat wy derzelver weezenlyken inhoud in deezen wat breeder melden.

Zyn Hoog-Eerwaarde vangt deeze Redenvoering aan met eene vergelykende beſchouwing der Christenheid in haare eerſte zuiverheid en tegenwoordigen toeſtand, die ons eene betreurens- en ſchaamenswaardige verandering van zaaken voor den geest brengt. „ Want in plaats van weinige, „ maar klaare, maar duidelyke, en om ons leven wel aan „ te ſtellen wetenswaardigſte leerſtukken, in die gouden „ Christen-eeuw met algemeene goedkeuringe aangenoo„ men, worden wy nu in tegendeel vermoeit, en byna „ overlaaden met eene groote meenigte van de ſpitsvondig„ ſte gevoelens, die men gemeenlyk voor grondwaarheden „ zoekt op te dringen; ja in plaats van de weeligſte en ryk„ ſte vrugten van Godsvrugt, maatigheid, regtveerdig„ heid, vrede, lievde en andere waare Christen-deugden, „ waar van wel eer de akker der Kerke by uitſtek vrucht„ baar was, is nu helaas! het beklaaglyk onkruid der aller„ ſchandelykſte ondeugden alomme verſpreid". Dit verval tegen te gaan, betuigt onze Redenaar verder, is de wensch zyner ziele; en hy agt het van zynen plight te weezen, al zyn verſtand, vlyt en naarſtigheid tot verbetering van 't Christendom in deezen aan te wenden. Ter aanvangelyker proeve hier van vindt hy 't goed, by 't aanvaarden van 't nieuwe Ampt hem opgedraagen, eene openbaare Redenvoering te doen over een onderwerp, dat daar toe betrekkelyk is. En nademaal men ligt begrypt, dat dit verval wel meest

zynen oorſprong heeft uit eene zeer verkeerde leer en levenswyze der Godgeleerden, zo agt hy geen vergeeffchen arbeid te zullen aanwenden, wanneer hy by deeze gelegenheid zoekt te bewyzen, „ dat de Regtzinnigheid, die uit„ neemende en allernoodzakelykſte eigenſchap van eenen „ Godsgeleerden, geenzins plaats kan hebben, dan in zulk „ eenen, die met eene onverniste Godsvrugt bezield, zig „ ook op alle de pligten der onderlinge liefde omtrent zy„ ne overige medemenſchen, onophoudelyk bevlytige, en „ dezelven, zoo ver de menſchelyke zwakheid toelaat, ook „ met allen ernst zoeke te betragten".

Dus voorgenomen hebbende te betoogen, dat *een Godgeleerde niet zuiver Regtzinnig kan weezen, ten zy hy ook in der daad Godvrugtig zy*, zo verdeelt onze Hoog-Leeraar zyne Redenvoering in drie deelen.

I. In 't eerſte, ſtelt hy ons *de allerbevalligſte beeltenis van eenen zuiver Regtzinnigen Godsgeleerden* voor oogen. Hier mede wordt geenszins bedoeld, dat bekrompene ſoort van Leeraaren, die meest bekend zyn van wegens hunne drift, ſtyfhoofdigheid en kettermaakery; 't gemeen mag dezulken roemen, als verdeedigers der Regtzinnigheid, maar onze Redenaar „ kan zig noit laaten wysmaaken, dat de waare „ Regtzinnigheid, die onafſcheidbaare gezellinne eener „ zuivere Godsvrugt, by zulke laage en veragtelyke zielen „ huisvest". Van een gansch ander character waren Jeſus Christus, zyne Apostelen, de kort daar op volgende uitmuntende Leeraaren der Kerke, en, (om van de middeleeuwen niet te ſpreeken,) ook zy die ons, van het juk van 't Antichristiſche geweld over de vrye gemoederen der menſchen ontſlaagen, de voorregten van vryheid en vreede, welken wy tot op deezen dag toe met blydſchap genieten, verſchaft hebben. „ Zoo wy van deezen, *zegt hy*, een „ voorbeeld ontleenen willen, zullen wy hem eerst voor „ eenen Godsgeleerden, der waare Regtzinnigheid toegedaan, houden moeten, die met de grootſte eerbied voor „ de Godlyke openbaaring, als uit de bron der waarheid „ zelve oorſprongkelyk, getroffen, een regt gevoelen koestert van alle de hoofdſtukken van den geopenbaarden „ Godsdienst, dat 's te zeggen, die klaare, duidelyke, o„ ver al ſterk aangedrongene, en met de Zaligheid onaf„ ſcheidbaar verknochte Leerſtukken, houdt voor hoofd„ en grond-waarheden, welke van allen, die op hun eeu„ wig heil gezet zyn, moeten worden aangenoomen; dog „ niet de zoodanigen, die duister, ingewikkeld, met dik-

„ ke

„ ke nevels overtoogen zyn, of flegts als in het voorbygaan
„ hier en daar worden aangeroert, als welke van ftervelin-
„ gen, zonder gevaar van mis te tasten, zeer moeilyk te
„ verklaaren zyn, ten minften naar goeddunken geenzins
„ behooren beflist te worden; die het noodzakelyke van het
„ min noodzakelyke, die het nuttige van het minder nut-
„ tige, die het Godlyke van het menfchelyke zorgvuldig
„ onderfcheidt, en elk naar zyne regte waarde fchat; die
„ zig der zeer enge paalen, die onze kennisfe beperken, en
„ der zwakheid van het menfchelyk vernuft zeer wel be-
„ wust, alles, 't geen hy zelfs meent waarheid te zyn, an-
„ deren met geweld niet opdringt, nog met eenen onmaa-
„ tigen yver, en eene al te ver gaande heevigheid voorftaat,
„ maar die als hy meent, dat 'er hem, ja der waarheid zel-
„ ve aangeleegen is, dat ook dit van hun werde aangenoo-
„ men, hen van het zelve door gewigtige bewyzen, en een
„ lieffelyk geweld van reedenen, alleen zoekt te overtui-
„ gen; die op dezelvde wyze omtrent het Daadelyke als
„ Befchouwende der Leere gezint, niet minder de zuiver-
„ heid en voortreffelykheid van het een dan van het andere
„ verdeedigt; eindelyk, die, 't geen 't voornaamfte is, met
„ woord en daden toont zoo wel bekommerd te zyn om zy-
„ ne en anderer gebreeken te verbeeteren, als om de onge-
„ fchonde zuiverheid der Goddelyke leere te bewaaren en
„ te befchermen".

II. Het tweede Lid deezer Redenvoeringe ftrekt om te bewyzen, *dat de gaav van regt te gevoelen omtrent de leerftukken van den Christelyken Godsdienst, met eene goede en Godvrugtige levenswyze gelykerhand t'zamengaat, en dat geene zonder deeze niet beftaan kan.* Dit ftaaft de geagte *Hollebeek* met de navolgende bewyzen, die hy ten bondigfte uitwerkt.

1. Een mensch van zodanig een character, als boven omfchreeven is, is bekwaamer dan andere ftervelingen, om deeze gaaf te bezitten, uit hoofde van zyne gemoedsgeftheldheid; die hem gefchikter maakt; om een waaragtig en regtmaatig gevoelen van den Godsdienst te vormen, dan zodanig een, wiens wil door hartstogten bedorven is, en wiens verftandsvermogen door driften, vooroordeelen en neigingen geweldig t'ondergehouden, ja niet zelden onbekwaam gemaakt wordt.

2. De Befchouwende en Zedenvormende Waarheden zyn in de Godlyke Openbaaring te onafcheidelyk aan een verbonden, dan dat iemand der Regtzinnigheid toegedaan kan zyn, die al zyn zorg en bekommernis te koste legt aan 't

Beſchouwende; maar 't Zedenvormende, (ſchoon 't het voornaamſte gedeelte van den Godsdienst uitmaake,) naaulyks zyne aandagt waardig keurt, en door zyn gedrag, het zy ten opzigt van zich zelven, of van anderen, als met den voet treedt.

3. Het regtzinnige gevoelen omtrent God en Godlyke zaaken ontleent zeker zyn oorſprong niet uit eene onmaatige drift voor zyne gezindheid, uit eene blinde eerbied voor groote Mannen, uit eene onverzettelyke ſtyfhoofdigheid, en wat van dien aart meer zy; maar uit eene reine gemoedsgezindheid voor de gewyde Schriften. En is 't dat iemand hier mede bezield is, hy zal gewis de bevelen der Zedekunde met geen minder yver zoeken voort te planten, dan de Leerſtellingen voor alle beſmetting der dwaalingen ongeſchonden te bewaaren: nadien ze beiden denzelfden Voorſchryver hebben, en daarom ook het zelfde gezag, en dezelfde verpligting medebrengen.

4. Het doelwit van een waar voorſtander der Regtzinnigheid is ongetwyfeld de Eer des Allerhoogſten; maar nimmer zal men een mensch van oordeel diets maaken, dat de zogenaamde yveraars voor de Regtzinnigheid, die zo zeer bedagt zyn op de verdeediging van hunne eigene Gevoelens, en de Zedeleer niet ernſtig handhaaven, hier door gedreeven worden. Die de Eer van God op 't oog heeft, zal, buiten kyf, niet minder voor 't laatſte dan voor 't eerſte yveren.

Deeze reden, uit de zaak zelve afgeleid, toonen ontegenzeggelyk, *dat niemand, ten zy regt Godvrugtig, ook zuiver Regtzinnig zyn kan;* doch dewyl men, voor al in deeze dagen, gewoon is veel toe te ſchryven aan de overeenſtemming van groote Mannen, zo agt onze Redenaar, dat hy geen vergeefſche moeite zal doen, wanneer hy de bygebragte reden door gepaste getuigenisſen bevestigt. Hier toe beroept hy zich.

5. Op de begrippen der Heidenſche Wysgeeren, die leerden, dat de regte *bevattinge van God, en 't geen zynen dienst betreft, zonder eene waaragtige Godsvrugt der ziele, en zuiverheid van leven en zeden niet beſtaan kan, ten minſten dat de eerſte zonder de laatſte van weinig, ja in 't geheel van geen belang is.*

6. Op de denkbeelden der Christen-Oudvaderen, der eerſte Hervormeren, en andere uitmuntende Mannen in de Christelyke Kerk, die deswegens het zelfde gevoeld hebben.

De

De Hoog-Eerwaarde *Hollebeek* haalt by die gelegenheid verſcheidene plaatſen aan uit Heidenſche en Christelyke Schriften, en geeft te kennen, dat hy daar in ſpaarzaamer geweest zou zyn, „ zoo niet de geſteldheid onzer tyden „ zelve hem geleerd hadde, dat men op deeze wyze veeler „ vooroordeelen best te keer kan gaan. Dan, *dus vervolgt „ hy*, indien de orde der Kerkelyken zoo veel toeſchryvt „ aan het oordeel van oude en laatere Godsgeleerden, mag „ ik voorzeker geene geringe hoop ſcheppen, dat zy zig des „ te meer zullen laaten overreeden, door het gezag van „ God, van Christus zelven, en van Menſchen, door Gods „ Geest gedreven". Dit doet hem, ter ſtaavinge van zyn gevoelen,

7. Ten laatſten het oog ſlaan op de Heilige Bladeren, om, zo uit den algemeenen inhoud der Leere van Jeſus Christus en deszelfs Apostelen, als uit byzondere getuigenisſen der Godlyke Schriften, zyn gevoelen op eene onbetwistbaare manier te bevestigen. Hier omtrent munten inzonderheid uit de woorden van David; *De HEERE ſal de ſachtmoedigen ſynen wegh leeren:* en, *de verborgentheyt des HEEREN is voor de gene die hem vreeſen: ende ſyn verbont, om hen [die] bekent te maken:* als mede die van Jeſus; *Soo yemant wil desſelfs wille doen, die ſal van deſe leere bekennen, of ſy uyt Gode is, dan [of] ik van my ſelven ſpreke:* midsgaders die van Johannes; *Die daer ſeght, ick kenne hem, ende ſyne geboden niet bewaert, die is een leugenaer, ende in dien en is de waerheyt niet.*

III. In het derde Lid deezer Redenvoeringe tragt onze Hoog-Leeraar eindelyk *het een en ander, 't geen in den eerſten opſlag tegen deeze ſtellinge ſchynt aan te loopen, naar het rigtſnoer der zuivere waarheid beoordeeld, uit den weg te ruimen.*

Veelligt zal iemand vraagen; kan dan een mensch, die niet Godvrugtig is, met de gezonde rede begaafd, door eene naarſtige beoefening van Gods Woord, en onder 't vlytige gebruik der beste hulpmiddelen, niet zo wel een gezond en rigtig oordeel vellen over 't Leerſtuklyke, als een waarlyk Godsdienstige? De geagte *Hollebeek* maakt geen zwaarigheid van te zeggen, dat deeze vraag, die op een netelig geſchil uitloopt, ontkent moet worden, indien men dezelve niet zeer naauwkeurig bepaale; doch dat het niet noodig zy hier op ſtaan te blyven; nadien de beſchouwing der boven voorgeſtelde afbeeldinge van een zuiver Regtzinnigen zeer duidelyk toont, dat iemand, die ſtaande houdt,

dat zodanig een zonder Godsvrugt kan zyn, zelf gebrek aan oordeel moet hebben.

Een ander zal uit deeze ſtelling willen afleiden, dat dan een ieder, die waarlyk Godvrugtig is, van gelyken Regtzinnig van de Godlyke waarheden moet gevoelen, waar tegen egter de ondervinding, zegt men, duidelyk ſchynt aan te loopen. Men zou, zegt onze Hoog-Leeraar, dit gevolg niet behoeven toe te ſtaan; doch 't zy zo: wat zwaarigheid? dit ſtaat vast, hoe Godvrugtiger iemand is, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, des te bekwaamer is hy, om regt en behoorlyk over zaaken van den Godsdienst te oordeelen; en, gelyk de Godsvrugt haare trappen heeft, zo heeft ook de Regtzinnigheid de haare.

Eindelyk zullen 'er ook niet ontbreeken, die ſtaande houden, dat de Redenaar in dit geding een dergelyken misſlag, als de Redeneerkundigen een Omloop of *Cirkel* gewoon zyn te noemen, begaat. Doch deeze tegenwerping, die in den eerſten opſlag eenigen ſchyn heeft, wederlegt hy beknopt, en bondig in deezer voege. „ Ik zie geene reden, waarom „ men niet te gelyk zoude moogen vaſtſtellen, dat de Regt„ zinnigheid niet zonder de Godsvrugt beſtaat, en de Gods„ vrugt egter uit de Regtzinnigheid moet beoordeeld wor„ den. Niemand dog zal oit een ervare konſtenaar wor„ den, dan hy, dien de natuur zelve tot het aanleeren de„ zer konſte bequaam gemaakt, en met de nodige gaven „ tot dezelve voorzien heeft; dog daarom zal niemand zoo „ dwaas wezen, dat hy van den inwendigen aart en de waa„ re geſteltheid dezer konste, uit deze zelfde vatbaarheid „ van het verſtand, en deeze voorbereidende vereischten „ zoude willen geoordeelt hebben: even op dezelvde wy„ ze meene ik, is de zaak ook hier te begrypen. Niemand „ der ſtervelingen zal te regt en naar den eisch gevoelen „ van de uitſteekende waarheden, welke onze Openbaaring „ ons ontdekt, indien wy op derzelver geheelen omtrek en „ waaren aart letten, ten zy hy dus van gemoed en leven „ geſtelt zy, dat hy met alle vlyt dezelven te regt tragte te „ begrypen, den waaren zin derzelven te verſtaan, en, 't „ geen 't voornaamſte is, door de beoeffening zelve, ook „ ten heilzamen nutte aan te leggen. Dog hier uit volgt „ geenzins, dat de Godsvrugt een regel en rigtſnoer uit„ maakt, waar naar wy van de Regtzinnigheid oordeelen „ moeten, ſchoon ik bevroede, dat hier door van zelfs be„ wezen wordt, 't geen ik bedoele, te weeten, dat nie-

mand,

„ mand, dan waarlyk Godvrugtig, insgelyks zuiver Regt-
„ zinnig zyn kan".

Naa het oplosſen deezer tegenwerpingen gaat onze Redenaar over tot het geen de plegtigheid van den dag vordert, en beſluit zyne Redenvoering met welgeſchikte aanſpraaken. Van een byzonderen nadruk is boven al zyne aanſpraak aan de Jeugd, en wel inzonderheid dat gedeelte van dezelve, waar in hy hun voorſtelt wat zy van hem te verwagten hebben. „ Gy hebt, *dus luidt zyne taal*, denke ik, uit deeze „ Redenvoeringe, welke Gy in dit uur van my gehoord „ hebt, genoeg begrepen, hoedanig eenen Leermeester, „ indien gy U ook van myn onderwys zult willen bedie- „ nen, gy aan my hebben zult. Gy zult my wel der Regt- „ zinnigheid, welke te regt en in waarheid dus verdient „ genaamt te worden, op alle wyzen vinden toegedaan, „ maar ook niet minder gezet op de Godsvrugt, door eene „ lieffelyke vereeniginge daar mede t'zaam te voegen, en „ zonder welke de yver om de gezuiverde leere te bewaa- „ ren en voort te planten niets anders dan een ydele naam „ en een louter voorwendſel is, om U derhalven ook tot „ zoodanigen te maaken, zal ik met allen yver my toeleg- „ gen. En dus, gelooft my! zal al myn arbeid zorg en be- „ kommering niet daar toe te kosten gelegd worden, dat „ Gy als fyne uitpluizers van geſchillen, als twistgierige „ krakeelers, ſtyfhoofdige verdedigers van onnutte twist- „ vraagen, en uitvinders, aanraders en voorſtanders van „ ongelukkige verdeeldheden uit myne ſchoole in de Ker- „ ke intreedt, dat zy verre! voor lang dog hebbe ik reeds „ geleerd dat onheilig ſoort van Godsgeleerden te haaten, „ en te keer te gaan; maar daar toe zal ik alle de kragten „ van mynen geest inſpannen, dat Gy met liefde en eerbied „ voor de allerheiligſte Waarheden, welke het Opperwezen „ in zyn woord den elendigen ſtervelingen ontdekt heeft, „ doortrokken, U vroeg gewennen moogt zedig en gemaa- „ tigt, gelyk het menſchen, aan gevaar van dwaalen alzins „ bloot geſteld, en wel meest den Jongelingen, nog door „ geene ondervindinge der zaaken geöeffend, past, van „ dezelve te denken, te gevoelen en te ſpreeken; dat Gy „ leeren moogt, U op klaare, duidelyke en noodzakelyke „ hoofdſtukken der Heilleere te bevlytigen, dog ydele en „ onnutte verſchillen zorgvuldig te vermyden, en niemand, „ die oordeelt dat dezelve geheel nagelaaten, of op eene „ andere wyze beſlist moeten worden, daarom van eene „ groove dwaalinge te beſchuldigen; eindelyk, dat Gy in-

„ nig overtuigt, dat een godloos leven de grootſte ketterye
„ is, met allen mogelyken ernst niet minder de ondeugden
„ tragt te keer te gaan, de zonden te ſchuwen, bedorven
„ zeden te vlieden, de Godvrugt te betragten, en allerleie
„ deugden te beoeffenen, dan de ongeſchonde zuiverheid
„ der Heilige Leerſtukken te beſchermen en voort te plan-
„ ten. Staat U deeze voorwaarde aan, ziet hier een' leids-
„ man, of wilt ge liever een' medgezel op den weg, alzins
„ veerdig t'uwer hulpe, die geheel en al de uwe zal zyn,
„ en al zyn zorg en arbeid ten uwen beste zeer gaarne zal
„ toewyen! dan, by aldien gy weigeragtig mogt bevonden
„ worden, op zulk een' ſtrengen voet voort te gaan, en
„ langs dezen Koninglyken weg naar de allerheiligſte be-
„ dieningen en waardigheden in de Kerke te ſtreeven ('t
„ geen de goedertierenſte God verhoede!) zoo weet! dat
„ ik liever deze borst met een goed geweten, met de goed-
„ keuring der braaven, en voor al met de gunst van God
„ zelfs, aan wien ik alleen trouw gezwooren hebbe, als
„ met een driedubbeld harnas wapenen zal, dan dat ik om
„ uwen toevloed te bejaagen, en om uwe traagheid te ge-
„ moet te koomen, bevonden werde zelfs een hairbreed
„ van myn voorneemen af te wyken."

Nagelatene Predikatien over verſcheidene Texten, betreffende het Heil der Verloſſinge door de Komst des Zaligmakers te wege gebragt, door Joannes Dekmatel, *in zyn leeven Leeraar der Doopsgezinden t' Amſteldam. Te bekomen t' Amſteldam by* K. de Veer *en* F. Houttuyn. *Eerſte en tweede Deel, t' zamen* 584 *bladzyden, behalven de Voorredenen, in Octavo.*

IEder deezer Deeltjes bevat tien Leerredenen. In 't eerſte vindt men eene *Belydenis-, Doop- Voorbereiding- Avondmaal-* en *Dankpredikatie.* Aan dit vyftal zyn gehegt vyf Leerredenen, die over de volgende onderwerpen gaan: *de onnaſpeurelyke rykdom van Christus; de Verborgenheid des Rykdoms in Christus; de ſtryd des Geloofs; het aanhoudend Bidden; en de Geneezing des Geraakten door de Vergeving der Zonden.* Hier aan volgen in 't tweede Deel, *de Geboorte van Christus; deszelfs Zielen-Lyden in Gethſémane; Opſtanding; en Hemelvaart;* mitsgaders de *Uitſtorting des Heiligen Geestes;* verder, *Jeſus onze Eeuwige Hogepriester; de groote Zaligheid der Geloovigen; de Raad Gods aangaande onze Zaligheid; de Noodzake-*

zakelykheid om naar den Geest te leeven; en eindelyk *de Zaligheid der nederigen en verbryzelden van Geeste.*

Het groote oogmerk van zyn Eerwaarden is het Werk der Verlosſinge door Jeſus Christus te ontvouwen; te toonen op hoedanig eene wyze de Zondaar deel aan 't zelve verkrygt; en zyne Toehoorders te beweegen, om, in afzigt van alle eigene geregtigheid, hunne zaligheid door Gods genade in Jeſus te zoeken. Deeze onderwerpen worden hier gemeenlyk behandeld op eene dergelyke wyze, als daar over geſproken wordt, in de genoegzaam bekende *Euangeliſche Liederen*, door onzen Autheur uit het Hoogduitsch vertaald. Zy die deezer maniere van denken toegedaan zyn, zullen ongetwyffeld deeze Leerredenen met ſtigting leezen; dewyl 's Mans ernst, ten aandrang van 't geen hy gevoelde waarheid te zyn, in dezelven alleszins doorſtraalt.

Overweeging der middelen, waar van men zig bedient, om de Hebreeuwſche Taal, welker gebruik uitgeſtorven is, regt te verſtaan: door Johan David Michaëlis. *Gewoon Hoog-Leeraar in de Wysgeerte, en medelid van het Koningklyk genootſchap der wetenſchappen te Gottingen. In het Nederduitsch vertaald, door* Christ. Alb. de Lavillette. *V. D. M. te Heinenoort. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg MDCCLXII. *behalven de Voorrede* 333 *bladzyden in groot octavo.*

DIt geſchrift van den oordeelkundigen *Michaëlis* ſtrekt om te doen zien, hoe gebreklyk de middelen zyn, waar van men zich gemeenlyk ter verklaaringe van de Hebreeuwſche taal bedient; in zo verre zelfs, dat eenige geheel verwerpelyk en andere nog wel goed maar niet genoegzaam zyn: als mede om te toonen, dat de kennis der Arabiſche en Syriſche ſpraaken het beste middel is, dat ons de meeſte hulp en zekerheid verſchaft; om de Hebreeuwſche ſpraak regt te verſtaan: en eindelyk, om aan de hand te geeven de hulpmiddelen, welken iemand, die eenige zekerheid in 't Hebreeuwſch hebben wil, noodzaaklyk gebruiken moet; mitsgaders aan te wyzen den weg, dien hy heeft in te ſlaan, wiens toeleg het is, om eene hooger en nog volmaakter kennis van deeze uitgeſtorvene taal te bekomen. — „ Men zal, *zegt onze Autheur in 't ſlot van dit zyn Werkje*, „ ligtelyk gewaar worden, dat ik in zekere hoofdzaaken „ dien zelfden weg verkieze, dien de Heer *Schultens*, na

„ dat hy al lang van te vooren gebaand, en ſlegts door ee-
„ nigen van laater tyd verlaaten was, andermaal heeft trag-
„ ten gangbaar te maaken; dog 't zal ook blyken, dat ik
„ zyne misſlagen erkenne, en yder een raade dezelve te
„ vermeiden, en dat ik zekere hulpmiddelen, waar tegen
„ zyne wederſtreevers voor een gedeelte minder yverden,
„ en welke hy niet dikwils genoeg gebruikt heeft, naame-
„ lyk het Syriſch en de oude overzettingen, na derzelver
„ wezentlyke waarde hoog ſchatte: weshalven ik 't wel
„ waagen durf, om de gunſtige goedkeuringe van zommi-
„ gen, welke met hem niet te vrede geweest zyn, te eis-
„ ſchen en te verwagten".

De Oosterſche taalkunde, een vrugtbaare tak van Geleerdheid, veel al in onze dagen te jammerlyk verwaarloosd, is inderdaad veel verſchuldigd aan de onvermoeide vlyt van den Hoog Leeraar *Michaëlis*, die alle naarſtigheid aanwendt om deeze ſtudie te doen bloeien; en zich inzonderheid in dit geſchrift bevlytigd, om de beoefening der Hebreeuwſche ſpraake eene meerder zekerheid te geeven; en allen aan te moedigen, om dien weg in te ſlaan, welke de liefhebbers deezer ſtudie in ſtaat kan ſtellen, om op goede gronden eene uitgebreider kennis dier taale, in welken de woorden des leevenden Gods, onder de dagen des Ouden Verbonds geſproken, bewaard zyn, te bevorderen: en men kan redelyker wyze verwagten, dat zy ten minſte, die de leerwyze van onzen nooit volpreezen nu zaligen *Schultens* toegedaan zyn, de denkbeelden van den geagten *Michaëlis* over 't algemeen zullen begunſtigen.

Geſchied en Zedekundige Beſpiegelingen, of Magazyn der jonge Heeren, door M. J. P. Miller. *Rector der Latynſche Schoole te Halle, en Lid der Hertoglyke Maatſchappy te Helmſtad. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by de Wed.* O. van Thol en Zoon, 1763. *Eerſte Deel, behalven de Voorredenen van den Boekverkooper en Schryver,* 504 *bladzyden in Octavo.*

DE Nederduitſche uitgaave van dit Werkje komt voor als een vervolg van 't *Magazyn der jonge Juffrouwen*, in den jaare 1760, uit het Fransch vertaald, in 't licht gebragt, en komt ook in zo verre daar mede over een, dat het een gemeenzaam onderwys van jonge Heeren, by manier van t'zamenſpraaken, onder het beſtuur van een verſtan-

ſtandigen en deugdzaamen Gouverneur behelst. Doch deeze worden, (mogelyk om 't werkje door verſcheidenheid aangenaamer te maaken,) tusſchen beide afgebroken, door eene tusſchengevoegde zedelyke Levensbeſchryving, brieven die betrekking hebben tot het gedrag en de opvoeding van jonge Lieden, mitsgaders eene verzameling van uitgeleezene Historien en zinryke invallen, uit de beste Schryveren vergaderd. Het is naar ons inzien, van eene gelyke waarde als 't bovengemelde *Magazyn der jonge Juffrouwen*; (*) wy konnen 't niet aanmerken als een voorbeeld van een welgeregeld onderwys, maar 't kan met nut den jongen lieden in handen gegeven worden, om hunne leeslust op te wekken, en aanleiding te geeven om verder te denken; en ſtrekt doorgaande ten goede.

Amſterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geſchiedenisſen enz. beſchreeven door Jan Wagenaar, *Hiſtorieſchryver der Stad. Derde Stuk.*

Tweede Berigt.

OP het einde van ons voorgaande Berigt hebben we te kennen gegeven, dat de herſtelde rust der Stad van geen langen duur was, nadien 'er eerlang veranderingen voorvielen, die eene geheel nieuwe gedaante aan de Regeering gaven. Het Bondgenootſchap der Edelen naamlyk vervallen zynde, had de Landvoogdes niet alleen Krygsvolk aangenomen, maar men verſtond ook wel dra, dat de Koning aan 't hoofd van een aanzienlyk Leger uit Spanje verwagt werd; en dat de Landvoogdes, door middel van de Wethouderſchap van Antwerpen, het prediken der Gereformeerden ter dier Stede, by voorraad, had doen ſchorſen: hier by kwam nog het vertrek van den Prins van Oranje na Duitschland, na dat hy de Landvoogdes verzogt had, een andere met zyne ampten te willen voorzien. Alle deeze omſtandigheden verzwakten de hoop der Gereformeerden, en deeden den moed der Wethouderſchap van Amſterdam ryzen, 't welk ten gevolge had, gelyk onze Historieſchryver verder meldt, dat ze op den 25 van April 1567, met elkanderen goedvonden, dat het prediken der Gereformeerden geſtaakt zou worden; mids men zig, ter wederzyde, „ verbonde, geene buiten ſoldaaten in de Stad te ontvan„ gen, of hun ten minſte, gelyk te vooren bedongen was, „ tyd

(*) *Zie ons gezegde deswegens in onze Vaderl. Letter Oeffen. 1 Deel bl.* 458, 459.

„ tyd te laaten, om hunne onroerende goederen te gelde „ te maaken, en met de roerende ter Stad uit te vertrek- „ ken". Ook kwam de Heer van *Brederode* met de Wethouderſchap overeen, dat hy de Stad zoude ruimen, mids dat men hem eene maatige ſomme op zekere zyne Landen, bedykt in de Berger- en Kleimeer, konde verſtrekken: hier op acht duizend guldens, tegen den penning zestien, ontvangen hebbende, vertrok hy uit Amſterdam, en werd tot in 't Vlie toe begeleid; van waar hy op Embden, en voorts in Duitschland geraakte, daar hy in de veste Rekelinghuizen, den 15 February 1568 overleed. Daags naa 't vertrek van den Heer van *Brederode* kwamen deszelfs knegten, die in en om Vianen gelegen hadden voor de Stad; men wees hen van de hand, gaf hun de noodige voorraad, en maande hen aan om over de Veluwe ten Lande uit te trekken; doch zy vonden goed over 't Y te ſcheepen, alwaar zy door den Graaf *van Megen*, (die in aantogt was op de Stad, doch mede buiten gehouden werd,) agtervolgd werden; daar viel egter niets van belang tusſchen beiden voor; *Brederodes* knegten keerden weder over 't Y, en gingen door de Veluwe en Betuwe na Heusſen, daar zy over den Ryn trokken, de vendels ſcheurden en verliepen.

In dien toeſtand van zaaken namen veele Gereformeerden te Amſterdam, en zulken die zich in de voorige beroerten meest bloot geſteld hadden, de vlugt na Embden, toen de gemeene toevlugt der vervolgden: ook ſcheenen de Burgermeesteren dit te begunſtigen, door den zulken, die 'er om verzogten, voor hun vertrek, een eerlyk getuigſchrift te geeven: zelfs werd *Laurens Jacobszoon Reaal* uit hunnen naam verzogt, zich voor een tyd wat aan een kant te ſchikken, met toezegging van hem op zyn verzoek zodanig een getuigſchrift na te zullen zenden. Doch deeze, met nog drie andere voornaame Hoofden, vertrokken zynde, ontdekte wel dra dat ze agtervolgd werden, en in verzekering genomen ſtonden te worden; het welk hen op hunne veiligheid deed denken; waar door ze ter naauwer nood behouden in Embden kwamen. —— Middelerwyl nam het vlugten der Ingezetenen, en de ſcherpheid der Wethouderſchap nog meerder toe, na dat men tyding gekreegen had, dat de Heer van *Noircarmes* in aantogt was, om Amſterdam, op last der Landvoogdesſe, van bezetting te voorzien: de Regeering was zo wel als de Burgery zeer tegen het inneemen van vreemd Krygsvolk; doch men tragtte vergeefsch daar van verſchoond te blyven; alzo men

'er

er ten Hove ſterk op geſteld was; van waar ook de Heer van *Noircarmes*, den negenden van May, zonder geweldigen tegenſtand te ontmoeten, met zyne knegten de Stad introk. Hier op werd wel dra de Roomſche Godsdienſtoefening herſteld, die der Gereformeerden verboden, verder de noodige ſchikking gemaakt op de inlegering van 't Krygsvolk, als mede de Burgery en Schuttery ontwapend. Kort hier na kreeg men, op 't vertrek deezer Knegten, eene nieuwe bezetting onder den Kolonel *Schauwenburg* binnen; en de Landvoogdes verwittigde intuſſchen de Steden, en Amſterdam in 't byzonder, van 's Konings aanſtaande overkomst; dat het vlugten der ingezetenen, niet tegenſtaande de waarſchouwing der Landvoogdeſſe, deed toeneemen; het welk nog meerder werd, toen men vernam dat de Koning agterbleef, en dat de Hertog *van Alva*, wiens ſtrengheid men kende, aan 't hoofd van 't Spaanſche Leger, en, in de maand Augustus, te Luxemburg aangekomen was. —— Nauwlyks hier te Lande zynde, zag men hem, na eenige voornaame perſoonen in hegtenis genomen te hebben, den bekenden *Raad der Beroerten* opregten; en de verbaasdheid onder 's Lands ingezetenen was zo groot, dat het getal der gevlugten, in 't begin van September, reeds op meer dan honderd duizend geſchat wierd. Men daagde vervolgens alomme, en zo ook te Amſterdam, de gevlugten in; veelen der overgebleevenen werden in hegtenis genomen, en de vervolging nam hand over hand toe; waar door een zeer groot aantal van menſchen op de onregtvaardigſte wyze ongelukkig gemaakt, of wreedlyk ter dood gebragt werd; waar van de Heer *Wagenaar* by deze gelegenheid, met opzigt tot Amſterdam, eenige byzondere voorbeelden, geduurende de jaaren 1567, 1568 en 1569, aantekent.

Dit ſtrenge vervolgen vervreemde veele Ingezetenen van 's Lands Regeerderen, doch hun misnoegen nam nog merkelyk toe, toen de Hertog van *Alva*, in de maand Maart 1569, den berugten eisch van den *tienden penning* voorſtelde. Amſterdam maakte, nevens zommige andere Leden, zwaarigheid om daar in te bewilligen; men tragtte denzelven af te koopen; doch te vergeefsch; egter kon ook de Hertog, by mangel van eene eenpaarige bewilliging, zyn oogmerk voor dien tyd niet bereiken. Het reeds ontſtaane ongenoegen tegen den Hertog werd in die dagen nog grooter, vermids de handel met Engeland verbooden werd, uit hoofde dat de Hertog met Koningin *Elizabeth* over hoop lag, waar by de Koopſteden, en ook Amſterdam, niet weinig

nig leeden. —— In die omſtandigheden beſloot de Prins van Oranje, die in 't voorgaande jaar in eene krygstogt te Lande niet gelukkig geſlaagd was, het oorlogs-lot te Water te beproeven; dit bragt, in de maand September, de zo bekende vloot der *Watergeuzen* in Zee; die wel dra etlyke Schepen, die uit de Oostzee kwamen, en meest na Amſterdam moesten, nam en rantſoeneerde; verder veele zeeroveryen, zo als 't by de Amſterdammers genoemd werde, pleegden, en de wanorde zo ver bragten, dat zyne Doorlugtigheid den Admiraal afzette, en een anderen aanſtelde. Intusſchen hield het vervolgen te Amſterdam in 't jaar 1570 nog aan; egter was de Regeering, die in meer gevallen den Hertog te wille was, doch zich tegen den *tienden penning* bleef verklaaren, in veele opzigten aan 't kwellen van *Alva* onderworpen: inzonderheid zag men zich genoodzaakt der Stede gewoonten en voorregten aan den Hertog in geſchrift over te leveren; en Amſterdam kogt, niet dan na veel moeite in 't volgende jaar, het ſtigten van een Kasteel op de Lastaadje, voor twee honderd duizend guldens, af. Niet tegenſtaande den aanhoudenden yver van de tegenwoordige Regeering in 't vervolgen der Hervormden, zag zich de Regeering van 't jaar 1566, wegens ſlapheid in die dagen, gedagvaard voor den *Raad der Beroerten*; de uitſlag hier van is niet bekend, doch waarſchynlyk heeft men het oogmerk van *Alva*, door de zaak te rekken, weeten te verydelen. De Hertog wendde ook in deeze dagen nieuwe poogingen aan, om zyn ontwerp van den *tienden penning* door te zetten, doch Amſterdam bood ſteeds den meesten tegenſtand; en men kondigde de herhaalde Plakaaten op den *tienden penning* hier niet af, dan onder Protestatie, dat men 'er niet in bewilligd had, dan wanneer alle de Nederlanden daar in bewilligden: 't Gemeen werd middelerwyl dermaate tegen den Hertog verbitterd, dat, toen 't in 't voorjaar van 1572 zo ver gebragt was, dat 'er Hoofd-Gaarders en Onder-Collecteurs ten dien einde te Amſterdam benoemd waaren, deezen zwaarigheid maakten om hun Ampt waar te neemen. Men ontving eindelyk op den eerſten April eene aanmaaning ter daadlyke uitvoeringe van 't Plakaat, doch men beſloot zulks te verſchuiven tot dat de Onder-Collecteurs beëdigd zouden zyn: en 't zo veel gerugtmaakende *inneemen van den Briel* door de *Watergeuzen*, op dien zelfden dag, noodzaakte den Hertog zyne maatregels in zo ver te veranderen, dat hy beſloote, het heffen van den *tienden penning* voor eerst te ſtaaken.

Dit

Dit inneemen van den Briel, en het daar op volgende overgaan van Vlisſingen en ter Veere, waar in ook eenige Amſterdammers, en wel byzonder *Jakob Simonszoon de Ryk*, deel had, bragt, gelyk bekend is, te wegen, dat de meeste Hollandſche en Zeeuwſche Steden, als mede verſcheidene in de andere Provintien, den Spanjaard afvielen, en tot 's Prinſen zyde overgingen. Eerlang was Amſterdam, daar men in die dagen nog verſcheidene uitgeweekene perſoonen indaagde, en by niet verſchyning bande, de eenige Stad in dit Gewest, die zich aan de Spaanſche zyde hield. Dit had ten gevolge dat de Staaten van Holland, die nu meest allen den Prins van Oranje aanhingen, wel dra raadpleegden, hoe men Amſterdam, met geweld, tot 's Prinſen zyde zou brengen, en 't beſluit was de Stad niet te water te benaauwen, dat te hachlyk en te kostlyk was, maar te lande te belegeren. Hier op kwam *Lumei*, nog in de maand Augustus, met zyn Volk voor Amſterdam; doch ontmoette zo dapperen tegenſtand, dat hy naa weinig dagen weder moeste aftrekken. De Regeering droeg verder alle voorzorg ter beveiliginge van de Stad, verydelde de poogingen van buiten om een opſtand van binnen te verwekken, en tragtte, door herhaalde krygsbedryven te water, dien van 's Prinſen zyde alle mogelyke afbreuk te doen. Ook ſpoorden zy de Spaanſchen aan om Naarden weder in te neemen, en hadden veel deels in 't daar op volgende beleg van Haarlem, in 't jaar 1573. Het een en 't ander veroorzaakte, dat Amſterdam in die dagen omtrent zo gehaat was als *Alva*; ook droeg de Stad by 't graauw der Geuzen den naam van *Moorddam*, uit hoofde van 't branden en bloedvergieten om 't geloof en de voorgaande beroerten. Geduurende de belegering van Haarlem hadden de Amſterdammers, onder den Graaf *van Bosſu*, inzonderheid de hand in verſcheidene Scheepsſtryden op de Haarlemmer Meir, zoekende zy alleszins den toevoer na Haarlem te water te hinderen. Inmiddels zogt de Prins den toevoer na 't leger voor Haarlem te water en te lande af te ſnyden, ten welken einde *Sonoi*, op 's Prinſen last, den Diemerdyk innam; doch de Amſterdammers noodzaakten hem denzelven weder te verlaaten: ook behaalde de Graaf *van Bosſu* eene merkwaardige overwinning op de Staatſche Vloot: *Sonoi* hervatte, naa eene herhaalde mislukte onderneeming, ten derden maale het bemagtigen van den Diemerdyk, dat hem eindelyk gelukte, doch van de Diemermeer kon hy geen meester worden. Hier door bleef de toevoer na 't Leger vry, en de belegerde Stad, daar veel te wei-

weinig inkwam, vond zich eindelyk, door hongersnood gedrangd, tot de overgaave gedwongen.

De Hertog van *Alva*, die in 't voorjaar een Verdrag met Engeland had weeten te treffen, waar by de Koophandel tusſchen dat Ryk en de Nederlanden weder vry geſteld werd, onthield zich deeze dagen in Amſterdam, en de Raad der Stad beſloot hem de ſleutels der poorte aan te bieden: zyn toeleg was die van 't Noorderkwartier te water en te lande te bedwingen; hier toe werd, terwyl *Don Frederik* Alkmaar te land belegerde, te Amſterdam eene Vloot uitgerust, waar mede de Graaf *van Bosſu* de Noordhollanders te water zou beſtooken; daar op volgde in de maand October die bekende ſlag op Zuiderzee, waar in *Bosſu* gevangen werd. De Vroedſchap der Stad tragtte zich inmiddels 't verblyf van den Hertog alhier ten nutte te maaken, met door hem eenige nieuwe Privilegien voor de Stad ten Hove te verwerven, ter belooninge van de getrouwheid der Stede: doch 't verlies van den ſlag op Zuiderzee, het opbreeken van 't beleg van Alkmaar, het dringen op 't inneemen van vreemde bezetting, en allermeest de tyding dat de Koning *Don Louis de Requeſens* tot *Alvas* opvolger benoemd had, deed de agting voor den Hertog en 't vertrouwen op zyn aanzien by den Koning merkelyk afneemen; en de Hertog, hier van de lugt krygende, vertrok eerlang heimelyk ter Stad uit, zonder zyne ſchulden te betaalen. De Regeering zond hem drie afgevaardigden na, waarſchynlyk om hem te vermaanen tot het voldoen zyner ſchulden; maar hy verliet, naa dat *Requeſens* den 18 November te Bruſſel ingehaald was, de Nederlanden, en zyne ſchulden bleeven onbetaald. Men hield daar op by den nieuwen Landvoogd aan, om de bedoelde Privilegien, en verkreeg ook eerlang eenige merkwaardige Voorregten.

Onder 't beſtier van *Requeſens* werd de kryg van de Spaanſche zyde flaauwer voortgezet, en omtrent Amſterdam viel in den jaare 1574 weinig te doen. De Regeering droeg geſtadig naauwe zorg voor de zekerheid der Stad; en toen die van 's Prinſen zyde den Oosterſchen handel na Hoorn, Enkhuizen of Dordregt zogten over te brengen, vaardigde Amſterdam eenige perſoonen af na de Oostzee, om onderſtand tegen 's Konings wederſpannelingen te verzoeken. Den uitſlag deezer bezendinge vind ik nergens aangetekend, zegt de Heer *Wagenaar*; die vervolgens, ten ſlot van dit achtſte Boek des tweeden Deels, nog met een kort woord meldt, een mislukten togt der Amſterdammeren na Monnikendam; hun-

hunne poogingen ter dekkinge van de vaart, na en van de Stad, door 't leggen van gewapende Vaartuigen in 't Y en in den Amſtel; eene muitery van 't Bootsvolk te Amſterdam; het inneemen van 't Barndegat door Sonoi, in 't jaar 1575, dat de Amſterdammers bewoog eenige ſchepen tegen hem op 't Y te brengen, waar door hy genoodzaakt werd die post weder te verlaaten; en eindelyk een gevegt van tien Amſterdamſche Schepen tegen eenige Staatſchen aan de oude Wetering; waar benevens hy ten laatſten aanmerkt, dat de Staatſchen, die zeer op die van Amſterdam gebeeten waaren, om hunne onverzettelykheid in 't aankleeven der Spaanſche partye, geene middelen onverzogt lieten om Amſterdam te winnen; waar van hy een nader verſlag geeft in 't volgende of laatſte Boek van dit derde Stuk.

De Staatſchen hadden reeds tegen den aanvang van 't jaar 1575 een toeleg geſmeed, om zich, door middel van heimelyk verſtand met eenigen van binnen, by verraſſing meester van de Stad te maaken. De Regeering, hier van verwittigd, gebruikte de noodige voorzorg; de toeleg lekte verder onverhoeds uit; en eenige der handdaadigen werden geſtraft: eene kort daar aan volgende onderneeming van dien aart liep mede vrugtloos af. Men nam alle maatregels van voorzigtigheid om dergelyke verraſſingen verder af te wenden, en duidde 't zelfs ten kwaade, zo iemand in de afgevallene Steden geweest was. Egter kon men allen handel en briefwisſeling met de ingezetenen dier Steden niet wel weeren; en maakte ook zwaarigheid om een Plakaat van den Landvoogd, raakende het verbeurd verklaaren der goederen, die tuſſchen Enkhuizen en Harlingen doorgevoerd werden, hier te laaten afkondigen. In dit jaar ſchikte Amſterdam, op aanſchryvens van 't Hof, eenige vlotſchuiten en delvers na Schoonhoven; en verkreeg, van 't Hof, een Octroi tot verdubbeling der Stads Excynzen, van wegens 't groote gebrek aan inkomſten, waar toe zy, door 't verloop haarer neeringe en koophandel, gebragt was.

In 't begin van 't jaar 1576 vreesde men voor een nieuwen aanſlag der Staatſchen, en was daar tegen op zyn hoede; doch 't bleek wel haast, dat deezen 't nu eigenlyk op Muiden gemunt hadden; dat eerlang door *Sonoi* werd ingenomen; het welk hy egter, op de aankomst van de Amſterdammers te water, en eenig volk van *Hierges* te lande, weder ſpoedig moest verlaaten. Men droeg ondertuſſchen by aanhouding zorg voor de zekerheid der Stad; doch de zaaken des Lands namen wel dra een anderen keer. Naa 't

overlyden van *Requesens* had de Raad van Staaten te Brussel de Regeering in handen genomen; en kort daar naa werd de voorheen vrugtloos afgeloopene onderhandeling te Breda hervat te Gend; alwaar men, gelyk bekend is, op nieuw, in gunstiger omstandigheden, over eene bevreediging begon te handelen. 't Hof van Holland gaf 'er Amsterdam kennis van; men besloot hier, in 't eerst, zich niet te moeien met de handeling; in 't vervolg nogtans zond men gemagtigden aan 't Hof, om daar over te spreeken; doch op derzelver verslag nam de Vroedschap geen genoegen in de voorwaarden. Toen egter de Raad van Staat schriftlyk afvraagde „ of de Stad begeerde begreepen te worden in de aan„ staande Bevrediging of niet"? gaf men beleefd ten antwoord, „ dat de Stad zig voegen zou naar 't gene, door „ deezen Raad, op 't stuk der Bevrediginge, werdt vastge„ steld, *in zo verre zulks niet streede met haare vryheden en* „ *voorregten*". En als kort hier op, de Gendsche Bevreediging geslooten zynde, het Hof van Holland een Deurwaarder zond om 't Verdrag ook te Amsterdam af te kondigen, werd zulks door de Vroedschap, onder zekere Protestatie, toegelaaten. Men tragtte inmiddels van alle zyden Amsterdam te beweegen tot het aanneemen der Gendsche Vreede; die ook eindelyk daar toe overging in de maand February des jaars 1577: en de Vroedschap besloot vervolgens met den Prins van Oranje, over behoorlyke Voldoening, in gevolg dier Bevreediginge, te handelen. Amsterdam stelde hier op haaren eisch voor, en de Prins beantwoordde denzelven; doch niet naar genoegen der Regeeringe; die haaren Gemagtigden een nieuwen last gaven, tot het doen van een naderen voorslag; waar over de Prins en de Staaten van Holland en Zeeland voorts hun misnoegen te kennen gaven. Inmiddels hadden alle de Hollandsche Steden zich onder 't Stadhouderschap van den Prins begeeven, uitgenomen Amsterdam: men besloot nog wel eenige meerdere inschikkelykheid te gebruiken, doch men vleide zich, naar 't schynt, met de aankomst van *Don Jan van Oostenryk*, en de daar op volgende bekende veranderingen, eenige betere voorwaarden van voldoening van den Prins te erlangen, en was van daar agterlyker om zich met de overigen te verdraagen. In die omstandigheden sloeg Amsterdam voor, de openstaande geschillen aan *Don Jan* en de algemeene Staaten te verblyven; maar de Prins, daar in geen genoegen neemende, deed een naderen voorslag; de Stad kwam ook wel eenigzins naader, doch bleef tevens styf staan op eenige punten. Men

vond

vond vervolgens goed, dat de Prins en de Staaten van Holland en Zeeland eenige Perſoonen zouden magtigen, om met Afgevaardigden der algemeene Staaten over die verſchillen te handelen; ook zond de Stad Gemagtigden na Brusſel aan *Don Jan* en de algemeene Staaten, by raad en believen van welken men beſloot, in 't punt der Voldoeninge te willen *ligten en zwaaren*. Doch 't daar op volgende bekende gedrag van *Don Jan*, 't welk veroorzaakte, dat de algemeene Staaten *Don Jan* en zyn aanhang voor 's Lands Vyanden verklaarden, veranderde den ſtaat der zaaken geweldig. Dit had zelfs ten gevolge, dat de Staaten van Holland, in den nazomer, Amſterdam te water en te land dermaate benaauwden, dat de Regeering eindelyk beſloote ten beste mogelyk te verdraagen. Men kwam ook ten laatſten met den Prins overeen; maar hy weigerde volſtrekt te ſluiten, zo 't Verdrag niet goedgekeurd werd door de Staaten van Holland; en toen deeze het Verdrag weigerden aan te neemen, deed de Stad nog eene verdere aanbieding, en zag zig eerlang, op bevel van den Prins, dat nogtans maar ten deele uitgevoerd werd, uit de grootſte benaauwdheid gered, doch niet geheel naar genoegen geholpen. Kort hier naa werd 'er, 't zy waar of valſch, uitgeſtrooid, dat Amſterdam in een heimelyk verſtand ſtond met *Don Jan*, 't welk de Staaten van Holland en Zeeland deed beſluiten de Stad te overrompelen. Men ſtelde dien aanſlag in 't werk, en deszelfs beleiders bemagtigen de Haarlemmer poort, trokken de Stad in, doch ontmoetten op den Dam zo veel tegenſtands, dat ze zich genoodzaakt vonden te deinzen, en, naa een herhaald gevegt, weder ter poorte uit te vlugten. Amſterdam klaagde over dit geval by de algemeene Staaten en by den Prins, maar de Staaten van Holland, die zich by zyne Doorluchtigheid deswegens verſchoonden, bleeven by hun gevoelen, om Amſterdam te bemagtigen. Middelerwyl werden de handelingen over de Voldoening op verſcheidene wyzen voortgezet; evenwel liep het jaar 1577 ten einde, zonder dat het Verdrag tot volkomenheid gebragt wierd, en Amſterdam werd intuſſchen, te water en te land, meer en meer benaauwd; het welk de Vroedſchap met het afloopen van dit, en den aanvang van 't volgende jaar, alle ſchikkingen deed maaken, die tot verdeediging der Stad konden ſtrekken. In dien ſtaat van zaaken ſtond de neering en koophandel ſtil, de ſchaarsheid aan levensmiddelen nam toe, en men had eerlang gebrek

aan gemunt geld; des men de ſchamele vrouwen met derzelver kinderen, die 't verzogten, ter Stad uit liet gaan, en zich van noodmunten begon te bedienen: ook gaf men den Afgevaardigden, die met de Staaten van Holland over 't ſtuk der Voldoeninge gehandeld, en der Vroedſchap gemeld hadden, hoe ver zy gevorderd waaren, in die dagen volſtrekten last, om 't Verdrag van Voldoening ten beste mogelyk te ſluiten. Deezen hier op weder in den Haag gekomen zynde troffen eerlang, (onder bemiddeling der Utrechtſche Afgevaardigden, die tuſſchen beiden kwamen,) met de Staaten van Holland, insgelyks door den Prins gevolmagtigd om te ſluiten, het Verdrag; dat vervolgens goedgekeurd en bezegeld zynde, op den zestienden Maart hier ter Stede afgekondigd werd, met aanmaaning, dat alle de Manlyke inwoonders der Stad, boven de achttien jaaren, het zelve zouden beëedigen; dat veelen nogtans ſchynen verzuimd te hebben. Men arbeidde ook wel terſtond aan 't uitvoeren van eenige punten van 't Verdrag, doch daar verliepen maar weinig weeken, toen 't in meer dan één opzigt verbroken werd: en 't leed niet lang, of de ganſche Regeering der Stad werd omgekeerd; indiervoege zelfs dat de Schout, en 't meerendeel der oude en dienende Wethouderſchap benevens de Geestlykheid, den zes-en-twintigſten May des jaars 1578 uit de Stad geleid, en vervolgens eene nieuwe Regeering verkoozen werd; grootlyks beſtaande uit geweekenen en ballingen, meerendeels Gereformeerden; zo egter dat 'er ook eenigen die tot de oude Regeering behoorden, en niet ter Stad uitgeleid waaren, mede aangeſteld wierden. Onze geagte Hiſtorieſchryver geeft, aan 't einde van dit Stuk, een uitvoerig berigt van 't geen aanleiding gegeeven heeft tot deeze aanmerkelyke omwenteling, en van de byzonderheden in die dagen ten deezen opzigte voorgevallen.

Beknopte Huishoudelyke Hovenier. Derde Deel. Inhoudende eene Verhandeling van alle Medicinaale Planten, welke hoofdzaakelyk in de Genees- en Heelkunde voorgeſchreven en gebruikt worden; Beſtaande in eene naauwkeurige aanwyzing van hunne natuurlyke groeiplaatzen, cultuur, gebruik en Pharmaceutiſche Præparatien, *en voornaamſte en meest bekende kragten voor allerleie ziekten en gebreken. Zeer dienſtig niet alleen voor Hoveniers en andere Liefhebbers van de Botanie, voor jonge Apothekers en derzelver Leerlingen, maar ook*

ook tot een Huishoudelyk gebruik. Alles, volgens eene eige langjaarige ondervinding, door JOHANN HERMAN KNOOP. *Te Harlingen by* Folkert van der Plaats. *Te Amſterdam by* Yntema en T boel. 1762 *in groot Octavo. Zonder de Regiſters* 362 *bladz.*

DEze Titel kan byna tot een Berigt en Loffpraak van het Werk verſtrekken. Ook heeft de Auteur, in de Voorreden weinig meer gezegd, om de Lezers aangaande zyne behandeling en oogmerk te onderregten. Alleen geeft hy te kennen, dat hy zyn werk gemaakt heeft, de Medicinaale Planten, ſedert eene reeks van meer dan 50 jaaren te onderzoeken, te cultiveeren, te beſchryven, en 't gene hy hier in hadt konnen ontdekken, of ondervinden, op 't papier te ſtellen; eerst voor zyn eige Liefhebbery, en naderhand met oogmerk, om zyne waarnemingen, t'eeniger tyd, door den druk gemeen te maken. Aangaande het oogmerk zegt hy, twee zaaken voornaamlyk bedoeld te hebben. 1. Om dezulken die uit hoofde van hun beroep, of uit liefhebbery, in deze kennisſe belang nemen, van dienst te zyn. En 2. Dit derde Deel tot een nuttig Huisboek te doen ſtrekken.

Het Werk zelf beſtaat uit eene voorſtelling van Medicinaale Gewaſsen, volgens de orde van het Neerduitsch ABC; want de eerſte naam van iedere Plant is de Neerduitſche. Doch hier onder vindt men dan de Latynſche naamen van het zelfde Kruid, en de Schryvers worden aangewezen, by welken men het onder deze of gene benaming beſchreven vindt. Hier onder volgen dan in orde de *Groeiplaats*; de *Cultuur* of Kweeking van zulk een Gewas; het *Gebruik*, dat is, welke deelen van de Plant in de Geneeskonst gebezigd worden; de *Præparata*, of welke deelen 'er van bereid, of voor welke ſamenſtellingen dezelven tot inmengſels dienen; de *Kragt*, waar onder eenige Ziekten en gebreken worden opgeteld, waar voor zulk een Kruid van dienst kan zyn, en hoe het gebruikt moet worden. Alles is zeer kort en maar met een enkel woord, als 't ware, aangewezen. Ten opzichte van de *Cultuur*, wordt dikwils naar het eerſte of tweede Deel van dit Werk gewezen. Wy kunnen den Lezer op geene wyze beter in ſtaat ſtellen om van het Werk te oordeelen, dan door eenige beſchryvingen van Gewaſsen tot voorbeelden op te geven. Dus vindt men de Ajuin behandeld:

AJUIN. Zieppel.
Cepa vulgaris. C. B. Pin. T. Boerh.
Cepa rotunda. Dodon.
Allium ſcapo nudo, inferne ventricoſo longiore, foliis teretibus. Linn. Mat. Med. Spec.
Cepa. Officin.
Groeipl. Is onbekend. *Tweejaarig.*
Cultuur. Zie I. Deel.
Gebr. De Wortel of Bol.
Præpar.
Kragt. De Ajuins zyn zeer warm en opdrogend, openend, inſnydend, afvagend, pis-dryvend, rypmakend, worm-uitdryvend, en winden-verwekkend. Dezelven worden inzonderheid geprezen voor de Engborſtigheid, Hoest en Slym op de Borst, (gebraden en met ſuiker of honig gegeten); om de Piſe en Stonden te verwekken, de Steen en 't Graveel te dryven (in goede wyn getrokken; of in Verkens-reuzel gebraden en van buiten opgelegd). Om de Wormen uittedryven (in water of melk gekookt). Uitwendig dienenze tot rypmaking der Gezwellen (gebraden), zelfs voor beſmettelyke in Pest-tyden (met Theriaak van binnen aangevuld en gebraden). Voor 't Zuiſen, Pyn- en Gezweeren der Ooren (met verſche boter geſtoten en opgelegd). Voor de Brand (ſchielyk met wat zout geſtoten en opgelegd, zo belet 't de blaaren). Voor de Aanbeijen, Kak- of Winterhielen en andere bevrozene Leden (met Verkens-reuzel gebraden en opgelegd); Voor opgeſtopte Pis (in boter gefruit en op den buik gelegd).

Nota. *De Ajuins zyn geheel niet dienſtig om veel te eten voor heete, galagtige en hypochondriake Natuuren; dewyl ze het Bloed en de Levensgeesten driftig maken, en daar door Hoofdpyn en veelerleie andere ongemakken veroorzaaken; Edoch gekookt of gebraden zynze veel heeter dan raauw.*

ANGELICA (Kleine Wilde) Geraards-kruid. Hane-poot. Drieblad.
Angelica ſylvestris minor ſeu enatica. C. B. Pin. Boerh.
Herba Gerardi. Dodon.
Podagraria. Lob. Officin.
Ægopodium foliis caulinis ſummis ternatis. Linn. Spec.
Groeipl. Naast de Heggen en Slooten, in de Boomgaarden en elders, van Neder- en Hoog-Duitschland, enz.
Cultuur. Men zoekt het in 't Wild; want in de Tuinen gebragt zynde, wordt het een der ſlimſte Onkruiden, om

om dat het zeer ſterk voortloopt, Zie I. Deel, pag. 421.

Gebr. 't Kruid.

Krägt. Dit Gewas is zeer Gift-weerſtaand, en inzonderheid dienſtig voor de dolle honde-Beet. Weshalve het een der voornaamſte Ingredienten is in 't zekere Middel voor de dolle honds-Beet, dat in 't begin dezer Eeuwe alhier in Friesland van een zeker gemeen perſoon uitgevonden is (*), die wegens de beproefde algemeene nuttigheid van dit Middel, met een jaarlyks Penſioen voor haar leven lang, van de Heeren Staaten begunſtigd is. Het zal niet onnut zyn, 't Recept van dit Middel hier te vermelden, om het zelve bekender te maken; dewyl het in de gemelde Ongevallen van grooten dienst is; en men anders nog geen zeker Middel daar voor heeft.

℞ *Angelica (kleine wilde).*
Averruit.
Huislook.
Kaarde (wilde).
Kervel (wilde).
Steen-Ruit, of *Duizend-blad* in de plaats.
Waal-wortel.
Weegbree (ſmalle)
Wyn-Ruit.

Van dezé Kruiden (versch moetende zyn) wordt min of meer genomen, naar dat men nodig heeft voor een of meer menſchen. By voorb. van elk een halve handvol. En zo een van deze Kruiden mogt ontbreeken, kan men van een der anderen het dubbeld nemen, inzonderheid van het *Huislook* of *Kaarde.* Vervolgens ſtampt men de Kruiden wel in een Vyzel of Mortier, tot dat 'er het ſap uit is, en doet dan by het Sap omtrent eens zo veel beste Wyn-Azyn als 'er Sap is, en ſtampt het nog wat. Daar na perst men dit Sap wel door een doek, en men mengt wyders by 6 ordinaris Lepels-vol van dit Vogt een Loot beste fyne Theriaak. Van dit Mengſel neemt de Lyder, twee morgens na malkander tel-

(*) Of de Heer KNOOP van dit Middel voor de dolle Hondsbeet ſpreekt uit eige ondervinding, wete ik niet; maar wel, dat kundigen op dit, in het genoemde geval, even weinig vertrouwen als anderen, welken tegen dit ſchroomlyk kwaad met geen mindere verzekering geroemd worden.

telkens 3 Lepels-vol, mids de naast voorgaande avonden gevast te hebben. Na het innemen mag wel een zoopje Brandewyn, Jenever of Anyswater gebruikt en een matig middagmaal gedaan worden. De Wond wordt met Wyn-Azyn uitgewasschen, en schoon gehouden; en 'er een Pleister *Diachylum cum Gummi* opgelegd, om ze te heelen. Indien de Lyder een jong mensch of kind is, moet men naar rato der jaaren van 't een en ander wat minder nemen; gelyk ook met Vrouwspersoonen en zwakke menschen waartenemen is. En het staat aantemerken, dat deze Remedie best zyn werking doet voor den negenden dag, eer 't Venyn het geheele lichaam doordrongen heeft. Deze Remedie doet ook zyne uitwerking aan de Beesten, als Koejen, Ossen, Paarden en Honden enz. alleen maar, dat men naar rato van de grootte des Beests wat meer of minder Theriaak neemt.

Nota. *Men kan dit Remedie ook bewaaren en gereed-houden voor die tyden als men de Kruiden niet alle versch bekomen kan, gelyk hier te Leeuwaarden, by de Apotheekers, wel geschiedt.*

NINSI.

Sisarum montanum coræense, radice non tuberosa. Kæmph. Amœn.
Sium folio infimo cordato, caulinis ternatis omnibus crenatis. Linn. Mat. Med.
Sium foliis serratis pinnatis, rameis ternatis. Linn. Spec.
Ninsi. Officinar.

Groeipl. In Japan.
Cultuur. Dit Gewas is in Europa onbekend.
Gebr. De Wortel: maar is zeer zeldzaam en kostbaar.
Præpar.
Kragt. Wordt gezegd zeer Hertsterkend, voedend en vetmakend te zyn, zeer dienstig voor oude en andere zwakke uitteerende menschen.

Roos (Roode Provins- of Damas-Roos.
Rosa rubra. C. B. Pin.
Rosa sativa, quæ Provincialis Gallis. Dodon.
Rosa Damascena. Lob.
Rosa rubra. Officinar.

Groeipl. In Zuid-Frankryk, Italien enz. *Heester.*
Cultuur. Zie I. en II. Deel.
Gebr. De Bloemen, zynde een der vier hertsterkende Bloemen.

Præ-

Præpar. Water, Conſerf, Tinctuur, Azyn, Olie, Geest, Honig.

Kragt. Deze roode Roozen, zyn verkoelend, ſamentrekkend, Hert- en Maagverſterkend; zynde, in 't byzonder, zeer dienſtig voor een zwakke Maag, Braking, Buikloop, Witte Vloed, en allerleie andere Vloeijingen, vogte Verkoudheid enz. (De Bloemen in Infuſie, of de Conſerv, Tinctuur). Uitwendig zyn dezelven zeer dienſtig voor allerleie Hoofdpyn, gebrek en onrustigheid van Slaap in Koortzen, en anders (een omſlag 'er van gemaakt met wat Azyn, of de Roozen-Azyn). Het Rooze-water is zeer dienſtig tot Oogwater, voor verhitte en roode Oogen.

Dus hebben wy eenige ſtukken uit dit Werk overgenomen, op dat onze Lezers zouden konnen zien, wat gebruik men 'er van kan maaken. Achter het zelve is gevoegd een Register der Latynſche naamen, der Planten, in dit Werk voorkomende, welken hier verduitscht worden: op dat iemant der Latynſche naame alleen kundig, hier de Duitſche vinden mogte, waar by de plant gezogt moet worden. Hier na volgt een Register van Ziekten, waar toe de voorgemelde Gewaſſen dienſtig zyn. Dit ſtelt een Huisvader of Huismoeder in ſtaat, een middeltje tot zeker gebrek van zich zelve of een van haar huisgezin, te zoeken en 'er gebruik van te maken, om niet aanſtonds genoodzaakt te zyn onder het bedwang van een Doctor of Meester te vervallen. En ten dienſte van Lieden van eenige Studie, is 'er nog een Register bygevoegd van de Latynſche namen der Ziekten, welken, zo wel als der Planten, ook verduitscht worden, om ze door behulp van het Duitſche Register in 't Werk te konnen vinden.

Genees- en Heelkundige Oeffeningen, op de Rede en Ondervinding ſteunende; waar in de voornaamſte in- en uitwendige Ziekten beſchreven, en derzelver Oorzaken, Kentekenen, Voorzeggingen en Genezingwyze worden aangetoond, met Byvoegzelen en Aanmerkingen. Ter handleiding voor de genen die de Genees- en Heelkonst op goede gronden tragten te oefenen. Door WOUTER VAN LIS, 's Lands Medicinæ Doctor, te Bergen op den Zoom. *Te Middelburg, by* A. L. Callenfels *en* L. Taillefert, 1763. *Behalven de Opdragt, Voorrede en het Register, 707 bladz. in Quarto.*

Zie hier wederom een nieuw *Systema* of ſamenſtel van de Practyk der Genees- en Heelkonst. Groote belezen-

heid, langdurige ondervinding, meer dan gemeene oplettendheid op alles wat men leest, hoort, ziet of ondervindt, en een doordringend oordeel, om het waare, van het valsche, en zelfs van het waarschynlyke te schiften, zyn ontwyfelbaare vereischten, welken een Ondernemer, van zulk een Werk als ons hier wordt voorgesteld, in een hooge maate, moest bezitten. Zeker, de voornaamste in- en uitwendige Ziekten te beschryven, en zo te beschryven, dat het opstel tot eene handleiding konne dienen voor anderen, die de Genees- en Heelkonst op goede gronden tragten te oefenen, is een werk, waar toe meer dan gemeene bekwaamheid vereischt wordt. Daar ontbreeken echter niet, die het ondernomen hebben en nog ondernemen. De laatste denkt, dat zyne voorgangers het onvolmaaktelyk gedaan hebben, en hy het zal verbeteren. Dit schynt de Heer VAN LIS ook geoordeeld te hebben. Doch dat hy de laatste niet zal zyn, durve ik, en zo ik meene, op zeer goede gronden, wel vast stellen: ook zoeke ik hem zulke vermetele gedagten van zich zelve geenzins op te dringen. Laat ons zyne Oeffeningen eens overlopen, om te zien wat 'er in gevonden worde, en het oordeel aangaande de volkomenheid, of onvolkomenheid van dit samenstelsel aan onze Leezers overlaaten.

Het Werk is verdeeld in zeven en twintig Afdeelingen. In de tien eerste Afdeelingen worden eenige algemeene Ziekten, zo inwendige als uitwendige verhandeld. In de dertien volgende worden de Ziekten en gebreken van de byzondere deelen van het menschelyk lichaam, het Hoofd, den Hals, de Borst en den Buik beschreven. De overige Afdeelingen vervatten zodanige Kwaalen, welken de manlyke of vrouwlyke Kunne, of byzondere Leeftyden eigen zyn. Iedere Afdeeling is wederom, in mindere Hoofdstukken onderscheiden. In de Hoofdstukken vindt men Aanmerkingen onder de Bladzyden, waar in somtyds eenige Geneesmiddelen, tot de Ziekte van het Hoofdstuk betreklyk, somtyds een korte beschryving van het deel van welks Ziekten in het Hoofdstuk gehandeld wordt, en ook wel andere dingen worden opgegeven, welken men 'er niet in zou verwagten. Achter ieder Hoofddeel vindt men eenige byvoegzelen, tot het Hoofdstuk, of de Ziekte, in het zelve verhandeld, opzicht hebbende, zonder eenige orde ter neergesteld, en alleen met cyfergetalen van elkanderen onderscheiden.

In de eerste Afdeeling wordt gesprooken van de *voornaamste*

ſte Ziekten der Vezeldraaden. In de tweede van *de voornaamſte Ziekten der Vogten, zuure Vogt, Loogzoute vogt, Galvogt, Slym vogt, onregelmatige Omloop van het Bloed en Scheurbuik.* In de derde *van de Ontſteeking en Verſtopping.* Wie de eerſte Stukjes van de Vertaling van het Werk van den Heer VAN SWIETEN, over de korte Spreuken van *Boerhaave*, heeft gelezen, zal mooglyk denken, dat de Heer VAN LIS, zonder zyn werk te kort te doen, 'er deeze Hoofdſtukken wel hadt konnen aflaaten.

Laat ons voortgaan en eenige Stukken in de Oeffeningen voorkomende, met onze Lezers, beſchouwen. In het eerſte Hoofdſtuk van de vierde Afdeeling wordt gehandeld van de Koorts in 't Algemeen. De Koorts beſtaat, volgens den Schryver, „ in een minder of meerder kwaade geſteldheid „ der vogten, gaande met een onregelmatige affcheiding „ der geesten of Zenuw-ſap, en een ongeregelde beweging „ van het Hart, en deszelfs afvoerende vaten, verzeld. „ Men onderſcheidt de Koortſen in Algemeene in zwang„ gaande, en niet Algemeene in zwanggaande, in ſleepen„ de, ſcherpe, tusſenpoozige en blyvende Koortſen; in „ Lente- Herfst en andere Koortſen.

„ De naaste *Oorzaak* van de Koortſe is, in 't gemeen, „ een te vlugge doorſtraling van het zenuwſap, langs de „ Zenuwen van het agtſte paar, naar het Hart en den mond „ van de groote Slagader, en een te ſchielyke omloop van „ het bloed; wordende door een te ſchielyke opening en „ ſluiting van de holligheden van het Hart en van de Slag„ aderen te weeg gebragt: terwyl de koude en de beeving, „ die in den aanval van de tusſenpoozende of afgaande Koort„ ſen worden ontdekt, tot oorzaak hebben een verminderde „ en onregelmatige doorſtraling en voortvloeijing van het „ zenuwſap en van het bloed, in de uiteinden der zenuwen „ en der bloedvaten van de uiterſte deelen van het lichaam, „ en een trillende beweging van de vezeldraden der Spie„ ren, en vooral der peezen en banden, die de geleding „ maken. Wat de meer verſchovene oorzaak van de Koorts „ aangaat, daar toe kan men brengen, alles dat de Herſenen „ en zenuwen, het Hart en deszelfs afvoerende vaten kan „ prikkelen; als een meer of min ſcherpe zuur- of loogzoute ſtoffe, of een andere kwaade geſteldheid der vogten; „ als mede het gebruik van ſcherpe en prikkelende ſpyze, „ drank en geneesmiddelen; ſterke Lichaams-oefeningen, „ hevige gemoedsbewegingen enz.

Op

Op den Titel en in de Voorrede heeft de Schryver gezegd, dat hy zyne Oefeningen op welgegronde Rede, zo wel als ondervindinge heeft gebouwd. Men zou derhalve verwagten, hier de Rede te vinden, waarop deze beſchryving van de Koorts in derzelver Oorzaak is gegrond; maar niets zulks. Ook zoekt men dit door het geheele Werk te vergeefs; men vindt overal ſtellingen, maar geen Rede of Bewys. De Heer VAN LIS, op den Titel, en in de Voorrede, gezegd hebbende, dat hy zyne Oefeningen op Rede en Ondervinding heeft gebouwd, ſchynt geoordeeld te hebben, dat zyne Lezers hem zouden vertrouwen, niets voorgeſteld te hebben dan het gene op de Rede en Ondervinding gegrond is, en het dus niet nodig ware redenen of ondervindingen by te brengen.

De Kentekenen, Voorzegging en Genezing van de Koorts behelzen niets byzonder. Onder dit Hoofddeel vindt men twee Aanmerkingen. Onder de Kentekenen was van de afgaande Koortſen gezegd, dat ze wel beginnen met Geeuwing. Hier op ziende wordt in de Aanmerking verklaard wat Geeuwing is. „ De *Geeuwing* is", volgens den Schryver, „ eene ligte convulſie in de vezeldraden van de Spieren van de Kaakbeenderen en van de Tong; waar door „ de Lyder genoodzaakt wordt, tegen zyn wil, den mond „ te openen, en ſomtyds een gillend geluid te maken". De tweede Aanmerking loopt over de Lichaamsgeſteldheden of Temperamenten. Achter het Hoofdſtuk komen, als doorgaans, eenige byvoegſelen: doch waar in geen andere dan zeer gemeene en bekende dingen, ten minſte voor zulken die eenige kennisſe van de Geneeskunde hebben, gevonden worden.

De Heer VAN LIS ſpreekt vervolgens van de *Roos-Koorts* en van de *Roos*. De Roos-Koorts beſchryft hy te zyn, een Koorts met een ligte Ontſteeking in de uitloozende buisjes van de huid, met een pynlyke zwelling, en zeer veel kleine by malkander gevoegde puistjes. De puistjes veranderen ſomtyds in zeer kleine waterbleinen, die, alsze door de ſcherpheid der Roos-ſtoffe in een loopen, verſcheide groote bladders formeeren. De *Oorzaak* van deze Ziekte is een belette uitwaasſeming, of eene vermenging van ſcherpe galdeeltjes met de wei van het bloed. Hier kan men nog byvoegen, het gebruik van veel vet, en van verhittend voedzel, en al wat van de verſchove oorzaak van de Inflammatie is aangemerkt. Voorts wordt de *Roos* beſchreven als een

blin-

blinkende en ligte zwelling, met de verſchynſelen, welken men hier van, by veelen aangetekend vindt. De *Oorzaak* wordt gezegd te zyn „ een te groote uitrekking van de *Va-* „ *ſa Lymphatica arterioſa* in de huid, waar door de wei of „ *Lympha*, met eenige roode bloedbolletjes vermengd, in „ dezelven te veel vergaderen; gaande met eene min of „ meer ſcherpe en galſtoffe verzeld. Voorts kan men nog „ als oorzaak van de Roos aanmerken een belette uitwaas- „ ſeming, het gebruik van vette ſmeerſels, en alles dat als „ oorzaak van de *Febris Eryſipelata* is aangemerkt.

In de Genezing, waar in verſcheide gemeene en bekende dingen voorgeſteld worden, wordt gezegd: „ Wat de Buik- „ zuiverende middelen aangaat, zy komen in deze Ziekte „ niet te pas, en zyn meest altyd ſchadelyk; nogtans is „ het nodig, na het genezen van de Roos, een zagt Buik- „ zuiverend middel van de *Pulpa Caſiæ Fiſtulæ*, met het *Pul-* „ *vis Rhei* vermengd, voorteſchryven". En dit wordt nog herhaald in het tweede Byvoegzel op dit Hoofdſtuk: „ Zo „ lang de Ontſteking en een ſcherpe ſtoffe in de Rooskoorts „ de overhand heeft, moet men zich van alle prikkelende, „ en van alle Buikzuiverende middelen naauwkeurig wag- „ ten: want door het gebruik van de prikkelende middelen „ wordt de Ontſteeking vermeerderd, en door het gebruik „ van de Buikzuiverende middelen, ſtelt men den Lyder in „ gevaar, met de ſtoffe naar de Ingewanden te voeren".

De naaste *Oorzaak* van de waakende Slaapzugt (*) (want het werk groot zynde, kunnen wy de Lezer alleen van weinige dingen, hier en daar voorkomende, verſlag doen) is, volgens den Schryver, een te groote buigzaamheid van de vezeldraden der Herſenen, vooral van het *Medulla oblongata*, en een ruim of meer ſcherpe prikkelende ſtoffe: door het eerſte wordt de geneigdheid om te ſlapen te weeg gebragt, en door het laatſte wordt de ſlaap belet, en een onregelmatige afſcheiding der geesten veroorzaakt. In de Byvoegſelen achter dit Hoofdſtuk vindt men iet aangaande de *Noctambuli* of wandelaars in den ſlaap. Menſchen, zegt de Heer VAN LIS, die gezond zynde, alsze ſlaapen, overluit ſpreeken, en gevraagd zynde, goed antwoord geven, zal men, geduurende den ſlaap, ſchoon de ziel, onder het ſlaapen, min of meer redelyk werkzaam ſchynt te zyn, als *Dementes* (krankzinnigen) aanmerken: zo dat op al hun gezegden, gedurende den ſlaap, geen ſtaat is te maken. Ook moet men

(*) *Coma Vigil.*

men zulke menſchen, die al ſlaapende uit den bedde opſtaan, zich aankleden, huislyke en andere zaken verrigten, gedurende den ſlaap, als *Dementes* aanmerken.

Wy zullen ook eenige ſtaaltjes van uitwendige gebreken laten volgen. Achter het Hoofddeel van de Wonden, wordt, in een Byvoegzel gezegd: Het is zeer gevaarlyk Zenuwen en Peezen, die afgeſneden zyn, met den naald aan malkander te hegten; en dus is deze genezingswyze geheel te verwerpen.

Van de *Atheroma* (Papgezwel, Gezwel in een eige vlies beſloten) wordt gezegd: De *Oorzaak* van deze Gezwellen is een minder of meerder verandering in de vezeldraden en deeltjes, die het een of ander Kliertje, het welk hier en daar in de *Membrana celluloſa* wordt gevonden, te ſamenſtellen; en een minder of meerdere verandering, verdikking en ophooping der voedende vogten in het zelve: daarenboven kan men als een voorafgaande oorzaak aanmerken, eenig uiterlyk geweld, als een val, ſlag, ſtoot, verrekking, enz. De genezing van deze Gezwellen zegt de Heer VAN LIS, geſchiedt ſomtyds, doch zeer zelden, door *Reſolventia*, als de *Gom*, *Ammoniak* en *Galbanum* in Azyn opgelost. Maar de gewoone manier, welke hy aanraadt, is de uitpelling. Hoe bezwaarlyk deze in zodanige gevallen voldoet, weeten allen die hier van menigvuldige ondervinding hebben. Het Pap- Honig- en Spekgezwel worden als eenerlei by malkander gevoegd.

De *Oorzaak* van een Kankergezwel is, volgens den Auteur, eene afwyking van de natuurlyke geſteldheid van de vezeldraden van een Klier en vaatagtig deel, daar het Gezwel in ontſtaat, en eene verdikking, hardwording en opeenhooping der voedende vogten, die het Gezwel formeeren. Vervolgens moet men als oorzaak van de Kanker aanmerken een ſcherpe galagtige, of een andere tergende ſtoffe, die aan de vogten, welken het Gezwel voeden, worden medegedeeld; of het gebruik van ſcherpe of verkeerde inen uitwendige hulpmiddelen, waar door de voedende vogten in meerder beweging worden gebragt, en kwaadaartig worden. Als mede eene Ontſteking, een val, ſlag of ſtoot; opſtopping van de ontlasting der Maandſtonden en der Speenvaten; en het ontydig opſtoppen van de Koorts, in kwaadſappige en ſcheurbuikige lichaamen. In een Byvoegzel, op dit Hoofdſtuk, wordt gezegd: Menſchen, die kwaadſappig zyn, moeten niet al te gemeenzaam met menſchen, die

die de Kanker hebben, verkeeren: want in ſommige Kankergezwellen, die open zyn, ontlast ſomtyds een beſmettende ſtoffe.

De *Polypus Narium*, Neusveelvoet of Neusprop wordt beſchreeven als een zagt vlies- of vleesachtig uitwas, in de holligheid van den Neus, zynde min of meer rood van kleur, en hebbende verſcheiden wortelen of takken. Zy bezet ſomtyds niet alleen de geheele holligheid van den Neus en derzelver groeven, maar hangt nu en dan of voor en op de Lippen, of achter in de Keel. —— De *Oorzaak* van deze Ziekte is een verwyding van de uiteinden der vaten, langs welke een lymige, of een bloedige, of een gemengde ſtoffe ontlast, die allengskens een ſlymige, vliezige, of een andere zelfſtandigheid aanneemt. Voorts kan men nog als oorzaak van deze Ziekte aanmerken eenig uiterlyk geweld, den Neus aangebragt, het onvoorzigtig uittrekken van hairtjes uit de Neusgaten, verharde Kliergezwellen, Spaanſche Pokken enz. In de Genezing, raad de Heer VAN LIS, als de *Polypus* in grootte is toegenomen, doch weinig takken heeft, en dus, door het uithaalen, geen groote bloedſtorting is te vreezen, den *Polypus* tot de uittrekking voor te bereiden, zo door de pasſagie, met een weinig *Axungia Porci* of *Oleum Amygdalarum* glibberig te maken, als door het inſpuiten van een zagt Niesmiddel, den *Polypus* los te maken en te doen neerzakken; en den zelven hier op, van tyd tot tyd, met den Trektang, meer en meer, en eindelyk geheel uit te haalen. Edoch, zo men hem met den gemelden Tang kan vatten, de wortelen van het gebrek zeer zwak en dun geworden zynde, wil hy, dat men de uithaaling op eenmaal, al draajende zal doen.

Het is byzonder, dat de Schryver dit gebrek met de *Polypus Cordis* gelyk ſtelt. Want van de laatſte ſpreekende wyst hy den Lezer, om te begrypen wat een *Polypus* van het Hart zy, naar het Hoofdſtuk van de *Polypus Narium* of Neusprop, waar van wy aanſtonds geſproken hebben. Het onmatig gebruik, zegt hy, van peulvrugten, van geeſtryke dranken, van lymig en ſlymig voedzel; en het ontydig gebruik van de *Cortex Peruvianus*, kan aanleiding tot een *Polypus* in het Hart geven.

Het bygebragte zal genoeg zyn, om onze Lezers te doen zien, wat zy in de Oefeningen van den Heer VAN LIS zullen vinden. Wy hebben in het begin gezegd, dat in de Aanmerkingen, onder de Bladzyden ſomtyds, zaken voorkomen, welken men op zodanige plaatſen niet zou verwag-

ten

ten of zoeken. B: V: Onder het Hoofdſtuk van de *Beenbreuken*, vindt men eene optelling van verſcheiden Inſtrumenten, welken men in de Heelkonst nodig heeft. By gelegenheid van de *Wonden*, worden in de Aanmerking een groot getal zwagtels en bindſels opgenoemd. In het Hoofddeel van *Beroerte* is een breede Aanmerking geplaatst aangaande het ſchouwen der gewondden of op eenige andere wyze omgekomenen. Het is ook wel eens zo met de Byvoegzels. Achter het Hoofdſtuk van de Miskraaming (*Abortus*) vindt men twee a drie Byvoegſels raakende het gerechtelyk pynigen, enz.

Men kan tot lof van den Heer VAN LIS, zeggen, dat hy naarſtig is, veel kundigheid heeft vergaderd, door lezen en ondervinding: jammer is het, dat hy zich niet gewend hebbe, uit het gene hy gelezen, gezien en ondervonden heeft, meer klaare en onderſcheiden denkbeelden te vormen.

Beſchouwing der Wonderen Gods in de minstgeachte Schepzelen, of Nederlandſche Inſecten, in hunne aanmerklyke Huishouding, wonderbaare Gedaantewisſeling en andere wetenswaardige Byzonderheden, volgens eigen Ondervinding beſchreeven, naar 't leven naauwkeurig geteekend, in 't Koper gebragt en gecoloreerd, door CHRISTIAAN SEPP, *Eerſte Deels vyfde en zesde Stuk. Te Amſterdam, gedrukt voor den Auteur, elk ſtukje* 8 *bladz. in groot Quarto.*

WY voegen wederom twee ſtukjes van dit keurlyk werk te ſamen, om dat dezelven klein zynde, zulks gemaklyk kan geſchieden. In het vyfde handelt de Heer SEPP van de *Nagt-vlinders van 't Eerſte Gezin der Tweede Bende.* In het zesde van *de Nagt-Vlinders van 't Tweede Gezin der Tweede Bende.* De Tweede Bende der Nagt-Vlinderen beſtaat, volgens den Schryver, uit zodanigen, welker Rupſen minder Middel- of Buik-Pooten, en gevolglyk een langere ſpatie tusſchen dezen en de Voor-Pooten hebben, dan de overige zo Nagt- als Dag-Vlinder-Rupſen, en derhalven ook in 't gaan, merklyk van dezen verſchillen. Want zy kunnen zich niet, kruipende, gelyk anders doorgaans de Rupſen doen, maar wel ſpannender wyze, van de eene plaatſe naar de andere begeven, genoegzaam op dezelfde manier, als wanneer men, met de hand iet willende meeten, den Duim en Ping uit elkander zet, of ſpant, en voortgaande dezelve telkens ſamenhaalt en wederom uitſpant.

ſpant. Dus zetten deze Rupſen ook, in 't gaan, eerst de Voor-Pooten vast, en haalen dan de Achter-Pooten, met het achter-end van 't lyf 'er naar toe. Dezen en de Voor-Pooten dus digt byeengeplaatst zynde, moet het gedeelte van het lyf, welk tusſchen beiden is, noodzaaklyk boogsgewyze in de hoogte gaan; welke ſtand van het Diertje, zeer wel, naar de gedaante van een krammetje gelykt. En vermids het telkens, by iedere ſchrede, zich in deze bogt moet ſtellen, ſchynt het, by maniere van ſpreken, als of het doende is met de plaats te meeten, waar op het wandelt. Hierom zyn deze Rupſen ook *Span-Rupſen*, of *Spanmeeters*, ook *Landmeeters* en *Krammetjes-Rupſen* genoemd geworden.

De Kentekenen der Rupſen, Poppen en Vlinderen van de Tweede Bende der Nagt-Vlinderen in 't algemeen; en van het eerſte gezin der Tweede Bende in 't byzonder, worden naauwkeurig opgegeven. De Schryver erkent ook, dat 'er eenige waare Middel-Inſecten zyn, tusſchen de Rupſen van de Eerſte en Tweede Bende der Nagt-Vlinderen; ſchoon niet allen welken van ſommigen 'er voor gehouden worden. Hierop geeft hy eene beſchryving van de *Gamma-Vlinder*, tot het Eerſte Gezin der tweede Bende behoorende; zo genoemd om dat de lichte of zilveragtige en ſterk afſtekende trek, omtrent in 't midden van zyne boven-vlerken, redelyk wel naar den Griekſchen γ, [en ook wel naar een curcief *y*] zweemt. Hy is bekend onder den naam van *Griekſche Letter-Kappel*, ook van *Pistooltjes-Vlinder*, om dat de opgemelde trek eenigzins de gedaante van een Pistool heeft.

Dit Inſect wordt beſchreven in den ſtaat van Ey en Rups. Ten opzichte der kleur, is onder deze Rupſen, zegt de Schryver, geen geringe verſcheidenheid. Zy zyn wel allen eveneens geſtreept, en met ſtippen, als mede met zeer fyne enkelde en korte hairtjes bezet; doch de ſtreepen zyn ſomtyds bleek, ſomtyds donker groen, en zelfs bruinagtig, of ook wel aschgraauw. In den ſtaat van Pop heeft hy deze byzonderheid, dat de bekleedſelen der vlerken, des in haar wonenden Vlinders, langs het end van den Zuiger, in een overſtekend puntje eindigen, 't welk men ook aan eenige anderen, doch niet zeer veele ſoorten van Poppen waarneemt. De Vlerken van het Vlindertje, nu uit deze Pop te voorſchyn gekomen zynde, vertonen, behalve dat ze verwonderlyk net getekend zyn, een ongemeenen glans, met verſcheiden kleuren: zo dat deze Vlinder, met recht, voor

een van de ſchoonſte mag gerekend worden. Ondertuſſchen is hy niet zeer in achting, om dat hy veelvuldig gevonden wordt.

Volgt eene Beſchryving van de *Goud-Vlinder*, anders genaamd het *Koper-Kappelletje*. De boven-Vlerken van dezen Vlinder ryklyk met een Goud-glans verſierd zynde, draagt hy te recht den naam van Goud-Vlinder. En vermids deze glans veel overeenkomst heeft met den glans van geſchuurd geel Koper, wordt hy ook, by ſommige Liefhebberen, het *Koper Kappelletje* genoemd.

Het Rupsje eerst uit het ei gekipt zynde, gelykt in alle deelen naar een jonggeboren Rups van den *Gamma-Vlinder*; doch een en meermaalen verveld en in grootte toegenomen zynde, ziet men, dat hy in plaats van Streepen, andere trekken en figuuren krygt. Na vier weeken in den ſtaat van Rups geleefd te hebben, gaat hy over tot een Pop, waar in hy naar den gemelden Gamma-Vlinder Pop gelykt, behalve zyne kleinheid. Na tien of twaalf dagen komt hy hier uit te voorſchyn.

In het zesde Stuk gaat de Heer SEPP over tot de *Nagt-Vlinders* van het Tweede Gezin der Tweede Bende, en beſchryft hier de *Vlier-Vlinder*. Vooraf geeft hy, hier ook, de Kentekenen der Rupſen, Poppen en Vlinderen van het Tweede Gezin der Tweede Bende der Nagt-Vlinderen.

Schoon alle hier onder behorende Rupſen tienpootige Span-Rupſen zyn, erkent hy echter, dat 'er middel-Inſecten zyn, onder dezen, gelyk ook van het Eerſte Gezin is aangemerkt, hoedanig is een Vlinder, die uit een Span-Rupſe voortkomt, en 12 pooten heeft, doch in 't gaan maar tien gebruikt; en zo ook eenige anderen, die eenige andere gemeene eigenſchap hebben.

De Vlier-Vlinder heeft, buiten twyfel, zynen naam gekregen, van dat de Rups, waar uit hy voortkomt, allermeest op de Vlierboomen gevonden wordt, om dat dezer bladen zyn liefſte voedzel zyn. Hy wordt ook wel op Linde- Wilge- en Peereboomen gevonden; doch men rekent gemeenlyk een Inſect t'huis te hooren, waar het zich meest opont-houdt. Nu de Eytjes van den *Vlier-Vlinder* lang te vergeefs gezogt hebbende, bekwam de Schryver eindelyk gelegenheid van dezelven onder het oog te krygen, en 'er behoorlyke waarnemingen van te maken. Dezelven worden hier beſchreven en in Plaat vertoont, zo in de natuurlyke grootte, als door een *Microſcoop* beſchouwd. Hy zag de jonge Rups-

Rupsjes hieruit te voorſchyn komen. Dezen, wanneer zy rusten, zittenze of rechtuit geſtrekt, of wel meest in een ſchuinſen ſtand, of hangen aan een Draadje, 't welk ſchoon ongemeen fyn, en voor het bloote Oog genoegzaam onzichtbaar, nogtans zo ſterk is, dat het niet alleen door de zwaarte van de Rups nooit breeke, maar het Diertje 'er ook by opklimme, als of de Draad een ſteeltje of takje ware. Ja ik heb gezien, zegt de Heer SEPP, dat een Vlier-Rups aan den Draad hangende, vervelde; en hoewel dit niet zonder ſterke beweging kan geſchieden, dezelve echter geheel bleef. Doch op dien tyd moet men begrypen, dat deze Rups niet met het hoofd, maar met de achterſte pooten aan den Draad hing, en dus zal dit niemant ongeloofly voorkomen. Verveld zynde wist de Rups zich wederom in den gewonen ſtand te begeven, door zich te zwenken en het hoofd naar boven te brengen; makende den draad aan den mond vast, waar door hy wederom hing op dezelfde manier, gelyk dezen en alle andere Rupſen hangen, die zich aan Draaden aflaten.

Het ſchynt de Vlier-Rupſen eigen, veeltyds, in den rustenden ſtand, het hoofd, met de drie voorſte Ringen zydwaards buigende rechtuit te ſtaan, en dus eene vertoning te maken, niet ongelyk aan de gedaante van een kolf. Schuin overend ſtaande 't welk zy zelden doen, hegten ze zich niet door een Draad ergens aan vast, om dat dezelve dan van geen dienst kan zyn: want de Draad dient dezen en voortgelyke Rupſen alleen tot ſteunzel; of liever, hy draagt het grootſte gedeelte van het lichaam, wanneer ze onderwaards gekeerd, aan eenig Voorwerp rusten: dewyl dan ſlegts het achterend door de achter-pooten vastgehouden wordt, en al het overige aan den Draad hangt. Aanmerklyk is de gewoonte der jonge Vlier-Rupsjes, dat ze veeltyds, na het nuttigen van voedzel, of alsze willen rusten, zich aan eenen Draad aflaten, en op eenigen afſtand, 'er aan blyven hangen, tot dat de honger hen wederom gaande maakt. Doch naar maate ze grooter en ouder worden; vermindert deze wonderlyke manier van rusten; en volwaſſen zynde doenze het in 't geheel niet meer: in tegendeel zittenze dan den geheelen dag ſtil, en als een dorre tak of ſteel rechtuit geſtrekt; maar met het vallen van den avond komen ze in beweging, en 's nagts zynze doende met ſchaffen en klouteren.

Zo lang de bladen die hunne kost zyn, nog eenig voed-

zel hebben, nuttigen zy dezelven; 't welk, gemeenlyk, tot in 't laatst van *September*, en somtyds nog wel wat langer duurt. Maar deze Groente dan verwelkende, houden de Rupsen op met eten, en blyven van dezen tyd af, tot in 't Voorjaar, wanneer de bladen wederom beginnen uittekomen, en dus, den geheelen Winter over, zonder eenig voedzel te nuttigen, in 't leven.

Zesmaalen vervellen deze Rupsen, volgens de ondervinding van onzen Schryver. Den 9 van *Oktober* zag hy hen dit doen voor de vyfdemaal, wanneer ze reeds opgehouden hadden met eten. Den 8 *April* van het volgende jaar, verveldenze voor de zesde en laatste maal. Den 12 *April* begonnen ze wederom hun gewone kost te nuttigen, 't welk duurde tot den 5 *Mey*, wanneer ze volwasfen zynde, zich begonnen in te spinnen. Dit geschiedt op deze zonderlinge wyze. Zy maken ieder voor zich, van allerhande stukken en brokken van bladen, zo dorre als versche, welken ze by malkander weten te halen en samentespinnen, een hangend zakje, 't welk door eenige weinige Draaden aan een tak vastgehegt zynde, geheel vry hangt. Een Rups, vier en een ander vyf dagen, in zyn spinsel of nest overend staande doorgebragt hebbende, veranderden ze in Popjes, waar uit na 22 dagen Vlinders te voorschyn kwamen.

Onder deze Vlinderen is geen gering onderscheid van kleur; men vindt eenigen zo bleek geel, dat ze byna wit schynen te zyn, anderen, in tegendeel zeer hoog geel, en ook van een middensoort tusschen de twee genoemden.

Schoon wy dus, op het geleide van den Heer SEPP, eenige verwonderlyke hoedanigheden der opgemelde Insecten, en inzonderheid van het laatste soort, hebben voorgehouden, hebben wy echter geenzins alle, of de meeste byzonderheden, welken in dezelven op te merken zyn, en van den Schryver ter neergesteld worden, konnen aanroeren: want dit zou niet konnen geschieden zonder de Werkjes geheel over te schryven. Die genegen is zich hier in te verlustigen, moet de Verhandelingen zelf lezen, en 'er de naauwkeurige en zinlyk gekl[illegible]rde afbeeldingen nevens beschouwen, waar door aan alles luister en klaarheid gegeven wordt.

Uit-

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Socieeteiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere geleerde mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amſterdam, by F. Houttuin. 1762. behalven de Waarnemingen van de Lugtsgeſteldheid en Ziekten te Amſterdam, bladz. 149-300. No. 26.

IN dit Stukje komt eerst voor. *De Inenting der Kinderpokjes verdedigd tegen haare Beſtryders: of Beantwoording der Tegenwerpingen van den Heer* ANTONIUS DE HAEN, *door den Heer* TISSOT, Med. Dr. (*Lettre a Monſr. Haen &c. Excerpt. Helvet. Ann.* 1759. *Tom.* II. *p.* 131). De Heer DE HAEN hadt in een Werkje, met opzet hier over geſchreven, drie Vraagſtukken, ter beantwoordinge, den Voorſtanderen der Inentinge voorgeſteld. 1. Of de Praktyk der Inentinge meer menſchen in 't leven behouden zal, dan de weg der Natuur? 2. Of het een vaste regel is, dat byna ieder mensch, vroeg of laat, de Kinderpokjes krygen moet? 3. Of het buiten alle twyfeling zy, dat de Inenting, 't zy tot uitwerking gekomen zynde, of vrugteloos gedaan, den mensch verder, voor altoos, buiten gevaar ſtelt van de Kinderpokjes? Na wydluftige redeneeringen antwoord de Heer TISSOT op de eerſte Vraage: dat het beweezen is, dat de natuurlyke Kinderpokjes uitermaate gevaarlyk zyn: als ook, dat de ingeënten veel minder gevaar hebben, om dat het lichaam is voorbereid; en verder, dat de Inenting het getal der genen die de Kinderpokjes krygen, niet vermeerdert, maar in tegendeel vermindert, en dat zy derhalve, ſchoon zy den eenen al niet vorderlyk mogt zyn, den ander niet nadeelig is: waar uit dan volgt; dat de Praktyk der Inenting 'er meer in 't leven zal behouden dan de natuurlyke weg. Op de tweede Vraage wordt tot antwoord gegeven: dat het zeker is, dat byna ieder mensch, vroeg of laat, de Kinderpokjes krygt. En vraagt DE HAEN verder, of 'er niet meer door de Inenting de Kinderpokjes krygen, dan die volgens 't natuurlyk beloop zouden gekregen hebben? TISSOT zegt getoond te hebben, dat dit nimmer plaats heeft. Op de derde Vraage geeft dezelfde Schryver dit beſluitend antwoord: dat de Inenting, volgens de regelen van de Konst geoefend zynde; 't zy dezelve de Kinderziekte voortgebragt of niet voortgebragt hebbe, door al hun leven de zodanigen van de tweede Kinderziekte zal bevryden, die dezelve niet tweemaal moesten hebben, 't welk zeer zelden gebeurt.

Hier op volgt een *Brief aan den Heer* DE LA CONDAMINE, *door den Heer* DE BAUX, Med. Doctor, Lid van het Kollegie der Geneeskunde te Marſeille. *Over het getal der genen, wien de Kinderpokjes in Provence zyn ingeënt, benevens eenige Aanmerkingen over de Inenting der bejaarde menſchen. Geſchreven den* 12 *July*, 1761. uit het *Recueil de Medecine, Chirurgie* &c. *Sept.* 1761. De Inenting aan 85 perſoonen, van beiderleie Sexe, en van verſchillenden ouderdom, (dat is van de drie tot de dertig jaaren) in den tyd van 21 Maanden, in Provence te werk geſteld, was by allen van een gelukkigen uitſlag. Het getal der bejaarden was 13, onder welken zes de Kinderpokjes niet gekregen hadden.

Een zeldzaame waare Slagader-breuk in de ſlinker arm, door de heelkonſtige Operatie gelukkig tot genezinge gebragt; door den Heer JAN VAN DEN HESPEL, Chirurgyn te Dordrecht. In dit geval ziet men de bevestiging van het gene reeds veelmaalen, door anderen, ondervonden en getoond is, dat een ſtam van een Slagader, gelyk hier de Armſlagader, gebonden kan worden, zonder dat de benedenſte deelen gevaar lopen van te verſterven.

Onderzoek naar den voortgang en de oorzaak van de Kanker in het Koorn, door den Heer AIMEN, Korrespondent van de Akademie der Wetenſchappen van Parys. Uit de *Memoires de Mathemat. & de Phyſique. Tom.* III. *Paris*, 1760. *pag.* 68. De Kanker in het Koorn is, volgens den Schryver, die Ziekte of dat Gebrek, waar door de bloemen der Graanen in een zwart ſtof veranderd worden. Dit gebrek in alle zyne omſtandigheden beſchreven hebbende, beſluit hy, dat de onmidlyke oorzaak is een onnatuurlyke geſteldheid van het Voetje van den Bloem, en een plaatslyk gebrek van dit deel, 't welk in den eerſten opſlag een Gezwel, en vervolgens een kwaadaartige Zweer veroorzaakt, die alle de deelen, welken de Bevrugting bevorderen moeten, knaagt en doorvreet. De Heer AIMEN toont, dat dit gebrek niet alleen in de Graanen, maar ook in andere Planten beſpeurd wordt. Wat de oorzaak aangaat, de Schryver is van gevoelen, dat het ſchimmel der zaaden, welken gezaaid worden, eene der oorzaken zy van de Kanker der Graanen.

Vertoog over het Vuuren der Zee, door den Heer GODEHEU DE RIVILLE, Kommandeur van de Maltheeſche Orde en Korrespondent van de Akademie der Wetenſchappen van Parys. Uit de *Memoir. de Mathemat. & Phyſiq. Tom.* III. *Paris* 1760. *pag.* 296. De Schryver vondt in het glinſterend Zeewater diertjes, omgeven met een glinſterend vogt, 't welk

welk uit het lyf van de diertjes ſcheen te komen, en de vuuring te veroorzaken. Dit vogt werdt bevonden olieagtig zyn. En de Heer DE RIVILLE gist, dat de vuuring van de Zee wel gedeeltelyk mag toegeſchreven worden aan de vetten en oliën, waar mede het Zeewater is bezwangerd. Aan 't eind van deze Verhandeling vindt men nog de beſchryving van een fraai Diertje, gevonden in de Zee van Ceylon, 't welk ook benevens de lichtende Inſecten in Plaat vertoond wordt.

Waarneemingen omtrent het Haft en deszelfs Paaring, zo als die voor een gedeelte opgemerkt is door den Heer DE GEER, Kamerheer van den Koning van Zweden en Korrespondent van de Koninglyke Akademie der Wetenſchappen van Parys. Uit de *Mem. de Mathem. & Phyſique. Tom.* II. *pag.* 461. Het Diertje wordt hier vry naauwkeurig beſchreven. In den ſtaat van Haft, heeft het geen mond, zegt de Schryver, die gewaarwordelyk is: het eet derhalve, waarſchynlyk, niet; maar hy meent gezien te hebben, ſchoon niet duidlyk genoeg, dat zy paaren, 't welk ZWAMMERDAM ontkend heeft.

Aanmerkingen op de bepaaling der Uitgeſtrektheid van des Aardkloots ſchaduw in de Maan-Eklipſen, door den Heer LE GENTIL. Lid van de Koninglyke Akademie der Wetenſchappen van Parys. Uit de *Hist. de l'Acad. Royale des Sciences, de l'Ann.* 1755. *a Paris* 1761. *p.* 85. De ſchaduw, welke, in eene Maan-Eklips, op deze Planeet valt, wordt eenigzins veroorzaakt door den Dampkring, welke verſcheiden ſtraalen van de Zon onderſcheppende, en nog een grooter getal van dezelven buigende, de meer of min zwarte ſchaduw maakt, welke de Maan voor een gedeelte of in 't geheel bedekt. 'Er moet derhalve in de uitrekening, niet alleen op de halve middelyn van den Aardkloot, maar ook op het gene 'er, wegens de hoogte van den Dampkring is bytevoegen, gelet worden. Maar de Sterrekundigen zyn omtrent de grootheid van dit byvoegſel niet eenſtemmig. De Heer LE GENTIL heeft getragt de oorzaak van dit verſchil te ontdekken, en de berekening tot meerdere volkomenheid te brengen. Tot dit einde heeft hy hier een Tafel gegeven tot verbetering van de halve middelyn van 's Aardkloots ſchaduw in de Maan-Eklipſen.

Voorts wordt dit Stukje der Verhandelingen, gelyk doorgaans, beſloten met de Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid en Ziekten te Amſterdam, in de Maanden April, Mey en Juny.

Kortbondige Demonſtratie of Nader Betoog van Meindert Semeins. *In 's Gravenhage by* Pieter Gerard van Balen MDCCLXII. *behalven het Voorberigt* 92 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt Stukje ſtrekt ter nadere bevestiging van 't *Syſtema*, dat de Heer *Semeins* voorgeſteld heeft in zyne *Kortbondige Redeneering over de geſteldheid van den Aardkloot van Binnen* enz. waar van we den Leezer voorheen berigt gegeeven hebben (*). Wat den inhoud van dit *Nader Betoog* betreft, wy konnen denzelven den Leezer best onder 't oog brengen, met de opgaave der Schetſe door den Autheur, in zyn *Voorberigt* medegedeeld.

„ In 't begin van dit Werkje, *zegt hy*, geeve ik eene aan„ wyzing van het verſchil tuſſchen de Tafelen, die getrok„ ken zyn uit een getal van 50000 Waarnemingen, zo als „ men die Tafelen aangeteekend vind in de uitgezogte „ Verhandelingen der nieuwſte Societeiten van *Europa*: En „ de bereekening volgens myn *Syſtema:* Vervolgens ook de „ onbeſtaanbaarheid van de manier, die aldaar geleerd word, „ om het gebruik van gemelde *Tafelen* te prolongeeren.

„ Vervolgens toone ik, uit eenige Waarnemingen, waar „ op men volkomentlyk ſtaat kan maken, zeer duidelyk „ aan, de gebrekkigheid, op zommige plaatzen van de „ Kaarten over de miswyzing van de Compasnaalde, van „ de *Heeren* HALLEY, en EWYK; insgelyks toone ik „ ook de onmogelykheid van het voorgeeven van den *Heere* „ ALBERT EULER, waar van de Schryver der voorge„ melde Uitgezogte Verhandelingen, in het zesde deel ge„ wag maakt, namentlyk om door twee *Magneetiſche Poo„ len*, geplaatst op het oppervlak der Aarde, de *Magneeti„ ſche Werking* te bepaalen.

„ Wyders doe ik zien, door een voorbeeld van *Liſabon*, „ hoe grovelyk Mr. *Chazelles*, in het bepaalen der Lengte „ van gemelde plaats, door de Sterrekundige Waarneemin„ ge, heeft misgetast.

„ Nog betoog ik ten leste, uit de Waarnemingen van „ den Heer *de la Condamine*, geobſerveert te *Quito* in Zuid„ *America*; vergeleeken met eenige andere Waarnemingen; „ hoe noodzaaklyk moet volgen, dat de groote hoogte bo„ ven het oppervlak der Zee, een merkelyk verſchil in de „ miswyzing van 't Compas moet geeven.

„ Alle welke Waarneemingen, bereekend zyn volgens „ my-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* I D. *bl.* 405.

„ myne *Eeuwigduurende Tafelen* der wyzinge van de *Com-*
„ *pas-naalde*, over den geheelen Aardkloot, welken ik met
„ ongeloofelyke moeite en arbeid nu byna in gereedheid
„ hebbe gebragt: Ook toone ik de manier aan op wat wyze
„ ik dezelve bereekene.

„ Om dat myn voornemen niet was, dit Werk van groo-
„ ten ommeflag te maken, zo geve ik verder maar bericht,
„ dat ik in ſtaat ben al het gene ons wegens de *Magneetiſche*
„ *Werking* voorkomt (zonder buitengewoone verſchynze-
„ len, waar van ik hier na ſpreeke) te verklaren, ja zelfs,
„ den Heer *Anſon* op zynen togt rondsom den Aardkloot te
„ verzellen, en te doen zien, hoe nauwkeurig alles met
„ zyne bevindinge over een zoude ſtemmen.

„ Vervolgens draage ik aan de Liefhebbers van de *Astro-*
„ *nomie* eenige *ſpeculatien* voor, (ik zegge *ſpeculatien*, op dat
„ men my niet weder ten onrechte beſchuldige) raakende de
„ *Magneetiſche Werking* omtrent de Hemelſche Lichamen.

„ Dan ſpreeke ik van het *Middel*, waar door men de be-
„ paling der Lengte op zodanige plaatſen, alwaar het *Hori-*
„ *zontaal Compas* weinig of geen verandering ondergaat,
„ door dezelfde *Magneetiſche Werking* van nut en dus alge-
„ meen zoude kunnen maken. Namentlyk door de *Verti-*
„ *caale* of *Neêrhellende Naalde*, waar nevens ik een berigt
„ geeve op hoedanige manier zulks kan geſchieden: ook
„ dat ik, als een *particulier Perzoon*, vermits men geen
„ voorgaande bevindingen heeft, wel in ſtaat ben om alles te
„ bereekenen, maar niet om het zelve door Proeven te be-
„ veſtigen; ten zy de *eene* of *andere Mogendheid*, (uit over-
„ tuiging van de Echtheid van myne Uitvinding tot dus
„ verre) daar de hand aan geliefde te leenen.

„ Vervolgens betuige ik, niet in ſtaat te zyn, om alle de
„ buitengewoone verſchynzelen, die 'er zouden kunnen
„ voorkomen, als by voorbeeld, de bevindinge van Mr.
„ *Graham*, op den agtſten Maart 1722, wiskonſtig te kun-
„ nen bepaalen, wanneer die zullen gebeuren, maar wel de
„ waarſchynelyke Oorzaaken daar van aan te toonen, waar
„ door ze gebeuren. En waar over ik aldaar handele.

„ Na dat ik wyders eene ſchets heb gegeven, om een goed
„ denkbeeld van de *Magneetiſche Werkinge* te formeeren,
„ voor die genen, die Liefhebbery mogten hebben, om het
„ zelve na te ſpeuren, vondt ik my nog verpligt tot verde-
„ diging van myn *Syſtema*, den Hoog-Leeraar *P. van Mus-*
„ *ſchenbroek*, in zyne ſtelling wegens de evenredigheid der
„ *Magneetiſche Werkinge*, welke men vindt in zyne Begin-

„ ſelen

„ ſelen der Natuurkunde pag. 282. tegen te gaan, en aan
„ te toonen, dat de *Magneetiſche Kragt*, niet anders werkt,
„ als in een omgekeerde reden der vierkanten van de afſtan-
„ den van elk Punt van trekking, volgens myn *Syſtema*.

„ Laatſtelyk vond ik eene gelyke verpligting om my te
„ verdeedigen tegens den Heere Schryver van de *Neder-*
„ *landſche Letter-Courant*, wegens zyne behandeling om-
„ trent het *Uittrekſel* van myn Werk, 78ſte Stuk, Vrydag
„ den 26 September 1760.

Hier by is, na 't afdrukken van dit *Nader-Vertoog*, nog gekomen een *Naberigt*, waar in de Autheur zich verdedigt tegen eenige voorwendſelen ten zynen nadeele; en waar aan hy ten beſluite nog hegt een voorſtel aan de Sterre- en Hemelloopkundigen, raakende de oorzaak van de verandering in de ſchuinte van de *Ecliptica*, en de voortſchuiving of ſchynbaare beweeging der vaste Sterren.

De Heer *Semeins* klaagt in 't doorgaande beloop van dit geſchrift menigwerf over de geringe agting zyner Landsgenooten voor zyne uitvinding, en hy is niet buiten vreeze, dat alle zyne poogingen, geduurende meer dan veertig jaaren hier in aangewend, vrugtloos zullen zyn, by mangel van de gehoopte begunſtiging hunner Ed. Groot Mogenden, in wier handen hy 't onderzoek zyner uitvindinge geſteld heeft. —— Doch mogelyk zullen de nadere Elucidatien en herhaalde Proeven, die hy in dit ſtukje, (dat ten deezen opzigte het leezen verdient,) aan de hand geeft, en die hy betuigt verder genegen te zyn om te geeven aan alle die geenen die daar voor Liefhebbery mogten hebben, zyne zaak van tyd tot tyd meer begunſtigen; is 't niet in zo verre, dat zyn *Syſtema* eene volkomene goedkeuring erlange, het welk niet gereedlyk te wagten is; dat ten minſte zyn arbeid op eene honorable wyze als van nut voor de Zeevaart erkend worde, en men daar van gebruik maake tot nadere kundigheid.

Proeve eener nieuwe Beryming van het Boek der Pſalmen, ontworpen door Joannes Euſebius Voet, *beſchaafd, en dus ver voltooid door een Genootſchap van Godgeleerden, Taal en Dichtmeesters, te ſamen leden der Gereformeerde Kerk in Nederland. In 's Gravenhage by de Wed.* O. van Tol, en Zoon 1763. *in groot Octavo*, 558 *bladzyden.*

MEt de uitgaave van 't vierde ſtukje deezer Proeve, ziet de Beryming van het Boek der Pſalmen, door den Heer *Voet*

en

en zyne Kunstgenooten, volkomen het licht: en de Heeren Uitgeevers geeven in eene Nareden te kennen, dat zy dit hun Werk niet opgeeven als volmaakt, maar als iets dat tot een onderwerp van overweeging en verbetering kan ſtrekken; waar in zy zelven verſcheidene misſlagen gewaar worden, die by eene nadere overziening deezer Proeve ligt verbeterd konnen worden: waar toe zy gereedlyk de hand aan 't werk ſlaan, en gebruik maaken willen van alle nuttige aanmerkingen, welke hun ten dien einde reeds medegedeeld zyn, of nog medegedeeld mogten worden. Ook betuigt de Heer *Voet*, „ dat hy niet begeert, dat, indien „ deze Pſalmen door de Nederlandſche Kerkvergaderingen ooit „ mogten worden overgenomen, zyn naam voor dezelve geſteld „ worde, gelyk de Kunstgenooten insgelyks van oordeel zyn, dat „ in zulk een geval, het geen Pſalmen zelfs van een Kunstge„ nootſchap, maar *Rympſalmen der Nederlandſche Gereformeerde „ Kerke moeten heeten:*" nadien dit Werk aan alle Claſſen en dus aan ieder Predikant ter beoordeelinge en verbeteringe gezonden zy, en een groot getal der Ledemaaten de hand in 't beſchaaven gehad hebben: des men het zelve niet hebbe aan te merken als de Beryming van een byzonder Perſoon of Kunstgenootſchap; dat, naar zommiger oordeel, nydigheid of factiezugt zou konnen verwekken of koesteren.

Hier benevens wordt ook in dit Naberigt gemeld, hoe zommigen oordeelen, dat verſcheidene deezer berymde Pſalmen *te laag en te ſtroef, ja bykans proſe zyn*; terwyl anderen wederom zeggen, dat dezelve *te Poëtiſch zyn*. Met opzigt tot het laatſte wordt niet regt te kennen gegeven, dat dit voortkomt van menſchen *die geen de minſte kundigheid en ſmaak in de Dichtkunst hebben*; en wat het eerſte betreft, desaangaande zyn de Kunstgenooten van gedagten, dat de meeste berispingen van dien aart voortkomen van zulken, „ die, *zeggen ze*, niet denken, dat wy ons verplicht „ hebben, om zoo veel woorden, als ons mogelyk was, uit de „ proſe over te neemen, al vlydden die zich niet zo zeer in een „ fierlyk dichtſtuk, en dat wy, deze Pſalmen ten algemeenen „ nutte ontwerpende, de vatbaarheid van min kundigen moes„ten in acht nemen". —— Wy hebben onze gedagten over dit denkbeeld, by eene voorgaande gelegenheid, reeds den Leezer onder 't oog gebragt, (*) en 't komt ons nog voor dat de Heer *Voet en zyne Konstgenooten*, door zich hier omtrent, buiten noodt, te naauw te bepaalen, voor Dichtkundige ooren hunne Pſalmberyming min aangenaam gemaakt hebben, dan die van 't Kunstgenootſchap, onder de zinſpreuk *Laus Deo*, *Salus Populo*. Men vergelyke ten dezen opzigte, nevens 't gene wy voorheen desaangaande opgegeven hebben, de Berymingen van den CXXVIIIſten Pſalm.

(*) Zie *Vaderl. Letteroef. II. Deel bl.* 851—862. *III. D. bl.* 79.

Vol-

Volgens den Heer *Voet en zyne Kunstgenooten.*

1.

Hy, die den HEER zal vreezen,
En op zyn paden treên,
Zal welgelukkig weezen,
Door duizend zaligheên.
Gy zult met rein geweten
Aan 't werk uw handen ſlaan,
En van uw' arbeid eeten;
't Zal u voorſpoedig gaan.

2.

Uw vrouw van elk gepreezen,
Zal vruchtbaar, door Gods hand
Gelyk een wynſtok wezen,
Naby uw buys geplant:
Uw kroost zal weelig tieren
Gelyk 't olyfplantſoen,
En uwen diſch verſieren
Gelyk een jeugdig groen.

3.

Ziet, dus wordt heil verkreegen
Zoo zendt gewis de HEER
Op die hem vreest, zyn' zegen
Uit Sion ryk'lyk neêr.
Zoo ziet gy al uw leven,
Jeruſalem, door God
Ten topp' van heil verheven;
Zoo deelt gy in haar lot.

4.

Kindskinders zult g' aanſchouwen,
Naar uw godvruchte beê.
God, Israëls vertrouwen,
Schenk' Israël den vrê.

Volgens het Kunstgenootſchap *Laus Deo, ſalus Populo.*

1.

U mag men zalig heeten,
Dien 's Heeren vrees bekoort;
Die, met een rein geweeten,
Steeds wandelt, naar zyn woord.
Gy zult uw nooddruft vinden,
Door d'arbeid van uw hand:
Wat ge uw moogt onderwinden,
Komt, naar uw' wensch, tot ſtand.

2.

Uw gade zal ſteeds bloeijen
Gelyk een wynſtok tiert,
Die vruchtryk onder 't groeijen,
Uw buismuur dekt en ſiert.
Niets zal uw welvaart ſtuiten:
Uw kroost zal blyde en friſch;
Als groene olyven ſpruiten,
't Sieraad zyn van uw diſch.

3.

Dit lot is u beſchoren,
Zo gy, met diep ontzag,
Naar 's Heeren wet blyft booren,
Voor u zal, dag aan dag,
Het heil uit Sion vloeijen:
Gy zult, zo lang gy leeft,
Jeruſalem zien bloeijen,
't Welk God zyn' zegen geeft.

4.

Blyft gy op hem betrouwen,
Zo zult ge, op zyn bevel,
't Kroost van uw kroost aanſchouwen,
En vrede in Israël.

'T Zal niet nodig zyn hier op byzonderheden ſtaan te blyven, om de voortreffelykheid dezer laatſte Beryminge boven de eerſte aan te duiden; eene algemeene beſchouwing en oplettende leezing van 't geheel toont, onzes agtens, onbetwistbaar, dat deeze laatſte beryming, (ſchoon min woordlyk, doch niet min zaaklyk naar den zin des Hebreeuwſchen Dichters,) ongelyk vloeibaarder is, en Dichtkundiger zwier heeft; en we konnen niet wel denken, dat iemand zou durven zeggen, dat ze niet zo vatbaar is voor min kundigen.

LETTER-OEFENINGEN.

Philoſophiſche Aanmerkingen ontrent de Chriſtelyke Religie. Van George Fred. Meier. *Profeſſor in de Philoſophie te Halle, en Medelid van de Koninglyke Academie der Weetenſchappen te Berlyn. Uit het Hoogduitſch vertaald door* Joh. Will. van Haar. *Eerſten deels eerſte Stuk. In 's Gravenhage, by* Pieter van Cleef. MDCCLXIII. *in groot octavo, behalven de Voorredenen* 212 *bladzyden.*

DE Schryver deezer Aanmerkingen, bezeffende dat 'er onder de zogenaamde Chriſtelyke Leeringen veele doolingen zyn, die grootlyks voortkomen, uit eenige tot hier toe veel al gebruikelyke philoſophiſche wyzen van verklaaringen van deeze en geene Chriſtelyke Leerſtukken; en tevens overtuigd zynde dat eene gezonde Philoſophie van zeer groot nut kan zyn voor den Chriſtelyken Godsdienst, heeft in dit Werk, gelyk hy in de Voorreden betuigt, een toeleg, om *de Chriſtelyke Religie, (die hy voor waar houdt, zo als dezelve in de H. Schrift vervat is,) door het grooter licht, welk in onze tyden in de Philoſophie is opgegaan, met de gezonde Rede in eene meerder duidelyke overeenſtemminge te brengen.* Het heeft hem goed gedagt dit zyn Werk aan te vangen, met eenige Aanmerkingen over *de vryheid in het onderzoeken van den Chriſtelyken Godsdienst*, als mede betreffende *de magt, die het bygeloof over der menſchen gemoederen oeffent;* ten einde daar door den Leezer aan te ſpooren, *om, overeenkomſtig met de Chriſtelyke Religie, manmoedig te ſtreeven naar eene wezendlyke kennis dier Religie, waar door hy eeuwig hoopt gelukzalig te worden.* —— De beſchouwing deezer twee onderwerpen, dit eerſte Stukje beſlaande, komt eigenaartig in, als een Voorlooper van een Werk van die natuur; dat genoegzaam geen invloed kan hebben, op zodanigen, die te beſchroomd of te traag zyn om als redelyke ſchepſelen vry te denken over den Godsdienst, en zich liever ſlaafsch willen onderwerpen aan 't blinde bygeloof: des het niet vreemd zy, dat de Hoog-Leeraar *Meier* vooraf alles aanwende wat redelyker wyze kan ſtrekken, om den Leezer te doen zien, *dat een Chriſten niet alleen vry denken mag, maar ook daar toe verplicht is;* en hem onder 't oog te brengen, *hoedanig eene magt het bygeloof over*

der menſchen gemoederen oeffent. — Zyn Hoog-Eerwaarde behandelt dit ſtuk, op eene manlyke wyze, met zo veel bondigheid en nadruk, dat ieder Christen, (die maar eenigzins begrypt, dat het niet veilig is zich in den Godsdienst blindlings door feilbaare menſchen te laaten leiden, maar dat een ieder hier omtrent, zo veel hy kan, uit eigene oogen behoort te zien,) deszelfs bedenkingen hier over met genoegen zal leezen. En hoewel zodanig een veel ligt zyne toeſtemming niet mogte geeven, aan 't bepaalde oogmerk van onzen Autheur, noch deszelfs byzondere denkbeelden begunſtigen, hy zal egter gereedlyk wenſchen dat de algemeene inhoud der opgenoemde verhandelinge van een uitgebreiden invloed mogte weezen, tot aanwas der kenniſſe van den Christelyken Godsdienst op eigene overtuiging gegrond. Men oordeele hier van eenigermaate nader uit de volgende opgaave.

De *vryheid van denken*, welke onze Schryver in deezen voorſtaat, beſchryft hy aldus. „ Zy beſtaat in het vermogen, of in de vaardigheid, in zaaken van Godsdienst, „ niets anders als waarheid aan te merken, dan 't geen men „ zelve, volgens de echte gronden en kenmerken der waar„ heid, door middel van eigen en behoorlyk onderzoek, de „ waarheid te zyn erkent; en niets anders voor valsch te „ houden, dan 't geen men zelve, volgens de echte gron„ den en kenmerken van valsheid, door middel van eigen „ en behoorlyk onderzoek, bevonden heeft valsch en on„ waar te zyn". Overeenkomſtig met deeze bepaaling geeft hy eene uitlokkende beſchryving van iemand die vry denkt, en tragt daar op met verſcheidene reden te bewyzen, *dat een Christen niet alleen vry denken mag, maar dat hy ook daar toe verplicht is.*

Het is, in de eerſte plaats, zeker, dat een vry onderzoek van den Christelyken Godsdienst volkomen gepast is aan deszelfs natuur en geſteldheid, voor al zo als die inderdaad onder de menſchen aangetroffen wordt: dus toch is dezelve een zaamenweefzel van waarheid en dwaaling; die derhalven het onderzoek van een vry verſtand vereiſcht, ten einde men in ſtaat moge zyn het waare van het valſche in denzelven te onderſcheiden. Dit denkbeeld wordt verſterkt uit de overweeging, dat geen waarheid als waarheid, en geen dwaaling als dwaaling gekend, en daar voor verklaard kan worden, dan alleen wanneer men de egte kenmerken van waarheid of onwaarheid aan dezelven gewaar wordt; dat is, zo men die niet, door het verſtand op eene vrye wyze

te

te gebruiken, bevonden heeft alzo te zyn. En vermits de waarheid der Christelyke Religie onwraakbaar eischt, dat men haar, als de waare Religie, erkenne en daar voor houde; zo kan het onmogelyk tegen haare natuur aanloopen, haar op eene vrye wyze te onderzoeken. —— Wanneer men hier by bedenkt, dat het, en onze Natuurlyke, en onze Christelyke pligt is na de grootſte en mogelykſte volmaaktheid te ſtreeven, zo begrypt men ook gereedlyk, dat ieder Christen de volmaaktſte kennis van zynen Godsdienst moet tragten te erlangen. En nademaal 't baarblykelyk is, dat zodanig eene kennis, die men door een vry gebruik des verſtands verkrygt, volkomener is, dan zulk eene die men door eene ſlaafſche manier van denken verkrygt; zo volgt onbetwistbaar dat elk, zo veel 't hem mogelyk is, in zaaken die den Godsdienst betreffen, vry moet denken, en iets niet eerder voor waar houden, voor dat hy het zelve, naa een vry gebruiken zynes verſtands, als zodanig erkend heeft. Deeze verpligting wordt door de volgende bedenkingen in een nog meer overtuigend licht geplaatst. —— De kennis der waarheden van den Godsdienst is eene zedelyke kennis; en zodanig eene kennis zyn wy gehouden te verkrygen, door een behoorlyk gebruik te maaken van de vermogens onzes verſtands. —— Onze hoogſte tydlyke en eeuwige gelukzaligheid berust op het Zaamenſtel van Godsdienst dat wy toegedaan zyn; en in een zaak van dat uiterſte gewigt, behoort geen verſtandig mensch iets op goed geluk aan te neemen; hy moet zich in tegendeel hier in op het voorzigtigst gedraagen; en dit doet hy, als hy daar omtrent waarlyk vry denkt. —— De Heilige Schrift gebiedt ook ſtilzwygende of uitdrukkelyk deeze vryheid van denken. 1 Th. V. 21, Joh. VII. 17, Hand. XVII. 11. —— Hier benevens mag men wel zeggen, dat alle groote Leeraars en Hervormers der Religie, altoos door een vrydenken derzelver verbetering bewerkt hebben; en dat dus de vryheid in 't denken, tot de volmaaktheid van den Christelyken Godsdienst niet te ontbeeren is; en dat eene ſlaafſche manier van denken, denzelven in 't uiterſte verderf ſtort, ja zelfs in de affchuwelykſte bygelooviglheid verandert. —— Voegt by dit alles nog, dat 'er, in 't midden van de verdeeldheden der Christenen, geen veiliger weg tot het uitvinden der waarheid is, dan gebruik te maaken van de vryheid in 't denken; en dat dit ook het eenige middel is om het Leergeſtel der Religie, dat men omhelst, geduurig meer volkomen te maaken. Vermids nu een Christen gehouden is de dwaalingen in den

Godsdienst, zo veel mogelyk, te vermyden, en den veiligſten weg der waarheid te verkiezen; nademaal 'er nu geen Leergeſtel der Christenen tot den hoogſten trap van mogelyke volmaaktheid gebragt is, en ieder Christen, des bekwaam zynde, onder de verpligting is, van beſtendig te arbeiden aan de verbetering van 't Christelyke Leergeſtel; zo volgt onvermydelyk dat ieder Christen verbonden is, deezen weg in te ſlaan, en dat middel te gebruiken.

Onze Hoog-Leeraar deeze reden ter verpligtinge uitgebreid, en in volle kragt aangedrongen hebbende, gaat daar op over tot eene onderſcheidene oplosſing der tegenwerpingen, die de ſlaafſche aanhangers eener Religie-partye tegen deeze vryheid van denken gewoon zyn in te brengen, en toont vervolgens, hoe men deeze verdeedigde vryheid van denken pligtmaatig heeft te gebruiken. Hier toe wil hy, dat zodanig een wel byzonder het volgende in agt zal neemen. (1) „ Hy moet, eer en alvoorens hy zig waagt aan „ een vry onderzoek der Christelyke Religie, ſyn verſtand „ ontheffen van het juk der vooroordeelen, het zelve ſtellende in eene waare en volkomene vryheid. (2) Hy moet „ niet als valsch aanmerken, iet, waar van hy de waarheid „ niet begrypt, maar waar aan hy de echte kenmerken der „ onwaarheid, zonder vooroordeel en klaar, gewaar word. „ Ontmoet hy een Leerſtuk, waar van hy de waar- of on„ waarheid niet ontdekken kan, dan moet hy ſyn oordeel „ opſchorten, en het zelve, noch aanneemen, noch verwer„ pen, tot dat hy meerder licht verkrygt. (3) Hy moet „ zodaanige Leerſtukken, die hy, na een vry onderzoek, „ bevonden heeft valsch te zyn, niet beſpotten, noch der„ zelver aanhangers lasteren en vervolgen. (4) Eindelyk, „ Men moet zig juist zo terſtond niet openlyk afſcheiden „ van die party, waar toe men behoort, en in welker Sys„ tema men, door een vry onderzoek, dwaalingen ontdekt „ heeft".

Naa eene korte beredeneering deezer pligten, neemt de oplettende *Meier* de menigvuldige en groote beletſelen, in het gebruik maaken deezer vryheid, in overweeging. In dit gedeelte gaat hy naauwkeurig na alle zwaarigheden die ons hier in konnen ontmoeten, en afſchrikken van deeze pligtsbetragting; en toont op eene overtuigelyke wyze dat men zich door geene derzelver behoeft vervaard te laaten maaken, terwyl hy tevens duidelyk doet zien, hoe men zich in ſtaat kan ſtellen, om alle die hinderpaalen uit den weg te ruimen. Boven al heeft hy in deezen aanmerkingen over de

be-

beletſelen, die de veelvuldige vooroordeelen, en de opvoeding te wegen brengen, die eene herhaalde leezing overwaardig zyn. Eindelyk befluit hy zyne Aanmerkingen, over *de vryheid in 't onderzoeken van den Christelyken Godsdienst*, met eene naauwkeurige bepaaling van 't regtmaatige en onregtmaatige gebruik deezer Vryheid; waar in hy aantoont, hoe men de onbeſchaamdheid in 't denken, (een ſchandelyk en redeloos misbruik dier vryheid,) van de waare vryheid in 't denken heeft te onderſcheiden; zo uit hoofde der beweegredenen, als der wyze en der uitwerkingen van 't onderzoek: zynde het volkomen zeker, dat hy, *die, op eene echte en behoorlyke wyze, de vryheid in het denken, met betrekking tot de Religie, gebruiken wil, ſyn vry verſtand moet verſieren met eenen deugdzaamen wille, en, door zyne vrye onderzoekingen der Religie, tot alle waare deugden aangeſpoord worden.*

Hier aan hegt onze Autheur zyne Aanmerkingen over *de magt, die het bygeloof over der menſchen gemoederen oeffent*; waar in hy, naa eene duidelyke omſchryving van 't bygeloof, eerst in 't breede ontvouwt welk eene verbaazende magt het bygeloof over der menſchen gemoederen heeft, en vervolgens tragt te ontdekken, welke tog de reden zyn waarom het bygeloof zulk eene overgroote magt over dezelven voert. Deeze Aanmerkingen zyn niet minder bondig en naauwkeurig dan de voorgaanden, doch de bepaaldheid van ons beſtek laat ons niet toe hier op breeder ſtaan te blyven; te meer daar we 't niet ondienſtig agten, nog een byzonder ſtaal van 's Hoog-Leeraars ſchryftrant onder 't oog te brengen. Hier toe ſtrekke in deezen zyne wederlegging eener tegenwerpinge, die veelen zeer gereed hebben, wanneer men *de vryheid in 't onderzoeken van den Godsdienst* aanpryst.

„ Het is, *zegt men*, zeer gevaarlyk, de vryheid van den-
„ ken onder de Christenen in te ſcherpen, dewyl daar door
„ voor de dwaalingen in 't ſtuk van Godsdienst eene wyde
„ deure zou worden geopend. Elk zou daarna konnen den-
„ ken en gelooven wat hy wilde, en als dan zou de waare
„ Christelyke Leere al haast onder de Christenen verloo-
„ ren gaan; ja hy, die vry denkt, zou zelfs wel, door zyn
„ vry onderzoek der Christelyke Religie, konnen verleidt
„ worden, deeze geheele Religie voor valsch te keuren, en
„ aan te merken als bygeloovigheid. Doch deeze geheele
„ tegenwerping zegt niets: Want, voor eerst is in 't ge-

„ meen voor de menſchen gantsch geen weg uit te denken,
„ waar op ſy voor alle dwaalingen zouden konnen geheel
„ veilig zyn: En derhalve ſtaa ik toe, dat, by het gebruik
„ maaken van de vryheid in het denken, veele menſchen in
„ dwaalingen geraaken zouden: Maar, aan even het zelf-
„ de gevaar zyn wy bloot-geſteld, by de ſlaaverny in 't den-
„ ken: In dit geval volgt men blindelings het vooroordeel
„ ſyner Partye en andere vooroordeelen. Vermits nu, on-
„ der alle Christelyke Secten, alleen ééne de waarheid ge-
„ vonden heeft, voor zo verre ſy elkander tegenſpreeken;
„ en, in veele ſtukken, geene Secte het recht aan haare zy-
„ de heeft: zo zyn de menſchen insgelyks aan 't gevaar der
„ dwaalingen onderworpen, wanneer ſy denken als ſlaaven.
„ Indien dan de vryheid van denken in 't ſtuk der Religie
„ ongeoorlofd zyn zal, om dat ſy ons ſtort in 't gevaar van
„ te konnen dwaalen; dan moet het, om even deezer re-
„ den wille, ook ongeoorlofd zyn, ſlaafsch te denken:
„ Des zou hy dan in 't geheel niet moeten denken, en ge-
„ volglyk in 't geheel geene Religie hebben. Doch de vraag
„ is, ten tweeden, of het gevaar van te dwaalen, by de
„ vryheid van denken, grooter en erger is, dan by de ſlaa-
„ verny in 't denken, en dat ontken ik volſtrekt. De
„ Christelyke waereld is, by alle ingevoerde ſlaaverny in
„ 't denken, volgens de uitſpraak der wederleggende God-
„ geleerdheid, met dwaalingen overſtroomd, en daar onder
„ konnen niet eens gerekend worden alle enkele dwaalin-
„ gen, die de ongeletterden zig in 't hoofd brengen, als
„ mede de dwaalingen van hen, die de Geloofs-formulie-
„ ren, waar van ſy zig orthodox bedienen, naar hunne ei-
„ gene grilligheid opvatten. Het is derhalve geheel onbe-
„ wysbaar, dat, indien alle Christenen vry dachten, als
„ dan meerder dwaalingen in de Christelyke waereld zyn
„ zouden, dan wanneer ſy alle ſlaafsch denken. Doch hier
„ op komt het niet aan. Maar, wanneer iemand, door het
„ vrye denken, in eene dwaaling geraakt; dan is dezelve
„ by hem onzondig, en benadeelt hem aan ſyne gelukza-
„ ligheid niet, als hebbende zyn best gedaan, de dwaa-
„ ling te ontwyken: Maar, wie op eene ſlaafſche wyze
„ dwaalt, die zondigt, en ſyne dwaaling is derhalve ge-
„ vaarlyker. By gevolge is het gevaar van te dwaalen, by
„ de vryheid van denken, niet zo erg, als by de ſlaaverny
„ in 't denken. Ja, vermits de vryheid van denken de reg-
„ te weg tot de waarheid is; doch de ſlaaverny in 't denken

„ de

„ de verkeerde; zo is het waarschynlyk, dat de menschen,
„ op den regten weg, de dwaaling eerder vermyden zul-
„ len, dan op den verkeerden. Ten derden, is het zo veel
„ als niets gezegd, te willen voorwenden, dat elk, by de
„ vryheid in het denken, zou konnen gelooven wat hy
„ wilde, en dat dus elk daarna syne eigene Religie hebben
„ zou; want, by de slaaverny in 't denken is 't even zo ge-
„ legen. De blinde en slaffche aanhangers eener Partye
„ dreunen wel eenerley geloofs-formulieren op; doch elk
„ denkt daarby wat hy wil, en heeft ook syne eigene Reli-
„ gie. Wie vry denkt, die denkt niet wat hy wil, maar
„ wat hy, ingevolge de echte kenmerken der waarheid,
„ erkent de waarheid te zyn, schoon hy zig menigmaal be-
„ driegen kan; want hy is een mensch. Ten vierden,
„ zegt men, by eene algemeene vryheid van denken, zal
„ de waare Christelyke Leere onder de menschen al haast
„ verlooren gaan. Dit zegt niets: Want, dit verwyt voor-
„ onderstelt, dat men, door een vry onderzoek, de waar-
„ heid niet zou konnen vinden; en dat is valsch. En in
„ allen gevalle, kan men niet, by de blinde en heerschen-
„ de partyzucht, onder de Christenen insgelyks vraagen;
„ waar de waare Christelyke Leere zig bevindt? Elke
„ Party eigent zig dezelve, en, zonder twyfel, bevindt sy
„ zig in de onzigtbaare Kerke. Ten vyfden, is het waar,
„ dat iemand, door het misbruiken der vryheid in 't den-
„ ken, zo verre zou konnen afdwaalen, dat hy een Vry-
„ geest zou konnen worden in eenen quaaden zin, en de
„ Christelyke Religie in 't geheel, ja zelfs wel alle Gods-
„ diensten, zou konnen looghenen. Maar, partyen moe-
„ ten bewyzen, indien deeze tegenwerping eene bevoo-
„ gende kracht hebben zal, dat de meesten, die zig van de
„ vryheid in 't denken bedienen, noodwendig op deezen
„ dwaalweg komen moeten; en dit te bewyzen is onmo-
„ gelyk. De Christelyke Godsdienst kan een vry onder-
„ zoek uitstaan; des leidt dan het vrye denken niet nood-
„ zaakelyk tot het verwerpen van alle Godsdienst. De
„ meeste Vrygeesten in eenen quaaden zin worden even
„ daar door verleidt tot de verfoeijelyke Vrygeestery, de-
„ wyl sy zig stooten aan de onredelyke slaaverny in 't den-
„ ken, en aan de blinde partyzucht in de Christenheid.
„ Het is derhalve te vermoeden, dat zo de vryheid in 't
„ denken meerder gebruikelyk was, en meerder onder-
„ steund en bevorderd wierd, dan met der daad geschiedt,

„ men minder Vrygeesten in eenen quaaden zin in de Chris-
„ tenheid vinden zou. Ja, nog meêr: De slaaverny in 't
„ denken verleidt, zonder twyfel, meerder menschen, in
„ hun harte alle Godsdienst te looghenen, dan de vryheid
„ in 't denken. De uitwendige dwang weêrhoudt hen,
„ hunne waare meening te zeggen. Om gerust te leeven,
„ houden sy zig uitwendig en openlyk by die Party of Sec-
„ te, waar in sy gebooren en opgevoedt zyn: Maar, in het
„ harte lagchen sy met den Godsdienst, en zyn zelfs wel
„ Godverzaakers. Ik beroep my hier op de aanmerking
„ van veele Geschied-schryvers, dat nergens meerder A-
„ theïsten, ongeloovige en spotters met den Godsdienst,
„ aangetroffen worden, dan in de Kloosters. Zo dra ie-
„ mand syne Rede maar eenigzins behoorlyk gebruikt, zo
„ dra ziet hy, dat men niets blindelings gelooven moet.
„ Wanneer nu syne Leeraars, de Leer-stukken hunner Re-
„ ligie, aan hem niet verklaard en betoogd hebben uit ech-
„ te gronden, en wanneer hy voor het overige geenen ge-
„ noegzaamen voorraad aan doorzigten bezit; dan is hy
„ niet in staat deeze echte gronden te ontdekken, en ver-
„ werpt derhalve, al wat hem, zonder goede gronden, te
„ gelooven opgedrongen word. Des is het dan ten min-
„ sten moreel zeker, dat de slaaverny in 't denken meerder
„ Vrygeesten in eenen quaaden zin uitlevert, en meerder
„ menschen, die, in weerwille hunner uitwendige bely-
„ denisse van den Godsdienst, geene Religie in 't harte
„ hebben, dan de vryheid in het denken. Deeze edele
„ vryheid behoort geheel zeker mede tot de vryheid der
„ kinderen Gods, die de Verlosser des menschlyken Ge-
„ slachts verworven heeft, en die geen oprecht Christen
„ zig moet laaten ontstutselen".

Sodoms Ongerechtigheid en Straffe aan de Gemeente van Amsterdam, ten Spiegel voorgesteld, uit Ezech. XVI. 49, 50, *ter gelegenheit van den Algemeenen Dank-Vast en Bededag, op den* 2 *Maart* 1763, *door haren Dienaar in 't Euangelium* Wilhelmus Peiffers. *Te Amsterdam by* Henrik Vieroot. MDCCLXIII. *behalven de Voorreden,* 115 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaarde *Peiffers*, door een ongelukkig toeval, in zo ver van 't gebruik zyner spraake beroofd zynde, dat

dat hy tot nog buiten ſtaat blyve, om zyn dienstwerk ſtemlyk waar te neemen, heeft dit gebrek eenigermaate willen vergoeden, door de uitgaave van dit Werkje; waar toe hy, volgens zyne betuiging, *door de liefde zyner vrienden gedwongen is;* en dat hem *het al te ſchandelyk openbaar misbruik van onzen vrede en voorſpoed afgeperst heeft.*

Men vindt in dit Werkje eene zeer duidelyke en bondige verklaaring der woorden van Gods Geest door Propheet Ezechiel; zo ter ontvouwinge van den zin van dat voorſtel, als ter aantooninge der gepastheid van 't zelve tot het bedoelde oogmerk: midsgaders eene onderſcheidene overbrenging van dit alles op Nederlands Inwoonderen, ter hunner waarſchouwinge: waar in zyn Eerwaarde 's Lands Zonden op eene overtuigende wyze voor oogen ſtelt, en manlyk tevens en beſcheiden tegengaat. Hier by komen nog, by manier van aantekeningen, (1) een kort ontwerp van eene uitvoeriger verhandeling, ten bewyze dat het meir, in de H. Schrift *de doode zee* genaamd, uit de omkeering van *Sodom* is voortgekomen: (2) eigenaartige bedenkingen over eene vry algemeene waereldſche en vleeschlyke leevenswyze, ter nadenkinge en overtuiginge van hun, die zich daar aan ſchuldig maaken, met nadruk voorgedraagen: (3) eenige kortbondige aanmerkingen over zommige woordenverſchillen in 't ſtuk der Regtvaardiginge, en de prediking van 't zaligmaakende geloof. Eindelyk is, ten Aanhangſel, hier aan nog gehegt eene uitbreiding en gebruikmaaking van Hand. XXIV. 24, 25, van den Heer *Ph. Doddridge;* ſtrekkende inzonderheid tot aanmoediging der Leeraaren, om zich vrymoedig aan te kanten tegen den voortgang der Zonde; en tot opwekking der Toehoorderen, om te hooren na de overtuigende leſſen der Deugd, met aflegging van alle vooroordeelen, die de overtuiging verhinderen; gedagtig zynde, *dat wy onze oren hebben te ſtoppen voor het gezang van die Syrenen, die ons in 't euwige verderf trekken, al wierd het ook gehoord uit den mond van zulken, die zig veranderden in Engelen des lichts. Want de Vorst der duiſternis zelf heeft geen ſchadelyker leer konnen dryven, als die leer is, welke de hope van zaligheit met een verdorven hert en een onverandert leven verbind.*

Proef eener Nederduitſche Vertaling van de Eſais de Theodicée *van den Wydberoemden Heer* VAN LEIBNITZ, *behelzende de voorafgaande verhandeling over de overeenkomst van het Geloof met de reden: als mede de Voorreden van den Heer van* Leibnitz; *in het Nederduitsch vertaalt, en met aanmerkingen verrykt door* Johannes Petsch. *Te Utrecht by* Roeland de Meyere 1763. *groot te ſamen elf en een half drukblad in groot Octavo.*

DE Titel, die wy thans aankondigen, wyst van zelve aan, dat deze *Proeve* ſlegts een voorlooper, om zo te ſpreeken, zy van het beroemde Werk van den Heer *Leibnitz*, waar van de Heer *Petsch* ons hoope geeft, de vertaaling eerlang te laaten volgen, byaldien hy, door den yver onzer Landgenooten, daar toe genoeg wordt opgewakkerd; zediglyk egter zyner eige vermogens wantrouwende, en eeniglyk genoopt door de zugt, om een Werk, daar hy een diepen eerbied voor heeft, ten nutte zyner medemenſchen, algemeener te maaken, noodigt hy, op zekere wyze, alle bekwaame liefhebbers uit, om hem in zynen arbeid te vervangen, en dien op beteren voet, dan hy van zig zelven durft vermeeten, te vervolgen. „En dat dit, zegt hy, „ gene ydele woorden, of bloote complimenten zyn, kun„ nen we, onzes oordeels, niet korter en bondiger bewy„ zen, dan door hier eenvoudig te verklaren, dat, by al„ dien we nog tot en met den eerſten May aanſtaande, in „ 't zeker onderrecht wierden, dat, 't geen we hier wen„ ſchen, by zulke mannen dadelyk in aanmerking genomen „ was, wy dan, ten voordele van het Werk, met genoegen „ van ons voornemen zullen afzien, al was het, dat deze „ Proef enigzins genoegen gegeven had." Wy twyffelen egter grootelyks, of eenig liefhebber noodig zal agten, om dit Werk aan te vatten, na dat 'er de Heer *Petsch* de hand aan geſlagen heeft; zyne vertaaling is ons inderdaad, na dezelve geleezen, en, op veele plaatſen, met het oorſpronkelyke vergeleeken te hebben, voorgekomen van eene naauwkeurigheid te wezen, die dikwils zelfs tot het ſchroomagtige gaat; en wy denken, dat hy de vereischtens, welke hy in de vertaaling van de Theodicée vordert, op dit gedeelte reeds vryelyk mag toepaſſen, dat „ ze namelyk wel „ gemaakt is, en den zin van den Heer van *Leibnitz* over„ al zo naauwkeurig als doenlyk uitdrukt, immers van den „ waren zin nergens afwykt". En daar is geen twyffel aan

te

te gaan, of het volgende zal niet min naauwkeurig zyn, inzonderheid met de hulpmiddelen die hy verder voorheeft te gebruiken; wenschelyk ware het ook, dat alle schryvers en vertaalers die zelfde oplettenheid op hunne taal gebruikten, als de Heer *Petsch* gedaan heeft, zyn styl mist inderdaad die vloeyendheid, die een gebore Nederlander daer in hadt kunnen brengen, maar men moet in dezen de moeyelykheid van 't onderwerp, en den byzonderen schryftrant van den Heer *Leibnitz* zeer veel in aanmerking neemen: en misschien ook iets toegeeven aan de verkiezing van onzen vertaaler zelven, die naar allen gedagten iets van 't aangenaame aan 't nuttige heeft willen opofferen.

Het beroemde Werk van den Heer *Leibnitz* daar wy thans van spreeken, is te wel bekend by alle liefhebbers der Wysbegeerte, en beredeneerde Godgeleerdheid, dan dat wy 'er een breedvoerig verslag van zouden behoeven te doen; ook lydt eene afgetrokke en diepzinnige redeneering geen uittrekſel, zonder deszelfs duidelykheid ten eenemaalen te verliezen. Dit kunnen we egter niet voorby aan te merken, dat men onzen Wysgeer ten onregte als een *Fatalist*, gelyk veel al geschiedt, beschouwe, en zyne *Philosophie* verdagt zoeke te maaken, als of dezelve de vryheid onzer daaden stremde, en dus gevaarlyk voor den Godsdienst ware; laaten we, om dit vooroordeel weg te neemen, hem zelven in den Nederduitschen styl van den Heer *Petsch* hooren spreeken, 't welk tevens eenig nader denkbeeld van de vertaaling geeven zal.

„ De Menschen hebben zig genoegzaam ten allen tyde in „ verwarring laten brengen, door zekere *drog-reden*, wel„ ke de ouden de *vadzige reden* noemden: om dat men vol„ gens deze niets doen moest, ten minsten zich over niets „ bekommeren, en maar de neiging tot tegenswoordige „ vermakelykheden volgen. Want indien (*zeide men*) het „ toekomende noodzakelyk is, dan zal, wat ik ook doe, „ dat geschieden, 't geen geschieden moet; maar nu, (*zei„ de men vervolgens*) is het toekomende noodzakelyk, het „ zy om dat God alles voorziet, en zelfs vooraf vastſtelt, „ terwyl hy alles in 't heelal bestiert; het zy om dat alles, „ door de aaneenschakeling der oorzaken, noodzakelyk ge„ schied; het zy eindelyk om dat alle waarheid, gelyk in „ alle andere voorstellen, zo ook in die, welke de toeko„ mende gebeurtenisſen betreffen, uit en volgens hare ei„ gene natuur zeker en bepaalt is; gemerkt elk voorstel in „ zich zelven noodzakelyk of waar of valsch moet zyn,

„ schoon

„ ſchoon wy 'er niet altyd de waarheid of de valſchheid van
„ kennen. En alle deze redenen van bepaling, welke on-
„ derſcheiden ſchynen te zyn lopen eindelyk, gelyk linien
„ in een middelpunt te zamen. Want 'er is in de toeko-
„ mende gebeurtenisſen eene waarheid, die in aanmerking
„ van derzelver oorzaaken voorbepaalt is, en God ſtelt de-
„ zelve vooraf vast, terwyl hy deze oorzaaken vooraf vast
„ ſtelt.

„ Het kwalyk begrepene denkbeeld van de noodzakelyk-
„ heid, in de oeffening dadelyk gebruikt, heeft dat nood-
„ lot voortgebracht, het welk ik het *Mahometaanſche* noe-
„ me, het *Turkſche* noodlot; om dat men de Turken be-
„ ſchuldigt, dat ze voor geen gevaar vlieden, en zelfs die
„ plaatſen niet verlaaten, welke door de peſt beſmet zyn,
„ uit dergelyke redenen, als we ſtraks gemelt hebben. Want
„ het zogenoemde *Stoïſche noodlot* was zo afſchuwelyk niet
„ als men voorgeeft: het deed de menſchen omtrent hun-
„ ne bezigheden of zaken niet zorgeloos zyn; het was
„ maar geſchikt, om dezelve omtrent gebeurlyke dingen
„ gerust te doen zyn, door de noodzakelykheid te overwe-
„ gen, welke alle onze bekommeringen en kwellingen nut-
„ teloos maakt, waar in deze wysgeeren niet ten eenemaal
„ afweken van 's Heilands lering; welke diergelyke be-
„ kommeringen voor den volgenden dag ook afkeurt, ter-
„ wyl hy ze vergelykt met de vergeefſche moeite, waardoor
„ een Mensch zou willen trachten een elle tot zyne lengte
„ toe te doen.

„ 't Is waar, de leſſen van de Stoïſche wysgeeren, (en
„ veelligt ook die van zommige vermaarde wysgeeren in
„ onze dagen) kunnen, om dat ze by deze voorgewende
„ noodzakelykheid blyven ſtaan, niet dan een bloot ge-
„ dwongen geduld voortbrengen; daar de Heiland integen-
„ deel veel verhevener gedagten inboezemt, en ons het
„ middel aanwyst, om recht vergenoegt te zyn, terwyl hy
„ ons verzekert, dat we reden hebben, om ons volkomen
„ vertrouwen op God te ſtellen, dewyl hy volmaakt goed
„ en wys is, en voor alle dingen zorg draagt, zelfs voor
„ de hairen onzes hoofds: zo dat we, indien wy in ſtaat
„ waren om zulks te begrypen, zouden zien, dat men on-
„ mogelyk iets beters, (niet alleen volſtrekt maar ook voor
„ ons) zou kunnen wenſchen (*) dan 't geen hy gemaakt
„ heeft,

(*) Om tevens een ſtaaltje te geeven van de Nooten, of op-
helderingen, welke de Heer Petsch, in eene vry groote meenig-
te,

„ heeft. 't Is als of men tot de menſchen zeide: doet u-
„ wen plicht, en zyt te vreden met 't geen gebeuren zal,
„ niet alleen daarom, dat ge der Goddelyke Voorzienig-
„ heid, of der natuur der dingen niet kunt weêrſtaan, (dit
„ is wel genoeg, om *zig ſtil te houden*, dog geenszins om
„ *waarlyk vergenoegt* te zyn) maar voornamelyk, om dat ge
„ met een goedertieren meester te doen hebt. En dit zou-
„ de men het kristen noodlot (*fatum Christianum*) kunnen
„ noemen.

„ Ondertuſschen bevind men dat de meeste menſchen, en
„ zelfs Christenen iet van het Turkſche noodlot in hunne
„ bedryven inmengen, of ſchoon ze zulks niet genoeg er-
„ kennen. ——

„ Doch vooral misbruikt men deze voorgewende noodza-
„ kelykheid van 't noodlot, wanneer men zich van dezelve
„ bedient, om onze ondeugden en roekenloosheid te ver-
„ ontſchuldigen. Ik heb dikwils vrolyke jonge Lieden, die

te, alomme door zyne vertaaling verſpreid heeft, zullen wy één derzelver hier geplaatst, overſchryven.

„ Te weten *redelyker wyze:* want indien een kind, 't geen
„ den besten vader niet dan hartzeer aandeed door herhaalde eu-
„ veldaaden, en aaneengeſchakelde ongehoorzaamheden, in
„ plaats van ene hier op volgende ontërvinge enz. opgehoopte
„ weldaden wenschte te ontvangen; of indien een *d'Aveiro*, een
„ *d'Amiens*, een *Ravaillac* en ſoortgelyke monſters, in plaats
„ van hunnen of dadelyk volvoerden, of ook maar beraamden;
„ maar mislukten Konings-moord met den yſelykſten dood be-
„ loont te zien, voor erfgenamen van den Koninglyken troon
„ wenschten verklaart te worden; zulks zoude niet alleen als
„ eene razerny moeten aangemerkt worden, maar ook als ten
„ hoogſten nadelig voor het gemenebest; dat van zodanige boos-
„ wichten niet dan een vervolg van de grootſte gruwelen te ver-
„ wachten had. En al 't geen zodanige menſchen onder het ge-
„ voel hunner pynelykſte, maar rechtvaardige ſtraffen *redelyker*
„ *wyze* kunnen zeggen en wenſchen, zoude op deze drie dingen
„ moeten uitkomen: 1. We ontfangen loon naar werken; 2.
„ we wenſchen, dat onze pyn zo veel mogelyk verminderd wor-
„ de; 3. immers we wenſchen, dat anderen door ons voorbeeld
„ van diergelyke gruwelen mogen afgeſchrikt worden, en dat ze
„ dus de pynelyke maar rechtvaardige ſtraffen, die wy onder-
„ gaan, mogen vermyden. Op de eerſte wyze redeneerde de
„ eene Moordenaar die met den Heiland gekruicigd werd: Luc.
„ XXIII. 40, 41. en op de andere wyze uitte de ryke man zyne
„ gedachten, zelfs onder het gevoel der Helſche Straffen, vol-
„ gens Luc. XVI. 24, 27, 28.

„ die zo wat vrygeestery wilden vertoonen, horen zeggen: „ 't is onnut, de deugd te preeken, en de ondeugd te be„ rispen, beloningen te doen hopen, en ſtraffen te doen „ vrezen; om dat men van 't boek der noodlottige beſchik„ kingen kan zeggen; wat geſchreven is, is geſchreven, en „ dat ons doen daar in niets veranderen kan; en by gevolg „ dat het beste zy, zyne genegenheid te volgen, en zich „ met niets op te houden, dan met 't geen ons voor het te„ genswoordige vergenoegen kan" „ dan ze bedenken niet, „ wat vreemde gevolgen uit deze ſtuitreden zouden moeten „ voortvloeijen. Want ze bewyst te veel, gemerkt ze, by „ voorbeeld, bewyzen zoude, dat men eenen aangenamen „ drank zou moeten gebruiken, al wist men, dat hy ver„ giftigd was. Want ik zoude uit dezelfde reden, (indien „ ze doorgong) kunnen zeggen: indien in de verborgene „ boeken der Schik-Godinnen geſchreeven ſtaat, dat het „ vergif my thans eenig kwaad zal doen, dan zal zulks ge„ ſchieden, al gebruik ik deze drank niet: en is dit niet ge„ ſchreven, zo zal het niet geſchieden, al gebruike ik den „ gemelden drank; en by gevolg, kan ik zonder gevaar „ mynen ſmaak volgen; en, 't geen my aangenaam is, ge„ bruiken, hoe ſchadelyk zulks ook zyn moge: het welk „ eene openbaare ongerymdheid is. Deze tegenwerping „ deed hen wel een weinig ſtil ſtaan, doch ze vervielen al „ geduurig weêr in hunne redencering, welke ze op vee„ lerley wyzen draayden en keerden, tot dat men hen ein„ delyk deed begrypen, waar in de misſlag van hunne drog„ reden beſtond. 't Is namelyk valsch, dat het toekomen„ de, men doe ook wat men doe, geſchied; maar het ge„ ſchied, om dat men iet doe, waar door de weg voor het „ toekomende gebaant word; des, byaldien het toeko„ mende geboekt is, zo is de oorzaak daar van teffens ge„ boekt. 't Is 'er derhalven zo ver van daan, dat het on„ derlinge verband der gewrochtens en der oorzaken de „ leer van ene voor onze vrye bedryven nadelige noodza„ kelykheid ſtaven zoude, dat het gemelde verband veel „ meer dient om de volſtrekte noodzakelykheid om ver te „ werpen.

En, tot nader bewys van het geen de Heer *Leibnitz* ten dezen opzigte heeft gedagt, zullen wy dit ſoort van uittrekſel beſluiten met eene andere plaats uit zyne voorrede, die wy 'er verkiezen by te voegen, om dat ze ons eenig denkbeeld wegens het oogmerk van zyne *Theodicée* kan geeven. „ Alle deze zwarigheden hopen we uit den weg te ruimen.

„ We

„ We zullen doen zien, dat de volſtrekte noodzakelykheid, „ die men ook wel de redeneer- en boven natuurkundige, „ en zomtyds de meetkundige noemt, en voor welke men „ hier alleen te vrezen heeft, in de vrye bedryven geen „ plaats vind. Des de vryheid niet alleen van dwang, maar „ ook van de ware of eigentlyke noodzakelykheid vry is. „ We zullen aantonen, hoe God zelve, ſchoon hy altoos „ het beste verkiest, niet uit ene volſtrekte noodzakelyk- „ heid werkt; en dat de wetten, welke God der Natuur „ heeft voorgeſchreven, op de betamelykheid gegrond „ zynde, als in 't midden ſtaan tusſen de meetkundige, of „ volſtrekt noodzakelyke waarheden, en de willekeurige „ beſluiten; het welke de Heer *Bayle* en andere wysgeren „ niet genoeg begrepen hebben. We zullen tonen, dat 'er „ in de vryheid eene zekere onverſchilligheid voor handen „ zy, alzo 'er noch voor de eene noch voor de andere par- „ ty eene volſtrekte noodzakelykheid is; doch noit eene „ onverſchilligheid van een volkomen evenwigt. Ook zul- „ len we aantonen, dat 'er in de vrye bedryven eene eige- „ ne werkzaamheid zy, tot welker oeffening we ons uit een „ inwendig en volkomen eigen grondbeginzel bepalen; „ (*une parfaite ſpontaneïté*) het welk verder gaat, dan al „ 't geen men zich daaromtrent tot hier toe heeft voorge- „ ſtelt. Eindelyk zullen we doen zien, dat de voorwaar- „ delyke en zedelyke noodzakelykheid, welke in de vrye „ bedryven blyft, niets ongevoeglyks behelst; en dat *de* „ *vadzige reden* inderdaad een drogreden is".

Natuurlyke en Burgerlyke Historie van California. *Uit het oorſprongkelyk Spaans van* Miguel Venegas, *Jeſuit te* Mexico, *te* Madrid *in 't jaar* 1758 *uitgekomen, in 't Engels, en nu in 't Nederduits vertaald, door* J. J. D. *in twee Boekdeelen. Te Haarlem by* Johannes Enſchede 1762. *Tweede Deel* 375 *bladzyden in groot Octavo.*

TOen ons het eerſte Deel van dit Werk in handen was gekomen, hebben wy deszelfs algemeenen inhoud en doelwit den Leezer onder 't oog gebragt, en tevens aangeduid, dat het, ſchoon grootlyks gaande over zaaken, waar in onze Nederduitſche Leezers veel al geen belang ſtellen, egter voor hun ook zyne verdienſte heeft met opzigt tot het Aardrykskundige, wel byzonder door ons een geregel-

der

der denkbeeld van *California* te geeven (*). Dit tweede Deel nu kan ten zelfden einde dienen; als behelzende een vervolg van 't derde Lid des voorgaanden Deels, dat een verſlag geeft van de verdere verrigtingen der Jeſuiten aldaar, tot den tegenwoordigen tyd, of wel tot het jaar 1749 toe; waar by nog komen eenige bylagen, die meerendeels betrekkelyk zyn, tot eene Aardrykskundige beſchryving van dit gewest. En nademaal wy ons in 't voorgaande Berigt voornaamlyk bepaald hebben, tot het geen ons in 't eerſte Deel werd medegedeeld, raakende de ontdekkingen van Vader *Kino*, ten bewyze dat *California* een *Schiereiland* genaamd moet worden; zo zal 't niet oneigen weezen dat wy in deezen dat onderwerp vervolgen; en den Leezer onder 't oog brengen, hoe ver de laatere ontdekkingen, in dit tweede Deel gemeld, ſtrekken, om die van Vader *Kino* te bevestigen.

Men was naamlyk, gelyk onze Schryver meldt, op de ontdekkingen van Vader *Kino*, te *Mexico* nog niet overtuigd, dat *California* met *Nieuw Spanje* aan een hing; men vermoedde nog ſteeds, dat de *Inham van California* aan deeze of geene zyde der Riviere *Colorade*, door de eene of de andere onbekende ſtraat in de *Zuidzee* mogt uitloopen: één der Vaderen, met naame *Ugarte*, had zeer grooten lust om deeze twyfeling weg te neemen, en nam van daar, by eene voorkomende gelegenheid, de opneeming van den *Inham van California* gereedlyk aan.

Hy zeilde den 15den May 1721 uit de Baai van *San Dionyſio de Loretto*, in een Bylander, een Boot medevoerende; zynde ieder met de noodige manſchap voorzien. Eene ſtyve koelte bragt hen eerlang aan de Baai *Conception* in de rivier *Mulege*; van daar vervorderden zy de reis, om de kust van *California* tot aan de nabuurige eilanden van *Salſi-puedas* af te ſchietſen, en wyders den Inham dwars over te ſteeken, na de Haven van *ſanta Sabina* in de Baai van *ſan Juan Baptiſta*, beide gelegen naast deeze eilanden aan de Kust der *Tepoquis* en *Seris*. Vader *Ugarte* ſtevende met twee Indiaanen deezer Kuſte na een nabuurig Eiland, dat zy naa veel ſukkelens bereikten; en naa een kort verblyf aldaar vervorderde hy zyne reis, tot aan den mond der kleine riviere *Caborca*. In zyne verdere opneeming dier kuste ontmoette hy maar eene enkelde gevoegelyke plaats, naamlyk eene kleine en opene Baai, alwaar men voor anker ging leggen: ook waa-

(*) Zie *Vaderl. Letter. Oeff.* II. D. bl. 273--285.

waaren de volgende ontdekkingen, door zommigen die noordwaards opgezonden werden, te water en te land, van geen aanbelang; die ſchraale kust leverde verder geen waterplaats noch bekwaame haven: men had ook wel getragt de opgegeevene merktekenen van *Pimeria*, beſtaande in zommige zandbanken bezyden *Costa Brava*, op te zoeken; doch men vond nu reden om te onderſtellen, dat die gewaande merktekenen door de ongeſtuimigheid van het ty veroorzaakt geweest waaren. Zy ſtierden derhalven na de kust van *California*, en ſtevenden den Inham in drie dagen over, wiens breedte daaromſtreeks niet boven de veertig mylen bedraagt. De Bylander ging, zonder de haven in te loopen, hier voor anker leggen, en men zond een Pinnas na ſtrand, waar mede eenig Manſchap een togt deed langs de kust tot negen mylen ver; in welke tusſchenwydte zy vyf verſcheidene *Rancherias* of Volkplantingen, en ook zo veele Waterplaatſen vonden. De Bylander vervorderde insgelyks de reis, om eene Haven of Baai op te zoeken, en kwam, naa een zeer ver in zee uitſteekenden hoek te boven gelaveerd te zyn, in eene ruime Baai ten anker, alwaar zy voor de toen geduurig waaiende zuidwest-winden veilig en gedekt lag. Doch zy ontmoetten aldaar eene omſtandigheid, die vreeslyker dan de wind zelf was; naamlyk een ſnel afſchietenden ſtroom, waar door het vaartuig belet werd met de voorſteven na den wind te ryden, en niet anders dan in den zwaarſten ſtorm geſlingerd werd. De Stuurman was vervolgens met de Boot aan Strand gegaan en had dezelve op 't zand gelaaten: doch toen het ty te rug keerde, kwam het, niet allengskens naar gewoonte, maar met eene verſchrikkelyke bruizing en ſchielyken aanwas tot over de drie vademen: waar door de Boot tegen de Rotſen geſlaagen, en in diervoege ontramponeerd werd, dat ze naauwlyks herſtelbaar waare; des de Stuurman niet dan bezwaarlyk de Bylander weder bereikte. Men ſtevende voorts verder noordwaards aan, en beſpeurde, naa eenige dagen zeilens, eene verandering in de kleur van 't water, 't geen nu aschgraauw, dan zwartagtig, ſcheen te zyn, doch meest doorgaans na 't rood helde. Uit de laatſte kleur werd opgemaakt, dat de rivier *Colorado*, welke zódanig water voert en ontlast, niet ver van daar haare uitvloejing moest hebben. Zy ſtuurden derhalven, om de ondiepten en droogten te myden, na de kust van *Pimeria* toe, en de Pinnas peilde de gronden geduurig voor uit. In 't midden van den Inham was het water wat ongeſtuimer en drabbiger, en de diepte naby de kust

was op zommige plaatſen zeven, acht, tien en meer vademen; doch geduurig veranderlyk en zonder eenig daar aan paalend canaal. Zy ankerden eindelyk naby den mond der riviere aan de zyde van *Pimeria*, alwaar zy twee van derzelver uitvloejingen ontdekten, welken Gras, Bladeren, Onkruid, Takken van Boomen, gebrande Blokken, Timmerhout van Hutten, en dergelyke bovendryvende ſtoffen in zee wierpen. Men had geduurende twee nagten agter een zeer ſtormagtig weer, verzeld door Donder, Blixem en ſterken Regen, dat twee zwaare overſtroomingen veroorzaakten, en de Lugt ſcheen nog te dreigen eene derde overſtrooming te zullen uitwerken; het welk hen wederhield van de Rivier op te vaaren, en deed beſluiten, den mond der *Colorado* voorby te ſtevenen, en aldaar op vier vademen te ankeren.

„ Wanneer men", zegt onze Autheur, (wiens verhaal wy tot dus ver opgekort hebben, om ſlegts het beloop der reize te melden,) „ deze Opneming met die van het Jaar „ 1746, by Vader *Fernando Conſag* gedaan (*), vergelykt, „ dan zal komen te blyken, dat Vader *Ugarte* van de twee „ Uitvloejingen der *Colorado*, dewelke door een tuſſchen „ beide gelegen Eiland geſplist worden, alleenlyk die beöos„ ten van het zelve of aan de zyde van *Pimeria*, voorby „ gevaaren was, en dat hy, tuſſchen beide de Canaalen „ voor anker leggende, de andere Uitvloejing bewesten „ moet gezien hebben. Uit even dezelve Legging had Va„ der *Ugarte* ook een klaar en duydelyk Gezigt van *Cabo de* „ *Califórnia*, paalende aan het nabuurig Gebergte, en alleen„ lyk door de Rivier van de Kust van *Pimeria* afgezonderd. „ Dat hy op dien Uithoek niet aan Land gegaan is, om ver„ der Onderzoek te doen, moet gedeeltelyk aan zyne eige„ ne Zwakheid en de Ziekte van zyn Scheepsvolk, en ge„ deeltelyk ook aan zyne Waarneemingen omtrent de Eb „ en Vloed aldaar, toegeſchreven worden. Hieromſtreeks „ verandert het Ty van zes tot zes uuren: de Vloed ryst „ met een yslyk Gedruys van drie tot zeven Vademen, en „ overſtroomt de laage Landen eenige Mylen ver; de Eb „ moet dus ook noodzakelyk met een diergelyk ſchroome„ lyk Geweld te rug keeren, en de Bylander had gevolge„ lyk geenerhande veilige Ankerplaats; ook was in de Na„ buurſchap geen goede en bequaame Haven te vinden. Hy „ ont-

(*) Men zie het aangetekende uit het Dagregiſter van Vader *Conſag* in 't volgende van dit ons Berigt bl. 391—393.

„ ontdekte ook, dat deze Wateren de ſchadelyke Hoeda-
„ nigheid hadden, dewelke zedert door de Ondervinding
„ van Vader *Conſag* bevestigd is; namentlyk, dat dezelve
„ Blaaren verwekken, en byzondere zwaare Pynen in de
„ gevoeligſte Deelen veroorzaaken, dewelke geduurende
„ eenige Maanden ongeneeslyk zyn. Ook was de Loots,
„ in de Pinnas aan Strand vaarende, om eene naauwkeuri-
„ ge Afteekening van het zelve in zyne Kaart te brengen,
„ insgelyks overtuygd, dat deze Caap de Uythoek en het
„ Einde van den *Inham van California*, en de Waters, ter
„ zyde van denzelven, die van de Rivier *Colorado* waren.
„ In de Peiling bevond men geene Teekenen van een Ca-
„ naal, het geen ruym en diep had behooren te zyn; maar
„ ſlechts de Diepte van vier of vyf Vademen. De Grond
„ beſtaat in ſlymerige en taaije Klei, die aan het Anker blyft
„ vastkleeven. Daar is ook geenerhande Schyn van een
„ Canaal, zo ver als het Oog kan reiken; wordende noord-
„ waards alom het vaste Land gezien. Het gevaarlyk en
„ buitengewoone Ty in deze Gewesten, en ook op beide
„ de Kusten ſtrekken verder tot Bewys, dat de Inham al-
„ daar zyn Einde heeft; want indien dezelve eenige Ont-
„ lasting of Uitgang in de *Zuydzee* had, dan zouden des-
„ zelfs Wateren met zulk eene Snelheid niet ryzen, noch
„ tot zodanige Hoogte vloeijen; dus blykt dat dezelve al-
„ daar ſtuyten, en aan het Einde van de Naauwte door die
„ der *Colorado* beteugelt worden. Eindelyk wierd onder de
„ Matroozen een Scheepsraad gehouden, en daar in beſloo-
„ ten, dat het voor de Bylander onmogelyk was; in eene
„ zo hachelyke Legging langer te blyven, zonder eene vei-
„ lige Haven te kunnen vinden; dat de Pinnas zonder Dek
„ by de Woede van het Ty, en den Storm groot gevaar
„ liep, en dat het veel meer naar Onbedachtzaamheid, dan
„ naar Kloekmoedigheid zoude gelyken, wanneer men be-
„ ſtaan wilde verder te gaan. Het zelve wierd ook door een
„ algemeen Gejuych van *buen Viage!* opgevolgt. En den
„ 16 July in 't zelve Jaar 1721, zynde de Dag der Zege-
„ praaling van 't Kruys, wierdt het Anker geligt, om na
„ *California* te keeren".

Onze Schryver geeft daar op verder een naauwkeurig berigt van deeze terugreis, en meldt tevens de voordeelen, die men door deezen togt over den Inham behaalde, door 't vermeerderen der kundigheden raakende die kusten: inzonderheid merkt hy aan, „ dat de voorſz. Reis volkomen be-
„ antwoort heeft haar voornaamſte doelwit; beſtaande daar

„ in, dat men verzekerd mogt zyn, of *California* een Ei-
„ land, dan een Half-Eiland was, het geen met het vaste
„ Land van *Nieuw-Spanjen* zamenhing. Maar tegenwoor-
„ dig, *zegt hy*, is het volkomen gebleeken, dat het een
„ Half-Eiland zy, alleenlyk door de Rivier *Colorado* van *Pi-*
„ *meria* geſcheiden. Derhalven is het Gevoelen van zom-
„ migen te *Mexico*, dewelke onderſtelden, en zelfs wilden
„ beweeren, dat de Galjoenen uit de *Philipine-Eilanden* door
„ een Canaal in den Inham van *California* paſſeerden, en
„ dus na *Nieuw-Spanjen* zeilden, ten eenemaale buyten alle
„ Grond en Zekerheid. Het is nog verder gebleeken, dat
„ indien 'er eenige Gemeenſchap tuſſchen dien Inham en de
„ *Zuydzee* was, als dan de Scheepvaart langs dien Weg, ten
„ opzigte van het onſtuymig Weêr, de Ondiepte van het
„ Water, de Naauwte van de Doorvaart, de Snelheid van
„ den Stroom, en deszelfs verſcheidene Richtingen, voor
„ zo groote Schepen, als de Galjoenen van de *Philippines*,
„ volſtrekt ondoenlyk zoude geweest zyn".

Niet tegenſtaande dit alles bleef men te *Mexico*, gelyk onze Autheur in dit Werk meldt, nog twyfelen; en men beſloot in 't jaar 1744 dat het van dienst zou zyn, den *Inham van California* op nieuw te laaten onderzoeken en opneemen, om verzekerd te zyn, of *California* aan 't vaste Land van *Nieuw-Spanje* paalde. Dit bragt te wegen dat Vader *Conſag* in 't volgende jaar een bevel ontving, om zich gereed te maaken en te houden, tot het doen eener Opneeminge der Kusten van den Inham. De daar toe noodige ſchikkingen gemaakt zynde vertrok Vader *Conſag* vervolgens van *Loretto*, en bereikte eerlang de kust van *Jan Carlos*, op 28 Graaden Breedte, van waar hy met zyne byhebbende Manſchap, den 9 Juny in 't jaar 1746, in vier Booten of *Canoes* afvoer. „Vader *Conſag*, (zegt onze Schry-
„ ver) volvoerde met zyn byhebbende Manſchap de voor-
„ genomene naauwkeurige Opneeming tot aan de Rivier
„ *Colorado* toe: en uyt dezen Tocht komt oogſchynelyk en
„ buyten alle Twyfeling te blyken, dat CALIFORNIA een
„ HALF- of SCHIER-EILAND ZY, paalende aan het vaste Land
„ van *Nieuw Spanjen*; als mede dat de Rivier *Colorado* het
„ alleruyterſt Einde van den Inham uytmaakt, en het eerſte
„ van het laatſte Gewest affcheidt".

Ten bewyze hier van beroept hy zich op het Dagregister van Vader *Conſag*, waar van hy aan 't einde van dit Werk een affchrift mededeelt: dat een agtervolgend berigt van 't wedervaaren dier Reizigeren, en eene naauwkeurige opgaa-

gaave deezer Kusten behelst. Het laatſte gedeelte van dit Dagverhaal, betrekkelyk zynde tot ons onderwerp, meldt het volgende.

„ Den 11 *July* quamen wy aan zommige roode Moeras-
„ ſen, waar uyt wy opmaakten niet ver van den Mond der
„ Rivier *Colorado* te zyn. Wy vervorderden echter onzen
„ Cours tot den Avond toe; wy poogden verſcheidene maa-
„ len hier en daar aan Land te komen, doch alle onze moei-
„ te was vergeefsch, doordien de Moeren en Veenen niet
„ alleen de *Canoes* van Strand hielden, maar ook de geenen
„ niet konden dragen, dewelke met dezelve daar over poog-
„ den heenen te kruiſen. Onder deze Zwaarigheid ge-
„ raakten wy voor Anker in 't Gezigt van een Eiland, het
„ geen aan het Einde der Engte eene Kreek, in de Gedaan-
„ te van eenen Boog, formeerde. Hier was het Water van
„ dat der Zee gansch verſcheiden, en van eene zo quaade
„ Hoedanigheid, dat het, waar het op viel, het Vel weg
„ vrat, en alle waren daar door beſpat en nat, buyten ik al-
„ leen: zy waren uyt dien hoofde geplaagd met de pyne-
„ lykſte Ontſtekingen in de meest gevoeligſte Deelen van
„ hun Lichaam, dewelke tot het Einde van den Tocht toe
„ bleeven aanhouden. By zommige quamen de eerſte Toe-
„ vallen van Schurfdheid alleenelyk te voorſchyn; doch by
„ andere rees dezelve werkelyk tot zodanige Hoogte,
„ dat zy geduurende de Terugreize gansch onbequaam wa-
„ ren eenigen Arbeid te doen; kunnende zommige zig
„ naauwelyks verroeren.

„ Den 12 *July* hadden wy eenen hevigen Storm uyt het
„ Zuyden, waar door onze *Canoes* van den anderen geraak-
„ ten. Eene van dezelve poogde te meermaalen den Uyt-
„ hoek van het Veen, alwaar het hier boven aangehaalde
„ Eiland eindigde, te boven te laveren, doch vergeefsch.
„ Deze *Canoe* liep het gevaar van te vergaan, dewyl de Zee
„ zeer hol ging. Een andere *Canoe* wierd genoodzaakt het
„ meerder Gedeelte haarer Lading over Boord te werpen;
„ doch de overige beide, alhoewel haare Lading en Man-
„ ſchap doornat was, hadden het Geluk, na de Kaap voor-
„ by geloeft te zyn, aan geene Zyde der Moeren eene be-
„ houdene Reede te vinden.

Den 13, 14, 15, 16 en 17 *July* tekent het Dag-register met opzigt tot ons onderwerp niets byzonders aan.

„ Den 18 *July* bereikten de *Canoes* (nu alle by elkander
„ zynde) gelyklyk den Mond der Rivier *Colorado*, waar
„ binnen het voorſz. Eiland legt, het geen eene driehoeki-

„ ge Gedaante heeft, en den Stroom in twee Armen deelt; „ de eene in *California* na het Noorden, en de andere daar „ tegen over na het Noordwesten vloeijende. Het Volk „ ſtapte aan Land, en bevond zig tusſchen twee ſmalle Stroo„ men. De eene Rivier ebde, en de andere vloeide, en „ wel met zodanig eene Hevigheid, dat zy naauwlyks kon„ den ontkomen, en een gedeelte hunner Lading verlooren. „ De *Canoes* begaven zig hier op na de Kust van *Californía*, „ dewyl dezelve veel veiliger was; zy zagen 's nachts wel „ eenige Vuuren branden, doch by dag liet zig niemand „ van de *Indianen* zien.

„ Den 19 wierd met het Onderzoek en de Ontdekking „ der Rivier voortgevaaren; maar de Stroomen gingen zo „ ſnel, dat men dezelve met geene Roeiriemen kon opko„ men, en derhalve genoodzaakt was de Trektouwen te „ baat te neemen, waar mede echter maar weinig Wegs ge„ vordert wierd; doch dewyl eene *Canoe*, by gebrek van „ Touwen, niet kon getrokken worden, veranderde dezel„ ve van Cours, en ſtevende na de andere Zyde toe, de„ welke in een der by die gelegenheid door ons Volk ont„ dekte drie Eilanden beſtond. Den 18 wierd het eerſte „ gezien het geen de Rivier in twee Deelen ſcheidt; het „ tweede legt binnen derzelver Bedding gelyk het eerſte, „ en tegen over het zelve; het derde ter zyde van beide de „ andere, en de Rivier, dit laatſte van de Overkust ſchei„ dende, formeert aldaar mede eenen Arm, die echter zo „ ſmal is, dat dezelve by laag Water doorgaans droog legt. „ Deze Zyde van *California*, laag leggende, wordt door de „ *Colorado* overſtroomt, en langs den Voet van het Geberg„ te ziet men Stukken van Boomen, Kreupel-bosſchen, „ Struyken, Onkruyd &c., al het welke, door derzelver „ Stroom derwaards aangeſpoeld, aldaar by de Afzakking „ blyft leggen. Ook heeft ons Volk alhier een Slach van „ Dorschvloeren gezien, waar op de Inboorlingen eene „ Soort van Zaad uytdorſchen het geen naar Tarwe gelykt, „ doch niet grooter dan Anys is.

„ Den 20 *July* bleven de *Canoes* op het drooge; de Vloed „ quam met eene verbazende Snelheid op, en de Zee wies „ teffens zo hoog, dat de van de andere geſcheidene *Canoes* „ zig in het uyterſte Gevaar van te vergaan bevond: De „ kleinſte, binnen gekomen zynde, begaf zig ten ſpoedig„ ſten na dezelve toe, om het Volk te redden: en het be„ haagde God en zyne heilige Moeder, dat zy nog by tyds „ dezelve bereikte; haar Voorneemen gelukkig volvoerden,

„ en

„ en alle de Manſchappen geborgen wierden; doch alle de „ Proviſien, Goederen en Gereedſchappen gingen verloo- „ ren, en de *Canoe* wierdt verbrandt, om 'er het Yzerwerk „ uyt te haalen.

„ Den 21 July wierden de *Canoes* uitgezonden, om te „ zien, of 'er ook iets van het Wrak was komen aandry- „ ven, en men vond op de Kust van 't vaste Land twee „ vaten Water.

„ Den 22 July wierden de *Canoes*, door het opgekomen „ onſtuimig Weêr, in het uytloopen belet; inmiddels gin- „ gen onze Manſchappen het Land bezigtigen, en zagen „ op den Afſtand van vyf mylen *Cauzal* en *Soueeda* leggen.

„ Geduurende den 23 en 24 *July* deeden wy al wat mo- „ gelyk was, om verder te gaan; doch wy wierden telkens „ door den Wind en den ſtroom na onze Legplaats te rug „ gedreven. Dezelve beſtond in eenen Elleboog naby eene „ groote Oeverbank, die oostwaards ſtrekte. De Canoes „ konden niet vervorderen. De ter opneeming uitgezon- „ dene Manſchappen gaven tot bericht, dat de Rivier haa- „ ren loop langs de *Serania* [of richel van Bergen,] aan de „ zyde van *California*, henen nam.

„ De Opneeming van den Inham, of de Zee van *Cali*for- „ *nia*, tot dezelve uyterſte Grenspaalen den 25 *July* vol- „ eindigd zynde, zo ſtevenden wy te rug na de Haven, van „ waar wy uitgevaren waren enz."

Verhandeling over het Kolyck van Poitou. Mitsgaders een naauwkeurig onderzoek van deszelfs Oorzaaken, Kenteekenen, Toevallen, en wyze om dezelve te verhoeden: en gemakkelyk vylig en ſpoedig door gepaste Hulpmiddelen te geneezen. Beneevens verſcheiden Geneeskundige Waarneemingen, over deeze Ziekte, en inzonderheid over de Lammigheid, die gemeenlyk op deeze Ziekte komt te volgen. Alles door eigen ondervinding van een reeks van Gevallen, beſchreeven. Door PHILIBERTUS MORAND, Med. Doctor te Amſterdam. *Te Amſterdam, by* Ferdinand Sundorff, 1763. *in Octavo groot* 100 *bladz.*

DEze Ziekte, zegt de Heer MORAND, openbaart zich niet altyd met dezelfde verſchynſelen. En vervolgens. „ Het *Colica Pictonum* is een Ziekte die het Zenuw- „ geſtel (*Systhema Nervorum*) aandoet, en aan zoo veele „ verſchillende verſchynzelen onderworpen is, die, behal- „ ven die geene, welke 't weezen van deze Ziekte uitmaa-

„ ken, zich hier by ook dikwils op een wonderbaarlyke „ wyze openbaaren, die zomtyds beſtendig of onbeſtendig „ zyn, naar maaten van de onderſcheidene oorzaaken, die „ deeze Ziekte voortbrengen, en de Toevallen die op de- „ zelve komen te volgen; en hier van zal 't geenzins won- „ derlyk voorkomen, dat het *Colica Pictonum* zig op veel- „ derly wyze kan vertoonen". Dit Kolyk bevindt zich, volgens onzen Schryver, niet altoos in den Onderbuik, 't is ſomtyds in 't Hoofd, in de Borst, en ſomtyds in de Ledemaaten, waar men de eerſte beginſelen gewaar wordt, en een drukkende pyn gevoelt, welke van plaats verandert, en zich in den Onderbuik vastzet. Hier op worden de Verſchynſelen en Toevallen welken dan volgen, beſchreven; waar in niets nieuws of byzonders voorkomt. Tot de Oorzaken overgaande, ſpreekt hy eerst van de zogenaamde zes niet natuurlyke dingen. De Luchtsgeſteldheid, en derzelver ſchielyke en groote veranderingen; een misbruik van Spyze en Drank, in maate of hoedanigheid; het onmatig ſlaapen of waaken; ongeregelde Gemoedsdriften; overtollige of verhinderde Affcheidingen, worden geſteld aanleiding tot het Kolyk van Poitou te geeven. Men kan niet ontkennen, dat eenige van de genoemde dingen hier aan iet konnen toebrengen: maar welk eene Ziekte is 'er, waar op al het gezegde niet zo wel kan toegepast worden, als op het Kolyk? Al wat door onregelmatigheid van dezen in 't lichaam veroorzaakt kan worden, kan ook t'eenigen tyde gelegenheid geven tot het ontſtaan van Kolyk. Vervolgens worden de Kentekenen, doch niet zeer klaar; en de Voorzegging, doch zeer algemeen, beſchreven.

„ Uit alle de Toevallen", zegt de Doctor, „ die by 't „ Kolyk gepaard gaan, blykt het, dat 't een Ziekte is die „ haar Weezen of beſtaan heeft in 't Zenuwgeſtel, 't welk „ aangedaan word door een ongeſchikt gebruik der zes niet „ Natuurlyke dingen, of door overblyfzelen van langduurige Ziekten, die te weeg brengen dat 't Zenuwzap meer „ of min opgehouden, of zeer ongelyk aan de Werktuiglyke deelen uitgedeelt word, waar door de Spierdraaden „ hunne beweeging zoude moeten verrigten, de Werktuigen en Ingewanden hunne bedieningen volbrengen, zeer „ traag of zeer ongelyk worden in de uitvoering van de bedieningen, die zy natuurlyk zoude moeten verrigten; of „ zy worden ontroofd van de magt die zy hadden om zulks „ te doen: dit ſchynd wel de reden te zyn waarom men eerſtelyk de pyn gevoeld in die plaats daar de Zenuw eindigt

„ in

„ in 't Zintuig, en dat die pyn niet overgaat voor dat het
„ Zenuwzap zig wederom verdeelt aan 't einde van die Ze-
„ nuwe. Het is hier van dat 't Gezigt verduisterd naa de
„ evenredigheid van de welgepaste uitdeeling van 't Zenuw-
„ zap in de Zenuw van 't Gezigt; dezelve reden kan gege-
„ ven worden van de zuizeling van 't Hoofd, van 't geraas
„ in de Ooren, van de verdrooging van de Neus, van de
„ verandering van de Stem, van de vermeerderde of ver-
„ minderde Eet- of Drinklust, van de Zmaak, van de Ver-
„ ſtopping van Afgang en Ophoudinge van de Scheidingen
„ en Uitwerkingen en van de Intrekking van den Onder-
„ buik". Die dit vatten kan vatte het.

Tot de Genezing waar op het meest aankomt overgaande, zegt de Schryver, dat de verſchillende Oorzaaken en Toevallen van dit Kolyk genoeg te kennen geven, dat 'er geen algemeen Middel kan bedagt worden, om deze Ziekte te genezen; ſchoon men in zeer veele gevallen, volgens zyn gevoelen, een zelfde Geneeswyze kan gebruiken, gelyk hy in 't vervolg belooft te toonen. Het eerstgeſtelde vervolgende, wil hy als een bloedryk mensch van het Kolyk wordt overvallen, dat men eene of meer Aderlatingen zal doen, ten zy in den Lyder eenige omſtandigheden zyn, welken zulks verbieden. Is eenige verſtopping 'er de Oorzaak van, moet deze door bekwaame Middelen weggenomen worden. Uit het misbruik van Spyzen ontſtaan zynde, moet het lichaam hier van ontlast werden. Verdikking van het bloed eischt verdunnende Middelen; als hier mede inkrimping der vaten verzeld gaat, moet men tegen beiden te gelyk werken. Een belette doorwaaſeming, door de koude Lucht, vordert de herſtelling derzelve. Als 'er bederving in 't Bloed is, moet deze verbeterd worden. Als 'er te veel zuur is in de eerſte Wegen moet men dit zoeken t'ondertebrengen en verminderen. Wrangheid in de Maag en Ingewanden, door het eten van onrype vruchten, moet door buikopenende Middelen uitgedreven worden. De Koorts vereischt Koortsmiddelen. De Sode moet door eige Middelen, hier toe dienſtig, tegengegaen worden. Loodſtoffen of andere vergiften ongevoelig in 't lichaam geraakt, moeten uitgedreven of krachteloos gemaakt worden. Weinige ziekten zyn 'er, waar over niet zulke aanmerkingen kunnen gemaakt worden, waarom deze in de Schoolen als gemeene regelen, voor de ziekten in 't gemeen verhandeld worden; en de Schryver ſpreekt ook, op een zulk eene wyze van dezelve, dat hy het Kolyk als ſchyne te vergeeten. Wyders meldt

hy van koude Dranken, welken Kolyk kunnen veroorzaaken, van Ontſteeking, welke 'er by kan komen, en tot Verzweering, Verharding of Koudvuur kan overgaan; van het onmatig Thee en Koffy drinken; van de Hartstogten; van kwalyk geſchikte Scheidingen en Ontlastingen, waar van te voren reeds geſproken was; van Slagader- en Aderſpatten; van Gezwellen die de groote Zenuwen drukken; van af en aangaande en geſtadige Koortzen; van Zinkingen en dwaalende jigt-ſtoffe; nog wederom van de Zwaarmoedigheid; van de Scheurbuik; en ſpreekt van veele dezer gemelde kwaalen, niet als oorzaaken van het Kolyk: want het ſchynt hem dikwils vergeten, dat hy ze tot zulk een einde hadt aangehaald, maar als op zich zelven, en redeneert 'er over, op eene wyze welke niet vry te ſpreken is van verwerringe en duisterheid, verre van een klaar denkbeeld te geven van het Kolyk van Poitou, of 'er toe medete helpen. Vervolgens gaat hy over tot de Lammigheid, welke op het Kolyk volgt; waar in niets byzonders, maar alleen algemeene raadgevingen, by de Schryvers voor allerhande Lammigheid te vinden, voorgeſteld worden.

Eindelyk zegt de Schryver, welke de voornaamſte reden is geweest, waarom hy deze Verhandeling, over het Kolyk van Poitou, heeft in 't licht gegeven: namelyk, om zeker Middel, terſtond te melden, 't welk hy, ſedert vyf en twintig jaaren, in deze Ziekte, en in de Lammigheid zelve, gebruikt heeft, het Gemeen mede te deelen; en waar mede hy betuigt het geluk gehad te hebben van deze wreede Ziekte, en ook de Lammigheid, als een gevolg derzelve herſteld te hebben. Zulk een Middel te openbaaren is, voorwaar, pryslyk en edelmoedig: doch men zou zeggen, waar toe dan, vooraf, zo veel dingen door malkander gehaald, dat 'er iemant het hoofd van draaije; waarom dit niet enkelyk en op zich zelve voorgeſteld, en de moeite van het voorgaande ſamenteſtellen, beſpaard? Eer nu de Heer MORAND dit Middel opgeeft, meldt hy deszelfs lof. Men kan het zelve gebruiken in alle de Verſchynſelen en Toevallen van het Kolyk, al is 'er een afgaande Koorts by; mids dat men het in de tusſchenpozing van de Koorts gebruike. Het is ook nuttig voor menſchen die geſchrikt hebben en ſchrikagtig zyn gebleven; voor koude Gezwellen, welken niet kwaadaartig zyn; de Jigt, waar in nog geen verderf van vogten plaats heeft; voor Hardlyvigheid, het maakt een daaglykſchen Afgang; voor Lammigheid, al isze niet uit Kolyk ontſtaan; voor alle Ziekten uit te veel zuur. Maar

in

in Ziekten met Ontſteeking of Gezwellen welken kwaadaartig en kankeragtig zyn, wordt het afgeraden en gevaarlyk geoordeeld. Zie hier dan het Middel.

℞ *Polypod. Quercin* Unc. I.
Lumbricor. Terreſtr. viv. Unc. II.
Infund. in Aq. fervid. Unc. XX. per ſpat. XXIV. horar. Col. ad Unc. III. S. IV. *& ſervetur uſui.*

dat is,

Neem *Eyken Varen* twee loot.
Levende Aardwormen vier loot.

Laat dezen met twintig uncen heet Water, 24 uuren ſtaan trekken; en bewaar het Doorzygzel tot drie of vier uncen, voor het gebruik.

De Schryver voegt 'er by: „ Men kan dit Middel in meer„ der hoeveelheid klaarmaken, als men maar de evenredig„ heid van 't Water en van 't Middel zelve in acht neemt. „ Men kan het in een koele plaats bewaren, zo lang als men „ wil, mids dat de Vles, daar in het is, altyd vol is; als „ men het gebruiken wil, dient het Vlies dat 'er boven op„ komt, 'er afgehoomen en van deszelfs vuiligheden die „ op de grond gezakt zyn, gezuiverd te worden". Dus verre de beſchryving van het Middel. Ik vreeze, dat veele van onze Lezers, op het zien hier van, zullen zeggen, *Parturiunt montes &c.* (Bergen gaan in arbeid enz.) maar men moet niet te ſchielyk wezen in oordeel te vellen. De Heer MORAND redeneert 'er over, op een ſcheikundige wyze, en bevindt, dat het uit een vast *Alkali* (Loogzout) beſtaat, in zeer dunne Olie omwonden, en met veel openend Zout vermengd; dat hoe langer het zuiver bewaard worde, hoe het meer doordringende kracht verkrygt, [want rotting en ſtank zullen 'er, gewislyk, doordringendheid aangeven.] Het gebruik is dusdanig: men neemt het 's avonds te bed liggende in, laauw gemaakt zynde; zorgdragende, dat de Maag van ſpyze en drank ledig zy: en zo ras 't ingenomen is, moet de Lyder zich tot rust begeven. 't Gebeurt wel, dat hy 's anderen daags Hoofdpyn heeft, maar deze verdwynt, zo dra 'er Afgang gekomen is, welke op dit Middel doorgaans, en ſomtyds twee of drie dagen achter een volgt. En dit geſchiedende, moet men tien of twaalf dagen wagten, eer men het wederom geve, wanneer het zelden zo veel ontroering maakt. Hier na gebruikt men het nog twee drie of viermaalen, omtrent om de agt dagen; en een goede Levenswyze gehouden wordende, wordt men hier door volko-

komelyk herſteld, voornaamlyk, als het Kolyk niet al te hevig is. Als met het Kolyk een afgaande Koorts verzeld gaat, kan men het op de vierde of vyfde dag 's avonds innemen, als de Lyder geene Koorts heeft. Naar mate het Kolyk hevig is, kan men het om den anderen, vierden, zesden en twaalfden dag geven. In een verouderde Lammigheid gebruikt men het om de derde of vierde dag; en als men 't omtrent drie of viermaalen gebruikt heeft, wagt men tot den zesden, agtſten of tienden dag. Men kan ook twee of drie weeken laten voorbygaan, en het alsdan wederom als voren gebruiken. Men moet altoos wagten, dat de uitwerkingen van 't voorgaande ingenomen Middel gedaan zyn, eer men het tweede wederom inneme. Als 'er eenige ontlasting van Braking, Afgang, Pis of Zweet volgt, moet men dezen niet tegenſtaan, maar alleen eenige dagen wagten, eer men het Medicament op nieuw geve. De Heer MORAND bevestigt de deugd van het voorgeſtelde Middel door zeven Gevallen, waar in het gegeven is en genezing heeft aangebragt, of zou hebben aangebragt, indien het behoorlyk ware gebruikt geworden. De drie eerſte Gevallen melden van geen Kolyk, maar van ontſteltenisſen; welken dikwils van zelfs bedaaren. De vier volgende hebben iet van Kolyk of Maagpyn, en zyn door het Middel geſtild of genezen. Wy willen dit den Heer MORAND vertrouwen. Het zal 'er maar op aankomen of anderen, door 't gebruik van het zelfde Middel, even gelukkige uitſlagen zullen zien; zo 'er gevonden worden, die uit achtinge voor onzen Schryver, en zyn Middel, hunne Lyders aan 't Kolyk van Poitou op gelyke wyze zullen behandelen. In 't ſlot verzoekt de Auteur verſchoning voor ſpel en drukfouten, hadt hy 'er bygevoegd, fouten tegen de taal en een goede ſtyl, hy hadt reden gehad; gelyk men uit eenige ſtaaltjes, van ons met zyn eigene woorden aangehaald, duidelyk zal konnen merken.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amſterdam, by F. Houttuin 1762. No. 27. *in groot Octavo, blad.* 305–458. *behalven de Waarnemingen van het Weer enz.*

DE eerſte Verhandeling van dit Stukje is een *Berigt wegens het Aantaſten, Toemaaken en behandelen van ongebouw-*

bouwde Landen, door den Marquis DE TURBILLY. (*Memoires ſur les Defrichemens*, Paris 1760.) Vooraf meldt de Schryver van dit Berigt, hoe men een Land, het welk men wil ontginnen, eerst, op verſcheiden plaatſen konne en moete ſteeken of booren, om de hoedanigheid van den grond, deszelfs verſcheiden laagen, en de verſchillende dikte dezer laagen net te weten. Dan verdeelt hy de ſoorten van ongebouwde Landen in drie Claſſen. 1 Slegte, 2 Middelmatige en 3 goede. De behandeling van dezen wordt afzonderlyk beſchreven. In de tweede Verdeeling wordt uitvoerig geſproken van het bereiden van Konst-Mest; niet alleen door den Franſchen Schryver, maar ook door den Vertaaler; die inzonderheid aanwyst hoe dit in ons Land gedaan wordt, of met geringe moeite en kosten gedaan kan worden. Aan de derde Verdeeling gekomen zynde, zegt de Vertaaler: „ De orde, welke zich de Heer DE TURBILLY „ heeft voorgeſchreven, zou nu vereiſchen, dat wy van „ het laatſte en beste ſoort van Landen, Kleigronden en „ dergelyken ſpraken, en de wyze van ook dezen te ont„ ginnen en te behandelen aanwezen; maar dewyl 'er zo„ danige beste Landeryen in ons Gemeenebest niet zyn, of „ zy werden reeds gebouwd of beweid, is het onnodig om „ de gegeven voorſchriften, welken in zich zelven goed, „ doch door gebruik en ondervinding bekend zyn, na te „ ſchryven".

Op deze Verhandeling volgt; *Waarnemingen omtrent den Saſſafrasboom, en de Kenmerken van deszelfs Bloemen, door den Heer* G. DIONYSIUS EHRET; *met een Byvoegzel en Aanmerkingen omtrent de Vrugt: door den Heer* CHRIST. JAC. TREW; Med. Doctor te Neurenberg. *Nova Acta Phyſico-Medica Natur. Curioſor.* Tom. II. pag. 326.) Hier in wordt getoond, dat deze boomen van tweederleie Sexe zyn, welker eene Mannetjes en de andere Wyfjes of Hermaphroditebloemen draagt. Ook worden eenige Kliertjes in de Saſſafras-Bloemen ontdekt. Men vindt hier by eene Plaat, waarop de Bladen, Bloemen en Vrugten van dezen Boom afgebeeld, vertoond worden.

Verhandeling over de Belemniten of zo genaamde Donderſteenen, door den Eerw. Heer BERTRAND Lid der Koningl. Akad. van Berlyn enz. (*Excerpt. Helvet.* Ann. 1759. Tom. I. pag. 159.) Onder de menigerleie naamen, welken aan dit voortbrengſel der Nature gegeven worden, vindt men het byna in alle taalen met den naam van Donderſteen getiteld; om dat men zich verbeeld heeft; dat het

het in de Wolken geformeerd, met den Blikſem te gelyk op het Aardryk nederviel. Deze ſteen wordt gevonden in verſcheiden ſtreeken des Aardryks, 't zy zandig, 't zy ſteenagtig, dikwils met eenige andere Uitwerpzelen der Zee, of Zee-ſchepzelen, die verſteend zyn. Zeer verſchillende zyn de gedagten aangaande den oorſprong van dit ſteenagtig lighaam. De Heer BERTRAND is van gevoelen dat deze Steenen verſteende of ſteenige Zee-ſchepſelen zyn; en met veele Geleerden, datze verſteende *Holothuriæ* zyn. Dit wordt met verſcheiden redenen bekragtigd. De Schryver voegt 'er by: De Phosphorus van Bononie zal mooglyk ook niets anders zyn, dan een verſteende *Holothuria*; 't welk door vergelyking van den Belemnites met den Steen van Bologne, zeer waarſchynlyk wordt gemaakt. Vervolgens wordt nog geſproken van het verſchil welk men in de Belemniten waarneemt, ten opzicht van de uitwendige gedaante; van de buitenſte oppervlakte; en het inwendig maakzel. Waar op de regelmatige verdeeling in Geſlachten, Soorten en Verſcheidenheden gegrond moet zyn.

Waarneemingen omtrent den doodlyken Waaſem van Gloeijende Koolen, door den Heer MATTH. GEORG PFAN, *met een Byvoegſel en eenige Aanmerkingen van den Heer* CHR. JAC. TREW, Med. Dr. te Neurenberg. (*Nov. Act. Phyſico-Med. Natur. Curioſor.* Tom. II. pag. 101.) Twee menſchen werden door den Waaſem, in een beſlooten vertrek van alle beweging en gewaarwording, en kort daar na, ook van het leven beroofd. In het Byvoegſel wordt van twee andere perſoonen, op gelyke wyze aangedaan, waar van de jongſte bekwam, maar de oudſte het beſtierf, geſproken.

Beſchryving van de manier op welke het Armoniak-Zout in Egipte gemaakt wordt, door den Heer HASSELQUIST, *die onlangs aldaar geweest is, aan de Koninglyke Societeit van Londen medegedeeld, door den Heer* ELLIS, *aan wien hetzelve door den Heer* LINNÆUS *was gezonden.* (*Philoſ. Transact.* Vol. LI. Part 2. p. 504.) Deze zelfde Beſchryving hebben wy reeds in onze *Letteroefeningen*, Deel II. bladz. 761 opgegeven.

Vertoog nopens de Verſchyninge van Venus in de Zon, benevens eenige andere Sterrekundige Waarnemingen, in den jaare 1761 *gedaan te* Tobolsk *in* Siberie, *door den Heer* CHAPPE DE AUTEROCHE Lid van de Koninglyke Akademie der Wetenſchappen te Parys. (*Aan de Keizerlyke Akademie te Petersburg voorgelezen den* 8 *Januar.* 1762.)

Berigt wegens de Bepaling der Wegen van eenige Komeeten, door

door den Heer N. STRUYCK, Lid der Koninglyke Societeit van Londen, Korrespondent van de Akademie der Wetenſchappen van Parys, en Medelid van de Hollandſche Maatſchappy te Haarlem. Dit Berigt is betreklyk tot de Komeet van 't Jaar 837, van die van 1231, 1299 en 1336.

Hier op wordt dit Stukje met de *Waarnemingen von de Luchtsgeſteldheid en Ziekten te Amſterdam, in de Maanden* July, Augustus *en* September 1762, *beſloten.*

De nieuwe wyze van Landbouwen opgehelderd door Proeven en waarneemingen; waar by gevoegd zyn eenige verhandelingen over ziekten der Paarden, Runderen, en Schaapen, door den Hooggeleerden Heere Petrus Camper, A. L. M. Ph. & Med. Doctor, Prof. Hon. Med. Anat. & Chir. op het Athenæum illustre te Amſterdam, &c. &c. *uitgegeeven door een* Genootſchap van Liefhebberen van den Landbouw. *Tweede Stuk. Met naauwkeurige afbeeldingen der Ploegen en andere werktuigen verrykt. Te Amſterdam by* F. Houttuyn 1763. *groot behalven de Voorrede, en den inhoud der Hoofdſtukken* 334. bladzyden in groot octavo.

DIt tweede Stuk over de nieuwe wyze van Landbouwen is een gevolg van het eerſte, dat wy onzen lezer voor heen hebben aangekondigd (*). De Heer *Tull* in Engeland is de eerſte, welke deze wyze van Landbouwen heeft uitgevonden, althans der wereld medegedeeld; de Heer *du Hamel du Monceau*, bekend door zeer veele treffelyke werken heeft het Boek van gemelden *Tull*, in eene geleidelyker order gebragt, en met zyne eige waarneemingen in 't fransch uitgegeeven. Die wyze van Landbouwen is in verſcheide Landen te werk geſteld, en het is een gedeelte van de menigvuldige en naauwkeurige proeven, welke door den Heer *Chateauvieux* Raadpenſionaris der Republyk van Geneve, en vervolgens door zeer veele andere Heeren genoomen zyn, welke men ons in dit tweede Deel aanbiedt, en welke, naar alle waarſchynlykheid, van meer anderen gevolgd zullen worden.

De zaak is in haar zelve zekerlyk van het alleruiterſte gewigt, en wy hebben gewisſelyk rede, van ons te verblyden, dat „ men aan den Landbouw, gelyk zig onze Vertaalers „ in hunne voorrede uitdrukken, de agting begint te bewy-

„ zen,

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* II D. p. 675—682.

„ zen, welke zy met regt verdient; want verheugd en op-
„ gewakkerd toont zy, op 't eigen oogenblik, haare leven-
„ dige erkentenis voor de gunst haarer weldoeneren. Zy
„ verbetert ſtraks haare oogſten. Zy ſchenkt ons reeds uit-
„ muntende Graanen uit Landeryen, welke tot dus verre
„ niets dan hey, brem, vaaren, en een ſchadelyk onge-
„ dierte voededen. Zy opent haaren dankbaaren boezem
„ voor den heilzaamen invloed van een malſchen Regen,
„ verkwikkelyken dauw, en vrugtbaare zonneſtraalen, om
„ de gunſten van het menſchdom met drievoudige zegenin-
„ gen te vergelden. Zy volgt den ploeg, en houdt in de
„ eene hand een hoorn van overvloed, welken zy in de
„ diepgeroerde vooren blymoedig uitſtort, terwyl zy met
„ de andere hand aan 't yverig menſchdom de verdere vel-
„ den aanwyst, die zy ontginnen, of de middelen toont,
„ waar door zy hunne Landeryen verbeteren, hunne inkom-
„ ſten vergrooten kunnen. Volkeren, zegt zy, ziet daar
„ uw vermogen luister en aanzien! Eigenaars, ziet daar
„ uwe Rykdommen! Volksbeſtierders ziet daar uwe zorg!
„ Geleerden ziet daar uwe ſtudiën! Krygslieden ziet daar
„ uwe uitſpanning! Kooplieden en handel, ziet daar uwe
„ voorraadſchuuren! Stervelingen ziet daar uw beſtaan!
„ Weelde en ondeugd ziet hier uwe breidels".

Wy hebben verkoozen om dit ſtukje uit de voorrede over te ſchryven, om tevens eenig nader denkbeeld wegens het oogmerk van het werk, en een ſtaaltje van den ſtyl der Heeren Vertaaleren te geeven.

Wat verder het eerſte betreft, men beſchouwt en behandelt hier den Landbouw niet ſlegts als eene weetenſchap, maar zelfs als de allernuttigſte en wezenlykſte ſtudie, (en alle Lieden van verſtand zullen het, meenen wy, in dezen, met onze liefhebbers, eens zyn,) men heeft hierom niet ſlegts eenige, maar zeer veele proeven, niet ſlegts oppervlakkig, maar met alle de naauwkeurigheid die men in eenig gedeelte van de Natuurkunde kan gebruiken, niet ſlegts in het klein, maar op groote en uitgeſtrekte Velden genoomen, en de uitſlag daar van heeft aan de verwagting dier Heeren zo wel voldaan, dat de Heer de *Chateauvieux* de zyne met deze merkwaardige woorden beſluit, „ de voordee-
„ len van den nieuwen Landbouw zyn reeds zeker, en de
„ wyze om den zelven te werk te ſtellen, reeds bekend ge-
„ noeg, om yder mensch, die 'er gelegenheid toe heeft,
„ en zyn belang zoekt te behartigen, te verpligten, van ten
„ minſten eenige proeven te neemen wegens eene zaak, die

„ men

„ men om geene andere rede kan verſloffen, dan omdat men
„ 'er of de voordeelen niet genoeg van kent, of de wyze,
„ hoe dezelve aan te vangen, niet genoeg begrypt; of ein-
„ delyk tegen eene kleine moeite, welke de verandering,
„ en tegen de ingebeelde ſchade, welke de betaaling der
„ noodige Werktuigen ſchynen te veroorzaaken, zonder
„ rede ſchroomt; daar zal egter vervolgen de overzetters,
„ eenmaal een tyd koomen, dat men geene andere voor-
„ ſchriften, dan die van den nieuwen Landbouw kennen
„ zal; en onze naneeven zullen zig over onze vadzigheid
„ verwonderen, die ons zo lang deedt aarſelen, om dat
„ geene te volgen, dat ons door de rede en ondervinding
„ even ſterk werdt aangepreezen".

En men moet inderdaad erkennen, dat de proeven, welke in dit tweede ſtuk worden bygebragt, regt geſchikt zyn, om elk, wiens gelegenheid dit toelaat, tot het neemen van dergelyken te beweegen; gelyk dan ook reeds verſcheide liefhebbers hier te lande werkelyk daar mede bezig zyn, wier waarneemingen en berigten, dit gewigtig ſtuk, in vervolg van tyd, in het helderst ligt vertoonen zullen.

Het ſchynen die zelfde liefhebbers, voor een gedeelte althans, te zyn, welke te ſaam een genootſchap hebben opgeregt, om aan deze Vertaaling te werken, en dezelve met hunne aanmerkingen en waarneemingen te verryken. Want ſchoon de ſtyl, die alleſints vry zuiver en naauwkeurig is, niet meer dan ééne hand aanwyst, zo ſchynt men egter de waarheid van het geen wy daar zo even verzekerden, uit eenige Nooten en byvoegzelen te mogen opmaaken.

Dog wat hier van wezen moge, dit mag men althans zeggen, dat het ſtuk, in allen opzigte, zeer wel is uitgevoerd. De afbeeldingen der nieuwe ploegen en zaaikaſſen zyn zo fraai, als derzelver beſchryving klaar en duidelyk is.

De Verhandelingen, welke 'er de beroemde Heer *Camper* heeft bygevoegd, zyn alle nieuw oorſpronkelyk, en verſpreiden een aangenaam ligt over onderwerpen, die van het grootst belang zyn, en waar omtrent men te voren zo juiſte, althans zo zekere kennis niet hadt.

Wy zullen ons berigt ſluiten met twee byvoegzels, welke de Vertaalers goedgevonden hebben te plaatſen agter de proeven op de Turkſche Tarwe, en het teelen van de Geers of Geerst, genoomen, hoedanige Nooten of byvoegingen 'er verſcheide in het werk voorkoomen.

„ Men heeft brood van de Turkſche Tarwe gemaakt, en
„ het zelve is zeer goed bevonden. [Een myner vrienden,

» zynde een fransch Refugié, heeft my berigt, dat dit Koorn
» in zyne Provintie van Languedok in een algemeen ge-
» bruik is, en bykans het eenigſte brood uitlevert, dat de
» Landlieden nuttigen. Het is, zegt hy my, in zyne jeugd,
» by gelegenheid van een ſchraalen duuren tyd, eerst in ge-
» bruik gekoomen, en wel op deze wyze. De Landlieden
» verkogten, of aten zelve hun koorn zo ſchoon op, dat
» zy, ten tyde als zy zaaijen moesten, gebrek aan zaad-
» koorn hadden. Men kreeg toen gelukkig kennis aan de
» Turkſche Tarwe, die, om de ſchaarsheid der levensmid-
» delen te vervullen, van elders derwaards werdt aange-
» bragt, en dewyl men, op verre na, zo veel Zaadkoorn
» van deze als van andere Tarwe niet mag of kan gebrui-
» ken, vonden de verarmde boeren veelal goed, om liever
» hier mede hunne landeryen te bezaaijen, dan zig, om de
» gewoone Tarwe te koopen, in ſchulden te ſteeken, of
» gebrek te lyden. Men hadt, wegens de ſchaarsheid van
» het beestevoeder en ſtrooijing, minder mest dan naar ge-
» woonte, en poogde dit met ploegen goed te maaken. Men
» lag, uit enkele zuinigheid, dit nieuwe zaad nog verder
» van den anderen af, dan men tot dus verre elders gedaan
» hadt, en dit ſchynbaar nadeel bragt een wezenlyk, en
» zelfs dubbel voordeel aan. Men beſpaarde zaadkoorn, en
» haalde grootere oogſten uit den Grond. Dit, gevoegd
» by de deugd van 't Brood, dat men 'er van kreeg, moe-
» digde de Landlieden dier Provintie derwyze aan, dat men
» het ſedert in een algemeen gebruik heeft genoomen. Ik
» verhaal het voornaamelyk, om, met dit voorbeeld, aan
» te toonen, hoe zorgvuldig men behoore toe te zien, in-
» gevalle men mogt goedvinden van het te zaeyen, om het
» niet, dan in een welgebouwden grond, en zeer verre van
» malkander af te leggen; ten minſten 18, of 20 duimen.
» En, zo ergens, hier is de nieuwe Landbouw van een on-
» vergelykelyken dienst. Ik moet ondertusſchen niet ont-
» veinzen, dat onze zomerwarmte dikwils niet groot of be-
» ſtendig genoeg is, om dit Koorn in tyds te doen uitſtoe-
» len, en tot zyne volkome rypte te brengen. Maar men
» mag hoopen, dat het Zaad, 't welk wy, by gunſtige ſai-
» ſoenen, hier te lande winnen, zig allengs naar ons Kli-
» maat zal ſchikken, en de koude beter leren verdraagen.
» Dit is inderdaad ten hoogſten waarſchynlyk, en, in dit
» geval, zou de Turkſche Tarwe van een onvergelykelyken
» dienst in onze zandgronden wezen; omdat zy veel ſter-
» ker draagt, en dat men ligtelyk duizend of meer voor één

» kan

„ kan krygen, als men ze naar vereisch behandelt. Ik ben „ tot nog toe niet gelukkig in myne proefneemingen met „ dezelve geweest; maar ik heb ook al doende geleerd, dat „ die ongunstige uitslag voor een groot gedeelte aan myne „ onkunde of verzuim te wyten ware. Ik heb by een Heer, „ die in allen opzigte, toont een regt liefhebber te zyn, „ om den Landbouw, ten algemeenen nutte van ons ge„ meenebest, te verbeteren, dit Koorn, dezen Zomer, op „ eene vry groote plek gronds weelig zien groeijen: het be„ loofde toen veel, en, dewyl de zomer gunstig is ge„ weest, twyffel ik aan den goeden uitslag niet. Het zal „ gewisselyk der moeite waardig zyn, om deze proeven in „ het groot, en op een goed stuk Bouwland, eenige jaaren „ na malkanderen te bezoeken; men begrypt de reden van „ die aanhoudende proeven, uit de aanmerking, die ik bo„ ven maakte (*) ligtelyk; maar ik raade om, in deze „ proeven, de mest voor alle dingen niet te spaaren. Wat „ de Geerst betreft, die kan men zekerlyk met goed voor„ deel in onze Gronden bouwen. Ik heb 'er met goed ge„ volg de proeven van genoomen, en zal straks zeggen, „ hoe wy 'er mede leeven".] De andere pasagie, die ik voor had over te schryven, is deze.

„ [Zie hier kortelyk de wyze, hoe wy de gewoonte heb„ ben van de Geerst te behandelen. Wy zaaijen dezelve in „ het laatst van April, of het begin van Mey, naar dat het „ sayfoen gunstig is, in een losen, mullen, welgemesten „ Grond, zo yl als mooglyk is, liefst op bedden, om 'er „ van alle kanten by te kunnen komen, en de noodige grond„ roeringen te doen; maar dan moet men het zaad (met „ veel asch of zand vermengen, om dat het anders niet dun „ genoeg gestrooid kan worden. Als het twee, drie, of „ vier duim uit den grond is, naar dat de noodzaakelykheid „ vereischt, wieden wy het, en herhaalen dit, als 't noo„ dig is, ten tweeden, of zelfs ten derdenmaale; omdat „ deze plant, eerst lang klein blyvende, en veel vaag noo„ dig hebbende, daarenboven door de Natuur geschikt zyn„ de, om kragtig uit te stoelen, door het onkruid ten ui„ terslen zou benadeeld worden. Na dit wieden laat ik de „ paden der bedden rondom omspitten, en herhaale dit nog „ twee-

(*) Dit ziet ongetwyffeld, op die aanmerking, dat het zaad zig allengs naar onze konder klimaat leert schikken, het geen in derdaad met zeer veele andere zaaden bewaarheid is.

„ tweemaal op die tyden, als in onze beginſels van den
„ nieuwen Landbouw wordt aangeweezen. Wy ſnyden het
„ af in het najaar, als het zaad ryp is, dat zig ligtelyk aan-
„ wyst; maar wy ſnyden het ten minſten twee of driemaa-
„ len, neemende telkens die trosſen alleenlyk weg, die
„ haare volkomene rypte hebben, en laatende de andere
„ nog zes, tien, of veertien dagen zitten; die afgeſneede
„ trosſen werp ik op een digte zolder neder. Zo dezelve
„ niet digt genoeg is, moet men eerst een Laken, of ander
„ kleed daar over ſpreiden. Ik werp 'er het andere by, naar
„ maate het van de ſtengen koomt, en als ik het alles heb,
„ laat ik het leggen, tot dat ik bevinde, dat het ter deeg
„ droog is, en doe 'er dan ſlegts met dunne ſtokjes op klop-
„ pen en in roeren, waar door het zaad genoegzaam uit-
„ valt.

„ Het zaad vergaderd en gezuiverd zynde, zyn 'er ver-
„ ſcheide middelen om 'er den bast af te krygen; maar geen
„ beter, dan het naar een Pelmolen te zenden.

„ Het gebruik van de Geerst is genoeg bekend. Men kan
„ 'er inderdaad lekkernyen van bereiden, en ik errinnere
„ my daar eens eene taart van gegeeten te hebben, daar men
„ niets anders, dan 't geen onze Tractant uit zyn eigen
„ grond gehaald hadt, in wilde brengen, en welke des niet
„ tegenſtaande onvergelykelyk lekker was. Het zoude in-
„ derdaad, geloove ik, der moeite waardig zyn, dezen
„ teelt ſterker door te zetten, maar dan moet men zyn toe-
„ vlugt onvermydelyk tot den nieuwen Landbouw nee-
„ men; thans kan men van een Koffykop vol zaad, een mud
„ van 20. op een last in oogſten, dan zou men 'er waar-
„ ſchynlyk twee van bekomen. Het is ongepeld een uit-
„ muntend voeder voor de duiven, om dat zy 'er wel van
„ vaaren, en 'er door verpligt worden, om op het hok te
„ blyven, en 'er hunne mest te laaten".]

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige afbeeldingen. Eerſte Deel vierde Stuk. De Vogelen. Te Amſterdam, by* F. Houttuin *1762. in gr.* 8. *452 bladz.*

IN de twee eerſte Hoofdſtukken van dit tegenwoordig Boek-deel wordt gehandeld van de eigenſchappen der Vo-

gelen

gelen in 't algemeen, en van de Historie der Vogelkunde der Ouden en Hedendaagſchen. Van de onderſcheiding der Vogelen in *Land-* en *Water*-Vogelen ſprekende, zegt de Schryver; in de Noordſche Landen wordt nog een hoofdſoort van Vogelen gevonden, die men gemeenlyk noemt *Strandvogelen*. Deze onthouden zich aan den oever, op de ſchorren of klippen; en leven, ten deele van kleine Visſchen, welken zy met hunne Sneb bereiken kunnen; ten deele van Mosſchen en Schulpen, Wormen, Wier, wat van de Zee, daaglyks door den vloed aangebragt zynde, van de ebbe teruggelaten wordt. Zy wagen zich niet ver in 't water, en kunnen, derhalve, als een midde-ſoort tusſchen de Land- en Watervogelen worden aangemerkt. Menigvuldig zynze in Noorwegen, gelyk ook in de Noorder- en Wester-Eilanden van Schotland, waarze in de uitgeholde oevers en klooven der bergen en ſteenrotzen huisvesten; byna ontoeganglyke verblyfplaatſen voor menſchen, zo, datze niet, zonder veel moeite en levensgevaar, konnen gevangen worden. De Schryver maakt hier eene uitweiding aangaande het vangen van deze vogelen, welke, ſchoon men iet zulks op deze plaatſe niet zou verwagten, zo aanmerklyk is, dat wyze onze Lezers zullen mededeelen, om dat wy geloven dat dezelve tot vermaak en verwondering zal ſtrekken. Op 't eiland Faro, zegt hy, van waar men jaarlyks eenige duizend ponden pluimen naar Koppenhagen zendt, geſchiedt de jagt van deze Vogelen op dergelyke manier als in 't Noordland van Noorwegen, en beſchryft dezelve uit DEBUS op de volgende wyze.

Het is naauwlyks te geloven, met hoe veel moeite en gevaar deze Vogels worden opgeſpoord in ſteile gebergten, waar van de meesten over de twee honderd vademen hoog zyn. Ook is het een gansch byzonder Volk, door de natuur als daarop afgerigt, die men noemt Vogelaars of Vogelvangers. Zy gebruiken 'er, voornaamlyk twee manieren toe; klauterende of van onderen by hooge rotzen op, die zo ſteil zyn als een muur, of laaten zich aan een dik touw van den top des overhangenden bergs neder, om in de holte te komen. Als zy 'er by op klauteren, heeft ieder een ſtok van elf of twaalf ellen lang, met een yzeren haak aan 't eene end, by zich, waarmede de genen die in de ſchuit of op de klippen zyn, den genen die op zal klauteren, aan het touw, welk hy om zynen middel gebonden heeft, of aan de ſtrikken, welken aan zyne beenen zyn, opvoeren, tot dat hy aan eene plaatſe komt, waar hy zyne voeten kan vastzet-

ten. Op dezelfde manier wordt nog een man derwaarts geholpen; en deze twee zich, met een lang touw tusschen beiden, aan elkander vastgemaakt, en ieder zulk een vogelstok in de hand hebbende, welken zy, des noods, aan hunnen Middel kunnen ophangen, klauteren al hooger, zo goed zy kunnen. Nu voert de een den anderen, met zynen stok, opwaards, dan trekt die weder, aan het touw, zynen makker naar om hoog. Op deze wyze gaan zy voort, tot zy zo hoog komen, als de Vogelen zich onthouden, en dan vervolgen zy voorts de Vogelen, in 't gebergte, naar hun welgevallen. Dewyl nu, aldaar, veele steilten en afgronden voorkomen, gebeurt het dikwyls, dat een van beiden valle, die dan van den anderen, doordien zy te samen aan een touw vast zyn, gehouden wordt: doch somwylen rukt de vallende den anderen met zich, zo dat zy beiden te pletter raken; en dit doet jaarlyks eenige Vogelaars sneuvelen.

Als dit gebergte zelden bezogt wordt, vinden zy, dikwyls, de Vogels zo tam, dat dezelve zich met de hand laten grypen, inzonderheid wanneer zy te broeden zitten, of jongen hebben. Zo zy aan 't vliegen raken, weten deze Vogelaars hen met een net, 't welk zy by zich hebben, door middel van hunnen stok, in de vlugt te vangen of dood te slaan. Onder aan den boog, nu, ligt een schuit met volk, welken zy de Vogelen toesmyten; blyvende als het goed Weêr is, somwylen wel agt dagen in 't gebergte, waar genoegzame holen zyn om te slapen, en spyze hebben zy in voorraad. Ondertusschen gaat dit volk daaglyks voort met Vogelen, en des avonds wordt het gene zy gevangen hebben, naar huis gebragt.

Sommige bergen zyn zo gesteld, dat men dezelven, onmooglyk, van onderen kan beklauteren; derhalve tragt men van boven te komen in de holligheid des bergs. Dit is de andere manier van vogelvangst, welke aldus geschiedt. Zy nemen een soort van touw, drie duimen dik, en tagtig of honderd vademen lang, waar van de Vogelaar het end om zyn Midden bindt, halende het zelve tusschen de beenen door, zo dat hy 'er in zitten konne. Dus wordt de man, met zynen stok, van den top des bergs neergelaten, door zes mannen, die het touw vast houden, 't welk men, om door de schuuring niet te breeken, over een dik blok houts laat glyden. Voorts is 'er nog een dun touw aan zyn lyf vast, waar mede hy een teken geeft, of men hem verder nederlaten, stil laten hangen of weder ophalen moet.

Hy

Hy is, middelerwyl, in groot gevaar, wegens de ſteenen, welken door het touw losgerukt zynde, van den berg afvallen; waar tegen hy wel een dikke wollige muts op 't hoofd heeft; doch als de vallende ſteenen zeer groot zyn, kost het hem wel zyn leven. Ook bevelen de meesten, als zy op deze wyze zullen nederdalen, hunne Ziel in Gods handen. Het werk zelf, hoe moeilyk ook voor onbedrevenen, die door het draaijen van het touw zwindelig worden, is maar een ſpel voor ſommigen, die zich in het touw konſtig weten te zwenken, en, door het ſtoten met hunne voeten of met den ſtok, te komen waar het hun behaagt; ja zelfs de Vogels, zo als zy in het touw zitten, in de vlugt te vangen. Wanneer zulk een Vogelaar een plaats vindt onder den overhangenden bergtop, waar een vlakke rots is gelyk een vloer of bank, weet hy, en dit is de grootſte konst, zich binnewaards te ſnyten, en zich daar met de voeten vast te houden, tot dat hy op zyne benen ſta. Dan zich losgemaakt hebbende van het dikke touw, maakt hy het zelve aan een ſteen vast, op dat het niet zou konnen wegglippen; en in de holte van den berg rondgaande, vangt en doodt hy de Vogelen, 't zy met de handen, of met zynen ſtok, op de voorgemelde wyze. Als hy 'er genoeg heeft, bindt hy ze te ſamen aan het dunne touw, en geeft een teken, om 't zelve op te halen. Dus arbeidt hy den geheelen dag, indien 'er genoegzaame voorraad is in het hol, en, 'er weder uit willende, maakt hy zich aan het dikke touw vast, als te voren, gevende een nieuw teken, om hem op te halen, of klimmende zelf ſomtyds wel by het touw op, wanneer hy nog een deel Vogelen, om zyn Midden gebonden, met zich boven brengt.

't Gebeurt ſomwylen, dat tot dezen vangst geene menſchen genoeg by de hand zyn, om het dikke touw vastte houden: dan ſlaat de Vogelaar een paal ſchuins in den grond, en maakt hier aan het end vast, latende zich by het touw neder. Sommige bergen, in tegendeel, zyn zo gelegen, dat men van 't land bekwamelyk binnen dezelven komen kan, en dan is de Vogelvangst, in derzelver klooven, zeer gemaklyk. Men vindt wederom klippen onder het land, die wel honderd vademen boven 't water uitſteken; waarop en binnen te komen zo gevaarlyk is als in de bergen. Zy helpen malkander op dezelven, en maken 'er boven aan een ſterk touw vast, 't welk zy den geheelen Zomer laten blyven, om in de holte van de klip te konnen komen, t'allen tyde als het hun behaagt.

Hier na wordt, in dit zelfde eerſte *Hoofdſtuk* geſproken van het geſchil, onder de Schryvers der Natuurlyke Historie, of ſommige Vogelen, die in de Lente, uit andere Landen, met geheele zwermen, tot ons overkomen, in den Herfst of tegen den Winter, wederom naar elders verhuizen; gelyk van de Oyevaars, Zwaaluwen en Leewrikken, in 't algemeen, geloofd wordt. Dat zulks wezenlyk geſchiede wordt geſteld, tegen de zulken die gewild hebben, dat de Zwaluwen en Oyevaars, in de aarde, of in de ſlyk van poelen en moeraſſen kruipen, en hier in den Winter als levenloos, of ſlaapende, doorbrengen, tot dat de warmte van het Voorjaar dezelven wederom in beweging helpe en doe als herleven. Het bewys beſtaat in eenige waarnemingen van het zien vertrekken en wederkomen van ſommige Vogelen, van Zwaluwen op ſchepen, zeer verre van Land, neergeſtreken. Men kan, echter, van zeer veele Vogelen, die in den Winter, uit ons gezicht raken, tot nog toe niet, met eenige verzekering, zeggen, waar zy zich, gedurende dezen tyd, onthouden. Vervolgens worden nog eenige gemeene eigenſchappen der Vogelen verhandeld, en uitvoerig geſproken van derzelver ſtem, en het vliegen.

In het tweede *Hoofdſtuk* vindt men eene opnoeming van Schryvers over de Vogelen, zo ouden als hedendaagſchen; de Rangſchikking der Vogelen volgens den Heer BRISSON en van LINNÆUS, benevens de Kenmerken van de Rangen en van de Geſlagten, ieder in 't byzonder. En in het IIIde *Hoofdſtuk* gaat de Schryver over tot de beſchryving van de Geſlagten, ſoorten en byzondere Vogelen in en onder dezelven. Onder de Roofvogelen is de *Grypvogel* een van de allermerkwaardigſten, en waar van men, ten allen tyde, zeldzaame dingen heeft verhaald. Deze wordt onder het Geſlagt der *Gieren*, volgens den Heer LINNÆUS, als een van de grootſte en ſterkſten, voor aan geſteld. De Kenmerken der Gieren zyn, naar den gemelden Schryver; de Bek regt, aan de punt omgekromd; de Kop ongepluimd, van voren met een kaale huid; de Tong in twee-en geſpleten. De Grypvogel is een Gier met een vleeſchig uitwas boven op 't Hoofd, over deszelfs geheele lengte; de grootſte van dit Geſlagt. De fabelagtige vertellingen overgeſlagen zynde, is men thans, zegt de Schryver, van de beſtaanlykheid dezer Vogelen verzekerd. „ Men ziet 'er, zegt „ LA CONDAMINE, aan de rivier der Amazonen, die, zo men „ wil, van de Indiaanen gevangen worden, door middel van „ het beeld van een kind, gemaakt van zeer taaye leem of „ kley, waar in zy, terwyl zy 'er mede tragten wegtevliegen, „ met de klaauwen vast raken. LABAT gewaagt van zulk een

„ Vo-

„ Vogel, wiens wieken, uitgeſpreid zynde, met de enden agtien voeten van elkander kwamen. FREZIER zegt, dat hy in „ den jaare 1711, een Condor [Grypvogel] gedood hadt, naby Santiano, de hoofdſtad van Chili, hebbende negen voeten „ vlugts, en op't hoofd een bruine Kam, die niet was ingeſneden. Deze Vogelen, voegt hy 'er by, zyn, doorgaans groot „ en ſterk genoeg, om een Lam te kunnen wegvoeren". Volgens Pater FEUILLÉE wordt zulk een Vogel, in de Valey van Ylo, in het ryk van Peru, geſchoten, op de volgende wyze beſchreven. „De Wieken, ten naauwkeurigſte gemeeten, hadden, van het eene end tot het ander, eene uitgeſtrektheid van „ elf voeten en vier duimen; en de groote Slagpennen, die „ glimmend zwart waren, hadden de langte van twee voeten en „ twee duimen. De dikte van den Bek was met de grootte van „ het lichaam evenredig: de langte drie duimen en zeven liniën; het bovenſte deel was ſcherp, haakig, krom en wit aan „ 't end, voor 't overige zwart. Een korte wolligheid, donkergraauw van kleur, bedekte den geheelen Kop. De oogen waren zwart, en met een bruinrooden kring. Voorts was zyn „ geheele plumagie helder bruin; zelfs het onderſte van den „ buik, en de Vederen die de Dyën tot aan de knieijen bedekten. De langte der Dyen was ruim tien, die van de Schenkelen iet meer dan vyf duimen. De Voet was ſamengeſteld uit „ drie klaauwen van voren en eene van achteren, zynde deze laatſte anderhalve duim lang, en beſtaande uit een enkel gewrigt, uitlopende in een zwarten nagel. De middenſte der voorklaauwen of vingeren hadt de langte van vyf duimen en twee derde duims, beſtaande uit drie gewrigten, en „ met een nagel van ruim anderhalve duim lang, die insgelyks zwart was, gewapend. De andere twee voorvingeren waren „ drie duimen lang: de binnenſte hadt twee, de buitenſte vier „ gewrigten of geledingen. De ſchenkels en vingeren waren bedekt met zwarte ſchubben. Deze dieren zegt FEUILLEE, houden doorgaans huis op de bergen, alwaar zy genoegzaam voedzel vinden, komende niet aan den oever, dan in het regen-Saizoen, 't welk de Winter is in die Gewesten: want dan zyn „ deze bergen ten eenemaal met ſneeuw bedekt, en overzulks „ doet de koude hen van daar verhuizen. Men zou zulks, onder de verzengde Luchtſtreek naauwlyks verwagt hebben. Zy „ vinden ondertuſſchen, aan den oever der Zee, maar weinig „ voedzel, uitgenomen, wanneer door een ſtormwind 'er eenige groote viſſchen opgeſmeeten worden. Dit doet hen daar „ niet lang blyven: zy komen 'er gemeenlyk tegen den avond „ en keeren 's morgens weder te rug". Men heeft te minder

reden om aan de beſchryving van dezen Vogel te twyfelen, indien het waar is, dat in Europa Gieren van dergelyke grootte of ſterkte zyn. Immers geloofwaardige Schryvers verhaalen, zegt onze Auteur; dat in de Alpiſche bergen van Switſerland Roofvogelen gevonden worden, die dikwyls geiten en lammeren, ja ſomtyds jonge kinderen weghalen tot hunne prooi. Weinige jaaren geleden werdt, by het Thuner-Meir, in 't Bernſche Gebied, een Gier gedood, die een kind van drie jaaren wilde opneemen, en welks vleugels, eene uitgeſtrektheid hadden van veertien voeten. Dit zou derhalve, de breedte der Vlerken van den Amerikaanſchen Condor overtreffen. En wat zal men zeggen van den zeldzaam grooten vogel, die in het laatſte des jaars 1749, door de boeren geſchoten werdt in Dauphiné, in wiens ingewanden men vyf-en-dertig ponden viſch vondt, zynde den 22 *December* aan den Koning van Frankryk vertoond.

Wy kunnen van dit Werk niet dan hier en daar iet voor onze Lezers uitkippen, om te doen zien, wat men in het zelve al zal ontmoeten; want om een begrip te hebben van de Geſlagten en Soorten der Vogelen en derzelver Kenmerken, moet men het geheel zelf lezen. Wy zullen nog iets melden aangaande de *Pappegaaijen*, om derzelver ſchoonheid en leerzaamheid in 't ſpreeken, ook by onze Vaderlanders, doorgaans, geliefkoosd. Deze vogelen vindt men van allerlei ſoort, byna in alle de Waereldsdeelen, buiten Europa. In eenigen zyn zy, echter, meer dan in anderen, en ſommigen onthouden zich menigvuldig op de Specery-Eilanden van Oostindië, alwaar men de hoog en ſierlyk gekleurde Lorys ontmoet. Doch de gewoone Pappegaaijen zyn overvloedigst in Zuid-Amerika, en op de Westindiſche Eilanden. In Ethiopie, en in 't land der Negeren aan de kust van Guinée, worden ze dikwyls als een plaag aangemerkt, doordien zy zo veel ſchaade doen aan het Koorn, inzonderheid aan de ſoort welke Turkſche Tarwe genoemd wordt. Hierom worden zy dikwyls, zo aldaar, als in Amerika, geſchooten; en de Inlanders eeten hun vleesch, dat echter dikwyls niet al te lekker is. Men wil, dat de Pappegaaijen twee eijeren leggen, die beurtlings van het Mannetje en Wyfje gebroed worden. By ſommigen hebben zy omtrent de grootte van Duiven-eijeren, en zyn even als die der Patryzen, met verſcheiden ſtippen getekend en gevlakt. Zy maken hunne nesten in gaaten welken zy in de boomen vinden, of 'er in uithollen met hunne bekken, en leggen daar de eijeren op eenige pluimen neer. Anderen zeggen, dat de Pappegaaijen hunne nesten maken in zulke gaten, daar een ander vogel te voren in genesteld heeft. Dit is niet geheel onwaarſchynlyk, wanneer men de behendigheid en list

list in aanmerking neemt, waar mede deze vogelen zyn begaafd. Wonderen welken men van de vernuftigheid dezer dieren verhaalt, gaande geloof baarheid niet zelden te boven. Een Pappegaay van HENRIK den VIII. Koning van Engeland, in de Theems gevallen zynde, zou om hulp geſchreeuwd, en hier voor twintig ponden Sterlings beloofd hebben; uit het water gehaald zynde, belaſtte hy, dat men tien ſtuivers, aan den genen die hem geborgen hadt, zou tellen. Een gelyke historie als men onder ons vertelt, dat een Pappegaay, uit een zelfde ongeval gered, als over het bergloon, tuſſchen den Eigenaar van den vogel, en den genen die hem geborgen hadt, verſchil viel, zeide: geef den gek een oortje en laat hem lopen.

Van den *Paradys-Vogel* ſprekende, zegt de Schryver: Men plagt 'er ook den naam van *Apus* aan te geven, dat is *Apous*, of zonder Pooten, die de Ouden zich verbeeldden, dat 'er aan ontbraken, om dat menze gedroogd, altyd zonder denzelven kreeg. Deze Vogels, vervolgt hy, leven troepswyze, en zyn, ten opzicht van hunne kleur, uitermaate fraay, terwyl hunne geſtalte niet minder aardig is als zeldzaam. In 't vliegen vertoonen zy zich van grootte als een Duif, terwyl echter het lyf niet grooter is dan van een Spreeuw. De langte is, van 't end des beks tot aan het uiterſte van den Staart, twaalf en een halve duim, waar van de ſtaart iet meer dan de helft uitmaakt, en de wieken bereiken op vyftien liniën na het end van denzelven. Doch, behalven dezen ſtaart, geven de zyden een groot deel lange vederen uit, waar van de grootſten meer dan anderhalve voet lang zyn, en derzelver baardjes zyn altemaal van elkander afgeſcheiden. De kleur der bovenſten is uit wit en bruin paars gemengeld, der overigen geelachtig wit; doch ſommigen der buitenſten en kortſten hebben een heerlyke goudkleur, anderen zyn zeer glanzig purper-kastanje-bruin. Uit de Stuit boven den wortel van den ſtaart, ſchieten nog twee pennen, ongevaar twee voeten en negen duimen lang, die niet dan aan 't begin en het end gebaard zyn: voorts is de ſchaft geheel kaal; hoewel men 'er, by oplettende beſchouwing, als de wortels van afgeſneden baardjes aan gewaarwordt. Deze ſchaft is zeer dun, zwartagtig van kleur, wordende allengs donkerer naar het end; alwaar hy, ter lengte van drie of vier duimen, bekleed is met fluweel-zwarte baardjes, welken een weerſchyn hebben van groen, als een Enden-hals. Een dergelyke weerſchyn ſpeelt in andere kleuren van dezen Vogel, en geeft hem een wonderbaare ſchoonheid. De Kop, welke klein is naar 't lichaam, is bekleed met korte ſtyve hairtjes, boven op bleek goud-geel, aan de keel groen, met een glans van goud, aan den

bek

bek zwart. Voorts is de kleur, over het geheele lyf, roodachtig kastanje-bruin, van boven bleeker, donkerer aan de borst en onderbuik, doch tusſchen beiden witachtig. Van dergelyke kleur zyn ook de Wieken van dezen Vogel en de ſtaart; de Pooten en Klaauwen bruin. Het Wyfje verſchilt van het Mannetje, dat de baardjes, aan 't end der twee lange pennen, niet kwa tagtig en veel korter zyn.

In het Geſlagt der *Specbten*, wordt by gelegenheid van de groene pecht, als de gemeenſte aangemerkt; datze een eigenſchap hebben van met den bek op de boomen te kloppen welken zy bekruipen, ten einde daarin te kunnen neſtelen. In dit geval zyn de gaten zo rond ofze met een paſſer getrokken waren. Sommigen, echter, twyfelen hier aan en meenen, dat hy veel eer zulks doe tot zyn onderhoud; te meer, wyl men dikwyls, in zodanige gaten, in plaats van pechten, jonge spreeuwen, of zelfs Vledermuizen, gevonden heeft. 't Is zeeker, dat het kruipen langs en rondom de boomen den pechten eigen is; waar toe zy, van de Natuur, met ſcherpe kromme nagelen voorzien zyn, ruſtende, bovendien, op de tippen van hunne ſtaartpennen, welken deswegen, altyd zyn afgeſleeten. Onder dit kruipen om de boomſtammen en takken, kloppen zy gedurig met den bek daarop; 't welk ſchynt te dienen om de Inſekten, die onder de bast verholen zitten in beweging te helpen, en ze dan vervolgens, 't zy uit ſcheuren, of gemaakte openingen, met hunne aan 't end ſcherpe en haakige tong 'er uit te haalen. Veelerleie Inſekten, immers, doch in onderheid Rupſen of Houtwormen, zyn, in 't algemeen, hun voedzel. De groene Specht komt, meer dan de anderen, op den grond, om te aazen op Mieren.

Dit oordeelen wy genoeg om onze Lezers, ook van dit Stuk, gelyk van de voorgaanden van dit Werk, een genoeglyke ſchets te geeven.

Verzameling van Hekelſchriften uit het Hoogduitſch van den Heere G. W. RABENER. *Eerſte Deel Te Amſterdam by* Pieter Meyer MDCCLXIII. *in groot octavo* 355 *bladzyden.*

MEn vindt in dit eerſte Deel deezer Verzamelingen, naa eene voorafgaande Verhandeling over *het misbruik van 't hekelſchrift*, de volgende ſtukken: *Lofſchrift op een ſchoothondje; Doodenlyſt van Nicolaas Klim; Lofſchrift ter eere van kwaade mannen; Treurrede eens weduwnaars, by den dood zyner vrouwe uitgeſproken, in het genootſchap der geplaagde mannen;* nevens een *bericht van dat genootſchap; Proeve van een Duitſch Woordenboek, en Byvoegzel tot dezelve; Brief over de geoorlofdheid van het hekelſchrift; Droom van*

de

de bezigheden der van het ligchaam geſcheiden zielen; gedachten over de onderwyzing der jeugd; Brief over het verſtandig leeren der taalen en weetenſchappen op laage ſchoolen; Uittrekſel uit de kronyk van het dorpje Querlequitsch, aan de rivier de Elve gelegen. Heimelyk naricht wegens den laatſten wil van Dr. Jonathan Swift, en *Bericht wegens een ſleutel tot dit codicil; Levensloop van een' martelaar der waarheid*, en eindelyk, *Irus; een vertelſel in den trant van Luciaan.*

De geestige *Rabener* betoont in deeze Hekelſchriften doorgaande eene levendige verbeeldingskragt, een juist oordeel, eene gegronde kennis van 't menschlyke hart, en eene ernſtige zugt voor de Deugd te bezitten: hy ſchetst gemeenlyk zyne characters zeer eigenaartig, op eene zo gevallige en leerzaame wyze, dat dit zyn Werk zekerlyk vermaak en ſtigting moete geeven aan allen die 't met eenig oordeel leezen. Wy zullen, ten gevalle onzer Leezeren, eenige characters uit twee der genoemde Stukken overneemen.

In den Doodenlyst van *Nicolaas Klim*, behelzende eene optekening van verſcheidene perſoonen, die, geduurende zyne waarneeming van het kostersampt, in Bergen zyn geſtorven, vindt men onder andere merkwaardige perſoonen, de volgende gemeld.

„ *Suante Stuve.* Deeze bekleedde geduurende twintig jaaren „ het ſtadsſchout-ämpt; maar zyn vrouw had de daadelyke uit„ voering daar van: zy beſliste ook alle verſchillen, en de par„ tyen moesten in haar keuken tegen elkanderen pleiten. Wie „ daar zelf niet verſcheen verloor zyn zaak: maar wie het best „ wildbraad bezorgde had het grootſte recht. Wanneer de zaa„ ken geheel twyfelachtig ſchoenen te zyn, moesten de partyen „ looten; hy, die de meeste oogen wierp, won het proces. „ De Secretaris was des Schouts ſchoonzoon, en had by hem „ de vrye tafel.

„ *Hans Erichſon*; een vlytig man. Hy was onvermoeid in 't „ verzamelen en leezen van oude boeken, leefde in zyn ſtu„ deerkamer twee en-zeventig jaaren, en wierd na zyn dood niet „ gemist, dewyl hy in zyn leeven de waereld het minſte nut niet „ had toegebragt. Men heeft onder zyne papieren een werk ge„ vonden, 't welk tot tytel voert: Onwederſpreekelyk bewys dat „ een waare geleerde niet voor andere menſchen; maar alleen „ voor zich zelven is geſchapen.

„ *Jugo Alricus*; een bekwaam Geneesmeester. Wie onder zy„ ne handen ſtierf, ſtierf naar de regels. Hy kon uit het urinaal „ beter waarzeggen dan een heiden uit de hand. Wanneer hy ie„ mand de pols voelde, was 't een zeker teeken van een' nade„ renden dood. Hy was huisärts van alle de geenen die met ou„ de gierige weduwen getrouwd waaren, of zulke vrouwen had„ den in welken het leeven verroest ſcheen; en hy nam zyn ampt „ als een rechtſchapen man waar. Alle zyne lyders genas hy vol„ gens de Griekſche manier. Naar myne rekening, zyn binnen

„ drie

„ drie jaaren meer dan vier-honderd menſchen door Hippocrates
„ geſtorven. Men kan ligt denken dat de geestelykheid, ik de
„ Koster, en andere doodgravers deezen vlytigen man veel had-
„ den te danken.

„ *Stine Frogerta*, een vroome vrouw. Zy had dikwyls aan-
„ dachtige verrukkingen, welken de kinderen deezer waereld aan
„ haar bedorvene mild en ongezond bloed wilden toeſchryven.
„ Wanneer zy bad, bad zy met handen en voeten, en men kon
„ de werking van haar geloovig hart aan alle haare leden beſpeu-
„ ren, gelyk zy zich ook over de onboetvaardigheid der ver-
„ ſtokte waereld zodanig bedroefde, dat zy daar van roode oo-
„ gen en een' krommen hals had bekomen. De duisterſte be-
„ woordingen, en zulke zeggingen, die iets verwards in zich
„ bevatten, waren haare uitgezochtſte troostzuchten. Zy hield
„ dat geene, 't welk het gezond vernuft niet kan verſtaan, voor
„ de taal van de geest. De liefde jegens den evennaasten re-
„ kende zy maar onder de ceremonieele wet te behooren; noch-
„ tans deed zy de armen in 't Urſelinen klooster veel goed, de-
„ wyl zulks altoos van den predikſtoel wierd afgekondigd, en de
„ christelyke weldoeners, voor 't oog der geheele gemeente be-
„ dankt wierden. Haar man moest zeer veel by haar uitſtaan,
„ want zy keef zelfs terwyl zy bad, en 't is meer dan eens ge-
„ beurd, dat zy, midden in haare aandacht, hem een bos ſleu-
„ tels naar 't hoofd ſineet. Haar eerzucht was onverzaadelyk:
„ wanneer zy zelfs by de Godsdienſtoefening op de knien viel,
„ moest zulks volgens haaren rang geſchieden. Zy had de gaaf
„ van waarzeggen en gezichten te zien. 't Geſchrei van een kraai
„ was haar zo verſtaanbaar, dat ze altoos wist wie daar van zou
„ ſterven. Zo 'er een hond onder haar venſter huilde, wierd zy
„ daar door meer ontroerd dan wanneer onze kappellaan een
„ boetvermaaning deed. Wanneer zy een ſtar zag verſchieten,
„ trof haar dit in de ziel; en toen zy eens van vuile eijeren
„ droomde, ſchrikte zy dermaaten daar van, dat zy haar *testa-*
„ *ment* maakte en zich tot den aftocht bereidde. In deeze ver-
„ beelding verſterkte haar man haar op alle mogelyke wyzen,
„ en hy was daar in zo gelukkig dat zy eenige weeken daarna o-
„ verleed".

Zy, die vermaak ſcheppen in 't leezen van dergelyke charakte-
ren, zullen ongetwyfeld genoegen neemen in de volgende be-
ſchryving van de aandoeningen der ziele, die men natuurlyk zou
verwagten in eenen woekeraar, wanneer hy naa zynen dood za-
ge, hoe blyhartig men zyne met angst beſpaarde goederen ver-
ſpilt. —— De geestige *Rabener* geeft ons hier van een afbeeld-
ſel in zynen *Droom van de bezigheden der van het ligchaam geſcbei-
den zielen*, welke tot eene grondſtelling heeft, „ dat de zielen
„ na de ſcheiding van haare ligchaamen meest bezig zyn met de
„ dingen, waarin zy, geduurende haar leeven, het grootſte ver-
„ maak gevonden hebben". Volgens dit denkbeeld maalt hy et-

lyke

lyke charafters van zielen, die hem in den droom, wanneer zyne ziel, van 't lichaam geſcheiden zynde, met dezelven verkeerde, voorgekomen zyn. Onder anderen ontmoette hem eene ziel die zeer angſtvallig bezig was: „ naderende, *zegt hy*, merkte ik dat zy „ zeer uitgehongerd ſcheen. Zy waarde rondom een prachtige „ vergulde koets, die voor het huis van eenen koopman ſtil ſtond „ wiens naam my wel bekend was, maar veelen in onze ſtad nog „ bekender, dewyl zy met hun verſchot zyn' zwier en pracht on„ derhouden moeten. In den beginne was ik twyfelachtig we„ gens 't geen deeze onrustige ziel beoogde; en de verſcheurde „ en gelapte kleeding had my byna doen vermoeden, dat zy een „ van die zielen was, welken in hun leeven een dubbeld beroep „ hebben, van of reizigers om een gift aan te ſpreeken of hen „ die met geweld af te perſſen. Doch ik bemerkte wel haast my„ ne dwaaling, en digt by haar zynde, zag ik dat zy de huis„ houdelyke ziel van den vader des jongen koopmans was. Ik „ herinnerde my terſtond den man in zyn leeven gekend te heb„ ben. Hy was een der rykſten van zyne Stad, en alleen daar„ om bekend, dewyl hy met zorglyke handen zyne eigene kous„ ſen ſtopte, zyne ſchoenen lapte, en boven alle zyne mede„ burgers uitmuntte in de konst van honger te lyden. Nooit had „ hy voorſpeld dat zyne verregaande woeker en voorbeeldige „ zuinigheid zynen zoon gelegenheid zou gegeeven hebben, om „ met een vrolyk gelaat en gulle handen te verſpillen, 't geen „ hy met duizend zorgen en bekommeringen van tyd tot tyd by „ één gegaard had. Dit was de geduurige kwelling, die deeze „ ziel reeds ſedert haar afſterven gepynigd had. Ieder dag gaf „ den zoon nieuwe gelegenheid tot verkwisting, en derhalven „ bragt ook ieder dag nieuwe kwelling voor deeze ziel voort.

„ Juist op dien tyd had de koopman een koets aangelegd, die „ hem even zoo veel kostte, als zyn vader eertyds, met voor„ zichtig zyne handtekening op eenen geaccepteerden wisſelbrief „ te ontkennen, tot voordeel van zyne erfgenaamen verdiend „ had. Kon 'er voor deeze ziel wel iets ſmertelyker dan dit be„ dacht worden? Meer dan eens trachtte zy den koetſier van „ den bok te werpen, maar te vergeefsch. Deeze was te lig„ chaamelyk, en de ziel te geeſtelyk. Zy greep de paarden in „ den teugel, welken daarop brieschten; maar meer kon zy niet „ uitvoeren.

„ Zy verliet dan deeze ongelukzalige koets onder duizend ver„ vloekingen, en vervoegde zich in het vertrek van den zoon. „ Door nieuwsgierigheid gedreeven, volgde ik haar na, en zag „ ongelooflyke dingen. Kon zich wel iets doodelyker aan haar „ vertoonen, dan zo veel kostelyk porcelein, de overvloedige „ voorraad van zo veele verſcheiden glazen, en de glans van ee„ nige ſpiegels, 't welk alles, helaas! een dood kapitaal van ee„ nige honderd guldens uitmaakte? Driemaal ſtampte zy op het „ zondige tapyt. Vyf en tagtig guldens! riep zy al zuchtende-

„ Het

„ Het verguld behangſel veroorzaakte haar nieuwe pyniging.
„ Zy ſchoot op het goud toe, doende alle moeite om het zelve
„ af te krabben, maar ook vruchteloos. Honderd voorwerpen
„ ontdekte zy; maar ook tevens honderd folteringen. Eindelyk
„ vond zy het kasboek. Hier door ſcheen zy eenige verligting
„ te krygen. Zy zoeht daarin, en wierd gerust; doch deeze rust
„ was van korten duur. Want op het zelfde oogenblik verſcheen
„ haar zoon in het vertrek, houdende een bul van pergament
„ in zyne handen, waarop ik het woord *van* onderſcheiden kon.
„ Hy ging naar de geldkist, zekerlyk met oogmerk om zyne ade-
„ lyke verdienſten te doen gelden. Welk een doodelyk gezicht
„ voor deeze ziel, zelfs het kasboek verliet zy, loopende met
„ haast naar de geldkist. Zy ſprong daarop, en deed de uiterſte
„ tegenweer, om te beletten dat deeze niet geopend wierd. Zy
„ trachtte het verderfiyk pergament machtig te worden; maar
„ alles te vergeefsch! De koopman ſloot, met zeer veel genoe-
„ gen, zyn kist open, en na eenige zakken met geld, die ten
„ minſten voor zestien adelyke voorouders konden doorgaan,
„ daar uit genomen te hebben, verliet hy zegepraalende dit
„ vertrek. Nimmer zal ik de wanhoop vergeeten, die deeze
„ ziel toen betoonde. Zy bleef troostloos op de kist liggen, en
„ omhelsde die, roepende eindelyk met eene kermende ſtemme
„ verſcheide maalen: ô Levi! ô Marx! deeze groote benaauwd-
„ heid geriefde my de ziel, en ik beſloot terſtond haar te gaan
„ troosten. Ik wilde van de reden van haaren beklaaglyken
„ ſtaat nader onderricht zyn. Derhalven nam ik haar vrien-
„ delyk by de hand, en zeide: Ey lieve! geef my toch —— „ Wat!
„„ geeven? riep zy, ik ben zelf een arm ongelukkig man! God
„„ helpe u! zulk een lobbes, als gy zyt, kan werken: of geef
„„ u anders aan by de diaconie"! dit antwoord verdroot my;
„ ik verliet haar.

Aanhangſel behoorende tot de zeldzaame levensgevallen van J. C. Wyerman, *op de Voorpoorte van den Hove van Holland in 's Gravenhage overleeden. Door den Schryver van zyne Historie. In 's Gravenhaage, by* Pieter van Os MDCCLXIII. *in octavo*, 127 *bladzyd.*

Dit Aanhangſel is van dezelfde waarde als de voorafgaande beſchryving der *Leevensgevallen van J. C. Wyerman*, beſtaande meerendeels uit eene verzameling van ſnelteryen en guiteſtukken die hier aan *Wyerman* toegeſchreeven worden; ook heeft 'er de Schryver nog zes korte Brieven of Vertoogen over *de Vrybeid*, *de Vrindſchap*, *de Liefde*, *het Huwelyk*, *de Lotery en het Character der Schryvers* bygevoegd, die hy aan *Wyerman* toeeigent. En om dit Stukje nog wat te vergrooten heeft hy vooraf laaten gaan de voornaamſte gevallen der Moeder van *Wyerman*, en tusſchen beide ingelascht een berigt van eenige ſchelmſtukken van den beſaamden *Jan Rogier*.

LETTER-OEFENINGEN.

De opmerkende Christen, bezig in het beschouwen der byzondere deugden van een Godsdienstig Mensch, in de betrekking tot zich zelven, tot God, tot Jesus Christus en tot zyne Medemenschen. Door den Eerwaarden Heer JOHN MASON. *Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* J. Burgvliet. 1763. *Behalven het Voorberigt enz.* 619 *bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaarde *Mason*, hier te Lande reeds eenigermaate bekend, door de Nederduitsche Vertaaling zyner weluitgewerkte *Verhandeling over de Zelfskennis*, (*) betoont zich in dit Werkje, niet minder dan in 't gemelde, een yverig Voorstander van oprechte Deugd. In 't bezef der nadeelige gevolgen voor den Christelyken Godsdienst, die voortspruiten uit de verdeeldheid der Christenen, betuigt hy altyd gedagt te hebben, dat „ de beste weg om den Yver der „ Christenen voor de byzondere Gezindheden, waar onder „ zy behooren, te maatigen, bestaat in denzelven elders „ heen te leiden; en hunnen aandagt te brengen op het be„ kende Gewigt van die onbetwiste Grondstellingen, zon„ der welker invloed op zyn Gedrag niemand een waar Chris„ ten kan zyn, en alle gezond Verstand en Regtzinnigheid „ niets ter waereld willen zeggen". Deeze overweeging heeft hem doen besluiten het zyne ten dien einde, toe te brengen, door in dit geschrift de vereischte Gemoedsgesteldheid en 't Gedrag van een waar Christen af te schetsen; in hoop dat het zal konnen strekken, om aandagtige en onbevooroordeelde Leezers te doen zien; „ dat hy, in wiens hart „ die verscheidene Deugden by aanhoudendheid plaats heb„ ben, voor altoos gelukkig moet zyn; en dat de Godsdienst, „ welke die heilige en verhevene Grondstellingen zo sterk „ aandringt, van GOD moet koomen.

Ter bereikinge van dit oogmerk ontvouwt hy hier in eenige agtervolgende vertoogen, de verscheidene deelen der Christelyke Gemoedsgesteldheid; indiervoege dat zyn Werkje een beknopt t'zaamenstel der Christelyke Zedeleere zy. Het vangt aan met eenige Vertoogen over de *Menschlyke* Deug-

(*) Zie het Berigt deswegens in onze *Letter-Oef.* I D. bl. 764.

Deugden, of de pligten, die wy aan ons zelven verſchuldigd zyn; de *Nedrigheid*, *Vergenoegzaamheid*, *Lydzaamheid*, *Voorzigtigheid*, *Kloekmoedigheid* en de *Beſtiering van zig zelven*. Het gaat van daar over tot die Deugden, welken een onmiddelyk verband met GOD, als haar Voorwerp, hebben; de *Kennis*, *Lieſde* en *Vreeze* GODS, *het Vertrouwen op* GOD, *het Leeven naar den Wil van* GOD, *en de Gemeenſchap met* GOD. Hier aan volgen in dit geſchrift, de verpligtingen, die wy als waare Christenen aan JESUS CHRISTUS, den Zoon van GOD in 't byzonder verſchuldigd zyn; *het Geloof in Christus*, *de Liefde tot hem*, *de Gehoorzaamheid aan zyne Geboden*, *onze pligt om van hem te leeren*, *de navolging van Christus*, en *de verpligtingen, die wy hem als onzen Voorſpraak verſchuldigd zyn*. Hier by komen dan nog de Deugden, die wy omtrent onze medechristenen hebben te oefenen; *de Liefde*, *Bermhartigheid*, *Regtvaardigheid*, *Weldaadigheid*, *Waarheid* en 't *vergeeven van Verongelykingen*. Onze Autheur dus de voornaamſte pligten van een Christen in deszelfs hoofdbetrekkingen beſchouwd hebbende, hegt hier aan nog twee vertoogen over *den regtmaatigen en welbeſtierden Yver in 't ſtuk van Godsdienſt*, als welke ter geregelde betragting van alle de voorgemelde pligten hoognoodig is: waar op hy ten aandrang van alles nog een Vertoog doet volgen, over *de Volſtrekte Noodzaakelykheid der Daadelyke beleevinge van den Christelyken Godsdienst*; en eindelyk dit zyn Werk beſluit met een *Gebed tot* GOD, om deszelfs genade, ter verkryginge, behoudinge en vermeerderinge der vereischte Christelyke Gemoedsgeſteldheid.

Men vindt in alle deeze Vertoogen geen dorre zedekundige behandelingen, maar leevendige afſchetſingen van onzen pligt, die bekwaam zyn om een Leezer, wiens gemoed niet geheel verbasterd is, zodanig een gedrag gansch beminnelyk te maaken; ze verleenen ons, naar 't geleide van Gods Woord, en eene door de Christelyke Openbaaring verlichte Rede, doorgaande een geregeld denkbeeld van die deugden welken onze Heiland eischt in de geenen die in hem gelooven; en onze Schryver ſtelt de dringreden ter verpligtinge gemeenlyk in den ſterkſten nadruk voor; des men met rede moge verwagten, dat een ieder, dit Werkje met oplettendheid leezende, naar 't oogmerk van den Autheur, „ het ligte kaf van diepzinnige of beuzelagtige ſpitsvindigheden in de Godgeleerdheid, waarmede ſommigen „ zo veel op hebben, wel haast zal leeren veragten, en in „ Afhangkelykheid van de godlyke Genade, al zynen vlyt „ en poogingen zal aanwenden, om die heilige gemoedsnei-

„ gin-

„ gingen, welken ons ganſche geluk, zo wel in deeze, als „ in de toekoomende waereld uitmaaken, in zig zelven aan „ te kweeken. —— Tot een voorbeeld zyner maniere van behandelinge ſtrekke in deezen de volgende korte opgaave van den inhoud zyner twee Vertoogen over *den Godsdienſtigen Yver;* waar uit wy, tot een byzonder ſtaal van 's mans ſchryfwyze, *de kenmerken van den waaren en valſchen Yver in 't Godsdienſtige* zullen overneemen.

In 't eerſte dier Vertoogen toont ons de Eerwaarde MASON, naa eene voorafgaande beſchryving van den *Yver* in 't algemeen, en den *Godsdienſtigen Yver* in 't byzonder, aan welke kenmerken de *waare* en *valſche Godsdienſtige Yver*, die zomtyds te jammerlyk door elkander verward worden, te onderſcheiden zyn; en hoe men zich te gedraagen heeft, omtrent de geenen, die door een *valſchen Yver* gedreeven worden: waar op hy dit Vertoog beſluit met eenige leerzaame aanmerkingen, die daar toe betrekkelyk zyn. Hier op gaat hy in 't volgende Vertoog over, om aan te wyzen, het Voordeel en de Aangelegenheid van een *verſtandigen en welbeſtierden Yver* in den Godsdienst; daar aan hegt hy eene ſchets van de Gemoedsgeſteldheid, welke lynregt tegen deezen *Godsdienſtigen Yver* overſtaat, naamelyk de *Laauwheid*; en doet vervolgens zien, hoe deeze van de *Gemaatigdheid*, onder welker naam en gedaante zy dikwils verſchynt, verſchilt in oorzaaken, aart en uitwerkſelen: beſluitende eindelyk dit alles met eenige dringreden, ter aanſpooringe tot een *regt Godsdienſtigen Yver*, en ter geneezinge deezer gevaarlyke kwaale van *Laauwheid.* —— Men kan uit dit algemeene beloop eenigermaate afneemen, dat onze Autheur dit gewigtige onderwerp opzetlyk onderſcheiden en in eene geleidelyke orde verhandeld; men oordeele hier van verder uit de byzondere beſchouwing van dat gedeelte, waar in zyn Eerwaarden ons den *waaren* en den *valſchen Yver* in deszelfs *onderſcheidende kenmerken* voorſtelt.

„ Dat gene, *zegt hy*, welk eigentlyk den naam draagt van „ Godsdienſtigen Yver, is die Vuurigheid van Geest, met „ welke iemand zekere byzondere Leerſtukken en Plegtig„ heden van eenen Godsdienst verdeedigt en voortplant: „ en al het gene daar tegen ſtrydig is, wederſtaat. Dee„ ze Yver nu is waar of valsch, agtervolgens de Natuur, van „ deszelfs voorwerp, of de omſtandigheden die denzelven „ verzellen.

„ Een waare en valſche Yver kan men kennen aan de

„ voorwerpen, op welken zy zig elk in 't byzonder bepaa
„ len. By voorbeeld:

„ 1 Een regt Godsdienſtige Yver bedoeld altyd iet, dat
„ niet alleen geoorloofd, maar ook in zig zelf goed is; en
„ werkt naar maate van het goede, dat hy in dat bedoelde
„ voorwerp ontdekt. Zo dat deeze Yver, in plaats van het
„ oordeel voor te gaan, het zelve volgt; en zig beſtendig-
„ lyk gedraagt naar het geleide van een welbeſtierd Ver-
„ ſtand. Hierom badt de Apostel *Paulus*, dat de Liefde der
„ Christenen te *Filippe nog meer en meer overvloedig mogten*
„ *worden in kennis en oordeel: op dat zy konden beproeven de*
„ *dingen die uitſteekende zyn* (*) als het beste kenteken van
„ hunne opregtheid en toekoomende volharding.

„ Maar een valſche Yver is, in 't tegendeel, dikwils werk-
„ zaam, in 't verdeedigen van dingen, die in zig zelven on-
„ geoorloofd en kwaad zyn: en wordt niet geleid door ver-
„ ſtand, maar door vooroordeel of gewoonte.

„ Men vindt overvloedig veel van deezen verkeerden Y-
„ ver in de Kerk van *Roome*, daar menigvuldige zaaken in
„ zwang gaan en gehandhaafd worden; niet om dat zy regt-
„ maatig zyn, maar regt en goed geagt worden, om dat ze
„ door de Kerk geoefend en verdeedigd worden, ſchoon in
„ haare natuur volſtrekt verkeerd en kwaad zynde, en lyn-
„ regt aanloopende tegen de voorſchriften en den aard der
„ Christelyke Godsdienst. In 't ſtuk der vervolginge, by
„ voorbeeld, is 'er immers geen ding in de waereld zo on-
„ gerymd of ſtrydig met de waare Christelyke Gemoedsge-
„ ſteldheid van Liefde en Zagtmoedigheid, als dat de eene
„ mensch den andere verſtoort, beledigt, onderdrukt, ja
„ geheel bederft, enkel en alleen om dat hy in 't ſtuk van
„ Godsdienst niet met hem van één gevoelen is: en het
„ niet alleen als wettig en geoorloofd, maar zelfs als Gods-
„ dienſtig aanmerkt, dat men de onmenſchelykſte wreedhe-
„ den pleegt aan allen, die de Kerk goedvindt met het
„ brandmerk van *Kettery* te tekenen. Maar het gaat hier
„ mede al dikwyls, gelyk met den Apostel *Paulus* voor zy-
„ ne Bekeering: toen hy in het vuur van zynen *Farizeeuw-*
„ *ſchen* Yver, de Christenen plaagde en vervolgde tot den
„ dood toe, en nogtans *waarlyk by zig zelven meende, dat hy*
„ *tegen den naam van Jezus van Nazareth veele wederpartydi-*
„ *ge dingen moest doen.* (†)

„ 2 De

(*) Fil I. 9, 10. *Engelſche Vertaaling.*
(†) Hand. XXVI. 9, 10, 11.

„ 2 De Voorwerpen van een' waaren Yver zyn klaare aan-
„ genomene Waarheden; in welken geen gevaar is van te
„ feilen, en aan welker gewigt en aangelegenheid meest al-
„ le menfchen hun zegel hangen. Maar de voorwerpen van
„ een valfchen Yver zyn gemeenlyk twyfelagtig of vol van
„ dwaalingen.

„ Somtyds is de valfche Yver zelfs werkzaam tot verdee-
„ diging van de Waarheid: dat is te zeggen, iemand kan
„ zyne driften al te veel onder zyne gevoelens mengen, en
„ hier door kan de Waarheid wel eens verdeedigd worden
„ met eene ontydige en onmaatige driftigheid: terwyl, aan
„ den anderen kant, de Valschheid wel eens met gemaatigd-
„ heid wordt ftaande gehouden en voortgeplant. Doch de
„ flegtfte gevoelens zyn al meest met den driftigften Yver
„ voortgezet. Ongetwyfeld is 'er geen Kerk in de Chriſte-
„ lyke waereld, die meer dwaalingen leert dan de *Roomſche*,
„ en ondertusfchen geen éene die ſterker yvert: en van alle
„ de Leerſtukken dier dwaalende Kerken is 'er geen één on-
„ gerymder, dan dat van de *Transſubſtantiatie*: terwyl 'er
„ nogtans geen één is, dat met zo veel kragt, ja geweld
„ wordt geleerd en ſtaande gehouden. Hoe minder eenig
„ Leerſtuk kan verdeedigd worden door gezonde redenen en
„ goede bewyzen; met des te meerder heftigheid wordt het
„ zelve opgedrongen, om met behulp van de driften, plaats
„ te maaken in het verſtand. Maar een wys man zal zig
„ wel wagten, dat hy zynen Yver te kost legge aan andere
„ dingen, dan die hy, op de eenvoudigſte gronden van de
„ Schriftuure en Reden, bewyzen kan naar waarheid te zyn;
„ en dit zal hy niet doen, dan wanneer hy begrypt, dat het
„ een ſtuk van merkelyke aangelegenheid is, of dat deszelfs
„ verzuim of verkeerde opvatting van gevaarlyke en ver-
„ derflyke gevolgen zoude verzeld gaan.

„ 3 Een regt Godsdienſtige Yver is altyd werkzaam in
„ gewigtige Voorwerpen. Een valfche Yver in 't tegen-
„ deel, legt zig doorgaans toe op zaaken van weinig of geen
„ belang: en dit blyk van een' valfchen Yver is veel gemee-
„ ner, dan de andere twee, te voren door my gemeld. Want
„ als hy eenige zaak verdeedigt, die wezendlyk kwaad of
„ verkeerd is, wordt hy wel haast ontdekt en openbaarlyk
„ ten toon geſteld; inzonderheid in een land van vryheid,
„ daar het ieder een vryſtaat te denken, gelyk men goed-
„ vindt. Een valſche Yver legt zig, hierom, in Protestant-
„ ſche landen, meer op onverſchillige dingen toe; maar op
„ dat deeze hunne Yver dus niet kwaalyk beſteed ſchyne te

„ wezen, vergrooten zy deeze onverſchillige zaaken, in
„ hunne eigene verbeelding, tot een hoogen trap van Aan-
„ belang, en merken dan hunnen Yver voor dezelven aan,
„ niet alleen als geoorloofd, maar zelfs als lofwaardig: noe-
„ mende de omſtandigheden van den Godsdienst, fonda-
„ menteele Leerſtukken; en de bloote aanhangſelen van
„ denzelven aandringende, als of ze zyn waare wezen uit-
„ maakten. Inzonderheid zyn 'er twee of drie gemeene
„ voorwerpen van deezen valſchen Yver, welken dus door
„ denzelven vergroot worden tot ſtukken van veel aangele-
„ genheid en gewigt.

„ Hier toe behooren, *voor eerst*, de Godsdienſtige Ge-
„ bruiken en Plegtigheden, of de uitwendige vertooningen
„ en ſieraaden van den openbaaren Dienst; welken, op zyn
„ best genomen, alleen geſchikt zyn om eenigen eerbied te
„ verwekken, en de welvoeglykheid te bewaaren: maar
„ niet meer een gedeelte zyn van den Godsdienst, dan het
„ gewaad, waar mede iemand gekleed is, een gedeelte van
„ hem zelven uitmaakt. En het onderſcheid van uitwendi-
„ ge Kerkgebaaren kan geen meer verandering in den Gods-
„ dienst maaken, dan iemand door andere kleederen een
„ ander mensch worden kan. Maar derzelver overtolligheid
„ en buitenſpoorige weidsheid konnen zeer veel toebrengen,
„ om, zo wel den Godsdienst als den mensch te belemme-
„ ren en te vermommen.

„ Duistere en verborgene Leerſtukken wyders, of fyne,
„ ſpitsvindige en bovennatuurkundige Beſpiegelingen, zyn
„ de gemeene voorwerpen van een valſchen Yver. Het
„ Lok-aas, door welk de menſchen hier toe verleid wor-
„ den, is een onmaatige begeerte naar diepe Geleerdheid
„ en buitengemeene Weetenſchap; of een al te ſterke zugt
„ om voor veel doorzigtiger geagt te worden in zekere diep-
„ zinnige punten van den Godsdienst, dan andere menſchen
„ die ſlegts gehouden worden voor *kinderen in het verſtand.*
„ Dus baart valſche Weetenſchap gewoonlyk valſchen Yver;
„ die met elkander een valsch Godsdienſtig Character voort-
„ brengen.

„ Daar en boven ziet men dikwyls dat deeze valſche Y-
„ ver zig verzet tegen verſcheidene onverſchillige gewoon-
„ ten en gebruiklykheden; het zy met opzigt op de klee-
„ ding, Levenswyze of zekere byzondere ſpreekmanieren,
„ welke in 't algemeen by brave Christenen, als onzondig
„ en geoorloofd worden aangemerkt. Tegen ſommigen van
„ dezelven nu, zal zulk een Yver met veel meer hevigheid

„ uit-

„ uitvaaren, dan tegen menigvuldige andere gebruiklykhe-
„ den, die ontwyfelbaar zondig zyn. Want een valſche
„ Yver is altyd ongeregeld en onbeſtendig.

„ Maar een wys man ſpaart zyn Yver voor ſtukken van
„ grooter aanbelang. Hy doet zyn best om de dingen te
„ beſchouwen, gelyk ze waarlyk zyn, en niet gelyk ze ſchy-
„ nen of voorkoomen door de valſche middelſtof van drift
„ en vooroordeel. Hy behandelt onverſchillige dingen met
„ onverſchilligheid, en ſtukken van aangelegenheid, als
„ gewigtige zaaken. Eene opregte en hartelyke Liefde tot
„ GOD en de ſtandvastige betragting van Geregtigheid (die
„ hem GODE gelykvormig, en bekwaam maaken, om Hem
„ te genieten) zyn de voornaame en beſtendige Voor-
„ werpen van zynen Yver ten allen tyde: als den eenigen
„ Godsdienst van alle redelyke ſchepſelen; en tot welken
„ het Euangelium, door de tuſchenkoomst van *Jeſus Chris-*
„ *tus*, was geſchikt om het verbasterde Menschdom weder
„ te brengen. Dit is een ſtuk van wezendlyke, eeuwige en
„ onveranderlyke *Goedheid*: en dienvolgens is het altyd goed
„ dat men verſtandiglyk yvere in dit, en alles, wat meer
„ dienſtig is om het zelve te bevorderen.

De geagte *Maſon* dus ver getoond hebbende, hoe groot een onderſcheid 'er plaats heeft tuſchen den waaren en valſchen Yver, uit de beſchouwing van derzelver byzondere voorwerpen; doet ons vervolgens zien, dat dit nog klaarder blykt, „ indien wy daar benevens in aanmerking nee-
„ men, de byzondere *Eigenſchappen*, die zy, elk op zig zelven,
„ bezitten: of de wyze op welke zy gewoonlyk werkzaam
„ zyn". Doch om dit Artykel tegen ons beſtek niet te lang te maaken, zullen wy dit laatſte gedeelte een weinig inkorten.

„ 1. De voornaamſte en kenbaarſte Eigenſchap van eenen
„ valſchen Yver is Berispzugt en onbedagte Vonnisvelling:
„ of eene bekrompene, ſtrenge, en ligt veroordeelende
„ geestgeſteldheid. —— Naar 't gevoelen van menſchen
„ die door dit humeur gedreeven worden, is de weg ten
„ Hemel niet te vinden, ten zy men wandele in haare voet-
„ paden, welken zy zeer naauw en duister gemaakt hebben.
„ Maar een waare Yver laat nog eenige wydte en breedte toe
„ op *den engen weg*, *die ten leven leidt*; ten minſten zo wyd,
„ dat men hand aan hand kan gaan in gelykwydige Pa-
„ den, of die waarſchynlyk dezelfde rigting en ſtrekking
„ hebben: en wordt gemaatigd door die Liefde, welke *alle*
„ *dingen bedekt*, *gelooft*, en het beste van dezelve hoopt.

„ 2. Twee andere gezellinnen van den valſchen Yver zyn „ Geweldenaary en Wreedheid". Ten voorbeelde hier van brengt onze Autheur by het gedrag van *Jehu*, in deszelfs zogenaamden yver voor den HEERE, (*) midsgaders dat van *Saul* omtrent de *Gibeoniten*, (†) en beroept zich op de barbaarſche wreedheid der *Inquiſitie*. „ Een waare Christe- „ lyke Yver is in 't tegendeel, *vervolgt by*, altyd zagtzinnig „ en mededoogende, ſchoon in nog zulken trap werkzaam „ zynde. Toen de Yver der twee Apostelen, die wilden „ dat 'er vuur van den hemel zoude nederdaalen, om de *Sa-* „ *maritaanen* te verteeren, dus ontſtak in deeze heillooze „ vlam, beſtrafte onze Zaligmaaker hen terſtond wel ern- „ ſtiglyk, zeggende; *gy weet niet van hoedanigen geest gy* „ *zyt*. (‡)

„ 3. Eene andere gemeene gezellin van den valſchen Y- „ ver is onkunde, en voornaamlyk onbekendheid aan zig „ zelven". Dit is, gelyk onze Schryver verder aanmerkt, die *blinde yver*, waar van wy een bekend voorbeeld hebben in 't gedrag der Jooden, toen 't Euangelie in de waereld be- gon gepredikt te worden; (§) en in Paulus voor zyne be- keering; (§§) wiens yver op eene gansch andere wyze werkte toen zyn verſtand verlicht geworden was: het welk onzen Autheur doet zeggen. „ Waare Yver derhalve gaat altoos „ verzeld van waare Kennis; en wordt door dezelve gere- „ geld, beſtierd en in toom gehouden.

„ 4. 't Is wederom een ander Kenmerk van eenen valſchen „ Yver, dat zulk een mensch ongemeen ſterk is ingenomen „ met de verſchillende Gevoelens, of byzondere Leerſtuk- „ ken, waar door het Christendom in afzonderlyke gezind- „ heden verdeeld, en door verſcheidene benaamingen on- „ derſcheiden wordt: en eene uitſteekende hoogagting heeft „ voor die mannen, welken zig aan het hoofd van eene by- „ zondere Secte bevinden, en welker naamen door derzel- „ ver navolgers gevoerd worden". Toen deeze drift, zegt de Eerwaarde *Muſon*, in de Corinthiſche Gemeente heersch- te, „ gaf Paulus hun regt uit te kennen, dat zulk een Yver „ zo verre af was van geestelyk-gezindheid, dat dezelve in „ het tegendeel uit eene grove vleeschgezindheid des har- „ ten zynen oorſprong nam. (*) Is het dan, *vervolgt by*, niet

„ zeer

(*) 2 Kon. X. (†) 2 Sam. XXI. 2. (‡) Luc. IX. 55.
(§) Rom. X. 2, 3
(§§) Hand. XXII. 3. Gal. I. 14. Fil. III. 6. Hand. XXVI. 9.
(*) 1 Kor. I. 10—13. III. 3, 4.

„ zeer vreemd, dat deeze partyzugtige en oproerige Yver, „ niet tegenſtaande zulk eene ſcherpe beſtrafling van den A„ poſtel tegen denzelven, nog zo ſterk onder de Christenen „ de overhand heeft? —— Een waare Godsdienſtige Yver „ heeft geen de minſte agting voor partynaamen, of onder„ ſcheidingen van byzondere Gezindheden: maar doet al „ geduurig zyn best, om al verder en verder te vorderen in „ eene waare Christelyke Gemoedsgeſteldtenis en Levens„ wandel: in zo verre de eene beſtaat in Zagtmoedigheid, „ Liefde en Wysheid; en de ander in eene ſteeds aan„ wasſende Kennis aan GOD en onze eigene Zielen.

„ 5. De valſche Yver gaat verder doorgaans verzeld van „ verregaande laatdunkendheid en veragting van andere men„ ſchen". Die verwaandheid des gemoeds, welke naar de aanmerking van onzen Autheur, nu eens de Moeder, dan eens het kroost is van den valſchen Yver, ſtraalde, zegt hy, boven al door in 't bekende trotſche gedrag der Joodſche Leermeesteren; (*) doch „ de waare Yver heeft eene ganſch „ andere Gezellinne: die Nedrigheid naamelyk of Ootmoe„ digheid, waar door *de een den anderen uitneemender agt dan* „ *zig zelven.* (†)

„ 6. Eene andere hoedanigheid, waar aan men den val„ ſchen Yver ſomwylen kan onderſcheiden, is eene onmaa„ tige drift en begeerte om denzelven te kennen te geeven; „ en de Leerſtukken en Gevoelens, die hy zo driftig ſtaan„ de houdt, onder de menſchen te verſpreiden". Dit zag men, zegt onze Schryver, in de valſche Leeraaren in de Christelyke Gemeente van Galatie, (‡) en ziet men nog heden in veelen, *die land en zee omreizen*, in navolging der *Farizeeuwen*, (§) om geloofsgenooten te maaken: doch nadien dit geen juist onderſcheidend kenmerk is, zo laat hy 'er op volgen. „ Al maakt deeze onmaatige drift om byzon„ dere Gevoelens voort te planten, niet altyd een gewisſe „ onderſcheiding tuſſchen perſoonen van eenen valſchen en „ waaren Yver, nogtans geeven de verſchillende manieren „ op welken deeze Yver werkzaam is, wel zekerlyk dat on„ derſcheid te kennen. Een waare Yver tragt het gezag van „ zyne onderwerpen te vestigen op de vaste en zekere gron„ den der Schriftuure en Reden: maar een valſche Yver door „ Geweld en een ontzaglyke houding en voorkoomen; of „ door

(*) Joh. VII. 49. Luc. XVIII. 11. vergel. Jez. LXV. 5.
(†) Fil. II. 3. (‡) Gal. IV. 17, 18. (§) Matth. XXIII. 15.

„ door de zinnen te treffen door uitwendige pragt en praal,
„ en de hartstogten gaande te maaken door een beweeglyke
„ aanſpraak.

„ *Eindelyk* is de valſche Yver altyd te kennen aan zyne
„ koele onverſchilligheid omtrent een regt Christelyke Ge-
„ moedsgeſtalte en waaren Godsdienſtigen Levenswandel;
„ en wel inzonderheid omtrent de Geboden van de tweede
„ Tafel der Wet.

„ 't Is vry algemeen, dat Lieden, die door deeze ſoort
„ van Yver gedreeven worden, grove ongeregeldheden als
„ beuzelingen zullen aanmerken, terwyl zy ſtaan voor din-
„ gen die louter onverſchillig zyn: en zeer ſtreng zyn om-
„ trent zaaken die niets om 't lyf hebben, maar ongemeen
„ toegeevende in ſommige ſtukken van het grootſte gewigt.
„ Hier in te werk gaande gelyk de *Farizeeuwen*, die de *Mug-*
„ *ge uitzeegen*, terwyl zy *den Kemel doorzwolgen:* en ten ui-
„ terſten naaugezet waren in het *vertienen van de Munte, Dil-*
„ *le en het Komyn*, terwyl zy *het zwaarſte der Wet, naamelyk*
„ *het Oordeel, de Bermhartigheid en het Geloove nalieten.* (*)
„ Maar een waare Christelyke Yver draagt de Geboden van
„ de eene Tafel zulk een hooge agting toe als die van de
„ andere, en kan eene zedenlooze of ondeugende Gemoeds-
„ geſteldheid en Levensgedrag, wat voorwendzel 'er ook
„ voor gegeeven worde, in geenen deele inſchikken of toe-
„ laaten; veel minder goedkeuren.

„ Hier mede agt ik de byzondere Kenmerken, aan wel-
„ ke de waare Yver van de valſche kan onderkend en on-
„ derſcheiden worden, genoegzaam te hebben aangewee-
„ zen.

(*) Matth. XXIII. 23, 24.

Beſchryving der Stad Leiden, *uit de echtſte bewyzen opgeſpoord, ſaamengeſteld en beſchreeven door* FRANS VAN MIERIS. *Eerſte Deel. Bevattende de Geestlyke Gebouwen. Te Leiden by de Wed.* Honkoop *en* A. Kallewier, MDCCLXII. *behalven het Voorberigt* 362 *bladzyden in folio.*

DE onvermoeide *van Mieris*, zich van over langen tyd bevlytigd hebbende, om alles by een te verzamelen, wat tot eene volledige beſchryving van *Leyden*, dan tot nog gevonden werd, van dienſt kon zyn, is eindelyk overgegaan,

gaan, om een begin te maaken van zyne byeenverzamelde kundigheden in 't licht te geeven; en biedt by deezen het eerſte Deel zyner Beſchryvinge dier Stad den Liefhebberen aan. Het zelve bepaalt zich, naa eene nauwkeurige opgaave van de ligging, omtrek en buitenkant der Stad, tot eene uitvoerige beſchryving der Geestlyke Gebouwen in dezelve: waarop die der waereldlyke Gebouwen, zo ſpoedig als mogelyk zal zyn, ſtaat te volgen: terwyl de Autheur de melding van de hiſtoriſche gevallen der Stad geſchikt heeft, tot een afzonderlyk deel, dat vervolgens ſtaat uitgegeeven te worden. Deeze wyze van uitgaave, die veelen, als tegen de algemeene gewoonte van 't beſchryven der Steden aanloopende, zeer vreemd moet voorkomen, *vonden*, zegt hy, *de Boekverkoopers oorbaar, als konnende de nieuwsgierigheid der Leezers eerder voldoen, en de afleevering gemakkyker verrigten; te meer om dat al de Plaaten tot de verbeeldingen van de gezigten en voorwerpen van het tweede deel, nog niet vaardig waaren, en meer andere redenen, die hen daar toe bewoogen, onnoodig hier by te voegen.*

Onze oudheidkundige Autheur maakt een aanvang van dit zyn Werk, met eene korte beſchryving van *den ouden loop des Rhyns en geſteldheid des Lands omtrent Leyden;* waar in hy hier en daar merkelyk van den gemeenen weg afwykt; doch nadien hy desaangaande of ſtellig zonder bewyzen ſpreekt, of zich beroept op zodanige bewyzen, die in vroegere twistſchriften over deeze onderwerpen ter toetſe gebragt, en gemeenlyk te ligt bevonden zyn, zullen wy ons voor tegenwoordig daar mede niet breedvoerig ophouden, en ſlegts kortlyk zyne gedagten zo over 't een als 't andere, voordraagen.

De Stad *Leyden* ligt, zegt onze Schryver, in 't midden van *Rhynland*, dat deezen naam ontleent van den Rhynſtroom, die 'er doorloopt, die, uit de Zwitſerſche Alpes voortkomende naa een groot deel van Duitschland doorloopen te hebben, beneden het Biſchoplyke Utrecht in Zee pleeg te vloeijen. Naa een kort berigt over de onlusten, oudtyds ontſtaan over 't al of niet ſtuiten van den Rhyn, beſchryft hy ons den ouden loop dier Riviere, beneden Utrecht, na Zee in deezervoege. „ De Rhyn heeft zich van „ zyn overvloedig Water, myns oordeels, nooit by Kat„ wyk ontlast, maar ten Zuiden door de Meerburger en „ Roomburger Wateringen, langs den nieuwen Rhyn, door „ de oude en nieuwe Vliet, zich door Delft, Maaslands„ ſluis, Delfshaven, Schiedam en elders in Zee werpende;

„ aan

„ aan de Noordzyde met meerder magt door de Heimans
„ Wetering, de Does, de Zyl, en de Maare in de Leidsche
„ of Haarlemſche Meer, en vervolgens door Noordholland
„ en Westvriesland in de Zee, of ook in het Y vloeijende.
„ Hy had, *gelyk hy vervolgt*, zynen loop door Leyden, langs
„ Rynsburg dat daar van den naam draagt, tot Katwyk op
„ den Rhyn, daar hy niet verre van daan bleef ſtaan, en dat
„ Land heet nog Rynsoever: maar pleeg voorheen te loo-
„ pen naar Voornout, en Windekerst, door dat andere hout,
„ dat men heet Vollemer en Bentveld, voortvloeijende voor-
„ by Aalbrechtsberg, het Slot te Kleef, Brederoode, Vel-
„ ſen, Reinegom, Egmont, en vervolgens in Zee". Hy vindt ook geen reden om te twyfelen, „ of de Stroom Kin-
„ nem is een arm van den Rhyn geweest, en liep te Petten
„ in Zee": ja 't ſchynt hem onbetwistbaar, „ dat de Rhyn
„ ook andere takken, door welke hy zyn water derwaard
„ loosde, gehad heeft, 't zy door het Spaaren, 't zy aan 't
„ huis Zwaanenburg, vallende in 't Y.

In de verdere beſchryving van 't land langs den Rhyn, ſtelt onze Autheur vast, „ dat de Romeinen geen ſterkten
„ aan de rechterzyde van den Rhyn gebouwd, maar aan de
„ ſlinkerzyde wel vyftig Sloten of Legerplaatſen bezeten
„ hebben. —— Dat het Lugdunum Batavorum oudtyds ge-
„ legen zou hebben daar nu de Stad Leyden ligt, is, *zegt hy*,
„ een louter verdichtſel". —— Verder leert hy ons, „ dat
„ 'er een eiland in de Noordzee, tuſſchen Holland en En-
„ land geleegen heeft, dat Brittie geheeten wierdt, op 't
„ welke de toren van Kaligula gebouwd is: en dat dit eiland
„ door 't water afgeſcheiden was van 't vaste Land, en van
„ het zoogenaamde huis te Britte; dat waarſchynlyk een
„ tol- of wachthuis der Romeinen geweest is, langs het
„ welke de goederen uit het eiland Brittie, of uit de Zee,
„ over het hooge Land aldaar gevoerd wierden tot aan Ryns-
„ oever, om dus te ſcheep den Rhyn op naar andere ſterk-
„ ten of plaatſen gebragt te worden. —— Ook dunkt het
„ hem niet onwaarſchynlyk, dat de duinen met het over-
„ ſtroomen en wegſpoelen van 't gemelde eiland, volgens
„ de aanneemelykſte giſſing, omtrent het midden der elf-
„ de eeuwe, door 't geweld van de Zee, langs de kusten
„ van Holland gedreeven zyn; als mede dat de grondſlagen
„ van het op ſtrand gelegene huis te Britte, zoo lang onder
„ de Zandbergen begraaven zyn gebleeven, tot die door het
„ water en de wind landwaard ingejaagd zynde, de over-
„ blyfzels van 't voornoemde gebouw, niet eerder dan in 't

„ jaar

„ jaar vyftien honderd en twintig, zich ontdekt en kenbaar „ gemaakt hebben". — Behalven dit Huis te Britte maakt onze Autheur ook gewag van Valkenburg, Rhynsburg en Roomburg, als ſloten of vastigheden der Romeinen; en merkt aan, dat die tak van den Rhyn, aan wiens rechterzyde Rhynsburg ligt, 't zy dat dezelve door de natuur of door kunst gemaakt zy, de waare Rhyn niet is: „ het ſchynt; „ *zegt hy*, uit veele omſtandigheden, dat deeze tak van den „ Rhyn tuſſchen Katwyk en Noordwyk in eene plas of „ ſtaande water te niet liep, welke in 't vervolg, tot Land „ geworden, honderd en acht mergen groot geweest is. — In 't ſlot van dit Hoofdſtuk geeft hy voorts nog een berigt van verſcheidene Roomſche Oudheden, op Romeinenburg, in 't vervolg Roomburg geheeten, gevonden, ten bewyze dat daar een Burg of Wapenhuis der Romeinen geſtaan heeft; en toont by die gelegenheid, dat een ſteen in 't jaar 1502, buiten Leyden, onder 't ploegen ontdekt, (welke getuigt dat *de Keizer L. S. Severus en M. A. Antoninus Medekeizer het vervallen Wapenhuis van de vyftiende bende der Vrywilligen hebben doen herſtellen*,) niet op 't Huis te Britten, gelyk zommigen verkeerdlyk gedaan hebben, maar met meer regt op dit Roomburg toe te paſſen is. Eindelyk tekent hy hier nog aan, dat dit Roomburg, niet alleen met Valkenburg, maar ook met het Romeinſche gebouw te Alphen gemeenſchap gehad heeft, langs den Rhyndyk; „ alzoo wy mee„ nen, *zegt hy*, dat de hooge dyk langs den Rhyn, in dien „ tyd, een gemeene weg geweest, en tot heden toe ge„ bleeven is.

Op dit berigt van 's Lands geſteldheid volgt in 't tweede Hoofdſtuk, het onderzoek na de *eerſte beginſelen van Leyden*, en 't opgeeven der *vergrootingen*. Onze Autheur aangemerkt hebbende, hoe men, zedert de toeneemende bevolking van Holland, eerst met Kaden en eindelyk met Dyken, het hooge Zee- en Rhynwater buiten geſlooten heeft; ſtelt dat de oudſte Dyken hier omtrent, daar toe dienende, onbetwistbaar geweest zyn, die van den Rhyn en de Maaren; en langs deeze Dyken heeft men, zynes oordeels; het begin der Stad te zoeken. En nademaal de laatstgemelde ſtroom oudtyds de *Lede* genaamd werd, zo meent hy dat niet alleen de Stad *Leyden*, maar zelf het land, alwaar de Stad gebouwd is, oudtyds naar dien ſtroom genoemd is. Met deezen naam, of wel *Leithen*, vindt men reeds gewag van dit Land omtrent het jaar 866; en omtrent het jaar 1000 wordt de waterloop *Lede*, en *'t Dorp dat Leythen geheeten wordt*, uitdrukkelyk ge-

gemeld; ook komt dit Land, omtrent het jaar 1100 voor, onder den naam van *Lede*: en 't blykt dat deeze Landſtreek in die dagen door bouwlieden bewoond werd. De eerſte bewooners van *Leyden* geneerden zich, mag men derhalven denken, inzonderheid met den Landbouw; en hun getal, zegt onze Autheur, is waarſchynlyk vermeerderd, door de gevlugte ingezeetenen van 't overſtroomde eiland Brittie. Wat hier van ook zy, 't is zeker, gelyk onze Schryver vervolgt, dat hun getal met den aanvang der twaalfde eeuwe, reeds aanmerkelyk geweest moet zyn; nadien de Graaf van Holland beſloot, op zynen grond eene Kerk te bouwen, welke in 't jaar 1121 aan St. Pieter en Paulus is toegewyd: 's Graavenſteen en 't Hof des Graaven, nu 't Huis van Lokhorst, is ongetwyfeld, niet lang naa die Kerkwying geſtigt; en drie jaaren naa dezelve is 't St. Katharina Gasthuis gebouwd: ook vindt men een Schepenenbrief van Leyden van 't jaar 1164. —— De Burg van Leyden, omtrent deezen tyd al woonbaar, was mede door den Graaf gebouwd, zo de Heer *van Mieris* meent; doch hem is niet eerder dan op 't jaar 1168 een *Elmand* of *Elynoud* als Burggraaf van Leyden voorgekomen. Deeze Burggraaven zegt hy, hebben nooit de oppervoogdy van den Burg bezeten; maar ze bezaten de Slotvoogdy van Leyden altyd ter leen. Ze waaren, vervolgt hy, magtig gegoed, daar omtrent, door de Heerlykheden van Leyerdorp en Oestgeest; en de deelen dier Heerlykheden, naast de Stad gelegen, waaren langs de Maaren ſterk bevolkt; het welk de Graaven van Holland eindelyk deed beſluiten, een verdrag met den Burggraaf aan te gaan; en die deelen, Maarendorp genaamd, met de Stad onder éene regtbank te brengen: van waar men in 't jaar 1266 de Regeering der Stad tuſſchen den Graaf van Holland en den Burggraaf van Leyden verdeeld vindt. Dit vereende Regtsgebied ſtrekte zich egter niet verder uit, dan over de oude bewooning langs den hoogendyk en over Maarendorp: behoudende de Graaf van Holland zyn afzonderlyk gebied, over dat gedeelte het welke tuſſchen de oude Voldersgraft, het Raapenburg en Steenſchuur beſlooten is; dat in 't vervolg, van tyd tot tyd, met de oude Stad vereenigd is geworden, 't zy door toelaating of afſtand van den Landsheer.

De Heer *van Mieris* leidt uit het voorgeſtelde, met de daar toe bygebragte bewyzen, af, dat het oudst bewoonde deel der Stad niet was, gelyk zommigen willen, het Land aan de Waard, op 't welk de Burg geleegen is, maar de hoogedyk; waar mede Maarendorp vervolgens vereenigd, en daar

voorts

voorts het byzondere gebied van den Graaf bygekomen is. Ieder deezer deelen, met de voornaamſte gebouwen in dezelven, kortlyk beſchreeven hebbende, gaat hy over tot de uitbreiding der Stad; waar omtrent hy van gedagten is, dat de eerſte en tweede vergrooting, door Burgermeester *Orles*, in deszelfs *Beſchryving van Leyden* gemeld, uit kragt van 't voorgezegde niet kan beſtaan. De Vryheid der Stad, zegt hy, is door Vrouw *Margariete*, in 't jaar 1347, wel vermeerderd: doch de Stad zelve is niet uitgebreid voor 't jaar 1389; toen op 't Octroy van Hertog *Albert*, de oude Stad ten Zuiden vergroot werd: by welke gelegenheid die Hertog ook vergunde, dat men de Stad mogt vestigen met muuren en Cingelgraften; waarnevens hy in 't jaar 1403 de vermeerdering van de Vryheid der Stad verleende. Onze Autheur ſtaat hier een weinig ſtil op de gedaante der Stad, zo als ze in die dagen was, vervolgens de Spaanſche belegering verduurd heeft, en daar op meer verſterkt is; voorts geeft hy een berigt van de vergrooting der Stad aan de Noordzyde in 't jaar 1611; midsgaders van eene volgende uitbreiding in 't jaar 1644, buiten de oude Zylepoort, langs de eene en andere zyde van de Haven; met oogmerk om dus voort te gaan tot aan de Hoogewoerdspoort; doch deeze uitleg, eenige jaaren geſtremd zynde, is, zegt hy, in 't jaar 1659 hervat, en in 't ronde vervolgd tot aan 't huis te Brem, ſtaande ten einde de Zydgraft. Hier door is de Stad nu binnen zyne Graften en Cingelen groot 223 Rhynlandſche Morgen, en 291 Roeden; en haare uitgebreidheid, van de Witte Poort, langs den beſtraaten Dyk, tot de Hoogewoerds Poort, is 536 Rhynlandſche Roeden. Ze was, naar 't getuigenis van Mr. *S. van Leeuwen*, betimmerd, met omtrent 13000 huizen, behalven de Hofjes, enz. doch in 't jaar 1732 zyn 'er, by den nieuwen ſchattingbrief niet meer dan 10891 nummers op de Lyst der Verpondingen gebragt. Deeze twee eerſte Hoofdſtukken zyn vercierd met een frai gezigt van Leyden, van de Schans Lamme te zien, en een grondtekening der Stad.

Naa deeze beſchryving van de opkomst en vergrooting der Stad geeft onze Autheur een naauwkeurig berigt van *de Poorten aan en om de Stad Leyden*, met melding van hunnen ouden ſtand, afbreuk en herbouwing by 't uitbreiden der Stad, die tegenwoordig met acht Poorten voorzien is; te weeten: de *Witte Poort*, de *Koe Poort*, de *Hoogewoertſche Poort*, de *Zyl Poort*, de *Heere Poort*, (die de minſte is, hebbende ſlegts een kleinen doorgang, die van geen Rytuigen

gen gebruikt kan worden; (de *Maare Poort*, de *Rhynsburgsche Poort*, (die 't grootſte Kunstwerk der Bouwkunde is, dat te Leyden gevonden wordt, en 't oog van alle Bouwkundigen tot zich trekt, en buiten welke der Stede Zwaanenhok in de Cingelgraft is;) en eindelyk de *Morſch Poort*, Men vindt, neevens de beſchryving, deeze Poorten hier in fraai geſneedene Plaaten afgebeeld.

De Heer *van Mieris* gaat vervolgens over tot eene uitvoerige beſchryving der *Geestlyke Gebouwen*, en wel eerst der *Hoofdkerken*, die vier of vyf in getal zyn. De *St. Pieter en Paulus Kerk*, ingewyed Ao. 1121; de *St. Pankraas of Hoogländſche Kerk*, geheiligd Ao. 1315; de *Nieuwe of Maarenkerk*, ten Godsdienst afgezonderd Ao. 1649; deeze drie Kerken worden hier naauwkeurig in plaat vertoond. Men heeft verder in 't jaar 1663 een begin gemaakt van 't ſtigten eener Nieuwe Kerke in *de Waard*; doch derzelver opbouw is door den Oorlog en vermindering van Neering en Koophandel geſtremd; egter heeft men, ter Godsdienstoefening aldaar, eene *Houten Loots*, welke in 't jaar 1663 daar toe geſchikt was, geduurende den opbouw dier Kerke. Deeze Kerken worden bediend door de Eerwaarde Heeren Predikanten der Nederduitſche Gereformeerde Gemeente, die ook het heilige Dienstwerk verrigten, in de *Gasthuis Kerk*, waar van onze Autheur een nader berigt geeft, in de beſchryving van 't *St. Katharine Gasthuis*. Ook is 'er nog eene oude Parochie Kerk, ingewyed 1365, welke onze Autheur, benevens de andere oude Kerken, beſchryft; doch nadien dezelve in 't jaar 1584 reeds tot den Kerkdienst der Franſchen en Waalen geſchikt is, zo ſtelt hy de byzondere melding dier ſchikkinge, en 't geen verder daar toe betrekkelyk is, uit tot een laater Hoofdſtuk in dit zyn Werk. Voorts maakt hy gewag van eene Hoogduitſche Gereformeerde Kerk, in 't jaar 1644 ingezegend; maar nu, by verloop dier Leden, tot een Armekinderſchool geſchikt. De Engelſche Gereformeerden hebben, volgens zyne aantekening, ook al vroeg hier eene Gemeente gehad, en gepredikt eerst in de Gasthuis Kerk naa den dienst der Nederduitſchen, vervolgens in een Kapel van 't Jeruſalems Hofje, en eindelyk, zedert het jaar 1644, in een gedeelte van de Kerk der gefaalide Bagynen; doch deeze Gemeente, zegt hy, is te niet geloopen, en waarſchynlyk zal die Kerkdienst, by 't ſterven of vertrekken van den tegenwoordigen Leeraar vernietigd worden. —— Hier aan hegt onze Schryver een berigt van de Kerken der andere Gezindheden, der Remonſtranten, Lu-

ther-

therſchen, Doopsgezinden, die ieder eene Godsdienſtige Vergaderplaats hebben, en der Roomſchen, die op acht onderſcheidene plaatſen hunnen openbaaren Kerkdienst pleegen te verrigten; doch waar van één, zynde die der Jeſuiten, zedert het jaar 1708, volgens beſluit der Heeren Staaten van Holland, geſlooten is: ook hebben ze, zegt hy, twee Wees- of Houwhuizen hier ter Stede. By alle deezen, voegt hy ten laatſte, nog een kort gewag van de Godsdienſtige t' zamenkomst der Jooden, die ook eene afgezonderde begraafplaats alhier verkreegen hebben, voor welke vergunning, zy 's jaars eene erkentenis aan de Stad betaalen.

Verder meldt onze Autheur in 't breede de *Kloosters*, *Bagynhoven* en *Kapellen*, die oudtyds in Leyden geweest zyn; en welken, naa de groote verandering in den Staat en de Kerk voorgevallen, of verwoest of tot andere gebruiken geſchikt zyn geworden. — In 't optellen der Kloosteren, hier ten getale van twaalf gemeld, is 't aanmerkelyk, dat onder die allen maar één *Mannen-Convent* in Leyden gevonden werd, zynde het *Klooster der Cellebroeders*, of *Alexianen*, die verbonden waaren de zieken, zelfs die van de pest beſmet waren, te bezoeken, op te paſſen en allen dienst te bewyzen, midsgaders de dooden op ſtroo te leggen; uit te draagen en te begraaven. Hier aan volgt eene breedvoerige beſchryving der *Gasthuizen*, hoedanigen 'er eertyds vyf waaren, en nu drie zyn; als mede van 't *Weeshuis*, 't *Huiszitten-* en 't *Arme Kinder-Huis*; voorts van de *Walſche Kerk* en 't *Walſche Houwhuis*; insgelyks van 't geweezene *Leprooshuis*, en 't oude, midsgaders het nieuwe nog zynde *Pesthuis*, waar van ook eene nette aftekening in plaat gegeeven wordt. Eindelyk vindt men nog in dit werk een naauwkeurig berigt van de *Hofjes* of *Aalmoeshuizen*, welken van byzondere liefdaadige Stigters, ter ondersteuning van noodlydenden, gebouwd zyn, en hier ten getale van twee-en-dertig opgeteld worden.

De Heer *van Mieris* is in deeze ganſche beſchryving der *Geestlyke Gebouwen*, die haaren aanvang neemt op de 23ſte bladzyde, en 't overige van dit Werk beſlaat, ten uiterſte naauwkeurig, om alles mede te deelen, wat kan dienen om ons een denkbeeld te geeven van de ſchikkingen, die daar omtrent oudtyds gemaakt zyn; waar in hier en daar zaaken voorkomen, die den Liefhebberen der Oudheid niet ongevallig zyn. Boven al heeft hy hier omtrent veel moeite aangewend met opzigt tot de ſtigtingen der *Gast-* of *Aalmoeshuizen*, met dat byzondere oogmerk, gelyk hy in zyne Voor-

reden ſchryft, „ om, ware 't moogelyk ten nutte der be-
„ hoeftige menſchen, de heilzaame oogmerken der Stichters
„ in wezen te houden, tegen welken, buiten kennisſe der
„ Heeren Burgermeesteren en Regeerders, die wy vaſtſtellen
„ de Superintendenten of Oppervoogden van alle Godshui-
„ zen te zyn, ſomtyds in 't heimelyk, by wyze van koop-
„ handel, gedaane dienſten, of geſchenken mogt gezondigd
„ worden, ſtrydende geheel tegen het oogmerk van de lief-
„ daadige inſtellers, en tegen de heilzaame geboden van den
„ Christelyken Godsdienst, welken de verdrukkers der
„ noodlydenden niet veel goeds voorſpellen.

Historie van den tegenwoordigen Oorlog, in Duitschland, Portugal, Oost-Indien en America. Van het jaar 1755 *tot op het ſluiten van de Preliminaire Vredes Artykelen, den* 3 *November* 1762. *Te Fontainebleau getékend, tusſchen de Koningen van Vrankryk, Grootbrittanje, Spanje en Portugal. Beſchréven en met Aanmerkingen opgehelderd, door den Heer* EGBERT BUIS. *In 's Gravenhage by* H. Bakhuiſen MDCCLXIII. *Behalven de Voorreden* 374 *bladzyden in octavo.*

EEn geregeld Dagverhaal der voornaamſte gevallen van den jongst afgeloopen Oorlog; dat voor zommigen van dienst kan zyn, om zich een oppervlakkig denkbeeld van 't beloop van dien Kryg voor den geest te ſtellen. De Heer *Buis* laat zich in 't zelve breedvoerigst uit over 't voorgevallene in Oost-Indiën, Noord-America, Portugal, de Franſchen Kusten en ter Zee; en meldt op beknopter wyze de Krygsverrigtingen in Duitschland, uit hoofde dat hy dezelven uitvoeriger heeft aangetekend in zyne *Hiſtoriſche Beſchryving der doorluchtige Daaden enz. van Fredrik den Grooten*, waar toe hy den Leezer verder wyst. —— Men heeft in een zo kort beſtek juist niet veele byzonderheden te wagten; een algemeen beloop der zaaken op te geeven is 't groote doelwit van den Schryver; egter is 'er ons eene byzonderheid in voorgekomen, welke, indien ze op geloofwaardige berigten ſteunt, aanmerking verdient, als een voorbeeld van zeer verregaande Bravoure aan de eene, en Wreedheid aan de andere zyde. Op het ſchryven naamlyk van den Generaal Major *Wolfe*, (in zynen brief raakende het voorgevallene by eene landing, ter veroveringe van *Quebec* op den 31ſten Ju-

July 1759;) *dat verſcheide brave Officieren, achteloos omtrend hun zelven, alleen hun plicht in het oog hielden*, wordt het volgende in eene aantekening medegedeeld.

„ Onder deeze Officieren was Kapitein *Ochterlony*, die „ korts te vooren reeds in zyn Arm gekwetst geworden was; „ dierhalven verzogten hem zyn Vrienden, dat hy geduuren„ de deeze Actie in het Kamp zou blyven; maar zyn dapper„ heid was te groot om hun verzoek in te willigen: verklaa„ rende dat men nooit zeggen zou, dat een ſchrap in een „ byzonder rencontre gekregen, hem belet had zyn plicht „ waar te neemen, als de dienst voor zyn Vaderland zulks „ vereischte; derhalven trok hy te Veld, met een Snaphaan „ in zyn hand, ſchoon hy byna te zwak was, om zyn Ge„ weer te draagen. Terwyl hy zyn Volk naar de Vyandly„ ke Retranchementen aanvoerde, wierd hy met een Mus„ quet-Kogel door de Long geſchoten, waar door hy genood„ zaakt wierd zyn Snaphaan te verlaaten: echter bleef hy „ nog voorttrekken, tot dat hy door verlies van Bloed, te „ zwak was, om verder te gaan. Op dezelfde tyd wierd de „ Heer *Peyton* door een ſchoot verminkt, zynde de kleine „ Pyp van zyn linker Been, aan ſtuk geſchooten. De Sol„ daaten ſmeekten by hun te rugkomst ernſtig, dat Kapitein „ *Ochterlony*, hun wilde vergunnen, hem en zyn Vaendrig „ weg te draagen; doch hy was zo *bigot* omtrend het point „ van Eer, dat hy de grond niet verlaaten wilde, hoewel hy „ verzogt, dat zy voor zyn Vaendrig zorg zouden draagen. „ De Heer *Peyton*, verwierp met een edelmoedige verach„ ting hun goeden dienst, betuigende dat hy zyn Kapitein, „ in zulken omſtandigheid niet wilde verlaaten, en in „ het kort waaren zy de eenigſten op het Veld, levendig.

„ Kapitein *Ochterlony* zat naast zyn Vriend, en dewyl zy „ niets anders verwagten als een oogenblikkelyken dood, na„ men zy afſcheid van malkanden, echter waren zy niet bui„ten hoop van als Krygsgevangenen beſchermt te worden: „ want de Kapitein een *Franſche* Soldaat, met twee *Indiaa„ nen* ziende naderen, ſprong op, en ſprak hem in de *Fran„ ſche taal*, die hy volmaakt wel verſtond, aan, betuigende „ zyne verwagting, dat hy hun als Krygsgevangenen, en „ als Officiers zoude behandelen. De twee *Indiaanen* ſchee„nen geheel onder het beſtier te ſtaan van den *Franschman*, „ die by de Heer *Peyton* terwyl hy nog op de grond zat, ko„ mende zyn Gegallonneerde Hoedt, van zyn Hoofd rukte, „ en hem en de Kapitein van zyn Orlogie en Geld beroofde. „ Deeze geweldaadigheid was een ſein voor de *Indianen* van

„ Moord en Roof. Een van dezelve vatte zyn Snaphaan by
„ de Loop, en sloeg van agteren na hem, om hem de Har-
„ sens in te slaan; maar de slag miste zyn hoofd, en kwam
„ op zyn schouder neêr.

„ Terzelver tyd schoot de andere *Indiaan* zyn Geweer af,
„ op de Borst van den ongelukkigen jongen Heer, die uit-
„ riep. *ô Peyton! die Schelm heeft my de rest gegeeven.* De
„ Barbaar met deeze wreedheid nog niet voldaan zynde, viel
„ op hem aan, en gaf hem met zyn *Trepaneer* Mes (†) een
„ steek in zyn Buik. De Kapitein zyn Snaphaan verlaaten
„ hebbende, had geen Geweer om zich te verdedigen, alzo
„ geen van de Officiers, in de Actie een Degen droeg. De
„ drie Moordenaars ziende dat hy nog in leven was, tracht-
„ ten hem met zyn eigen Sjerp te wurgen, terwyl hy op zy-
„ ne kniën leggende, met een verbaazende behendigheid
„ met hun worstelde. De Heer *Peyton*, die een Snaphaan
„ met een dubbelde Loop in zyn hand had, en de benaauwd-
„ heid van zynen Vriend zelfs gevoelde, vuurde op dit oo-
„ genblik, op een van de *Indianen*, die dood nederviel. Den
„ ander denkende dat hy de Vaendrig nu gemakkelyk zou
„ vermeesteren, kwam na hem toe; doch hy op den afstand
„ van 12 voeten op hem gemikt hebbende, schoot zyn Snap-
„ haan voor de tweedemaal af, maar de Schoot scheen geen
„ uitwerking te doen. De Booswigt, vuurde op zyn beurt,
„ en kwetste de Vaendrig in zyn Schouwder, waar op hy
„ hem met de Baijonet, door zyn lichaam liep. Hy herhaal-
„ de de steek, die de Heer *Peyton* wilde afkeeren, waar door
„ hy nog een wond in het Gewricht van zyn linkerhand
„ kreeg. Des niettegenstaande greep hy het Musquet van
„ den *Indiaan* met dezelfde Hand, en terwyl hy hem met de
„ rechterhand voorttrok, trok hy een Pook die hy op zyde
„ had, en stak dezelve in de zyde van den Barbaar, daar op
„ volgde een geweldige worsteling, doch eindelyk kreeg de
„ Heer *Peyton* de overhand, en gaf zyn Antagonist, een
„ tweede steek met zyn Ponjard, waar door hy mors dood
„ was. Toen overviel hem eene onbegrypelyke nieuwsgie-
„ righeid, om te zien of de Schoot die hy op den *Indiaan* ge-
„ daan had, raak was of niet; ten dien einde keerde hy hem
„ om, en trok de Deken (die zy altoos dragen) van zyn
„ lyf,

(†) „ De Indianen dragen een Mes, waarmede zy alle hunne ge-
„ kwetste en doode Vyanden het Bekkeneel afligten, en in Tri-
„ umph, met zich voeren.

„ lyf, waar door hy gewaar werd, dat de Kogel door
„ de holligheid van de Borst was gedrongen.
„Dus een duur bevochte overwinning verkregen hebben-
„ de, ſprong hy op één been, en zag Kapitein *Ochterlony*
„ op een afſtand van zes ſchreden digt by de Borstweering
„ der Vyanden, met de *Franſche* Soldaat by hem. De Heer
„ *Peyton* riep overluid: *Het is my lief Kapitein dat gy eindelyk*
„ *protectie gekreegen hebt, maar wagt u voor dien Schurk, die*
„ *wreeder is als de Wilden, God zegene u myn lieve Kapitein, ik*
„ *zie een party* Indianen, *deezen weg heen komen, en verwacht*
„ *onmiddelyk vermoord te worden.* Een groot getal van deeze
„ Barbaaren, was eenige tyd, op de linkerzyde bezig ge-
„ weest, met de ſtervende en dooden, die op het Slagveld
„ gelaaten waaren, te *Trepaneeren* en te plunderen, en meer
„ dan dertig van deeze Boosdoenders, waren in vollen
„ Marsch om de Heer *Peyton* te vermoorden. Deezen Heer
„ wist dat hy geen barmhartigheid te verwagten had; want
„ of ſchoon zy hem voor het tegenwoordige mogten ſpaa-
„ ren, zo zoude zy hem doch vervolgens aan de ſchimmen
„ van hunne Broederen, die hy verſlagen had, opofferen,
„ en in dat geval, zouden zy hem met de allerfelſte pynigin-
„ gen ter dood gebracht hebben. Vol van deeze denkbeel-
„ den, nam hy zyn Musquet op, en liep, niet tegenſtaande
„ zyn gebroken Been, meer als 40 ſchreden ver zonder op-
„ houden. Doch zich zelven nu geheel buiten ſtaat vin-
„ dende, om een voetſtap verder te gaan, laadde hy zyn
„ Snaphaan, en leide op de twee voorſte *Indiaanen* aan, die
„ ſtil bleven ſtaan, om hunne Makkers in te wagten. Ter-
„ wyl de Franſchen van hun borstweering, uit hun Kanon
„ en klein Geweer, op deezen arme, eenzaame, gekwetſte
„ Heer onophoudelyk ſchooten. In deeze naare omſtandig-
„ heid ſtont hy, toen hy een Hooglandsch Officier, met zyn
„ Volk gewaar wierd, die over het Plein naar het Slagveld
„ trok. Hy beweegde zyn hand, tot een teeken van zyn
„ nood, 't welk den Officier bemerkte, die drie mannen af-
„ zond om hem te helpen, deeze braave Knaapen kwamen
„ by hem, door het midden van een yſelyk vuur, en een
„ van dezelven, droeg hem op zyne Schouwders weg. De
„ Hooglandſche Officier, was Kapitein *Macdonalt*, van den
„ Kollonel *Fraziers* Bataillon; die verſtaan hebbende, dat
„ een jong Heer en zyn Landsman, op het Slagveld neerge-
„ vallen was, zich aan het hoofd van zyn party ſtelde, tot
„ het midden van het Veld doordrong, een aanzienlyk ge-
„ tal *Indianen* wegjoeg en zyn Vriend in Triump wegdroeg.

„ Den armen Kapitein *Ochterlony*, wierd na *Quebec* gebracht,
„ daar hy in weinig dagen, aan zyne wonden ſtierf, en na
„ de overgaave van die plaats, verklaarden de *Franſche* Chi-
„ rurgyns, die hem opgepast hadden, dat hy waarſchynlyk
„ van de twee ſchooten in zyn Borst herſteld zou zyn, als
„ hy met het Trepaneermes der *Indianen*, niet in de Buik
„ gekwetst geweest was.

De Rechtſchaapen Patriot geſchetst in Brieven. In 's Gravenhage by J. Thierry MDCCLXIII. *in groot Octavo. Eerſte Brief.* 45 *bladzyden.*

DE Schryver van deezen Brief heeft, op 't verzoek van zynen Vriend *Eelhart*, die, in 't bezit van de vereiſchte hoedanigheden, met regt na meerder bewind in 's Lands beſtiering ſtaat, ten oogmerk hem een waar denkbeeld te geeven van een *Patriot*: „ een eernaam, *gelyk hy zegt*, zo dik-
„ werf misbruikt, zo meenigmaal verkeerdelyk toegeweezen en zo menigvuldigmaal ontroofd aan die geenen, die
„ waardig waren, om tot voorbeelden van Rechtſchaapen
„ Patriotten opgegeven te worden,

Hy vangt denzelven aan met eenige kortbondige aanmerkingen over de verpligting der menſchen tot Deugd in 't algemeen, en tot eene ernſtige betragting van hunnen pligt in 't byzonder, in beantwoording aan die posten, welken zy, in de Maatſchappy bekleeden. Dit geeft hem aanleiding om zich nadruklyk uit te laaten, over den roekloozen yver, dien men in veelen ziet, om, gelyk men zegt, *in de Regeering te komen*, ſchoon ze 'er gansch onbekwaam toe zyn. Naa 't ontvouwen van dit verkeerde gedrag in deszelfs oorzaaken en gevolgen, gaat hy over tot het hoofdbedoelde van zynen brief, en geeft de volgende beſchryving van een rechtſchaapen Patriot.

„ Ik verſtaa door een *Patriot* een beminnaar van zyn Va-
„ derland, en door *beminnen* de *beſtendige wil van, zo veel in*
„ *ons is, mede te werken tot al het gene wat het welzyn van een*
„ *bepaald voorwerp kan bevorderen:* door *Rechtſchaapen*, ver-
„ ſta ik de *hoedanigheid om te kunnen oordeelen van de middelen, die onze liefde tot het Vaderland den gepasten loop kunnen*
„ *geeven*". Des 'er, gelyk onze Schryver in de verdere uitbreiding toont, in den volmaaktſten zin in zodanig iemand vereiſcht wordt, eene wyduitgeſtrekte kennis van de mid-

de-

delen waar door men zyn Vaderland kan dienen, en een beſtendige wil, om dezelve tot dat einde te bezigen. Hoe volmaakter iemand hier in is, hoe meer hy den eernaam van een *Rechtſchaapen Patriot* verdient.

Tegen deeze beſchryving zal men, zegt hy, veelligt inbrengen, dat dan die naam alleen gegeeven kan worden, aan zodanigen, die de hand hebben in 't Staatsbewind; daaronder tusſchen veele menſchen gaarne dien naam draagen, ofſchoon ze hier aan geen deel hebben. Deeze zwaarigheid los hy zeer gereedlyk op, met aan te merken, dat de Burgermaatſchappy tweeledig is, beſtaande uit zulken die 't gezag voeren, en uit zodanigen die zich naar dit gezag regelen; waar uit byzondere verpligtingen ontſtaan, welker waarneemingen allen gelyklyk uitloopen tot heil van 't Vaderland. Hier uit volgt, dat ieder, in zyne omſtandigheden, door 't welbehartigen van zynen byzonderen pligt, met een goed oordeel, een *Rechtſchaapen Patriot* kan weezen. „Een Rechtſchaapen Patriot zodanig een zynde, welken een beſtendigen wil heeft om, zo veel 't in hem is, mede te werken tot al het gene, wat het welzyn van zyn Vaderland bevorderlyk is, en daar by de hoedanigheid hebbende om te kunnen oordeelen van de middelen, die aan deezen wil den gepasten loop geeven, zo volgt van zelf dat een gemeen Burger deezen wil bezit, zo lang als hy den beſtendigen wil heeft, om zich te ſchikken en te regelen naar 't gezag, dat den gantſchen ſtaat beſtiert, met onderdanigheid en gehoorzaamheid; en dat hy ook de vereiſchte hoedanigheid, die hem tot eenen Rechtſchaapen Patriot kan maaken, zal bezitten, wanneer hy, niet ontbloot van de kennis der pligten, die hy zynen evennaasten verſchuldigd is, vooral niet gebrekkelyk zyn zal in de noodige kundigheden, tot het wel waarneemen van zyn beroep vereiſcht. Het komt dan in den gemeenen Burger enkelyk daar op aan: dat hy zy 1) een deugtzaam man, 2) een man gevat op zyn zaaken. De deugdzaamheid zal hem den noodigen wil altoos in zyn hart ontvonken, beſtendig houden, en geduurig werkzaam maaken; en de kundigheid van zyn beroep zal hem de noodige middelen aan de hand geeven, om zynen wil vruchten te doen draagen: zyn voorſpoed zal den voorſpoed van de Staat doen klimmen, naar gelange dat dezelve meer of minder is; en vermits alle zaaken in de Waereld een natuurlyk verband met elkander hebben, zo zal uit zyn voorſpoed ook de voorſpoed van anderen aangezet worden, waar door het heil van den Staat eenen

„ nieuwen aanwas zal krygen: zyne werking zal gelyk zyn
„ aan een heilzaamen regen, die zich over een land verſpreidt,
„ de bloeiſems doet voortkomen, den grond verfrischt, de
„ groente der boomen uitlokt, en aan het oog het meest
„ vervrolykend en verkwikkend gezicht doet opkomen, waar
„ door men op het aanſchouwen van welbezorgde tuinen en
„ landsdouwen verrukt wordt". Onze Autheur ſtelt dit ten ſlot in 't heldere daglicht, in 't voorbeeld van een Koopman; en doet by die gelegenheid duidelyk zien, hoe onredelyk het zy den Koopman met minagting te behandelen, daar hy als een dierbaar, nut en noodzaaklyk Lid der Maatſchappye behoorde erkend te worden. Men kan uit dit beloop genoegzaam gewaar worden, dat deze Brief, onder die ſoort van ſchriften, leezenswaardig is.

L'Art des Accouchemens, demontré par des principes de Phyſique & de Mechanique. Pour ſervir d'introduction & de baſe a des Leçons particulieres. Par M. ANDRÉ LEVRET, Accoucheur de Madame la Dauphine &c. *Seconde Edition, corrigée, & conſiderablement augmentée, tant dans le corps de l'Ouvrage, que dans le Supplement, avec addition de deux nouvelles Planches, & d'un Abregé du Sentiment de l'Auteur ſur les Aphorismes de* MAURICEAU. A. Paris 1761.

De Konst van Vrouwen in Baarensnood te verloſſen, betoogd op de beginzelen van de Natuur- en Werktuigkunde. Om te dienen tot eene inleiding en grondſlag van byzondere Leſſen. Door den Heer ANDREAS LEVRET, Vroedmeester van Madame de Dauphine *enz. Tweede Uitgaave, verbeterd, en merklyk vermeerderd, zo door het werk in 't geheel, als met opzicht op het Aanhangſel; met byvoeging van twee nieuwe Plaaten, en een kort begrip van het gevoelen van den Schryver over de Spreuken van* MAURICEAU. *Te Parys. By* P. Alex. le Prieur 1761 *gr.* 8vo. 466. *bladz.*

DE meeste Profeſſoren en mannen die openbaare Leſſen geeven, draagen zorg dat hunne Leerlingen een korte ſchets in handen hebben van 't gene zy in dezelven gewoon zyn te verhandelen. De Heer LEVRET heeft deze wyze van doen ook gevolgd, met dit Samenſtelſel van de Verloskunde in 't licht te geeven. Hy heeft getragt 'er eenige meerdere volmaaktheid aan te geeven, dan dat het alleen zou dienen

om

om de zaaken en het vervolg van dezelven, hoe ze verhandeld worden, te zien; hy heeft uit zyne Lesten over de Vroedkunde, alle voornaame Regelen getrokken, en in dit Werk tot een lichaam van korte spreuken by malkander gevoegd, waar van hy de verklaaring en betooging in zyne Lessen voorhoudt. Hy is verre van te gelooven, dat hy alle Regelen, welken tot deze stoffe betrekkinge hebben, zou hebben opgegeeven: maar denkt dat deze Proeve in staat is, om den weg te openen en verderen voortgang in deze diepzinnige konst te doen maaken; ook zegt de Heer LEVRET, van voorneemen te zyn, om, zo hy door den tyd eenig nieuw licht mogt krygen, zulks by wyze van Aanhangsels, by dit Werk te voegen, om het te doen dienen tot eene verzameling van de voornaamste regelen en handgreepen, welken een bekwaam Vroedmeester behoort te kennen. Niet van allen zegt hy, om dat allen niet door geschrift, zelfs niet met de levende stem, klaar genoeg konnen voorgedraagen, maar door eige werking en behandeling moeten geleerd worden: waar toe hy in zyn gewoone Lessen, met behulp van een mensch-gelykende Pop enz. gelegenheid geeft. Dit berigt is van den Heer LEVRET zelve, in de Voorrede.

Het Werk is verdeeld in vier deelen. In het eerste wordt gesproken van het Bekken, en de deelen, welken tot de de Voortteeling dienen in Vrouwen. In het tweede van het Werktuiglyke der Zwangerheid. In het derde, van het Werktuiglyke der Verlossinge, en de gevolgen der Baaringe enz. En in het vierde van de valsche bevrugtingen, de Ziekten der zwangere Vrouwen, en der eerstgebooren kinderen, enz. Ieder van deze deelen is in Hoofdstukken en Onderdeelen gescheiden. In het Aanhangsel vindt men Aanmerkingen van den Schryver over verscheiden onderwerpen, welken tot de Verloskunde geen de minste betrekking hebben.

Van het Bekken geeft de Heer LEVRET een zeer naauwkeurige beschryving, en voegt 'er tot meerdere opheldering eene Afbeelding nevens, om de algemeene, maar wezenlyke beginselen van het Werktuiglyke der Verlossing aantewyzen, alleen met opzicht op de wydte van het Bekken. Welke Afbeelding, volgens de verklaaring van den Schryver, zeer veel licht geeft. Wy kunnen dit zonder de gemelde Afbeelding niet verstaanbaar overbrengen. Na de verklaaring van een natuurlyk Bekken, volgt eene aanwyzing van mismaakten, en hoe dezen oorzaak van een moeilyke of onmooglyke Verlossing kunnen worden. Onmoog-

lyk wordt de Verlosſing hier door, wanneer de opening van het Bekken zo naauw is, dat de hand van een Vroedmeester niet ingebragt kan worden; en dit, zegt de Heer LEVRET, is een van de wezenlykſte gevallen, waar in de Keizerlyke Snede te pas koomt. Hier na worden de uit- en inwendige Teeldeelen der vrouwen beſchreven.

Het tweede Deel handelt van de Zwangerheid, welke werktuigkundig beſchreven wordt; want alle dierlyke werkingen geſchieden naar de wetten der Werktuigkunde, en zo de Zwangerheid ook, zegt de Heer LEVRET. Wy zullen hier en daar iet uit het Werk, onze Leezers voorſtellen, om dat het in veele hoofd- en onderdeelen verdeeld, en in korte ſpreuken vervat, niet geſchikt is om 'er een achtervolgend berigt van te geven. In het vyfde hoofdſtuk van het tweede Deel wordt geſproken van de bezwangerdheid met Tweelingen. „ De Tweelingen geheel op zich zelven, hebben al„ tyd elk een Moederkoek, Navelſtreng en Vliezen, en „ ook hunne Wateren, byzonder. De Moederkoeken van „ Tweelingen zyn ſomtyds in een grooter of kleiner ge„ deelte van haaren omtrek, wat verdrukt; zo dat men, in „ den eerſten opſlag zou zeggen, dat 'er maar eene Koek „ ware, ſchoon 'er inderdaad twee zyn, maar waar van de „ groote vaten onderling gemeenſchap hebben in de Koeken „ zelven.

§. 401. „ Wanneer de Koeken van Tweelingen aan mal„ kander vereenigd ſchynen, is het Adervlies (*) beide kin„ deren gemeen; maar elk heeft zyn byzonder binnenſte- of „ Lamsvlies (†), en door tegen elkander aan te liggen ſchei„ den zy den vleizigen zak in twee byzondere ligplaatſen, in „ elk van welken een van de kinderen, met zyn byzondere „ wateren, begreepen is.

„ 402. Het gebeurt ſomtyds dat een blaadje van de binnen„ ſte plaat van het Adervlies, het Lamsvlies aan beide „ zyden verzelle, tusſchen beiden doorgaande, en dan „ is de buitenſte plaat van het Adervlies alleen beide kin„ deren gemeen, terwyl de inwendige het tusſchenſcheid„ ſel verſterkt.

„ 403. In zulk een geval, boort het eerſte kind, by de „ Verlosſing, alleen dat gedeelte van het Adervlies door, 't „ welk alles omvangt, maar het verſcheurt het tusſchen„ ſcheidſel niet; dit doet het tweede kind, en koomt dan „ door

(*) *Chorion.* (†) *Amnios.*

„ door de opening, welke zyn voorganger gemaakt heeft,
„ in den zak welken hun beiden gemeen is; zodat, indien
„ men 'er niet van naby acht op gave, men zou meenen dat
„ de beide kinderen in gemeene wateren zwommen. (Zie
„ de 12 Afbeelding van de tweede Plaat.)

„ 404. Dit middenſchot wordt niet, op gelyke wyze ge-
„ vonden by Tweelingen, waar van de Koeken geheelenal
„ van malkander geſcheiden zyn; dan heeft elk kind een A-
„ der- en Lamsvlies, en byzondere wateren, (Zie de 13 en
„ 14 Afb. van de tweede Plaat.)

„ 405. Deze geringe ontdekking moet dienen tot ver-
„ klaaring, waarom, een van de Tweelingen geſtorven zyn-
„ de, het andere geen gevaar loope van om te koomen,
„ door de ſchaadelyke indrukſels welke het zou konnen ont-
„ fangen, in de ſtrydige onderſtelling van de wateren en
„ het doode lichaam van het eerſte: want het is altyd zo,
„ dat als de Tweelingen geheel op zich zelven zyn, zy elk
„ hun byzonderen zak hebben; en als de lichaamen niet met
„ malkanderen verwerd zyn, 'er altyd een middenſchot is,
„ 't welk dezelven geſcheiden houdt.

„ 406. Wanneer de Tweelingen aan malkander vastge-
„ groeid zyn, met het hoofd of met den romp, dan hebben
„ zy, behalve dat het Adervlies hun altyd gemeen is, gelyk
„ de zulken die geheel van elkander vry zyn, ook een ge-
„ meen Lamsvlies; niets is 'er dat op eenige plaatſe ſchei-
„ ding maakt; zelfs de Moederkoeken zyn altyd ondereen
„ verwerd.

„ 407. Wanneer Tweelingen vereenigd zyn omtrent den
„ navel, hebbenze nooit meer dan eenen ſtreng; maar deze
„ Streng beſtaat dan doorgaans uit twee aderen, om dat 'er
„ twee Levers zyn, en vier ſlagaderen, als 'er twee Bek-
„ kens zyn. In tegendeel, als deze plaats van 't lichaam
„ vry en geſcheiden is in deze kinderen, zyn 'er twee Stren-
„ gen, welken tot de zelfde Moederkoek behooren; en
„ men heeft voorbeelden van Strengen welken vorkswyze
„ geſcheiden waren.

„ 408. Het enkele geval van Tweelingen is zeer gemeen;
„ bevrugtingen van drie kinderen zyn zeldzaam, en van
„ een nog grooter getal zeer ongemeen.

„ 409. Zelden worden Tweelingen gedraagen tot het ein-
„ de van de negende maand, en hoe meer kinderen by mal-
„ der, hoe minder zy aan dezen tyd koomen. Dit is wel ge-
„ lukkig voor de moeders, maar ongelukkig voor de kinde-

„ ren

„ ren; want zeer zeldzaam leeft zulk een kind lang, wan
„ neer het getal meer dan twee is".

In het derde onderdeel van het zesde Hoofdſtuk, ſpreekt de Schryver van het gemeene postuur van de Vrucht, en van zyne ombuiteling, op deze wyze.

„ 424. Het kind houdt zich gewoonlyk in een hurkenden
„ ſtand, zo lang het zich niet verroert, en de hurking al-
„ leen is het zelve, in dien tyd, natuurlyk.

„ 425. Het is van meer belang dan men denken zou, den
„ ſtand of het postuur van het kind in de Baarmoeder, niet
„ te verwerren met zyne plaatſing in dit deel: want het
„ postuur is 'er eigen aan, maar de plaatſing alleen opzich-
„ telyk.

„ 426. Volgens het gewoone beloop, heeft het kind, na
„ de vierde maand der zwangerheid, het hoofd om hoog, en
„ het achterlichaam om laag, en den buik naar vore; maar
„ als de tyd der geboorte nader koomt, is de rug voor, het
„ hoofd om laag, en de billen om hoog.

„ 427. Deze aanmerking van de daaglykſche ondervinding,
„ toont dat het kind zyn hoofd, in de laatſte maanden der
„ zwangerheid, wendt naar de plaatſe, waar het achterſte
„ van zyn lichaam te voren geweest was, en dit doet het
„ zich vooroverbuigende, 't zy dit langzaam of ſchielyk
„ geſchiede; en dit hebben de Ouden ombuiteling ge
„ noemd.

„ 428. Daar is geene zwaarigheid in het erkennen van
„ deze ombuiteling; het zou zelf in ſommige omſtandighe-
„ den gevaarlyk zyn, dezelve in twyfel te trekken; ik heb
„ 'er onwederlegbaare bewyzen voor.

„ 429. Wanneer het kind, in plaats van zyne ombuiteling
„ naar voren te doen, zich op zyde keert, koomt het aange-
„ zicht naar het Schaambeen van de moeder.

„ 430. De meeste hedendaagſchen lachen, zeer ten on-
„ rechte, met de ombuiteling van het kind, door de Ouden
„ geſteld; ik merkze aan als zeer natuurlyk, en het is zeer
„ gemaklyk reden te geeven van deze ſtandverwisſeling".

Men vindt de reden hier niet bygevoegd; de Heer LEVRET zalze gewoon zyn te geeven in zyne Leſſen, waar van dit Samenſtelſel het Onderwerp is (†).

In

(†) Men vindt de Schryvers verſchillende over dit Onderwerp. Sommigen zyn van gevoelen dat byna den geheelen tyd der Zwan-

ger-

In het derde Deel wordt geſproken van de Verlosſing. In het I. Hoofdſtuk van het werktuiglyke der Verlosſinge. II. van zwaare en moeilyke Verlosſingen welken door de hand geholpen moeten worden. En in het III. van de Gevolgen der Verlosſingen. Dit moet in 't Werk zelve geleezen worden: wy zyn niet in ſtaat om hier van een voldoend kort begrip te geeven. Van het laatſte Hoofdſtuk zullen we iet opgeeven.

Onder de toevallen van Kraamvrouwen ſpreekt de Schryver van veelen, welken hy van het Zog of de melk afleidt; van een Melk-Beroerte, van Melk-Uitſlag, waar van hy verſcheiden ſoorten optelt, Melkagtige Verſtoppingen in het Bekken en de onderſte Ledemaaten, Melkagtige Verſtoppingen en Verzweeringen der Borſten. Achtereenvolgende melkagtige vergaaringen, welken allen onderſteld worden uit de melk of het Zog voort te koomen.

De Heer LEVRET heeft eenige byzondere aanmerkingen over de Ziekten, welken zwangere en eerst verloste Kraamvrouwen overkoomen.

„ 1033. Het is van gewigt", zegt hy, „aan te merken, „ dat alle zwangere vrouwen, die in heftige Ziekten vallen, „ in groot gevaar zyn, 't zyze op den gewoonen tyd verlosſen, 't zyze miskraamen; want de loop der Natuure, „ om de Ziekten te redden, wordt belemmerd door den „ arbeid der Kraaming, of door de gevolgen van de Verlosſing.

„ 1034. Men moet, derhalve, in zodanige omſtandigheden vermyden alles wat den Arbeid zou konnen veroorzaaken, al wordt de vrouw geoordeeld op haar tyd te weezen. Hier op wordt geen acht gegeeven van veelen, die „ weinig onderwezen zyn in de konst van Verlosſing en in „ de dierlyke Huishouding, en meenen dat de ontlastingen „ van de Kraam de vrouw zullen redden uit het gevaar, waar „ in de Ziekte haar gebragt heeft.

„ 1035 Ik heb inderdaad altyd ondervonden, dat de zieke ſtierf weinige dagen na de Verlosſing, ſchoon het ge-

„ vaar,

gerheid door, het kind met het hoofd om laag is gelegen, en ſtaan hier in, tegen den Heer LEVRET over. Zie CAMPER *Verh.* voor MAURICEAU; SMELLIE en ook ROEDERER zyn gematigder: en ontveinzen niet, dat 'er gewigtige zwaarigheden tegen deze ſtelling konnen ingebragt worden. SMELLIE *of Midwif. pag.* 176. enz. ROED. *Elem. Art. Obſtet.* §. 79. &c.

„ vaar, den eerſten en tweeden dag na de Verlosſing, ſcheen „ voorby te zyn, en de toevallen van de Ziekte veel vermin„ derd: maar dit is doorgaans een bedrieglyke beterſchap, „ waar door men niet zelden teloorgeſteld wordt.

„ 1036. Het gene ik zegge, is in zekere opzichten, ook „ toepaslyk op heftige Ziekten, welken Kraamvrouwen o„ vervallen, in de eerſte dagen van haare Verlosſing, voor„ naamlyk, de eerſte vier-en-twintig uuren, en welken, om „ zo te ſpreeken op den arbeid der Verlosſinge zyn ingeval„ len".

In het vierde Deel wordt gehandeld van de valſche Bevruchtingen, van de Ziekten van zwangere Vrouwen en eerstgebooren kinderen.

Van de opſtopping van de Pis, in zwangere Vrouwen, door drukking van de Baarmoeder op den hals der Blaaze, zegt de Schryver, na dat hy van de aftapping door een *Katheter* geſproken heeft: „ ondertusſchen kan een' Vrouw, „ tot dat zy in arbeid geraake, zich zelve verligten, door „ een of twee vingeren te ſteeken in de Scheede, om de „ Baarmoeder op te ligten (' t welk gemaklykst geſchieden „ kan in de eerſte maanden van de Zwangerheid) en de druk„ king van dit lichaam, op den hals der Blaaze te doen op„ houden.

„ 1211. Nog gemaklyker kan zich een vrouw helpen, „ wanneer zy, in plaats van neer te hurken, op haar knieën „ valt, en het lichaam voorover buigt, om de zwaarte waar „ mede alle Ingewanden op den bodem en het lichaam van „ de Baarmoeder drukken, te verminderen, en de te rug„ trekking van dit werktuig in den buik te bevorderen.

„ 1213. Zulk eene geſtalte is inderdaad zo voordeelig in het „ onderſtelde geval dat men vrouwen vindt voor welke ze „ genoeg is, zonder inbrenging van vingers in de Scheede, „ om het Water uit de Blaaze te ontlasten.

Onder de behandeling van eerstgebooren kinderen, heeft de Heer LEVRET de volgende aanmerking over het binden van den Navelſtreng. „ Nademaal het kind nog een gemeen „ leven heeft met de Moeder, zo lang het niet geademd „ heeft; moet men den Streng niet binden of affnyden, „ voor dat het geademd hebbe, om dit behulpſel voor het „ het zelve te bewaaren, indien het flaauw en miskleurig „ zy".

Van een kind met een geſlooten Endeldarm gebooren, zegt hy: 1278. „ Om het Kind eene opening door konst te maa„ ken, moet men zich niet vergenoegen met een enkele

„ In-

„ Inſnyding, zelfs niet met een kruiswyzige gedaan te heb-
„ ben; maar men moet de huid in de rondte wegneemen.
„ Ik heb deze Operatie gedaan, zo als ikze beſchreven heb,
„ en ze is my volmaakt wel gelukt.

„ 1279. Behalven andere voordeelen van deze wyze van
„ doen, heeft men ook dit, dat men zelden een ſteekwiek
„ behoeve te gebruiken, voornaamlyk in 't begin, om te
„ beletten dat de Lippen van de wonde wederom aan mal-
„ kander groeijen; en gevolglyk, de eerſte afgang niet be-
„ lette zich te ontlasten, welker ophouding veel kwaad ver-
„ oorzaakt.

„ 1280. En men behoeft niet te vreezen, dat de kinderen
„ in 't gevolg den Afgang niet zullen konnen houden: want
„ zo maar de opligters van den Aars niet, wegens kwaade
„ geſtalte, ontbreeken, maakt de huid, door behulp van
„ deze Spieren, een nageboortſte Sluitſpier, welke de wer-
„ king van de natuurlyke, in alle opzichten vervult. De
„ Operatien van de Pypzweer aan 't Fondament geeven, na
„ de genezinge, hier van overtuiglyke blyken.

Na het vierde Deel, waarmede het ſamenſtelſel van den Heer LEVRET eindigt, volgt de verklaaring van de Afbeeldingen by het Werk gevoegd. En hier op het byvoegſel, waar in zaaken voorkoomen welken tot de Verloskunde al en ook geene betrekking hebben; als ook een *Kort begrip van het oordeel van den Heer* LEVRET *over de Spreuken van* MARICEAU, *welken tot opſchrift hebben; aangaande de Zwangerheid, Verlosſing, Ziekten en andere ongeſteldheden der vrouwen.* Wy zullen hier van nog een voorbeeld geeven, en dan oordeelen voldaan te hebben.

Het opſchrift is, *De verſchillende Proportiën van het Kind.*

„ Een kind", het zyn de woorden van MAURICEAU, „ 't welk
„ ten einde van volle negen maanden gebooren wordt, en
„ een goede geſteldheid heeft, weegt doorgaans, tien of
„ twaalf ponden, van zestien Uncen het pond. Een van
„ agt maanden, weegt maar zeven of agt. Van zeven maan-
„ den, niet meer dan vier of zo omtrent. En een *Fetus* van
„ drie maanden, weegt niet zwaarder dan drie Uncen; van
„ eene maand, omtrent een halve *Drachme*, en een van tien
„ dagen, een half Grein: zo dat men hier uit gemaklyk
„ kan opmaaken, dat een Vruchtje op den eerſten dag van
„ de ontfangenis niet grooter zy dan een gierſtkorrel.

Volgt nu het oordeel van den Heer LEVRET. „ Hier is
„ buiten twyfel, een drukfout, wegens het getal der Un-
„ cen van een pond, men heeft, gewisſelyk, twaalf willen

„ zeg-

„ zeggen in plaats van zestien, het welk een verschil van
„ een vierde maakt: zo dat een voldraagen kind, in plaats
„ van elf of twaalf ponden van zestien Uncen, niet meer
„ dan agt of negen ponden weegt, gelyk de daaglykſche on-
„ dervinding bekrachtigt. Voor zo veel deze misſlag in al
„ de rekeningen van MAURICEAU plaats heeft, moetze vol-
„ gens onze aanwyzing bepaald worden. MAURICEAU heeft
„ de gewigten willen opgeeven; wy zullen eens de maat
„ voorhouden. Een Vruchtje van 8 dagen is 5 of 6 lynen
„ lang, van 15 dagen, een duim, of zo omtrent; van drie
„ weeken, byna anderhalve duim; van eene maand, om-
„ trent twee duimen; van twee maanden, omtrent vier
„ duimen; van drie maanden, zes; van vier maanden, agt; van
„ vyf, tien; van zes, twaalf; van zeven, veertien; van
„ agt, zestien; en van negen maanden, agttien duimen". Al-
le zodanige rekeningen, zeggen wy, met den Heer SMEL-
LIE zyn onzeeker. (*)

(*) *en Midwifery.* pag. 121.

Natuurkundige Uitſpanningen, behelzende eenige Waarneemingen, over ſommige Zee-Planten en Zee-Inſecten, benevens derzelver zaadhuisjes en Eyernesten, door JOB BASTER, Doctor in de Medicynen, Lid der Keizerlyke Academie, en der Koninglyke Engelſe en Hollandſe Maatſchappyen der Weetenſchappen. *Tweede Deels, eerste Stuk. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1762. 50 *bladz. in groot quarto, met Plaaten.*

HEt eerſte, welk ons, in dit ſtukje voorkomt, is eene beſchryving *van de Kreeften*. De Kreeften worden van LINNÆUS, zegt de Heer BASTER, met recht, onder de Inſecten geteld. 1. Om dat zy met Sprieten (*Antennæ*) begaafd zyn. 2. Een ſchaalagtige huid, en inwendig geene beenen of graaten hebben. 3. Hunnen mond niet op en neder, maar zydlings open doen. 4. Geene oogleden hebben, om hunne oogen te kunnen ſluiten, en hun hoornvlies in verſcheide vakjes verdeeld is. 5. Niet door een Neus, maar door eenige zydelingſche openingen, de lugt inademen.

De ſoort van Kreeft, hier beſchreven, is de twee-en-veertigſte van LINNÆUS, waar van de deelen en huishouding naauwkeurig voorgeſteld worden. Twee wonderlyke eigenſchappen zyn 'er by de Kreeften, het jaarlyks verwiſſelen van de Schaal, en het weder aangroeijen van hunne afgebro-

broken pooten. En nog wonderlyker is het, als een Kreeft dus van Schaal verandert, hy ook een nieuwe Maag krygt, welke rondom de oude groeit; en dus wordt de oude maag het eerſte voedzel, welk de nieuwe te verteeren heeft.

In het volgende hoofdſtuk, of verdeeling, wordt geſproken van de *Krabben*, en de Strand-Krabbe, de veertiende, onder de negen-en-dertig ſoorten van LINNÆUS, en *Moënas* genoemd, beſchreven. Tuſſchen beiden eenige zeldzaame dingen, aangaande de Krabben, uit andere Schryvers, verhaald hebbende, welken met vermaak zullen geleezen worden, zegt de Heer BASTER, van de Strand-Krabbe, dezelve is hoog, of ligt graauw, of groenagtig van kleur, naar het voedzel en de plaatſen, daar zy zich ophouden; doch wordt in het kooken, gelyk de Kreeften, bloedrood. De Krabben gebruiken zo als de Kreeften, alles wat maar voorkomt, tot voedzel; en hebben ook dezelfde eigenſchappen; als, jaarlyks van Schaal te veranderen, hunne gekwetſte pooten te kunnen wegwerpen, welken dan ook wederom aangroeijen.

De *Garnaat* heeft in alles, volgens den Auteur, zeer veel overeenkomst met de Kreeft; dezelve wordt in alle deszelfs deelen verklaard: maar om dat hier van, zonder de Afbeeldingen 'er by te beſchouwen, naauwlyks eenig behoorlyk begrip kan gemaakt worden, zullen wy onze Lezers met derzelver beſchryving niet vermoeijen. De vrugtbaarheid der Garnaaten is onbeſchryflyk. Een Garnaats-vanger, die veele jaaren dit beroep waargenomen hadt, verzekerde den Heer BASTER, dat elk Spring-ty, dat is, elke nieuwe en volle Maan, een groot gedeelte der Garnaaten haar kuit ſchiet. „ Het is zeer vermaaklyk ", zegt de Schryver, „ gelyk LEEUWENHOEK zulks reeds voor my aanmerkt, „ in de maand *September*, de maag van een Garnaat te ontleeden, en de daar in zynde verſcheiden ſoorten van „ Hoorntjes en Schulpjes, naauwlyks de grootte van een „ zandje hebbende, te bezien ". En wyders; „ zeer wonderlyk is my voorgekomen eene eigenſchap, die de Garnaat heeft, van de Beef- of Sidder-Aal, die anders alle „ Viſſen doet ſterven, te kunnen dooden. Zou nu de Electriciteit, wier ſchokking zo veel overeenkomst heeft, „ met die de Sidder-Aal veroorzaakt, op de Garnaat geene „ uitwerking doen? My dunkt het is waardig zulks te onderzoeken ".

Het naaſte onderwerp hierop volgende, is de *Steur-Krabbe*, of *Steur-Garnaat*. De Steur-Krabben zyn ook kleine,

doch zeer vinnige en roofzugtige Schaalvisjes, en worden niet alleen in zee, maar ook in veel brakke slooten gevonden. Zy hebben veel overeenkomst met de Garnaat, en worden op dezelfde wyze gekookt en gegeten. In West-Indiën zyn dezelven zes a zevenmaal grooter dan hier te Lande.

Van het Springertje of Zee-Vloo. Van zyn ongemeene vaardigheid en kracht in 't springen verdient dit diertje, met recht, den naam van Zee-Vloo, gelyk het dus ook in 't Latyn genoemd wordt. Het is klein, zynde zelden, als het uitgestrekt wordt, een duim lang, en, het gene wonderlyk is, het onthoudt zich niet alleen in zee en brakke slooten, maar ook in versche rivieren, ja zelfs in Vyvers, (doch dezen zyn dan zo groot niet) maar voornamelyk tusschen en onder de bladen van de Ruy, (*Alga marina*) welke op de steenen en paalen onder aan de zeedyken groeit. Het heeft altoos zyn achterlyf omgekromd, ten zy het wil springen, wanneer het zich uitrekt, en aanstonds wederom toebuigende, verre weg springt. Om het diertje te leeren kennen, moet men de Afbeelding, welke 'er van gegeven wordt, bezien.

Laatstelyk komt in deze Verhandelingen nog voor, *Van de scherpe Speer in den Staart van de Roch, Pylstaart genoemd.* Deze Roch is aanmerklyk, om dat Griekſche en Latynſche, Schryvers veel gesproken hebben van het ongemeen sterk vergif, welk in den Staart van dit dier besloten is. LINNÆUS tien soorten van Rocchen optellende, onderscheidt deze van de anderen, door den bynaam van *Pyl-staart Roch, die geene steekels of knobbels op het lyf heeft, maar een staart, die zonder vinnen, en met een lange scherpe speer, op de zyden met tanden, als een zaag, gewapend is.* Deze Speer steekt twee duimen en meer buiten den staart van de levende Roch uit; doch geheel uit den staart uitgesneden van een groote Roch, is hy vier a vyf duimen lang. De Vis levende zynde, houdt dezen staart nooit stil, maar slaat dezelve gedurig naar alle zyden, doch meest naar boven, en somtyds met zulken kracht, dat zy niet alleen groote Visen hier mede kunnen dooden; maar zelfs een Visser, door een styve laars en drie dikke yslandsche kousen, 'er mede in het been geslagen hebben, dat het zeer sterk bloedde. Schoon de wonden, door deze Speer gemaakt, voor de Visen doodlyk zyn, heeft de Heer BASTER echter geene bevinding, dat ze voor menschen vergiftig zyn. Ook wordt de Vis zelf gegeten. De Speer heeft aan weerzyden, zeer scherpe en

styve

ſyve tandjes, doorgaans in de tagtig, welken een weinig krom gebogen, met de punt naar het lichaam van den Vis gekeerd ſtaan, waar door dezelven als zo veele weerhaaken zyn. Een vierde deel van den ſtaart van achteren heeft echter geen zodanige tandjes Het is, derhalve, niet te verwonderen, dat de ouden deze Speeren tot punten, op hunne pylen gebruikt hebben, als zeer bekwaam zynde, om een diepe en kwaadaartige wonde te maken. En men ziet nog wel, in Kabinetten van Liefhebbers, pylen van wilde volkeren, die digt aan zee woonen, en geen yzer hebben, op dezelfde wyze, met Speeren van den Pylſtaart, of diergelyke Viſſen gewapend. De Viſſers vangen dikwils, inzonderheid in den Herfst, Pylſtaarten die twee Speeren hebben op hunne ſtaarten. De reden is, om dat de Pylſtaart jaarlyks van Speer verwiſſelt, wanneer de nieuwe Speer de oude als uit den weg ſtoot, gelyk in het verwiſſelen der tanden by de kinderen.

Dus hebben wy weinig meer dan eene optellinge gedaan van de onderwerpen, welken in dit Stukje der Uitſpanningen verhandeld worden. Men moet het Werkje zelf leezen, en de Afbeeldingen bezien, om een begrip te hebben van de byzonderheden, welken van de opgenoemde ſchepſels beſchreven worden.

Nederlandſche Inſecten beſchreven en afgebeeld. Eerſte Stuk, Tweede Verhandeling over de Dag-Vlinders van de eerſte Bende. De Vlinder de kleine Aurelia. En Vierde Stuk. Tweede Verhandeling, over de Nagt-Vlinders van 't Tweede Gezin der Eerſte Bende. De Vlinder uit de groote Beer-Rups. Door CHRISTIAAN SEPP.

WY hebben dit Werk reeds verſcheiden maalen onze Leezers bekend gemaakt, zo wel als de wyze van Uitgave, welke zich de Heer SEPP heeft voorgeſteld (†). De kleine *Aurelia*, welke in de eerstgemelde van deze Verhandelingen beſchreven wordt is wel zeer gemeen, maar niettemin zeer ſchoon van tekening en kleuren. Hy komt voort uit een Doren-Rups, en behoort met den Nommer-Vlinder, in de eerſte Verhandeling van dit Stuk beſchreven, onder eenerlei Geſlacht en Bende. Het voornaamſte verſchil tuſſchen deze twee is, behalve de tekening, dat deze *Aurelia*, in den ſtaat van Rups gezellig is, en de Nommervlinder eenzaam leeft

(†) *Letteroef.* II. *Deel* 2de *Stuk.* bladz. 621.

leeft. Men vindt de eijeren van de kleine *Aurelia* niet enkeld, maar wel by geheele ſchooltjes aan de Brand-Netelbladen. De Rupsjes uit de eijeren komende zyn zeer klein, groenagtig graauw van kleur, naar voren toe donkerer, met koolzwarte hoofdjes, en men kan met een ſcherp gezicht of Vergrootglas ten eerſte zien, dat het Doren-Rupsjes zyn. Zy blyven by malkander, en maken een ſoort van Gemeenebest, en vervaardigen, gelykerhand, een webbe of ſpinſel, waar medeze den Brand-Netelſtruik, waar opze hun verblyf hebben, van boven geheel overdekken; en dit verſtrekt hen tot een brug, om van 't eene blad naar het ander te wandelen. Doch dit doen zy alleen, zo langze nog jong en klein zyn. Grooter wordende, wykenze wel niet geheel, maar echter meer van elkanderen af. De bladen van de Brand-Netel, zegt de Schryver, zyn hun eenigſte voedzel en geen andere groente. In den ſtaat van Rupſen, welke drie weeken duurt, vervellen zy viermaal, en hebben dan hun volkome grootte; gelyk door een nette afbeelding, getoond wordt. Tegen den ſtaat hunner verandering in Popjes, verſtrooijen ze zich meer en meer van elkander; en deze eerſte gedaantewisſeling geſchiedt op dezelfde wyze, als van den Nommer-Vlinderen, door den Heer SEPP, in de vorige Verhandeling gezegd is. De Popjes zyn echter wat langer en ſmaller, en anders van kleur; ſchoon deze ook in allen dezelfde niet is. Sommigen zyn geheelenal verguld, en vertonen zich als een brokje masſief goud; anderen hebben geen de minſte goude vlakken: de meesten hebben tusſchen verſcheiden gouden vlakken nog andere kleuren, gelyk in de bygevoegde Plaat met naauwkeurig afgezette figuurtjes wordt aangewezen. En de gemelde goud-glans der Popjes heeft aan dezen Vlinder den naam van *Aurelia* doen geven. Na veertien of zestien dagen, komt de Vlinder uit zyn Popje te voorſchyn; de *kleine Aurelia* genaamd, tot onderſcheiding van een ander, die met den bynaam de *groote* beſchreven wordt. In den ſtaat van volkomenheid wordt hy hier, met zyn ongemeen fraaije ſchakeering en kleuren, op de gemelde Plaat voor 't oog geſteld. Nu voedt hy zich met ſappen van Bloemen, voornaamlyk van Distels. Zyn wederga gevonden en zyn geſlacht voortgeplant hebbende, eindigt hy eerlang zyn leven. Men vindt deze Rupſen en Vlinders, den geheelen Zomer door in menigte. Zy zyn genoegzaam de allereerſten, die men in 't Voorjaar ziet vliegen, weshalven men dezelven *Præcones Veris*, Herauten der Lente zou konnen noemen.

In de Tweede Verhandeling van het Vierde Stuk, vindt men

men eene beſchryving van de Nagt-Vlinders, van het Tweede Gezin der eerſte Bende, de Vlinder uit de groote Beer-Rups. Dit Inſect is in zyn ſtaat van Rups onaanzienlyk en afſchuwlyk; maar wanneer het als Vlinder te voorſchyn komt, kan het een der fraaiſten van ons Gewest genoemd worden. Deze Rups wordt, doorgaans, de *Beer*, of *Beer-Rups* geheten, om dat hy zeer veele en lange hairen heeft, en bruin van kleur is; met byvoeging van *Groote*, in tegenſtelling van andere ſoorten, welken kleiner vallen. De Eijeren van dit Inſect vindt men in de maanden July en Augustus, wel meest op de Wilgeboomen, daar men de Rupſen, ten minſten van eenige grootte, genoegzaam nooit op deze Boomen, maar altoos in de laagte op allerhande Gewasſen en Kruiden ontmoet. Waarſchynlyk, om dat zy in den ſtaat van Rups den Winter moetende overblyven, en op de Wilge-bladen, welken vroeg verwelken, geen voedzel genoeg zouden vinden, te meer, wylze zeer gulzig in 't eeten zyn, en wel van allerhande groente. Hierom begeven zy zich dan vroeg naar de laagte, latende zich maar afvallen, zonder, gelyk anderen, zich aan draaden nedertelaten; buigende zich als in een ronden kring, waar door de lange hairen als overend ſtaan, en de diertjes voor ongemak in 't vallen bewaard worden. Men heeft echter ook, ſchoon zeldzaam, de Eitjes op laage Gewasſen gevonden. Altoos zynze by geheele ſchooltjes en regelswyze digt aan malkander gefloten. Aan deze jonge Beertjes zyn, zo draze uit de Eijeren komen, 16 Pooten te zien. In het loopen zynze zeer gaauw; aangeraakt wordende rollenze zich ſchielyk in malkander, en blyven dus, een tyd lang, onbeweeglyk liggen. Het gebeurt, hoewel zelden, dat 'er een, voorſpoedig in 't groeijen en vervellen zynde, nog voor den Winter, zyn volkome grootte bereikt, zich inſpint, in een Popje verandert, en als Vlinder verſchynt; terwyl de overigen nog zeer klein zynde, overwinteren moeten, en voor een groot gedeelte ſterven, eer het Voorjaar komt. Met 't vervellen dezer Rupſen gaat het ook zeer ongelyk: ſomtyds vervellenze drie, vier en meermaalen, voor den Winter, en vervolgens in het Voorjaar nog eenige maalen, eerze volwasſen zyn. De overgang in Popjes geſchiedt gemeenlyk in Mey en Juny. Zy bereiden, ten dien einde een Spinzel of Nest, veelal tusſchen bladen in; en zodanig een Spinzel wordt hier in Plaat vertoond. Sommigen maken een dubbeld Spinzel, zynde dan het eerſte of buitenſte zeer ruim, en van een groot beſtek, maar het tweede of binnenſte, waar de Rups en Pop eigenlyk zyn verblyf heeft, is ongelyk kleiner. Veeltyds zyn de-

ze Nesten of Spinzels zo dun en luchtig, dat men de Rups en de Pop 'er in kan zien liggen, somtyds echter geheel digt en ondoorschynende. Terwyl de Rups doende is met zyn Nest te vervaardigen verliest hy genoegzaam alle hairen, en mengt dezelven mede in 't Spinzel. Het zelve eindelyk zyn volle beslag hebbende, blyft de Rups 'er binnen in stil liggen, en wordt allengs korter en dikker, waaronder wel 8 of 9 dagen verlopen. Ten laatsten scheurt het vel van de Rups, in den Nek, en het Popje, 't welk tot hier toe, 'er onder verborgen geweest was, werkt 'er zich geheel uit, in gedaante en kleur als het op de Plaat afgebeeld wordt. Na verloop van drie en veelal vier weeken; dat is, in de maanden Juny en July, ook nog wel in Augustus, komt de Vlinder te voorschyn; op de vlerken, met verscheiden kleuren versiert, hier naar 't leven afgebeeld; hoewel de gekleurde vlakken, in allen niet volkomelyk gelyk zyn.

Dus verre hebben wy den Heer SEPP, in zyne beschryving van deze Insecten, wederom gevolgd; wy twyfelen niet of onze Lezers zullen zich 'er mede vermaakt vinden; en nog meer, als zy de Verhandelingen van den Schryver, welken zeer kort zyn, zelven leezen, en de afbeeldingen voor 't oogbrengen.

Brief van een Vriend aan een Vriend, waar in als een Voorberigt tot iets naders met weinige word getoond, dat het onmogelyk is de ware Lengte te Zee of te Land te weten, zo lange men geen meerder zekerheid heeft van den waren Meridiaan des begins, als tot hier toe is bekent. Waar by gevoegt is eenige uitgerekende Eclipsen, ten bewyze dat dit geen enkel zeggen is. Te Amsterdam by Simon van der My. *24 bladz. in quart.*

DE Schryver van deezen Brief is van oordeel dat men zeer verkeerde gedagten voedt, wanneer men denkt, dat de Lengte te vinden is, met een willekeurigen Meridiaan voor het begin te stellen; en hy kan dit gevoelen geenszins toestemmen, uit hoofde, zegt hy, *dat zo weinig als den loop of stand der Zonne willekeurig is, ook het begin der Telling op den Aardkloot kan willekeurig zyn.* — Hy verstaat naamlyk door de *Lengte* niet den afstand, die eene zekere plaats heeft van eene andere, of van een willekeurig begin van telling; waar toe veelen zich bepaalen in 't onderzoeken der Lengte; des aangaande staat hy gereedlyk toe, dat het zou konnen zyn, dat men zulks omtrent konde weeten. Maar hy oogt in deeze op de *waare Lengte*, dat is, den afstand die eene plaats heeft van 't waare begin der Tellinge; welke niet geweeten kan worden, zo lang dat waare begin der Tellinge, of *de waa-*

waare Meridiaan des begins niet regt bekend is „Het is, *zegt*
„*hy*, het zelve, te weten dat ik op 90 *Graaden Lengte* ben,
„of te weten, als de Zon, daar ik ben, in het Zuiden ſtaat,
„het dan aan het begin der Tellinge is 's morgens 6 uuren:
„en dus doet het weten, hoe ver het Obſervatorium van Pa-
„rys of eenige andere plaats van Londen legt, hoewel ook
„berekent door Eclipſen of anders, ten aanzien van de waa-
„re lengte niets: want de vrage blyft, op wat Lengte legt
„Londen? of dat het zelve: als het zo laat is te Parys, dan
„is het na den tyd te Londen zo laat; maar hoe laat is het op
„dat ogenblik aan het waare begin der Telling?

De vraag is dan hier hoe te bepaalen, hoe ver eene zekere plaats af is van den waaren Meridiaan des begins; en onze Autheur geeft ten antwoord, dat zulks geſchieden moet, „hoofdzaakelyk uit den ſtand der Zonne, en voort door de „andere bewegende Hemelligten betrekkelyk tot dien ſtand „der Zonne. —— Deezen *vervolgt hy*, moeten, *uit kragt van „hunnen geregelden loop*, konnen geſtelt worden eens in zoda-„nigen betrekking zo tot malkanderen als tot onzen Aard-„kloot te zyn geweest, dat men daar als een begin harer be-„weging kan begrypen; en zo moet dan ook die Meridiaan, „waar op ze toen op dat ogenblik eenerley betrekking had-„den, noodzakelyk zyn den Meridiaan des begins, waar aan „dat alle begrepen Meridianen, van deezen Oost- of West-„waarts afgelegen, na den daar op bevonden ſtand der Zon-„ne of der andere Hemelligten, (gebragt tot dien ſtand) be-„trekkelyk beſchouwt, kan tonen, hoe verre Oost- of West-„waards van denzelven de Zon of ander bewegend Hemelligt „zig in zodanigen ſtand kan bevinden, als ik ze door eenvou-„dige hoogte nemen bevinde; en gevolglyk, hoe veel Gra-„den, Uuren of andere Afdelingen de Zon nog behoeft, (ten „Oosten van het begin zynde) eerze in dien ſtand komt, op „dien dag, die ze hebben moet en heeft, als ze haren Dag-Cir-„kel heeft volbragt; of hoe veel ze gelopen, (ten Westen „zynde,) eer ze zo veel van ſtand konde veranderen.

Het komt 'er derhalven nu maar op aan, *of 'er zulk een Me-ridiaan te vinden zy?* en onze Schryver is van oordeel, *dat het met minder moeite kan geſchieden als men denkt*; en vertrouwt dat hy zulks in zyn werk, dat op deezen Voorlooper ſtaat te volgen, duidelyk zal toonen. —— Het heeft ons, ter bere-keninge hier van, zo hy agt, tot nog toe ontbrooken aan de volgende kundigheden.

„*a* Eene nette bepalende Rekening van des Zons zoge-„naamde middelloop.

„*b* Eene zekere kennis van de oorzaak, zo der vorderin-

„ ge en agteringe als der Declinatie, en derzelver daar uit
„ af te leidene waare hoegrootheid, zo in 't voorledene als
„ in 't toekomende.

„ *c* De bepaalde betrekking van bovengenoemde tot den
„ waren Meridiaan des begins.

„ *d* Het zelve als boven van een of meer der andere Pla-
„ neten tot dezelve bepaalde betrekking.

Uit het gemis deezer kundigheden volgt, zegt hy, „ het niet „ accordeeren der Rekeningen met de bevinding; en de on- „ zekerheid, ja het gemis van de kennis der ware breete zo wel „ als der Lengte. Ook is dit de rede, waarom de Maan ons ten „ dezen opzigte zo weinig nut geeft, daar ze anders den Zeeman „ het zelve nut konde toebrengen, ten aanzien van Breete en „ Lengte als de Zon, en by nagt mogelyk ruim zo veel, als by „ klaar weder de Pool door zyn byſtaande Sterren te beken- „ nen is.

Verder duidt hy aan dat de Rekening der vaste Sterren op deeze kundigheden met meerder zekerheid zou zyn te gebruiken: als mede dat men op vaster gronden en bepaalder de Eclipſen zou konnen berekenen, ter wegneeminge van tydrekenkundige verſchillen, en tot bevestiging van de Chronologie; nademaal die rekening „ zig niet zou reguleeren na den tyd van „ Londen, Parys of elders na willekeur, maar na den tyd van den „ waren Meridiaan des begins. Waar uit den tyd der Me- „ ridiaanen, Oost of West van dezen zynde (dat is de Leng- „ te,) bekent kan worden.

Onze Brieffchryver hegt hier aan ter proeve eene Berekening van eenige Eclipſen op zyne gronden, „ hebbende den aanvang- „ tyd, berekent en geſteld met het begin van onze Rekening op „ den 20 Maart, als de Zon aan het begin der Telling middag „ maakte": en eindelyk heeft hy 'er nog bygevoegd een klein tafeltje, behelzende, „ hoe hoog de Zon volgens die Reke- „ ning op eenige vastgeſtelde dagen, geduurende dit jaar, „ aan den Meridiaan van Amſterdam bevonden moet worden, „ of ook iemand lust had dezelve te toetſen.

Men kan uit deezen inhoud van den Voorlooper genoeg-zaam afneemen, dat onze Schryver zich een verheven doel-wit heeft voorgeſteld; in hoe ver hy in ſtaat zal zyn, het zelve al of niet te treffen, zal ons zyn volgende Werk eenigermaate konnen leeren.

De Engelſche Spectatrice. Te Amſterdam, by Jacobus Kok, 1763. *de drie laatſte Stukjes van 't tweede Deel, 244 bladz. in octavo.*

DE onderwerpen in deeze Stukjes verhandeld zyn voornaamlyk de Jaloezy; de beſchaaving van 't Verſtand der ſchoone Sexe, de

de Onſtervelykheid der Ziele; 't Tydverkwisten in zondige of ten minſte beuzelagtige uitſpanningen en vermaaken; en de invloed die eene verſtandige Dame op 't hart van haaren Minnaar heeft, ter aanpryzinge der beſchaavinge van 't Verſtand der ſchoone Sexe. De uitvoering is gemeenlyk niet ongevallig. De Spectatrice toont met opzigt tot het eerstgemelde onderwerp zeer duidelyk de valschheid van dien by veelen aangenomen zetregel, *de Jaloezy is een uitwerkſel van de Liefde*; en doet in tegendeel zien, „ dat een laag wantrouwen, een ruſtelooze aart, en eene onvol„ doenbaare natuur, de eenige materialen zyn, daar het Dolhuis „ van de Jalouſie mede opgebouwt is ". ——— Haare herhaalde aanpryzingen van 't beſchaaven van 't Verſtand der ſchoone Sexe, ſtrekken eigenaartig om het nut en de noodzaaklykheid daar van voor den geest te brengen; en te doen opmerken, hoe onverantwoordlyk het is, dat men in de opvoeding eener jonge Juffer zo weinig werks maakt, van 't aankweeken der verſtandlyke vermogens. ——— Met betrekking tot de Onſtervelykheid der Ziele vindt men hier eenige ſtigtelyke bedenkingen; doch ze zyn doormengd met eene oppervlakkige redeneering over de voorgevoelens der Ziele, en de verſchyning der afgeſtorvenen aan de levenden, die veelen, te bygeloovig zal voorkomen, of altans van hun geoordeeld zal worden niet gegrond genoeg te zyn, om 'er in ernst gebruik van te maaken. De Spectatrice egter ſchynt van oordeel te weezen, dat men dezelve niet geheel kan verwerpen; en kent zich zelve, zo ze agt, vry van bygeloovigheid; het welk haar ook kortlyk doet uitweiden, over de bygeloovige grillen der Waarzeggerye, die ze in een belachlyk daglicht ſtelt. —— Haare berisping eindelyk van 't Tydverkwisten in zondige of ten minſte beuzelagtige vermaaken is doorgaande zeer wel ingerigt. Onder anderen ſtelt de Brief, welke hier toe aanleiding geeft, ons de onmaatige drift tot ſpeelen niet onaartig in eene belachlyke Schildery ten toon, waarom wy denzelven den Leezer onder 't oog zullen brengen.

Aan de Spectatrice.

MEVROUW.

AL had ik geene andere redenen, als om Uw myne erkentenis te betuigen, voor de edelmoedige yver, welke gy aanwend, om ons wezentlyk beminnelyk te maaken, zou ik niet langer kunnen nalaten U te ſchryven, om Uw wegens onze Sexe, myne byzondere dankbaarheid te betuigen, op zulk een wyze als een Landmeisje zich gewoon is te uiten.

Onderrichtingen die zoo hartelyk en beſcheidenlyk gegeven worden, mein ik, moeten zeer goede gevolgen hebben; ten minſten heb ik het vermaak om hunne goede uitwerking te zien, in een plaats, welke, ſchoon meer als honderd mylen van *London*, niet vry geweest is, van de beſmetting der zotheeden, die ik vind dat alhier algemeen zyn, en onbepaald de overhand hebben. —— Ik hoop niet te min, dat 'er een dag zal komen, dat de in agtneemingen van de grondregels welke de Spectatrice zoo verplig-

pligtende opgeeft, al zoo zeer in gebruik zullen zyn, als het misgedragh 't geen zy tans tragt uit te rooijen het tegenswoordig is.

Ik kwam, omtrent drie maanden geleeden, MEVROUW, in deeze groote ſtad, daar ik nooit te vooren geweest was: —— Een van de eerſte bezoeken dien ik afleidde, geſchiedde by een Mevrouw met welke ik zeer gemeenzaam te onzent geleeft had; terwyl ze daar wierd opgevoed. —— Dewyl ik wist dat ze met een Man van grooten rang getrouwt was, en volgens haren ſtaat dagelyks veel menſchen zagh, ging ik 'er des morgens, om te meer gelegenheit te hebben van haar vry te ſpreeken, en buiten 't aanwezen van anderen, welken, voor 't weinige dat ik reeds van *London* gezien had, zeer gereed zyn, om zich te vermaken; met de eenvoudigheit van perſoonen, die op 't land groot gebraght zyn, te beſpotten.

Het was omtrent tuſſchen elf en twaalf uuren, toen ik aan haar huis kwam: na lang geklopt te hebben, kwam 'er een huisknegt voor, met zyn ſlaapmuts op, zoo bleek en naar of hy uit het graf kwam; hy ſlofte voort, en kwam eindelyk onder myn bereik, en toen ik na zyne Meeſtreſſe vroeg, ſtamerde hy uit: *Ah! Juffrouw, onze Mevrouw kan je nog in geen drie uuren ſpreeken: wy hebben hier deezen naght partyen gehad.* —— Ik begreep niet wat hy zeggen wilde, nogh wat 'er gebeurt was. —— Ik wilde echter niet vragen, maar liet myn naam, en zei, ik zou wel eens weder komen.

Van daar ging ik na de Winkels, en koght het een en 't ander dat ik nodigh had; van daar keerde ik tot mynent, ſpyſde, en tegens drie uuren ging ik weder na myne Vrindin, zynde geduurig zeer nadenkende geweest, omtrent 't geen haar hadde mogen overkomen, en wat of de kneght dogh gemeent had met de *Partyen* die 'er geweest waren.

Myn goed geluk gaf dat ik niet weder te ongelegener tyd kwame, en ik vond de Dame onder 't gebruiken van Chocolaat; zy had een Kop 'er van in de eene hand, en met de andere was zy zeer bezigh in 't ſorteren van een menighte Guſnes, die ze in twee gelyke parten ſcheen af te deelen op een tafeltje dat voor haar ſtond. — Zy rees op, en ontfing my, met zeer veel vrindelykheit en beleeftheid, zei me, dat het haar leet was niet by de hand geweest te zyn, toen ik de eerſtemaal gekomen was, dogh voegde 'er by, met een glimlach, dat ik, als ik wat langer in de ſtad zou gewoont hebben, wel zoude leeren, my wat langer in 't bedde te houden.

Zy zei my niets van 't geen my ongerustheid had gegeven, en ſcheen zo vrolyk en wel te vreden, of 'er niets tot harent voorgevallen ware, ik wist derhalven niet, hoe ik best myne vraghen zoude inrighten, en ik zou volkomen onkundigh vertrokken zyn, indien zy 't my niet in 't vervolg onderright had, met haare bezigheit voort te zetten. —— *Ik ben niet altoos zoo laat by de hand,* zei ze, *als wel beeden; maar gy moet weeten, ik had deezen nagh partyen:* —— *zestien tafels zyn 'er in den gang geweest, en 't was wel vyf uuren; eer wy tot rust kwamen:* —— *Ik triumfeerde,* 't is waar,

waar, 't geluk was aan myne zyde, —— maar zie eens hoe ik gehavend ben, —— die allen, zei ze, wyzende op de kleinſte hoop goud, ——— *zyn valsch, geen een' goeden Guine is 'er onder.*

Ik begreep wel uit het ſlot, dat ik een verkeert denkbeeld gemaakt had van het woordje *partyen*: — echter beter berigt nodig hebbende, beleed ik haar onbeſchroomt myne onkunde, daar zy hartelyk om lachte; dogh zy gaf my wel haast beter kundigheit van zaken. — Zy zei me, dat wanneer 't getal der Speelders, meer als tien Tafeltjes maakte, men dan zei, dat men *Partyen* had; als het onder de Tien was, noemde men 't *Gezelſchap*, en in geval 'er maar een, of twee tafels waren, een *Spelletje*; — Zy beſloot, met haar medelyden te betuigen, over dezulken van haare kennisſen, die met al haare kunstnaryen, het tot hunnent nooit verder als tot een *Spelletje* hadden kunnen brengen.

Het oprichten van het Spel tot een ſoort van Konst en Wetenſchap, het uitvinden van Konstwoorden daar aan eigen, en zich een eer te ſtellen, in veele Speelders tot zynent by een te doen komen, kwam my niet min belachlyker voor, als myne verwondering, van haar dus te hooren ſpreeken, het aan haar zyn moeſte.

Ik vond dat ik zeer gemakkelyk tot een Lid van dat School van goede opvoeding en beſchaaftheit hadde kunnen werden aangenomen: maar hoe zeer die Academie 'er ook van beroemt zy, ik verkoor liever te blyven onder dezulken die men domme ſchepzelen noemt, dan den naam van een Juffer, die de wereld kend, te verkrygen, door 't wagen van myn geld, myn tyd, myne gezontheit, en, 't geen ik altoos, nooit minder als eene van die wereldkundigen hoop te bezitten, mynen goeden naam, onder de gemegelder, en beter denkende ſoort van menſchen.

Of ik nu geheel niet wil komen in deeze nagtelyke byeenkomſten, gaa ik haar niet te min zien, in tyden die my zelf beter gelegen komen: en dan hoor ik wat 'er den voorigen naght gebeurt is; — de vervoeringen en vernoegde uitdrukkingen, die zulk, of zulke eene, by een gelukkige ſlagh geuit heeft, en de ſpyt én vervloekingen van anderen die verlooren hebben; — de laage kunsjes daar ſomtyds, voornaame Dames, zich meede behelpen, om haar credit aan de Speeltafels te bewaren, en de noodlottige vernederingen, daar ze niet zelden toe verpligt worden: wanneer ze genootzaakt zyn haare *ſchulden van Eer*, want zoo worden ze altegenaamt die uit het ſpel voortkomen, af te doen: — maar 't geen my 't allermeest verwonderde, was, dat 'er *Dames d'industrie* zyn, die de vryheit nemen, en de behendigheit hebben, om voor goede Guines te verruilen, en te verwisſelen, 't geen elders valſche munt genaamt word. Maar het ſchynt dat die met elkanderen moeten bekent wezen, en ieder voor zich een Tafel verkiest daar nogh geene van de Zuſterſchap poſſeſſie heeft genoomen. — 't gebeurt niet te min ſomtyds, dat zy, zonder elkanderen te kennen, andere aantreffen, die alzoo bedreeven zyn als zy zelve; dit was het geval van myne Vriendin geweest de eerſtemaal dat ik haar te zien kwam, maar zy verzekerde my, het haar party te zullen betaald

taald zetten, en dat zy, den volgenden avond Mevrouw dings met haar eigen munt betalen zoude, want ze zou 'er eene met haar te ſpeelen zetten daar ze geen verwagting op hebben zoude, en maken, dat ze greetig haar eigen valſche Guines alle weder te rugh zoude krygen.

Welke zonderlinge wyzen van tydverdryven zyn dat niet, waar in men toelaat, dat onze harten met verderflyke dingen ingenomen worden, welken, hoe ſchandelyk in hun zelven echter maar als ſpotterny en een gaauwigheit werden opgenoomen, als men ze komt te ontdekken: en, die men, met gelyke bekwaamheit, elkanderen komt te vergelden. Want ik vind, dat bedriegen met de Kaart, even zoo veel is, als ſpeelen met de Kaart; wat my aangaat, hoe meer ik 'er van hoor, hoe meer het my verbaast. — Zoo 'et iets is dat de geſtrengſte berisping van de *Spectatrice* verdiend, my dunkt, deezen handel behoorde berispt te worden, dewyl geene van al de gekheden des tyds, zoo verderflyk zyn kan, als even deeze.

Bedien U dan, Mevrouw, van de gelegenheit, en maak, is het mogelyk, dat de Jufferſchap van ſchaamte rood worde door 't herdenken, van ooit, onder den tytel van Uitſpanning, eene wezentlyke ondeugd te hebben helpen invoeren, en meede oorzaak te zyn geworden, van alles wat ooit onder de Sexe ſchandelykst is voorgevallen; — doed haar zien, welken onherſtelbaar nadeel zy haar zelven, en den haaren toebrengen; — hoe zy, door de buitenſpoorigheden, welken zy onder 't ſpeelen begaan, al de gebreeken van haren aart en temperamenten bekent maken; en, 't geen mogelyk meer ingang by ſommigen zal vinden, hoe een flegte Kaart, haare Wenkbraauwen in ongemeene fronzels brengt, en alle haare Wezentrekken, uit hun verband ſteld, waar door de regelmatigſte Tronie in een grinnekende Gryns verandert.

Maar 't past my weinig om berichten te geven, aan Uw. die van alles oneindig beter kundig zyt als ik zyn kan; dogh, zoo iets dat ik gezegt hebbe dienen kon, en door uwe bekwame hand beſchaaft in 't light kwame, zou ik my verheugen door deezen 'er gelegenheit toe gegeven te hebben, terwyl ik blyve

MEVROUW

Uwe Verwonderaarſter
en nederige Dienareſſe
ADRASTA.

York's Buildings
9 Feb. 1745.

P. S. Ik hoor dat ſommige van de bovengemelde Liefhebbers en Liefhebſters van het ſpeelen, gereed zyn om na het land te gaan; indien dit zoo is, zou een tydige waarſchouwing van de Spectatrice zeer dienſtig zyn, eer zy ter plaatze komen, alwaar zy anders zouden mogen denken, zeer wel betaald te zullen worden, voor 't onderwyzen van hunne ſoort van behendigheden.

LETTER-OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Psalmos.*

Vierde Berigt.

DE veertiende Psalm, tot aan welkers beschouwing wy in ons laatste Berigt gekomen zyn, is, naar 't oordeel van den geagten *Venema*, gemeenlyk door de Uitleggers in een verkeerd daglicht beschouwd. Dezelve behelst, zyns agtens, eene verdeediging der Godlyke Voorzienigheid, byzonder over zyn Volk, tegen de lasteringen der godlooze, die den spot dreeven met de hoop en 't vertrouwen der godvrugtigen; zo van wegens de straffoosheid der Heidenen in 't algemeen, als van die der onderdrukkeren van Gods Volk in 't byzonder; terwyl de Israëliten in eene langduurige gevangenis zugten. Hy vindt ter wederlegginge dier lasteringe drie bewysredenen in dit Lied: de eerste is ontleend van de godloosheid der geenen die Gods Voorzienigheid loochenen vs. 1; 't zyn dwaazen die zo denken. De tweede is afgenomen van de Godlyke langmoedigheid, vs. 2, 3; (*) God vertoont zich niet als Regter, voor dat de godloosheid ten hoogsten trap geklommen is. De derde wordt afgeleid uit de Godlyke oordeelen in vroegere dagen, vs. 4, 5; (†) God heeft meermaals getoond dat hy zyne oordeelen uitstelt tot dat de maat der ongeregtigheid vol is. Aan deeze wederlegging wordt ten laatste vs. 6 en 7 gehegt eene

(*) De vraagswyze voorstelling vs. 2. *om te zien, of yemant verstandigh ware, die God zochte?* moet ook vs. 3. in 't oog gehouden worden: *of zy alle t'zamen afgeweken en stinkende geworden zyn? of 'er niemant is die goet doet! ook niet een?* als, by voorbeeld, ten dage der algemeene Zondvloed, en der omkeeringe van Sodom enz.

(†) Deeze verzen vertaalt onze Hoog-Leeraar aldus. *Zyn niet voorbeeldelick gestraft alle werkers der ongerechtigheyt, die myn volk opgegeten hebben als die broot aten, en den HEERE niets genoemt hebben? Zyn zy niet aldaer zeer vervaert? om dat God by het geslachte des rechtveerdigen is* Dit heeft men gezien door alle tyden, by uitneemendheid in 't oordeel over Sanherib. 2 Kon. XVIII, XIX.

eene beſtraffing van de ſpotterny der godloozen (*), en eene verſterking van den wensch der godvrugtigen. En uit dit ſlot, vers 7, *Och dat Israëls verloſſinge uyt Zion* [*quame!*] enz. is af te leiden, dat dit Lied t'zamengeſteld is, toen Israël in de gevangenis was, en op de verloſſing hoopte; en dat de lastering hunner Vyanden in die omſtandigheden daar toe aanleiding gegeeven heeft. Vraagt men tot welke gevangenis is dit betrekkelyk; onze Hoog-Leeraar antwoordt, alle de omſtandigheden loopen natuurlyk t'zamen in de Babyloniſche gevangenis, en daar is geen rede die ons dringt, om van deezen eenvoudigen zin af te wyken, of om een laater tyd te denken.

Maar, zult gy zeggen, in 't hooſd wordt deeze Pſalm aan David toegeeigend, hoe komt het bovengeſtelde hier mede overeen? Men kan, zegt de geagte *Venema*, denken dat David deezen Pſalm door den geest der Prophetie gedicht heeft; of anders voor waarſchynlyk houden, dat dit Lied uit één van Davids Pſalmen overgenomen, en naar de omſtandigheden van dien tyd geſchikt is. Dit gevoelen wordt te aanneemelyker, als men nagaat, dat 'er ten tyde van Antiochus Epiphanes op eene dergelyke wyze met dit Zangſtuk gehandeld is, van waar wy den LIIſten Pſalm hebben. Wat nu in deezen Pſalm eigenlyk van David is, en by wat gelegenheid hy 't zelve gedicht heeft, is voor ons van geen weezenlyk belang. Verder heeft men nog aan te merken, dat ook andere, hoewel weinige, Liederen van David, waarſchynlyk een dergelyk lot ondergaan hebben (†). Men kan naauwlyks twyfelen of de aanhangſels Pſ. LI. 20, 21. LXIX. 35--37. LXXII. 18--20. en de overige ſlotredenen der Boeken, waar in de Pſalmen verdeeld zyn, als XLI. 14. LXXXIX. 53. CVI. 48. zyn van eene andere hand.

Eene tweede zwaarigheid, tegen dit gevoelen van onzen Hoog-Leeraar, is, de aanhaaling van 't tweede en derde vers van deezen Pſalm, en derzelver toepaſſing op de Jooden van zynen tyd, door Apostel Paulus Rom. III. 11, 12. Doch hy is van oordeel, dat het oogwit van Paulus niet geweest is aan te duiden, dat David van de Jooden van dien tyd geprophéteerd heeft, maar dat die algemeene regel der Voorzienigheid, waar door God gewoon is een tot het uiterſt

(*) Het eerſte deel van 't zesde vers vraagswyze te vertaalen. *Beſchaemt gylieden den raet des elendigen?*

(†) Men zie onder andere Geleerden, die niet vreemd van dit gevoelen zyn, *Ligtfoot* in *Oper. T. I. p. 163.*

eerst gebragte verval te straffen, met zo veel regt tot de Jooden gebragt mag worden, als tot de Inwoonders van de waereld voor de Zondvloed, of die van Sodom; om daar door te doen zien, dat de Jooden het Euangelie hadden te omhelzen, en zich te bekeeren; of eerlang door Gods oordeel stonden te vergaan; en dat dus, gelyk hy Hand. I. 18. gezegd had; *Gods toorne stond geopenbaert te worden*; enz. Het oogmerk is niet hier uit te beweeren, dat de Jooden van zynen tyd ten uiterste bedorven waaren, maar dat ze van wegen hunne hooggaande verdorvenheid, die hy als bekend aanneemt, en daar uitbreidt, zo wel als de Heidenen, straffchuldig waaren voor God, gelyk men uit den t'zamenhang kan afneemen.

Den volgenden vyftienden Psalm ziet onze Hoog-Leeraar aan als een Zangstuk van een algemeenen inhoud, waar in het leeven en de zeden van hun, die in de Godlyke gemeenschap, onder deszelfs bescherming, veilig en gelukkig leeven, beschreeven worden. Hy vindt in 't zelve met opzigt tot den tyd en gelegenheid der t'zamenstellinge niets byzonders, alleen schynt men uit het eerste vers te konnen afneemen, dat David dit Lied gedicht heeft, toen hy in 't Ryk gevestigd was, naa dat hy de arke op den berg Zion geplaatst had; en uit den inhoud is 't niet vreemd te denken, dat de verkeerde gedagten des volks, raakende den uiterlyken dienst, als den grondslag hunner hoope, en de oorzaak van hunnen gelukkigen staat, hier toe aanleiding gegeeven hebben. —— Deeze Psalm is dus van een algemeen gebruik door alle tyden; ook onder de Euangelische huishouding. Want het is zo ver van daar dat die bedeeling de menschlyke deugden, of pligten jegens den naasten, minder zou vereischen, dat ze veel eer derzelver betragting sterker aandringt; als zynde het geloof in Christus, hoe rechtzinnig ook, zonder de liefde, eene ydele benaaming, niet meer dan een *lichaam zonder geest*; maakende den mensch slegts een *klinckend metael of luydende schelle:* want *in Christo heeft niets eenige kracht; dan een nieuw schepsel, het geloove door de liefde werckende.*

Wat nu verder den zestienden Psalm aangaat, in denzelven komt ons een voortreffelyk persoon voor, die, in eene doodelyke benauwdheid zynde, toont, dat het zo ver van daar is, dat het met hem gedaan zoude zyn, gelyk zyne vyanden waanden; dat hy in tegendeel op goeden grond konne betuigen vast te vertrouwen, dat hy de hem toegezegde erfenis eerlang zal verkrygen, door zyne luisterryke

opſtanding uit de dooden. En men heeft, zegt onze Hoog-Leeraar, naa 't gebruik dat Apostel Petrus en Paulus, Hand. II. 25—31. en XIII. 35, van deezen Pſalm maaken, niet te twyfelen, of de Perſoon hier ſpreekende ingevoerd is Chriſtus zelf, op wien alleen de inhoud van dit Lied betrekkelyk gemaakt kan worden. Vraagt men, op welke omſtandigheden van den Meſſias deeze inhoud bepaaldlyk ſlaat, hy antwoordt dat het hem vry duidelyk toeſchynt, dat men, naar uitwyzen van 't negende vers, hier heeft te denken om den Meſſias, zo als hy den geest ſtaat te geeven, naa dat hy de ſmertlykſte pynen ondergaan had, en de gevoeligſte rampen te boven gekomen was, als uit het begin, en 't zevende en achtſte vers van dit Lied blykt. Deeze Pſalm is van daar, zynes oordeels, bepaald betrekkelyk tot dien tuſſchentyd, toen Chriſtus, tuſſchen de verdreevene duisternis en den dood, naa 't doorſtaan van de bitterſte benaauwdheid, in de bewustheid der gelukkige voltrekkinge van zyn werk, weder bedaard zynde, met een volkomen vertrouwen den dood afwagtte, als den weg om in te gaan in zyne heerlykheid. Alle de kenmerken in dit Lied voorkomende beantwoorden, zegt onze Hoog-Leeraar, naauwkeurig aan dat tydſtip toen onze Heer, naa 't verdwynen der duisterniſſe, naby den dood zynde, uitriep, *het is volbragt.* —— Betreffende de gelegenheid by welke, en 't oogmerk waar mede David dit Lied gedicht heeft, dit is uit den inhoud niet wel vast te ſtellen: de oplettende *Venema* is niet vreemd van te denken, dat de volgende zeventiende Pſalm aan te merken zy als een aanhangſel van deezen, en dat men, dit erkennende, hier over iets naders zal konnen bepaalen. Hy heeft nog wel gedagt, om te vooronderſtellen dat het begin van den Pſalm tot David, en 't overige tot den Meſſias gebragt moet worden; en daar uit af te leiden dat David denzelven gedicht heeft, op 't einde van zyn leeven, om zich tegen den dood te vertroosten; door 't voorbeeld van den Meſſias, die voor de heiligen geſtorven zynde, uit de dooden zou opſtaan, waar op de heiligen in gemeenſchap met hem ook hoopen. Doch van deeze vooronderſtelling, hoe vleiende ook, heeft hy moeten afzien, wel byzonder om dat de Meſſias als dan te plotslyk op David ſpreekende wordt ingevoerd, en dezelve hier voorkomt als reeds geſproken te hebben: ook is 't eigenst hier te ſtellen, dat de perſoon die bidt, *Bewaert my*, voortgaat om de grondſlagen van zyn vertrouwen, en zyne verwagting te melden. Dit heeft onzen Hoog-Leeraar doen wederkeeren tot het eerstgemelde denkbeeld, welks gegrond-

grondheid hy in 't ontvouwen van den zeventienden Pſalm nader tragt te bewyzen.

Deeze Pſalm behelst het ernſtige gebed van iemand, die zugt onder valſche beſchuldigingen van kwaadaartige en magtige vyanden, die na regt noch onregt zagen; hier tegen beroept hy zich op God als zynen Regter, en bidt dat die zyne onſchuld beproeve, dezelve in 't licht brenge, en hem door zyne beſcherming beveilige: dat hy, zo 't niet anders konne geſchieden, zyne vyanden doe ſneeven, en hem dus bevryde: waar op dit gebed beſlooten wordt met eene betuiging van zyne hoop dat hy, hoe 't ook gaa in dit leeven, zeker namaals gelukkig zal zyn. Dit Zangſtuk heeft naar 't inzien van onzen Hoog-Leeraar, zulk een naauw verband met het voorgaande, dat hy byna beweegd worde om te denken, dat deeze twee maar één Pſalm uitmaaken.

In 't voorgaande, zegt hy, heeft David den Meſſias ingevoerd, betuigende dat Gods goedheid en welbehaagen was in de Heiligen, en niet jegens de Godloozen; verklaarende daar benevens zyn regt tot de erfenis; en zekere verwagting der opſtandinge en heerlykheid. In dit volgende nu geeft de Dichter te kennen, dat *hy* tot de *Heiligen*, maar zyne *Vyanden* tot de *Godloozen* behooren; bidt God dat hy, ten wille van den Meſſias, en naar deszelfs voorbeeld, de handen zyner vyanden ontrukt worde; dat zyne vyanden Gods ongenade mogen ondervinden; en betuigt eindelyk te gelooven en te hoopen, dat hy met den Meſſias ten zynen tyde zal ontwaaken, en Gods aangezigt in gelukzaligheid aanſchouwen. De zeſtiende Pſalm behelst derhalven den grondſlag, waar op het gebed in den zeventienden Pſalm ſteunt; en dus verklaart ons de laatſte het oogwit waar mede de eerſte is opgeſteld. De Meſſias naamlyk is aldaar ſpreekende ingevoerd, op dat de Dichter zyn gebed, ter zyner verloſſinge, op dien grondſlag zoude vestigen. Op zodanig eene wyze beſchouwen de Propheeten gemeenlyk de verloſſing door den Meſſias; en men vindt dit ook in den veertigſten Pſalm; het welk dit denkbeeld met opzigt tot den zestienden en zeventienden begunſtigt. Voegt hier nog by, dat 'er hier en daar in den XVIIden geoogd wordt op den XVIden Pſalm: als by voorbeeld XVII. 7. op XVI. 1, XVII. 12. op XVI. 4, en duidelykst XVII. 15, op XVI. 10, 11, (*). Zegt

(*) Te weeten volgens de overzetting en verklaaring van den Heer *Venema*.

Pſ. XVII. 7. luidt aldus: *Beſchermt uwen Godtvruchtigen, gy*

Zegt men, deeze Pſalm wordt uitdrukkelyk door 't opſchrift, *Een gebedt Davids*, van den voorgaanden onderſcheiden; zyn Hoog-Eerwaarde geeft 'er op ten antwoord, dat dit opſchrift niet dient om de Pſalmen, maar alleen om de ſpreekende perſoonen te onderſcheiden; en zo dit antwoord niet voldoende geagt mogte worden, geeft hy 't volgende in bedenking. Men zou, zegt hy, konnen ſtellen, dat zy, die de Pſalmen by een vergaderd, en 'er de opſchriften boven geſteld hebben, door 't onderſcheid der ſpreekende perſoonen beweegd zyn, om deezen Pſalm in tweeën te verdeelen. De misſlag, vervolgt hy, is van geen groot belang: want het verſchilt weinig, of men ſtelle dat ze beiden één Pſalm zyn, waar in twee Spreekers voorkomen, of dat ze, aan elkanderen verknogt, met het zelfde oogmerk opgeſteld zyn; mids dat men ſlegts erkenne, dat deeze twee dus t'zamenhangen, dat ze als één Pſalm te verklaaren zyn, waar aan ik geenszins twyfel. Verder, wil hy nog aangemerkt hebben, dat 'er iets dergelyks plaats heeft, in den XCſten Pſalm, een aanhangſel van Pſ. LXXXIX, en dat men misſchien ook zo heeft te denken over Pſ. LXXXV. en LXXXVI.

Met opzigt tot de omſtandigheden eindelyk in welken David dit Gebed ter zyner verlosſinge opgeſteld heeft, de ganſche inhoud bepaalt ons vry duidelyk tot dien tyd, toen David, voor Saul vlugtende, zich in de rotſen en ſpelonken tragtte te verbergen. Alle de ſpreekwyzen leiden ons tot David en niet verder; hy beroept zich op zyne onſchuld, klaagt over valſche beſchuldigingen, ſpreekt van zyne vervolgeren als hem beloerende in hinderlaagen, en maakt inzonderheid gewag van één bloeddorſtigen en godloozen vyand,

bewaerder *der genen die op u betrouwen van de gene die tegen haer opſtaen, door uwe rechterhant.*

Pſ. XVII. 12. wordt dus vertaald. *Syne* bloetdorſtigheyt *is als die van een leeuw, die met een woedent gelaet begeert te rooven, ende als die van een jonge leeuw, leggende in verborgene plaetſen.* En de *dranckofferen van bloet* Pſ. XVI. 4. ſlaan op der Jooden bloeddorſtige vervolgingen der Christenen.

Onze Hoogleeraar naamlyk vertaalt het elfde en twaalfde vers in deezer voege.

Sy hebben onſe ganghen nu omcingelt om mynent wille, ſy vestigen hare verſpiedende oogen ſeer verborgen op de aerde.

Syne bloetdorſtigheid is als die van een leeuw, die met een woedent gelaet begeert te rooven, ende als die van een jonge leeuw, leggende in verborgene plaetſen.

vyand, biddende dat God denzelven door zyn zwaard ſtuite: dit alles is zo bepaald betrekkelyk tot den bovengenoemden tyd, dat men hier niet wel om eenige andere omſtandigheden konne denken.

De Leezer verwagte by de naaste gelegenheid het Berigt raakende de nog vier overige Pſalmen.

De waare Christen in de Eenzaamheid. Na de laatſte Hoogduitſche Uitgaave te Halle, nu in het Nederduitsch vertaald, door E. J. WILDEMAN. *Te Amſterdam, by* G. Bom 1763. *Behalven de Voorreden enz. 172 bladz. in groot octavo.*

DE Schryver van dit ſtukje heeft het zelve den Tytel gegeeven, van *de waaren Christen in de Eenzaamheid*, eenigermaate in tegenſtelling van een geſchrift, door een Predikant in Silezien opgeſteld, en in 't jaar 1759 te Breslau uitgegeeven, onder het opſchrift van *de Christen in de Eenzaamheid.* —— Onze Autheur vond in dat Tractaatje, gelyk hy zegt, *geen Christen, maar wel haast een Vrygeest en vervolgens een Deist.* Dit heeft hem bewoogen zyne gedagten, over eenige voorſtellingen in dat ſtukje voorkomende, open te leggen; en daar aan te hegten eenige Godvrugtige overdenkingen van *een waaren Christen.*

In de eerst gemelde gedagten over 't geſchrift van den Silezier, behandelt onze Autheur dien Schryver doorgaande niet als een *Deist*, maar als een dwaalend Christen, en byzonder als een Sociniaan; en hun verſchil ſchynt ook niet zo zeer betrekkelyk te zyn tot *Deistery*, als wel tot de denkbeelden van 's menſchen vermogen ten goede, en 't werk der Verloſſinge; welk verſchil door de redeneeringen van onzen Autheur geen nieuw licht ontvangt. Zyne hier aangehegte overdenkingen van *een waar Christen* ſchieten in leevendigheid en zwier ver te kort by die van den Heer *Hervey*, wiens voorbeeld hy zich ter navolginge ſchynt voorgeſteld te hebben. Zy beſtaan meerendeels uit die ſoort van Meditatien, die langwylig, en door onophoudelyke herhaalingen verdrietig zyn, voor hun die in Godvrugtige beſpiegelingen beknoptheid en bondigheid vereiſchen.

Uitgeleeze Predicatien van JOHAN JACOB ULRICH, *in zyn Leeven Hoog-Leeraar in de Zedekunde, en het Natuurlyk Regt; als mede getrouw Bedienaar van Gods Woord in het Weeshuis te Zurich. In 't Nederduitsch vertaald, door wylen* Bernhardus

Keppel, *Predikant te Monnikendam. Te Haarlem, by* Jan van Lee 1762. *Eerſte ſtuk, behalven de Voorreden* 448 *bladzyden in quarto.*

DIt Eerſte ſtuk behelst eenige Leerredenen over de volgende ſtoffen. *De leevende Jeſus, Jobs geeſtelyke Wandelſtaf*, Job XIX. 25--27. *Des Heilants Geboorte* enz. in dertien Predicatien, over Luc. II. 1--32. *Der Godvruchtige Christenen geheiligde ſtervens-lust*, Phil. I. 23. *De door Gods genaade vernieuwde Mensch*, 2 Cor. V. 17. *Des menſchen leevens kortheit en moeijelykheit*, Pſ. XC. 10. *De Christelyke ſtervenskonst*, Pſ. XC. 12. *Het kenteeken der gemeinſchap met den Vader en den Zoone*, 1 Joh. I. 7. —— Deeze Leerredenen zyn van den gewoonen Prediktrant, en konnen met ſtigting geleezen worden.

Verzameling van uitgeleezene Leerredenen, door wylen den Hoogeerwaarden, zeer Geleerden en Godzaligen Heer ISAäK SCHORER, *Hoogleeraar der Kerkelyke Geſchiedenisſe in de Doorluchtige Schoole, Leeraar van de Gemeinte des Heeren en Curator der Latynſche Schoole in zyne Geboorteſtad Middelburg. Uitgegeeven door zynen Amptgenoot* Jacobus Willemſen. *Te Middelburg by* Pieter Gilliſen *en* Hendrik Sas. 1763. *Behalven eene breedvoerige Opdragt enz.* 517 *bladzyden in* 4*to.*

DE Opdragt, waar mede de Hoogleeraar *Willemſen* deeze Leerredenen van zynen Amptgenoot der Gemeente van Middelburg aanbiedt, is van eene buitengemeene langte, beſlaande CCCLXXXVII bladzyden, 't werk ons op dezelve byzonder ſtil doet ſtaan. Ze behelst in de eerſte plaats eene gansch uitvoerige Verhandeling over 't geſchrift, dat, door Profeet *Elia*, voor zyne hemelvaart, aan *Joram*, Koning van Juda, geſchreeven, eerst eenige jaaren naa dezelve aan hem in handen beſteld werd, als mede over de vervulling der Godſpraake daar in vervat, volgens 2 Chron. XXI. 12—20. Deeze Geſchiedenis brengt zyn Hoogeerwaarde eenigermaate over tot deeze uitgaave der Predikatien van zynen overleeden Amptgenoot, die hy der Gemeente van Middelburg aanpryst, met eene hartlyke vermaaning om 'er 't regte gebruik van te maaken. Hy geeft by die gelegenheid eene breede beſchryving van 's Mans Godsdienſtig character en zielsſtaat in onderſcheidene omſtandigheden, naar uitwyzen van deszelfs eigenhandige aantekeningen van zyne bevinding; waar op hy den hooidzaaklyken inhoud deezer Leerredenen doet volgen. Hier aan hegt hy eene

ne betuiging zyner vreeze, of met dit Schrift niet by veelen het zelfde plaats mogt hebben, dat plaats had by *Joram* met het Schrift van *Elia*; nadien veelen daar in reeds gelyk ſtaan met dien Vorſt, dat ze niet wandelen in de wegen hunner godzalige Voorouderen. Dit leidt hem tot eene uitweiding over den yver der Hervormden, in 't begin en den eerſten voortgang der Reformatie, zo in den openbaaren en huislyken Godsdienst, als in hunnen geheelen handel en wandel. Hier in hebben de Zeeuwen, zegt hy, oudtyds uitgemund; wel byzonder zyn ze boven allen vreedzaam geweest in den Burgerſtaat en Godsdienst, als ook ſtandvastig in 't bewaaren van de zuiverheid der Leere: en zyn ze dus te pryzen van wegens hunnen geestlyken ſtryd, ze zyn niet min roemwaardig van wegens hunne dapperheid voor dit ons Gemeenebest. Op dit denkbeeld komende laat hy zich breedvoerig uit in den lof van den grooten Admiraal *de Ruiter*, ſpreekt ook van de andere Zeeuwſche Helden, en beſluit daarop deeze beſchryving der Voorouderen, met eene optelling van veele andere goede zeden en beminnelyke hoedanigheden der Zeeuwen in vroegere dagen. Van dit gedrag nu, toont hy verder, is Zeeland in 't algemeen, en Middelburg in 't byzonder, zeer ontaart; des men met reden by voortgang op hunne verkeerde wegen, Gods ſtraffende oordeelen over hen hebbe te wagten. Het bezef daarvan beweegt hem, om, in eene uitbreiding over Micha VI. 8, hen te vermaanen tot bekeering, tot handhaaving van den openbaaren en huislyken Godsdienst, ter bevordering van een Christelyken wandel, in eensgezindheid des harten, naar den inhoud van 't vreedzaame Euangelie. Eindelyk beſluit hy deeze zyne Opdragt met eene opwekkelyke aanſpraak tot aanmoediging der Godvrugtigen, en heilwensch over allen. —— Wanneer men dit beloop overdenkt, en daar by bezeft, dat zyn Hoogeerwaarde zyner penne den vryen loop geeft, kan men gereedlyk nagaan, hoe 't bykome, dat deeze Opdragt van zulk eene buitengewoone langte zy. Het is niet te wenſchen dat die ſmaak van Opdragt-ſchryven algemeen worde; dewyl ze grootlyks dient om den prys der Boeken te doen ſteigeren; en 't is inderdaad vreemd, dat iemand die een Boek, als nuttig voor de Gemeente, wil aanpryzen, zelf eenigermaate oorzaak is, dat veelen tegen de kosten zullen aanzien; te meer wanneer ze een Boek tot hooger prys moeten betaalen, om eene Opdragt, gelyk deeze, die meerendeels gemeene en bekende denkbeelden langdraadig uitbreidt.

Wat nu verder de Leerredenen zelven aangaat, deezen zyn ten getale van zes en-twintig, en gaan over de volgende by-

te'ſloſſen. Ezech. XXI. 13, 1 Chron. IV. 9, 10, Pſ. CXIX, 18, CXLIII. 10, Hoogl. V. 10, Jez LVII. 15, Seph. III. 6, 7, 12—19, Matth. XI. 21, Luc. XII. 35, Joh. VI. 66—69, Eph. IV. 15, 30, V. 2, Col. II. 6, 2 Joh. 1—6, 10, 12, 13. Zy zyn in de Verklaaringen der Texten veel al naauwkeurig en welbearbeid; doch van de Toepaſſingen ſchynt zyn Hoogeerwaarde gemeenlyk zo veel werks niet gemaakt te hebben; ook vindt men by verſcheidene deezer Predicatien dezelven niet. Veelligt had hy de gewoonte, die we meermaals by Heeren Predicanten van deeze leiding gevonden hebben, van dikwils zyne Toepaſſing of niet of ten minſte niet zo volleedig te ſchryven, als de verklaaring der Textwoorden; maar zulks op den minderen of meerderen overvloed des geeſtes, en den yver, waarmede men als dan onder 't prediken bezield is, te laaten afloopen. Men vindt 'er die daar in gelukkig ſlaagen, en 't komt ons niet vreemd voor dat de geagte *Schorer* onder dat getal geweest zy; maar niet zelden ſpruit hier uit voort, dat de ſtyl in de Toeeigening minder deftig, de ſpreekwyzen minder naauwkeurig, en de gedagten minder bondig zyn; waarom 't voor 't meerendeel raadzaamst is, zo veel werks te maaken van hunne Toepaſſingen als van hunne Verklaaringen; te meer daar 't ongeletterde Gemeen, dat toch het grootſte getal der Toehoorderen is, doorgaans meer nuts kan trekken uit eene welgeregelde Toeeigening, dan uit eene geleerde Verklaaring der Textwoorden.

De Religie van de Ruſſen, met de Revolutie te Petersburg den 9 en 10 July 1762, neffens de ontthroninge van Koning Eduard II in Engeland, aangehaald in de Nieuwspapieren van Londen. Behandelt in een t'Zamenſpraak, met inmenging van veele Hiſtoriſche en Politique Reflexien, ten gemeene nutte. Door A. v. H. *Te Amſterdam by* Dirk onder de Linden 1763, *in groot octavo 92 bladzyden.*

EEn geſchrift *ten gemeenen nutte*, of *ten nutte van 't Gemeen*, dat hier eenig berigt kan vinden van de Religie der Ruſſen, en van de onthroning van Koning *Eduard* in England, zo als deeze onderwerpen breeder ontvouwd worden in een Stukje dat ten tytel heeft, *De Religie der Moskoviters*, gedrukt te *Thiel* 1698; en in de *Kronyk der Koningen van Engeland door Richard Baker*, gedrukt te *Amſterdam* 1649 waar nevens dan hier gepaard gaan eenige algemeene aanmerkingen over de laatſte Revolutie in Rusland.

His-

Historisch Verhaal der Handelingen en Proceduuren, in de Classis van Delff en Delfland, gehouden zedert den 1 *Nov.* 1761 *en geëindigd den* 11 *April* 1763. *Naar waarheid opgesteld door* MEINARDUS RUISCH, *Predikant in 't Wout. Te Delff by* Egbert van der Smout, 1763. *Met eene nevensgaande Verhandeling over 't gebruiken van 't woord* Wagen *in de zake des Geloofs*, 82 *bladzyden in quarto.*

HEt onderwerp deezer Proceduuren is „ een Werkje, ge„naamt, *Licht in Duisternis*, ter verlichting van alle die „ geenen welken die stelling, *dat in den Mensch, die geen* „ *Mensch in Christus is, de kennis der zoo verheve Godlyke* „ *Waarheden kan plaats hebben, en wel zoo, dat zulk een zelvs* „ *de Waarheden des Euangeliums kent in hare eigen gedaante* „ *en wesen, gelyk zy in waarheid zyn, en van 's* HEEREN *Volk* „ *gekent worden*, niet begrypen in hare eige gedaante en wezen, en gelyk ze in waarheid is, en daarom als onkundigen „ dezelve beweeren onregtzinnig te zyn; wordende het zoo „ genaamt *Kortbondig Vertoog* van hem die zig onder de Letters D. T. verborgen houd, en zyne *Bekendmaking*, alles te vinden in de Boekzalen van May en Juny des Jaars 1761, ter „ toetse gebragt. Zynde op 't verzoek van velen daar by gevoegt, *De Vrage, of men 't woord* wagen *in de zaken des* „ *Geloofs al of niet gebruiken mag?* Met Neen beantwoord, „ *door* D. Meinardus Ruisch, *Predikant in't Wout.*

De handelingen met opzigt tot dit Werkje gehouden door de Eerwaarde Heeren Visitatores, de Clasicale Vergadering van Delff en Delfland, derzelver Gecommitteerden vervolgens in die zaak, de pogingen van *D. Ruisch*, om zo veel genoegen te geeven, als hy oordeelde te konnen doen, en eindelyk de finaale Resolutie der eerwaarde Vergadering deswegens hier in bestaande, dat de Clasis, by meerderheid van stemmen, oordeelt, *dat zyn Werkje niet dient in 't licht te komen, als niet zullende strekken tot rust en vrede van de Kerk*; alle deeze zaaken worden hier in 't breede ontvouwd en beredeneerd. De Eerwaarde *Ruisch* is van gedagten, dat hy in alle deezen niet naar Regt en Billykheid behandeld is, beklaagt zig deswegens, en tragt zulks onderscheiden te doen zien: met verklaaring dat hy zich onderwerpen wil aan overtuigende bewyzen, zo die bygebragt zouden konnen worden, ter verontschuldiginge zyner Regteren. Indien dit geschiedt zal hy zulks openlyk erkennen, en in éene der Boekzaalen bekend maaken; en zo men naa verloop van eene Maand, naa de uitgaave deezer Historische Verhandelinge in de Boekzaal die 't eerst daar naa zal uitko-

komen, zulk eene erkentenis en bekendmaaking niet vindt, „ 't zal, *zegt hy*, een bewys zyn, dat geen een verſtandige, „ die de wyze van Procedeeren verſtaat, my heeft kunnen o„ vertuigen, dat ik ten onregt toon bezwaart te zyn, en rede„ nen van klagten te hebben, over de Proceduuren door my„ ne Regters over myne zaak begonnen, voortgezet en geëin„ digt, *met meerderheid van ſtemmen*".

Zyn Eerwaarde heeft hier aan gehegt eene Beantwoording der Vrage, *of men het woord* wagen *in de zake des* Geloofs al *of* niet *gebruiken mag*? Deeze Behandeling, die omtrent 18 bladzyden beſlaat, in vroegeren tyd reeds geviſiteerd en geapprobeerd was, en op nieuw de Approbatie ontvangen heeft, is wel eene byzondere overweeging waardig, waarom wy 't hoofdzaaklyke van dezelve onzen Leezers onder 't oog zullen brengen.

Het is bekend dat veelen ſpreeken van *het op God en den Heere Jeſus te wagen*, en dat zy die deeze ſpreekwyze gebruiken, zich zomtyds bedienen van 't voorbeeld der Koninginne *Eſther*, en haare taal, *kome ik om, zo kome ik om*. Men maakt hier wel byzonder gebruik van, gelyk zeker Schryver 't verklaart, als men ſpreekt, *tot boetvaardige zondaars in derzelver toenaderinge tot God, die, zig in gevaar van eeuwig om te kamen, vindende, en duister zynde omtrent het Euangelisch aanbod van genade, grote zwarigheid maken om tot God te naderen; en nogtans zig genoodzaakt vinden, om het te moeten wagen, om met ootmoedige ſmekingen hunnen Regter om genade te bidden; verkiezende liever al biddende voor de voeten Gods te ſterven, dan agter te blyven, wanneer zy gewis zouden moeten omkomen, en verloren gaan.*

De Eerwaarde *Ruiſch* twyfelt niet, of 't is in deezen zin, dat men 't woord *wagen* gebruikt, en hy merkt met opzigt tot dit woord, in de eerſte plaats, aan; „ dat het altoos eene on„ zekerheid in zich ſluit, zoo dat men, iets *wagende*, nooit „ van te voren, ja zelvs dan niet, als men iets *waagt*, de uit„ komst weet van 't geen men *waagt*". — — Waar uitdan moet volgen: „dat een boetvaardig Zondaar zal hy 't *wagen*, ja dan „ook als hy 't *waagt* op God en den Heere Jeſus, geheel en „ al onzeker is, of hy behouden zal worden of niet". Nu valt de vraag, „waarom is hy onzeker? waarom zou hy 't mogen „ *wagen*? twyfelt hy aan Gods beloften, die onfeilbaar zyn, „ aan de geregtigheid van Jeſus, die onwankelbaar is"? dan is hy geen waare boetvaardige, dan kan men hem, volgens de Leer der Kerke, niet aanzetten, om als zulk eenen tot God en Jeſus te komen. Maar neen, dit is de rede niet, 't is, zegt men, *om dat hy zig in gevaar vind van om te komen*; of gelyk ik, zegt *D. Ruiſch*, liever ſpreeken zou, *om dat hy ziet, dat hy den dood*

en

en verdoemenis waardig is wegens zyne zonden. Moet dan, vervolgt hy een boetvaardig Zondaar daarom zwaarigheid maaken? hoe komt dat overeen met Jer. III. 13, Jez. LVII. 15, Matth. V. 3, 4? Ja maar, zegt men, een Zondaar maakt groote zwaarigheid, *om dat hy duister is omtrent de Euangeliſche beloften van genade.* Waarom? zyn die beloften duiſter voorgeſteld? Neen. Waarom dan? weet hy niet dat ze 'er zyn, of durft hy ze niet op zich toepaſſen? dit laatſte, zegt men, is de waare reden. Doch dan vraagt zyn Eerwaarde, of dat *wagen* Gode aangenaam kan zyn; of men 't niet eer af als aan te raaden heeft, en of men 't niet aanraadt, als men zegt, *waag het op God, waag het op Jeſus:* „Ja moeſten, zegt hy, zul„ken, welken het voorbeeld van den Koninginne Esther by„brengen, om het *wagen* aan te pryſen, uyt de ongelykheid „van het geval tuſſchen haar, en eenen boetvaardigen Zon„daar, niet zien, dat men de grootſte reden heeft, om zig „hartig te verzetten, tegen zulken, die dit woord *wagen* „beminnen; en dat te meer, als men eens onderzoekt, wel„ke werkzaamheid men door 't woord *wagen* verſtaat.

Dit beweegt hem om te vraagen, of 't eene werkzaamheid is die 't *geloof* voorgaat, dan wel eene werkzaamheid des *geloofs* zelve? In 't eerſte geval mag men 'er een Zondaar niet toe aanzetten, want *zonder Geloof is 't onmogelyk Gode te behagen.* Heb. XI. 6: en 't laatſte kan niet zyn, nadien het geloof ter regtvaardiginge alle onzekerheid buiten ſluit, als zynde dat zelfde geloof, waar van Jacobus ſpreekt, Jac. I. 5—7: ook vindt men noch in Gods Woord, noch in de Formulieren van eenigheid, de werkzaamheid des *geloofs* door 't woord *wagen* uitgedrukt.

Maar zegt men, het woord *wagen* is hier zo veel als een *proeve neemen of men genade zal vinden;* en mag een Zondaar zo niet eens ondertasten, of God hem genadig zal zyn, of niet? Zo men deeze woorden, zegt onze Schryver, niet neemt in de betekenis van *beproeven*, of gelyk men *onderzoekt* en *toetst aan een toetsſteen*, antwoord ik *neen*: want dan gaat *ondertasten* en *proeve neemen* met twyfeling gepaard, dat Jacobus verbiedt. En zo men 'er 't zelfde door verſtaat, als door *beproeven*, *onderzoeken* of *toetſen aan een toetsſteen*, dan gebruikt men 't woord *wagen* in een zin, dien 'er niemand aan geeven kan, of hy moet het willen doen, om dat hy 't woord *wagen* gaarn gebruikt, want iets te *wagen*, en iets te *beproeven* of te *toetſen* verſchilt zeer veel. *D. Ruiſch*, dit verſchil nader getoond hebbende, gaat voort, en vraagt, of men 't een Zondaar mag aanpryzen, „tot God te naderen, zonder te weten, dat hy dat „heeft, 't welk hem grond geeft om tot God te naderen, dog

„in

„ in hoop, en dat zonder grond, dat hy 't heeft. Ja maar „ zal men zeggen een Zondaar *waagt* het, om dat hy niet „ weet, of het wel met hem uitkomen zal. Waarom weet een „ boetvaardig Zondaar, van welken hier bepaaldlyk geſproken „ word, niet of het wel of kwalyk voor hem zal uitvallen? „ Gewisſelyk komt dit daar van daan, om dat hy niet weet, of „ hy zo nadert als 't behoort, dat is, om dat hy niet weet, of „ niet geloovt. Moet men het nu *wagen* tot God te naderen „ als een boetvaardig Zondaar, zonder *geloov*? Ja kan men wel „ komen met ware *boetvaardigheid* zonder *geloov*?" —— *Zal* 't nu, vervolgt hy, geoorloofd zyn te zeggen, *waag het*, gaa en nader tot God zonder geloof: het *wagen* toch en 't *gelooven* ſtryden tegen elkander. Maar nog meer; van waar komt het dat een boetvaardig Zondaar *niet weet of hy al of niet gelooft*? van waar anders, dan dat hy den regten toetsſteen niet gebruikt, het Woord van God, dat het Geloof, in deszelfs aart en natuur, duidelyk beſchryft, en Gods beloften klaar voorſtelt: en dit zo zynde, wat is het dan te zeggen, *waag het 'er op, om tot God te naderen, waag het op den Heere Jeſus*? wat anders, dan te zeggen, *toetst zelven niet of gy gelooft of niet gelooft*. Onze Autheur is ver van te denken, dat ze 't er dit mede willen aanduiden, maar hy wil alleen doen zien, dat men geen *judicium discretivum* of *onderſcheiden oordeel* heeft, als men dit woord gebruikt. —— Hier benevens wil hy nog aangemerkt hebben, „ dat een Zondaar tot God naderende zonder in Jeſus te gelo„ ven, dat is, zo hy zonder Jeſus tot God nadert, dan tot God „ komt als tot een verterend Vuur en eeuwige gloed, en dan „ heeft hier, zegt hy, geen *wagen* plaats, want iemand die „ zonder Jeſus komt, weet zeeker uyt Gods Woord; dat God „ hem zal behandelen als een wreker, als een wreker, en dat „ zeer grimmig. Mag en kan men, vervolgt hy, tot God „ niet komen als een boetvaardige Zondaar, dan in en door Je„ ſus Chriſtus, dan vraag ik, of iemand, in en door Chriſtus „ komende tot God dan nog reden heeft, om zwarigheid te „ maken, of hy wel genade zal vinden"; of men dan het aan„ raaden van het *te wagen* kan overeenbrengen met Heb. IV. „ 16 VI. 11, 12, en meer dergelyke opbeurende, bemoedi„ gende en vertroostende vermaaningen. Het komt hem voor, dat men, in 't prediken van dergelyke Texten, eene Inleiding *a contrario* of van het *tegenſtrydige* willende gebruiken, geen beter zou konnen vinden, dan eene, genomen uit het zeggen van Koninginne Esther, *kome ik om, zo kome ik om*. En om te toonen dat dit aanmaanen van *het te wagen* zeer te mispryzen is, zou men, zegt hy, op dergelyke Schriftuurplaatſen ee-

ne

„de Inleiding konnen nemen van eene gelykenisse: wanneer een „ Koning een duidelyk voorschrift geeft, volgens 't welk zul„ken, die zyn gramschap verdiend hebben, met schulderken„tenis en met berouw, onder het geleide van eenen, duyde„lyk aangewesen persoon, door hem genodigt worden, tot „ hem te komen met vaste verzekering, en gewisse belovten, „ dat zulken genade zullen vinden in zyne ogen. Na welk „ voorstel men zou moeten tonen, hoe onbetamelyk het niet „ alleen zyn zoude, wanneer iemand, die schuldig was, zon„der aan dien eisch te voldoen, tot den Koning wilde nade„ren, en het zo *wagen* wilde, maar dat daar en boven zo een „ zig moest voorstellen, gene genade te zullen ontvangen. „ Waar uyt men dan zoude moeten besluyten, dat iemand, „ zonder het te *wagen*, alleen zo moest komen, als de „ Koning had voorgeschreven, ja zo komende, zig moest „ overtuygt houden, zeker en gewis genade te zullen ver„krygen".

Op dit alles besluit onze Autheur, dat men op de bovengemelde vraag heeft te antwoorden, *ganschelyk niet*. „En dat te „ meer, zegt hy, om dat 'er, zo veel ik weet, geen eene plaats „ in den ganschen Bybel is, in welke men, door God, door „ Christus, en door de Heilige Schryvers word opgewekt, *om „ het te wagen, om tot God te naderen, om het te wagen op den „ Heere Jesus Christus*. Dit lees ik wel, *koom tot my, naak „ tot God, zoek den Heere, geloov in Jesus*, enz. maar nergens „ *waag het op God, waag het op Jesus*". —— Nadien zommigen egter meenen, hier en daar een woord of spreekwyze in de Bybelbladeren te vinden, waarmede zy 't gebruiken van dit woord konnen wettigen, zo verledigt hy zich om dit na te gaan, en de nietigheid of verkeerdheid daar van te doen zien. Byzonder laat hy zich in 't breede uit over de plaats, Job XXII. 21. *Gewennet u aan hem, en hebt vreden, daar door zal u het goeden overkoomen*, alwaar men het Heb. woord, door *gewennen* vertaald, overzet door *wagen*, *waag het met hem*: en hy betuigt ten laatsten: „Ik verklaar opentlyk; en wie zal my dat „ kwaalyk willen en konnen neemen, dat ik veel liever die „ vermaningen in 't opwekken van boetvaardige Zondaars wil „ gebruyken, die God, Jesus Christus, en die heilige Gods „ Mannen, die onmiddelyk door Gods Geest gedreven wier„den, gebruikt hebben, als die vermaning, met welke Eli„phas Job opwekt, indien 't waar is, waar van ik nog niet o„vertuigd ben, dat men het Heb. woord חסה niet anders dan „ door *wagen* kan en mag vertaalen, en dat de vertaaling van „ onze Overzetters niet deugd, welke egter myns bedunkens

„ ee-

„ eenen gevoeglyker en verſtaanbaarder zin uitlevert. De Ver-
„ klaring van *Mercetus* vind ik zeer duidelyk. Dus ſpreekt hy
„ over deeze plaats, *gewen u met God, of maak u met God ge-*
„ *woon, 't welk niets anders is, als zig geheel ſchikken, na 's*
„ *Heeren wet en woord, en zig in zynen dienst en vreze gewen-*
„ *nen, op dat die ons geduurig voor de ogen komen.*

Eindelyk beſluit hy deeze Verhandeling met te zeggen.

„ Ik worde door alles hoe langer hoe meer overtuygt, dat
„ men op die Vraag, of men in de zake der Geloofs, het
„ woord *wagen* mag gebruyken, volmondig moet antwoor-
„ den *Neen.*

„ Heeft iemand lust, om broederlyk, en vredelievend
„ hier over met my te handelen, en wil hy zyne bewyzen,
„ om op die Vraag JA te moeten, of te mogen antwoorden,
„ my aan de hand geven, ik beloof hem, dat ik op 't aller-
„ vriendelykſte, en zo beſcheiden, als men begeren kan,
„ in dezen zal handelen. Het is my hier te doen, om allen,
„ die deze en gene woorden gebruyken, om welke, ſchoon
„ zy uyt Gods Woord niet konnen bewezen worden, maar
„ alleen op menſchelyk gezag ſteunen, den eenen Leeraar
„ boven den anderen, als een begenadigd, wedergeboren
„ en geeſtelyk Predikant word gehouden, door zommige
„ menſchen, die tonen, door welken geest zy gedreven
„ worden, te raden, om zig te onthouden van zulke ſpreek-
„ wyzen, die oorzaak van verwyderinge zyn, en met de-
„ zen Raad, gelyk ook met dien welmenenden wensch,
„ dat de Heilige Vader ons allen ſteeds in zyne waarheid
„ heilige, op dat wy nimmermeer wys zyn, boven 't geen
„ geſchreven is, in Gods onfeilbaar, en tot zaligheid lei-
„ dend Woord, breng ik myne voorgeſtelde Vraag ten
„ einde.

Verklaaring der korte Stellingen van HERMAN BOERHAAVE, *over de kennisſe en geneezing der Ziekten; door* GERARD BARON VAN SWIETEN, Raad en eerſte Lyf-Arts van hunne Keizerlyke Majeſteiten enz. enz. *Uit het Latyn vertaald. Tweede Deel. Vierde Stuk. Te Leiden, by* Joh. *en* Herm. Verbeek 1763. bladz. 505--642. in 4to.

WY hebben onze Vaderlandſche Lezers dit Werk, reeds veelmaalen, by de uitgaave van vorige ſtukjes, bekend gemaakt en aangeprezen. Wy zullen ook van dit tegenwoordige nog eenige zaken melden, zo om ons voor-

he-

henen gedaane oordeel, aangaande dit Werk te ſtaaven; als om eenige wetenswaardige aanmerkingen van den Schryver, tot verluſtiging en nut van onze Lezers, gemeen te maken. Wy zullen hier toe iet uit het Hoofdſtuk van de *Branding* verkiezen.

Indien brandend, of in een heet lichaam verholen, vuur, zegt de Heer BOERHAAVE, *op ons lichaam gelegd wordt, komt 'er vernieling van vaatjes, en uitſtorting van vogten, welke naar de verſchillende oorzaak, during, en het lyden deel, verſcheiden is.*

De Heer VAN SWIETEN laat zig op deeze wyze hier over uit: „ Men beſpeurt in het lichaam van een gezond mensch een „ trap van warmte door de Thermometers aftemeeten, waar in „ noch de vogten, noch de vaste deelen eenig nadeel lyden. „ En die warmte overtreft, zelfs in zeer ſterke menſchen, zel„ den zes-en-negentig graden op de Thermometer van *Fahren„ heit.* Maar wanneer de warmte in ziekten opklimt, boven „ de honderd graden, begint het bloed en deszelfs wey eene „ geſteldheid te krygen tot ſtremming; en indien de warmte „ komt tot honderd-en-twintig graden, ſtremt de wey van het „ bloed. De warmte derhalve, tot dezen trap geklommen, „ verandert reeds onze vogten, maar de vaste deelen ſchynen „ nog niet veel daar van beſchadigd te worden. Maar wanneer „ men gekomen is tot de hette van kookend water, die men „ doorgaans afmeet op omtrent 212 graden, en zelfs nog eer„ der, worden de vaste deelen van het lichaam reeds daar van „ beſchadigd, en zommige zelfs vernield. Want indien koo„ kend water, of zelfs naby de kooking, een deel van ons li„ chaam aanraakt, worden, kort daarna, de zeer teere vaat„ jes, die de opperhuid aan de huid vastmaakten, gebroken, „ en de vogten uitgeſtort, welken verzameld de opperhuid tot „ blaaren opzetten. Maar wanneer grooter hette dan van koo„ kend water tegen een menſchelyk lichaam gelegd wordt, „ worden veele vaten vernield, en zelfs zeer ſchielyk. Dus „ vernield gloeijend yzer in een oogenblik alle deelen van het „ lichaam, welken het aanraakt".

„ Vuur nu op het lichaam gelegd brand en gloeit, gelyk by „ voorbeeld, de vlam van een kaars, een glimmende kool enz. of „ is in zommige lichaamen zo verholen, dat het wel niet gloeit, „ maar ondertuſſchen alles wat het aanraakt, zeer leelyk ver„ brandt. Dus kan yzer, by voorbeeld, zo heet worden, dat „ het zwavel aanſteekt, en de deelen van ons lichaam, tot de „ beenen toe, vernielt, en egter niet glimt of gloeit. Dan „ wordt het vuur gezegd, in zodanige lichaamen verholen te

„ zyn, ſchoon het zo zichtbaare uitwerkingen te wege brengt.
„ Die uitwerkingen kunnen gebragt worden tot vernieling der
„ vaten, uitſtorting der vogten, en derzelver ſtremming. Dus
„ indien, by voorbeeld, kookend water, maar eenige oogen-
„ blikken, een deel van het lichaam aanraakt, worden de vogten,
„ buiten de gebroken vaten geſtort, onder de opperhuid ver-
„ zameld; maar ook de huid, en dikwils een gedeelte van het
„ onderliggend vetvlies, worden daar van zo veranderd, dat de
„ vogten geſtremd zynde, alle levendige in- en uitvloed der vog-
„ ten in deze plaatſen wordt weggenomen; en naderhand moeten
„ de dus lydende deelen, met opregt Heetvuur aangetast, door in
„ den geheelen omtrek verwekte zweering geſcheiden worden.
„ Wanneer gloeijend yzer gelegd wordt op een deel van het li-
„ chaam, komt 'er aanſtonds een harde en zeer droge korst,
„ en geene buiten de vaten geſtorte vogten zullen in die ge-
„ brande plaats gezien worden, ſchoon de vaten vernield zyn:
„ de reden blykt gemaklyk, om dat de vogten, door diezelf-
„ de werking van het vuur geſtremd zyn. Uitſtorting der
„ vogten buiten de vaten is dan eene uitwerking van nog lig-
„ te branding; want door zwaarder worden en de vogten en
„ tevens de vaste deelen in een droge korst veranderd.

„ Maar ook de uitwerkingen van vuur, op het lichaam ge-
„ legd, verſchillen naar de verſcheidenheid der oorzaak. Het
„ vuur ſchynt uit zynen aart wel een en hetzelfde te zyn: maar
„ zuiver vuur kan zeer zelden op ons lichaam gelegt worden,
„ want het hegt zich byna altyd aan een ander lichaam. Want
„ de vlam van zeer zuivere aangeſteeken Voorloop is zelfs geen
„ zuiver vuur, maar voert water met zich. De ſtraalen der Zon
„ door brandſpiegels verzameld, hebben misſchien zuiver vuur
„ in hun brandpunt; in de andere proeven wordt het vuur al-
„ tyd door zyn voedzel onderhouden, of vereenigd met ande-
„ re lichaamen. Maar die lichaamen, welken vuur in zich be-
„ vatten, of voedſel aan het brandend vuur geven, worden ge-
„ zegd oorzaaken te zyn van die uitwerkingen, welken van
„ het vuur, op deze wyze op ons lichaam gelegd, voortkomen.
„ En hier in wordt een groote verſcheidenheid beſpeurd, die
„ door proeven alleen te bepaalen is. Dus kan men byna zon-
„ der ſchade de hand bewegen door de vlam van aangeſteeken
„ Voorloop; maar indien eiken hout, op den haard geſtookt,
„ brand, zouze [door de vlam] aanſtonds verbrandt worden.
„ Daarenboven heeft men in de vloeiſtoffen deze eigenſchap
„ ontdekt, dat ſommigen veel meer vuur konnen in zich be-
„ vatten en behouden dan anderen. Water op gloeijend vuur
„ gezet, zal naauwlyks heet worden boven de 214 graden op de

„ Ther-

„ Thermometer van *Fahrenheit*; en wanneer het eens dien „ graad van warmte gekreegen heeft, zal het niet heeter wor- „ den, hoezeer men ook het onderliggend vuur vermeerdere. „ Maar wanneer Lynzaad- Olyven- of dergelyke olie, uit zaa- „ den of vrugten geperst, kookt, doet die de Kwik op dezelf- „ de Thermometer tot 600 graden opklimmen. Weshalve „ men een ſchriklyke verſcheidenheid van uitwerkingen be- „ ſpeurt, wanneer een deel van het lichaam of door kookend „ water, of door kookende olie verbrand wor[illegible].

„ En dat de uitwerkingen van vuur, op het lichaam gelegd, „ ten aanzien der *duuring* vermeerderd of verminderd worden, „ blykt gemaklyk. Gloeijend yzer, een oogenblik op de huid „ gelegd, en terſtond weer weggenomen, zal wel branden, „ maar niet veel; langer op eenig deel gedrukt, zal het alles „ verteeren tot de beenen toe. Hierom is branding van „ kookende pik veel gevaarlyker dan van olie, om dat de „ pik zeer ſterk aankleeft, maar de olie ſchielyker weg- „ loopt.

„ Ook maakt de verſchillende aart van het *lydend deel*, en „ deszelfs verſcheiden gebruik in het menſchlyk lichaam, weer „ een nieuwe verſcheidenheid. Die werkgasten, welken da- „ gelyks bezig zyn met ſmeden van ankers, hebben de palmen „ der handen zeer hard als hoorn en ongevoelig, en vatten, „ zonder nadeel, glimmend vuur aan, ja zelfs yzer van het „ vuur byna gloeijend: wanneer egter diezelfde menſchen, „ vermoeid van hunnen zwaaren arbeid, des avonds by den „ haard zitten ſlaapen, hebbenze dikwils van zulk een ma- „ tig vuur, de huid aan de beenen verbrand, en met blaaren „ opgezet".

De Heer BOERHAAVE vervolgt zyne Stellingen dus: *de verſchillende trappen van deze verſcheidenheid zyn gelyk met die welken loopen van de eerſte en ligtſte Ontſteeking, tot het allerergſte Koudvuur.* Tot de Genezing overgaande zegt hy: *Branding, die ſtaan blyft binnen de paalen van een te ontbinde Ontſteeking, moet genezen worden door middelen die de vogten pekelen, in beweging brengen, de vaten vry maken, bewaaren: dit geſchiedt door matig vuur, ſtoving, pappen, gewaſchen boter, brandewyn met wat Vitriool.* Hier op wordt in de Verklaring aangemerkt. „ Indien de branding maar een klein gedeelte „ van het lichaam gekwetst heeft, zal het niet nodig zyn het „ lichaam te ontroeren door aderlating, brandverkoelende „ purgeermiddelen enz. want een middel op de lydende plaats „ zelve gelegd zal dan genoegzaam zyn. En wanneer bran- „ ding zo ligt is, datze maar een te ontbindene Ontſteking in

„ het deel verwekt heeft, is de genezing vry gemaklyk, en
„ dan komen alle die middelen te pas, welken men byna in
„ elk huisgezin van verſcheiden aart vindt. Want het gene
„ wonderlyk voorkomt, zelfs de beste Heelmeesters pryzen
„ hier middelen van tegenſtrydige krachten, namelyk verzag-
„ tende en ſamentrekkende, aantrekkende en te rugdryvende.
„ —— Derhalve ſchynen 'er zeer veele middelen te zyn, die
„ de branding in dezen trap, konnen genezen, mids datze
„ voorzien zyn met zodanige eigenſchappen, datze de ſtil-
„ ſtaande vogten pekelen, en in beweging brengen, en onder-
„ tusſchen de vaten tevens vry maken, en dezelven ongeſchon-
„ den houden. Blyft vuur, gelegd op deelen van het mensch-
„ lyk lichaam, voor een tyd daar mede vereenigd? kan het
„ daar uit gehaald worden door aantrekkende middelen, gelyk
„ ys-deeltjes door aanbrenging van koud water of ſneeuw uit
„ bevrozen deelen gehaald worden? Zekerlyk door enkele
„ voorzichtige aanbrenging van vuur wordt de pyn, in een ge-
„ brand deel, verzagt, en eindelyk geheel weggenomen.

—— „ Ik heb dikwils gezien, dat de pyn, in een gebrand
„ deel, door enkel opleggen van warm water, ſmeeren van
„ Popeljoenzalf, of iets diergelyks, verligt is; die evenwel kort
„ daarna weer vermeerderd wordt, en terſtond weer kon ver-
„ ligt worden, mits een andere doek in warm water natge-
„ maakt op het deel gelegd wierdt; en dus verdween allengs-
„ kens alle pyn, door 'er dezelfde middelen, tot herhaalde rei-
„ zen opteleggen. Wat 'er van die eigenſchap van het vuur
„ zy, welke ik maar twyfelagtig heb voorgeſteld, hetzal voor
„ een Geneesmeester genoeg zyn kennisſe te hebben van die
„ middelen, welken de pyn in brandingen veilig lyk en zeker-
„ lyk verzagten, en dit ongemak genezen. En de ondervin-
„ ding heeft geleerd, dat men dit verkrygen kan door de vol-
„ gende middelen.

„ *Matig Vuur.* Indien, by voorbeeld, de regte hand ver-
„ brand is, wordt de ſlinke by het vuur gebragt in zulk een
„ afſtand, alwaar zy een zeer aangenaame warmte gevoelt;
„ dan wordt de regte hand in denzelfden afſtand van het vuur
„ gelegd: in het eerst zal de pyn beginnen te vermeerderen,
„ maar kort daarna weder verminderd worden; men brenge de
„ regte hand wat nader by het vuur, zy zal weer pyn lyden, en
„ kort daarna zal de pyn verdwynen. Dus brenge men de ly-
„ dende hand allengskens nader by het vuur, tot datze de
„ warmte van het vuur kan verdragen, in dien afſtand, waar in
„ de gezonde hand dezelve, zonder hinder, kan verdragen.
„ Wanneer dit geſchied is, is de branding genezen: en de

„ nut-

„ nuttigheid van deze manier wordt door dagelykſche proe-
„ ven bevestigd. En dit noemt men in de gemeene taal *uit-*
„ *branden.*

„ *Stoving*, *Pappen* enz. Dezen doen den meesten dienst,
„ indienze warm opgelegd worden (want men vindt, dat daad-
„ lyk koude middelen in branding ſchadelyk zyn) en dikwils
„ ververscht tot dat de pyn geſtild wordt. Loodpleisters, dier-
„ gelyke zalven uit kalken van Lood gemaakt, en allerlei zeer
„ zagte oliën zyn insgelyks voordeelig. SYDENHAM verze-
„ kert, dat brandewyn den prys wegdraagt boven alle andere
„ middelen, zo veele 'er nog zyn uitgevonden: indien, na-
„ melyk, doeken in brandewyn natgemaakt, terſtond op de
„ gebrande deelen gelegd worden, en met dit leggen her-
„ haald, tot dat de pyn, door het vuur verwekt, ten eenen-
„ maale verdweenen is; en naderhand wilde hy dezelfde maar
„ tweemaal op een dag laten leggen. Misſchien zal het even
„ voordeelig zyn, by de brandewyn te doen wat Vitrioöl,
„ Aluin, en diergelyke middelen, met een ſamentrekkende
„ en terugdryvende kracht voorzien. Misſchien dryven de-
„ zen, door haare kracht, het bloed, welke in vreemde va-
„ ten gegaan is, door die vaten ſamentetrekken, naar rui-
„ mer plaats der ſlagaderen, en ontbinden dus de hier op-
„ gekomen Ontſteking. Alle deze middelen echter, hoe
„ zeerze ook mogen beroemd zyn, doen maar dienst, wan-
„ neer de branding een te ontbindene Ontſteking verwekt
„ heeft; want indien de vaten zo zeer vernield, of de vogten
„ geſtremd zyn, dat men geene ontbinding van het geſtrem-
„ de verwagten, noch beweging aan het ſtilſtaande verſchaf-
„ fen kan, wordt 'er een andere genezing vereischt". Deze wordt, in de volgende Stellingen van BOERHAAVE, dus begrepen.

Branding, die overgaan zal tot Heetvuur, de huid reeds geborſten en doorknaagd en met blaaren opgezet zynde, moet genezen worden als een diergelyke Ontſteking, door ſtovingen, pappen, verzagtende, ettermakende middelen.

De branding nu tot korſten van Heet- of Koudvuur voortgezet zynde, moet even als die ziekten genezen worden.

Dit zal genoeg zyn, om onze Lezers, met een ſtaaltje uit dit geachte Werk te vermaaken. Voor het hoofddeel van de *Branding*, wordt in dit Stukje gehandeld van het *Koudvuur*, en na hetzelve van het *Knoestgezwel.*

Phyſiologia of Natuurkundige Verhandeling over het Leven, en de Gezondheid der Menſchen. Door den Heer JOHAN GOTTLOB KRUGER, Doctor en Profeſor in de Wysbegeerte en Geneeskunde op de Karels Univerſiteit; Lid van de Keizerlyke Akademie der Natuuronderzoekers, als mede van de Koninglyke Pruisſiſche Akademie der Wetenſchappen. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aantekeningen vermeerderd, door* David van Geſcher, Chirurgyn te Amſterdam. *Met Plaaten, eerſte Deel, eerſte Stuk. Te Amſterdam, by* Jan Morterre, 1763. *in groot octavo* 152 *bladz. zonder de Voorreden van den Vertaaler en de Verklaaring der Plaaten.*

MEn heeft tot nog toe weinige Werken, over de Phyſiologie, of Natuurkunde des menſchelyken lichaams, zo als dezelve tegenwoordig van bekwaame Mannen, op de Hooge Schoolen, voorgedragen wordt, in 't Neerduitsch zien in 't licht komen; en hun die zich, zonder vreemde taalen te leeren, enkelyk, op de Heelkunde toeleiden, heeft gelegenheid ontbroken om zich deze kennisſe eigen te maken. Hoe nuttig echter en noodzaaklyk dezelve is voor hen niet minder dan voor Geneeskundigen, kan een iegelyk, die in ſtaat is de betrekking welke deze twee byzondere kundigheden tot elkanderen hebben, te begrypen, ligtlyk opmaken; en de misſlagen der Heelmeesters, uit gebrek van gemelde wetenſchap, indien men voorbeelden wilde aanhalen, zouden dit duidlyk bewyzen. Men heeft, in andere Landen, over deze ſtoffe in de taale des Lands geſchreven: billyk was het, derhalve, dat men ook onze Landsgenooten, hier over, iet in hunne moedertaale aanboodt. Men heeft dit ook beginnen te doen, met in het jaar 1758 eene *Phyſiologie of Natuurkundige Ontleding van het menſchelyke lichaam*, uit verſcheiden Auteuren, zo op de Titel gezegd wordt, ſamengeſteld, in 't licht te geven. Welk Werk, by *K. van Tongerlo* gedrukt, ſchoon het te wenſchen ware, met meerdere naauwkeurigheid behandeld geweest te zyn, zyne waarde heeft, voor zulken die geen andere dan onze moedertaale verſtaan en veele leeringen bevat van eenen der bekwaamſte Hoogleeraaren, in dit gedeelte der Geneeskunde, van onzen tyd. Thans geeft de Heer VAN GESSCHER eene Vertaling van de Phyſiologie van wylen den Profeſor KRUGER, in 't Hoogduitsch geſchreven. Acht ſlaande, zegt hy, in zyne Voorreden, op het klein getal van boeken, in welken

ken deze wetenſchap, op een voldoende wyze, verhandeld wordt, vondt hy zich, door derzelver nuttigheid, bepaald tot het aanvaarden eener Vertaaling, van welke hy, met reden onderſtellen konde, dat dit gebrek, op een aangenaame wyze kon vervuld, en zulk een voornaame tak der Geneeskundige wetenſchap, in alle haare bevalligheden ten toon geſpreid worden. Het Werk van KRUGER hem in handen vallende, vondt hy dit in allen deele bekwaam om aan zyn oogmerk te voldoen. In de ſchikking van het Werk zelve, zegt hy, hebbe ik geen de minſte verandering gemaakt. Ik achtte het myn pligt te zyn, om de orde, door den Schryver, in het zelve gehouden, en welke, inderdaad, zeer goed is, ſtiptelyk op te volgen. Alle Wiskundige Betogingen, hier in voorkomende, en welken, in het Oorſprongklyke, met een groote letter gedrukt waren, hebbe ik ook, in myne Vertaling, op dezelfde wyze willen inrigten; op dat dezelven, door eerst beginnende, voor welken dusdanige Betogingen onverſtaanbaar zyn, zonder het verband van zaaken te kort te doen, zouden konnen overgeſlagen worden. Ook zyn door den Vertaaler, hier en daar, eenige Aantekeningen op het Werk bygevoegd, als hem eenige ontdekkingen bekend waren, waar van de Heer KRUGER of onkundig was gebleven, of ten minſte, geene melding hadt gemaakt. Dus ſpreekt de Vertaaler van het Werk en van zich zelve; en men vindt geene Voorreden of eenig Berigt van den Schryver, aangaande zyn oogmerk of wyze van behandeling, voor het zelve geplaatst. Wy kunnen alleen van elders zeggen, dat dit Werk van hem genoemd wordt *Tweede Deel.* Zynde het eerſte alleen getiteld met den naam van *Naturlehre;* en dit tegenwoordige, *Naturlehre. Zweyter Theil, welcher die Phyſiologie, oder Lehre von dem Leben und der Geſundheit der Menſchen in ſich faſſet;* zynde voor de eerſtemaal gedrukt in het jaar 1743. en voor de tweedemaal 1748. En hier uit begrypt men, dat de aanhalingen welken in dit Werk menigmaalen voorkomen, gelyk P. I. §.... op het eerstgenoemde opzicht hebben.

Dit Eerſte Stuk van het Eerſte Deel, welk wy nu voor ons hebben vervat zes Hoofdſtukken. I. Het Menſchelyk lichaam in 't algemeen. II. De Kaauwing. III. Het Speekzel. IV. De Spysverteering. V. De Gal en het Alvleeschſap. VI. De Chyl en Melkvaten. Men ziet hier uit dat de Schryver de orde van den Heer BOERHAAVE in deszelfs *Inſtitutiones Medicæ*, van LANGIUS ook byna op dezelfde wyze, vroeger ingeſlagen, heeft verkozen te volgen. Van

het innemen van voedzel beginnende, gaat hy voort, tot de werkingen, door welke het wordt bereid, en eindelyk in de Zelfſtandigheid van ons lichaam zelve overgaat. Hy bepaalt zich echter, niet zo naauwkeurig aan het opſchrift van een Hoofdſtuk, dat men 'er niet wat meer of iet anders in vinde, dan het opſchrift doet verwagten. Men vindt hier van geen gering blyk, zelfs in het eerſte Hoofdſtuk, van *het Menſchelyk Lichaam in 't algemeen.* Want na eene Inleiding ziet men hier gehandeld, niet alleen van de Natuur des menſchelyken lichaams; maar ook wat Wiskundig redeneeren is; de Historie der Geneeskonst; en de Schoonheid van een lichaam. In het tweede Hoofdſtuk, van de *Kaauwing*, handelt de Schryver, vooraf, van Spyze en Drank in 't algemeen. Het Brood is, naar zyn gevoelen, de beste ſpyze; inzonderheid, het tweemaal gebakken, by ons Beſchuit genaamd: gelyk het water de voortreflykſte drank. Vervolgens weidt hy uit over het gebruik van Aardgewaſen, Boomvrugten, Dieren, en de menigvuldige bereidingen en mengſels, welken de dertelheid der menſchen heeft uitgevonden, meer tot bederf van het lichaam, dan tot onderhouding van het leven en de gezondheid. Tot de kaauwing zelve komende, zegt hy; om te kaauwen bewegen wy het onderſte Kaakbeen, eerst naar beneden, en vervolgens weder opwaards. Het onderſte Kaakbeen, welk, door zyn eige zwaarte, ligt naar beneden valt, wordt hier in alleenlyk geholpen door de Tweebuikige Spier. De Vertaaler merkt hier op aan: „ Onze Schryver eigent, met de meeste „ Ontleedkundigen, de nederdrukking der Onderkaak, al„ leenlyk toe aan de werking van de Tweebuikige Kaak„ ſpieren. Hoe onvermogende, echter, deze Spieren zyn, „ om zulk eene werking ter uitvoer te kunnen brengen, „ heeft de Heer MONRO, in het I. Deel der *Edenburgſche* „ *Handelingen*, op zulk een overtuigende wyze aangetoond, „ dat ik voor my niet zien kan, met welk eenen grond van „ waarſchynlykheid, men als nog de gedagte werking, aan „ deze Spieren konne toeſchryven. Inderdaad, het is 'er zo „ verre van daan, dat de Tweebuikige Spieren de Onder„ kaak zouden nederdrukken, dat het enkele gevoel met de „ hand, ten tyde, alswe den Mond openen, ons van het „ tegendeel overtuigen konne. De *Musculi Mylo-Hyoidei*, „ *Genio-Gloſſi*, *Hyo-Gloſſi*, *Sterno-Hyoidei*, *Coraco-Hyoidei*, „ *Thyro-Hyoidei* en *Sterno-Thyroidei*, zyn de eenigen, aan „ welken men deze nederdrukking der Onderkaak moet „ toeſchryven. Zie het gemelde Werk I. Deel pag. 87. Ne-

„ derd.

3. derd. Vertaaling (a)". Voorts moet de Onderkaak tegen de bovenſte opgetrokken worden; het welk geſchiedt door de Slaapſpieren, de Kaauwſpieren, en de binnenſte en buitenſte vleugelwyze Spieren. Wanneer deze agt genoemde Spieren, in hunne werking ſamenſtemmen, zegt de Heer KRUGER, wordt het onderſte Kaakbeen, met een ongelooflyk geweld, tegen het bovenſte aangedrukt, en men begrypt dus, hoe het met het byten der ſpyzen gelegen zy. HEISTER zegt hy heeft 300 ponden gebruikt om een Perzik-ſteen aan ſtukken te drukken; en veele menſchen kunnen dit tusſchen hunne kaaken en tanden doen. Wanneer de ſpyzen afgebeten zyn, om door de beurtlingſche werking der Spieren, tusſchen de tanden en kiezen verder verbryzeld te worden, is nodig, datze belet worden tusſchen de tanden uit te wyken, en of tusſchen de wangen en Kaakbeenen, of in den binnenſten mond te vallen. Verſcheiden Spieren van de wangen en lippen zyn hier toe geſchikt, welken opgeteld worden; en waar aan de Tong ook het haare toebrengt.

In het derde Hoofdſtuk wordt de oorſprong, aart en nuttigheid van het Speekzel onderzogt. Het lost de zouten op der ſpyzen, en maakt dus, datwe, door den ſmaak, dezelven van elkanderen onderſcheiden. Vervolgens dringt het, op de wyze van alle andere waterige vloeiſtoffen, in de tusſchenruimten der ſpyzen, en doet derzelver deelen van elkanderen ſcheiden; en brengt dezelven in een ſoort van Gisting, door welke de deelen insgelyks van elkander geſcheiden worden. Ook is deszelfs zeepagtige eigenſchap tot vermenging van vette met waterige deelen, en derzelver t'onderbrenging dienſtig. Hier by wordt ook aangemerkt dat het ſpeekzel van menſchen en dieren door toornigheid, vergiftig kan worden; gelyk de ondervinding, van een beet van een toornig dier of mensch, welke verwoedheid en de Watervreeze aanbrengt, menige maalen heeft doen zien. Het ſpeekzel eindelyk dient, om het gene wy tot voedzel gebruiken, in onze natuur te doen overgaan. De gevolgen van een onmatig verlies van ſpeekzel, gebrek van Eetlust, kwaade Verteering en Vermagering of nitteering des lichaams bevestigen dit overduidlyk. Hier op ſpreekt de Schryver van de Slikking, welke op deze wyze

(a) Men kan hier tegen vergelyken wat de Hoogleeraar ALBINUS van deze Spieren gezegd heeft; *Histor. Musculor.* pag. 655, 672.

ze van hem beſchreven wordt. De gekaauwde ſpyzen nu, met ſpeekzel en ſlym, uit de Klieren van den Mond vermengd, worden door de Tong naar achteren geſchoven. Zy drukken, in dezen voortgang, het zagte Verhemelte naar boven; en ſluiten, hier door, de opening, door welke anders de Lugt, uit den Neus, tot in de holligheid van den Mond kan doordringen. Deze opening is dezelfde, waar door de ſpyze en dränk (by kwetzingen of doorvreetingen van het zagte Verhemelte) door den Neus wederom te rug wordt gedreeven: gelyk ook wel geſchiedt, als men, onder het drinken begint te lachen; in welk geval de Lugt, met een groote hevigheid, uit de Long geperſt, de drank te rug gedreeven, en door den Neus eindelyk ontlast wordt. Doch hierop wordt van den Vertaaler aangemerkt: „ Schoon het „ zeeker is, dat in den natuurlyken ſtaat, de voedzelen, „ regtſtreeks, uit den Mond in den Slokdarm, en dus ver„ der naar de Maag worden voortgedreeven; en het niet „ dan in byzondere gevallen, wanneer het zagte Verhemel„ te, door de eene of andere oorzaak, beledigd is, gebeurt, „ dat dezelve langs den vloer der Neuskuilen, wederom „ naar buiten gevoerd worden; is het echter niet waar, dat „ deze nederdrukking der ſpyzen, langs den natuurlyken „ weg, door de opheffing van het zagte Verhemelte, zou „ bevoordeeld worden. De ſpyzen, door de inkorting der „ Tong, naar achteren geſchoven, drukken zo weinig het „ Verhemelte naar boven, dat de enkele beſchouwing van „ het zelve, ten tyde als de Slikking begint een aanvang te „ neemen, ons juist het tegengeſtelde zal doen gewaar „ worden. Het zagte Verhemelte, waarlyk, verre van naar „ boven gedrukt te worden, krimpt op den tyd, als de Slik„ king geſchiedt, in; drukt de ſpyzen naar de zyde der „ Tong, dat is, naar beneden; en is derhalve geenzins in „ ſtaat, om de achterſte openingen der Neusgaten te kon„ nen toeſluiten, nog de teruggang der voedzelen door de „ Neuskuilen te beletten. Dit alles hangt alleenlyk af van „ de opligting van het hoofd des Slokdarms; en aan deze, „ niet aan de opheffing van het zagte Verhemelte, moet „ deze geheele werking worden toegeſchreven. —— En „ deze opligting van het hoofd des Slokdarms is alleen af„ hanglyk van de werking der *Conſtrictores Pharyngis*, *Stylo„ Pharyngei* en *Pharyngo-Palatini Musculi*" (*a*). Ook verſchilt de Vertaaler nog van zynen Schryver, aangaande de wyze

(*a*) Men zie ALBIN. *Hiſtor. Muscular.* pag. 243.

wyze en werking, waar door de ſpyze, onder de zwelging, belet wordt, in de Lugtpyp, te dringen, over 't boveníte gedeelte van welke zy moet gaan, om in den Slokdarm te komen. De laatſtgemelde ſtelt, dat het Strotklepje, op den tyd, als de ſpyze en drank worden doorgeſlikt, door de teruggetrokken Tong naar beneden wordt gedrukt, en de opening der Lugtpyp, hier door, met de uiterſte naauwkeurigheid geſloten. De eerstgenoemde voegt hier nog by, de opligting van het Strottenhoofd naar de Tong, waar door het Strotklepje onder den wortel der Tong geſteld, en de ſpleet van het Strottenhoofd naauwkeurig gedekt wordt.

Eer nu de Heer KRUGER de ſpyzen verder door den Slokdarm tot in de Maag vervolgt, ſtelt hy een algemeene Grondregel, welke hy meent dat als een *Wet van Beweging in de lichaamen der Dieren* kan worden aangemerkt, en deze is: *Wanneer in het Menſchelyk lichaam, of ook in het lichaam der Dieren; eene Gewaarwording ontſtaat; volgt 'er altoos op de plaats, alwaar dezelve wordt voortgebragt, eene Beweging, welke evenredig is aan deze Gewaarwording.* Hy tragt deze wet van Beweging door voorbeelden te tonen, of, te doen zien, hoe hy dezelve begrypt. Op prikkeling van de Herſenvliezen volgen Stuiptrekkingen; ſterke aandoening van Licht, maakt ſamentrekking in de Oogen; Braak- en Purgeermiddelen werken altoos heftig naar de ſterkte van de Gewaarwording enz. In zo verre de Ziele, welke deel heeft in de Gewaarwording, ſchynende in te voeren, zonder te erkennen dat dezelve het lichaam toeſtelle, gelyk STAHL. Deze ſtelling, zegt hy, is de zekerſte weg, om de Stahliaanſche Geneeskundigen met de Werktuigkundigen te vereenigen. Men zou den Schryver gevolglyk een halven Stahliaan konnen noemen. Zyn gevoelen dan, eindelyk, op de Slikking toepaſſende, zegt hy: Naardien de Gewaarwording alleen afhanglyk is van eene aandoening der Zenuwen; moet 'er een ſoort van Gewaarwording ontſtaan, zo dra de zenuwagtige Rok van den Slokdarm, door de ſpyzen wordt aangedaan. Dewyl nu op eene Gewaarwording altoos eene Beweging volgt, welke aan dezelve evenredig is, moeten zich ook de ſpieragtige vezelen, hierop, ſamentrekken, zo haast de ſpyzen tot dus verre genaderd zyn, en, door hunne tegenwoordigheid, eene Gewaarwording veroorzaken. De Vertaaler laat zich in 't breede uit, om deze Stelling, welke tot een grond gelegd wordt van alle Bewegingen in de dierlyke lichaamen, te wederleggen, en de ongerymdheid derzelve aan te wyzen. Gewaarwording, zegt de Heer VAN

GES-

GESSCHER, genomen wordende voor de verandering der deelen onzes lichaams, welken door de aanraaking van eenig voorwerp, buiten het zelve beſtaande, veroorzaakt wordt; zou men, met waarheid, konnen zeggen, dat de meeste bewegingen, in ons lichaam, van eene Gewaarwording afhanglyk zyn: maar in den zin van de *daad des Verſtands, waar door hetzelve bewustheid van eenig ding heeft*, gelyk de Heer KRUGER het woord verſtaat, genomen zynde ſtrydt zulks met opzicht op de bewegingen der dierlyke lichaamen, welken men natuurlyke noemt, tegen de reden en bevinding. Gewaarwording der Ziele wordt van eenig uitwendig aankomend Gevoel voorgegaan: Men kan toonen, dat eenige beweging kan plaats hebben in deelen, welken geheelenal van Gevoel ontbloot zyn; en de Gevoeligheid van anderen, in welken eenige mogt gevonden worden, niet evenredig zy aan de grootheid derzelver bewegingen. Het Hart en de Slagaderen, by voorbeeld, hebben weinig gevoel, maar veel en geſtadige beweging; en zo meer andere deelen. Voorts beweert de Heer GESSCHER zyne wederlegging met het gene de Heer HALLER, aangaande de Beweegvaardigheid ondervonden en geſchreven heeft. Wy zullen ons met dit geſchil, waar in veele Lezers weinig behagen zullen hebben, niet langer ophouden; en alleen nog maar het beſluit melden, met toepaſſing op den Slokdarm, in tegenoverſtelling van het gene de Heer KRUGER hier van gezegd heeft. „De Gewaarwordingen hebbenwe gezegd, dat geene „ oorzaaken van de beweging der Natuurlyke Werktuigen waren. De Slokdarm nu een van deze Werktuigen zynde, kan deszelfs beweging, even zo min als der overigen, „ van eene gewaarwording afhanglyk zyn. De zwaarte der „ voedzelen kan dezelven ook niet naar de Maag doen nederzakken; nadien men menſchen gezien heeft, die op hun „ hoofd ſtaande, de ſpyzen hebben konnen nederſlikken. „ Niets ſchiet 'er derhalven over, dan dat men zulks afleide „ van een ingeplante beweegvaardigheid, in de Spiervezelen „ van den Slokdarm, die door de tegenwoordigheid der voedzelen opgewekt zynde, den Slokdarm doet ſamentrekken, „ en dus de zelven naar de Maag doen nederdaalen". Aangaande zulk eene Beweegvaardigheid in den Slokdarm, beroept zich de Vertaaler op de *Memoires ſur l'Irritabilité* van HALLER. §. XV.

In het IV Hooſdſtuk wordt van de *Spysverteering* geſproken, en de verſchillende Gevoelens hier over voorgeſteld. Het Maagſap, de Warmte in en omtrent dezelve, de Lugt in dezelve, en de Wryving welke door de beweging van haare ſpieragtige

Rok

Rok gemaakt wordt, werken gezamenlyk, volgens dn Schryver tot dit einde; waar by hy ook nog de geſtadige klopping van de Slagaderen der Maage voegt. En hier brengt hy wederom te pas zyn algemeene Grondſtelling van *Gewaarwording* als eene oorzaak van de beweging der Spiervezelen van de Maage. De wryving van de Spieragtige Rok der Maage, naar zyne gedagten, wel het meest toebrengende, om de Spyzen tot een voedend ſap te veranderen, zegt hy; „Nadien deze Rok „ met een ander zenuwagtig bekleedzel vereenigd is, welke „ men als een zeer digt weefzel van enkele Zenuwen moet aan„ merken; moeten ook de ſpyzen, in dit vlies eene gewaar„ wording veroorzaaken, uit welke, in de Spieragtige Veze„ len eene beweging ontſtaat, die evenredig is aan deze Ge„ waarwording. —— Maar mogelyk zal men zich verbeelden, „ dat de aangeweezene oorzaak geen plaats konne hebben, „ wyl men geen de minſte bewustheid van zulk eene Gewaar„ wording heeft, als door de ſpyzen in de Maag zoude ver„ oorzaakt worden. Doch dit is geenzins eene reden om te „ loochenen, dat 'er in de Zenuwen een zulke beweging voor„ ga, als 'er in ontſtaat, wanneer men iet gewaar wordt; en „ meer willenwe door het woord *gewaarworden*, op deze „ plaatſe, niet verſtaan hebben. Wy neemen alleenlyk in aan„ merking, wat in het Lichaam, niet echter, wat in de Ziel, „ by de Gewaarwording voorgaat. Het is met alle Gewaar„ wordingen, welken wy van jongs af gewoon zyn, zo ge„ legen, dat wyze eindelyk geheel niet meer waarneemen". enz. Dit zy nog tot een Staaltje van des Schryvers redeneerwyze. Vervolgens ſpreekt hy van de Wormswyze beweging der Darmen, waardoor het Werk der Spysverteering verder voltrokken wordt, waar tegen de Heer van GESSCHER zyne twyfeling inbrengt aangaande de wezenlykheid en natuurlykheid van deze beweging. De verklaaring van HALLER voor, van SENAC tegen deze beweging, en ook zyne eigen waarnemingen, welken hy nogtans niet als beſliſſende opgeeft, voorgeſteld hebbende, beſluit hy met de Proeven van BERTIER, door ons, in de *Vaderl. Letteroeff.* III *Deel*, *Mengelw. p.* 35. voorgehouden, en laat het hier by berusten.

Het Vde Hoofdſtuk handelt van *de Gal en het Alvleesch-Sap.* De nuttigheden van beiden tot de Verteering der Spyzen worden aangewezen.

Het zesde en laatſte Hoofddeel van dit Stukje heeft tot onderwerp *de Chyl en Melkvaten.* Na deze beſchreven te hebben als zeer fyne Buisjes, welken in het Darmſcheil verſpreid liggen, en met een zeer kleine opening, in de holte van den

Darmbuis uitkomen, en met het oog gezien kunnen worden, als men een Dier, kort na dat het zich zat gegeten heeft, den Buik opent; onderzoekt de Schryver de oorzaak welke de Chyl in deze kleine vaten doet ingaan. De Wormswyze beweging van het Gedarmte kan dit niet uitwerken, om dat de Darmbuis, hier door nooit zo wordt ſamengetrokken, dat deszelfs holte geheelenal vernietigd worde, en de Chyl bygevolg merklyke ruimte vindende in het Gedarmte, de naauwe Melkvaten niet zal ingedrongen worden. Hy leidt dan dezen af van, en verklaart dezelve door de Aantrekkings-kragt van fyne of hair-buisjes, in de Natuurkunde bekend. De Buisjes van glas of eenige andere ſtoffe, waarmede men zodanige Proeven neemt, zyn onder en boven open, en dit zal men ontkennen van de Melkvaatjes; doch de Heer KRUGER antwoordt hierop: zyn niet de Melkvaten met de Borstbuis of Chylvoerder, deze met de Aderen, en de laatſten, eindelyk, met de Zweetgaatjes der Huid verbonden. Derhalve hebben de Melkvaten ook twee openingen. En de indringing kan in dezen te gemaklyker en met meerdere mate geſchieden; om dat deze buisjes niet regtſtandig geplaatst zyn op het vogt, welk zy aantrekken, maar een ſchuinſe of waterpas geſtrekte ligging hebben. Maar niet zo gemaklyk is het te verklaaren, hoe de Chyl, de Borstbuis bereikt hebbende, in deze konne opklimmen, wyl dezelve loodlynig van beneden naar boven loopt. Men zou denken, dat de eige Zwaarte der Chyl, zich tegen de opklimming moeste aankanten. Men moet aanmerken, zegt de Schryver, dat de Borstbuis zelve zeer eng is, en derhalve nog onder de hairbuisjes moet gerekend worden, wanneer men hier byvoegt, dat 'er veele Klapvliezen in dezelve gevonden worden, welken zich tegen den terugloop van de Chyl aankanten; en eindelyk in gedagten neemt, dat de Groote Slagader zeer na aan de Borstbuis ligt; en het vogt, welke in deze laatſte begrepen is, door de aanhoudende klopping van gemelde Slagader, van tyd tot tyd verder wordt voortgedreeven; kan in deze omſtandigheid geen de minſte zwarigheid overblyven. Voorts eindigt dit Stukje met de ontlastingen der Uitwerpſelen of overblyffelen in het Gedarmte, waar van nu de Chyl en voedende deelen zyn afgeſcheiden. De Plaaten by dit Stukje gevoegd, zyn uit anderen, en meerendeels uit het Werkje van KULMUS overgenomen.

Grond-

Grondbeginzelen der Meetkonst, bevattende kortelyk de zes eerſte boeken, met het elfde en twaalfde van Euclides; *nevens derzelver gebruik in het meeten van platte Figuuren; in het vinden der Quadraat- en Cubicq-wortelen, het bereekenen der Sinustafelen en der platte Driehoeken, enz. Opgeſteld ten dienſte der Eerstbeginnenden, om geduurende den jaarlykſchen loop der Akademiſche oeffeningen te kunnen worden verhandeld, door* PYBO STEENSTRA, Phil. Doctor en Leeraar der Wiskunde, Zeevaart en Sterrekunde aan het *Athenæum* der Stad Amſterdam. *Te Leyden, by* S. en J. Luchtmans MDCCLXIII. *behalven de Voorreden* 381 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Werkje van den Heer *Steenſtra*, dat de algemeene goedkeuring van de Beminnaaren der Wiskunde zeker zal erlangen, is zeer geſchikt, om iemand een grondig denkbeeld te geeven van de eerſte beginſelen der Wiskunde; welker kennis van een wyduitgeſtrekt nut, en boven al den beoeffenaaren der Natuurkunde volſtrekt onontbeerelyk is. Zy worden hier, in eene zo geregelde orde, en met zo veel duidelykheid voorgeſteld en beweezen, dat dit geſchrift den jongen Liefhebberen tot eene zeer geſchikte handleiding konne verſtrekken, en hen bekwaam maaken tot verdere voortgangen, in deeze ten hoogſte roemwaarde Wetenſchap.

Wat het beloop van 't zelve betreft, onze Autheur geeft in zyne Voorreden het volgende beknopte berigt van dit zyn Werkje, dat in tien Boeken verdeeld is. „ Ten einde myne Grondbeginzelen, zo veel mogelyk is, gemakkelyk, „ en voor yder een bevatbaar te maaken, heb ik getragt de„ zelve alle moogelyke klaarheid en gemakkelykheid by te „ zetten, die het onderwerp, en derzelver leerwyze toelaaten. Ik heb in de ſes eerſte boeken myner Grondbegin„ zelen, zo ten opzigte der boeken, als van de ſtoffe, die in „ yder der boeken gevonden wordt, dezelfde order als *Eu„ clides* gehouden: en maar alleen de order der *Propoſitien* in „ yder boek veranderd; behalven dat ik eenige zyner *propoſi„ tien* heb agter gelaaten, niet om dat ik ze als onnut of o„ vertollig achte; maar om dat de meeste als gevolgen van „ zelve uit de andere, die beweezen zyn, voortvloeijen. „ Ook heb ik alle de *demonſtratien van agteren* of tot het *ab„ ſurde*, zo veel mogelyk is, vermyd; niet om dat ik deeze „ minder voldoende, of minder fraey achte; maar om dat „ myne grondbeginzelen voor eerstbeginnende zyn, en ik

„ da-

„ dagelyks ondervinde, dat eerstbeginnende, voor deeze
„ zoort van *demonſtratien*, niet of zelden vatbaar zyn. Voorts
„ heb ik het Eerſte Boek met de reekeninge der tientallige
„ breuken, en het vinden der inhouden van platte opper-
„ vlakken vermeerderd: om dat men, door behulp van het
„ laatſte, behalven veele andere *propoſitien*, inzonderheid
„ die van het tweede boek veel gemakkelyker, en niet min-
„ der grondig kan bewyzen. In het Tweede Boek heb ik
„ in 't geheel dezelfde order van *Euclides* gehouden; behal-
„ ven dat ik eenige weinige *propoſitien* heb achter gelaaten,
„ die, minder dan de overige, tot het bewyzen van andere
„ gebeezigd worden: en welke ik echter op eene ſtelkundi-
„ ge wyze, door de Multiplicatie in de Inleidinge tot het
„ vyfde Boek beweezen heb. Achter het Vierde Boek zal
„ men eene Inleiding tot het Vyfde Boek vinden, die de
„ eerſte gronden der Stelkonst bevat: waar door ik in myne
„ leſſen geleegenheid hebbe, de gronden der Reekenkonst,
„ inzonderheid der gebrookens, die zelden in de Reeken-
„ ſchoolen na behooren begrepen worden, nader te kunnen
„ ophelderen. Bovendien word't uit de gronden der Stelkonst,
„ het vinden der *Vierkante* en *Teerlingſche Wortelen* zeer ge-
„ makkelyk en grondig afgeleid. Terwyl eindelyk door dee-
„ ze Inleidinge de gronden der *Proportien* of Evenredighe-
„ den, die het onderwerp van het vyfde Boek uitmaaken,
„ veel algemeender en grondiger verhandeld kunnen wor-
„ den. Het ſeevende Boek behelst de *Conſtructie* of Bereek-
„ kening der *Sinus*-tafelen. En het Achtſte bevat de Rege-
„ len der Driehoeks-meeting, neevens derzelver gebruik tot
„ het vinden der hoogten, en afſtanden van Voorwerpen.
„ Het Negende Boek bevat alleen die *propoſitien* van het
„ elfde Boek van *Euclides*, die de voornaamſte eigenſchap-
„ pen der vlakken verhandelen. Eindelyk zyn de Lichaamen,
„ het vinden van derzelver inhouden, nevens de betrekking of
„ overeenkomst, dieze met elkander hebben, het onder-
„ werp van het Tiende Boek; het welke diensvolgens een
„ gedeelte van het Elfde en de voornaamſte voorſtellen van
„ het Twaalfde Boek van *Euclides* bevat. In deeze beide
„ laatſte boeken heb ik eene geheel andere manier van bewy-
„ zen gebeezigd, als men doorgaans in de uitgaven van *Eu-*
„ *clides* vindt, om deeze boeken daar door gemakkelyker te
„ maaken, dewylze gemeenlyk, om de moeijelykheid der
„ figuuren, by veelen zeer zwaar ſchynen.

Korte en zakelyke Beſchryving van de Colonie van Zuriname. *Meestendeel uit eigene langduurige ondervindinge opgemaakt, door de Heer* THOMAS PISTORIUS, Lit van de Edele Achtbaare Raad van Politie en Crimineele Juſtitie op die Colonie. *Met Plaaten. Te Amſterdam by* Th. Crajenſchot MDCCLXIII. *behalven de Voorreden enz.* 160 *bladzyden in quarto.*

„ IK onderneeme iets, *gunſtige Leezer*," (dus vangt de Opſteller deezer Beſchryvinge zyne Voorreden aan,) „'t „ welk myns weetens tot nog toe door geen van myne „ Landgenooten is verrigt geworden:" en dit doet den Maaker van een Vers op dit Werkje zeggen:

„ *Zo krygt de Weetlust met verwondering ten lesten*
„ *Bericht, waarvan voorheen noch niemand heeft gerept*".

Zo deeze vooronderſtelling in waarheid plaats hadde, zou men gewis merkelyke verpligting hebben aan den Heer *Pistorius*; maar deeze verpligting neemt grootlyks af, wanneer men weet, dat 'er, voor meer dan veertig jaaren, reeds eene Beſchryving van die Colonie in 't Nederduitsch 't licht gezien heeft; welke, ſchoon niet zo net opgeſteld als 't wel te wenſchen waare, egter met regt volledliger dan deeze genaamd mag worden. Naamlyk de *Beſchryvinge van de Volkplantinge* Zuriname, *door* J. D. HL. *Verrykt met de Landkaart (daar de legginge der Plantagien worden aangewezen,) en kopere Platen. Te Leeuwarden by* Meindert Injema 1718. *behalven de Opdragt enz.* 262 *bladzyden in quarto.* Indien de Heer *Pistorius* deeze Beſchryving, geduurende zyn vyftigjaarige onderzoek op *Zuriname*, gebruikt, met Aantekeningen vermeerderd, en door eene bekwaame hand in 't Nederduitsch beſchaafd, had uitgegeeven, had hy veelligt der Waereld meerder dienst konnen doen, dan nu geſchiedt.

Wy hebben, deeze twee Beſchryvingen met elkanderen vergelykende, de Oude gemeenlyk naauwkeuriger gevonden dan de Nieuwe; en in de laatſte zyn ons, met opzigt tot de Beſchryving der Colonie zelve, genoegzaam geene byzonderheden van aanbelang voorgekomen, die we niet in de eerſte geleezen hebben: alleen is de Beſchryving van *den loop der Rivieren aldaar*, door den Heer *Pistorius* breedvoeriger voorgeſteld, dan door den eerſten Schryver. Verder vinden we nog in dit laatſte Werkje, *eenige Inſtructien, die op de Plantagien waar te neemen te zyn*, die in 't eerſte niet gevonden worden: en *een omſtandig Verhaal van de gepleegde*

Moord aan zyne Excellentie den Heer van Sommelsdyk, enz. welke geschiedenis in de voorige Beschryving slegts kortlyk gemeld wordt. —— Maar schoon dus dit Werkje, met opzigt tot weezenlyke kundigheden raakende de Colonie zelve, van geen byzonder nut zy, 't zou egter, op die vooronderstelling, dat onze Autheur van 't voorgaande Geschrift niets geweeten heeft, in zo ver van dienst konnen zyn, dat het ons eene meerdere verzekering geeve, door de waarheid der vroegere Berigten te bevestigen. Beide deeze Schryvers komen voor als zodanigen, die daar te Lande de zaaken gezien en onderzogt hebben: de Heer *Pistorius* beschryft ons de gelegenheid des Lands, den aart en zeden der Inwoonderen, de Gewassen en derzelver bereiding, het viervoetige en kruipende Gedierte, de Vogelen, en eindelyk de Zee- en Riviervisschen van dit Gewest, genoegzaam eenstemmig met den voorgaanden Schryver: dit nu vaststaande, dat de Heer *Pistorius* niets geweeten heeft van eene vroegere Beschryving deezer Colonie, zo heeft men, uit kragt van hunne eenstemmigheid, een redelyken grond, om op de egtheid hunner Berigten staat te maaken. —— Nadien we nu boven gezegd hebben, dat het byzonderst, met opzigt tot de Colonie zelve, in dit Werkje, boven het vroegere Geschrift, is, het uitvoeriger Berigt raakende *den loop der Rivieren aldaar*, zo hebben wy 't niet ondienstig gedagt, het voornaamste van 't eerste Hoofdstuk, dat inzonderheid hier over gaat, en ons een denkbeeld van de gelegenheid dier Volkplantinge geeft, den Leezer onder 't oog te brengen.

„ De Colonie of Volkplanting *Zuriname*, (zegt de Heer „ *Pistorius*,) legt ten Noorde de vaste Kust van het Zuide„ lyk *America*, benede *Guajana*, ten Westen de *Maraowyne*, „ en boven of Oostwaarts *Barbiesie* en *Sarameca*. (*) De grond

„ is

(*) „ De Landstreek, (*zegt onze vroegere Schryver*,) waar in onze „ *Zurinaamsche* Planting gelegen is, word *Karibana* genaamt. 't „ Is het Noorder gedeelte van *Guajana*, een Landschap van 't „ Zuiderlyk *Amerika*, zo verr' 't zelve zig tusschen 't *Armadille* „ Gebergte, den Oceaan, en de Stroomen *Orinoke* en *Amazones* „ uitstrekt. Want *Guajana*, ook de Wilde Kust geheten, word „ twezins genomen, of voor 't geheele Land bepaalt door 't Ge„ bergte over 't Meer *Parime*, de Noord-Zee en de gemelde Vloe„ den, en begrypt dan in zig 't *Karibaansche*, of in enen tweden „ zin en eigentlyk [gelyk de Heer *Pistorius* het neemt] noemt „ men *Guajana*, dat gedeelte van 't vaste Land, 't welk over de „ *Armadille* Bergen, tusschen de *Amazone* Stroom en de *Orinoke* „ legt

„ is doorgaans Moerasſig en Kleiachtig, hoewel ook op zom-
„ mige plaatſen zandig, dog vrugtbaar. De geheele Colo-
„ nie word doorſneeden van eene groote meenigte Rivieren
„ en Kreeken, waar van wel de voornaamſte zyn, de Rivie-
„ ren *Zuriname*, *Commewyne*, *Cottica* en *Marawyne*: bovendien
„ vind men aldaar verſcheide Bosſchagien, tuſſchen dewel-
„ ke zig hier en daar eenige opene Velden opdoen, die,
„ wanneer men de moeite en kosten doen wilde, ligtelyk
„ konden bekwaam gemaakt worden tot Weilanden, Boom-
„ gaarden, Moestuinen of andere nuttige Plantagien. —
„ De Rivier *Zuriname*, die omtrent een half uur breed is,
„ heeft benede zyne uitwatering Noordwest in de Zee, en
„ boven Zuid-oost. Dezelve verdeelt zig, ongeveer drie
„ en een half uur van de Zee, aan de Oostkant, in tweën,
„ wordende deeze Stroom genaamd *Commewyne*, die zyne
„ cours naar het Zuid-oosten zet, daar de Rivier *Zuriname*
„ de zyne naar het Zuidwesten rigt. — De *Zurinaamſtroom*
„ kan meer dan 30 Mylen bevaaren worden; en zoo verre
„ deszelfs Boorden Moerasſig of laag Land zyn, ziet men
„ dezelve met Geboomte geboord, die aan de voorbyvaa-
„ rende een aangenaam gezigt verſchaffen: ook zyn 'er een
„ menigte Coffy-Plantagien en Suiker-Werkhuizen aan
„ weerzyde gelegen.

Op de Punt, daar de Rivier zich in tweën ſplitst, ligt een Schans, en aan beide zyden, in 't afvaaren, zyn twee Redouten. Ruim 10 uuren van de Zee, digt by de Rivier *Zu-*

ri-

„ legt. — En de *Karibaanſche* Kust wordt door de Ry der *Ar-*
„ *madille* Bergen, door de Inboorlingen *Wakarime* geheten, van
„ het eigentlyk zogenaamde *Guajana* afgeſcheiden. Dit Geberg-
„ te ſtrekt zig in een byna regte ſtreek uit van de *Orinoke* tot
„ aan 't Meer der *Harrytiabans*, naar de Kust hier en daar eeni-
„ ge Heuvelen als zyne takken verſpreidende. De *Karibaanſche*
„ Bodem is voor 't overige wel meest vlak, maar Landwaarts in,
„ verhevener als aan den Oceaan, gelyk klaar blykt uit den loop
„ der Rivieren, die van de Bergen naar Zee vloeijen.

Deeze Schryver geeft een algemeener en korter berigt van den loop der Rivieren in dit Gewest; doch als ter vergoedinge hier van geeft hy eene Kaart, waar in de loop van den *Zuriname*, *Commewyne*, *Cottica* en *Cottera*-Stroom, (die voornaamlyk in aanmerking komen, om dat meest alle onze Plantagien, aan en omtrent die vier Rivieren gelegen zyn) met de Kreeken en Inhammen naauwkeurig worden afgebeeld: met welke Kaart het berigt van den Heer *Pistorius* zeer wel overeenkomt.

rinamé, is de Hoofdſtad *Paramaribo* geſtigt, bevattende thans zeven *a* agthonderd huizen, en even boven de Stad, in het Noordoosten, is de Fortresſe *Zeelandia*, die niet alleen de Stad maar ook de Rivier dekt. Onze Autheur dit alles beknopt beſchreven hebbende, geleidt ons vervolgens, na de *Para-Kreek*, naa aangemerkt te hebben dat de *Pauwels-Kreek*, die men, byna in de bogt der Riviere, aan de Oostkant ontmoet, eenige mylen hooger, door een dwarskreek, die weder in de Rivier ſchiet, het Eiland *Surino* formeert. „ De „ *Para-Kreek* ontſtaat in tegendeel aan de Westzyde, even „ boven de bogt, en zet haar cours naar het Zuiden, tot „ dat zy, even boven de Buurt *Couvel*, na eene andere klei„ ne Dwars-Kreek geſchooten te hebben, haaren loop ſtuit. „ Aan den aanvang deezer Kreek legt een Redoet, die nu „ in onbruik geraakt is. —— Een andere bogt omvaarende „ ontmoeten wy eenige uuren opwaarts, Westzyde, een „ Dwars-Kreek, *Banister-Kreek* genaamd; deeze zig weder„ om in de *Para-Kreek* ontlastende, zo ontſtaat daar door „ het Eiland *Tuinhuizen*. Verder opvarende, na nog eene „ andere Kreek van weinig belang ontmoet te hebben, komt „ men aan het Steedje *Torarica*, — en nog agt uuren op„ waarts ontmoet men een Joodsch Dorp. —— Twee uu„ ren hooger ontſtaat de *Caſſepoure-Kreek*, deeze verdeelt „ zig, landwaards in, in twee takken, loopende de eene „ ten Zuiden, de andere ten Noorden. Omtrent zeven uu„ ren daar van daan, zynde 21 uuren van de Zee, Westzy„ de, legt de *Blaauwe Berg*, waar op een Wagthuis is, tegen „ een onverhoedzen inval der *Karaïbaanen*. Van daar heeft „ men Hoogland, tot dat men verder op by Bergen komt; „ tuſschen dewelke, als ook tuſschen blaauwe Steenklippen „ en Watervallen, deeze Rivier haare loop vervordert, en „ zig mogelyk uitſtrekt tot aan het Topeinde der Rivier *Sa„ rameca*: alwaar de weggeloopene Negers hunne Dorpen en „ Schuilplaatſen hebben, die byna ontoegankelyk zyn: — men „ rekend van *Auka*, zynde eene Joodſche Plantagie, even „ beneden den *Blaauwen* Berg gelegen, wel 14 dagen over „ Bergen, Kreeken en Daalen te moeten reizen, eer men „ derzelver Dorpen genaakt. —— Van de Bergen hier om„ ſtreeks gelegen, kunnen wy niets met zekerheid zeggen; „ egter geloven wy, dat 'er onder dezelve zeekerlyk zullen „ gevonden worden, die met Mineralen bezwangerd zyn, „ te meer, nadien het de Kust van de *Spaanſche Westin„ dien* is.

„ De tweede Rivier, *Commewyne* genaamt, heeft omtrent

„ vyf

„ vyf uuren van de Zee, by het *Tygers-Hol*, twee uuren van
„ de Fortresse *Amsterdam*, aan de Oostzyde, uit de Rivier
„ *Zuriname* haare oorspronk, en dirigeerd haare cours Zuid
„ en Zuid-Oost opwaards. Van de gemelde Fortresse af
„ aan leggen aan deszelfs beide zyden verscheide groote
„ Coffy-Plantagien, meestendeel naar de voltooijinge der
„ Fortresse nieuw aangelegt. Alvoorens de *Commewyne* zig
„ by het Fort *Cottica* verdeelt, heeft dezelve aan beide zy-
„ den een Kreek, omtrent anderhalf uur van malkanderen,
„ waar by meer dan tagentig Plantagien geleegen zyn. Ruim
„ zes uuren gaans van haaren oorspronk, by het Fort *Cotti-*
„ *ca* of *Sommelsdyk*, splitst zy in tweën, alwaar de *Cottica-*
„ *Stroom* aan de Noordzyde haar begin neemt; gelyk zy ook
„ eenige uuren opwaarts, door een Kreek aan dezelve zyde,
„ die zig wederom met de *Cottica* vereenigt, het Eiland van
„ die naam formeerd; doch alvoorens heeft zy aan de Zuid-
„ zyde, vlak voor het gemelde Eiland, nog twee Kreeken,
„ een groot uur van malkanderen gelegen, die nog vyf Plan-
„ tagien, tusschen beiden leggende, bespoelen. Na nog twee
„ Kreeken, te weeten de *Crammeca* en *Cassewineca-Kreek*, aan
„ de Zuid-Westzyde geschooten te hebben, ontmoet men
„ 'er ook een aan de Zuid-Oostzyde, die zig omtrent de
„ bogt met de *Cottica* vereenigd. Hooger op komen nog de
„ volgende Kreeken in aanmerking, als aan de Zuid-West-
„ zyde de *Curewassebo* en de *Mapany-Kreeken*, uit dewelke
„ wederom de *Saruwa-Kreek* ontstaat; en aan de Z.O. zyde
„ de *Penineca* en de *Pariaca*, waar van de laatste Kreek zig
„ in verscheide bogten slingert; om en by dewelke een zeer
„ groote meenigte zoo Koffy-Plantagien, als Zuikerwerken
„ geleegen zyn; waar by men, door middel van deeze Ri-
„ vier en Kreeken, zeer gemakkelyk komen kan. Na men
„ de *Commewyne* omtrent 30 uuren heeft opgevaaren, ge-
„ raakt men aan deszelfs Topeinde, die wederom door de
„ Gebergtens Z.W. cours zet na de Dorpen, alwaar de Weg-
„ loopers zig ophouden; doch alvoorens ontmoet men nog
„ de *Tempatie-Kreek*, dezelve is tamelyk breed; doch de-
„ wyl deszelfs Stroom wel vyf a zes dagen reizens tusschen
„ de Gebergtens en Watervallen heen rold, is dezelve voor
„ het grootste gedeelte onbevaarbaar". Onze Autheur ver-
„ haalt, dat hy, een togt derwaards doende, meer dan 60
Kreeken en wel 40 Bergen passeerde, eer hy tot een der
Wegloopers Dorpen, naar hun Opperhoofd, *Bongo* genoemd,
genaderd was; zommigen dier Bergen waaren van Steen, en
eenige van Kleiagtige aarde, op dewelke zeer zwaare Boo-

men groeiden. Geduurende zyn verblyf aldaar zag hy, zoo ver als zyne oogen bereiken konden, een zeer zwaaren Rookdamp opgaan; en zyn Tolk berigtte hem, dat zulks voortkwam uit een brandenden Berg, meer dan zes dagen reizens ten Oosten van daar gelegen; hy was zeer begeerig dit nader te onderzoeken, doch de ziekte van zyn Volk belette hem het zelve.

De *Cottica*, die zyn oorsprong uit de *Commewyne* heeft, verdient vervolgens beschouwd te worden. „ Op de Punt, ruim „ zeven mylen van de Zee, alwaar zig deeze Rivier van de *Com* „ *mewyne* afzonderd, legt op een Moerasige Grond, het Fort „ *Cottica* of *Sommelsdyk*," dat onze Autheur kortelyk beschryft, als, benevens de Vesting *Zeelandia*, de voornaamste Sterkte op de geheele Colonie. —— „ Ruim een uur gaans van het „ gem. Fort, heeft men de *Kruis-Kreek*, die zig met de *Com* „ *mewyne* verëenigt, gelyk wy reeds aangemerkt hebben. Al„ hier vertoond zig deeze Rivier als in drieën verdeeld, en ver„ schaft daar door een aangenaam gezigt; want opwaarts be„ schouwt men de *Cottica*, ter linkerzyde *Pierica* of *Cottera*, „ en ter regterzyde de *Krtuis-Kreek*; by alle deeze Stroomen „ zyn verscheide aanzienlyke Koffy-Plantagien en Suiker„ Werk-Huizen met hunne Molens gelegen, die, door der„ zelver uitneemende situatie, het gezigt veraangenaamen; „ gelyk men dezelve ook in eene groote menigte in het op„ vaaren deezer Rivier, aan beide derzelver zyden ontmoet, „ waar by ook gevoegd zyn verscheide Waterwerken, ten „ dienste der voorn. Plantagien aangelegt. Wanneer men ein„ delyk deeze Stroom eenige Mylen heeft opgevaaaren, komt „ men aan een Moeras of Swamp, *Perica* genaamt, die 't ver„ der opvaaren belet." Onze Autheur is omtrent anderhalf uur Zuidwaards verder opgemarcheerd, en gekomen aan een Dorp, genaamd *Pennenburg*, om dat rondom het zelve scherpe Pennen in den grond gestooken waaren, die, gelyk een Heining van Palisaden, het Dorp, in een zeer Moerasig Land gelegen, insloten.

„ De *Pierica* of *Cottera-stroom*, boven gemeld, is gelegen „ ten Oosten van de *Cottica*, en ontspruit omtrent twee en een „ half uur boven de *Kruis-Kreek*, by de *Lange Laise*, uit de„ zelve. Wanneer men van daar ruim een uur ter zyde opvaart, „ komt men aan de *Motkreek*, die, na ruim drie uuren, aan „ weerzyde de Oevers van Moerasig Land bespoeld te hebben, „ zig in den Noord-Oceaan, by de *Zurinaamsche Bank*, die „ week en modderig is, ontlast. Alhier aan de mond van deeze „ Kreek, by de Zee, ruim 12 uuren gaans langs het Strand, „ van de mond der Rivier *Zuriname*, legt een Battery of Schans,

„ voor-

„ voorzien met een ruim Wagthuis enz. geſchikt als ter Brand-
„ wagt op alle Schepen, die onder 't bereik van 't gezigt op-
„ daagen. —— Wat de *Cottera* zelf belangt, deeze Rivier of
„ Stroom is wel de diepſte van de geheele Colonie, en heeft
„ by de zestig, zoo Koffy-Plantagien als Zuikerwerken, ter
„ zyde haar, die nog wel met eens zoo veel zouden konnen
„ vermeerderd worden, wanneer men goedvond dezelve ho-
„ ger op aan te leggen. Voor het overige loopt deeze Stroom
„ met verſchejde kronkelige bogten, doch is wel 20 uuren
„ ver vaarbaar; zy heeft, alvoorens men aan deszelfs Topein-
„ de geraakt, ſlegts twee voornaame Takken, de eerſte ten
„ Noorden, de *Caſſepoure*, en de andere ten Zuiden, de *Cot-
„ tica-Kreek* genaamt. Eindelyk verdeelt zy zig aan haar Top-
„ einde, even boven het *Tygerrak*, in twee groote Kreeken,
„ waar van de eene, ter linkerzyde, drie byzondere naamen
„ heeft, als in deszelfs begin de *Wanka Kreek*, omtrent in
„ het midden by de bogt, de *Leeuwaarder Vaart*, en aan het
„ uiteinde de *Lange Delft;* en de andere ter regterzyde de *Cou-
„ roumouloubo Kreek* genaamd word. Het Topeinde van de
„ eerſte ſtrekt zig uit tot omtrent een half uur van de *Wiawia-
„ ſtroom*, en dat van de andere tot maar ruim een uur van de
„ *Mercioux-Kreek*, die uit de *Marawyne* ontſtaat.

„ Agt uuren gaans langs het Strand van de *Mot-Kreek*, heeft
„ men by den *Schildpad Bay*, de *Soramine-Stroom*, die, na een
„ loop van ruim zes uuren, tuſschen Santbergen en Moeras,
„ ſtuit, zonder de minſte Tak of Kreek te veroorzaaken.

„ Hier op volgd, na een tuſschenruimte van 5 uuren, vlak
„ voor de Modderbank, de *Wiawia-ſtroom*. By den mond van
„ dezelve, aan de Westzyde, legt de *Paragotos* of *Paracotes
„ Buurt;* boven dewelke een Kreek ontſtaat, die even eens
„ genoemd word. Voor het overige loopt dezelve eenige My-
„ len Landwaarts in, zonder dat men 'er een éénige Plantagie
„ by ontmoet; dezelve heeft ook maar eene Kreek aan de Oost-
„ zyde, tegens over de voornoemde Buurt.

„ Op deeze volgd, nog 9 uuren verder, de Rivier *Mara-
„ wyne*, die men voor de grootſte en breedſte acht van de ge-
„ heele Colonie, als loopende meer dan 40 dagen reizens
„ Landwaarts in, en zynde aan deszelfs mond by de Zee, al-
„ waar verſcheide harde Zandbanken leggen, buitengemeen
„ breed. Aanſtonds, en wel daar dezelve op het breedſte is,
„ heeft men aan de Oostzyde de *Amanib-ſtroom*; deeze ſtrekt
„ zig zeer verre Landwaarts in uit, en kan, met eene rede-
„ lyke lading, veilig bevaaren worden. Daar en tegen is de
„ *Marawyne*, ſchoon men deszelfs breedte, van de eene wal

„ tot de andere, naauwlyks beoogen kan, en wel 6 uuren „ vaarens vereischt, geheel ondiep, boven dien met Zand- „ Banken, Steenrotzen, Klippen en Eilanden als doorzaaid, „ zoo dat men dezelve met geen groot Vaartuig bevaaren kan, „ en dit is ook de reden, dat men van derzelver Topeinde „ niet veel weet te zeggen; alleen weet men dit, volgens de „ verklaaringe der Indianen, dat men aldaar niet komen kan, „ wegens de meenigvuldige Rotzen, Bergen en Klippen. Wat „ 'er nog van, in vervolg van tyd, door de Liefhebbers zal „ ontdekt worden, moeten wy afwagten. Voor het overige is „ deeze Rivier mede rykelyk van Kreeken voorzien, waar van „ de voornaamſte zyn, de *Supayes*, *Araracas*, *Mercioux*, die „ zig in vier Takken verſpreid, de *Cuſowini*, die de breedte „ van een aanzienlyke Rivier heeft, de *Pirios*, *Acoquas*, *Ara-* „ *miſas* en *Mouroux*-Kreek. By meest alle deeze Kreeken ont- „ moet men Volkryke Indiaanſche Dorpen; doch geen bar- „ baarſcher noch wraakgieriger, dan by de laatstgenoemde „ Kreek.

„ Wat de overige Rivieren, Stroomen, Vlieten of Kreeken „ aangaat, zoo wel die aan de Oostzyde van de *Maraawyne*, „ als aan de Westzyde van de *Zuriname* gelegen zyn; deeze „ gaan wy al willens voorby, om dat men van dezelve of niet „ veel met zeekerheid zeggen kan, of om dat ze van te wei- „ nig belang zyn, dan dat wy den Leezer, met een verdrietig „ verhaal daar van, lastig vallen zouden."*

Hier

*De Autheur der vroegere *Beſchryvinge van Zuriname*, ook eenige der andere Rivieren, zo ten Oosten als ten Westen kortelyk gemeld hebbende, zegt ons, met opzigt tot „ het Water van alle „ deeze Vlieten, en in 't byzonder van die van onze Volkplan- „ ting, 't zelve is wegens de gematigtheid der Lugtſtreek zeer „ klaar, en van zo eene aangename zoetheid, dat men 't zelve „ uit lust zou drinken; en daar en boven zo gezond dat men niet „ de minſte bezwaarnisſe of ongemak gevoelt, hoe veel men ook „ daar van neemt. Waarom zelfs vele van onze *Europeërs* dit zui- „ ver Stroomwater boven alle drank ſtellen en dagelyks gebrui- „ ken, zomtyds een weinig Wyns daar by doende." Verder merkt hy aan, dat men „ op de *Zuinaamſche* Kust gene Landwegen vind, „ langs welke Menſchen en Goederen van de eene plaats naar de „ ander met Ry-Tuigen konnen vervoert worden, nadien 't Land „ byna overal met Bosſchagien bezet en metontallyke Watervlie- „ ten doorſneden is. Maar alles moet naar en van de Plantagien, „ meest alle aan gemelde Rivieren en Kreeken gelegen, met be- „ kwame Vaarttuigen te water af en aangebragt worden. En dus „ worden de Zuikeren en andere Vrugten, op de Plantagien val-

„ len

Hier by zullen we nog voegen, dat onze Autheur, in zyn volgende Hoofdſtuk ons onderrigt, „ dat men in deeze Colo„ nie, in 't Jaar 1761, telde 116 Zuiker-Plantagien, voorzien „ zoo met Waterwerken als Beeste-molens; en aan alle Rivie„ ren en Kreeken te zamen 280 Koffy-Plantagien, benevens „ 10 a 12 Houtzageryen.

Beſpiegelingen over het Genoegen, dichtmaatig voorgeſteld. Door Elizabeth Wolff, *geb.* Bekker. *Te Hoorn by* T. Tjallingius, MDCCLXIII. *behalven de Opdragt enz.* 174 *bladzyden in groot octavo.*

DAt de Schoone Kunne niet min bekwaam zy dan de Manlyke Sexe, om op eene bondige wyze te konnen denken, en haare denkbeelden leevendig voor te draagen, wanneer ze zich ter oefening bevlytigt, en wel inzonderheid als ze de Dichtkunst handhaaft, is eene waarheid die de ondervinding door alle tyden geleerd heeft, en waar van we in dit ons Vaderland genoegzaame bewyzen hebben: tot leevende getuigen hier van verſtrekken zelfs nog heden de geagte Dichteresſen, *de Neufville* en *van Merken*, waar op Holland boven al roem draagt. Het zy geoorloofd, ons ter bevestiginge hier van verder te beroepen op eene Dichteres, die zich op geene onvoordeelige wyze in de Waereld begint te vertoonen, met de uitgaave der bovengemelde *Beſpiegelingen over 't Genoegen:* want ſchoon ze, gelyk ze zelve in haar Voorberigt betuigt, *tot dien hoogen rang niet geſteegen is, die eene de Neufville en eene van Merken bereikt hebben, ze poogt egter haar werk op derzelver leest te ſchoeijen*; en men mag, uit dit Stukje oordeelende, niet geheel zonder rede, verwagten, dat zy, denzelfden lust behoudende, en haaren leerzaamen aart aankweekende, door den tyd goede voortgangen op dien weg zal maaken.

Dit Stukje behelst eerst eenige *Beſpiegelingen over het genoegen*, welken ſtrekken, om ons onder 't oog te brengen, dat geen genot der ondermaanſche dingen, op zich zelve, een beſtendig genoegen kan geeven; dat dit alleen te verkrygen is op eene oprechte Deugdsbetragting; het welk haar doet zeggen:

„ *De vergenoeging die uw geest tracht naar te ſpooren,*
„ *Ontſtaat uit Deugd, die uit de Wysheid wierd gebooren.*

„ Zy
„ lende, met groote Ponten door Negers voortgeroeit, van alle
„ kanten naar de algemene Rede voor *Paramarſbo* opgezonden, om
„ op de geſtelde tyd in de daar leggende Koopvaardy-Schepen in„ geladen en naar Europa vervoert te worden.

„ *Zy is het die den geest een edele* blydſchap ſchenkt,*
„ *Die nimmer afneemt, door geen wroeging wordt gekrenkt.*
„ *Betreed haar wegen, wil haar nutte Wet betrachten,*
„ *Al had gy loon nog ſtraff' van uwen God te wachten.*
„ *'t Genoegen, dat zy ſchenkt, terwyl gy leeft op aard,*
„ *Maakt haar het voorwerp van uw liefde alleenig waard.*
„ *Nu begt de Godheid aan haar dienſt een beter leven,*
„ *Dan 't geen de vroomſte mensch op aard' ooit wierdt gege*
„ *Een zalig leven dat geen eindig geest bezeft,*
„ *Dat alle denkbeeld van genoegen overtreft.*
„ *Door billyke afkeer van het geen ons zal bederven,*
„ *Doet d'Opper-Goedheid ons het grootſt geluk verwerven.*
„ *Wie roemt naar waarde, ô God! uw goedertierenheid,*
„ *Die uitblinkt in het heil uw ſchepzel toebereid?*
„ *Hoe wordt die Weldaad hier van ons te recht geprezen?*
„ *Gy Eeuwigheid, gy zult alleen toereikend wezen,*
„ *Wanneer de Ziel, ontſlaakt van 's lichaams naauwen band,*
„ *Verkrygt een vlugheid in haar denking, het verſtand*
„ *Gezuiverd van al 't geen op aard' haar oyit verblinden,*
„ *In Gods volzalige nabyheid zig zal vinden.*

Op deeze *Beſpiegelingen* volgen vyf Brieven, die *den Weg tot het waare Genoegen* aanwyzen. In dezelven geeft onze Dichteres aan een jongen Heer leſſen, hoe zich in de Waereld te gedraagen. De eerſte vervat eene algemeene voorſtelling van nutte leefregelen, ter beſtuuringe van zich zelven, in de betragting van zynen pligt: de tweede dient inzonderheid om hem te waarſchouwen tegen het gezelſchap van onbandige Jongelingen, en beuzelende Saletjonkers: de derde leert hem, als een gezellig mensch in de Waereld te verkeeren, en om te gaan met zodanigen, die hem konnen leeren, vermaaken en ſtigten: de vierde maalt hem het character der zogenaamde Fynen, toont hem hoe ze te onderſcheiden zyn van oprechte Vroomen, en boezemt hem een afkeer in van Spotters met den Godtsdienſt: de vyfde eindelyk ſtrekt om hem te doen zien, dat men nimmer moet denken om zyne hartstogten uit te rooijen, maar om die te beteugelen, en te beſtuuren, naar 't voorſchrift van des Heeren Wet, onder affmeeking van den Godlyken zegen, die, door de genade in Jeſus Christus, den zondaaren de bekeering geeft ten leeven. 't Lust ons uit deeze Brieven, (om een voorbeeld van eene andere natuur dan 't voorgaande te neemen,) het character der beuzelende Saletjonkeren op te geeven.

„ *Myde*

* *edele*, lees *edle*. Dit is ongetwyfeld eene ſchryf- of drukfout; die ons hier meer in dergelyke woorden voorkomt.

„ *Mydt ook den Jongeling, die, door verwyfde zeden,*
„ *Zyn grootſte kennis ſtelt in zich met ſmaak te kleden.*
„ *Wat laagheid, dat een* MAN *zich als een Vrouw vertoont;*
„ *En zyn Voortreffelykheid, door zulke dwaasheid, boont.*
„ *Die, altoos bezig, niets bedryft dan beuzelingen,*
„ *Die zich geduurig van vermaaken ziet omringen;*
„ *Hèt denkbeeld van zyn plicht uit zynen geest verbant,*
„ *Zyn dierbren tyd verſpilt, tot nadeel van 't verſtand.*
„ *Zyn kunst behelpt zich met een* liber air *te buigen;*
„ *U, met een halve vloek, zyn agting te betuigen,*
„ *Indien by u zo dwaas gelyk zich zelven vindt,*
„ *Hoewel by niemant als zich zelf oprecht bemint.*
„ *Hy wiſſelt alle daag van kanten en van kleeren.*
„ *Zyn* Wetenſchap *is, hoe met* dames *te verkeeren.*
„ *Hy weet, hoe allerbest een Juffer word bekoord,*
„ *Wat* Compliment *zy liefst uit zyne lippen hoort.*
„ *Zyn hoogſte glori is haar* favorit *te wezen,*
„ *Nu beeft by* Cloris *om haar blanke verf geprezen,*
„ *Dan trekt* Dorinde *elks hart door haar bekoorlykheid.*
„ *Zo ſpreekt de Vleyer, maar denkt zelfs * niet dat by zeidt;*
„ *Hy roemt op gunſten, die by nimmer beeft ontvangen,*
„ *Hy ſpreekt van* ſchone *Sex, van* liefde, *van* verlangen,
„ *Hy danst, by zingt, ſpeelt op de Kaart met veel verſtand,*
„ *En wat by doet, dat noemt de Juffersſchap* Charmant.
„ *Hy laat zich voor de vreugd, die by haar geeft, beloonen.*
„ *Hy beeft gereisd, en om zyn fynen ſmaak te tonen,*
„ *Zo toont by wat Parys voor* gentilliesſes *geeft,*
„ *Waar van by ook, tot haar* plaiſier, *een voorraad beeft.*
„ *Verwagt gy, hier van hem iet wezentlyks te booren;*
„ *Dat beeft by nooit betracht, uw wagten is verloren.*
„ *Ontmoet by in zyn kring een Vrouw, die oordeel beeft,*
„ *Die aan zyn zinneloos geklap geen aandacht geeft;*
„ *Straks zegt by, z'beeft† geen* gout; *ik wil het haar vergeven:*
„ *Dat meisje weet niet, hoe men hedendaags moet leven.*
„ *Zyn laage geest, die zich geen denkbeeld vormen kan,*
„ *Wat of beſchaafdheid is in een verſtandig Man,*

„ *Ver-*

* Dit *denkt zelfs* valt zeer hard. De Dichteres, oogende op den nadruk van 't woordje *zelfs*, heeft veelligt geoordeeld, dat dit de hardheid van den regel kon verſchoonen; men vindt nu en dan hier meer zodanige regels: doch, hoewel 't zeker zy dat de nadruk een harden regel draaglyker maake, 't is egter niet min zeker, dat men 't te ver brenge, als 't dus buiten noodzaaklykheid geſchiedt, en 't gezegde geen byzondere kragt byzet.

† *z'beeft.* Deeze *Synalæpha* of *ſmelting*, die we meermaals in deeze Dichtſtukjes ontmoet hebben, wordt gemeenlyk gewraakt; als hebbende de ſmelting der *e*, in onze taal, alleen plaats voor eene volgende klinkletter.

„ *Verſtout zich, om aan ons den regel voor te ſchryven,*
„ *Te vonnisſen van 't geen wy ſpreken, en bedryven.*
„ *Hy oordeelt alles op zyn roekelozen trant..*
„ *Die ſchat voor 't redelyk Geſlacht, gezond verſtand,*
„ *De waare geestigheid, geleid door wyze reden,*
„ *Zyn bem'ten vollen onbekend; by richt zyn' treden*
„ *Wel naar een nette maat, maar wyl hem geest ontbreekt,*
„ *Begrypt gy dat zyn tong ſlegts ydele * klanken ſpreekt.*

Aan deeze Brieven zyn nog twee byzondere Dichtſtukjes gehegt. Het eerſte ſchetst ons de onbeſtendigheid eener bloeme, en geeft ten ſlot de volgende les.

„ *Dwaze Sterveling zult gy roemen?*
„ *Leer uw broosheid uit myn bloemen.*
„ *Zie in hun uw beeltenis.*
„ *Immers is uw ſterfuur wis!*
„ *Zullen kraehten, ſchoonheid, jaaren,*
„ *Voor 't vergankelyke u bewaaren?*
„ *Neen! dat is te dwaze roem;*
„ *Zie ons leven is een Bloem.*

Het laatſte is opgeſteld, by gelegenheid der onlangs uitgeſprokene Inwyings-Rede van den Hoog-Leeraar *Hollebeek*, en wordt ook gevonden in de Nederduitſche uitgaave dier Redenvoeringe van zyn Hoog-Eerwaarden, welken zy zynen voortreffelyken Amptgenooten in deezer voege aanpryst.

„ *Ontfang, met volle zegening,*
„ *Den grooten* HOLLEBEEK *in uwen agtbren kring.*
„ *Dat vredelievend hart, die nooit volprezen gaven,*
„ *Die ware oprechtheid, die beredeneerde deugd*
„ *Heeft recht op d'agting aller braven.*
„ *Hy leeve uw rang ter eer'! by leev' tot aller vreugd.*

* *ydele*, lees *yd'le*. Zo ook boven *Voortreffelykheid*, lees *Voortref'lykheid*.

Memorie voor Donat, Pierre *en* Louis Calas, *ter zaake van het Vonnis te* Toulouſe, *uitgeſproken, tegen de Heer* Jean Calas, *hunnen Vader. Door de Heer* LOYSEAU DE MAULEON, *Advocaat in het Parlement van* Parys. *Uit het Fransch vertaalt, door de Heer* E. Bs. *In 's Graveñhage by* D. Aillaud *en* H. Bakhuyſen, 1763. *in octavo* 108 *bladzyden.*

DEeze Memorie, betrekkelyk tot het deerniswaardige ongeluk der Familie van *Calas*, van 't welke wy in ons *Mengelwerk* * onlangs een beknopt verſlag gegeeven hebben, ſtrekt inzonderheid om op eene overtuigelyke wyze, de onregtmaatigheid dier Regtspleeginge te doen zien.

* Zie *Mengelwerk*, bl. 333—339. van dit Deel.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Pſalmos.*

Vyfde en laatſte Berigt.

DE achttiende Pſalm, tot aan welks beſchouwing wy in ons voorgaand Berigt genaderd zyn, meldt ons in 't hoofd uitdrukkelyk, *dat David, de knecht des HEEREN,* die als Propheet en Koning boven anderen tot den dienst des Allerhoogſten was afgezonderd, *de woorden deſes liets tot den HEERE geſproken heeft, ten dage als hem de HEERE geredt hadde uyt de hant aller ſyner vyanden, ende, dat is, inzonderheid uyt de hant Sauls.* —— Naar luit van dit opſchrift, twyfelt de geagte *Venema* niet, of dit Zangſtuk is door Koning David opgeſteld, ten tyde toen hy, (Saul en deszelfs Huisgezin verdelgd, en de nabuurige Volkeren hem onderworpen gemaakt zynde,) in rust en voorſpoed over Gods Volk heerschte. En men heeft, zegt hy, reden om te ſtellen, dat David dit Lied, kort naa 't overwinnen zyner Vyanden, gedicht heeft, voor de laatere wederwaardigheden van zyn Huis: uit hoofde dat hier van in deezen Pſalm geen gewag gemaakt wordt, en 't eigenaartig is te denken, dat David, door dankbaarheid genoopt, des Heeren weldaaden terſtond door lofzegging vermeld zal hebben. Hier by komt dat David vs. 21—24 roemt, op de zuiverheid van zyn gedrag, 't geen hy indiervoege niet gedaan zou hebben, had hy dit Zangſtuk opgezongen na 't voorgevallene met Batzeba.

Men zegge niet, uit de plaatſing van dit Lied, 2 Sam. XXII, naa 't verhaal der wederſpannigheid van Abſalom, en even voor de laatſte woorden van David, zou men egter met ſchyn mogen beſluiten, dat hy 't op 't einde van zyn leeven gedicht heeft: want dan zou men eerst moeten bewyzen, dat de orde van tyd in de laatſte hoofdſtukken van dat Boek in agt genomen is, waar van het tegendeel in 't XXIſte Hoofdſtuk genoegzaam blykt; des men verder hebbe te denken, dat dit Gezang aldaar by wyze van een Aanhangſel geplaatst zy. —— Deeze zelfde rede geldt ook tegen hen, die van oordeel zyn, dat dit Lied aldaar ingevoegd is, om dat David het zelve op 't laatst van zyn leeven nagezien en als beſchaaft heeft. Een gevoelen, dat onzen Hoog-Leeraar te minder

aanneemelyk voorkomt, om dat hy 't waarschynlyker agt, dat David het zelve eerst gedicht heeft, zo als 't gevonden wordt, 2 Sam. XXII; en dat men 't in 't Boek der Psalmen eerder heeft aan te merken als eene verbeterde opgaave. Hier toch komt het in, als gegeeven aan den *Opperzangmeester*, en dus tot den heiligen dienst geschikt, dat best aan 't laatste denkbeeld beantwoordt: ook draagt deeze Psalm hier, in vergelyking met de opgaave in Samuels Boek, eenige kenmerken van uitlaating, vermeerdering, meerder vloeibaarheid en duidelykheid, die niet duister toonen, dat men denzelven hier, met meer regt dan 2 Sam. XXII, mag aanmerken als een nagezien Dichtstuk. Men vergelyke deeze twee opgaaven in v. 2, 3, 8, 12, 13, 14, 23, 33, 36, 38, 39 en 43.

Dit Lied derhalven overgezien, en tot den Tempelzang geschikt, is gedicht door Koning David, by gelegenheid van des Heeren dierbaare weldaaden, in hem te verlossen van alle zyne vyanden, en op zynen throon te bevestigen, naa dat hy inzonderheid onder Koning Saul, veele tegenheden had ondergaan. Dit wordt baarblykelyk als men agt geeft op 't ganssche beloop van dit Dichtstuk, dat hier aan volkomen beantwoordt. —— Het behelst naamlyk eene dankbaare lofzegging, den Allerhoogsten toegebragt, van wegen deeze weldaaden: de Dichter beschryft hier zeer duidelyk hoe wonderbaar de Heer hem verlost heeft, uit zyne benaauwdheid, waar toe Saul hem gebragt had: hy toont hoe overeenkomstig dit was met de Godlyke geregtigheid; nadien hy onschuldig was aan de hem te last geleide misdaaden, en Saul zich ten zynen opzigte zeer onregtmaatig had gedraagen: voorts meldt hy zyne verdere overwinningen op de vyanden behaald, door de ondersteuning des Heeren, en besluit dit Lied met verheerlyking van den naam des Allerhoogsten.

Het hier aan volgende Zangstuk is van een algemeener inhoud, en niet bepaald aan zo byzondere tydsomstandigheden; van waar 't ook geen byzondere kenmerken heeft van den tyd wanneer, en de gelegenheid by welke het zelve is t'zamengesteld. De Dichter laat zich in deezen negentienden Psalm eerst zeer verheven uit, over de bewyzen van Gods volmaaktheden, ons verleend door de werken der Scheppinge en der Voorzienigheid, midsgaders over de klaarheid, bestendigheid en uitgebreide algemeenheid van dit natuurlyke onderwys; en geeft zich daar op geheel over tot het pryzen van des Heeren Wet, die hy ten hoogste roemt,

van

van wegens derzelver duidelykheid en heilzaame uitwerkingen, tot verlichting, verſterking, vervrolyking en heiligmaking der Ziele. Hier aan hegt hy eene ernſtige ſmeeking, zo ter vergeevinge zyner zonden, als ter verſterkinge in een Godvrugtigen wandel: en doet dit Lied eindigen met een gebed, dat de *redenen ſyns monts, en de overdenckingen ſyns harten welbehaeghlick mogen zyn voor des HEEREN aangeſichte.* —— Men kan, zegt onze Hoogleeraar, uit deezen inhoud afneemen, dat dit Lied eene korte overdenking behelst van eene Godvrugtige Ziel, die zich zelve tot Godsdienſtige beſpiegelingen opwekt; en alles, inzonderheid het laatſte gebed, leidt ons derwaards, om te denken, dat David het zelve gedicht heeft op een tyd, dat hy zich byzonder ſchikte, tot eene Godsdienſtige beoefening van des Heeren Wet; en dat dus het groote oogwit van dit Zangſtuk was, zyn gemoed daar toe te bereiden. —— Het komt hem ook niet vreemd voor, te denken, dat de Dichter het tweeledige onderwys, door de Natuur en door de Wet, in deezen Pſalm voorſtellende, ten doel hebbe; de uitmuntendheid van 't laatſte boven 't eerſte te doen zien. En zyn Hoog-Eerwaarde doet ons byzonder in aanmerking neemen, „ dat „ hier geen woord geſproken wordt van de zogenaamde *in-* „ *geſchapene*, maar alleen van de *verkreegene* kennis van God, „ gelykerwyze ook Jez. XL. 26, Rom. I. 20 en elders. Want „ de geſchapene dingen komen hier alleen in, als een *grond-* „ *beginſel* der kennisſe van God, en geenszins zekere inge- „ ſchapene *denkbeelden*: 't zy genoeg dit met een kort woord „ te melden.

Aangaande den twintigſten Pſalm wykt onze Hoog-Leeraar geheel af van een zeer algemeen gevoelen der Uitleggeren. Men wil, naamlyk veelal, dat dit Dichtſtuk een gebed tot God behelst, om den Allerhoogſten te ſmeeken, om zyne gunst over den Koning, in deszelfs Krygstogt tegen de Ammoniten en Syriers, gemeld 2 Sam. X. en 1 Chron. XIX. Doch de oplettende *Venema* brengt ons onder het oog, dat deeze Pſalm in tegendeel een zegenlied zy, waar mede het Volk den Koning, naa 't overwinnen zyner vyanden toejuicht; waar in zy hunnen Vorst Gods aanhoudende goedgunſtigheid toewenſchen; onder eene nevensgaande betuiging van hun hartelyk opzet, om den Heer, die hunnen Vorst behouden, en hem de overwinning tot heil van zyn Volk gegeeven had, te looven, en op hem alleen te vertrouwen. —— Men is, zegt hy, van 't rechte ſpoor afgedwaald, op 't leezen der betuiginge v. 2 *De Heere verhoore*

u in den dagh der benauwtheid; en van 't voorgeſtelde v. 6 en 8; waar uit men aanleiding genomen heeft om op eene krygstogt te denken. Maar 't eerſte heeft men te verſtaan van alle tyden van benaauwdheid, die immer mogten invallen, en niet van eene tegenwoordige benaauwdheid, als blykt uit v. 10, *hy verhoore ons ten dage onſes roepens.* En 't voorgeſtelde v. 6 en 8 is zeker betrekkelyk tot overwinningen, doch niet tot aanſtaande, maar tot zulken die reeds behaald zyn, waarover zy den Vorst toejuichen en Gode hunne geloften doen. —— Dat men 't in diervoege hebbe te begrypen, en dus dit Dichtſtuk als een Zegenlied aan te merken, is, zegt zyn Hoog-Eerwaarde, daar uit zeer klaar af te neemen, dat ze v. 6 en 7 zeggen, te zullen *juichen over 't heyl des Koninghs*, als *nu weetende dat de HEERE ſynen Geſalfden behoudt*, of wel *behouden heeft*; en wordt nog nader bevestigt uit hunne taal vs. 9, de vyanden *hebben ſich gekromt, ende zyn gevallen; maar wy zyn gereſen ende ſtaende gebleven.* Voegt hier nog by, vervolgt hy, dat ze hunne biddende toewenſchingen vs. 5 en 6 niet bepaalen tot een zeker byzonder geval, als eene krygstogt, maar uitbreiden over alle regtmatige oogmerken van hunnen Vorst: ook ſlaat hun gebed vs. 4 niet ſlegts op offeranden, die betrekkelyk zyn tot een gelukkigen oorlog, maar op alle offeranden in 't algemeen; des men dit Lied tot geen byzonderen krygstogt konne bepaalen.

Men zou, het dus aanmerkende als een Zegenlied, nu veel ligt denken, of 't ook gedicht zy, by gelegenheid der overwinninge op de Ammoniten en Syriers in dien gemelden kryg. Maar in deezen oorlog is niets voorgevallen; waar uit zo byzonder bleek, dat *de Heere den Koning behouden had*; ook betrof die kryg niet zo zeer het *heil*, als wel de *eer* des Volks; en David keerde hier geweld met geweld af, zo dat de hand des Heeren niet zo zigtbaar waare in 't overwinnen als vs. 8 wel aangeduid ſchynt te worden: deeze overwinning werd daar benevens bezoedeld met het overſpel van Batzeba, den doodſlag van Uria, en eene verregaande wreedheid jegens de Ammoniten, en 't is niet te vermoeden dat David in die omſtandigheden dit Lied gedicht heeft. Onze Autheur is eerder van gedagten, dat hy deezen Pſalm opgeſteld heeft, in dezelfde omſtandigheden als den achtienden, toen hy, naa 't overwinnen van alle zyne vyanden op den throon gevestigd was; en wel met oogmerk, om 't Volk een voorſchrift van een plegtig Zegenlied te geeven, dat by zyne laatſte inwying ook in den Tempel gezongen zou worden. —— Men ſtoote zich niet, zegt hy aan 't denkbeeld,

dat

dat David een voorſchrift geeft aan 't Volk om hem toe te juichen; want hy was niet minder een Propheet en Godlyk Dichter als een Koning; hy juicht zich zelven niet toe, maar geeft den Volke een voorſchrift; niet om hen daar toe te dwingen, maar om gewillige onderdaanen behulpzaam te zyn, om zulks op een welvoegelyke wyze te verrigten. Om nu niet te zeggen, dat het niet oneigen is voor een Vorst, dat hy een openbaar voorſchrift van toejuiching geeft, het welk hy in zyn Ryk gebruikt wil hebben, voor hoedanig een voorſchrift men dit Lied te houden heeft. —— Men zou anders, vervolgt hy, ook mogen denken, dat David dit Zegenlied gedicht heeft, als een voorſchrift van toejuiching voor 't Volk, dat hier van in volgende tyden gebruik zou maaken; wanneer God hen, onder het beſtuur hunner Vorſten, buitengemeene overwinningen deed behaalen, en uit de hand hunner Vyanden redde. Onze Hoog-Leeraar is eindelyk van gevoelen, dat men deeze twee vooronderſtellingen hier zeer geſchikt kan vereenigen; dat David naamlyk deezen Psalm gedicht heeft als een Zegenlied, toen hy op den Throon gevestigd was; zo op dat het Volk hem ten dien tyde indiervoege zou toejuichen, als op dat zy daar van in volgende dagen, wanneer dergelyke gevallen invielen, gebruik zouden maaken.

Tot zodanig een gebruik, in dergelyke omſtandigheden, vleit zich ook dit Dichtſtuk eigenaartig. Het Volk wenscht eerst, vs. 2—5, den Koning alle heil en zegen, dat hy gered worde uit alle benaauwdheden, die hem immer mogten overkomen; dat hy in 't Ryk, waar in hy gevestigd is, tot hooger luister opgevoerd, en door de Godlyke hulp in alles ondersteund worde; dat hy de vrugten zyner Godsdienſtigheid ſmaake, en de gelukkige uitkomst zyner raadſlagen erlange. Hier op melden zy, vs. 6—9, hunne vreugde over 't heil, hun door den Koning aangebragt, en geeven al juichende te kennen, dat ze Gods hand in 't zelve erbieden, en van daar hunnen roem niet ſtellen op wagens en paarden, maar op den naam des Heeren, dien ze willen verheerlyken, nadien 't door zyne hulp geſchied is, dat hunne Vyanden verſlagen zyn, en zy een behouden en gelukkig Volk genaaamd mogen worden. Eindelyk ſluiten ze hun Zegenlied, vs. 10, met een wensch tot heil en voorſpoed van den Koning en der Natie; zeggende, gelyk onze Hoog-Leeraar dit laatſte vers vertolkt, *De HEERE heeft den Koningh behouden; hy verhoore ons ten dage onſes roepens.*

In 't verklaaren deezer drie laatstbeſchouwde Psalmen

vestigen veele Uitleggers het oog op den Mesfias en de dagen van 't Euangelie; doch onze Hoog-Leeraar doet, in de overweeging der gronden, waar op zodanige uitleggingen gevestigd worden, zeer onderscheiden zien, dat de reden, welken men daar voor bybrengt, van geen genoegzaam gewigt zyn, en toont tevens dat 'er zeer bondige reden gegeeven konnen worden, ten bewyze dat die Liederen daar toe niet betrekkelyk zyn. Maar zo is 't, zynes oordeels, niet gelegen met den een-en-twintigsten Psalm, die hy ten laatsten in dit Boekdeel nog ontvouwt: deeze bepaalt zich, zegt hy, niet tot David, maar heeft ook een verder uitzigt op deszelfs nakomelingen, en boven al op den Mesfias.

De inhoud van deezen Psalm, is, volgens zyne gedagten, zeer na verknogt aan dien van den voorgaanden; het Volk komt hier voor als verzekerd, dat die zaaken gebeuren zullen, welken zy den Koning in 't voorgaande Lied toegewenscht hebben: waar uit ze afleiden dat een Koning, die op God vertrouwd, bevestigd zal worden, en dat in tegendeel de godloozen, die zich tegen God aankanten, vergaan zullen: en hier op besluiten ze, des Heeren magt bestendig met lofzeggingen te verheerlyken. —— Volgens deezen inhoud heeft David dit Lied, omtrent denzelfden tyd, als den twintigsten Psalm, gedicht; en wel naa die uitmuntende belofte, 2 Sam. VII, raakende de bestendige opvolging op den throon, en 't eeuwige geluk van zyn Huis; op welke belofte in dit Zangstuk duidelyk gezinspeeld wordt; van waar ook in deezen Psalm van 't heil aan David geschonken in den voorleedenen, en van de hem beloofde zegeningen in den toekomenden tyd gesproken wordt. —— Het oogmerk van David derhalven in 't opstellen van dit Lied was, mag men denken, den Volke een voorschrift te verleenen, naar 't welke zy hunne blydschap en hoop, met opzigt tot David en deszelfs Koningryk, tot eer van God zouden uitdrukken.

Overeenkomstig hier mede is de geagte *Venema* van oordeel, dat men in 't verklaaren van dit Lied den Koning *David* niet heeft voorby te zien, om den inhoud regelregt tot den *Mesfias* te brengen. Daar komt ons, zegt hy, in deezen Psalm geen character van den Mesfias voor, en niets noodzaakt ons om op iemand anders, dan die in 't hoofd gemeld is, te denken. Want wat aangaat het *geven van lenghte van daghen, eeuwiglick ende altoos*, en *'t setten tot zegeningen in eeuwigheyt*, vs. 5 en 7; dit is in den eersten zin niet te verstaan van Davids persoon, maar van deszelfs Ryk,

dat

dat om zynent wil tot zyne nakomelingen overgebragt zou worden, en van eene lange duurzaamheid zyn. —— Daar komen ons, vervolgt hy, aan de andere zyde zaaken in dit Lied voor, die geenszins op den Mesſias, maar volkomen op David overgebragt konnen worden. 1. De woorden vs. 4, *Gy komt hem voor met zegeningen van het goede*, duiden aan, dat God hem met grootere weldaaden begiftigde, dan hy verdiende en dorst verwagten: dat van den Mesſias, uit de dooden opgewekt, (gelyk hy hier dan zou inkomen) de hoogſte heerlykheid verdiend hebbende en verwagtende, niet wel gezegd kan worden. 2. Het *begeren van 't leven*, vs. 5, tot den Mesſias overgebragt, kan niet anders betekenen dan de *opſtanding*; doch hier is geen gewag van den dood, of een leven uit den dood; ook kan de begeerte van 't *leven*, hier tegen over den *dood* geſteld, daar toe niet gebragt worden. 3. Dit zelfde vers geeft te kennen, dat de Koning meer verkreegen had, dan hy begeert had, te weeten, *lenghte van dagen eeuwighlick ende altoos*; dat verre is van den Mesſias; aangezien dezelve dat eeuwige leeven met het eeuwige Koningryk op 't oog-gehad, en door zyne verdienſten verworven heeft. 4. Het gezegde eindelyk vs. 8, *Want de Koningh vertrouwt op den HEERE, ende door de goedertierenheyt des Allerhoogſten en ſal hy niet wanckelen*; of, gelyk zyn Hoog-Eerwaarde dit vers vertaalt, *Die Koningh voorwaar, die op den HEERE, ende de goedertierenheyt des Allerhooghſten vertrouwt, die en ſal niet wanckelen*; ſluit in dat de Koning van den throon geſtooten kan worden, en dat hy niet dan door eene byzondere genade van God bevestigd zal worden, om dat hy zyn vertrouwen op God ſtelt: dat tot den Mesſias, reeds verhoogd, en op zynen Hemelſchen Throon geplaatst, niet welvoegelyk overgebragt kan worden.

Egter ontken ik niet, vervolgt onze Hoog-Leeraar, dat de *Mesſias* ook bedoeld wordt in de beloften aan David gedaan, om dat het Ryk van David in den Mesſias zyne vervulling zou erlangen, en dus ten zynen opzigte in den hoogſten nadruk eeuwig, en eene eeuwige oorzaak van zegeningen zyn, gelyk 'er gezegd wordt vs. 5 en 7. Want ſchoon die ſpreekwyzen, als boven gemeld is, ook van David verſtaan konnen worden, ze erlangen nogtans in den Mesſias eene vollediger en uitmuntender betekenis; die 't ons niet vryſtaat, en ook niet noodzaaklyk is, te vermyden: nademaal het Ryk van David in de Heilige Schriften voorkomt, als volmaakt te zullen worden in den Mesſias: waarom Christus *David*, en zyn Throon *Davids Throon* genaamd

wordt, gelyk ieder bekend is. —— Op die wyze ſtelt men David voor 't weezenlyke onderwerp van deezen Psalm, als een Vorst dien, op den throon gevestigd, de voortreffelykſte beloften gedaan waaren, en de beloften behouden haaren vollen nadruk, en leiden ons tot den *Meſſias*.

De natuur en kracht van 't Ongeloof, en deszelfs verborgene werkingen in 't hart, als de bron van alle kwaat, in eenige byzondere ſtukken geopent: beneffens de vermaningsplicht der gelovige onderling, nopens dat kwaad, in eenige byzonderheden vertoont uit Hebr. 3. het eerſte deel over vers 12. het tweede deel over vers 13. Door JOH. HENR. JANSSONIUS, *Bedienaar des H. Euangeliums in de Gemeente ſ. C. te Groningen. Te Groningen, by de* Wed. L. Groenewolt *en* Zoon, 1763. *behalven de Voorreden enz.* 352 *bladzyden in octavo.*

DIt ſtukje is, gelyk ook de Tytel te kennen geeft, tweeledig; behelzende eerst eene ontvouwing van 't Ongeloof, waar in hy de navolgende orde houdt. Naa eene voorafgaande Verhandeling over Heb. III. 12, ter aanleidinge, beſchouwt hy *'t hart* als een grondbeginſel van de boosheid van 't ongeloof, waar uit de magt van 't ongeloof blykbaar wordt: verder ontvouwt hy de natuur der boosheid van 't ongeloof met opzigt *op de afkeerigheid des gemoeds van Chriſtus*, nopens *de tegenweer tegen Chriſtus*, ten aanzien van *den grontſtaat en 't aandeel aan Chriſtus*, mitsgaders met betrekking tot *de heiligmaaking*, wel byzonder hoe 't zelve *een heblyk verval in de geloovigen* veroorzaakt. Het tweede Deel gaat over den pligt der onderlinge vermaaninge tegen dit kwaad, en behelst ter aanleidinge eene ontvouwing van Heb. III. 13, naa welke zyn Eerwaarde handelt over de *Perſoonen*, die hier toe geroepen zyn, eerst van wegen eenig byzonder Ampt in de Kerk, en dan in 't gemeen, zo als 't alle geloovigen raakt; midsgaders over 't *gewigt* van deezen pligt; voorts toont hy hoe dit *onderling* plaats heeft, en hoe de Perſoonen vermaand moeten worden, *elk naar hunnen byzonderen ſtaat*, als mede hoe dit geſchieden moet in *de t'zamenkomſten der heiligen:* hier op ontvouwt hy wat byzonderer deezen pligt, en de verſcheidene *ſoorten* van vermaanen, benevens de *wyze* van deszelfs volbrenging, en tevens *den tyd en wyze van 't behoorlyke volbrengen* van deezen pligt: eindelyk wordt dit alles beſlooten met het voorſtellen van *een algemeen hulpmiddel en beſtiering* nopens het volbren-

gen

gen van deezen, en andere pligten der godzaligheid, uit Jez. XXX. 15. *In ſtilheit en vertrouwen zoude uwe ſterkte zyn.* —— Men kan uit deezen inhoud der Hoofdſtukken het beloop van dit Werkje eenigermaate nagaan; wat de uitvoering aanbelangt, dezelve is over 't algemeen ſtigtelyk, en naar 's Mans wyze van denken in eene redelyk geſchikte orde; de ſtyl ſchynt wel wat onbeſchaafd, en de manier van voorſtellen veelal wat langdraadig, voor een openbaar Leeraar; maar de gewoonte heeft dit by veelen de zogenaamde *ſprake Canaäns* gemaakt, des zy, die deeze leiding gewoon zyn, elkander dus best zullen verſtaan.

Inleiding tot de Keegelſneeden. In het Fransch beſchreeven door den Heer MAUDUIT, *Hoogleeraar in de Wiskunde. Vertaald en met Aanteekeningen vermeerdert, door* J. J. BLASSIERE, *Leermeester in de Wiskunde. In 's Haage by* P. Gerard van Baalen, MDCCLXIII. *behalven de Opdragt enz.* 341 *bladzyden in octavo.*

DIt Werkje beſtaat uit zes Hoofdſtukken, welker inhoud zo geleidelyk in de *Voorreden* opgegeeven wordt, dat derzelver mededeeling tot eene genoegzaame ſchets konne verſtrekken.

„ In het eerſte Hoofdſtuk, *zegt onze Autheur*, naa eene „ Bepaalinge des Keegels gegeeven te hebben, en aange„ toont op wat wyze dat lighaam geſneeden word, bepaale „ ik, wat men door Vergelyking van een kromme lyn ver„ ſtaat; deeze bepaaling op een Cirkel toepaſſende, toon „ ik, hoedaanig die vergelykingen dienen kunnen tot de „ beſchryving der kromme lynen, en op wat wyze men „ door dat middel de voornaamſte eigenſchappen derzelver „ kan naaſpooren. ——

„ De drie volgende zyn geſchikt tot het onderzoek der „ drie Keegelſneeden ieder in het byzonder. Uit de be„ ſchryving dier kromme lynen op een vlak, door middel „ van haare *brandpunten*, worden de voornaamſte eigenſchap„ pen, met betrekking tot haare Aſſen, afgeleid. Daar naa „ betoogt men, dat die zelvde eigenſchappen mede plaats „ hebben in betrekking van hunne middellynen; uit het „ welke men dan ook ieder haare byzondere vergelyking af„ leid. Vervolgens bepaald men ook de ſtelkundige waar„ dyen der voornaamſte lynen, als naamentlyk der *Para„ meeters*, der *Raaklynen*, der *Onder-raaklynen*, der *Loodly„ nen* en der *Onder-loodlynen*.

„ In het vyfde Hoofdſtuk leert men eene algemeene Saa-
„ menſtelling (*Conſtruction*) voor de drie Keegelſneeden;
„ welke Saamenſtelling echter maar een byzonder geval is
„ van eene nog algemeener, die men zich vergenoegt heeft
„ ſlechts in 't voorbygaan aantewyzen. Door middel van
„ deeze beſchryvingen is men in ſtaat de *Elips* en de *Hyper-*
„ *bel* teffens te verhandelen; deeze kromme lynen, zoo on-
„ derſcheiden in gedaante, ſchynen dus een en dezelfde te
„ zyn, zoo wonder wel koomen zy met elkander overeen
„ in alle haare eigenſchappen, welker ſtelkundige uitdruk-
„ kingen enkel en alleen in de teekens verſchillen. De *Pa-*
„ *rabel*, die de ſcheidspaal tusſchen de *Elips* en de *Hyperbel*
„ is, word van beiden afgeleid, en kan naar gevalle of onder
„ het *Eliptisch*, of onder het *Hyperboliſch* geſlacht gereekend
„ worden. Het menigvuldig gebruik dat men van dit *onein-*
„ *dige* maakt, om tot eenige bekende en reeds door het
„ *eindige* betoogde waarheden te geraaken, maakt den be-
„ ginneren eenigſints met dat *oover-natuurkundig* denkbeeld
„ gemeen, en leerd hen, hoe voorzigtig men zoo eene tee-
„ dere ſtoffe behoord te behandelen.

„ In dat zelvde Hoofdſtuk vind men ook eene Leerwyze
„ wegens de *kromte-ſtraalen* voor iedere Keegelſneede, be-
„ nevens hunne ſtelkundige waardyen; hier hebbe ik ook
„ eenige Vraagſtukken bygedaan, welke als Grondleſſen
„ zouden kunnen voorgeſteld worden; maar ik hebbe liever
„ de *Analytiſche* Leerwyze willen volgen, om dat de Oplos-
„ ſingen en Saamenſtellingen dan teffens beweezen worden,
„ door een gevolg zelvs van de bewerkingen.

„ Eindelyk is het zesde Hoofdſtuk eene inleiding tot de
„ *Reekening der oneindigen*, en tot de *nieuwe Bereekeningen*,
„ (*Calculs nouveaux*) die door middel der *Reekzen* te weeg
„ gebragt worden, van welke ik eene nieuwe Leerwyze
„ mededeele; om tot dezelve te geraaken, beginne ik met
„ de Bepaalingen der Keegelſneeden van de *hoogſte Ordens*,
„ waar van dan ook de algemeene vergelykingen derzelver
„ afgeleid worden; eene nieuwe Grondles wegens de *Meet-*
„ *kunſtige Reekzen* geeft my voorts een zeer eenvoudig mid-
„ del aan de hand om tot de algemeene uitdrukking der *On-*
„ *der-raaklynen* voor alle de *kromme lynen van het Parabolisch*
„ *geſlacht* te geraaken. Van daar gaa ik oover tot de *inboud-*
„ *vinding* dier kromme lynen, tot welke ik ooverbreng die
„ van alle de andere kromme lynen, ſaamengeſteld zynde
„ uit een menigte *Paraboliſche Ordinaaten*, welker aantal
„ *eindig* of *oneindig* is, naar maate dat de ſtelkundige uit-
„ druk-

„ drukking van de *Ordinaat* tot een *eindige* of *oneindige*
„ *reeks* gebragt kan worden; het welk my gelegenheid geeft,
„ om de onderſcheiden ſtelkunſtige *inhoud-vindingen* der
„ kromme lynen op te tellen. Ik houde my bynaa verzeekert, dat de Heer *Newton* door een diergelyken weg tot
„ de ontdekking der *Fluxie Reekening* gekoomen is, van
„ welke Reekening deeze ſlechts hier in verſchild, dat ik
„ de *Fluxie* der *Abſciſſe* gelyk aan de eenheid ſtelle; het welke de Heer *Newton* zelvs gedaan heeft, in een Werk, naar
„ het welk ik mynen Leezer te rug zende.

„ De Kundigen zullen dien grooten Man niet beſchuldigen, dat hy de inhoud-vinding der kromme lynen van het
„ *Parabolisch geſlacht*, op een losſen voet ondernoomen
„ heeft. Deeze Leerwyze der *reekzen* eens vastgeſteld zynde, koome ik weder tot de ſtelkundige *inhoud-vinding* der
„ Keegelſneeden. Op dezelvde wyze, zoek ik den inhoud
„ der *Hyperboliſche vierhoeken*; het welke my natuurlyk geleid tot de Leerwyze der *Logarithmi* of Kunsttallen, welke in de meeste Begintzelen niet dan zeer oppervlakkig
„ geleerd worden, en alleen wat byzonderlyk verhandeld
„ zyn in zulke Werken, die ver booven de Begintzelen geſteld worden; ik hebbe het meeste merkwaardige verhandelt dier getallen, welke den roem hunner uitvinder altoos zullen doen leeven.

„ Hier wordt ook geleerd, op wat wyze de *Logarithmi*
„ van de eerſte getallen berekent worden.

„ Eindelyk geeve ik de wyze op welke de inhoud der *Hyperboliſche vierhoeken* gevonden word door middel van de
„ gewoone *Logarithmi*, welke door verſcheide Schryvers zoo
„ verkeerdelyk van de *Hyperboliſche Logarithmi* onderſcheiden worden. —— Hier zal men ook zien wat 'er door een
„ *Samenſtel van Logarithmi* (*Sistême de Logarithmes*) verſtaan
„ word, en het geene de Wiskunſtenaaren door de *Module*
„ van iedere Saamenſtelling verſtaan. Behalven de eigenſchappen welke de *Hyperbel* heeft noopens de *Logarithmi*,
„ heeft dezelve 'er nog wonderbaarlyker, wegens haare *misloopers*.

„ De *oneindige ruimte* die 'er tusſchen de kromme lyn en
„ haar mislooper bevat is, geeft my gelegenheid om de eigenſchappen van dit *oneindig* naa te gaan. Niet alleen
„ tracht ik te doen zien dat die ruimte oneindig is, maar ook
„ te toonen waarom zy zulks weezen kan. Deeze beſpiegelingen geleiden my tot zoo klaar een grondbegintzel,
„ dat men door het zelve aanſtonds de overeenkomst gewaar

„ kan

„ kan worden van zulke waarheden, die het allertegenſtry-
„ digſte met elkander ſcheenen te zyn. Eindelyk beſluit ik
„ myn Werk met eene algemeene Grondles, weegens de ge-
„ lykvormige Keegel-ſneeden, van welk een oneindig aantal
„ weetenswaardige Waarheeden noopens de *uitwendige en*
„ *inwendige ſnylynen* kunnen worden afgeleid, en uit welke
„ men zeer gemaklyk de fraayſte Oplosſingen van een mee-
„ nigte Vraagſtukken zal kunnen haalen.

De Heer *Blasſiere*, dit Werkje vertaalende, heeft het hier en daar met eenige nutte aantekeningen vermeerderd, zo ten aanzien van de *vergelyking der kromme lynen*, als met opzigt tot de *Parabel*, *Elips* en *Hyperbel*; midsgaders wegens de *reekening der oneindigen*, en de leerwyze der *Logarithmi*.

De Nederlandſche Liefhebbers der Wiskunde, die geen nitheemſche taalen verſtaan, zullen ongetwyfeld dit Stukje, waar in de kundigheid, zo van den Autheur, als van den Vertaaler, doorgaande uitblinkt, met genoegen gebruiken; nadien 't op eene geleidelyke en klaare manier dit gedeelte der Wiskunde ontvouwt; hun verſcheidene nieuwe ontdekkingen voorſtelt, en in een helderer licht plaatst, dan tot nog in onze taale geſchied is.

DE PROEF-ONDERVINDELYKE NATUURKUNDE.

volgens het beloop der

Natuurkundige Leſſen van den Heer Abt NOLLET. *Vierde Deel, eerſte Stukje.*

Tweede Berigt.

OP de beſchouwing van 't *Water*, in ons voorgaande berigt (*) nagegaan, doet de Heer Abt *Nollet* die van 't *Vuur* volgen, om dit onderwerp, hoe helſchynend in zyne uitwerkſelen, egter in zyne natuur zeer duister, zo duidelyk, als hem mogelyk is, op te helderen. — Men ziet naamlyk zeer klaar, dat, het geen men in den gewoonen ſpreektrant *Vuur* noemt; „ niets anders is dan een Bran-
„ dend Lighaam, wiens Deeltjes van elkanderen losgemaakt
„ en ontbonden worden of uitwaasſemen onder de gedaante
„ van Rook, Vlam, Damp of iets dergelyks". Doch dit is, in

(*) Zie boven bl. 259—269.

in 't oog van een Natuurkundigen, ſlegts een uitwerkſel, waar van hy de oorzaak zoekt, die zich voor alle zyne navorſchingen tot nog verborgen houdt. De geoefendſte Natuurkundigen weeten nog niets dan waarſchynlykheden over de Natuur deezer Hoofdſtoffe te zeggen; alleen ſchynt men genoodzaakt te zyn te moeten erkennen, dat 'er deeene of andere eigene ſtof is, die het oorſpronkelyke deel is van 't Vuur, en zonder welke de Beweeging, die aan 't zelve eigen is, geen plaats kan hebben. Hier uit komt het onzen Leermeester gevoegelykst voor te zeggen, „ dat 'er in „ de Natuur eene Vloeiſtoffe is, tot dat oogmerk en uit„ werkſel bekwaam en geſchikt, van den beginne met dien „ aart en eigenſchap geſchapen, en die ſlegts aangezet en „ verlevendigd behoeft te worden, om haare werking te „ doen". En hy betuigt verder zeer genegen te zyn om te denken, „ dat het Vuur en het Licht, in hun oorſprong, „ aangemerkt, eene zelfde zelfſtandigheid is, die alleen met „ verſcheiden hoedanigheden, onder verſcheiden gedaan„ ten en op verſcheiden wyzen werkt." — Ter nadere opheldering hier van verdeelt hy deeze dertiende Les in vier deelen. Voor eerst zal hy onderzoeken welke de Natuur van 't Vuur kan zyn, en hoe deszelfs werking zich uitbreidt. Vervolgens zal hy doen zien, door welke middelen men die Hoofdſtof in beweging brengt, om ze te doen werken. Daar naa zal hy derzelver voornaamſte uitwerkſelen toonen; en eindelyk de verſchillende voortgangen, vermeerdering en vermindering in overweeging neemen.

Betreffende het eerſte gedeelte, (waar toe zich het ſlot van dit eerſte Stukje bepaalt,) merkt onze Schryver met den aanvang aan, dat het Vuur ongetwyfeld iets anders moet zyn dan de inwendige Beweeging der verwarmde deelen. Alle beweeging toch wordt zwakker naar maate dat ze zich over een grooter getal van lichaamen verſpreidt, en houdt eindelyk geheel op: maar 't Vuur neemt in kragten toe, naar geraade dat het aan meer ſtoffe van zyne Beweeging by-zet. Het Vuur moet derhalven eene werkende oorzaak op zich zelve zyn, en men kan niet wel twyfelen of deeze oorzaak moet ſtoffelyk weezen: want het Vuur werkt onmiddelyk, op alle ſoorten van Lichaamen, op de plaats daar het is; verſpreidt zich onder die lichaamen; laat zich binnen paalen beſluiten; wordt in beweeging gebragt, en deelt zyne Beweeging aan andere Stoffen mede. Uit kragt hier van kan men deeze Vloeiſtof, hoewel van eene verbaazende fynheid, niet voor iets geeſtlyks aanzien; maar moet erken-

nen,

nen, dat, (gelyk de Heer *Boerhaave* in zyne *Elementa Chemiæ* ontegenzeggelyk getoond heeft,) het Hoofdſtoffelyke Vuur waarlyk eene Stoffe op zich zelve is, die onder de enkel Lichaamlyke zelfſtandigheden geteld moet worden. — 't Is waar men betwist het Vuur de *Zwaarte*, allen anderen ſtoflyken Lichaamen eigen; dan onze Autheur agt, dat eene zelfſtandigheid ſtoflyk zou kunnen weezen zonder zwaar te zyn; dat het Vuur eene Vloeiſtof zou konnen weezen, die, door de ganſche Natuur verſpreid zynde, overal Evenwigt met zich zelve maakt, uit kragt van eene Eigenſchap, die van een geheel anderen aart zou zyn; dan die der *Zwaarte*; edoch eer hy op die wyze wil redeneeren, moet hy eerst overtuigd weezen, dat het Vuur geen *Zwaarte* heeft. Daar zyn, gelyk hy meldt, proeven, waar uit duidelyk ſchynt te blyken, dat het Vuur *Zwaarte* heeft; hy erkent wel, dat die proeven niet volkomen beſliſſend zyn, maar hy toont tevens dat de proefneemingen ook het tegendeel niet hebben doen zien; en dat men, alles nagaande, naar alle waarſchynlykheid, de *Zwaarte*, zo wel als andere eigenſchappen, der Stoffe, aan 't Vuur heeft toe te ſchryven.

Het ſtaat derhalven vast dat het Vuur, in zyn Beginſel aangemerkt, lichaamlyk, en eene waare en eigentlyk genoemde ſtof is: en men ſchynt genoegzaamen grond te hebben, om te ſtellen dat het Vuur geen gemengd lichaam, maar eene eigene enkele Stof is; eene Stof van een byzonderen aart, wier Natuur onveranderlyk dezelfde is. Hier toe leidt ons niet alleen die ſoort van Beweeging, die zich in 't Vuur altyd veel grooter en kragtiger opdoet, dan de ſchynbaare oorzaak, die haar deed gebooren worden; welke door eene ſoort van Gisting van byeenvergaderde t'zamengeſtelde lichaamen niet verklaard wordt; maar we worden hier in geſterkt door de uitwerkſelen, die men gewaar wordt in 't Brandpunt van een hollen Spiegel, of bolrond Brandglas, waar in de Steenen tot Kalk verbranden en de Metaalen ſmelten. — Het is niet minder voor allen blykbaar, dat het Vuur eene Vloeiſtof is, die haare Vloeibaarheid nimmer verliest: de Vuurdeeltjes konnen zich wel met die van andere Lichaamen vereenigen; eveneens omtrent gelyk de Lugt doet; maar nooit laat zich de Stoffe van 't Vuur, hoe zeer ook verdikt en op een gepakt, tot een vasten Klomp vormen. En 't is waarſchynlyk, dat het Vuur niet alleen vloeibaar is, maar zelfs de voornaamſte oorzaak van alle Vloeibaarheid; 't welk de Heer *Nollet* in het derde Deel deezer Leſſe nader door proeven onder 't oog zal brengen; merkende voor tegenwoordig

dig ſlegts aan, dat dit denkbeeld zeer begunſtigd wordt, door die algemeene waarneeming, dat alle Lichaamen, als ze door 't Vuur ſmelten, grooter van omtrek worden, en dat dezulken in tegendeel, die weder koud en hard beginnen te worden in grootte van omtrek afneemen. Men werpe hier niet tegen dat de Zonneſtraalen het Slyk op de Straaten, droogmakende, doen inkrimpen; want ſchoon het Vuur, in deeze en dergelyke gevallen, het Water met het Slyk vermengd, door Uitdamping doet vervliegen, en dus dien gemengden klomp kleinder van omtrek doet worden, is 't egter niet minder zeker dat 't het Slyk zelve yler doet worden, waar door het met 'er daad in grootte van omtrek moet toeneemen. Met meerder ſchyn zou men zich hier tegen beroepen op 't Ys, geſmolten Yzer en dergelyken; doch van deeze uitzondering heeft onze Autheur in 't voorgaande reeds ſchynbaare en aanneemelyke reden gegeeven (*).

Eene nadere byzonderheid van 't Vuur is, dat deszelfs deeltjes uitermaate klein en fyn zyn; indiervoege dat ze door alle ſtoffen, hoe vast en geſlooten, heendringen: en dat deeze deeltjes van zodanig eene hardheid zyn, dat niets dezelven wederſtaat, en zy in tegendeel alles wederſtaan konnen; in zo verre dat het Vuur eene algemeene Ontbindſtof zy, die alles, zelfs de bekende fynſte deeltjes van andere Stoffen, verdeelt, losmaakt en van een ſcheidt; terwyl 'er niets gevonden wordt dat op 't Vuur vat heeft, om 't zelve te ontbinden. Deeze Hardheid ontſtaat natuurlyk uit de fynheid dier deeltjes: want een lichaam is harder naar maate dat het minder yl is, en bygevolg ook, naar maate dat het, door 't kleiner getal van deeltjes, daar uit het beſtaat, nader aan de eerſte eenvoudigheid komt. Het Vuur gaat dus alles, wat ons in de Natuur bekend is, in fynheid en hardheid te boven; en 't geen nog verwonderlyker genaamd mag worden, die Hoofdſtof, die alles ontbinden en vernielen kan, bevindt zich overal; in de Lugt, die wy inademen, in de Aarde die wy betreeden, in de Spys en Drank die wy nuttigen, ja in alle Lichaamen, Stoffen en Voorwerpen, die wy aanraaken, als blykt uit de proefneemingen met den *Thermometer*, die ons het af en toeneemen der warmte, (een uitwerkſel van 't Vuur,) aanwyst; en doet zien, dat geen lichaam, zelfs geen Ys, ooit van alle Vuur ten eenemaal beroofd is; zelfs is de *Thermometer* in 't Ydel aan zeer zigtbaa-

(*) Zie boven bl. 266.

baare veranderingen onderworpen. Hier in worden we nog nader bevestigd, wanneer we nagaan, hoe men door wryving en botzing brand verwekt: maar boven al blykt die algemeene verſpreiding der Vuurſtoffe, uit de verwonderenswaardige verſchynſelen, die ons de *Electriciteit* vertoont, waar uit blykt dat die Stoffe zich overal bevindt, nadien alles zich laat *Electrizeeren*; en dat ze 'er zich altyd bevindt, dewyl men altyd *Electrizeeren* kan. Daar men nu niet wel kan twyfelen, of de Stof, daar de Natuur zich van bedient tot het doen dier Wonderen, is, ten minſten zo veel 't oorſpronglyke Beginzel aangaat, dezelfde als 't Hoofdſtoflyke Vuur, zo kan men, zegt onze Schryver, nu niet wel meer gelooven, dat de Warmte en 't Branden van een Lichaam aan de Beweeging alleen van de eigene deeltjes van 't lichaam dat warm wordt of brandt, moet toegeſchreeven worden. Want die brandende Vuurſtof die uit het geëlectrizeerde Lichaam uitſchiet en de brandbaare Vogten ontſteekt, ſchynt byna niets gemeens te hebben met de eigene deelen van 't Lichaam, daar ze uitvloeit, en krenkt noch vermindert dezelven in eenigen opzigte. —— Men vraagt veelligt nog by deeze gelegenheid, of zommige Stoffen, gelyk men gemeenlyk denkt, meer Vuurs in zich bevatten dan anderen, ſchoon ze in digtheid en ylheden overeenſtemmen? dan of men met den Heer *Boerhaave* moet denken, dat de Stoffe des Vuurs op eene eenpaarige wyze over al verſpreid zy, in minder of meerder hoeveelheid naar maate van de ruimte, die het te vullen heeft? De Heer *Nollet* vindt het eerſte Denkbeeld gansch niet onwaarſchynlyk, egter zyn 'er, zegt hy, aanneemelyke reden voor 't laatſte; doch beide de gevoelens hebben, naar zyn oordeel, groote zwarigheden; en hy vindt het raadzaamst dat wy ons oordeel opſchorten, tot dat hy in 't vervolg zyne proefneemingen deswegens opgegeeven zal hebben.

Onze geagte Leermeester tot dus ver de natuur deezer Hoofdſtoffe ontvouwd hebbende, laat vervolgens zyne gedagten gaan over de wyze waar op ze werkt, om, zo veel mogelyk is, te verklaaren, hoe de werking van 't Vuur zich uitbreidt en haaren voortgang maakt. Naa vooraf aangemerkt te hebben, dat de beweeging door botzing of wryving alleen de oorzaak van den voortgang van 't Vuur niet kan zyn; dat deeze alleen niet kan te wegen brengen, dat 'er uit éene kleine vonk een grooten brand ontſtaa; nadien dit aan zou loopen tegen dien onbetwistbaaren zetregel, dat het uitwerkſel niet grooter kan zyn dan zyne oorzaak; zo

gaat

gaat hy over tot het openleggen der denkbeelden van den Heer *Euler* desaangaande; wiens onderſtelling en daar op gebouwde verklaaring van den voortgang van 't Vuur, hem altyd natuurlyk is voorgekomen.

De werking van 't Vuur breidt zich, zegt hy, op tweederleie wyzen uit: zomtyds verwekt ze ſlegts die innerlyke beweeging der Deeltjes, die wy *Warmte* noemen; by voorbeeld in een ſtuk Steen dat men in een Ketel met heet water warm laat worden: maar by andere gelegenheden ſchudt ze de eigene ſtof van 't Lichaam dermaate, dat zy deszelfs kleinſte ſtofdeeltjes ſcheidt, losbreekt en vervliegen doet, gelyk men aan een ſtuk Houts, op gloeiende Koolen liggende, ziet gebeuren. In 't eerſte geval geſchiedt alles volgens de gewoone Wetten, en 't uitwerkſel is evenredig aan de ſchynbaare oorzaak; maar in 't laatſte geval wordt 'er iets meer vereischt, dan zich ſchynbaar aan ons vertoont; en men vindt zich gedrongen, om aan de ſtoffe des Vuurs eene ſoort van Beweeging toe te ſchryven, die haar in ſtaat ſtelt, om door haare eigene kragten die merkwaardige Voortgangen te maaken, welken 'er op den eerſten indruk of botzing volgen, waar door men haar Leeven en Werkzaamheid begon te geeven. — Om de mogelykheid hier van te ſtaaven ſtelt onze Autheur ons in de eerſte plaatze voor, hoe 't mogelyk is, dat de ſtoffe des Vuurs, uit haaren eigen aart, eene uitzettende kragt heeft; zo dat men ieder van derzelver deeltjes zou mogen aanmerken als een klein Bolletje, dat, te zamen gedrukt, zich weder poogt te herſtellen, en naar alle zyden uit te zetten. Dit nader opgehelderd hebbende, door de uitzetting der Lugt in tedere Glazen Bolletjes, en de uitzettingskragt der Stoffe van het Buskruid, zo leidt hy ons tot de vooronderſtelling, dat een brandbaar Lichaam, als by voorbeeld een Korrel Buskruid, eene verzameling is van kleine hoopjes van Vuurdeeltjes, van welken ieder bewonden is met eene andere Stof, of een dun Velletje, dat wel de eigenſchap niet heeft, dat het zich uit kan zetten, maar aanſtonds gereed is, om, op de uitzettingskragt der Vloeiſtoffe, die 't in zich beſluit, in ſtukken te breeken; en laat ons, zegt hy, nu eens zien, op welk wyze een Vonk Vuurs, van buiten daar tegen aankomende, brand zal doen ontſtaan. „ Het is bekend dat alle t'zaamgeſtelde Lichaamen hunne ylheden hebben; dus moeten 'er ook in dat „ Velletje naauwe openingen zyn; waar door het Vuur, dat „ 'er binnen in zit, kan heendringen, zo dra het meer kragten krygt en werkzaamer wordt: deeze vermeerderde

„ werkzaamheid kan het Vuur kragt geeven, om zich niet „ alleen na buiten, maar ook na binnen een weg te baanen, „ en dus de naaste hoopjes Vuur, die ook in dergelyke Velletjes beſlooten zyn, aan te ſtooten en die zelfde werkzaamheid by te zetten. Dus van ſtuk tot ſtuk voortgaande zullen eindelyk alle de hoopjes Vuur op zodanig eene „ wyze werkzaam worden, hun omkleedſel breeken en derzelver ſtukken doen vervliegen; en uit deeze allen zal eene „ algemeene Uitſpatting en Brand ontſtaan." Men zegge niet, zo 't Vuur openingen vindt in dat Velletje, dan zal 't zyne gevangenis ontſnappen, zonder dezelve in ſtukken te doen ſpringen; want dat verbryzelen van 't omkleedſel ontſtaat hier uit, dat de werkzaamheid, die 't Vuur bezit, merkelyk grooter is, dan de vryheid die het heeft om door die al te naauwe doorgangen te ontſnappen.

Op deezen grondſlag verklaart onze Natuurkundige vervolgens, hoe 't konne bykomen, dat zommige ſtoffen ſchielyk branden en geheel verteeren, terwyl andere traager vlam vatten, en merkelyk ſtof agter laaten; en hy leidt 'er uit af, dat een ſtof min of meer brandbaar van aart is, naar maate dat het Vuur, 't welk zy in zich bevat, omkleed is met Deeltjes, die min of meer geſchikt zyn om voor deszelfs werking te wyken, en, naar maate dat die kleine omkleede Vuurbolletjes door ſtofdeeltjes van een verſchillenden aart min of meer van elkanderen afgeſcheiden, en daardoor in hunne onderlinge gemeenſchap belet worden. —— Hier uit kan men, vervolgt hy, ook nagaan, hoe 't bykome, dat de Brand zich niet uitſtrekt over alle de deeltjes van een Lichaam, ſchoon 't Vuur, als alom verſpreid zynde, zich in alle die deeltjes bevinde. Alle die deeltjes naamlyk zyn niet even geſchikt om voor denzelfden Graad van werkzaamheid dier Hoofdſtoffe te wyken; zommigen wyken voor een zwakker, doch anderen niet dan voor een ſterker of langer Vuur.

Volgens deeze vooronderſtelling heeft men zich dan te verbeelden, dat 'er in alles, zelfs in 't allerdunſte vezeltje, eene verzameling van onnadenkelyk kleine Vuurballetjes is, die daar in elkanderen gelyk zyn, dat zy, elk in hun middelpunt, een klein brokje vuurs bevatten, doch daar in van elkanderen verſchillen, dat ze niet even vast, noch even bekwaam zyn, om alle graaden van uitzettingskragt deezer Vloeiſtoffe zonder breeken uit te houden. Als mede, nadien het Vuur overal is, dat het zich ook bevindt in de kleine ledige tusſchenruimten, welken die Bolletjes tusſchen

zich

zich open laaten; dat dus die Vuurbolletjes, door 't ganſche lichaam, tot aan de Oppervlakte toe, eene gereede gemeenſchap met elkanderen hebben: des 'er eene bekwaame gelegenheid zy, om de werking van het brandbaare lichaam, dat men 'er van buiten tegen aanhoudt, na binnen, en zelfs tot in de inwendigſte deeltjes over te brengen: eveneens omtrent als een aangeſtooken loop Buskruid het Vuur tot aan de Myn brengt. —— Op dien grondſlag is de werking en voortgang van 't Vuur gereed te begrypen: ieder brokje vuurs, in zyn omkleedſel beſlooten, is als een geſpannen Veer, die gereed ſtaat uit te ſpatten, zo dra maar de eene of andere pooging van buiten haar te hulp komt, en haare kragt en werkzaamheid vermeerdert.

Doch nu blyft de Vraag nog over; hoe is die Veer eerst geſpannen, en wie heeft dat beſlooten brokje Vuurs die Veerkragt bygezet? Dit blyft, zegt onze Autheur, een geheim, en de kundigheid daar van doet ook niets tot de verklaaring van 't verſchynſel zelve: egter waagt hy 't deswegens eene giſſing voor te ſtellen. Het is bekend dat 'er eene t'zaamendrukkende, of, gelyk de *Newtoniaanen* ſpreeken, eene aantrekkingskragt is, die de ſtofdeeltjes te vaster maakt, naar maate dat ze elkander nader, aan meer plaatſen, en met meer oppervlakten raaken; hier door nu wordt het Vuur, dat in ieder ſtofdeeltje is, in naauwer plaats beklemd, naar maate dat die deeltjes nader aan elkanderen komen; tot op eene zekere maat heeft het Vuur nog gelegenheid, van te ontſnappen, of in evenwigt te blyven met het Vuur dat buiten is; maar die kragt brengt de deeltjes hoe langs hoe nader aan een, en beklemt het Vuur dermaate, dat het met zyne Veerkragt tegen de wanden van zyne gevangenis wederwerke; dat zo lang moet duuren als die wederwerking te zwak blyft, om 't Vuur te konnen doen doordringen. Het Vuur, dat nimmer rust, ſtaat dus in een lichaam, dat niet brandt, in evenwigt, of met zich zelven, zo ver 't zich onbeklemd in de ruimten bevindt, of met de beletſelen, die het, als 't zamengeperst is, opgeſlooten houden, en beletten, dat het zich niet uitzetten of ontſpannen kan. Men vindt een verſchynſel van dien aart in 't op een pakken van de Lugt; die, uit haare gevangenis ontſlaagen zynde, eene veel grooter ruimte beſlaat, dan die, waar in ze door de werking der Natuure opgeſlooten geweest was. (*) Misſchien zou iemand nu nog vraagen, daar we gezegd hebben,

(*) *Zie Vaderl. Letteroef. II. D. bl. 728.*

ben, dat het Vuur nimmer rust, waar in beſtaat die Beweeging; en op hoedanig eene wyze geſchiedt die werking van 't Vuur? Doch onze Natuurkundige is van gedagten, dat men hem gereedlyk zal verſchoonen, van zich hier over niet uit te laaten, dewyl men, tot opheldering van Vraagen van dien aart, van Ondervinding en Proef niets te wagten heeft. Mogelyk zyn 'er reeds, zegt hy, in dit gedeelte deezer Leſſen, al te veel giſſingen ingeſloopen; en op welke waarde men dezelve te ſchatten hebbe, zal men best konnen beoordeelen, uit de Waarneemingen en Proeven, die ik in 't vervolg zal opgeeven.

Uitgezogte Verhandelingen uit de Nieuwſte Werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen, No. 28; zynde hier mede het Zevende Deel van dit Werk volkomen. *Te Amſterdam, by* F. Houttuin, *in groot octavo, bladz.* 461—606. *behalven den Inhoud der Hoofdſtukken en het Regiſter van dit Deel.*

In deze Verzameling ontmoet ons eerst; *Vertoog over den Gang der Paarden, als een Grondbeginzel van de Ry-Konst of Manége: door den Heer* BOURGELAT, Korreſpondent van de Akademie der Wetenſchappen van Parys. (*Mem. de Mathem. & de Phyſique, Tom.* III. Paris 1760. p. 555.) Het is van weinig aanbelang, en iedereen weet, volgens den Schryver, dat in de beweging van Stap en Draf, de tegenoverſtaande beenen, beurtelings, met malkander de ſtreeklynen kruiſen, en in de hoeklyn bewogen worden; terwyl in de Tel-gang de twee beenen van dezelfde zyde, ter gelyker tyd in beweging zyn, en te ſamen van den grond worden opgeligt, en daarop nederkomen; en dat in de goede Galop, het voorſte been altyd gevolgd wordt door het achterſte been aan dezelfde zyde: gelyk in tegendeel, in de gebreklyke Galop de beweging gelyktydig is in de overhoekſe beenen. Doch deze kundigheid niet voldoende om een genoegzaam begrip van den Gang der Paarden te geven, heeft de Heer BOURGELAT dit ſtuk in een meerder en klaarer licht geſteld, en de byzondere beweging van een Paard, in den Stap, Draf, Tel en Galop, met groote naauwkeurigheid verklaard. BORELLUS en DESAGULIERS, die hem gevolgd hebben, worden wederlegd.

Hierop volgt; *Berigt wegens een Nieuwe Manier, om de Graanen, zonder die te verſchieten, voor Broeijing en Ongedierte te*

te bewaren; door zyne Excellentie . . . . . *en den Heer* B. INTIERI. (*Recueil de Mem. concern. l'Oeconomie Rurale, par une Societé de Berne*, Tom. I. P. IV. Zuric 1760. & *Difert. fur la maniere de conferver parfaitement les Grains, par* M. BARTHOLEMI INTIERI, *a Naples* 1754.) Zo lang het Koorn hitte, lugt en vogt heeft, is de kern der korrelen geneigd te gisten, en uittebotten: hier door wordt de broey der Graanen verwekt; en dezelfde oorzaak broeit de Eitjes der Insecten uit, verschaft de jonge wormen een malsch en bekwaam voedzel; en is de naaste en onmidlyke oorzaak van alle de nadeelen, welken zy in Graanen doen. Al wat gedaan wordt of kan worden tot bewaring der Graanen, bestaat, derhalve, of moet bestaan, om de vogtigheid en warmte te voorkomen, en dus de eitjes der Insecten de gelegenheid te benemen, van uitgebroed te worden. Het Verschieten veel moeite, afval en kosten veroorzakende, wordt een andere wyze van behandeling, als de beste hier toe, voorgesteld. Deze bestaat in een Stoove, waar door men het Graan zodanig eene warmte geeft, dat het vrugtmakend sap uitdrooge; waar door belet wordt dat 'er eenige Insecten in bestaan of voortteelen konnen. Men vindt dit uitvoerig beredeneerd en bewezen. Van zulk een Stoove wordt eenige beschryving gegeven uit den laatstgemelden der twee Schryvers, die aan 't hoofd van deze Verhandeling genoemd is.

Nader Berigt aangaande de Koude door konst gemaakt, en de Bevriezing van het Kwikzilver te Petersburg; door den Heer Dr. HIMSEL. *In een Brief van hem geschreven aan* Dr. DE CASTRO, Lid der Kon. Societeit van Londen; *uit het Fransch vertaald door* JAMES PARSONS, Medelid. (*Phil. Transact.* Vol. LI. Part. 2. p. 670.) Wy hebben van de bevriezing der Kwik reeds in onze *Letteroefeningen* (†) gesproken. In deze Verhandeling wordt een berigt gegeven van de manier, op welke deze Proeven in 't werk gesteld kunnen worden, zo dat andere Natuurkundigen in staat zyn om dezelven te herhaalen.

Vertoog over een nieuwlings ontdekte Takschieting van de Kamfer, en eenige andere eigenschappen van die Drooge rye; door den Heer ROMIEU. (*Mem. de l'Acad. Royale des Scienc. de Paris*, de l'Ann. 1756. p. 434.) Deze Takschieting is wel eigenlyk een *Præcipitatie* of neerzakking van de Kamfer, door het Smeltvogt, waar in ze ontbonden was geweest, maar het byzondere is, dat zulks geschiedt op de wyze van

(†) I. Deel, bladz. 38.

van Takmaking, gelyk een boompje; waar van hier afbeeldingen in Plaat gegeven worden. De wyze hoe men zich dit door een Proeve voor het oog kan brengen, wordt naauwkeurig en omſtandig getoond. De gedaante van deze Takſchieting is t'eenemaal gelyk, zegt de Schryver, aan die van Kriſtalliſatie van Water, wanneer het begint te bevriezen; en verſchilt 'er in geenen deele van, dan dat de Stammen, Takken en derzelver onderdeelingen, zeven of agtmaal dikker zyn. Het Water neemt, echter, deze gedaante niet zo regelmatig aan als de Kamfer, ten zy het wel zuiver zy, en men het langzaam doe bevriezen; met Sneeuwater gelukt het best. Men vindt ook in deze Verhandeling Proeven, waar uit blykt, wat de warmte doe tot ſmelting van de Kamfer in Wyngeest. Voorts worden nog eenige eigenſchappen van de Kamfer gemeld, welken by uitwerkſelen van de Electriciteit vergeleken worden.

Waarneemingen omtrent de Oorzaak en Geneesmiddelen van de Runderziekte; door den Heer J. S. ALBRECHT, Med. Doktor te Coburg. (*Nov. Act. Phyſico-Med. ſive Ephem. Nat. Curioſor.* Tom. II. p. 289.) Eenige geſtorven Beesten geopend zynde, bevondt men in ſommigen de eene, in anderen beide Lobben van de Longe ontſteeken. In den Buik was de derde Maag verhard, en hadt tekenen van Ontſteeking, overgegaan tot Koud Vuur. De vierde Maag hadt ook ſomtyds, doch by weinigen, tekenen van Ontſteeking. Dr. ALBRECHT beſluit, gelyk veelen voor hem gedaan hebben, dat de ziekte beſta in Ontſteeking, welke te hoog en tot Koud Vuur overſlaande, de Beesten doet ſterven. Vreemd is 't dat het zelfde, in de regeerende Ziekte van het Hoornvee, door veel voornaame Mannen, in en buiten ons Land, is vastgeſteld: Nademaal het immers zo algemeen bekend is, dat een Ziekte welke in Ontſteeking beſtaat, neem een *Pleuris* of Longontſteeking, geenzins beſmetlyk is; en de Ziekte van het Rundvee in de hoogſte maate beſmetlyk erkend wordt. Alle Geneeswyzen, derhalve, welken op zulk eene onderſtelling gebouwd worden, zyn niets te agten. Niemant zegge hier tegen, dat evenwel veel kundige Mannen, in de geſtorven Beesten, Ontſteeking in ſommige Ingewanden bevonden hebben: Ik antwoorde, men zag zulks na den dood der Dieren; en hier uit bleek niet meer dat dit de Oorzaak, dan ſlegts een gevolg van de Ziekte was geweest.

Berigt wegens den Komeet of Stuartſter, die in het Jaar 1762 is verſcheenen, benevens de Verbetering der Bepaalingen van deszelfs Weg, door N. STRUYCK, Lid der Kon. Societeit van Lon-

Londen enz. Deze Komeet werdt, zo veel my bekend is, zegt de Schryver, eerst ontdekt door den Heer KLINKENBERG te 's Gravenhage, die my daar van kennis gaf, en vervolgens van de Waarnemingen, door hem gedaan, waar van de eerſte is geweest den 17. *Mey*, de laatſte den 25. *Juny*. Op het berigt hier van gegeven aan de Franſche Astronomisten, heeft men begonnen de Komeet te Parys te obſerveeren den 28. *Mey*. En hier na gaat de Heer STRUYCK over tot de berekeningen, de wegneming van de verſchillen en de verbetering derzelve.

Waarnemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid te Amſterdam, in October, November en *December* 1762. als mede *omtrent de Ziekten te Amſterdam*, in het zelfde beloop van tyd. Aangaande de Ziekten wordt gezegd: Men heeft afgaande Koortzen gehad, zo anderendaagſche als derdendaagſche, welken veelal niet moeilyk te genezen waren. De Lugtsgeſteldheid was, gedurende de twee laatſte Maanden zonderling. Byna daaglyks was de Lugt met Mist bezet, en tweemaal hadden wy een zwaaren Nevel, naamlyk, den 18. *November* en 23. *December*; zynde middelerwyl de Barometer beſtendig zeer hoog. Hierop is, in 't laatst van *December*, gevolgd een zeer vinnige Koude met een ſtrenge Vorst, welke in verſcheide nagten 2 duim ys had gemaakt. De Koude, echter, hoe aandoenlyk ook, door haare aanhoudendheid, heeft op verna hier den trap niet bereikt van die van 't Jaar 1760, den 13. *January*, toen onze Thermometer 9 Graaden teekende, veel min die van 1755, toen hy op 6 Gr. ſtondt, noch die van 1757: om van die van 't Jaar 1740 niet te ſpreken.

Plantarum Rudimenta, ſive illarum Methodus, ducta ex differentia earum Seminum, Cotylodonum, aliarumque partium, quæ brevi tempore post earum propullulationem, ac ulterius incrementum, in iis conſpiciuntur; quorum omnium utilitatem Præfatio ſatis ſuperque Lectorem docebit. Investigata, effecta ac compoſita a DAVIDE MEESE, Hortulano in Horto Medico Academiæ Friſiacæ, quæ est Franequeræ. *Prima Pars. Num. I. Leovardiæ, excudit* Gulielmus Coulon, Illuſtr. Friſiæ Ord. atque Eorumd. Academ. Typographus ordin. MDCCLXIII.

Eerſte Beginſelen der Planten, of Leerwyze derzelve. Getrokken uit 't onderſcheid hunner Zaaden, Zaadlobben, als verdere deelen, welke kort na haare uitſpruitinge, en een weinig voortgegroeid zynde, daar aan vernomen worden, van wier dienst de Voorreden den Lezer overvloedig zal onderrigten. Op deeze wyze nageſpoord, uitgewerkt en t'zamengeſteld, door DAVID MEESE, Hovenier in

de Kruidtuin aan Frieslands Hooge Schoole te Franeker, *Eerſte Stuk*, No. I. *Te Leeuwaarden, gedrukt by* Willem Coulon, Landſchaps en Academiedrukker der Ed. Mog. Heeren Staaten van Friesland, 1763. *in groot quarto, behalven de Voorreden en een Byvoegzel* 22 *bladz. met twee Plaaten.*

De naarſtige Heer MEESE hadt dit tegenwoordige Werk reeds beloofd, in zyne Verhandeling, genaamd *Het* XIX *Claſſe van de Genera Plantarum* enz. gelyk wy een berigt van dezelve, in onze *Letteroefeningen* (*), daar van gevende, ook gewaagd hebben. Thans ziet men een eerſte Stuk hier van in 't licht komen, in 't Latyn en in 't Nederduitsch tegen malkander gedrukt, om het van een algemeener gebruik te doen zyn, dan de voorgaande Werkjes, door denzelfden Schryver uitgegeven. In de Voorreden geeft de Auteur te kennen, dat zyn oogmerk is, de Planten te leeren kennen, in derzelver eerſte en onvolkomene ſtaat, zo wel als in den ſtaat van volkomenheid, door middel van een ontworpene Leerwyze, in Claſſen en Ordens verdeeld, met byvoeging van de nodige Afbeeldingen, om op eene gemaklyke wyze, verre de meest bekende Gewaſſen, te konnen onderſcheiden, op verſcheiden Getyden van het Jaar, niet alleen in hunne Geſlachten, maar ook derzelver onderhorige Soorten, en veele, die 'er als veranderde, of 'er in 't eene of andere van verſchillen, bygevoegd zyn. Eene Leerwyze, gevolglyk, boven en behalven die, welke op de Vruchtmaking, of Bloem en Vrucht gegrondvest, by de Kruidkenners tot dus verre in gebruik is geweest. De verſchillendheid der Zaaden, Zaadlobben enz. worden tot een grondſlag van deze Leerwyze gelegd; voor zo veel het Zaad het allerlaatſte en volkomene deel is, 't welk wederom een dergelyke Plant inſluit, als waar van het is voortgebragt; en de Zaadlobben enz. in welken het tedere Plantje is opgewonden, en waar aan het zelve min of meer verknogt is, in dezen ſtaat, de minſte verandering onderhevig zyn. En vermids het een vaste regel is, dat 'er geen twee lichaamen in de Natuur gevonden worden, welken in alles aan elkander gelyk zyn, geloofde de Heer MEESE, uit de gemelde deelen, de Planten in haare Claſſen en Ordens te konnen kennen, in haaren jeugdigen ſtaat, zo wel als in haare oudere volkomenheid.

Onder deze behandeling heeft de Schryver zich echter gehouden, in de benaamingen der Planten, aan de Geſlachtnaamen van LINNÆUS, in zyn Ed. *Systema Naturæ*, de laatſte uitgave. En omtrent de Hoofd-ordens, aan de twee algemeene afdeelingen van RAY, BOERHAAVE en VAN ROOYEN, naamlyk in Een-Zaadlobbige, (*Monocotyledones*) en Meer- of Veel-Zaadlobbigen (*Polycotyledones*).

En nademaal ik, vervolgt onze Auteur, hoe verre thans in dit ſtuk gevorderd, en een groote menigte van allerlei ſlag van Planten, reeds tot deze twee algemeene Hoofd-afdeelingen gebragt,

(*) III. *Deel*, *No.* 1. pag. 37.

bragt, en vervolgens, naar myne goedvinding, in Clasſen en Ordens geſchaard hebbe; ben ik, echter, nog niet in ſtaat geweest, een volledige Sleutel van dit Leerſtuk voor te ſtellen, dewyl ik geen een eenige hier onder brenge, zonder dezelve, zelf, verſcheidene maalen onderzogt, beſchreven, afgetekend, en in 't koper gebragt te hebben. Waar uit een ieder ligtelyk zal konnen afleiden, dat ik nog veele Planten hebbe te onderzoeken, en uit aanmerking van den tyd, welke myn beroep hier toe overlaat, het nog lang zal konnen aanlopen.

Dit heeft den Schryver bewogen, zyn Werk by kleine gedeelten uit te geven. Elk van dezelven zal verdeeld zyn en vervatten een gedeelte van de twee hier voorgemelde Hoofddeelen, ieder in Clasſen en Ordens verdeeld, welken met nog meer anderen, het geheele Werk door, zullen gevolgd worden. Vervolgens zal ieder Geſlacht of Soort van Planten, welken 'er in beſchreven en afgebeeld ſtaan, onder haar eigene Clasſen en Ordens, ieder by zyne kenmerken te vinden zyn, en by den Kruidkundigen, en veelen by haaren Nederduitſchen naam, of zo als ze by de oudſte, en meest bekendſte Auteuren, best kunnen worden opgezogt. En eindelyk, zal hy, by vervolg, afzonderlyk, de aanmerkingen, welken op ſommige Geſlachten en Soorten gemaakt zyn, mededeelen.

Na de Voorreden volgt eene *Verklaaring van ſommige Benamingen en Eigenſchappen der Deelen, welken, in dit Stuk, ter onderſcheidinge der Planten voorkomen.* Als, wat *Zaad-lob*, of *Zaad-lobben* zyn, welke Planten Enkele of *Een-zaadlobbige*, en welken *Meer-* of *Veel-zaadlobbigen* genoemd worden. De *Navels* der Zaaden zyn, volgens den Schryver, de plaatſen, alwaar de Zaaden, van 't begin hunner formeering tot het einde van hunne volkomenheid, door een meer of min lange of dikke zichtbaare *Band* of *Navelſtreng*, of genoegzaam onzichtbaare en dus als onmidlyk, aan hun *Zaad-bedde*, of *Bewaar* of *Zitplaats* hebben vastgezeten en gevoed zyn. De *Stengetjes* van ſommige Zaad plantjes zyn in twee deelen, en door twee byzondere benamingen onderſcheiden; naamlyk, het gedeelte van het *Stengetje*, welk van de Wortel opwaards ſchiet, tot waar de *Zaad-lobben* zyn in- of vastgehegt, wordt het Lob-ſtengetje genoemd, uit hoofde van de waare *Zaadlobben*, welke hetzelve draagt; en het deel, welk van de inhegting of invoeging der *Steeltjes* der waare *Zaad-lobben*, tot de zitplaats der *waare en eigenlyke eerſte Bladen* der jonge Plant, die onmidlyk 't eerst na de waare of eigenlyke Zaad-lobben aan 't Plantje voortkomen, wordt het *zogenaamde Lobſtengetje* geheeten.

Het eerſte Hoofddeel vervat *Een-Zaad-lobbige* en A, *Onzichtbaare*. Dewelken onder de oppervlakte der aarde verborgen blyven. I. Clasſe, *Doorgeboorde*. Het Plantje door en door het geheele Zaad heengroeijende. 1. Orden. Het Plantje door en door de Rok of Dop, en aan de eene zyde van de Zaadlob, die daar in opgeſloten is, heengroeit, zonder den Rok of Dop te breeken. I. Clasſe; *Gewortelde*. De Zaad-lob onmidlyk op den Wortel

zittende. 1. Orden. Met een Penwortel. Het geheele Zaad, min of meer rondagtig en plat gedrukt; aan de onderkant van achteren, eenigzins Nier-vormig genaveld; en aan de binnenkant eyvormig ingedrukt. 2. Orden. Met Hairwortels. Het geheele Zaad iet gerimpeld, langagtig, aan het eene einde ſpits, aan het andere ſtomp, eenigzins driekantig, aan de eene zyde geheel volgens de lengte gegroefd, aan de andere kant, aan het ſpitſe einde, ſchuins eyvormig genaveld. Onder de eerſte van deze Ordens wordt gebragt de *roode* of *peerſe Indiſche Tarwe*; en de *geelagtige Indiſche Tarwe*, en onder de tweede de *Rogge* en *blanke Haver*, welker worteling en eerſte uitſpruitzels of Zaad-lobben in Plaat vertoond worden. III. Claſſe, *Geſtrengde*. Die door een Navelſtreng zyn afgeſneden van het Plantje. 1. Orden. De Navelſtreng naar beneden ſchietende, uit de Rugge van de Zaad-lob, en ingehegt aan de punt van een dikke, en als ſchuins afgeſcheiden, en naar beneden openberſtende Kooker. En hier onder wordt geſproken van de *Dadelboom*. 2. Orden. De Navelſtreng naar beneden ſchietende uit het eene einde van de Zaad-lob, makende een nederhellende bogt; zynde ingehegt aan de rand van een als vlak afgeſneden Kooker. *Kleine, enkelde, geele Jonquille*. 3. Orden. De Navelſtreng naar boven ſchietende uit het midden of rugge van de Zaad-lob, zynde ingehegt aan de punt van eene als ſchuins afgeſnedene, en eenigzins opberſtende Kooker. *Commelina*. 4. Orden. De Navelſtreng naar boven ſchietende uit het eene einde van de Zaad-lob, zynde met een korte bogt omhoog gebogen, regt opwaards lopende in de zelfſtandigheid, tot de punt van eene iet haaksgewyze Kooker, die zich ſchuins nederwaarts opent. *Wachendorfia* hiet het gewas, welk de Schryver hier in voorſtelt. Hier op volgen B. de *Zichtbaare*, die boven de oppervlakte der aarde komen. IV. Claſſe, *Gekapte*. Daar de Zaadlob boven op de punt van 't eerſte blad of bladen van 't Plantje zit. 1. Orden. Het eerſte blad, waar op het Zaad, of de Zaadlob zit, is elsvormig, digt, ſappig en zeer glimmende glad, onder zonder ſtengetje; en by het begin van den wortel een knodsagtige dikte maakende. *Gemeene Prey*.

Het Tweede Hoofddeel handelt van de *Meer-Zaad-lobbigen*. *Twee-Zaad-lobbigen*. En wederom A. van de *Onzichtbaare*, welken onder de oppervlakte der aarde verborgen blyven. I. Claſſe vervat *Half-Nier-vormigen*. De II. Claſſe de *Half-Bol-ronde*. Dan de *Zichtbaare*. B. die boven de oppervlakte der aarde komen, en evenredig groot zyn. III. Claſſe, *Half ey-vormige*. IV. Claſſe, *Gekeepten*. Men moet het Werkje geheel leezen om 'er gebruik van te maken, en 'er begrip uit te vormen. Deze naarſtige Hovenier, die zelf niet ontziet veel moeite op zich te nemen, helpt de Minnaars der Kruidkunde ook aan arbeid, welke misſchien vry wat zullen opzien tegen deze nieuwe Kenmerken der Gewaſſen, om dezelven in hun hoofd te brengen. Doch niemant wordt 'er toe genoodzaakt; en die lust genoeg hebben kunnen 'er zich van bedienen, en zullen den Heer Meese bedanken voor zyne voorgang en hulpe.

Proeve

Proeve van Mengelpoëzy, door het Kunstgenootſchap onder de Zinſpreuk Magna molimur parvi. *Te Hoorn, by* Willem Breebaart, 1763. *behalven de Opdragt enz.* 202 *bladzyden in groot octavo.*

EEn loflyk Genootſchap van Beminnaaren der Taal- en Dichtkunde, zints drie jaaren te *Hoorn* gevestigd, biedt met de uitgaave deezer Proeve, eenige hunner Dichtſtukken den Liefhebberen aan: zy hebben meerendeels gewyde of ongewyde geſchiedenisſen tot hun onderwerp, ook vindt men 'er eenige zedeſtoffen, benevens etlyke Dichtkundige Tafereelen onder. — De ganſche inhoud deezer Proeve doet vry duidelyk zien, dat men van dit Kunstgenootſchap, by voortgang op den ingeſlaagen weg, iets goeds hebbe te verwagten; nadien hunne vloeibaare verzen, in eene zuivere taal geſchreeven, hier en daar bewyzen van een vindingryken geest uitleveren. Het tegenwoordige jaarſaiſoen bepaalt ons, in de keuze der opgaave van een ſtaal deezer Verzamelinge, tot het volgende

ZOMERSCH VELDGEZICHT.

De Zon, die met haar zuiver licht
Van 's aardryks lagchend aangezicht
De bleeke ſchaduwen des nachts heeft weggeſchoven,
Ontſluit den vruchtbren zomerhof,
Verguldt het land en ſchomlend lof,
En ſtraalt een werkzaam vuur, om 't jong gewas te ſtoven.

Natuur, zo vriendlyk van gelaat.
Gedoscht in prachtig feestgewaad,
Zal van heur gaven nu de ſchoonſte blyken geven:
Het kunstverbazend Veldtapeit,
Dat zy voor onze voeten ſpreidt,
Is met haar eigen hand op 't keurelykst' geweven.

Hier zit het dartlend jaarſaiſoen
Op eenen grond van levend groen,
Geſtikt met friſch gebloemt' van de allerfraaiſte kleuren,
Wier liefelyke balſemkracht,
Op zephirs vlerken aangebragt,
Milddadig ons vergast op de aangenaamſte geuren.

Gints treedt een nimfenrei ten dans,
Gebuld met eenen roozenkrans;
Terwyl de vrolykheên op fluit en cither ſpelen,
En 't ſnelgewiekte vederkoor
De ziel verrukt door 't luistrende oor,
Dit feestmuzyk verzeld met de orgels bunner keelen.

Het

Het vee vindt ſpyze en drank gereed:
Het ſchaap, ontbloot van 't wollen kleed,
Scheert, met de gladde koei de mildbedauwde weiden,
Bedekt met weelderig gewas
Van maiſche klaver, jeugdig gras,
Waar van ze in de uijers ons haar' vetten room bereiden.

Wat verder zien we in 't golvend graan
Den bouwman 't kromme ſnymes ſlaan;
Daar reeds dien gouden' oogſt met ratde vlegels dorſchen,
En ginds den ſterkgeſpierden boer
Het friſchgedroogde wintervoêr
Met rusteloze vlyt op logge wagens torſchen.

De boomgaard kromt van geurig ooft,
Door 't koestrend zonnevuur geſtoofd;
Het krygt een lieve blos: terwyl de muskadellen,
Waar van de wynſtok zwanger gaat,
Die langs dien groenen beuvel ſtaat,
Door hartverkwikkend ſap tot zoete rypheid zwellen.

Het windjen kuscht het welig blad,
En krult het vrolykruiſchend nat,
Dat voor een' ſpiegel ſtrekt aan booggekuifde boomen:
Zie, hoe het zilvren vischjen ſpeelt!
De zwaan beur dartle jongen ſtreelt!
Nu 't water zachtjens glydt langs groenbewaſſen zoomen.

Hoe ſtatig ryst dat landgeſticht,
Ombeind met koelend ſchaduwlicht
Van dichte boschjens, die een' rei van zangers kweeken!
Zie lage butten, zandig duin,
Gebouwen, torens, die hun kruin
Uit de onruſtzieke ſtad trots naar de wolken ſteken.

Verliest het ſchreemrende oog zich niet
In zulk een uitgeſtrekt verſchiet?
Hoe 't alles verder wykt, hoe 't booger ſchynt te klimmen:
Het land, dat zachtjes aan verkleint
Neemt ſtraks een oogbepalend eind',
Daar 't zich vereenigt met de rosgeverwde kimmen.

Maar wat voor dommeland geruchs?
Daar ſnort een byzwerm door de lucht,

Om

Om balſem uit den ſchoot van bloem en kruid te puuren:
Natuur die 't kleenſte diertjen voedt,
Verleent een ryken overvloed
Ook aan de nyvre mier in hare voorraadſchuuren.

De vogel dartlende op en neêr,
Dryft in den luchtſtroom heinde en veer ——
Hoe plotsling daalt die meeuw! duikt Vischjens! duikt in 't water:
Uw looze vyand loert om hoog:
Vliedt ſchichtig, vliedt zyn ſcherpziend oog;
Verraadt u zelven niet met roekeloos geklater.

Waar zyn myn zinnen heen gevoerd?
Verlokkend landvermaak! gy ſnoert
Myn' opgetogen' geest aan uw bekoorlykheden:
Uw zuivre lucht, uw zachte rust,
Die alle onnutte zorgen ſust,
Wekt friſſcher leven, dan 't gewoel der muffe ſteden.

Hier woont onnooz'le eenvouwigheid,
Die gul een mild onthaal bereidt.
Elk windjen ademt hier een beuglyk vergenoegen.
Hier zwoegt geen vadzige overdaad,
Geen wulpſche zwier, geen grootſche ſtaat.
Hier ziet men deugd en trouw de handen ſamenvoegen.

Geen twist beſtormt het vreedzaam hart.
Hier zal geen gierigheid, verward
In Goudzuchts boozen ſtrik, naar ſnoode winſten bengelen.
Hier aast de liefde op geen gewin:
Hier zal alleen opregte min
Met dubblyks vasten band tien zinnen ſamenſtrengelen.

O Zalig, hartbetovrend land
In dezen vruchtbren zomerſtand!
Mogt nimmer bar ſaiſoen uw dierbaar ſchoon ontſieren!
Maar neen! dit ſmartelyk gemis
Leert ons met dubble erkentenis
De blyde wederkomst van uwen bloeityd vieren.

De Haarlemmer Meer, door SLOB. *Te Amſterdam by* Arent Hennebo. *Eerſte Stukje* 35 *bladzyden in quarto.*

DE Schryver van dit Stukje, dat onder den naam van Poëzy voorkomt, heeft, naar 't ons toeſchynt, ten oogmerk, om op

op nieuw te doen zien, hoe gevaarlyk de Haarlemmer-Meer is voor de omliggende Landen, en hoe noodzaaklyk het zy daar tegen te waaken; wat hy verder bedoelt zal ons moogelyk een volgend Stukje nader leeren. ——— Om geleidelyk ter zaake te komen begint hy met de Zondvloed, en geeft vervolgens eene beſchryving van Hollands ouden ſtaat, omtrent den tyd der geboorte van Christus; dit brengt hem in gevaar van uit te weiden over de uitgeſtrektheid onzer Stranden in die dagen; gelukkig weederhoudt hy zich nog by tyds, zeggende:

„ *Maar 'k ſpoed my tot de zaak*
„ *Der Haarlemmermeer, en hoe die wierd geboren.*

Doch hoe zeer hy zich ſpoedde, de *Rhyn*, welke hier inkomt als de oorſprong der Haarlemmer-Meer, houdt hem dermaate op, dat hy 12 bladzyden beſteede, met het beſchryven van deszelfs loop uit Zwitſerland, door den Elzas, Duitſchland enz. tot dat hy, zyn uitloop te Katwyk geſtopt zynde, de Landen rondom Leyden overſtroomd, de *Maate* en de *Zyl* geformeerd hebbende, door *Bensdorp* in het *Spaaren* en voorts in 't Y geſtroomd is. Onze Autheur dus, den Rhyn af, te Haarlem gekomen zynde, meldt ons hoe, met het overſtroomen der Landen, eerst de *Braſem-Meer*, voorts de *Leydſche-Meer*, vervolgens de *Haarlemmer-Meer* en eindelyk de *Spiering-Meer* ontſtaan, en allengskens grooter geworden zyn, tot in 't jaar 1400. Verder beſchryft hy ons, hoe men in 't vervolg van tyd, naa dat de Noordzee zich gemeen gemaakt had met onze binnewateren, zorg gedraagen heeft, om 't Zeewater te keeren, en de Meer te ontlasten: voorts hoe door 't Veen ſteeken en trekken de vergroeting der Meer *veroorzaakt is*; die, in grootte toeneemende, ook met meerder kragt, vooral in Stormweer, de Landen inſlokkende, omtrent het jaar 1600 begroot werd op nagenoeg *twaalfduizend Morgen*, en thans *twintigduizend Morgen* beſlaat, des men, gelyk onze Autheur ten ſlot zegt, *dezen Wolf hebbe te keeren*,

„ *of men beleeft in 't kort*
Dat d'Haarlemmer-meer zelf tweemaal grooter word.

De Schryver van dit Stukje beklaagt zich, met den aanvang, eenigermaate over zyn lot, dat hy, noch tot den Oorlog noch tot de ſtudie opgevoed zynde, *misdeeld* zy.

„ *van al, waarom de Helden zegenvieren;*
„ *Of wysheid word beloond met eeuwige Laurieren.*

en dit ſchynt hem te beweegen om te beproeven of hy ook in 't Dichteren perk lof konne behaalen: want dus laat hy zich hooren.

„ *Wat was 'er tot een Lot voor my te land bewaard?*
„ *Myn Zoon, gelyklyk met twee Dogteren ter Aard'*
„ *Beſteld! den Byl gereed, in my, myn ſtam te ontkroonen!*
„ *Door gunst een Boere-Schout, (*) is dat genoeg? door toonen*
„ *Van*

(*) Van Aalsmeer en Kudelſtaart.

„ *Van Poëzy, misschien ontklimt myn naam het stof.*
„ Antonides *zong met veel reden de Y-Strooms lof,*
„ *En stigtte zig een Zuyl, die de eeuwen zal verduuren,*
„ *Door 't heerlyk Amsterdam, dat door gewenscht bestuuren*
„ *'t Voornaamste Bolwerk is van Neêrlands vryen staat!*
„ *Het voorwerp van myn Zang groeyt staag, en zal de maat*
„ *Des tyds, zoo wel als al de binderen ontwassen,*
„ *En voeren mynen naam, met zyn gedugte plassen,*
„ *Aan Amsterdam in 't oor, door 't schokken op haar Muur.*
„ *'t Is de* Haarlemmer-Meer! *onvriendelyk gebuur*
„ *Voor zagte Oevers; ja die sterken aan durft randen;*
„ *En rytenze van een, met wreede Watertanden:*
„ *Dat tuigen de Akerweg en Aalsmeers krimpend Oord!*

Men kan uit dit staaltje, zo we vertrouwen, genoegzaam afneemen van hoedanigen klank *de toonen der Poëzy* van onzen Schryver zyn; en we konnen niet wel twyfelen, of hier door zyn *Naam het stof zal ontklimmen*, gelyk die van *Antonides* met een eeuwigen lof praalt.

Deductie ter verdedigинge van Mr. Pieter Burman, *Professor te Amsterdam, tegen de zoogenaamde Regtmaatige Afkeering van* Christophorus Saxe, *Professor te Utrecht. In 's Gravenhage, by* P. G. van Balen CIↃIↃCCLXIII. *in groot quarto* 92 *bladzyden, behalven de Bylagen, die nog* 44 *bladzyden beslaan.*

BY eene voorgaande gelegenheid hebben wy den Leezer onder 't oog gebragt, hoe deeze twee Hoogleeraars hunne pennen tegen elkander gescherpt hebben, over een haatlyk onderwerp; beschuldigende den Heer *Burman* den Heer *Saxe* van eene zeer verregaande *Boekenroof*, waar tegen de Heer *Saxe*, zich hier van willende zuiveren, den Heer *Burman* eene schandelyke *Eerdievery* te laste legt. (*) Dit geschrift van den Heer *Saxe* heeft aanleiding gegeeven, tot het schryven der bovengenoemde *Deductie*, welke strekt, „om te tonen, dat de misdaad, waar van „ de Deducent hem heeft beschuldigd, niet minder klaar, dan de „ wyze, waar op hy zich daar tegen gepoogt heeft te verdeedi„ gen, laag en verfoeilyk is". —— Dezelve is vierledig: in het eerste lid wordt onderzogt, *hoe Saxe aan het bezit van de boeken en manuscripten in questie gekomen is:* in 't tweede wordt gesproken *van de wyze waarop hy met denzelven heeft gehandeld:* in 't derde wordt nagegaan *de gedaane teruggave van de boeken en manuscripten in questie*: in het vierde eindelyk komen voor *deeze en geene byzondere aanmerkingen, die haare betrekking op het ganssche werk hebben.* En dit alles gaat vergezeld van brieven en getuigschriften, die, hunne echtheid niet te wraaken, en der Schryveren geloofwaardigheid niet te betwisten zynde, de euveldaad van den Heer *Saxe* in 't daglicht stellen.

De

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 246, 247, 798, 799.

De ſtyl deezer *Deductie* is niet minder ſcherp en vinnig, dan die der voorgaande papieren, van wederzyde. Doch men hoore de verdeediging van den Deducent deswegens eenigermaate. By gelegenheid dat in de *Deductie* geſproken wordt, van *dien vuilen bondel van ſcheldwoorden, waar mede de zoogenaamde Regtmaatige Afkeering, van 't begin tot het einde, opgevuld is*, heeft men 'er de volgende aantekening bygevoegd. „Wel is waar, dat ook de vaarſen van „ den Deducent op 't ſubject van Saxe, en de brief aan zynen broe„ der Franciſcus, (de Deducent loochend dit niet) vry ſcherp zyn. „ Maar dit kan men den Deducent, ter verſchooninge van de „ manier van ſchryven, by Saxe gebruikt, niet tegenwerpen. „ De zaken zyn niet parallel. De Deducent, wien de goede trouw „ tot een ſchild verſtrekt, heeft het gelyk aan zyne zyde; Saxe in „ tegendeel de ſchuld, onderſteund door liſt, bedrog, haat, nyd, „ wraakzugt en dergelyke ſpoken uit den afgrond meer. De Dedu„ cent, hoe ſterk hy zich mag hebben geëxpliceerd, heeft in allen „ gevalle de waarheid gezegd: en deze heeft hy gezegd als een „ fatſoenlyk man, dien de misdaad, waar over hy geindigneerd „ is, tot regtmatigen toorn verwekt heeft. Doch Saxe liegt; en om „ aan zyne leugens, zoo hy waand, meer kragt by te zetten, ſcheld „ raast, tierd, laſtert en vloekt hy, gelyk een ſlaaf by de Romei„ nen, die tot zyne ſtraf naar de molen moest, om koren te ſtam„ pen. Eindelyk, indien iemand na deeze aanmerkingen noch „ mogt meenen, dat de brief van den Deducent en deszelfs vaarſen „ te vinnig zyn geweest; de zodanige word verzogt, dat hy zich „ alleen wil herinneren, hoe de welſpreekendſte van Romulus Na„ neven tegen den diefagtigen Verres heeft gedeclameerd: en zulks „ doende, vertrouwd men, dat hy wel ras van gedagten verande„ ren zal.

De Schouwburg der Minnebandelingen. Door dezelve Schryver van de Avantuuren van Sulfis. Te Amſterdam, by Hermanus de Wit. *Behalven de Voorreden* 200 *bladzyden in octavo.*

EEne Vertaaling, of liever verminking van *les Nouvelles de Scarron*; hebbende de Uitgeever de vier onderſcheidene Vertellingen van den geestigen *Scarron* onder een gemengd; en 't waare geestige van dien Schryver niet alleen niet in agt genomen, maar zelfs in verſcheidene gevallen, eene onbeſchaafde boertery, of liever bordeelſpraak, in de plaats geſteld. Had de Boekverkooper, door eene geestiger hand, de *Nouvelles van Scarron* doen vertaalen, 't zou een tydverdryvend geſchrift van beter aart zyn, dan 't nu is.

De Amſterdamſche Zangburg.

Drink- en Minne-Liederen van den gemeenen trant.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Derde Deels, Eerſte Stuk.

A.

Aarswormpjes, derzelver gedaante. 72, 73. inwendige deelen. 74. beweeging. *ald.* voedzel. 75. voortkomst. *ald.* nestelplaats. 76

Ajuin, deszelfs Geneeskragt. 348

Akkerbouw der Oosterſche Volkeren. Berigten deswegens. 3

Aleppo, geſteldheid van Lugt en Weder aldaar. 170, 171, 215. zeldzaame Schaapen en Bokken. 172, 173. geen dolle honden, maar wel wolven. 173, 174. zeldzaame Vogels. 174, 175. getal der Inwoonders. 175. hunne onweetenheid. *ald.* huwelyksleeven. 175, 176. manier van begraaven. 176, 177. peſtziekte. 216—219. hoe de Europeaanen zich in dezelve gedraagen. 219—221

Alva (de Hertog van), het gedrag der Regeeringe van Amſterdam ten zynen opzigte. 339—342

Alykruiken beſchreeven. 62

Amſterdam, voornaamſte lotgevallen dier Stad, geduurende de Jaaren 1535-1567. 251—258. geduurende de Jaaren 1567-1578. 337—346

Zie *Hervorming* en *Gereformeerden.*

Angelica, deszelfs Geneeskragt. 349

Apostelen van Jeſus, hun lyden een bewys van de waarheid zyner Opſtandinge. 243, 244

Apostelen van Jeſus, konnen met geen ſchyn voor dweepers gehouden worden. 245—249

Astrologia, in deszelfs gronden nageſpoort en ontdekt. Berigt. 148

Autheur (een) in zyn Eerzugt geſtreeld. 33, 34

B.

Baarmoeder laat zich uitrekken tot zekere paalen. 208. niet meer konnende rekken doet zy kragt om het kind uit te dryven. *ald.* dat nader verklaard wordt. 209, 210

Barometer op 't hoogst en laagst te *Aleppo*, door alle de maanden van een Jaar. 215

Baster (J.) Natuurkundige Uitſpanningen, Berigt. 59, 450

Baumler (G. S.) Medelydende Geneesmeester. Berigt. 18

Bedenkingen over de beste keur van eene nieuwe Pſalmberyming. Berigt. 77

Beet (dolle honds), zie *Hondsraazerny.*

Begraaving der dooden, hoe te *Aleppo* geſchiedt. 176, 177

Bekeering en Geloof onafſcheidelyk aan een verbonden. 42 de gelegene tyden en gepaste aanleidingen ter Bekeeringe zonder uitſtel te gebruiken. 42. misbruik van 't voorbeeld van

van den moordenaar aan 't kruis, ter verdediginge van 't uitſtellen. 43—48
Bell (Th: van der) Hiſtoriſche Leerredenen. Berigt. 206
Beloop van 's menſchen leven. Berigt. 22
Bergen (vuurbraakende), oorzaaken die daar omtrent in aanmerking komen. 265
Bezetenheid, zo genaamd, onder de Weeskinderen te *Amſterdam* natuurlyk te verklaaren. 255
Bloedſtortingen, hoe te geneezen als ze niet ſterk zyn. 161. hoe als ze zeer ſterk aanhouden. 162. regels hier in agt te neemen. 163
Bloedvin beſchreeven en verklaard. 271, 272. wanneer een *Negenoog* genaamd wordt. 273, 274
Bobbelgezwel beſchreeven en verklaard. 270
Boekverkoopers, hoe zich omtrent Pruſchriften behoorden te gedraagen. 207
Boerhaave (H.) Korte Stellingen. Berigt. 269, 478
Bokken (zeldzaame) te *Aleppo.* 173
Bongardt (B. J.) Rymkatechismus. Berigt. 180
Boomen, hoe wasſen en groeijen. 223, 224
——— van de ſchors te berooven, eenigen tyd lang voor het vellen, is van grooten dienst voor 't Timmerhout 222. de natuurlyke reden hier van. 223—226
Boskoop (J.) over Pſ. CXXXIX Berigt. 11
Brandblusſen op eene kunſtige wyze. 264
Branding, wat op 't menschlyk lichaam te wege brengt. 479—481. hoe te geneezen. 482, 483
Brederode (de Heer van) zyne komst in Amſterdam. 258. vertrek van daar. 338
Brief door een vrye Penne. Berigt. 206
——— *over het pourtraiteeren der Predikanten.* Berigt. 323
——— *over het vinden der waare Lengte.* Berigt. 456
Bronnen, derzelver oorzaak. 260
Buis (E.) Historie van den tegenwoordigen Oorlog. Berigt. 436
Burg van Leiden, wanneer gebouwd. 432. de Burggraaven bezaten de Slotvoogdy ter leen. 432
Burman (Mr. Pieter) Deductie tegen Ch. Saxe. Berigt. 537
Buſching (A.) Nieuwe Geographie. Berigt. 309
Buskruid, deszelfs kragt waar aan toe te ſchryven. 264. hoe best te beproeven. 268

C.

Calas (Jean) Memorie deswegens. Berigt. 506
California (de Inham van) berigt van dezelve. 386—389. waar uit blykt dat *California* een Schier-Eiland is, 390. dat door een volgend onderzoek nog nader bevestigd wordt. 390—393
Camus (le) Memoires ſur divers Sujets de Medicine. Berigt. 164, 275
Carita en Polydorus (de gevallen van). Berigt. 130
Character (het heerſchende) van veele onderſcheidene Volkeren. 149—156
Chriſten (de) in zyn Binnenkamer. Berigt. 14
——— *(de waare) in de Eenzaambeid.* Berigt. 469
Christenheid, derzelver verval. 327

Chyl, door welke oorzaak in de Melkvaten ingaat. 492
2 Cor. IV. 10, 11. ſchets eener Leerreden daar over. 243—249
Cotes (de), over 't gebruik van de Cicuta. Berigt. 214

D.

Damp, heeft eene verbaazende uitzettingskragt. 264
David, zyne Pſalmen in de dagen van Saul en in die van Abſalom hoe te onderſcheiden. 192, 193
Decambon (M. G.), Brief van Abelard aan Eloïſa. Berigt. 23
Deknatel (J.), Predikatien. Berigt. 334
Denkbeelden (ingeſchapene) geen grondbeginſel van de kennisſe Gods in de H. Schriften. 509
Des-Eſſartz, Traité de l'Education corporelle. Berigt. 296
Deugdsbetragting geeft een waar genoegen. 504. en is noodzaaklyk ter zaligheid. 379. ook onder 't Euangelie. 465
Dichten, hoe zeer onderſcheiden van Verſenmaaken en Rymen. 24
Dichters, hunne buitenſpoorigheden. 178, 179
Dichtkunst (waare), derzelver kenmerk. 178
——— laat geen middelbaar Vers toe. 23
Dichtſtuk (zonderling). 181
Donderſteenen zyn verſteende of ſteenige Zeeſchepſelen. 400
Drieblad, deszelfs Geneeskragt. 349
Dweepers (oproerige) in Amſterdam. 250
Dweepery met geen ſchyn den Apostelen van Jeſus toe te ſchryven. 245—249

E.

Eenhoornvisch beſchreeven. 116
Eere, dit woord in de betekenis van *ziel* gebruikt. 193
Endeldarm (geſlooten) in een jonggebooren Kind, hoe te openen. 449
Entrop (P.), Kerkelyke Geſchiedenisſen. Berigt. 295

F.

Frederik de Groote (de zegepraalende). Berigt. 128
——— ——— vrygeſproken van ongodsdienſtigheid. 129

G.

Garnaaten, derzelver vrugtbaarheid. 451
Geerst, hoe te zaaien en te behandelen. 405, 406
Geeuwing, wat zy. 354
Geiten, verſchillende ſoorten. 113
Geleerde (een nutlooze) beſchreeven. 415
Geloof en Bekeering onafſcheidelyk aan een verbonden. 42
Gelykenisſen, in derzelver verklaaring kan men de bycieraaden niet wel aandringen. 11
Gen. XLVIII. 16. opgehelderd. 294
Geneesheer (een onbekwaam) geſchetst. 415
Geneesmiddelen by 't ligtgeloovige gemeen in gebruik. 19-21
Genoegen (waar) alleen te verkrygen op Deugd. 504
Gereformeerden, wanneer in Amſterdam beginnen te prediken. 256. maaken een verdrag met de Regeering, en verkrygen eene Kerk in de Stad. *ald.* maaken een nieuw verdrag, onder bemiddeling van den Prins 257. en wat laater, by gelegenheid van nieuwe onlusten, een nader

verdrag. 258. hun prediken wordt geſtaakt. 337, 338. zy worden ſtreng vervolgd. 338—340. eindelyk gelukt het hun de Roomſche Geestelykheid de Stad te doen verlaaten, en zich in de vryheid van Godsdienst te vestigen. 346

Gesſner, Harders en Veldgezangen. Berigt. 30

Gewaarwording, of de oorzaak zy van alle beweeging in de dierlyke lichaamen. 489, 490

't Gezag der Vrouwen verdedigd. Berigt. 38

Gezelſchap, Spelletje en *Partyen*, hoe onderſcheiden onder de Speelders. 461

God, deszelfs zedelyke oogmerken hoe na te gaan. 49. welken by de Schepping. *ald.* welken by de Regeering. *ald.* en welken by de voleindiging der Waereld. 50

God helpe u, misbruik dier ſpreekwyze. 96, 97

Godsdienst (Christelyke), denzelven vry te onderzoeken is de pligt van ieder Christen. 372—378

Godsvrugt, het noodzaaklyke vereischte van een Regtzinnigen. 329—331

Godvrugtigen (waare en valſche), hoe onderſcheiden. 88

Groenewegen (J.), Tweede Verhandeling over zyne Watermachine. Berigt. 18

Grypvogel beſchreeven. 410, 411. deszelfs beſtaan verdeedigd. 412

Guajana, welk eene Landſtreek. 496

H.

Haen (A. de) over de Gevoeligheid en Beweegvaardigheid van 's menſchen lichaam. Berigt. 65

Hairbuisjes, derzelver merkwaardigſte verſchynſelen. 106—107. hoe daar mede proefneemingen te doen op onderſcheidene vogten. 105. tafel dier proefneemingen. 106. hoe deeze verſchynſelen best te verklaaren. 101. onvolmaaktheid dier verklaaringe. 102. verkeerde oorzaaken deezer verſchynſelen uitgedagt. 103, 104, 107, 108. nutheid van 't waarneemen dier verſchynſelen. 109

Hamel (du) Nieuwe wyze van Landbouwen. Berigt. 401

Hammaaloth (een Lied), rede deezer benaaminge. 237. zie *Pſalmen.*

Hand. IX. 5. verklaard. 8, 9
—— XIII. 32, 33. opgehelderd. 144

Harderszang van *Gesſner.* 31, 32

Haren (Jr. Onno Zwier van), Papieren raakende de beſchuldiging ten zynen laste. 137, 185

Heister (Laurens), Practicaal Geneeskundig Handboek. Berigt. 157

Hemelsteken, welke Landen onder ieder Hemelsteken behooren. 149—156

Herſenen (de) beſchouwd als het beginſel der Voortteelinge. 165—167

Herten, verſchillende ſoorten. 109. 112

Hervorming van den Godsdienst in Amſterdam, begonnen en voortgezet. 250. geſtuit door vervolging ter oorzaake van oproerige dweepers. *ald.* heeft egter voortgang, niettegenſtaande de vervolging. 251, 252. neemt merkelyk toe met het afneemen der vervolginge. 255. dat gelegenheid geeft tot het openbaare prediken, eerst bui-

buiten, en vervolgens binnen de ſtad. 255, 256. gunſtige voortgang hier van. 256, 257. die nogtans eenigzins belemmerd, doch weder verzekerd wordt. 257, 258. maar in 't kort kragtiger tegenſtand ontmoet. 337—340. doch eindelyk de overhand krygt. 346
Hette, derzelver uitwerking in 't menschlyk lichaam. 479
Higt (*E. W.*) *Zwaane-zang*. Berigt. 281
Hiſtorie (*Natuurlyke*). Berigt. 109, 406
Hollanders, hun character, hoe gemaald door de Engelſchen. 318. de onregtmaatigheid hier van. 319. hun character naar waarheid beſchreeven. 319, 320
Hollebeek (*E.*) *Inwyings Redenvoering*. Berigt. 327
Hondsraazerny, gisſingen over derzelver natuur en oorzaak. 278, 279. geneesmiddelen tegen dezelve. 279, 349
Huis-Godsdienst (*Verhandeling over den*) Berigt. 146
Huwelyk, (het) ongedwongen aan te gaan. 28—30

J.

Jaargetyden hoe geregeld te *Aleppo*. 170, 171
Jagt (*W. v. der*) *Breidel voor den drift tot oproer*. Berigt. 126
Jansſonius (*J.*) *over de natuur en kracht van 't Ongeloof*. Berigt. 514
Jez. IX. 3. verklaard. 9, 10
Jeſus ten geſchikten tyde in de waereld gezonden. 50. zo ten aanzien der politieke geſteldheid. 50, 51. als der zedelyke geſchaapenheid der Waereld. 52, 53
Job XXII. 21. opgehelderd. 477
Jordaan (*J.*) *Lydende en Verheerlykte Heiland*. Berigt. 320

K.

Kaartſpeelen berispt. 459—462
Kabeljauw vermenigvuldigt uitneemend ſterk. 294
Kabinet (*het geestryk*). Berigt. 324
Kankergezwel, wat zy, en hoe veroorzaakt wordt. 356
Kaper-Reglement van Spanje. Berigt. 89
Karibana, welke en hoedanig eene Landſtreek. 496, 497
Kauwing, werkzaamheid van 't Kaakbeen in dezelve verklaard. 486
Kennis van God wordt in de H. Schrift niet afgeleid uit ingeſchapene denkbeelden. 509
Kerk van Vrankryk, derzelver vryheden. 310—314
Kikvorſchen, derzelver paaring, 15
Kind (het) is de eerſte beweegoorzaak der Verlosſinge niet. 208—210
——— hoe by één been af te haalen. 211—212
Kinderen, hoe te behandelen in de eerſte leevensdagen. 297, 298 moeten jong zynde, by geen bejaarde lieden ſlaapen. 298, 299. wat in agt te neemen omtrent hun voedſel. 299, 300. kleeding en beweeging. 300, 301
Kinderpokjes (*Inenting der*). Beantwoording eeniger Vraagen deswegens. 363
Kliergezwellen zyn dikwils heilzaame ontlastingen der Natuure. 270
Klinkdichten (*honderd Bybelſche*). Berigt. 128
Knoop (*J. H.*) *over de Klootſche Zonnewyzers*. Berigt. 54
——— *Huishoudelyke Hovenier*. Berigt. 347

Kolyck van Poitou, beſchreeven. 394, 395. middel ter geneezinge voorgeſteld. 395—398. of Olieagtige middelen in 't zelve van dienſt zyn. 276, 277
Kooking der plantgewaſſen tegengegaan. 167, 168
Koorts, waar in beſtaat. 353. derzelver oorzaak. *ald.*
——— (Roos) wat zy. 354. derzelver oorzaak en geneezing. 354, 355
——— (heete Maag- en Darm-) beſchreeven. 159. het beloop dier Ziekte. *ald.* geneeswyze. 160
Koude door Kunst gemaakt, derzelver werkzaamheid. 268. onkostlyk te maaken door *Souda. ald.*
Krabben hebben veel overeenkomst met de Kreeften. 451
Krayenhof (*C. J.*) *Proefkundige Beſchouwing van 't Timmerhout.* Berigt. 221
Kreeften onder de Inſecten te tellen. 450. zeldzaamheden in dezelven op te merken. 451
Kruger (*J.*) *Phyſiologia.* Berigt. 484

L.

Lampe (*Fr. Ad.*) *Predikaatzien over Matth. VI.* 9—13. Berigt. 205
Landaart, het heerſchende character veeler Volkeren, uit hoofde van hunnen Landaart. 149—156
Landbouw, deszelfs beoefening aangepreezen 402. nuttigheid der nieuwe wyze van Landbouwen bevestigd. 402, 403
Languedoc (Koninglyke vaart van) beſchreeven. 315—317
Leeraars maaken zomtyds minder werk van hunne Toepaſſingen, dan van hunne Verklaaringen. 472
Leeraars verkeerdlyk geagt om 't gebruiken van menschlyke ſpreekwyzen. 478
Leerredenen van *Fr. Ad. Lampe.* 205
——— *Th. van der Bell.* 206
——— *Tako Sibelius.* 235
——— *J. L. Mosheim.* 242
——— *J. Deknatel.* 334
——— (Biddags) van *W. Peiffers.* 379
——— van *J. J. Ulrich.* 469
——— *J. Schorer.* 470
Leerſtukken, die niet te verdeedigen zyn door gezonde reden, worden veel al met de hevigſte drift voortgeplant. 423
Leibnitz, geen Noodlotsdryver. 381. zyn gevoelen over 's Menſchen Vryheid. 382—385
Leiden, naamsoorſprong dier ſtad. 431. de *eerſte* bewooners Landbouwers. 432. hun getal reeds aanmerkelyk omtrent het jaar 1100. *ald.* uitbreiding van 't regtsgebied. *ald.* vergrootingen der ſtad. 433. derzelver Poorten en Geestlyke Gebouwen. 433—435
—— (Burggraaven van) bezaten de ſlotvoogdy ter leen. 432
Lengte (waare), welke kundigheden 'er vereischt worden, om dezelve te vinden. 457, 458
Levret (*A.*) *l'Art des Accouchemens.* Berigt. 442
Licht en Vuur, in hun oorſprong, eene zelfde zelfſtandigheid. 519
Liefde (*de*) ſtigtelyk gezang. 84
Liefdesgeval (netelig) hoe te beſlisſen. 227—230

Lis (W. van) Genees en Heelkundige Oeffeningen. Berigt. 351
Lomannus (Sara) Beſpiegelingen. Berigt. 230
Luc. XXIII 39—43. opgehelderd. 43—46
Luiken (K.) Regel van Winſte zonder verlies. Berigt. 95

M.

Maſon (J.) Opmerkende Chriſten. Berigt. 419
Mauduit. Inleiding tot de Keegelſneeden. Berigt. 515
Mauricius (Mr. J. J.) Dichtlievende Uitſpanningen. Berigt. 85
Meer (L. v. der) deszelfs Sententie. Berigt. 89
——— ——— *leven.* Berigt. 138
Meeſe (D.) over de Planten. Berigt. 35
——— *Plantarum Rudimenta.* Berigt. 530
Meier (G. Fr.), Philoſophiſche Aanmerkingen. Berigt. 371
Meridiaan (waare) des begins, of dezelve te vinden zy. 457
Michaëlis (J. D.) over 't regt verſtaan der Hebreeuwſche taale. Berigt. 335
Mieris (F. v.), Beſchryving van Leiden. Berigt. 428
Miller (J. P.), Magazyn der jonge Heeren. Berigt. 336
Monroi (A.), tractatus de Nervis &c. Berigt. 302
Moordenaar (de) aan 't kruis, by 's Heillands lyden, of eerst aan 't kruis tot inkeer gekomen zy. 44. de ongegrondheid van dit denkbeeld. 44, 45. de waarschynlykheid voor 't tegendeel 46. de ongepastheid van dit geval; ter verdediginge van 't uitſtellen der Bekeeringe. 47, 48
Morand (Ph.), over het Kolyk van Poitou. Berigt. 393
Mosheim (J.), Heilige Leerredenen. Berigt. 241
Mosſel beſchreeven. 60. hoe zich vast ſpint *ald.* is geen Hermaphrodiet. 61. hoe hunne voortteeling te begrypen. 62. hulpmiddel tegen hun vergif. 62
Muggen, derzelver paaring. 16
Muller (Ph. Lud. Stat.), Kort ontwerp van Gods zedelyke oogmerken. Berigt. 48
Muſſchenbroek (P. van). Introductio ad Philoſophiam Naturalem. Berigt. 97

N.

Navelſtreng, niet af te binden voor dat het kind geademd heeft. 448
Negenoog, zie *Bloedvin.*
Neus-veelvoet wat zy. 357. waar door veroorzaakt, en hoe geneezen wordt. 357
Ninſi, deszelfs Geneeskragt. 350
Nollet, Natuurkundige Leſſen. Berigt. 259, 518
Noodlot der Turken, der Stoïcynen, en 't zogenaamde der Christenen, hoe onderſcheiden. 382, 383
Noodzaaklykheid heeft geen plaats in 's menſchen vrye bedryven. 382—385
Num. XXIV. 22. opgehelderd. 190

O.

Oly (kookende), hoe veel heeter dan kookend water. 481
Olyen, of van dienst konnen zyn in eenige Ziekten. 275, 276 derzelver nuttigheid in Hoest, en in Kolykpynen. 276, 277
Ombuiteling der vrugt in de Baarmoeder niet wel te ontkennen. 446
Onbaatzugtigheid in een voorbeeld afgemaald. 26—30

Onderſlaan (het), ter ontdekkinge der zwangerheid, hoe geſchieden moet. 210—212
Ontſteekingen, regels hier omtrent in agt te neemen. 162
Oogen der Viſchen geſchikt naar 't Element waar in zy leeven. 291
Opdragt voor een boek behoort niet lang te zyn. 471
Opſtanding van Jeſus bevestigd door 't lyden der Apostelen. 243, 244
Oranje (Prins van), het gedrag der Regeeringe van Amſterdam ten zynen opzigte, nopens de Voldoening. 344—346

P.

Papgezwel, waar door veroorzaakt, en hoe geneezen wordt. 356
Pappegaayen, waar meest gevonden worden. 412. hunne eieren en nesten. *ald.* hunne vernuftigheid. 413
Paradysvogel beſchreeven. 413
Partyen, betekenis van dit woord onder de Speelders. 461
Patriot (*de rechtſchaapen.*) Berigt. 440
——— ——— hoedanig een die eernaam verdient. 440. hoe die benaaming ook aan een gemeen Burger gegeeven kan worden. 441, 442
Paulſen (*H. Ch.*) *Akkerbouw der Oosterſche Volkeren.* Berigt. 3
Pearſall (*R.*) *Godvrugtige Beſpiegelingen.* Berigt. 289
Peiffers (*W.*) *Biddags-Leerreden.* Berigt. 379
Pestkool beſchreeven en verklaard. 273
Pestziekte te *Aleppo* beſchreeven. 216—218. geen zeker geneesmiddel daar tegen. 219. hoe de Europeaanen zich aldaar voor die beſmetting hoeden. 219—221
Petsch (*J.*). *Proeve eener Nederduitſche vertaalinge van de Eſaïs de Theodicée.* Berigt. 380
Phelſum (*M. v.*) *over de Aarswormpjes.* Berigt. 71
Phosphorus van Bononie is mogelyk niet anders dan een verſteende *Holothuria.* 400
Pistorius (*Th.*). *Beſchryving van Zuriname.* Berigt 495
Plakaat raakende *l'Emile de Jean Jaques Rousſeau.* 39
Planten, hoe dood vriezen. 268
——— derzelver kenmerken uit de eerſte beginſelen. 531, 532
Plantgewaſſen veranderen van natuur door kooking. 167, 168
Pleuris ziekte. Zie *Zydwee.*
Polypus Narium. Zie *Neusveevoet.*
Predikant, (een waanwyze) afgeſchetst. 198—200
——— (een verſtandige) gemaald. 201—205
Pred. XII. 11. opgehelderd. 7, 8
Prikkel, by de Oosterſche Volkeren gebruikelyk, om de Oſſen voort te dryven. 4. gewag van, en zinſpeeling op denzelven, in de H. Schrift. 5—10
Proeve van Mengel-Poëzy. Berigt. 533
Pruſchriften, hoe braave Boekverkoopers zich daar omtrent behoorden te gedraagen. 207
Pſalmberyming (*nieuwe*). Vereischten in dezelve. 79. bedenkingen over de beste keuze. 79, 80. hoedanig een weg, als de beste, door iemand voorgeſlagen. 82
——— die van den Heer *Voet*, en zyne Kunstgenooten, vergeleeken met die van 't Kunstgenootſchap, *Laus Deo, Salus Populo.* 369, 370
Pſalmen, genaamd Liederen, *Ham-*

Hammäaloth, onderzoek na de rede dier benaaminge. 235-237. oogmerk dier verzamelinge. 236. uitzigt dier Liederen op de dagen des N. T. 237. zwaarigheden tegen het denkbeeld van de Godlyke ordeschikking deezer Liederen. 238. derzelver t'zamenhang. 239

Psalmen wat men in agt heeft te neemen eer men dezelven Propheetisch verklaart. 195, 196

——— (twee) maaken zomtyds maar één Zangstuk uit, en zyn oorspronglyk maar één Lied. 140, 141, 284, 467, 468

——— van David zomtyds door anderen overgenomen en op andere tyden geschikt, of met een aanhangsel vermeerderd. 464

——— in de dagen van Saul en in die van Absolom hoe te onderscheiden. 192, 193

Ps. I. en II. waarschynlyk één Dichtstuk van David. 140, 141. by welke gelegenheid opgesteld. 141, 142

Ps. II. heeft men Propheetisch van den Messias te verstaan. 142. bedoelende inzonderheid de omstandigheden der zaaken, met het afloopen der eerste eeuwe. 143

Ps. II. 7. ontvouwd. 144—146

Ps. III—VII. by welke gelegenheden opgesteld. 187—194

Ps. III. 9. verklaard. 188

Ps. IV. 3. opgehelderd. 190

Ps. VII. 5, 6. ontvouwd. 193-194

Ps. VIII—XIII. by welke gelegenheden opgesteld. 283-289

Ps. VIII. is een Propheetisch Lied, slaande niet alleen op de eerste dagen des N. T. maar ook op de laatste tyden. 284

Ps. IX en X. is één Stuk van 284. en 't tweede Lied Propheetisch, voorspellende verlossing der Jooden ten tyde der Maccabeen. 285

Ps. IX. 7. hoe te vertaalen. 285

Ps. XII. voorspelt eigenlyk den toestand der zaaken even voor en met de komst van Christus in 't vleesch. 288

Ps. XIV—XVII. by welke gelegenheden opgesteld. 463—468

Ps. XIV. 3, 4, 5, 6. hoe te vertaalen. 463, 464

Ps. XVI. is betrekkelyk tot den Messias, zo als hy den geest staat te geeven. 466

Ps. XVII. is waarschynlyk een aanhangsel van Ps. XVI, en staat op David, vlugtende voor Saul. 468

Ps. XVII. 7, 11, 12. hoe te vertaalen. 468

Ps. XVIII. en XXI. by welke gelegenheden opgesteld. 507-513

Ps. XVIII. is 2 Sam. XXII. als een aanhangsel, buiten de orde des tyds geplaatst. 507

Ps. XVIII. door den Dichter beschaafd. 508

Ps. XX. behelst geen gebed tegen eene krygstogt, maar is een Zegenlied op behaalde overwinningen. 509, 510. en wel een voorschrift voor 't Volk in toekomende tyden. 510, 511

Ps. XX. 10. hoe te vertaalen. 511

Ps. XXI. is niet bepaald tot David, maar strekt zich ook uit tot den Messias. 512, 513

Ps. XXI. 8. hoe te vertaalen. 513

Ps. XXX. by welke gelegenheid opgesteld. 191

Ps. XLI. by welke gelegenheid opgesteld. 191

Ps. CXX—CXXXIV. derzelver oogmerk en verband. 239-241

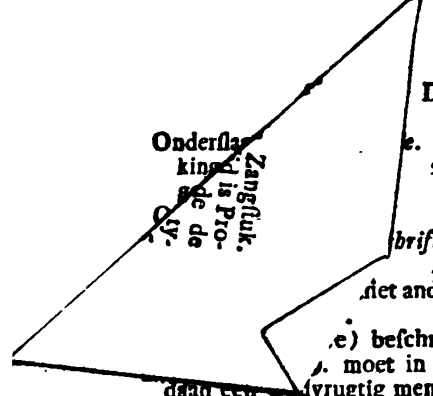

Onderſla[illegible]e. Be-
king[illegible] 207
[illegible] 88
[illegible]briften. 414
[illegible]iet anders 381
[illegible]e) beſchree-
[illegible]. moet in der daad een [illegible]vrugtig mensch zyn. 329—331. zwarigheden, hier tegen geopperd, beantwoord. 331, 332. loflyk oogmerk van den Hoog-Leeraar *Hollebeek* deswegens. 333, 334
Rendieren beſchreeven. 110—112. hoe men zich van dezelven op reis bedient. 111
Rhyn (beneden), deszelfs oude loop. 429, 430
Richt. III. 31. opgehelderd. 4—6
—— XV. 8. hoe te vertaalen. 10
Rivierpaard beſchreeven. 113—116. hoe gevangen wordt. 114, 115
Roch (Pylſtaart) beſchreeven. 452, 453
Rodomontade (aanmerkelyke) eens Schryvers. 125
Romans. Aanmerkingen op de Romans die in ons Vaderland uitkomen. 38, 88, 89, 131, 234, 282
Rom. III. 11, 12. opgehelderd. 465
Roos, zie *Koorts* (*Roos.*)
Roozen, derzelver Geneeskragt. 351
Ruisch (*M.*) *Historisch Verhaal.* Berigt. 473
Rüſſel (*A.*) *Beſchryving van Aleppo.* Berigt. 169, 215
Ruſſen, derzelver Religie en hunne Revolutie 1762. Berigt. 472
Rymen minder dan Verzen maaken. 24
Ryzing en Val der Visſchen waar door veroorzaakt. 293

S.

Saletjonkers, hun character gemaald. 505
1 Sam. XIII. 21. verklaard. 6, 7
Saſſafras-Boom, Manlyk en Vrouwlyk. 399
Schaapen (zeldzaame) te *Aleppo.* 172
Scammonium, wat, en hoe toebereid wordt. 171
Schacht (*J. H.*), *over de noodzakelykheid van eene ſpoedige Bekeering.* Berigt. 41
Schatkamer van Brieven. Berigt. 32
Schelle (*J. v.*). *Lykklachten op deszelfs overlyden.* Berigt. 87
Schoonheid zonder Verſtand van weinig waarde. 325, 326
Schorer (*J.*). *Leerredenen.* Berigt. 470
Schors van de Boomen af te doen voor 't vellen. zie *Boomen*,
Schout (een eigenbaatige) afgemaald. 415
Schrader (*E.*) *de weg der Geregtigheid.* Berigt. 12
Schutte (*Rutger*), *Stichtelyke Gezangen.* Berigt. 83
Semeins (*M.*) *Nader Betoog.* Berigt. 366
Sepp (*Ch*) *over de Nederlandſche Inſecten.* Berigt. 358, 453
Sibelius (*T.*) *over de XV Liederen Hammaaloth.* Berigt. 235
Slaapen by bejaarden is gevaarlyk voor jongen. 299
Slaapzugt (waakende), waar uit ontſtaat. 355
Slaaverny in 't denken gevaarlyker voor de waarheid, dan de Vryheid. 376—378
Slikking, op hoedanig eene wyze toegaat. 488—490
Slob, *over de Haarlemmer Meer.* Berigt. 535
Sneeuwjagt (gevaarlyke) in Lapland. 111

Souda

Souda een onkostlyk middel tot het maaken van Kunstkoude. 268
Specht, waarom met zyn bek op de boomen klopt. 414
Speekſel deszelfs dienst. 487
Spectatrice (*Engelſche*). Berigt 25, 226, 458
Spelletje, *Gezelſchap* en *Partyen*. hoe onderſcheiden onder de Speelders. 461
Spreekwyzen (harde) der Godgeleerden niet naar de letter te verſtaan. 322
Stapfer (*J. F.*) *Grondlegging tot den waaren Godsdienst*. Berigt. 91
Steen in de Nieren, waar uit ontſtaat, hoe te geneezen, en wat in agt te neemen, om dien voor te komen. 277
Steenſtra (*P.*) *Grondbeginzelen der Meetkonst*. Berigt. 493
Steurkrabben hebben veel overeenkomst met de Garnaaten. 452. in de West-Indiën grooter dan hier. 452
Syrach XXXVIII. 26. opgehelderd. 8

T.

Tarw (Turkſche), met voordeel in onze Landen te zaaijen. 404, 405
Thermometer op 't hoogst en laagst te *Aleppo*, door alle de maanden van een jaar. 215
Toepaſſingen, een Leeraar behoort dezelven zo wel te beſtudeeren als zyne Verklaaringen. 472
Tooneelbeſchouwer. Berigt. 182
Tooneel des Oorlogs begonnen 1756. Berigt. 117
Tweelingen, aanmerkingen over derzelver ligging en voortkomst. 444, 445
Tydorde niet in agt genomen, in de laatſte Hoofdſtukken van Samuels tweede Boek. 507

V.

Ulrich (*J.*) *Predication*. Berigt. 470
Val en Ryzing der Viſchen, waar door veroorzaakt. 293
Valſchheid in 't ſpeelen haatlyk. 461, 462
Veerkragt van 't Vuur, hoe te verklaaren. 523—525
Veldgezicht (Zomersch). Dichtſtukje. 533—535
Veldſlag by *Colin* of *Chotzemitz* op den 18 Juny 1757, berigt van denzelven. 119—124
Venegas (*M.*) *Nat. en Burgerl. Historie van California*. Berigt. 385
Venema (*H.*) *Verklaaring over de een-en-twintig eerſte Pſalmen*. Berigt. 139, 137, 284, 463, 507
Verbeet (*Gerardus*). *Memorie*. Berigt. 183
Verdediging van de Eer der Hollandſche Natie. Berigt. 317
Vergenoegzaamheid op welken grondſlag ſteunt. 382, 383
Verhandelingen (*Uitgezogte*). Berigt. 14, 363, 398, 526
Verklaaring van de woorden der H. Schrift tot eene verregaande nauwkeurigheid gebragt. 12
Verlosſing wordt niet eerst door 't kind veroorzaakt, maar door 't zamentrekken van de Baarmoeder. 208—210
Verlustigingen (*Dichtlievende*). Berigt. 177
Verſtand zonder ſchoonheid te verkiezen, boven ſchoonheid zonder Verſtand. 325, 326
Vertoog over de noodzaaklykheid, en de beste wyze eener verbeterin-

ringe in de Pſalmberyminge. Berigt. 81
Verzen maaken meer dan Rymen, minder dan Dichten. 24
Vilſteren (S. van) Wederlegging der XXII Brieven van P. H. Vlaming. Berigt. 147
Vinnen, waar toe den Viſchen dienen. 292
Viſchen, beſpiegeling van 't zonderlinge in dezelven, ten bewyze van Gods Wysheid 290—294
Vlag (Roomſche) geeft gelegenheid tot oproerige beweegingen te Maasſluis 126, 127
Voet (J. E.) Proeve eener nieuwe Pſalmberyminge. Berigt. 368
Vogels (zeldzaame) te *Aleppo.* 174
Vogelvangst (gevaarlyke) in 't Noordland van Noorwegen. 407—409
Voortteeling, derzelver beginſel in de Herſenen. 165—167
Vorst, deszelfs werkzaamheid. 265—267
Vroome (eene ſchynheilige), derzelver character. 416
Vrouwen (zwangere), hevige ziekten zyn voor dezelven zeer gevaarlyk, en wat daar omtrent in agt te neemen. 447, 448. opſtopping van pis, hoe in dezelven te verhelpen. 448
Vrugt in de Baarmoeder, derzelver natuurlyke postuur. 446. ombuiteling in de laatſte maanden der zwangerheid. *ald.* gemeene zwaarte en grootte der vrugt. 449, 450
Vrugtbaarheid der Viſchen overgroot. 294
Vryheid des Menſchen, het gevoelen van *Leibnitz* des aangaande. 382—385
Vryheid van denken (de waare) waar in beſtaat. 372. hoe zeer ieder Christen tot dezelve verpligt is. 372—374. wat hy ten dien einde in agt beeft te neemen. 374. het denkbeeld dat zulks gevaarlyk is wederleid. 375—378
Vryheden der Gallikaanſche Kerk, waar in dezelven beſtaan. 310—314
Vrymoedt (G.). Historisch Verhaal van de Revolutie in Ruschland Berigt. 125
Vyſel of Tinnemolen in 't hart geraakt. Berigt. 17
Vuur, wat men 'er gemeenlyk door verſtaat. 518. wat 'er een Natuurkundige door verſtaat. 519. Vuur en Licht, in hun oorſprong, eene zelfde zelfſtandigheid. *ald.* Vuur is ſtoflyk. *ald.* heeft waarſchynlyk zwaarte. 520. is eene Vloeiſtof van een byzonderen aart. 520. doet de lichaamen grooter van omtrek worden. 521. deszelfs deeltjes zyn uitermaate klein en hard. *ald.* en alom in alle lichaamen verſpreid. 521, 522. deszelfs werking hoe best te verklaaren. 523—525

W.

Waagen op God en den Heere Jeſus, eene ſpreekwyze die men behoort af te keuren. 474—478
Waereld (de) in 't klein, of de ſpoedige Reiziger. Berigt. 156
Wagenaar (J.) Beſchryving van Amſterdam. Berigt. 250
Water, beſchouwd als een Vogt, deszelfs eigenſchappen. 259, van waar heet werkzaamer dan koud. 260. van waar tot ons komt, *ald.* hoe uit Zee in de Bronnen komt. *ald.* hoe te zuiveren. 261. verandert door 't ver-

overhaalen niet in Aarde. *ald.* deszelfs betrekkelyke zwaarte. *ald.* deszelfs ſmeltkragt, inzonderheid op 't Zout. 262
Water, beſchouwd als Damp, deszelfs eigenſchappen. 263. heeft eene verbaazende uitzettingskragt. 264
——— beſchouwd als Ys, deszelfs eigenſchappen. 265. hoe tot dien ſtaat geraakt. *ald.* zie verder *Ys.*
Watts (J.) over de Oeffening en en Beſchaaving van 't Verſtand. Berigt. 196
Wilden (de) van Europa. Berigt. 87
Woekeraar, hoe ſmertelyk 't hem vallen zou, indien hy na den dood 't verteeren zyner goederen zage. 417, 418
Wolff (A.) over de bedyking van den Beemſter. Berigt. 232
Wolff (E.) Beſpiegelingen over 't genoegen. Berigt. 503
Wrange. Zie *Scammonium.*
Wreedheid (verregaande), een voorbeeld hier van. 437—439
Wysgeer (de Hollandſche). Berigt. 281
Wysheid beter dan Geleerdheid op den Predikſtoel. 198—205

Y.

Ys is niet van alle Vuur beroofd. 321
——— hoe gemaakt wordt. 265. is ligter en beſlaat meer plaats dan 't Water. 265, 266. rede daar van. 266. onderſcheid van Ys van verſchillende vogten. 267. hoe de zouten op het zelve werken. 267
Yver der Christenen voor byzondere Gezindheden hoe best te maatigen. 419
Yver (Godsdienſtige) wat. 421. is waar of valsch. *ald.* aan welke kenmerken te onderſcheiden. 422—428
Yzer (geſmolten), koud geworden zynde beſlaat meer plaats, dan toen 't vloeibaar was. 266—521

Z.

t' Zamenhang der Godsdienſtige waarheden. 91—95
Zee, van waar zouter in warme, dan in koude Landen. 262. van waar het Zout heeft. 262, 263
Zeeklitten beſchreeven. 62
Zeepuisten beſchreeven. 65
Zeeſchaften beſchreeven. 64
Zeeſtarren beſchreeven. 63
Zeevloo beſchreeven. 452
Zenuwen, de verſpreiding van het achtſte paar beſchreeven. 304—307. wat men daar uit kan afleiden. 308
Zonnewyzers (Klootſche). Schryvers over dit onderwerp. 54
——— ——— (Polaar), hoe te maaken. 55—59
Zuriname, waar gelegen. 496. hoedanig eene Landſtreek. *ald.* derzelver voornaamſte Rivieren. *ald.* haar loop breeder ontvouwd. 496—502. nuttigheid dier Rivieren voor dat gewest. 502. getal der Plantagien &c. *ald.* 503
Zwangerheid, vereischte oplettendheid eener Vrouwe, geduurende dezelve. 297. hoe zeker te ontdekken door 't onderſlaan. 210—212
Zydwee omſchreeven. 160. het beste middel daar tegen. 161

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN,*

Die in het derde Deels eerſte Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

A Strologia of Sterren-voorzegkunde, 8vo. Rotterd. by *J. Tiele* en *A. Bothal.* *f* 1-10-0 Pag. 148

B.

Baster (*Job*), Natuurkundige Uitſpanningen, Eerſte Deel, derde Stukje, met pl. 4to. Haarl. by *J. Bosch*, *f* 1-5-0 59

——— ——— ——— ——— tweede Deel, eerſte Stukje. *f* 1-5-0 450

Baumler (*G. S.*), Medelydende Geneesmeester, tweede Deel, 8vo. Amſt. by *G. Bom*, *f* 1-2-0 18

Bedenkingen over de beſte keur van eene nieuwe Pſalmberyming, 4to. *f* 0-10-0 77

Bell (*Th. vander*), des Heeren Wonderweg, 4to. Leiden by *A. Kallewier*, *f* 1-6-0 206

Boerhaave (*H.*), Korte Stellingen, door *G. van Swieten*, tweede Deel, derde Stukje, 4to. Leiden by *J.* en *H. Verbeek*, *f* 1-0-0 269

——— ——— ——— ——— vierde Stukje, *f* 1-0-0 478

Bongardt (*B. J.*), Rymkatechismus, 4to. Hoorn by *T. Tjallingius*, *f* 0-12 0 180

Boskoop (*J.*), over Pſalm CXXXIX, 4to. Amſt. by *N. Byl*, *f* 4-0-0 11

Brief van een Heer te Loenen, over de zaak van Jr. *O. Z. van Haren*, in fol. Brusſel by *J. Tſerſtevens*, *f* 0-9-0 137

——— door een vrye Penne, 8vo. Hoorn by *T. Tjallingius*, *f* 0-4-0 206

——— over het pourtraiteeren der Predikanten, 4to. Amſt. by *K. de Wit*, *f* 0-4-0 323

——— van een Vriend aan een Vriend, over 't vinden der waare Lengte, 4to. *f* 0-5-8 456

Buis (*E.*), Historie van den tegenwoordigen Oorlog, 8vo. 's Hage by *H. Bakhuizen*, *f* 1-5-0 436

Bur-

Burman (Mr. *Pieter*), Deductie tegen *Ch. Saxe*, 4to, 's Hage by *P. G. van Balen*, *f* 1-8-0 Pag. 537
Busching (*A. F.*), Nieuwe Geographie, tweede Deels, eerste Stuk, 8vo, 's Hage by *van Thol*, Amst. *van Esveld* en Utr. *van Paddenburg*, *f* 2-4-0 309

C.

CAmus (le), *Memoires sur divers Sujets de Medecine*, 8vo, *Paris, chez* Ganeau. 164, 275
Christen (de) in zyn Binnenkamer, door *J. D. B.* 8vo, Hoorn by *T. Tjallingius*, *f* 0-5-0 14
——— (de waare) in de Eenzaamheid, 8vo, Amst. by *G. Bom*, *f* 0-16-0 469
Cotes (*de*), Waarneemingen omtrent de Cicuta, 8vo, Haarl. by *J. Bosch*, *f* 0-4-0 214

D.

DE Boer van Fortuin, 8vo, 's Hage by *P. van Os*, *f* 1-16-0 87
Decambon (*M. G.*), Brief van Abelard aan Eloïza, 4to, 's Hertogenb. by *J. Palier*, *f* 0-8-0 23
De Engelsche Spectatrice, 8vo, Amst. by *J. Kok*, 6 st. ieder Stukje. 25, 226, 459
De Gevallen van Carita en Polydorus, 8vo, Amst. by *G. Bom*, *f* 0-11-0 130
De Huisonderwyzer, met pl. 's Hage by *O. van Thol*, *f* 1-14-0 146
Deknatel (*J.*), Predikatien, twee deelen, 8vo, Amst. by *K. de Veer* en *F. Houttuyn*, *f* 1-15-0 334
De Klugtige Romant, met pl. 8vo, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, *f* 2-8-0 282
De nieuwe Vyselmolen in 't hart geraakt, in fol. *f* 0-5-8 17
De noodlottige Burgersdochter, 8vo, Rotterd. by *D. Vis*, *f* 1-0-0 37
Des-Esfartz, *Traité de l'Education corporelle*, 8vo, *Paris chez* J. Th. Herisfant. 296
De Spaansche Kluizenaar, 8vo, Amst. by *S. J. Baalde*, *f* 1-16-0 234
De Waereld in 't klein, 8vo, 's Hage by *H. Bakhuizen*, *f* 1-10-0 156
De Wilden van Europa, 8vo, Amst. by *Yntema* en *Tiboel*, *f* 0-9-0 87
De zegepraalende Fredrik den Grooten, 8vo, *f* 0-4-0 128
Dichtlievende Verlustigingen, door Mr. *M. de R.* 8vo, Leid. by *C. van Hoogeveen Junior*, *f* 1-5-0 171

E.

E.

Entrop (*P. J.*), Kerkelyke Geſchiedenisſen, 8vo, met pl. Amſt. by *P. J. Entrop*, *f* 2-0-0 295

G.

Geſsner, Harders en Veldgezangen, 8vo, 's Hage by *H. Backhuyzen*, *f* 0-11-0 30

Groenewegen (*J.*), Tweede Verhandeling over zyne Watermachine, in fol. Gor. by *T. Horneer*, *f* 0-4-0 18

H.

Haen (A. de), *Difficultates circa Modernorum Systema de Senſibilitate & Irritabilitate*, 8vo, *Leid. apud* P. v. d. Eyk, *f* 0-9-0 65

Hedendaagsch beloop van 's menſchen leven, 8vo, Amſt. by *W. v. d. Enden*, *f* 0-3-0 22

Heister (*L.*), Practicaal Geneeskundig Handboek, 8vo, Amſt. by *J. Morterre*, *f* 2-4-0 157

Het Karacter der Avanturiers en Bankroetiers, 8vo, Middelb. by *Taillefert* en *Callenfels*, *f* 0-3-0 282

Het Leven van *Laurens vander Meer*, 8vo, *f* 0-6-0 138

Het Masker der Liefde, met pl. 8vo, Amſt. by *S. J. Baalde*, *f* 0-12-0 282

Het Vrouwelyk Intrest-boekje, 8vo, Zaltbommel by *J. W. Kanneman*, *f* 0-6-0 38

Higt (*E. W.*), Zwaanezang, 8vo, Alkmaar by *J. Maag*, *f* 0-3-0 281

Hollebeek (*E.*), Inwyings Redenvoering, 4to, Leiden by *Luchtmans* en *van Hoogeveen Junior*, *f* 0-8-0 327

Honderd Bybelſche Klinkdichten, 8vo, Amſt. by *G. Bom*, *f* 0-6-0 128

J.

Jagt (*W. vander*), Breidel voor den drift tot oproer, 4to, Maasſluis by *N. van den Burg*, *f* 0-11-0 126

Janſonius (*J.*), over de natuur en kracht van 't Ongeloof, 8vo, Gron. by de Wed. *L. Groenewolt* en *Zoon*, *f* 0-17-0 514

Jordaan (*J.*), Lydende en Verheerlykte Heilland, 8vo, Amſt. by *A. vander Kroe*, *f* 0-18-0 320

K.

Kabinet (het Geestryk), vier deelen in 8vo, Rott. *voor de Compagnie*, *f* 2-10-0 324

Kaper-Reglement van Spanje, 4to, Amſt. by *H. W. Dronsberg*, *f* 0-10-0 89

Knoop (*J. H.*), over de Klootſche Zonnewyzers, met pl. 8vo, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, *f* 3-10-0 54

Knoop

Knoop (*J. H.*), Beknopte Huishoudelyke Hovenier, 8vo, Harling. by *F. van der Plaats*, Amst. by *Intema* en *Tiboel*, derde Deel, *f* 1-10-0 Pag. 347
Krayenhof (*C. J.*), Proefkundige Beschouwingen van 't Timmerhout, 8vo, 's Hage by *J. Gaillard*, *f* 0-9-0 221
Kruger (*J.*), Physiologia, met pl. 8vo, eerste Deel, eerste Stuk, Amst. by *J. Morterre*, *f* 0-18-0 484

L.

Lampe (*F. Ad.*), over 't Gebed des Heeren, 8vo, Amst. by *G. de Groot* en *Zoon*, *f* 0-12-0 205
Levret (A.), *L'art des Accouchemens*, *avec fig.* 8vo, *Paris chez* P. Alex. le Prieur, *f* 3-0-0 442
Lis (*W. van*), Genees- en Heelkundige Oeffeningen, 4to, Middelb. by *A. Callenfels* en *L. Taillefert*, *f* 3-12-0 451
Lomannus (*Sara*), Beschiegelingen, 4to, Gouda by *G.* en *W. de Vry*, *f* 0-8-0 230
Luiken (*K.*), Winst zonder Verlies, en Wisselbank, 8vo, Hoorn by *T. Tjallingius*, *f* 0-13-0 95
Lykklachten ter uitvaarte van *J. van Schelle*, 4to, *f* 0-5-8 87

M.

Mason (*J.*), Opmerkende Christen, 8vo, Rotterd. by *J. Burgvliet*, *f* 2-10-0 419
Mauduit, Inleiding tot de Keegelsneeden, 8vo, met pl. 's Hage by *P. G. van Baalen*, *f* 1-13-0 315
Mauricius (Mr. *J. J.*), Besluit der Dichtlievende Uitspanningen, 8vo, Amst. by *G. de Groot* enz. *f* 1-2-0 85
Meese (*D.*), over de Planten, met pl. 8vo, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*. 35
——— *Plantarum Rudimenta*, 4to, *Prima pars*, No. I. in 't Latyn en Nederduitsch, Leeuw. by *G. Coulon*, *f* 1-2-0 en afgezet 1-10-0 529
Meier (*G. Fr.*), Philosophische Aanmerkingen omtrent de Christelyke Religie, 8vo, 's Hage by *P. van Cleef*, eerste Deels, eerste Stuk, *f* 0-16-0 371
Memorie ter zaake van *Jean Calas*, 8vo, 's Hage by *D. Aillaud* en *H. Bakhuizen*, *f* 0-8-0 506
Michaëlis (*J. D.*), over 't regt verstaan der Hebreeuwsche Taale, 8vo, Utregt by *P. van Paddenburg*, *f* 1-8-0 335
Mieris (*F. van*), Beschryving der Stad Leiden, eerste Deel, met pl. folio, Leiden by de Wed. *Honkoop* en *A. Kallewier*, klein pap. *f* 6-10-0. groot pap *f* 8-10-0 428
Miller (*J. P.*) Magazyn der jonge Heeren, 8vo, 's Hage by de Wed. *O. van Thol* en *Zoon*, eerste Deel, *f* 1-6-0 336

Monroi (A.) *Tractatus Tres, de Nervis &c.* 8vo. *Fran. apud* H. Hoitsma. *f* 1-4-0 300
Morand (*Ph.*) over het Kolyk van Poitou, 8vo. Amſt. by *F. Sundorff.* *f* 0-7-0 393
Mosheim (*J.*) Heilige Leerredenen, 8vo. Amſt. by *P. Spriet* en *Zoon.* Eerſte Deel. *f* 1-8-0 242
Muller (*Ph. L. S.*) Gods zedelyke opgemerken by de Schepping en Regeering deezer Waereld. Amſt. by *A. D. Selſchap.* *f* 0-13-0 48
Muſſchenbroek (P. van) *Introductio ad Phil. Naturalem, cum fig.* 4to. *Lugd. Batav. apud* J. Luchtmans, *f* 17-0-0 97

N.

Natuurlyke en burgerlyke Historie van California. 2de deel. 8vo. Haarl. by *J. Enſchede*, 1-10-0 385
——— Historie volgens Linnæus, in 8vo. met plaaten, eerſte Deel 3de Stuk, Amſt. by *F. Houttuin*, *f* 3-6-0 109
——— vierde Stuk, *f* 3-6-0 406
Nieuwe wyze van Landbouwen, 2de Stuk, met plaaten, 8vo. Amſt. by *F. Houttuin*, *f* 1-16-0 401
Nollet, Natuurkundige Leſſen, 8vo. met pl. Amſt. by *K. van Tongerlo*, vierde Deels eerſte Stukje. 1-5-0 259, 518

P.

Papieren raakende *J. O. Z. van Haren.* 137, 185
Patriot (de rechtſchapen) geſchetst in Brieven. Eerſte Brief 8vo. 's Hage by *J. Thierry*, *f* 0-6-0 440
Paulſen (*H. Ch.*) van den Akkerbouw der Oosterſche Volkeren. met pl. 8vo. Leiden, by *J. le Mair*, *f* 1-16-0 3
Pearſall (*R.*), Godvrugtige Beſpiegelingen, 8vo. met pl. Amſt. by *P. Meijer* *f* 2-10-0 289
Peiffers (*W.*), Biddags-Leerreden over Ezech. XVI. 49, 50. 4to. Amſt. by *H. Vieroot*, 0-15-0 378
Petsch (*J.*), Proeve eener Vertaalinge van de *Eſais de Theodicée*, 8vo. Utr. by *R. de Meyere.* *f* 1-0-0 380
Phelſum (M. van), *Historia phyſiologica Ascaridum cum fig.* 8vo *Leov. apud* Wiggerum Wiggeri, *f* 0-18-0 71
Pistorius (*T.*), Beſchryving van Suriname, met pl. Amſt. by *Th. Craijenſchot*, *f* 1-2-0 495
Plakaat raakende *l'Emile de J. J. Rouſſeau.* 39
Proeve van Mengelpoëzy, 8vo. Hoorn by *W. Breebaart*, *f* 1-5-0 533
Prulſchriften, 38, 39, 89, 138, 418, 538
Puzos, *Traité des Accouchemens*, 4to *Paris chez* Deſaint *f* 4-16-0 207

R.

Rabener (*G. W.*), Hekelſchriften. 8vo. Amſt. by *P. Meyer*. *f* 1-16-0 414
Religie van de Ruſſen, 8vo. Amſt. by *D. onder de Linden*. *f* 0-7-0 472
Ruiſch (*M*), Historisch Verhaal, 4to. Delft by *E. van der Smout*. *f* 0-11-0 473
Ruſſel (*A*), Beſchryving van Aleppo, met pl. 8vo, Leiden by *C. de Pekker* en *C. van Hoogeveen junior*, *f* 2-10-0 169, 214

S.

Schacht (*J. H.*), De noodzakelykheid van eene ſpoedige Bekeering, 8vo. Amſt. by *H. Vieroot*, *f* 1-10-0 41
Schatkamer van Brieven, 8vo. Zaltbommel by *J. W. Kanneman*, *f* 0-14-0 32
Schorer (*J*), Uitgeleezene Leerredenen, 4to. Middelb. by *P. Gillisſen* en *H. Sas* *f* 4-4-0 470
Schrader (*E*), de weg der geregtigheid. 8vo. Amſt. by *W. Boman*. 1-12-0 12
Schutte (*R.*), Stichtelyke Gezangen met Muziekpl. 8vo. Amſt. by *J. Covens junior*. Eerſte Deel *f* 2-15-0 83
zonder muziekpl. *f* 0 15-0
Semeins (*M.*) Nader Betoog, 8vo. 's Hage by *P. G. van Balen*. *f* 0-9-0 366
Sententie tegen *L. v. d. Meer*, fol. 's Hage by *P. Scheltus*, 0-2-0 89
Sepp (*Ch.*), over de Nederlandſche Inſecten, met pl. 1ſte Deel 5de en zesde Stuk, Amſt. *f* 0-18-0 ieder Stuk. 358
——— ——— ——— 1ſte Stuk 2de en 4de Stuk. tweede Verh. Amſt. *f* 0-18-0 ieder Stuk. 453
Sibelius (*T.*), over de Liederen Hammaäloth, 4to. Rott. by *J. Bosch*, *f* 2-8-0 235
Slob over de Haarlemmer Meer, 4to. Amſt. 0-7-0 535
Stapfer (*J. F.*) Grondlegging tot den waaren Godsdienst, 8vo. IIde Deel, 's Hage by *P. v. Cleef*. 91
Steenſtra (*P.*) Grondbeginzelen der Meetkonst, 8vo. Leid. by *S.* en *J. Luchtmans* *f* 2-8-0 493

T.

Toneel des Oorlogs, begonnen met den jaare 1756, met pl. 8vo. Eerſte Deel, Leeuw. by *A. Ferwerda* en *G. Tresling*, *f* 7-10-0 117
Toneelbeſchouwer en tegenſchriften. 182

V.

Venema (H.), *Commentarius ad primos viginti & unum Pſalmos*, 4to. *Franequeræ apud* H. Hoitsma, *f* 4-0-0. 139. 187, 283, 463, 507, *Ver-*